SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji (1904. – 1941.)

Mate Anić

Split, studeni 2025.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI
MODUL:
MEDITERANSKI INTERDISCIPLINARNI KULTUROLOŠKI STUDIJ

DOKTORSKA DISERTACIJA

HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI (1904. – 1941.)

Mentor:
prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Doktorand:
Mate Anić

Split, studeni 2025.

SADRŽAJ

1. UVOD 1

1. 1. Predmet istraživanja 1

1. 2. Istraživačka pitanja 4

1. 3. Struktura rada 6

2. LIBERALIZAM NA PODRUČJU HRVATSKE NA PRIJELAZU U 20. STOLJEĆE 8

2. 1. Pojam „liberalizam" i njegovo značenje za hrvatsko područje 8

2. 2. Nacionalna integracija na vjerskim osnovama na području Hrvatske – uloga katolicizma i pravoslavlja u oblikovanju nacionalnog identiteta u Dalmaciji 10

2. 3. Politička uloga svećenstva u Dalmaciji te njezini glavni predstavnici i protivnici 12

2. 4. Razlozi pojave katoličkih pokreta u Europi sredinom i tijekom druge polovine 19. stoljeća 15

2. 5. Svehrvatski katolički kongres 1900. godine 16

3. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME AUSTRIJSKE UPRAVE (1904. – 1918.) 18

3. 1. Prva etapa (travanj 1904. – kolovoz 1910.) – kršćanske vrijednosti i kulturna borba 18

3. 1. 1. Skromni počeci 18

3. 1. 2. *Hrvatska straža* i ideologija Antuna Mahnića – *Eclessiae Militans* 20

3. 1. 3. HKAD „Hrvatska" u Beču 26

3. 1. 4. Hrvatski katolički pouzdani sastanak na Rijeci 4. travnja 1904. godine 28

3. 1. 5. *Luč* 37

3. 1. 6. Trsatski sastanak 1906. godine 40

3. 1. 7. Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Domagoj" u Zagrebu 42

3. 1. 8. Prvi hrvatsko-slovenski sveđački katolički sastanak 43

3. 1. 9. Razvoj HKP-a u Dalmaciji do ferijalnog sastanka u Splitu 1908. godine 47

3. 1. 9. 1. Ante Alfirević i njegovo djelovanje u *Hrvatskoj straži* i Dalmaciji 48
3. 1. 9. 2. Srednjoškolske organizacije u Dalmaciji i njihova uloga u HKP-u 49
3. 1. 9. 3. Ferijalni sastanak u Splitu 1. i 2. kolovoza 52
3. 1. 9. 4. Naprednjaci u Dalmaciji 56
3. 1. 9. 5. Ostale „utjecajne“ stranke u Dalmaciji u 1908. godini 57
3. 1. 10. Sukob *Hrvatstva* i *Jutra* 58
3. 1. 11. Aktualizacija socijalnog pitanja 60
3. 1. 12. Situacija u Dalmaciji prije održavanja Sveđačkog katoličkog sastanka u Splitu u kolovozu 1909. godine 64
3. 1. 13. Sveđački katolički sastanak u Splitu u kolovozu 1909. godine 66
3. 1. 14. Reakcija „starčevićanaca” i „naprednjaka” na održavanje Sveđačkog sastanka u Splitu 78
3. 1. 15. Socijalni tečaj 79
3. 1. 16. Hrvatsko katoličko akademsko ferijalno društvo „Pavlinović“ za Dalmaciju 80
3. 1. 17. HKP u Dalmaciji u školskoj godini 1909./1910. 81
3. 1. 18. Pouzdanički sastanak u Osijeku 23. i 24. srpnja 1910. godine 85
3. 1. 19. Glavna skupština „Pavlinovića” 31. srpnja 1910. godine 89
3. 1. 20. *Dan* i „Hrvatski katolički narodni pokret“ 91
3. 1. 21. Zaključak prve faze HKP-a u Dalmaciji 97
3. 2. Druga socijalna etapa – početak školske godine 1910./11. – 1912./13. godine 101
3. 2. 1. Razvoj HKP-a u školskoj godini 1910./11. 101
3. 2. 2. Stanje i razvoj HKP-a u Dalmaciji u školskoj godini 1910./11. 105
3. 2. 2. 1. „Stanje seljačkog staleža u Dalmaciji“ 105
3. 2. 2. 2. Zadarska *Mladost* i njezin značaj za dalmatinsko đaštvo i selo 108
3. 2. 2. 3. Tečaj za organizaciju mladenačkih društava u Splitu (14. – 15. veljače 1911.) 112

3. 2. 2. 4. Socijalni, politički i duhovni razvoj HKP-a od početka 1911. do nove školske godine 116
3. 2. 3. HKP u školskoj godini 1911./12. 119
3. 2. 3. 1. Mladohrvati 119
3. 2. 3. 2. Skupština „Pavlinovića" u Splitu 24. rujna 1911. godine 122
3. 2. 3. 3. Socijalni rad HKP-a u Dalmaciji u novoj školskoj godini 123
3. 2. 4. Jačanje ideologije južnoslavenskog jedinstva unutar HKP-a u prvoj polovini 1912. godine 131
3. 2. 5. Početak školske godine 1912./13. u Dalmaciji 136
3. 2. 5. 1. „Kelnska" i „berlinska" struja 143
3. 2. 5. 2. *Riječke novine* 146
3. 2. 5. 3. Značaj političkog tečaja u Splitu 9. – 10. siječnja 1913. godine 151
3. 2. 5. 4. HKP u Dalmaciji na početku 1913. godine 156
3. 2. 5. 5. Seniorat 159
3. 2. 5. 6. Problem „strančarstva" unutar HKP-a u Dalmaciji u prvoj polovini 1913. godine 160
3. 2. 5. 6. 1. Političke ideje Ivana Butkovića kao odraz razvoja HKP-a u Dalmaciji 165
3. 2. 5. 6. 2. Kritika *Vrhbosne* prema HKP-u u Dalmaciji 171
3. 2. 5. 7. „Kolo hrvatskih književnika" 177
3. 2. 5. 8. Katolički omladinski sastanak u Splitu 3. kolovoza 1913. godine 180
3. 2. 5. 9. Trsatski sastanak (21. – 22. kolovoza 1913. godine) 187
3. 2. 5. 10. Ljubljanski sastanak (23. – 27. kolovoza 1913. godine) 188
3. 2. 6. Zaključak druge faze HKP-a u Dalmaciji 195
3. 3. Treća, „narodno-obrambena" faza HKP-a – početak školske godine 1913./14. – studeni 1918. 200
3. 3. 1. HKP u školskoj godini 1913./14. i rad narodno-obrambene sekcije 200
3. 3. 2. HKP za vrijeme Prvog svjetskog rata (srpanj 1914. – studeni 1918.) 210

3. 3. 2. 1. Zagrebačke *Novine* i Riječka spomenica 211
3. 3. 2. 2. „Pred zoru“ 214
3. 3. 2. 3. Sukob unutar dalmatinskog HKP-a 220
3. 3. 3. Svibanjska deklaracija 236
3. 4. Zaključak treće faze i prvog perioda HKP-a u Dalmaciji 242
4. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918. – 1929.) 247
4. 1. Kraljevina SHS 247
4. 1. 1. Hrvatska pučka stranka 249
4. 1. 2. Katoličko đaštvo neposredno prije i poslije ulaska u novu državnu zajednicu 254
4. 1. 3. Uloga HPS-a u Dalmaciji u prvim godinama nove države 258
4. 1. 4. Nastavak razvoja Pučke stranke u Dalmaciji nakon odlaska Korošeca 262
4. 1. 5. Statistički podaci vjerske pripadnosti i narodnosti u Dalmaciji kao pokazatelj tendencija stanovništva određenoj ideologiji i političkom smjeru (1918. – 1929.) 267
4. 2. Problemi i razvoj Katoličkog pokreta u Dalmaciji u 1921. godini 268
4. 2. 1. Sastanak Jugoslavenskog katoličkog akademskog prosvjetnog društva „Pavlinović” u Splitu od 2. do 4. kolovoza 1921. godine 273
4. 2. 2. Katolički pokret u Dalmaciji i službeni početak orlovstva u školskoj godini 1921./22. 278
4. 2. 3. Jačanje orlovskog pokreta u novoj školskoj 1922./23. godini te uvođenje Katoličke akcije 287
4. 2. 4. Osnutak Hrvatskog orlovskog saveza i Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji u školskoj godini 1923./24 292
4. 2. 5. Veliki pokrajinski orlovski slet u Sinju 22. – 24. kolovoza 1924. i njegov značaj za daljnji razvoj Orlovskog pokreta u Dalmaciji 302
4. 2. 6. Nastavak uspona orlovskog pokreta u Dalmaciji u novoj školskoj godini 1924./25. . 305

4. 2. 6. 1. Razvoj orlovstva u Dalmaciji od početka 1925. do orlovskog sleta u Šibeniku početkom kolovoza 307

4. 2. 6. 2. Značaj orlovskog sleta u Šibeniku 8. i 9. kolovoza..... 312

4. 2. 7. Zaoštravanje sukoba unutar HKP-a u školskoj godini 1925./26. 320

4. 2. 7. 1. Vrhunac zaoštravnja sukoba Liga-HOS..... 327

4. 2. 7. 2. Konačni rascjep u školskoj godini 1926./27. 329

4. 2. 8. Dijecezanska katolička akcija u Dalmaciji..... 336

4. 2. 9. Katoličke manifestacije HKP-a u 1927. godini do početka nove školske godine..... 337

4. 2. 10. HKP u Dalmaciji u školskoj godini 1927./28. 342

4. 2. 11. „Slučaj" Brusje..... 346

4. 2. 12. Početak kraja orlovske organizacije u Kraljevini SHS 350

4. 2. 13. Proglašenje diktature i kraj orlovstva..... 353

4. 2. 14. Zaključak drugog razdoblja HKP-a u Dalmaciji (1918. – 1929.) 355

5. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1930. – 1941.)..... 361

5. 1. Pojava Križarstva 361

5. 2. Pojava križarstva u Dalmaciji 364

5. 3. Razvoj križarstva u Dalmaciji do početka 1936. i potpunog preuzimanja Katoličke akcije od strane Alojzija Stepinca..... 367

5. 3. 1. Konkordat..... 374

5. 3. 2. Jačanje križarstva u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji u školskoj godini 1932./33 376

5. 3. 3. Rad na svim granama HKP-a u Dalmaciji u školskoj godini 1933./34..... 384

5. 3. 4. Intenziviranje Katoličke akcije u školskoj godini 1934./35. 387

5. 4. Razmirice unutar HKP-a i križarstvo u Dalmaciji do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 397

5. 4. 1. Spor oko reorganizacije Katoličke akcije..... 397

5. 4. 2. Križarstvo u Dalmaciji u 1936. godini 401
5. 4. 3. Intenziviranje HKP-a u Dalmaciji u 1937. godini 406
5. 4. 4. Prema kraju križarstva u Dalmaciji 412
5. 5. Kraj križarstva u Dalmaciji 426
5. 6. Zaključak trećeg razdoblja HKP-a u Dalmaciji (1930. – 1941.) 429
6. ZAKLJUČAK 433
BIBLIOGRAFIJA 443
SAŽETAK 462
SUMMARY 464
PRILOZI 466
ŽIVOTOPIS 467

1. UVOD

1. 1. Predmet istraživanja

Katolički pokret pojavio se krajem prve polovine 19. stoljeća na području današnje Njemačke sa svrhom obrane Crkve od rastuće opasnosti protucrkvenih ideja liberalizma i državne vlasti. U narednim desetljećima proširio se i ostatkom zapadne Europe uključujući i Habsburšku Monarhiju. Zajedničko obilježlje katoličkih pokreta u Europi u drugoj polovini 19. stoljeća jest „[...] širenje kršćanskog svjetonazora na sva područja javnog života [...]“.[1] Na prostoru današnje Hrvatske, cilj pokreta bio je „rekristijanizacija”, tj. preporod cjelokupnog hrvatskog društva u katoličkom duhu uz isticanje hrvatskog identiteta. U dosadašnjoj hrvatskoj historiografiji, Hrvatski katolički pokret (dalje: HKP) najviše je obradio hrvatski povjesničar Jure Krišto u svoja tri kapitalna djela: *Prešućena povijest: katolička crkva u hrvatskoj politici: 1850.-1918.* (1994.),[2] *Hrvatski katolički pokret: 1903.-1945.* (2004)[3] i *Stoljeće naroda i Crkve* (2019).[4] Njegovo prvo djelo obrađuje pozadinu europskih i hrvatskih političkih i crkvenih zbivanja druge polovine 20. stoljeća te HKP do 1918. godine. Zatim, njegovo drugo djelo bavi se cjelokupnim HKP-om na području Hrvatske i Bosne. Ta je knjiga polazište svakog daljnjeg istraživanja o HKP-u. Ujedno, sam Krišto o svom djelu govori kako je riječ o „kratkoj povijesti“ HKP-a, tj. katoličkog gibanja između 1900. i 1945. godine. „Pogotovo je to točno kad se traži detaljnija povijest HKP-a pojedine hrvatske regije, grada, redovničke zajednice i tome slično“.[5] Upravo zbog toga ova je disertacija nužna jer će detaljno obraditi cjelokupni HKP u Dalmaciji od svojih početaka u 1904. pa sve do 1941. kada će Italiji pripasti dobar dio Dalmacije i Boke kotorske. Naposljetku, treće navedeno djelo bavi se hrvatskom crkvenom poviješću 20. stoljeća u čijem se sklopu nalazi i HKP. Zatim, izuzetno važan doprinos poznavanju HKP-a dao je zbornik radova pod nazivom „Hrvatski katolički pokret“ (2002)[6] koji se bavi raznoraznim temama i problemima unutar HKP-a, uključujući i Dalmaciju. Nadalje, prva monografija o specifičnom dijelu HKP-a u Istri, autora

[1] Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb: Hrvatski Institut za povijest – Dom i svijet, 1998., str. 20.
[2] Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
[3] Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret: (1903.-1945.)*, Zagreb: Glas Koncila, 2004.
[4] Jure, KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve: Povijest Katoličke Crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću*, Zagreb: Školska Knjiga, 2019.
[5] J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret: (1903.-1945.)* (dalje: *HKP*), str. 12.
[6] Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001*., Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.

Stipana Trogrlića, izašla je 2000. godine pod naslovom *Katolički pokret u Istri: 1895.-1914.*[7] Nadalje, u kontekstu HKP-a i njegovih prvaka izašao je 2016. zbornik radova u čast dr. Anti Alfireviću.[8] Osim Alfirevićeva, 2002. izašao je zbornik radova u čast katoličkom prvaku Josi Felicinoviću.[9] Osim Alfirevića i Felicinovića, obrađen je i najveći prvak s početka HKP-a Ivan Butković u zborniku „Hrvatski katolički pokret". No, imao sam potrebu proširiti utjecaj i važnost Butkovića te sam u tu svrhu 2019. napisao znanstveni rad pod nazivom „Ivan Butković (1876.-1954.)".[10] U zadnjih nekoliko godina, na filozofskim fakultetima u Splitu i Zadru ponovno se javlja zanimanje za temu HKP-a, ovog puta na specifičnosti u Dalmaciji. Autorica Magdalena Vuković napisala je 2018. završni rad na filozofskom fakultetu u Splitu pod naslovom *Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji. Istaknute osobe i događaji*[11] u kojem je prikazala glavne događaje u HKP-u u Dalmaciji kroz četiri ličnosti ključne za razvoj dalmatinskog HKP-a. Zatim, diplomski rad autora Kristijana Dolića s Filozofskog fakulteta u Zadru, pod naslovom *Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju*[12] kronološki, a zatim tematski obrađuje HKP u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata. Svaka od navedenih monografija, zbornika i radova, dali su svoj doprinos boljem poznavanju pojave HKP-a na području Hrvatske. No, ono što se da zapaziti u svim monografijama i znanstvenim radovima, izuzev Krištinog djela *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, jest okrenutost pojedinim temama unutar HKP-a umjesto njegova sveobuhvatnog prikaza, posebice po hrvatskim regijama od kojih je svaka imala svoje probleme i specifičnosti. No, još jedna manjkavost u historiografiji HKP-a, pogotovo Kriština djela *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, jest mnogo pogrešnih podataka i datuma, koji se ponovno javljaju u mnogim znanstvenim radovima pa čak uključujući i moj vlastiti rad o Ivanu Butkoviću. Stoga, nužno je da ova disertacija, osim temeljite obrade HKP-a u Dalmaciji, čitatelju dade detaljan i precizan prikaz općeg razvoja HKP-a. Razlog ovome ne leži samo u netočnim datacijama i kraćem prikazu pojedine problematike HKP-a, nego je bitno naglasiti kako se tijek razvoja HKP-a u

[7] Stipan TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri 1895.-1914.*, Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, 2000.
[8] Tonči BURIĆ (ur.), *Dr. Ante Alfirević (1875.-1945.): Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Alfirević, život i djelo"*, Kaštel Kambelovac: Bijaći – društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, 2016.
[9] Miroslav GRANIĆ (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: zbornik radova sa znanstvenostručnog skupa održanog u Zadru i Pagu, 17. i 18. rujna 1999. godine*, Pag: Matica Hrvatska; Zadar: Filozofski fakultet, 2002.
[10] Mate ANIĆ, „Ivan Butković (1876.-1954.)", *Croatica Christiana periodica*, god. 43, br. 84, 2019., str. 57-75, https://hrcak.srce.hr/clanak/338312
[11] Magdalena VUKOVIĆ, *Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji. Istaknute osobe i događaji*, Završni rad, Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2018., https://repozitorij.ffst.unist.hr/en/islandora/object/ffst%3A1837
[12] Kristijan DOLIĆ, Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju, Diplomski rad, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 2021., „https://zir.nsk.hr/islandora/object/unizd:5099

Dalmaciji odražava, bilo pozitivno ili negativno, na opći razvoj i zaključke s općih ili pouzadnih sastanaka unutar HKP-a. Stoga je nemoguće pisati o HKP-u u Dalmaciji, a da se temeljitije istodobno ne obrade i važni događaji unutar HKP-a.

Nadalje, postavlja se pitanje, čemu pisati o HKP-u u Dalmaciji. Zbog čega se ne piše cjelovita monografija o cjelokupnom HKP-u na području Hrvatske? Prvotno, odgovor je što već postoji dostatna monografija o HKP-u autora Jure Krište, što smatram kapitalnim djelom o HKP-u, usprkos brojnim nedostacima koje valja detaljnjije proširiti i bolje objasniti neke specifičnosti hrvatskih regija, kako je i sam Krišto predložio u predgovoru djela. Za takav zahvat detaljnog prikaza HKP-a na području tadašnjeg cjelokupnog hrvatskog teritorija, potrebno je sigurno barem jedno desetljeće kako bi dostojno bio opisan i objašnjen fenomen HKP-a. No, s obzirom na to da sam doktorand Filozofskog fakulteta u Splitu, osjećam potrebu pozabaviti se prvotno specifičnosti dalmatinskog HKP-a, za razliku od ostalih hrvatskih regija. Prvotno smatram da se u dosadašnjoj literaturi Dalmacija spominje uglavnom usputno kada je riječ o nekim glavnim događanjima unutar HKP-a održanima na području Dalmacije. Čak kada pojedini autori ulaze u pojedine specifičnosti Dalmacije, poput rada autora Tončija Šitina pod naslovom „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)“,[13] važnost se pridaje uglavnom političkim pitanjima. No, često se u kontekstu Dalmacije zanemaruje njezino đačko gibanje i stvaranje individualca, što je izraženo u originalnoj ideji HKP-a od strane Mahnića. Naravno, politika je uvijek sveprisutna, pa tako i u HKP-u od samog početka kroz dnevnik *Hrvatstvo*, od kojeg se ideološki pokretač HKP-a Antun Mahnić ubrzo udaljio. No, politika je ponovno došla u redove HKP-a tijekom Prvog svjetskog rata, posebice 1919. kada je osnovana Hrvatska pučka stranka kao „predstavnik” HKP-a. To je ujedno i jedina temeljito obrađena tema HKP-a u Dalmaciji od strane dr. sc. Zlatka Matijevića koja obuhvaća cjelokupni razvoj HPS-a na hrvatskom prostoru.[14] Ali, onaj pravi izvorni HKP koji se naslanja na ideju stvaranja novog individualca, nastavio se u dvadesetim godinama kroz organizaciju orlovstva, a potom u 30-im godinama kroz organizaciju križarstva. Osim ovog elementa, nedostatak u radu Tončija Šitina jest ukratko opisano razdoblje Kraljevine SHS. Stoga, moja nakana u radu jest dati potpuni prikaz razvoja i života HKP-a i njegovih đaka koji su okosnica i budućnost pokreta. Naravno da ću i sam morati upasti u zamku

[13] Vidi: Tonči ŠITIN, „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)”, u: Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001*. (dalje: *Zbornik HKP*), Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 581-603.
[14] Vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog* jugoslavenstva, 1998.

skretanja s teme u vidu važnijih povijesnih događaja te događaja unutar hrvatske crkvene povijesti i, naravno, njezina svećenstva, ali samo u svrhu davanja osnovnih informacija čitatelju kako bi lakše pratio razvoj HKP-a unutar hrvatske povijesti. Dodao bih još za kraj poglavlja da je od velike pomoći u izradi ove disertacije bio diplomski rad Ivana Ugrina iz 1993. pod nazivom *Hrvatski katolički pokret u splitsko-makarskoj biskupiji 1919.-1929.*[15] Rad se dotakao raznih tema unutar HKP-a, od politike, crkvene povijesti do katoličke mladeži u Dalmaciji u 20-im godinama te su u njemu citirani i neki brojevi splitskog katoličkog lista *Jadran,* koji je izlazio u Splitu, ali te brojeve nisam uspio naći u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu čija je građa digitalizirana te je vlasništvo knjižnice. Uistinu je bitno naglasiti da je HKP laički pokret hrvatske katoličke mladeži, djelomično usmjeren od strane klera. Naravno, za HKP svakako se mora reći da je više puta „skrenuo" sa svoga originalnog puta, ali se i vraćao na taj isti put u drugačijim organizacijama okrenutima prema đaštvu, tj. hrvatskoj katoličkog mladeži kao budućoj lučonoši katoličkih ideja diljem hrvatskog teritorija. Itekako sam svjestan da se čitatelji ovoga rada zasigurno neće složiti s nekim mojim tvrdnjama u radu, no ta odgovornost obrazloženja određenih tvrdnji leži isključivo na meni samome.

1. 2. Istraživačka pitanja

HKP na području Hrvatske, posebice u početku, pretežito je orijentiran na katoličko đaštvo, tj. riječ je ponajprije o đačkom pokretu i oblikovanju individualca u kršćanskom duhu. Stoga, potrebno je ući u dubinu razvoja đačkog dijela laikata iz razloga što je idejni pokretač HKP-a u Hrvatskoj, krčki biskup Antun Mahnić, zamišljao preporod hrvatskog društva pretežito kroz djelatnost mlađih naraštaja. Cilj HKP-a bio je odgojiti mlađe generacije kako bi upravo one postale nositelji širenja katoličkih ideja u hrvatskom društvu, ali istodobno i zauzeli ključne pozicije javnog života u hrvatskom društvu. Prema tome, katolički đaci/studenti nakon završetka školovanja postupno preuzimaju poslove odvjetnika, liječnika, pravnika, profesora, novinara te poslove javne uprave kako bi proširili svoj utjecaj u hrvatskom društvu i postali dominantna sila. Pitanje učinka HKP-a na katoličku svijest pojedinca nije nikada dosljedno ispitano, tj. u kojoj je mjeri HKP na području Hrvatske i, u slučaju ovoga rada na području Dalmacije, utjecao na

[15] UGRIN, Ivan, *Hrvatski katolički pokret u splitsko-makarskoj biskupiji 1919.-1929.*, diplomski rad, Zagreb: Katoličko-bogoslovni fakultet, 1993. Dostupno online u formi podlistka u *Slobodnoj Dalmaciji*. (Vidi brojeve *Slobodne Dalmacije* u svibnju i lipnju 1993.)
https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=640955&pv_issue_no=930525_A
(pristupljeno 20. 8. 2024.)

zadržavanje katoličke vjere i duha među hrvatskim narodom kroz 20. stoljeće. Stoga, i to pitanje obradit će se u ovome radu.

Cilj ove disertacije jest dati čitatelju i hrvatskoj akademskoj zajednici cjelovit uvid u razvoj HKP-a u Dalmaciji kronološkim slijedom kako bi čitatelj lakše mogao pratiti razvoj pokreta. Hipoteze u radu prate zapravo tri promjene državne vlasti. Za vrijeme austrijske uprave Dalmacijom, koja korespondira s prvom fazom Pokreta, HKP je zahvaljujući „sposobnijim" vođama, u prvom redu Ivana Butkovića i Ante Alfirevića, te uz aktivnost lokalnog dalmatinskog svećenstva, ali i kroz snažno isticanje hrvatskog identiteta, imao puno veće uspjehe u svome razvoju od područja Istre i Banske Hrvatske. Takva situacija ponajviše se vidi u broju društava HKP-a u Dalmaciji za razliku od ostatka Hrvatske. U drugom razdoblju HKP-a, tj. za vrijeme Kraljevstva SHS, Pokret se u prvim godinama oslanja na „jugoslavensku" ideologiju koja uslijed političkih zbivanja, posebice donošenjem Vidovdanskog ustava, biva poražena kod većeg dijela HKP-a u Dalmaciji, ali i ostatku Hrvatske. Tu „prazninu" popunjava novosonovana Orlovska organizacija koja baštini sve originalne ideje Mahnićeva HKP-a, uključujući onu hrvatsku. Ujedno, papino proglašenje Katoličke akcije pomaže više orlovstvu negoli „domagojstvu" i Senioratu, jer se orlovstvo proglašenjem KA-e odmah postavilo na njezina pravila. Zahvaljujući vođama orlovstva, u prvom redu Ivanu Merzu i Ivanu Protulipcu, doživjelo je epohalan uspjeh među hrvatskom katoličkom omladinom diljem Hrvatske, nadmašivši prvu fazu HKP-a. U Dalmaciji je isto tako bio itekako uspješno prihvaćen, posebice među seoskom mladeži zahvaljujući među ostalim i ulozi lokalnog svećenstva, koje se istaklo već i u prvoj fazi HKP-a u potpori razvoju tog Pokreta. Naposljetku, uvođenje diktature i proglašenje Kraljevine Jugoslavije zadalo je težak udarac orlovstvu, ali svoj nastavak doživjelo je kroz novoosnovano Križarstvo, a u Dalmaciji je, usprkos potpori i radu lokalnog svećenstva, bilo itekako zasjenjeno snagom križarstva u sjevernoj Hrvatskoj, što naravno nužno ne znači da je bilo slabo razvijeno u Dalmaciji, već je snaga sjeverne Hrvatske u križarskom pokretu itekako bila najjača brojčano u svojim organizacijama, ali i u broju članova. Usporedno s križarstvom, u Dalmaciji su djelovale „domagojske" organizacije pod nazivom „Apostolat sv. Ćirila i Metoda", ali njihova je snaga kao i u prošlom razdoblju bila ograničena na obalne gradove poput Splita i Dubrovnika.

U cilju osvjetljavanja navedenog cilja i teza rada, najviše će od pomoći biti arhivsko gradivo iz Splitsko-makarske, Šibenske i ponešto iz Hvarske biskupije te arhivska građa bl. Ivana

Merza. Nažalost, u Hvarskoj biskupiji pronašao sam malo građe o HKP-u, vjerojatno iz razloga što je, nakon dolaska komunističkih vlasti, ta biskupija zbog svog snažnog križarskog djelovanja uništila ili prijenjela građu na neku (tajnu) lokaciju, tj. vjerojatno u lokalnu župu u Dalmaciji. Osim navedene arhivske građe, u izradi ove disertacije korišteni su brojni drugi izvori, u prvom redu svi dostupni zapisi suvremenika HKP-a objavljeni u monografijama, člancima, novinama i ostalom tisku. Naposljetku, korištena je u ogromnom broju novija znanstvena literatura u svrhu što detaljnijeg prikaza HKP-a, ne samo u Dalmaciji, već i njegova općenitog dijela kako bi čitatelj što bolje razumio zbivanja na višoj razini unutar HKP-a, koja se odražavaju na lokalnu razinu. Na temelju navedene građe vezano za HKP u Dalmaciji, tema HKP-a u Dalmaciji obrađena je u svom punom opsegu.

1. 3. Struktura rada

Disertacija je zamišljena u tri glavna dijela, tj. kroz promjene triju državnih vlasti u Dalmaciji koje ujedno i korespondiraju s različitim pristupima u organiziranju hrvatskog katoličkog đaštva. Dakako, riječ je o razvoju HKP-a za vrijeme austrijske uprave Dalmacijom (1904. – 1918.), tj. od prvih obrisa budućeg HKP-a kroz splitski list *Dan* koji datira od lipnja 1903. i djelovanje katoličkih prvaka Ante Alfrirevića i Ivana Butkovića u Dalmaciji. To je ujedno i vrijeme jačeg povezivanja dalmatinskog svećenstva s laičkim predstavnicima pravaških struja kroz stvaranje jedinstvene pravaške struje koja je svoj utjecaj imala i na sam HKP u Dalmaciji. Drugo razdoblje HKP-a jest za vrijeme Kraljevine SHS (1918. – 1929.), tj. pojava Orlovskog pokreta, rada Seniorata i Jugoslavenske katoličke đačke lige te pojava Katoličke akcije. Riječ je, naime, o vremenu u kojemu se u HKP, nakon početnog neuspjeha „jugoslavenske" ideologije unutar Pokreta, javlja sukob između „hrvatske" i „jugoslavenske" struje, a time između vodstva Orlovstva i vodstva Seniorata, što je odjeknulo na čitavom hrvatskom prostoru. Naposljetku, treće razdoblje dotiče se Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1941.) i kraljeve diktature u kojem orlovstvo biva zabranjeno, ali svoj nastavak već početkom 1930. doživljava u novostvorenoj katoličkoj organizaciji pod imenom „Križarstvo". Slično kao i Orlovi, „domagojsko-seniorske" organizacije nastavljaju djelovati pod „Apostolatom sv. Ćirila i Metoda". Tako obje organizacije ustvari djeluju u sastavu Crkve koja ih formalno osniva, ali, dakako, većina njihovih „starih" grana nastavlja i obnavlja svoj rad, ovisno o području. Sva tri razdoblja imaju svoje specifičnosti i razlike, ali i specifičnosti i razlike s ostatkom Hrvatske. Upravo zbog toga potrebno je ne samo napraviti

temeljitu analizu HKP-a u Dalmaciji, već i usporedbu s ostalim hrvatskim krajevima, ali i razraditi općenito pojedinu problematiku oko nekih događanja unutar HKP-a u svrhu boljeg razumijevanja razvoja HKP- u Dalmaciji. Tako će rad u cjelini od početka do kraja obraditi cjelokupni HKP u Dalmaciji, izbjegavajući samo razdoblje Nezavisne Države Hrvatske zbog velikog teritorijalnog gubitka u Dalmaciji, ali i zbog nemogućnosti učinkovitog rada uslijed okupacije. Naposljetku, razvoj HKP-a u radu će se prikazati kronološki iz jedne u drugu školsku godinu jer smatram kako će na taj način čitatelj najlakše pratiti kako se Pokret razvijao iz jedne u drugu školsku godinu s ponekim izuzecima ovisno o događanjima u HKP-u. Takav način prikaza opravdavam iz razloga što je hrvatsko katoličko đaštvo okosnica Hrvatskog katoličkog pokreta.

2. LIBERALIZAM NA PODRUČJU HRVATSKE NA PRIJELAZU U 20. STOLJEĆE

2. 1. Pojam „liberalizam" i njegovo značenje za hrvatsko područje

Ulazak u 20. stoljeće na području Hrvatske označen je cjelovitom preobrazbom hrvatskog društva u kulturnom i političkom duhu. Najezdom „liberalnih" ideja na hrvatsko područje ubrzava se uništavanje tradicije i prijelaz u modernost zajedno s njegovim obilježljima modernog načina života. Tradicionalne vrijednosti hrvatskog društva s kraja 19. stoljeća postupno su se urušavale ponajviše zbog „uvezenih" ideja hrvatske mladeži koja je studirala na zapadnim sveučilištima, posebice na sveučilištu u Pragu. Ideje Tomaša Masaryka, profesora filozofije na praškom sveučilištu, o slavenskoj uzajamnosti, naišle su na ogromno odobravanje među hrvatskom i europskom mladeži. One su ujedno utjecale na buduću suradnju Hrvata sa Slovencima i Srbima, ali i ostalim južnoslavenskim narodima. Pojava raznih doktrina, u prvom redu onih koje su bile usmjerene protiv katolicizma i vjere općenito, najviše su prijetile razdoru unutar hrvatskog društva. Protivnici Katoličke crkve smatrali su kako njezina tradicija i kultura pripadaju prošlosti te su primijenili agresivan pristup usmjeren k uništavanju staroga „poretka".[16]

Riječ „liberalizam" u literaturi se koristi kako bi se opisali procesi prelaska iz feudalnog sustava u građanski te rušenje aristokratskog poretka i time prelaska na „vlast naroda". Pod tim terminom podrazumijevamo novu višestranačku politiku i podjelu vlasti unutar države na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu. Ujedno, osim civilnog i političkog preobražaja, ključ je prelazak na slobodno tržište i uređivanje novih ekonomskih sloboda te sloboda udruživanja i sloboda štampe. Liberalizam se obračunavao sa starim poretkom: na području Europe svakako je, osim monarha i aristokracije, došla na udar Crkva te njezina moć i utjecaj. Upravo ovo potonje odražava glavnu temu ovoga rada oko utjecaja kršćanskih ideja i Crkve na hrvatsko stanovništvo, posebice u Dalmaciji. Liberalizam je zaslužan i za pojavu nacionalnih pokreta diljem Europe, pogotovo onih naroda koji su se nalazili u sastavu multinacionalne države. Najbolji primjer takve države jest upravo Habsburška Monarhija unutar koje se i hrvatski narod bori za svoje povijesno pravo. Liberalizam na području Hrvatske prvotno se pojavio tijekom Napoleonovih ratova, a pogotovo tijekom uspostave Ilirskih pokrajina. Idejama liberalizma stanovništvo Europe polako se osvještava o svome životnom prostoru, jeziku i kulturi te pogotovo o vrijednostima na kojima

[16] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice: Uspomene*, Zagreb: HKD Sv. Jeronima, Biblioteka Kontinuitet, Sv. 2, 2009., str. 15.

počiva njegova nacija. Ove ideje postupno, tijekom generacija, usađivale su se kroz europske narode, uključujući i hrvatski narod, kroz cijelo 19. stoljeće. Svoj vrhunac dostigle su na prijelazu u 20. stoljeće, čime su poremetile ravnotežu staroga i novoga. U kontekstu hrvatskog povijesnog prostora, liberalizam nije samo utjecao na pojam nacije i zajedničke pripadnosti, već je osvijestio svaku društvenu skupinu, od seljaka, radnika, svećenika, vjerskih zajednica, intelektualaca, kulturnih zajednica, nacionalnih manjina, pa sve do europskih vladara i monarha. U kontekstu liberalizma 19. stoljeća, događa se postupna sekularizacija države i društva, a time i same obitelji. Usporedno s jačanjem liberalnih ideja, odvijao se proces laicizacije društva, pogotovo u školstvu, gdje Crkva polako gubi svoj utjecaj na odgoj i obrazovanje mlađih naraštaja.[17] Stoga, odgoj i obrazovanje mladeži u katoličkom duhu bio je budući kamen temeljac borbe Hrvatskog katoličkog pokreta (dalje: HKP) protiv cjelokupne ideologije liberalizma, izuzev ideje hrvatske nacije i identiteta njezina naroda. Kako bi se Crkva prilagodila novonastalim okolnostima na prijelazu stoljeća na području hrvatskih zemalja, laik je postupno preuzimao na sebe zadatak ponovnog jačanja katoličkih ideja i katoličkog duha među hrvatskim narodom.

Liberalne ideje nisu nužno bile usmjerene protiv Crkve jer su ij mnogi svećenici prihvaćali, što ćemo vidjeti i na primjeru HKP-a. Glavna namjera dosadašnje kraće rasprave o liberalizmu jest da u slučajevima kada hrvatsko svećenstvo i Crkva optužuju liberalizam za slabljenje kršćanskih ideja, nije nužno riječ o svim liberalnim idejama, već o dijelu koji je bio „antiklerikalan" ili protuhrvatski. Naravno, riječ je ipak o većinskom dijelu liberalnih ideja koje su antiklerikalne, ali kada je riječ bila o onom dijelu liberalnih ideja koje su se doticale hrvatske nacije i njezina identiteta, Katolička crkva u Hrvatskoj, a posebice svećenstvo i laici, dočekali su ih otvorenih ruku. Zatim, obrana Katoličke crkve protiv liberalnih ideja leži u tome što je većina tih ideja uništavala sustav vrijednosti na kojima je počivalo europsko društvo i njegov identitet. Na primjeru Hrvatske, riječ je o snažnom katoličkom duhu koji je bio usko vezan za osjećaj pripadnosti hrvatskoj naciji i narodu. No, liberalizam je, osim hrvatske ideje, stvorio i protutežu takvom osjećaju kroz ideju stvaranja državne crkve nalik SPC-u te kroz ideju jugoslavenstva kao nekoj široj kulturnoj i etničkoj pripadnosti. Upravo će se na tom kulturnom polju kroz vjeroispovijest i

[17] O liberalizmu i njegovu utjecaju na hrvatskom povijesnom prostoru u 19. stoljeću vidi više u: Tereza GANZA-ARAS, „Liberalizam u Hrvata", *Politička misao: časopis za politologiju*, god. 31, br. 3, 1994., str. 5-19.

narodnost osjetiti razlika između dvaju naroda, hrvatskog i srpskog, te dviju vjeroispovijesti, katoličke i pravoslavne.

Shvaćanje tih procesa i utjecaja liberalizma u područjima kulture, religije, politike, gospodarstva, tiska, obrazovanja i znanosti na hrvatsko društvo tijekom cijelog 19. stoljeća, dovelo je do ogromnog stupnja polarizacije hrvatskog društva na prijelazu u 20. stoljeće. Ta polarizacija posebno se ističe kada se uzme u obzir razjedinjenost hrvatskog naroda na hrvatskom povijesnom prostoru gdje su Dalmacija i Istra bile pod upravom Beča te u strahu od talijanskih prisezanja, a Hrvatska i Slavonija nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe imale su probleme s Budimpeštom. Osim tih teritorija, povlači se i pitanje hrvatskog naroda u Bosni, gdje je tadašnja Bosna bila austro-ugarski kondominij. Stoga, na području Bosne, hrvatski je narod imao svoja mišljenja oko rješavanja vlastitog pitanja. Tako se svaki dio Hrvatske i stanovništvo u tom dijelu suočavalo s različitim problemima. Doslovce je svatko nudio svoje rješenje hrvatskog pitanja, što je dovelo do sukoba raznih ideja unutar razjedinjenog hrvatskog društva. U moru raznoraznih ideja i ideologija koje su cirkulirale hrvatskim društvom na prijelazu u 20. stoljeće, pojavila se ideja Hrvatskog katoličkog pokreta čiji su kamen temeljac bile kršćanske vrijednosti na kojima stoljećima počiva hrvatsko društvo i narod te pogotovo hrvatski seljak kao najbrojnija skupina.

2. 2. Nacionalna integracija na vjerskim osnovama na području Hrvatske – uloga katolicizma i pravoslavlja u oblikovanju nacionalnog identiteta u Dalmaciji

Na prostoru Hrvatske u drugoj polovini 19. stoljeća, a posebice u Dalmaciji, religija je odigrala presudnu ulogu u identifikaciji stanovnika s određenom nacijom. Tako su se katolici u Hrvatskoj u ogromnoj većini identificirali s hrvatskim identitetom, dok su se, s druge strane, pravoslavci identificirali sa srpskim identitetom. Ovaj proces nije se događao preko noći, već moramo uzeti u obzir tisućljetni utjecaj katoličkog Rima na hrvatsko stanovništvo, posebno dalmatinsko jer je najbliže u dodiru s Rimom. S druge strane, takav obrazac možemo pratiti o višestoljetnom utjecaju prvotno Pećke patrijarhije, pa kasnije čak četiriju mitropolija (Karlovačka, Beogradska, Dabrobosanska i Cetinjska) na sprski narod. Taj pravoslavni utjecaj nije se samo ograničio na povijesnom prostoru Srbije, već se proširio na cjelokupnom teritoriju Hrvatske gdje je živjela srpska manjina. Pojavom liberalizma ove će se razlike tijekom 19. stoljeća još dalje produbiti, pa čak i pokušati pomiriti preko umjetnih identiteta poput jugoslavenske nacije i ideje jugoslavenstva. Glavni problem u suradnji dviju Crkava jest njihova različita koncepcija i odnos

prema državi i stvaranju moderne nacije. S jedne strane „[...] katoličko-univerzalistička koncepcija, koja je u znatnoj mjeri bila povezana s prihvaćanjem hrvatskoga državno-pravnog kontinuiteta na određenom povijesnom teritoriju [...]“,[18] a s druge strane „[...] koncepcija autokefalne Pravoslavne crkve usko vezane za državu [...]“.[19] Ta razlika označava dva potpuno različita naroda čija je jedina sličnost u jeziku i religiji kršćanstva u širem obliku koje se pokušalo iskoristiti za suradnju i stvaranje zajedničke nacije u budućnosti.[20]

U kontekstu Dalmacije, većina stanovništva na početku 20. stoljeća živjela je na selima. Hrvatski je seljak zadržao svoju tradiciju i vjerske običaje, a time i vezanost za katolički Rim i svoj povijesni prostor. Takvoj vezanošću izuzetno su doprinijeli svećenici po hrvatskim selima. Skoro svako selo u Dalmaciji imalo je svoju župu, a time i dušobrižnika koji se brine o duhovnom stanju žitelja sela. Jedan od takvih poznatijih dušobrižnika u drugoj polovini 19. stoljeća koji je obilazio cijelu Dalmaciju, bio je don Mihovil Pavlinović,[21] prvak Narodne stranke u Dalmaciji. Važno je napomenuti da je on jedan od svećenika koji su prihvatili dio tekovina Francuske revolucije i zagovarao je demokratsko građansko društvo te buđenje hrvatske nacije na katoličkim načelima. Prema Pavlinoviću, čuvanje vjere bilo je ključno za održavanje hrvatskog identiteta. No, valja naglasiti kako je vjeru stavljao na prvo mjesto i nije je poistovjećivao s narodnosti. Pavlinović je potekao sa sela i time je uvijek polazio od naroda, posebice hrvatskog seljaka i društvenih vrijednosti kojima se vodi hrvatski seljak. Vrijednosti su te koje održavaju obitelj, a time i društvo te naposljetku cjelokupnu naciju na životu. Pavlinovićev politički smjer dijeli se u dvije faze, prva je jugoslavenska (1861. – 1868.), a druga hrvatska (1868. – 1887.).[22] Pavlinović je među prvima uočio za svoga života kako se pored buđenja hrvatske svijesti u Dalmaciji usporedno budi srpska svijest. Stoga je oblikovao hrvatsku misao kako bi se obranio u prvom redu od talijanskih prisezanja te rastućeg srpskog nacionalizma koji je svoje saveznike u Dalmaciji upravo našao u talijanskoj manjini. Pavlinović je smatrao da su Hrvati i Srbi etnički jedinstven narod, ali u političkome smislu u potpunoj suprotnosti. Opisuje to na sljedeći način:

[18] Aleksandar JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Zagreb: Leykam International, 2018., str. 36.
[19] Isto, str. 36.
[20] Vidi više: Isto, str. 27-51.
[21] Vidi više o don Mihovilu Pavlinoviću u: Josip Ante SOLDO, „Don Mihovil Pavlinović“, *Crkva u svijetu*, god. 22, br. 3, 1987., str. 262-266, https://hrcak.srce.hr/86041
[22] Marjan DIKLIĆ, „Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji“, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 31, 1989., str. 16, https://hrcak.srce.hr/clanak/392236

„Razlika između srbstva i hrvatstva nije puka razlika rieči. To su dvie poviesti, dvie države, dvie izuke, dva uljudstva pa napokon dva zadružno-državna sustava.“[23]

Usprkos tome, smatrao je kako Hrvati i Srbi u Dalmaciji moraju biti politički Hrvati i očuvati svoju tradiciju, vjeru, narodnosti i jezik. Čak je predviđao da će se jednog dana hrvatska samostalna država ostvariti, ali u kontekstu konfederacije južnoslavenskih država.[24] No, prema Pavlinoviću, prije nego se takvo što dogodi, valja prvo Dalmatince uklopiti u hrvatsku naciju i njegovati hrvatski identitet, pa zatim stupiti u savez južnoslavenskih država.[25]

Ovaj opis Mihovila Pavlinovića i njegovih uvjerenja te političkih ideja nužan je za razumijevanje prve polovine 20. stoljeća u Dalmaciji, posebice zbog razloga ulaska u novu državnu zajednicu i odnosa Hrvata spram srpske manjine u Dalmaciji, ali i ostatku Hrvatske. HKP će poprimiti tijekom Prvog svjetskog rata jugoslavensko raspoloženje, pa je zbog toga potrebno objasniti prilike u Dalmaciji i neka uvjerenja. Valja dodati kako je jugoslavenska ideja imala više pristaša u većim dalmatinskim i hrvatskim gradovima negoli na selu gdje su kamen temeljac bile katoličke vrijednosti i hrvatske ideje jer se seljaštvo nije puno zanosilo idejama jugoslavenstva. U nastavku će ukratko biti prikazane ostale ideje stvaranja strogo hrvatske nacije, u prvom redu pravaštva koje je u Dalmaciji naišlo na jak odjek krajem 19. stoljeća, osobito kod svećenstva.

2. 3. Politička uloga svećenstva u Dalmaciji te njezini glavni predstavnici i protivnici

Prije prelaska na HKP u Dalmaciji, potrebno je ukratko opisati razvoj pravaštva u Dalmaciji krajem 19. i na prijelazu u 20. stoljeće. Pravaška ideja u Dalmaciji počinje tek jačati nakon pobjede narodnjaka na općinskim izborima u Splitu 1882. godine. No, narodnjaci nisu uspjeli riješiti pitanje gospodarskih problema u Dalmaciji, pogotovo kada uzmemo u obzir kako je Dalmacija skoro cijela poljoprivredna zemlja. Na scenu polako dolaze ideolozi pravaškog usmjerenja, tj. usmjerenja ostvarivanja hrvatskog identiteta u svojoj punini. Prethodno spomenuti Mihovil Pavlinović, koji je ostavio otvoreno pitanje o potencijalnom pristupanju jugoslavenskoj zajednici, ipak je u prvom redu bio zagovornik hrvatskog identiteta u Dalmaciji, a time i preteča pravaštva u Dalmaciji.[26] No, glavna figura hrvatskog pravaštva, Ante Starčević, smatrao je

[23] Mihovil PAVLINOVIĆ, *Hrvatski razgovori*, 4. izdanje, Zadar 1877., str. 186, https://archive.org/stream/hrvatskirazgovo00pavlgoog/hrvatskirazgovo00pavlgoog_djvu.txt
[24] J. A. SOLDO, „Don Mihovil Pavlinović“, str. 262-266.
[25] M. DIKLIĆ, „Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji“, str. 18.
[26] Isto, str. 24-25.

Pavlinovića šarlatanom koji ostavlja sva vrata otvorena.[27] Upravo zbog toga će zagovaratelji ideje pravaštva tijekom godina nailaziti na nesuglasja i pridonijeti daljnjem rascjepu unutar brojnih pravaških stajališta. Utjecaj Pavlinovića bio je prevelik u Dalmaciji da bi se originalne Starčevićeve pravaške ideje ukorijenile u Dalmaciji. Stoga pravaštvo u Dalmaciji miješa Starčevićeve i Pavlinovićeve ideje.

Početak pravaštva u Dalmaciji započinje početkom osamdesetih godina 19. stoljeća u Zadru gdje svećenik Ivo Prodan[28] okuplja svoje istomišljenike te godine 1884. pokreće glasilo *Katolička Dalmacija*. Pravaške ideje pretežito prihvaća katoličko svećenstvo, pogotovo mlađe generacije. Prodanove vjersko-pravaške ideje nisu isključivo plod Starčevića, već i Pavlinovića. Stoga, u Dalmaciji je bila riječ o jednoj vrsti klerikalnog pravaštva. Iako je Prodan često napadao narodnjake na čelu s Pavlinovićem, ipak mu je pripisivao zasluge oko nacionalnog buđenja u Dalmaciji. Glavna karakteristika Prodanove pravaške ideje jest ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar monarhijskog okvira. Kao i Pavlinović, Prodan je bio katolički svećenik i katolička je vjera bila jednako važna kao ostvaranje jedinstva hrvatskog naroda i hrvatske države. Sličan obrazac vidjet ćemo kasnije u HKP-u gdje vodeći prvaci u Dalmaciji izražavaju jednaku važnost katoličke vjere i hrvatske narodnosti, tj. jedno ide s drugim. Takav slučaj automatski implicira borbu protiv talijanskog, srpskog i njemačkog utjecaja te ideje jugoslavenstva. Prodan je u svojim tekstovima bio kritičan prema svemu što nije čisto katoličko i istovremeno čisto hrvatsko, pa stoga napada redom Pavlinovića, Strossmayera, Mažuranića itd. Glavni razlozi njegova kritiziranja jesu politički položaj hrvatske i gospodarsko stanje hrvatskog seljaka u drugoj polovini 19. stoljeća. Prodanove ideje munjevito su se proširile Dalmacijom 80-ih godina, iako nikada nisu prihvaćene u većem dijelu stanovništva.[29]

Takav obrazac pratit ćemo kroz cijeli HKP u Dalmaciji. Važno je ponoviti kako je svećenstvo u Dalmaciji imalo daleko veći utjecaj u političkom životu negoli u banskoj Hrvatskoj. Upravo zbog toga i same ideje pravaštva sa snažnim vjerskim katoličkim karakterom ukorijenit će se i u samome puku, posebice među dalmatinskim seljaštvom. Narod u Dalmaciji bio je nezadovoljan prvenstveno gospodarskim stanjem, ali i političkim, zbog čega su pravaške ideje

[27] Isto, str. 25
[28] Vidi više o don Ivi Prodanu u: Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan. Političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2003.
[29] Isto, str. 31.42.

postale alternativa idejama narodnjaka, a pogotovo su našle svoje pobornike među mlađim svećenstvom.

Još jedna slična skupina pravaša u Dalmaciji okupila se oko Jurja Biankinija,[30] bivšeg učenika Pavlinovića. Naime, Biankini je, nakon smrti Pavlinovića, nezadovoljan radom Narodne stranke, napustio stranku i prešao u krug pravaša. No, nije se slagao s Prodanovim idejama, već je zastupao trijalizam i stvaranje južnoslavenskih zemalja oko Hrvatske. Zajednička stvar koju je dijelio s Prodanom bila je ta što se orijentirao izrazito katolički te je nijekao tretiranje Srba kao političkog naroda u Hrvatskoj. U ljeto 1894. stvorena je Stranka prava u Dalmaciji koja je okupljala sve pravaše, ali se već u početku osjetio sukob starijeg svećenstva i mlađe laičke inteligencije.[31]

Treća struja pravaštva u Dalmaciji krajem 19. stoljeća, uz Prodana i Biankinija, bili su Ante Trumbić i Frano Supilo. To pravaštvo može se nazvati „liberalnim" pravaštvom koje ujedinjuje ideje Narodne stranke i Pravaške stranke. Smatraju kako su Hrvati, Srbi i Slovenci jedan narod, ali s različitom tradicijom. Njihov pravaški smjer u početku je bio ujedinjenje Dalmacije, Banske Hrvatske, Istre te Bosne i Hercegovine na temelju hrvatskog povijesnog prava u jednu državnu jedinicu unutar Habsburške Monarhije. No, uskoro su uvidjeli da je takvo što neostvarivo i krenuli u rušenje ideje hrvatske države unutar Monarhije te su pokušali politikom „novog kursa" poduprijeti Mađare u rušenju dualističkog uređenja u nadi da će u zamjenu dobiti potporu Mađara u ujedinjenju hrvatskih zemalja i prestanak snažne mađarizacije u Hrvatskoj. Nakon propasti novog smjera krenut će putem ideje jugoslavenstva, a udaljavat će se od pravaške ideje.[32]

S jedne strane, u Dalmaciji svećenstvo i manjim dijelom laici predvode pravašku ideju sa snažnim katoličkim karakterom, a s druge strane ideja jugoslavenstva igra ulogu kao protuteža pravašima. Glavni neprijatelji pravaša, osim pobornika ideje jugoslavenstva, jesu srpska i talijanska manjina koja se snažno protivi jedinstvenoj Hrvatskoj. Tako se na kraju 19. stoljeća stanovništvo Dalmacije opredjeljuje za jednu od dvije dominantne ideje. U Dalmaciji se javlja dihotomija grada i sela, gdje je većina gradske populacije bila sklonija idejama jugoslavenstva i

[30] Biankini, Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 29. 10. 2022., https://www.enciklopedija.hr/clanak/biankini-juraj
[31] Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 142.
[32] Branka BOBAN, „Stavovi hrvatske političke elite prema stvaranju jugoslavenske države", *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, god. 2, br. 2, str. 7-11.

liberalnim idejama općenito, dok je, s druge strane, pod snažnim utjecajem svećenstva, dalmatinski seljak bio bliži katoličkim i pravaškim idejama, posebice zbog neuspjeha Narodne stranke da u Dalmaciji poboljša gospodarske uvjete seljaštva.

2. 4. Razlozi pojave katoličkih pokreta u Europi sredinom i tijekom druge polovine 19. stoljeća

Kriza u kojoj se Katolička crkva našla u 19. stoljeću prouzročena je liberalizmom, u prvom redu antiklerikalizmom. Naime, uzimajući u obzir da liberalizam naglašava slobodu pojedinca od bilo kakve vlast, ograničenja ili, pak, autoriteta, europsko stanovništvo polako se udaljava od crkvenog utjecaja. Ista stvar vrijedi i za hrvatski povijesni prostor. Stoga, Crkva je bila primorana reagirati. No, rekacija je bila izuzetno spora, a prvi takoreći „pravi" koraci uslijedili su tek 15. svibnja 1891. godine enciklikom *Rerum Novarum* od strane pape Leona XIII. Enciklika je potakla zanimanje katolika za socijalna pitanja.[33] Zbog sporosti Crkve u reakciji na liberalizam i antiklerikalizam 19. stoljeća, u Europi su se u međuvremenu javljali katolički pokreti koje su pokretali laici s ciljem obrane katoličke vjere od kritika liberalnog antiklerikalnog tiska te u nekim slučajevima obrane od državne vlasti. Prvi takav pokret javlja se krajem prve polovine 19. stoljeća na području Njemačke kroz osnutak udruga, pogotovo karitativnih, te razvojem snažnog katoličkog tiska, a naposljetku i stvaranjem katoličke političke stranke. Glavna karakteristika katoličkih pokreta diljem Europe jest što su pokrenuti „odozdo" tj. od vjernika. Nije ih pokrenula crkvena hijerarhija, već je riječ o „[...] slobodnom pokretu vjernika Crkve za Crkvu [...]".[34] Laici su ukazivali na problematiku s kojom se susretao vjernik u svakodnevnom životu i nastojali su poboljšati njegovo duhovno i socijalno stanje. Preuzimanjem ključnih pozicija u javnom životu branili su crkvene interese i promicali kršćanske vrijednosti.[35] S crkvenog stajališta, „Katolički pokret znači prilagođavanje Crkve civilnom društvu, koje više nije u potpunosti kršćansko."[36] Katolički pokreti širili su se prema Austro-Ugarskoj Monarhiji, Francuskoj, Belgiji, Nizozemskoj te Italiji. Svaki od tih pokreta u tim je državama imao svoje specifične karakteristike vezane za društvene i političke probleme.[37] Na području Hrvatske započeo je početkom 20. stoljeća. No,

[33] Vidi više: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 125.
[34] Bonifacije PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret. Moje Uspomene*, Rim: Ziral, 1976., str. 17.
[35] Isto, str. 17.
[36] Juraj Mirko MATAUŠIĆ, „Susret Crkve s civilnim društvom u XIX. stoljeću", *Zbornik* HKP, str. 33.
[37] Više o katoličkim pokretima diljem Europe vidi u: Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo: Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb: Barbat, 1997., str. 1-56.

njemu je prethodilo simbolično organiziranje Svehrvatskog katoličkog kongresa u Zagrebu 1900. jer je papa Leon XIII. tu godinu proglasio jubilarnom te zaželio da svi katolički narodi obilježe tu godinu manifestacijom kojom bi ukazali na odanost katoličkoj vjeri.[38]

2. 5. Svehrvatski katolički kongres 1900. godine

Inicijativu oko organiziranja kongresa preuzeo je vlč. dr. Andrija Jagatić[39] skupa s „tajnim" klubom „Immaculata".[40] Obratili su se zagrebačkom nadbiskupu Posiloviću oko provođenja ideje o održavanju kongresa jubilarne 1900. godine.[41] Tako je, pod pokroviteljstvom Katoličke crkve u Hrvatskoj, organiziran kongres u Zagrebu od 3. do 5. rujna 1900.[42] na kojem su među istaknutim osobama sudjelovali zagrebački nadbiskup Posilović, đakovački biskup Strossmayer, vrhbosanski nadbiskup Stadler te krčki biskup Antun Mahnić.[43] Na sastanku je prihvaćeno osam rezolucija: laikat, koja je bila najvažnija za HKP, karitativna društva, odnos države i crkve, katolička štampa, socijalno pitanje, „o uzgoju", crkvena umjetnost o kojoj su glavnu riječ vodili don Frane Bulić i don Luka Jelić,[44] te naposljetku posljednja rezolucija o lijepoj knjizi.[45] Prva rezolucija o laikatu jest ujedno i najvažnija jer je tražila odgoj laikata u katoličkom duhu u svrhu obrane katoličkih ideja u javnom životu skupa s katoličkim svećenstvom. No, ovaj kongres bio je više simboličnog karaktera, jer njegove rezolucije nisu provedene kako je to bilo zamišljeno na kongresu, osim nekoliko ideja iz socijalne kategorije.[46]

Iako neki povjesničari uzimaju ovaj sastanak kao početak HKP-a, on to u stvarnosti nije bio, ali je zasadio prve temelje budućeg pokreta. Naime, na sastanku je sudjelovao krčki biskup

---

[38] B. PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret* (dalje: *HKP*), str. 15-18; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 20-21.
[39] https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8946
[40] Više o klubu vidi u: Velimir DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili? Zapisi mojoj unučadi*, knjiga 1, Zagreb: Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, 2011., str. 450-453.
[41] Isto, str. 453-454.
[42] Opširnije o samome kongresu vidi u: Mario STRECHA, *Mi smo hrvati i katolici ... : Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2008.
[43] Vidi više o ličnosti Antuna Mahnića u: Anton BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić: čovjek nepokolebljive vjere, jasnih vizija i smjelih djela*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.
[44] Vidi više: Mario STRECHA, *„Mi smo Hrvati i katolici…" Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008., str. 270-279; Osobna pisma vezana za sastanak i korespondenciju Bulića i Jelića s Andrijom Jagatićem, programsku knjižicu sastanka i slično vidi u: Arheološki muzej u Splitu (dalje: AMS), Arhiv don Frane Bulića, *Radovi i rukopisi, pozivnice*; AMS, Arhiv Luke Jelića, *LXI*, *Razno*, Prvi hrvatski katolički kongres 1900.
[45] Puni tekst rezolucija vidi u: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 380-389; a više o njima u Mario STRECHA, *„Mi smo Hrvati i katolici…"*.
[46] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 380; Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 21-22.

Antun Mahnić kojeg je najviše zaintrigirala ideja organiziranja katoličke mladeži na sveučilištima. Zabrinut oko duhovnog stanja katolika u Hrvatskoj pod najezdom liberalnih ideja, poduzeo je prve korake u rješavanju tog problema.[47] Osim Mahnića, korake u promicanju katoličkih ideja u Hrvatskoj preuzeo je na sebe kulturno-politički klub „Immaculata" koji je već postojao neslužbeno krajem 19. stoljeća, a klubu su pripadali laici Krešimir Kvaternik, dr. Velimir Deželić, otac,[48] dr. Šandor Bresztyenszky,[49] Marijo Tomšić, Oton Szlavik[50] te svećenici Matija Seigerschmied[51] i Stjepan Hartman.[52] Oni su se povezali s biskupom Mahnićem, dalmatinskim svećenstvom koje je bilo okupljeno oko Ante Alfirevića,[53] te s vrhbosanskim biskupom dr. Ivanom Šarićem. Njihov cilj bio je izaći šire u područje novinarstva zbog potrebe jačanja i širenja katoličkih ideja koje su slabile u hrvatskoj javnosti zbog iznimno jakog liberalnog i antiklerikalnog tiska. Postojala je unutar kluba i ideja stvaranja katoličke stranke koja je poslije odbačena zbog opasnosti od pojačanog antiklerikalizma te je umjesto nje prihvaćena ideja osnutka Lige koja bi okupljala hrvatske katoličke zastupnike iz više stranaka.[54]

Zaključno, ovaj kongres poslužio je za uvid u stvarnu situaciju katoličkih prilika na području Hrvatske i Bosne. Naime, učestali napadi liberalnog tiska na svećenstvo i ostalu crkvenu hijerarhiju ostavljali su uzak prostor za učinkovito širenje katoličkih ideja preko svećenstva. Upravo je i biskup Mahnić shvatio da treba započeti stvarati nove katoličke generacije laika koji će na svoja leđa preuzeti borbu protiv svih neprijatelja Katoličke crkve. Tako bi svećenici bili manje izloženi kritici, a nove generacije proširile bi ponovno katolički duh i vrijednosti kroz cijelo hrvatsko društvo, te bi ujedno s vremenom zauzeli ključne pozicije društva čime bi imali veći utjecaj na primicanje katoličkih, ali i hrvatskih ideja.

[47] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 23.
[48] J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)* (dalje: *HKP*), str. 25.
[49] Isto, str. 25.
[50] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 25-26.
[51] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, knjiga 1, str. 496.
[52] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 25.
[53] Više o svećeniku Anti Alfireviću vidi u: Tonči BURIĆ (ur.), *Dr. Ante Alfirević (1875.-1945.): Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Alfirević, život i djelo"*, 2016.
[54] Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), 1995., str. 63-64.

3. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME AUSTRIJSKE UPRAVE (1904. – 1918.)

3. 1. Prva etapa (travanj 1904. – kolovoz 1910.) – kršćanske vrijednosti i kulturna borba

3. 1. 1. Skromni počeci

Biskup Antun Mahnić, podrijetlom Slovenac, bio je jedan od sudionika Hrvatskog katoličkog kongresa u Zagrebu 1900. godine. Tijekom obnašanja funkcije krčkoga biskupa primijetio je među mlađom hrvatskom populacijom snažnu potporu liberalizmu i antikatoličkom stavu. U svrhu suzbijanja takvog stava, odlučio je poduzeti prve korake. Nakon dolaska na Krk u studenome 1896., okružio se mlađim svećenstvom, među kojim je bio i Ivan Butković[55] koji je kasnije proveo Mahnićeve ideje u praksi. Prema Mahnićevu prijatelju i biografu fra Ignaciju Radiću,[56] glavne teme razgovora s mlađim svećenstvom bile su: „[...] život đaka, o đačkim potrebama, nazorima, vjerskom nehaju, o načinu, kako bi im se moglo pomoći“.[57] Mahnić je u tim razgovorima dodao sljedeće:

> „Stariji su većinom srasli sa svojim nazorima, teško shvaćaju nove potrebe, ne mogu se prilagoditi novim okolnostima. Tko hoće da bude savremen, mora se u prvom redu obratiti na mlade ljude, ispravno ih odgojiti, pa će za 10-20 godina imati narod za sobom i to u onoj mjeri, u kojoj bude uzgojio elitnu mladež. A jer je inteligencija mozak naroda, mora narodna obnova početi od buduće inteligencije: od sadašnjih bogoslova i akademičara. Oni su već na vratima života; njihov je primjer odlučan za one, koji su u srednjim školama“ (zabilježio Butković).[58]

U ovim riječima vidi se početak stvaranja budućeg HKP-a, koji je imao za cilj odgojiti mlade u duhu katoličke vjere jer je budućnost i izgradnja novog katoličkog identiteta ležala u mladima koji su se, prema Mahniću, imali suprotstaviti modernim društvenim problemima. Mahnić je bio snažno inspiriran stavovima Leona XIII. izraženima u socijalnoj enciklici *Rerum Novarum*[59] (15. svibnja 1891.), kao i u krilatici "Van iz sakristije", koja je poticala svećenike da se udalje od teorijskih razmatranja u sakristijama i umjesto toga izađu među narod kako bi upoznali stvarni život nižih slojeva kršćanskog društva i pružili im duhovnu i socijalnu pomoć.[60]

---

[55] Vidi više o svećeniku Ivanu Butkoviću u: M. ANIĆ, „Ivan Butković (1876.-1954.)“, str. 57-75.
[56] Vidi više o fra Ignaciju Radiću u: Franjo Emanuel HOŠKO, „Svjedočanstvo Ignacija Radića o Hrvatskom katoličkom pokretu“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 47, br. 1, 2015., str. 283-295, https://hrcak.srce.hr/clanak/226749 (24. 3. 2023.).
[57] Ignacij RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, Slavonska Požega: Dobra Štampa, 1940., str. 83.
[58] Isto, str. 83-84.
[59] https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum novarum.html
[60] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 671.

Potpora borbi protiv liberalizma i zanos prema jačanju katoličkog duha u Hrvatskoj započeli su osnivanjem katoličkog dnevnika *Hrvatska straža* početkom 1903. godine.[61] Mahnić, koji je ranije već imao iskustva u izdavaštvu putem časopisa *Rimski katolik*, koji je pokrenuo 1888. u Sloveniji, te kroz tiskaru Kurykta i gospodarsko-poučni list *Pučki prijatelj*, pokrenute 1899. na Krku, stajao je iza ovog pothvata.[62] Iako je prvotno uredništvo ponudio svećeniku Butkoviću, koji je iz osobnih razloga odbio, Mahnić je postavio dalmatinskog svećenika Antu Alfirevića na mjesto urednika. S obzirom na odbijenicu od Butkovića, Mahnić je u rujnu 1902. poslao Butkovića u Beč na studij filozofije „[...] s nakanom da tamo, u središtu svih važnijih zbivanja, pokuša organizirati hrvatske studente na katoličkim načelima".[63] Tijekom Mahnićeva posjeta Beču u prosincu te iste godine, održan je razgovor između njega i Butkovića o životu studenata u Beču pri čemu je Butković rekao sljedeće: „Jadna je sadašnjost, a još jadnija će biti budućnost Hrvatske uz takovu mladež".[64] Naime, Butković se dolaskom u Beč na studij pridružio Hrvatskom akademskom društvu „Zvonimir". No, ubrzo je shvatio da je društvo usmjereno isključivo na nacionalni element te je iz njega istupio zbog isključivanja vjerskog elementa. Objasnio je svoj motiv putem pisma na sljedeći način:

„Slavni odbore! Budući da društvo 'Zvonimir' traži od svojih članova, da potisnu iz prvoga mjesta svoju konačnu svrhu i najviši ideal: Boga i vjeru, ne možem i ne smijem da budem više članom. – Katolik sam, pa me vjera, a i znanost uče, da se pravi napredak sastoji u postizavanju svrhe: dakle u Bogu, dok 'Zvonimir' radi bez Boga: dakle proti pravomu napretku. 'Zvonimir' naime sili svoje članove, da vjeruju i rade za logički nesmisao, kao da bi domovina bila više nego Bog. Po stavku 12. a) društvenih pravila izvolite primiti na znanje, da radi svojega t. j. katoličkoga načela istupam iz društva. – Beč, dne 10. veljače 1903. I. Butković".[65]

Nastavno na razgovor između Butkovića i Mahnića u prosincu 1912., razgovarali su ujedno o slovenskim đačkim prilikama u Beču; s obzirom na to da je Mahnić bio Slovenac, zanimao se za njihovo stanje. Butković je ukazao na postojanje slovenskog katoličkog akademskog društva „Danica", nakon čega je Mahnić izrazio želju za osnivanjem takvog društva za hrvatske katoličke studente u Beču. Iako je Mahnić bio skeptičan zbog protukršćanskog elementa među

[61] Isto, str. 456.
[62] A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 20, 37.
[63] Isto, str. 84.
[64] Ivan BUTKOVIĆ, „Glavni momenti u pokretu hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva" (dalje: „Glavni momenti"), u: Velimir DEŽELIĆ, sin (ur.) *Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva za školsku godinu 1909/10*, Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Domagoj', 1909., str. 85.
[65] Ivan BUTKOVIĆ, „Hrvatsko katoličko akademičko društvo 'Hrvatska' u Beču" (dalje: „HKAD 'Hrvatska'"), *Nepredavana predavanja*, Beč: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Hrvatska', 1905., str. 11.

hrvatskim studentima u Beču, Butković je odlučio provesti Mahnićevu želju. Isprva je u Marijinoj kongregaciji u Beču uspio uvjeriti Milana Marakovića da podrži njegovu ideju, a zatim je pridobio dvojicu bogoslova, Kamila Dočkala i Josipa Franciskovića, koji su tada studirali u Beču. Istovremeno, Maraković je uvjerio i studenta filozofije Matiju Divića da im se pridruži u osnivanju novog katoličkog akademskog društva. Ideja je realizirana 12. svibnja 1913. u prostorijama slovenske Danice, a puni naziv glasio je: „Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Hrvatska" (dalje: HKAD „Hrvatska"). Pravila Društva potvrdilo je namjesništvo 20. svibnja, a prva skupština održana je 6. lipnja iste godine.[66] Mahnić je odmah poslao svoje pozdrave novom društvu s riječima potpore: „Ne bojte se, malo stado. [...] U jako stablo razvit će se gorušično zrno".[67]

Mahnićev pozdrav društvu jasno je ocrtavao karakter budućeg HKP-a u kojem se HKAD „Hrvatska" s početnim brojem od pet članova polako razvijala u stablo. Duh HKP-a započeo je odozdo s malim brojem i polako se širio na katoličkim i hrvatskim temeljima. Mahnićeva usporedbe HKAD-a „Hrvatska" i njegovih članova s gorušičinim zrnom (najmanja sjemenka koja izraste u veliko stablo) nagovijestila je budućnost cjelokupnog HKP-a koji će izrasti u masovni pokret diljem Hrvatske, vođen trima idejama koje je Mahnić iznio u katoličkom dnevniku *Hrvatska straža*.

3. 1. 2. *Hrvatska straža* i ideologija Antuna Mahnića – *Eclessiae Militans*

Prije nego što je imenovan na poziciju krčkog biskupa 1896., Mahnić je bio profesor teologije u sjemeništu u Gorici, gdje je bio zadužen za odgoj mladih. U Gorici je također izdavao *Rimski katolik* u razdoblju od 1888. do 1896., čiji je glavni cilj bio borba protiv svakog oblika liberalizma.[68] Stoga, Mahnić je već u Gorici imao jasno gledište o liberalizmu koje je kasnije prenio na HKP. Glavni cilj budućeg HKP-a zato je bio „[...] sprječavanje liberalizma u svim njegovim dimenzijama: filozofskoj, gospodarskoj, političkoj i religioznoj; [...]".[69] Iskustvo u uređivanju časopisa bilo mu je korisno za pokretanje novog katoličkog dnevnika početkom 1903. pod nazivom *Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu: časopis namijenjen nauci i književnosti*. Uvodne riječi časopisa glase:

[66] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 86-87.
[67] Isto, str. 87.
[68] F. E. HOŠKO, „Svjedočanstvo Ignacija Radića o Hrvatskom katoličkom pokretu", str. 287-289.
[69] J. KRIŠTO, „Stoljeće naroda i Crkve", str. 29-30.

„Namisao pokrenuti list za hrvatsku naobraženu ruku, koji bi ispovijedao i branio načela kršćanska i zdrave filosofije, posljedak je trajnog proučavanja prilika, u kojima se danas nalazi javni naš život. Pretežna većina hrvatskoga naroda je kršćanska. Kršćanstvo uhvatilo je dubok korijen u misli i ćud hrvatskoga naroda, te je tako spojeno s povješću, sa slavom i njegovom veličinom, kako je teško kod ikojeg drugog naroda u Evropi. Otmemo li Hrvatu njegov "vjerujem", izvadili smo iz njegove povjesti one stranice, na kojima su zabilježeni zlatnim slovima njegovi ratovi, krvoprolića "za krst časni i slobodu zlatnu", za kršćansku civilizaciju. Što mu tada još preostaje, čim bi se ponosio narod pred svijetom? čim bi ovjekovječio svoje ime? Ipak moramo priznati žalosnu činjenicu, da je ona protukršćanska struja, koja je već odavna zavladala višim slojevima zapadnog društva, sebi i u Hrvatskoj prokrčila put i otimlje sve više maha."[70]

Ove riječi jasno ukazuju da je katolička vjera bila temelj preobrazbe hrvatskog pojedinca i društva. Nadalje, vjeru je bilo potrebno nadograđivati na filozofskim i teološkim postavkama kako bi se uspješno suprotstavila liberalnim idejama. U Mahnićevoj ideologiji, vjerski aspekt nije mogao „trpiti" nikakve kompromise, što je značilo da ništa nije bilo važnije od same vjere. Mahnić je pripadao skupini mislilaca koji su bili potpuno protiv liberalizma u bilo kojem obliku.[71] Na takav stav izravno je utjecao dokument pape Pija IX. pod nazivom *Syllabus*[72] (8. prosinca 1864.) koji se oštro protivio svim oblicima liberalizma. Mahnić je bio katolički integralist, što znači da je vjerovao u neodvojivost Crkve i države, tj., Crkva se ima pravo uključiti u sve aspekte društva. Prema njemu, čovječanstvo se dijeli na dva tabora: tabor istine, tj. Krista, i tabor neistine, tj. Belijala, a prva ideja sila je razuma koja prepoznaje istinu od neistine i dobro od zla.[73] Takav stav nazivao se „AUT-AUT", što znači da je osoba ili na strani istine i Krista ili na strani laži i zla.[74] Kako bi se razlikovala istina od laži, Mahnić je naglašavao važnost logike, filozofije i teologije tijekom obrazovanja. Prethodno navedeni stav bio je utjecaj enciklike *Aeterni Patris*[75] (4. kolovoza 1879.) pape Leona XIII. koja govori o obnovi skolastike i počecima neoskolastike s posebnim naglaskom na tomističku filozofiju. Ujedno, na njegove stavove utjecao je sadržaj enciklike *Rerum novarum* (15. svibnja 1891.) koja govori o socijalnim idejama. Naposljetku, zagovarao je i stav Leona XIII. o rekristijanizaciji društva.[76] Kako bi proveo te ideje na području Hrvatske, Mahnić

[70] *Hrvatska Straža za kršćansku prosvjetu: časopis namjenjen nauci i književnosti* (dalje: *HS*), Ante ALFIREVIĆ (ur.), god. 1, br. 1, Krk: Kurykta, 1903., str. 1.
[71] Vidi više u: I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić*, str. 35-44.
[72] https://www.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/encyclica-quanta-cura-8-decembris-1864.html
[73] Ivan BUTKOVIĆ, „Ideje vodilice presvijetloga biskupa Antuna Mahnića", *Luč: List hrvatskog katoličkog đaštva* (dalje: *Luč*), god. VI, br. 5, 1910.–11., str. 191-192.
[74] A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 24.
[75] https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_04081879_aeterni-patris.html
[76] F. E. HOŠKO, „Svjedočanstvo Ignacija Radića o Hrvatskom katoličkom pokretu", str. 289.

je prepoznao važnost tiska u oblikovanju javnog mišljenja. Katolički je tisak do tada gubio na snazi zbog rastuće popularnosti liberalnog i protukatoličkog tiska. Stvaranje tiskare Kurykta na Krku i pokretanje izdavanja *HS-a* označilo je početak razvoja snažne protuliberalne i čvrsto katoličke ideologije budućeg HKP-a. Mahnić je stoga smatrao da bi se katolički tisak, osim promoviranja svoje ideologije, trebao boriti protiv svih svojih neprijatelja.[77] Redovito je izgovarao riječi: „Ne mogu bez tiskare!“,[78] te je smatrao da je njegova uloga u tisku „[...] unositi kršćanska načela u javni život“.[79]

U prvom broju HS-a, Mahnić je iznio svoje mišljenje o Katoličkoj crkvi: „Crkva Isusova na ovoj zemlji zove se vojujućom i zato svi, koji pripadaju ovoj crkvi, moraju odlučno vojevati“.[80] Mahnić je smatrao da je laikat ključan za ispunjavanje misije Katoličke crkve, jer bez njega Crkva ne može ostvariti svoj utjecaj na društvo. Prema njegovu viđenju, svećenstvo je bilo odgovorno za brigu o duhovnosti naroda, ali bi se trebalo ograničiti na vjerski i socijalni aspekt, dok bi laikat trebao preuzeti ulogu vođenja društvenih i političkih poslova. Prema Mahniću, vjera je integralni dio ljudskog života i javnog aspekta društvenog funkcioniranja. Stoga, laikat bi trebao preuzeti ulogu u upravljanju svim sferama javnog života, uključujući obrazovanje, politiku, umjetnost, novinarstvo itd. Preuzimanjem ovih područja od strane laikata, dovelo bi do preobražaja hrvatskog društva u katoličkom duhu.[81] Mahnićeva ideologija HKP-a, poznata kao *Eclessia militans*, promiče aktivnu ulogu vjernika kao vojnika te svećenika poput Butkovića kao duhovnog vođu i generala koji obrazuju laike u katoličkom duhu. Međutim, valja napomenuti da ovi generali imaju ulogu duhovnih vođa, a ne vojnih zapovjednika, te da je njihov cilj pripremiti laike za samostalno djelovanje u skladu s katoličkim načelima. U podnaslovu HS-a pisalo je *Antemurale Christianitatis*, čime se naglašavala uloga hrvatskog naroda kao predziđa kršćanstva na hrvatskom prostoru tijekom povijesti.[82] Mahnić je zagovarao praktično katolištvo kao odgovor na duh liberalizma, što znači da nije dovoljno samo obavljati religijske rituale, već je potrebno živjeti u

[77] Vidi više: Vine MIHALJEVIĆ, „Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta“, *Zbornik HKP*, str. 240-243; Željko MARDEŠIĆ, „Hrvatski katolički pokret i liberalizam“, *Zbornik HKP*, str. 259-267.
[78] A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 99.
[79] Isto, str. 101.
[80] Antun MAHNIĆ, „Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba“, *HS*, god. I, br. 1, str. 11.
[81] Isto, str. 11-20.
[82] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 34-36.

katoličkom duhu i promicati katoličke ideje. Svećenici sami nisu dovoljni za obavljanje ovog zadatka, već im je potrebna pomoć svjetovnjaka.[83]

Druga temeljna ideja HKP-a bila je vezana uz narod, tj. hrvatstvo. Mahnić je istaknuo da se hrvatski narod identificira s katoličkom vjerom te da su te dvije karakteristike temelj hrvatskog naroda. Katolička vjera i hrvatski identitet bili su povezani tijekom povijesti Hrvatske koja je dio zapadne kršćanske civilizacije. Hrvatski narod želio je vlastitu slobodu i ujedinjenje zemalja koje su bile pod upravom stranih vladara. Međutim, Mahnić je naglašavao da se hrvatski katolici ne smiju nasilno miješati u postojeće stanje te da Crkva i crkveni predstavnici moraju poštovati titulu kralja. No, imali su pravo tražiti ravnopravnost hrvatskog naroda unutar zajednice.[84] HKP nije želio politički označavati svoje djelovanje, kako ne bi antagonizirao protivnike katoličke vjere. Mahnić je želio da mladež HKP-a bude izvan političkih spletki, iako su im se dopuštale političke simpatije, ali samo ako se nisu kosile s katoličkim načelima.[85] Imao je pozitivan stav prema Stranci prava, točnije prema njezinu programu iz 1894. koji je prihvaćao riješenje hrvatskog pitanja u okviru Habsburške Monarhije. Ovome u prilog idu sljedeće Mahnićeve riječi izgovorene u travnju 1904., a glase: „Koliko god prihvaćam program pravaštva, držim da katolički dnevnik i katolički pokret ne smijemo poistovjetiti s tom političkom strankom. Ti i takvi političari mogli bi zašas porušiti što mi gradimo“.[86] Ideje pravaštva bit će od velike važnosti za smjer razvoja HKP-a, posebice u Dalmaciji gdje je postojao izraženiji interes za ujedinjenje hrvatskih zemalja. To je prvenstveno bila posljedica straha od Talijana, ali i rastućeg utjecaja srpske manjine.

Treća i posljednja karakteristika transformacije hrvatskog laikata bila je „kršćanska demokracija” koju je opisao talijanski sociolog G. Toniolo na sljedeći način: „Građansko ustrojstvo u kojemu se društvene, pravne i gospodarske snage surađuju razmjerno na općem dobru, a što u konačnici ima služiti na korist nižih slojeva“.[87] Mahnić je preuzeo tu ideju od Leona XIII. koji je naglašavao da se takva ideja ne smije pretvoriti u političku. Stoga je „kršćanska demokracija” bila „(...) pokušaj da se u smislu jedne političke teologije demokratski ideali jednakosti i slobode shvate kao ostvarenje Evanđelja“.[88] Takva ideja podržavala je mirno

[83] A. MAHNIĆ, „Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba“, str. 13-19.
[84] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 45.
[85] A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 88.
[86] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 504.
[87] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 31.
[88] Isto, str. 88.

preuzimanje vlasti u zemlji u korist slobode vjere i Crkve. Kroz „kršćansku demokraciju", borba protiv neprijatelja odvijala se mirnim putem. „Kršćanska demokracija" promicala je ideju socijalnog rada, što bi omogućilo zbacivanje tiranina s vlasti i poboljšanje socijalne situacije seljaka u Hrvatskoj. U kršćanstvu svi ljudi imaju jednaku vrijednost, ali imaju različite talente i sposobnosti pa treba pomoći onima kojima je potrebna pomoć. Ekonomski problemi utječu na mogućnost ljudi da žive po kršćanskim idealima. Međutim, početni stupanj kršćansko-demokratske formacije mora se usredotočiti na duhovnu obnovu i obrazovanje pojedinca i laika. Prvi stupanj takvog obrazovanja jest opće obrazovanje s naglaskom na filozofiji. Zatim slijedi dogmatički kriterij i obrazovanje u području teologije, a kao treći i posljednji stupanj formacije jest askeza koja nije namijenjena samo svećenicima i redovnicima, već i laicima, u smislu obnove duhovnosti u skladu s Kristovim Evanđeljem.[89] Stoga, cilj „kršćanske demokracije" jest masovno organizirati katolike na području Hrvatske. Osim što je „kršćanska demokracija" imala poslužiti u postizanju socijalnih, pa i političkih ciljeva, ona je utjecala pri donošenju odluka unutar HKP-a. Načelo „kršćanske demokracije" posebice se istaknulo u đačkim društvima i organizacijama gdje se svaki član smatrao jednakim. Treća stavka HKP-a utjecala je da se Pokret razvija „odozdo".

Mahnić je tako formirao ideologiju budućeg HKP-a koristeći tri ideje, pri čemu je glavnu odgovornost za njihovo provođenje dao u ruke laicima, čemu svjedoče sljedeće riječi:

„Od resolucija, koje je prihvatio prvi hrvatski kat. sastanak, cijenimo najvažniju onu o katoličkim svjetovnjacima. Pitanje o kat. svjetovnjacima je za nas dan danas životno pitanje. Žalosnim srcem opažamo, kako je naš javni život općenito lišen duha Isusova. U politici, znanosti i umjetnosti ne će se, da se priznade evangjelju onaj utjecaj, koji mu dolikuje kao božanskoj nauci; vjera je postala privatna stvar. Baš stoga svi osjećamo potrebu reakcije. Već je skrajno vrijeme, da se katolici otresu mrtvila, te stupe iz domaćeg skrovišta i iznesu u javnost svoje uvjerenje. U srcima Hrvata, hvala Bogu, plamti svijetlo Isusove vjere, ali ono, što žalimo, jest to, da je ovo svijetlo poznato isključivo domaćem ognjištu; ovo svijetlo treba postaviti na svijetnjak, treba s njime stupiti u javnost. Da to urade, pozvani su u prvom redu naši svjetovnjaci; to je današnja veličanstvena zadaća katoličkog lajkata."[90]

Mahnićevu ideologiju možemo usporediti s gorušičinim zrnom, dok je HKP pokret koji iz toga izrasta u stablo. Njegova ideologija dodatno je razvijana pod utjecajem enciklika pape Pija

[89] Vidi: I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, str. 178-181; I. BUTKOVIĆ, „Ideje vodilice presvijetloga biskupa Antuna Mahnića", str. 196-197.
[90] A. MAHNIĆ, „Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba", str. 9.

X. *Il fermo proposito* (11. lipnja 1905.),[91] prema kojoj je sve trebalo obnoviti u Kristu,[92] te *Pascendi Dominici Gregis*[93] (8. rujna 1907.), u kojoj je papa osudio modernizam.[94] Prema izjavi Bonifacija Perovića, Mahnić nije imao ulogu vođe Pokreta, već je bio: „[...] svjetionik i putokaz [...]“.[95] Osim toga, u svojim kasnijim godinama, Ivan Merz[96] primijetio je važnost Mahnića za hrvatski narod i zapisao sljedeće riječi:

> „[...] kako je biskup Mahnić dvie velike ideje unio u katolički život Hrvata: djelotvornu primjenu društvenih smjernica Sv. Stolice (tumačenje poslanica Leona XIII. i Pija X.), koje unose katolička načela u život i cijelom društvenom životu hoće dati katoličko obilježje; te važnost svjetovnjaka u ovom društvenom pokršćavanju.“[97]

Ove dvije ideje bile su srž budućeg HKP-a, čiji su zadatak mogle provesti samo mlađe generacije, „[...] radikalci i entuzijasti, neopterećni grijesima prošlosti“.[98] Mahnić je primijetio da su starije generacije laika i svećenika previše usmjerene na prošlost te da nisu u stanju prilagoditi se novim izazovima u borbi za katoličku vjeru. Ideje koje su se širile iz Krka, putem *Hrvatske straže* i kruga okupljenog oko svećenika Ivana Butkovića u Beču, predstavljaju iskorak u tom smislu.

Iako Mahnić često koristi vojnu terminologiju i naziva pojedince vojnicima, on naglašava da su kod odgoja mladeži najvažniji pojedinac i njegove sposobnosti. Nova generacija kreće od pojedinca i njegova jedinstvenog karaktera te bi taj pojedinac mogao nastaviti odgoj katoličke mladeži u budućnosti.[99] Uloga laikata obuhvaća mladež odgojenu u katoličkom duhu kao cjelinu spremnu za buduće djelovanje u narodu, ali isto tako naglašava važnost pojedinca i njegova doprinosa rekristijanizaciji društva. Mahnić ističe ideju „kršćanske demokracije” u kojoj pojedinac ima svoje pravo glasa i pravo izraziti svoje mišljenje o stanju Pokreta i njegovoj budućnosti. Svaki „vojnik” ima pravo sudjelovati u budućem smjeru i razvoju Pokreta. Stoga HKP nije crkveni pokret, već laički pokret, gdje pojedinci odgojeni i obrazovani u katoličkom duhu sami na sebe

---

[91] https://www.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_11061905_il-fermo-proposito.html
[92] Vicko KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od 'Riječkih novina' do kraja Prvog svjetskog rata“, *Zbornik HKP*, str. 409.
[93] https://www.vatican.va/content/pius-x/la/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html
[94] Ž. MARDEŠIĆ, „Hrvatski katolički pokret i liberalizam“, str. 264-265.
[95] Isto, str. 44.
[96] Vidi više o Ivanu Merzu u: Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), „Životopisi“, *Zbornik HKP*, str. 825.
[97] Josip VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, Zagreb: Narodna tiskara u Zagrebu, 1943., str. 246.
[98] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 19.
[99] A. MAHNIĆ, „Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba“, str. 9-22.

preuzimaju odgovornost za širenje katoličkih ideja među narodom. Mnogi članovi HKP-a, završetkom svoga školovanja, postali su učitelji, doktori, pravnici, odvjetnici itd., koji su zauzeli važne pozicije u društvenom životu hrvatskog naroda i kroz te pozicije utjecali na javno mnijenje.

Zaključno, u kontekstu katoličkog dnevnika *Hrvatske straže*, valja spomenuti razmišljanje člana zagrebačkog kluba „Immaculata", dr. Šandora Bresztyenszkyja, koji je u izlasku *HS-a* „[...] nazreo: začetak katoličkog pokreta".[100] No, *HS* nije službeno označio početak Pokreta, već je služio kao priprema za budući pokret. Njegova glavna svrha bila je privući svjetovnjake koji bi kasnije postali temelj pokreta.[101] Mahnićeve ideje o vjeri, narodnosti i „kršćanskoj demokraciji" bile su ideološka osnova za cjelokupno organiziranje laika u Hrvatskoj. Bresztyenszky je u svojoj izjavi koristio termin "začetak", što bi se moglo usporediti sa začećem djeteta. Slično tome, može se reći da je HKP začet izlaskom prvog broja *HS*-a u prvoj polovici 1903.,[102] a početno se razvijao kroz HKAD „Hrvatska" u Beču, ali je tek iduće godine uistinu „rođen", što će biti objašnjeno kasnije u tekstu.

U sljedećem poglavlju vidjet ćemo zašto su Mahnićeve ideje bile prihvaćene, a to se može sažeti izjavom budućeg člana HKP-a Frana Biničkog koja glasi: „Mahnić ne traži svoje slave, ali je pogodio put u mlada srca".[103]

3. 1. 3. HKAD „Hrvatska" u Beču

Nedugo nakon osnutka HKAD-a "Hrvatske" u Beču, društvo je doživjelo kritike i napade od liberalnih krugova, uključujući i hrvatsko društvo "Zvonimir" kojem je „[...] domovina bila više nego Bog [...]".[104] Samo su slovenska akademska društva "Danica" u Beču i "Zarja" iz Graza, kao katolička društva na sveučilištu, pružila podršku HKAD-u "Hrvatskoj".[105] Kritike su čak stizale iz Hrvatske zbog nejasnoće zašto se moralo osnovati novo hrvatsko društvo pored već postojećeg "Zvonimira". Butković je osnutak novog društva pravdao sljedećim riječima:

[100] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 456.
[101] Vidi: Isto, str. 456.
[102] Usp., A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 88; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 456.
[103] I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić*, str. 244.
[104] I. BUTKOVIĆ, „HKAD 'Hrvatska'", *Nepredavana predavanja*, Beč, str. 11.
[105] Isto, str. 12.

„Na staro ono pitanje, zar se to nije dalo postići u kojem starijem akad. društvu u Beču te tako predusresti osnivanje novoga društva, odgovaramo s odlučnim *ne*! Nijedno hrv. akad. društvo u Beču nije priznavalo katol. istine svojim najvišim načelom, za to pravomu katoliku u njima nije bilo mjesta".[106]

Butkovićevim riječima ističe se da je vjera prvi temelj društva te da ona ne može podnijeti nikakav ustupak. „Mi trebamo i tražimo neustrašivih i nesebičnih boraca „za vjeru i dom". [...] To je svrha našega društva, to je razlog njegova osnutka."[107] Vlado Šprajcer, budući član HKAD-a "Hrvatske", objasnio je u Luči nekoliko godina nakon Butkovićeva izlaganja razloge za osnivanje novog društva na sljedeći način:

„Tko se ne sjeća nekadanjeg stanja hrv. đaštva. U nižim razredima mehanizam u izvršavanju vjerskih dužnosti, u višim nehaj, a na univerzi preziranje vjere. To je kratka karakteristika ondašnje naše omladine na srednjim i visokim školama. Onda bijaše naprednjaštvo na vrhuncu cvata. Većina univerzitetskog đaštva, a i dobar dio srednjoškolaca, bio je naprednjački, bio je antireligiozan, a ostali su bili indiferentni. Religioznost i katolicizam proglasiše neprijateljima kulture, a onoga, ko se je javno priznavao katolikom, duševno inferiornim."[108]

Ujedno, valja spomenuti i Butkovićev intrigantan prikaz duhovnog stanja tadašnjih hrvatskih studenata na Sveučilištu u Beču koji je opisao na sljedeći način: „Iskustvo nas je naučilo, kakva nestalnost i neodlučnost vlada u hrv. gjaštvu. Većinom nejasni ideali, i još u većem opsegu mlitava volja, glavni su uzroci naše nevolje [...]".[109] U početku se društvo temeljilo na proučavanju filozofije i teologije, diskusijama među svojim članovima te dopisivanju s drugim poznanicima.[110] Stoga su počeci i razvoj društva bili skromni i ograničeni.

Iz sjećanja Šprajcera, bilo je vidljivo da je Butković bio duša društva. „On je, rekao bih 'Hrvatska', a 'Hrvatska' je Butković".[111] Ove riječi potvrđuju Butkovićevu ključnu ulogu u HKAD-u "Hrvatska" i razvoju HKP-a, jer na skupštini "Hrvatske" 28. veljače 1904., Butković je predložio da se priredi sastanak u Zagrebu jer je bilo potrebno organizirati cjelokupno hrvatsko đaštvo kako bi što učinkovitije proširili ideje "Hrvatske".[112] U tu svrhu, neposredno nakon skupštine, pisali su Butković i Kamil Dočkal pojedinim zagrebačkim bogoslovima kako je potrebno na području Hrvatske provesti organizaciju „[...] svjetovnjaka – hrvatskog katoličkog

[106] Isto, str. 15.
[107] Isto, str. 18.
[108] Vlado ŠPRAJCER, „1903.-1913.", *Luč*, god. 7, br. 17–20, 1912.-1913., str. 400.
[109] I. BUTKOVIĆ, *Nepredavana predavanja*, str. 12.
[110] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 88.
[111] V. ŠPRAJCER, „1903.-1913.", *Luč*, str. 400.
[112] Isto, str. 401.

đaštva i inteligencije".[113] Butkoviću su se neki od sveučilištaraca žalili da je nemoguće organizirati sastanak u Zagrebu zbog trenutne situacije, no on je pronašao nadu kod isusovaca koji su radili na osnivanju Marijine kongregacije. Butković se nadao da će u budućnosti, ako se takva kongregacija osnuje, uspjeti pridobiti neke od njezinih članova za sudjelovanje u svjetovnom katoličkom organiziranju u Zagrebu.[114] Zbog toga se plan o organizaciji sastanka u Zagrebu odgodio za kasnije vrijeme.

3. 1. 4. Hrvatski katolički pouzdani sastanak na Rijeci 4. travnja 1904. godine

Najvažniji trenutak za širenje Mahnićevih ideja na hrvatskom tlu, a time i stvarni početak HKP-a dogodio se na tajnom sastanku u Rijeci održanom 4. travnja 1904. godine. Kulturno-politički klub "Immaculata" predložio je sastanak viših crkvenih dostojanstvenika o vjerskoj obnovi u Hrvatskoj i Bosni kako bi se raspravljalo o opasnostima liberalizma i njegovu antikatoličkom elementu koji ugrožavaju hrvatsko društvo i katoličku vjeru. Na sastanku, koji je održan na Uskrsni ponedjeljak u kapucinskom samostanu u Rijeci, prema privatnim bilješkama Velimira Deželića starijeg, sudjelovali su, osim Deželića, Mahnić, dr. Fran Binički, Matija Seigerschmied, dr. Ivan Šarić, Butković i Alfirević.[115] Vjerojatno je bilo još ponešto sudionika, ali ne spominju se u bilješkama. Tema sastanka bila je uloga katoličkih svjetovnjaka u javnom životu te opasnosti modernog liberalizma i socijalnih problema poput siromaštva i emigracije u Ameriku. Na sastanku su donesene četiri odluke u vezi s rješavanjem tih problema.[116]

1. „Prisutni se organiziraju u *Ligu* koja će u pojedinim mjestima Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine i svuda gdje ima Hrvata imati svoje *Stanice* od po tri do pet članova. Ove će voditi poslove katoličkog pokreta i biti međusobno povezane da rad bude sukladan. Centar je 'Hrvatska straža'. Gdje god se može, neka u Stanicama učestvuju laici.
2. Pravila za katolička kasina (šire organizacije) izradit će odvjetnik (valjda dr. Krešimir Kvaternik).
3. Brigu za što skoriji osnutak hrvatskoga katoličkog akademskog društva u Zagrebu ima nadalje phil. Ivan Butković, a za đački list privremeni urednik 'Omladinskog priloga' uz 'Hrvatsku stražu' dr. Fran Binički.
4. Superior Matija Seigerschmied nastavit će raditi da se što prije osnuje katolički dnevnik ('Hrvatstvo') i također Dioničko katoličko tiskovno društvo.

[113] Josip BUTURAC, *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke*, Zagreb: Zbor duhovne mladeži, 1937., str. 71.
[114] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 502.
[115] Vidi bilješke Velimira Deželića oca u: V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 499-504.
[116] Vidi više: Isto.

Sve do izvedbe strogo povjerljivo" [117]

Iz donesenih odluka vidljivo je da je glavni cilj bio povezati sve katoličke „stanice" diljem Hrvatske i Bosne u „Ligu". Ove „stanice" bile bi zadužene za poslove katoličkog pokreta i za daljnji razvoj ideja koje bi se polako, ali postojano širile. Izvorište tih ideja bila je *Hrvatska straža*. Važno je naglasiti da je u prvoj odluci naglašeno da se laici uključe u rad HKP-a jer je na njima ležala ideja daljnjeg razvoja Pokreta i širenja njegovih ideja. Ova odluka započela je službeno provođenje „Rezolucije o katoličkom životu (laikatu)" koja je donesena još 1900. na kongresu u Zagrebu.[118]

Druga odluka na sastanku koja se tiče osnutka "Katoličkog kasina" u Zagrebu, provedena je nedugo nakon sastanka, a pravila za kasino izradio je dr. Velimir Deželić stariji, a odvjetnik dr. Krešimir Kvaternik samo ih je prilagodio zakonskim propisima. Ubrzo nakon pokretanja dnevnika *Hrvatstva*, kasino je uspostavljen kako bi poticao društveni život katolika, a za tu je svrhu nabavljen stan u hotelu "Imperial" u Frankopanskoj ulici 8. Taj stan bio je namijenjen za čitaonicu i biblioteku te su se u njemu organizirali sastanci i zabave. Također, kulturno-politički klub "Immaculata" preseljen je u taj stan te je time izašao iz „ilegale".[119]

Prema trećoj odluci, Butkoviću je dodijeljen zadatak osnivanja hrvatskog katoličkog akademskog društva u Zagrebu, sličnog već postojećem u Beču, kako bi se ostvarila okosnica Hrvatskog katoličkog pokreta i proširile ideje među đaštvom. Cilj ove odluke bio je organizirati hrvatske studente na katoličkim principima u Hrvatskoj, počevši od Zagreba.

Četvrta odluka koja se odnosila na osnivanje Katoličkog tiskovnog društva i katoličkog dnevnika *Hrvatstvo*, započela je s provedbom ubrzo nakon sastanka. Prema izvještaju splitskog katoličkog lista *Dan*, još „neosnovano" tiskovno društvo poslalo je poziv "rodoljubima" za financijsku pomoć u pokretanju i tiskanju dnevnika. Pojavile su se glasine da će prvi urednik biti pjesnik dr. August Harambašić, koje je on sam odmah demantirao. Međutim, negativna reakcija na glasine o pokretanju novog "klerikalnog" lista došla je od *Obzora*, *Novog lista*, *Sisačkog glasa*, *Hrvatskog naroda* i *Pokreta*.[120] Uredništvo „Dana" primilo je pismo iz Zagreba koje je potvrdilo

[117] Isto, str. 504.
[118] Usp. J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 380.
[119] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 509.
[120] „Katolički pokret u domovini", *Dan*, Luka GRGIĆ (ur.), god. II, br. 23 (28. travnja), Split 1904., str. 2, https://library.foi.hr/zbirka/knjiga.php?B=1&item=N00177&H=sks&E=E9999ZBI-SKST

da će se dnevnik pokrenuti prvog svibnja pod nazivom „Hrvatstvo“, a program lista opisan je sljedećim riječima:

„Program će mu biti u politici 'Hrvatska Hrvatim', a u vjerskom pogledu da katolicima bude njihova Crkva, vjera i moral poštovan, da ih se uzgaja i da se u njima postupa po načelima njihove vjere. U prava drugih vjera neće se pačati. U socijalnom pogledu brinuti će se da se osobito podigne seljački i radnički stalež. Uz katol. pokret u Zagrebu pristaje sve to više osoba. I katolička čitaonica će se do malo otvoriti“.[121]

Prije izlaska lista, zatraženo je dopuštenje od svih hrvatskih biskupa za osnutak novog dnevnika, za što se pobrinuo Matija Seigerschmied. Jedini biskup od kojeg nije dobiven potpis bio je zagrebački generalni vikar Pavao Gugler. Proglas o osnutku novog dnevnika objavljen je u zagrebačkom *Glasu naroda*. No, problem se pojavio kada je urednik *Katoličkog lista* koji je izlazio u Zagrebu, Stjepan Korenić, pokušao onemogućiti izlazak *Hrvatstva* jer je u njemu skupa s Dioničkom tiskarom koja je tada izdavala list *Obzor*, vidio prijetnju vlastitom listu, a tiskara se bojala da će izgubiti financiranje đakovačkog biskupa Strossmayera. Korenić se uputio skupa s predsjednikom Jugoslavenske akademije Tadijom Smičiklasom i osječkim odvjetnikom dr. Dragutinom Neumannom u posjet biskupu Strossmayeru. Njihov razgovor zabilježen je tek 1908. u đakovačkim *Hrvatskim pučkim novinama* preko svećenika koji je svjedočio razgovoru. Naime, svećenik je zabilježio kako su njih trojica gnjavili biskupa i uvjerili ga kako od Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva mogu imati koristi samo „tuđinci”. Strossmayer se osjetio prevarenim, a Korenić je odmah iskoristio priliku i tužio se zagrebačkom nadbiskupu Posiloviću pri čemu je Posilović tražio od njega da prizna novo tiskovno društvo. Korenić je na nadbiskupov stav reagirao podnošenjem ostavke na uredništvo *Katoličkog lista*. No, bez obzira na ostavku, Korenić je iskoristio priliku u svome bivšem listu dana 20. travnja 1904. da napadne Hrvatsko katoličko tiskovno društvo i ljude oko *Hrvatstva* pri čemu je optužio Seigerschmieda da je furtim, tj. da je „kradom” izmamio potpis od Strossmayera. Ubrzo nakon toga, u prvom broju *Hrvatstva* 2. svibnja 1904., Seigerschmied je opovrgnuo Korenićeve navode da je kao furtim izmamio potpis od Strossmayera.[122] Svoju punu izjavu oko tog navoda, Seigerschmied je dao tiskati u *Katoličkom listu* 5. svibnja 1904. godine.[123] Korenićevo svjedočanstvo s oduševljenjem su dočekali naprednjaci i protukatolici jer su dobili novo oruđe za borbu protiv Katoličke crkve te su počeli

[121] Isto, str. 2.
[122] Vidi više: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 64-67.
[123] Punu izjavu vidi u: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 513.

koristiti izraz furtimaši i furtimaštvo za sve katolike.[124] Valja nadodati kako je Butković u Beču zabilježio da je Korenić akademskom društvu „Zvonimir" u Beču besplatno slao svoj list, a od HKAD-a „Hrvatske" tražio je polovinu cijene lista. Jedan od Butkovićevih prijatelja u Beču na takav je Korenićev stav izjavio da je po njegovu mišljenju Korenić „[...] prije 'Obzoraš' negoli 'katolik'".[125] Korenić je nastavio kritizirati cjelokupni budući katolički pokret, te Mahnićevu *HS*, jer je smatrao da se laici ne razumiju u katolički tisak te im tu nije mjesto.[126]

Prvi broj *Hrvatstva* izašao je 2. svibnja 1904. i uredništvo je prvotno povjereno svećeniku Franji Plevnjaku, ali ga je zbog zdrastvenih problema uskoro zamijenio član kluba „Immaculata" Oton Szlavik.[127] Cilj dnevnika bio je „otvarati narodu oči" upozoravajući ga na opasnosti te ukazivati tko su narodni neprijatelji, uključujući javne ličnosti i razne ideologije.[128] U uvodniku je naglašena obnova društvenog života u Kristu, što je izravno utjecaj Mahnićevih ideja. Politički stavovi lista bili su najsličniji pravaškima te su naglašavali kako u hrvatskim zemljama smije postojati samo jedan politički narod (hrvatski), jedan jezik (hrvatski) i jedna državna zastava (hrvatska). Ujedno je, prema hrvatskom državnom pravu, zahtijevano ujedinjenje svih zemalja. Ovakav je stav primarno bio usmjeren prema „naprednjaštvu" i njegovu pozitivnom odnosu prema Srbima. Strahovalo se da se u Hrvatskoj želi izjednačiti Hrvate i Srbe kao jedan politički narod. Osim političkih stavova, zastupani su i socijalni stavovi u pogledu unapređenja gospodarskog stanja svih slojeva hrvatskoga puka.[129] Stvarnost ovoga dnevnika bila je takva da je *Hrvatstvo* ubrzo postalo više dnevnik za svećenike, negoli laike.[130] Naime, na sastanku u Rijeci, Binički je smatrao kako nakon pokretanja dnevnika treba razmišljati i o osnutku katoličke političke stranke. Na sastanku je oko tog pitanja bila burna rasprava. Matija Seigerschmied naglasio je kako još nije vrijeme za takvu stranku jer nedostaje katoličkih svjetovnih političara. Strahovao je da će, ako se osnuje katolička stranka, velika većina njezinih članova biti svećenici, što će samo pogoršati postojeću situaciju jer će ih zasigurno nazvati „popovskom strankom".[131] Mahnić je prvotno skupa s *HS-om* pozdravio osnutak katoličkog dnevnika u Zagrebu te je njegova *Hrvatska straža* pisala

[124] J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret*, str. 29-30.
[125] I. BUTKOVIĆ, „HKAD 'Hrvatska'", *Nepredavana Predavanja*, str. 13.
[126] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 513.
[127] Isto, str. 508-509.
[128] Vidi: *Hrvatstvo*, br. 1, Zagreb, 1904.; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 27.
[129] Vidi: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 508.
[130] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 29.
[131] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 503-504.

kako je *Hrvatstvo* predstavljalo njihova načela na političkom polju.[132] No, *Hrvatstvo* se sve više radikaliziralo u svojim pisanjima i time je steklo sve više neprijatelja, osobito u katoličkim redovima.[133]

Radikalna pisanja *Hrvatstva* nazirala su se početkom rujna kada je dalmatinski svećenik don Frane Ivanišević upozorio da će takav stav *Hrvatstva* stvoriti nepremostiv jaz između klera i laikata.[134] Ralozi za ovu Ivaniševićevu izjavu jesu beskompromisnost *Hrvatstva* koji je bio radikalan u svojim stavovima, što je uzburkalo javnost, a posebice jer se dnevnik olako upuštao u polemike sa svim neistomišljenicima. Mahnić je 23. siječnja 1905. pisao uredniku *Hrvatstva* Otonu Szlaviku da se ne poistovjećuje s bilo kojom političkom strankom.[135] Iz pisanja splitskog *Dana* u kolovozu 1905., primjećujemo da se *Hrvatstvo,* usprskos svojim oštrijim pisanjima, još smatralo kao legitimni dio HKP-a. Naime, dana 9. kolovoza u Zagrebu održan je „Prvi sastanak za katoličku organizaciju" u prostorijama nadbiskupijskog sjemeništa. Na sastanku su sudjelovali od poznatijih ličnosti HKP-a: Fran Binički, Janez Krek, Oton Szlavik i Ante Alfirević. Teme sastanka bile su: organizacija pobožnih društava (Binički-Pavelić), gospodarska organizacija, organizacija radničkih društava (Alfirević) te prosvjetna organizacija (Szlavik).[136] Nema potrebe ulaziti u pojedinosti tema jer će se one protezati čitavim HKP-om. No, ono što je ovaj sastanak pokazao jesu dvije stvari. Prva je da je *Hrvatstvo* još dio HKP-a s obzirom na sudjelovanje urednika *Hrvatstva* te dvojice Mahnićevih ljudi od povjerenja, Alfirevića i Biničkog. Druga stvar jest da je na sastanku bilo oko 200 sudionika među kojima su većinskim dijelom bili upravo svećenici. Naime, iako je HKP laički pokret, svećenici su izvršili ogroman utjecaj na sami HKP, ali su i preuzeli dnevnik *Hrvatstvo.* Upravo zbog toga je *Hrvatstvo* nazivano dnevnikom za svećenike.

> „[...] išlo se za tim, da i hrvatski katolički svećenici is svih hrvatskih krajeva dobiju u središtu hrvatskoga kulturnoga i političkog života svoj dnevnik, u kom će uz interese hrvatskoga naroda moći zastupati interese svoje katoličke crkve i svoga svećeničkog stališa".[137]

No, *Hrvatstvo* je prvotno zamišljeno da bude:

---

[132] Vidi: *HS*, god. 2, str. 394; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 240.
[133] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 28-29.
[134] Vidi: Frano IVANIŠEVIĆ, „Naše književne neprilike", *Narodni list*, god. 43, br. 28, 1904; Frano IVANIŠEVIĆ, „Nove pojave na vidiku", *Narodni list*, god. 43, br. 38, 1904; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 28.
[135] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 504.
[136] *Dan*, god. III, br. 33 (17. kolovoza), 1905., str. 1.
[137] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 29.

„[...] izvan i iznad političkih stranaka i struja te da promiče kršćansku slogu ili bar pomirljivost među svim Hrvatima znajući da ima vrlih katolika među starčevićancima i štrosmajerovcima, velikohrvatima i slavenofilima. Dakle, neka se katolički dnevnik ne angažira isključivo ni za koju tadašnju politiku, ma imala ona i natpolovičnu većinu u narodu ili u saboru i vladi.“[138]

Razlog zbog kojeg se ovaj stav *Hrvatstva* i njegovih osnivača prema politici nije dosljedno provodio u sljedećim godinama, ležao je u dioničarima „Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva”, među kojima su sve redom bili svećenici pravaši: dr. Pazman,[139] dr. Marchetti, dr. Lončarić i dr. Fran Milobar.[140] Upravo se zbog njih Mahnić, skupa s ostatkom HKP-a, odmaknuo od pisanja *Hrvatstva* tijekom 1906. godine. Definitivni odmak HKP-a od *Hrvatstva* dogodio se u studenome 1906. kada su ljudi oko *Hrvatstva* osnovali „Hrvatsko-kršćansko socijalnu stranku prava”.[141] Originalna zamisao *Hratstva* vezano za politiku jest odluka s Riječkog sastanka da se stvori „liga katoličkih narodnih zastupnika iz svih stranaka” („međustranački kršćanski klub”), koja bi radila za katoličku stvar.[142]

Zanimljivo je napomenuti da je Butković u Beču na sastanku „Hrvatske“ sredinom 1904. u potpunosti ogradio đaštvo od uplitanja u politiku. Glavni razlog toj odluci upravo su bila početna pisanja *Hrvatstva* pri čemu je Butković katoličku mladež htio u potpunosti zaštititi od politike i kritike tiska crkvene opozicije.[143] Problem pisanja *Hrvatstva* uvidio je i đakovački svećenik Svetozar Rittig koji je kritizirao *Hrvatstvo* zbog „strančarenja” koje se jasno vidjelo u njihovu pisanju krajem listopada 1904. prema kojem je dnevnik zagovarao Frankovu stranku prava.[144] U prilog Rittigovoj kritici ide i činjenica da je pri pokretanju *Hrvatstva* veliku ulogu odigrao Fran Milobar, pravaš blizak idejama frankovaca i idejama kršćanskog socijalizma.[145] Ovakav smjer *Hrvatstva*, koji se udaljio od teorijskog i praktičnog dijela što ga je zagovarao Mahnić, možemo pripisati njegovu vodstvu koje je nakon smrti Bresztyenszkog preuzela skupina pravaša poput Milobara, Josipa Pazmana i Josipa Lončarića.[146] Iako je i sam Mahnić prihvaćao u načelu pravaški

[138] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 516.
[139] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 28.
[140] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 72-73.
[141] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 48.
[142] Vidi više: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 72; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 504.
[143] Vidi: V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913.”, str. 401.
[144] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 215.
[145] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 26.
[146] Isto, str. 28-29.

program[147] s izraženim katoličkim karakterom na vjerskom i socijalnom području, nije imao namjere poistovjetiti HKP s bilo kojom pravaškom političkom strankom, posebice kada je u pitanju bilo katoličko đaštvo.[148] *Hrvatstvo* je imalo u planu staviti sebe na čelo HKP-a.[149] Mahnić to nije mogao dopustiti te je kao temelj HKP-a, posebice od Trsatskog sastanka u kolovozu 1906., stavio đaštvo kao središnju ideju cjelokupnog HKP-a. Budući centar HKP-a imao je postati buduće hrvatsko katoličko akademsko društvo u Zagrebu.[150]

Što se tiče ovog sastanka, zanimljiva je izjava Velimira Deželića mlađeg koji je u svojim memoarima zapisao kako je upravo na Uskrsni ponedjeljak 4. travnja 1904. godine „[...] stvarno započeo *katolički pokret* u cijelokupnoj Hrvatskoj pod vodstvom krčkog biskupa dr. Antuna Mahnića."[151] Pitanje službenog početka HKP-a veže se prema historiografiji za više datuma, među kojima su: Svehrvatski kongres u Zagrebu 1900., pokretanje *Hrvatske straže* početkom 1903., osnutak HKAD-a „Hrvatske" 12. svibnja 1903., Trsatski sastanak 21. – 23. kolovoza 1906. godine. Svi ti datumi imaju svoje značenje u razvoju HKP-a. Kongres održan 1900. nagnao je Mahnića na razmišljanje o ulozi laika, što ga je potaklo početkom školske godine 1902./1903. da pošalje Butkovića u Beč s ciljem organiziranja hrvatskih studenata na katoličkim načelima. Ta odluka neplanirano je urodila plodom kroz osnivanje HKAD-a „Hrvatska" na Butkovićevu inicijativu, uz skromne početke od samo pet članova. Pokretanje *HS-a* početak je idejne formacije HKP-a koji je predstavio problem liberalizma s kojim se hrvatsko društvo, koje je većinski katoličke vjeroispovijesti, susreće u svakodnevici. Tom je prigodom Mahnić izložio i svoje ideje za radikalno rješavanje takvog problema kroz tri temeljne ideje: katolicizam, hrvatstvo i kršćanska demokracija. Zamisao je da te ideje u praksu provede hrvatski laikat, a ne hrvatski katolički kler. Sukladno tome, ideja HKP-a kao laičkog pokreta koji je krenuo „odozdo", u osobi Mahnića našla je incijatora i ideologa, a Butković kao svećenik i isto tako predstavnik klera provoditelj je njegove ideje „na terenu". No, njihova uloga jest pokretačka, teorijski i praktični dio, ali samo do stvaranja prve „nove" generacije predstavnika Mahnićevih ideja koje imaju za cilj preporod hrvatskog društva u katoličkom duhu. Naposljetku, spomenuti Trsatski sastanak organizatori su smatrali „[...]

[147] Misli se na pravaški program iz 1894. godine. Vidi program u: Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar: Matica hrvatska i Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998., str. 271.
[148] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 504.
[149] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 215.
[150] Vidi: „I. hrvat. kat. djački sastanak na Trsatu", *Dan,* god. IV. br. 33 (30. kolovoza), Split 1906., str. 1-2.
[151] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 508.

početkom organiziranog rada među katoličkom mladeži, to jest početkom Hrvatskoga katoličkog pokreta".[152] Ali, bez obzira na to što su ga suvremenici smatrali početkom HKP-a, ipak valja uzeti datum „tajnog" pouzdanog sastanka na Rijeci 4. travnja 1904. kao službeni početak HKP-a jer je tada istodobno stvoren i pokrenut konkretan plan i program povezivanja hrvatskog laikata, pogotovo đaštva na katoličkim načelima na području cijele Hrvatske. Počevši od plana osnivanja tzv. „stanica" diljem Hrvatske u kojima bi sudjelovali i laici te, ono najvažnije, ideje o osnutku hrvatskog katoličkog akademskog društva u Zagrebu koje je imalo koordinirati rad HKP-a na području cjelokupne Hrvatske, jer je HKAD „Hrvatska" u Beču ipak bila izvan hrvatskog teritorija da bi preuzela takvu veliku zadaću. Osim toga, Butkovićev prvotni zadatak u Beču bio je organiziranje studenata na katoličkim temeljima, pri čemu valja naglasiti kako HKAD „Hrvatska" nikada nije imao više od osam članova.[153] Upravo ta prva nova generacija koja bi trebala predvoditi pokret imala je nastati u Zagrebu na hrvatskom području, a ne u udaljenom Beču. Osim navedenog, valja istaknuti odluku o osnivanju Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva čija je zadaća pokretanje novog dnevnika usmjerena na katoličku vjeru i hrvatski identitet. Tiskovno društvo pokrenulo je dnevnik *Hrvatstvo* koji je podizao hrvatsku svijest i naglašavao katoličke vrijednosti. Naravno, osim navedenoga, dnevnik je ipak pri izlasku imao svoj politički karakter te je realno u prvoj godini izlaska bio političko krilo HKP-a od kojeg se, već godinu nakon pokretanja, Mahnić pokušao odvojiti, a 1906. potpuno odcijepio rad HKP-a od *Hrvatstva*. Osim dnevnika, tiskovno društvo izdavalo je književne časopise, knjige i brošure.[154] Uz novi katolički dnevnik, na sastanku je bila iznimno važna odluka o osnutku „Katoličkog kasina" koji je poslužio za promicanje društvenog života laika. Na temelju svega navedenog, godinu 1903. valja smatrati kao stvaranje ideološke podloge budućeg katoličkog pokreta i poduzimanja prvih koraka u promicanju te iste ideologije preko *HS-a* i HKAD-a „Hrvatske" u Beču koja je imala samo nekoliko članova. Tek je ovim sastankom konačno odlučeno da se dosadašnja stvorena ideologija budućeg HKP-a, ali i šireg djelokruga čiji je zadatak pao na klub „Immaculata", započne provoditi u praksu diljem hrvatskih zemalja, počevši od Zagreba kao kulturnog središta hrvatskoga naroda tog vremena. Stoga, upravo iz navedenih razloga smatram točnom izjavu Velimira Deželića mlađeg da je katolički pokret na području Hrvatske započeo dana 4. travnja 1904. u kapucinskom samostanu na Rijeci pod

[152] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 47.
[153] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest,* str. 287.
[154] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 63.

vodstvom biskupa Antuna Mahnića i njegova prvog čovjeka „na terenu" Ivana Butkovića, ali i Ante Alfirevića kao prvog urednika *Hrvatske straže* i profesora na državnoj gimnaziji u Splitu. Njih dvojica na sebe su preuzeli ulogu promicatelja Mahnićevih ideja među katoličkim đaštvom te kroz katolički tisak. Naravno, uz njih, ključnu ulogu imali su članovi kluba „Immaculata" koji su svoj zadatak promicanja Mahnićevih ideja provodili u Zagrebu kroz katoličko tiskovno društvo, dnevnik *Hrvatstvo* i kroz „Katolički kasino". Zaključno, poticaj Mahniću oko preporoda laikata i organiziranja đaštva prvotno je dao Kongres u Zagrebu 1900., a 1903. jest godina u kojoj je Mahnić pokrenuo katolički dnevnik *HS* u kojemu je ujedno izložio svoju ideologiju te time *HS* označava začetak teorijskog dijela koji će činiti HKP. Tek katoličkim sastankom na Rijeci 4. travnja 1904. počinje praktični dio: ideološki začetnik pokreta, skupa s članovima kluba „Immaculata" i drugim bliskim svećenicima i suradnicima, donio je odluku o službenom početku provođenja tih istih ideja na cjelokupnom hrvatskom teritoriju, što uključuje i Bosnu jer je na sastanku bio i tadašnji urednik sarajevske *Vrhbosne* dr. Ivan Šarić. Moderni biograf Mahnića, Anton Bozanić, utvrdio je dvije razine organiziranja katoličkog laikata od strane Mahnića: idejna ili formacijska kroz *HS* te neposredno organiziranje i rad s laicima.[155] Upravo ova potonja izražena je u dogovoru sa suradnicima na sastanku na Rijeci. Za kraj valja još nadovezati pisanja splitskog *Dana*, koji je prvi put pojam „katolički pokret" spomenuo 14. travnja, a zatim 28. travnja 1904. u kontekstu Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva u Zagrebu i namjeri pokretanja *Hrvatstva*.[156] Zatim, u *Danu* 15. rujna 1904. napisano je kako je konačna svrha Katoličkog pokreta na temelju smjernica Leona XIII., preporod cijelog društva u Kristu.[157] Upravo se s tim preporodom na području Hrvatske službeno krenulo nakon sastanka na Rijeci 4. travnja 1904. godine.

Teza prema kojoj je HKP započeo nakon završetka riječkog sastanka nije novost u hrvatskoj historiografiji. Naime, Fabijan Veraja u svome istraživačkom radu oko HKP-a, isto tako na temelju uspomena Velimira Deželića oca, uzima Riječki sastanak kao početak HKP-a.[158] Ovome u prilog ide i citat koji je Veraja preuzeo iz bilježaka Deželića starijeg, a ovdje će biti citirane identične riječi preuzete iz autobiografije Deželića sina *Kakvi smo bili?*.

[155] A. BOZANIĆ, „Djelovanje biskupa Mahnića na formaciji i organizaciji katoličkog laikata do 1912. godine", *Zbornik HKP*, str. 279.
[156] Vidi: *Dan*, god. II., br. 22, 23., 1904., str. 2.
[157] Vidi: Isto, god. II., br. 33 (15. rujna), str. 1.
[158] Fabijan VERAJA, „Hrvatski katolički pokret 'potpuno zakazao i neuspio'?", *Crkva u svijetu*, god. 40, br. 3, 2005., str. 329. https://hrcak.srce.hr/clanak/39513 (pristupljeno 31. 1. 2023.).

„Jadna je sadašnjost, a još će jadnija biti budućnost Hrvatske, uz mladež slobodnog ćudoređa bez utvrđenih načela. Od presudne je važnosti da se odmah provede u život rezolucija prvog hrvatskog katoličkog sastanka u Zagrebu i prijedlog vrlog katolika sveučilišnog profesora dra Koste Vojnovića: omladinu visokih sveučilišnih nauka valja okupiti u katolička udruženja i saveze.“[159]

Zaključak Veraje identičan je zaključku ovoga poglavlja, tj. da je Riječki sastanak označio službeni početak HKP-a pri čemu se započelo s organiziranjem sveučilišne i ostale đačke hrvatske katoličke mladeži.[160] Taj posao u Dalmaciji je obavljao dr. Ante Alfirević koji je već 17. rujna 1903. imenovan za učitelja u Ćesarsko-kraljskoj gimnaziji u Splitu.[161]

Kao posljednji prilog ovoj tezi, valja istaknuti kako je Mahnić dana 14. lipnja 1904. bio na audijenciji kod pape Pija X. kojem je Mahnić tom prigodom iznio svoje ciljeve HKP-a:

„[...] obrana vjere i prava Katoličke Crkve, preobrazba javnog života po vjerskim kršćanskim načelima, borba za prava, političku slobodu, i samosvojnost hrvatskog naroda, stvaranje i promicanje socijalne organizacije u smislu naputaka Lava XIII., ostvarenje ideala kršćanske demokracije.“[162]

Nakon iznošenja smjernica, papa je „navodno” odobrio njegov plan.[163] Ujedno, valja ponoviti kako je na Mahnića utjecala i kasnija enciklika pape Pija X. pod nazivom „*Pascendi dominici gregis*” objavljena 8. rujna 1907. u kojoj je papa osudio modernizam.[164] Stoga, *HS* valja smatrati kao „začetak” ideološke podloge HKP-a, a njezino službeno provođenje u hrvatskim zemljama započelo je završetkom sastanka u Rijeci 4. travnja 1904. godine.

3. 1. 5. *Luč*

Butković je u Beču prvotno morao naći način da upozna hrvatsku javnost s planom i programom svoga društva u Beču. U kontekstu programa „Hrvatske” od izuzetne je važnosti naglasiti odnos društva prema politici. To pitanje došlo je na dnevni red HKAD-a „Hrvatske” kada je dio njegovih članova predložio da pristanu uz skupinu ljudi oko zagrebačkog katoličkog dnevnika *Hrvatstvo*. Butković je tom prigodom jasno naglasio sljedeće:

[159] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 501.
[160] Usp., F. VERAJA, „Hrvatski katolički pokret 'potpuno zakazao i neuspio'?“, str. 329.
[161] Vidi: S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević“, str. 39.
[162] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 24.
[163] Isto.
[164] Ž. MARDEŠIĆ, „Hrvatski katolički pokret i liberalizam“, str. 264-265.

„[...] našem društvu politika nije svrha, i u nj može svatko stupiti, bio on kojih političkih nazora, samo se ne smiju kulturni principi njegove stranke kositi sa kat. principima, a ni njegovi narodni s opće narodnim principima. Za općenito narodne stvari radit ćemo uvijek, ali nikad za interese bilo koje stranke.“[165]

Ovim riječima u prilog ide to što je „Hrvatska“, nakon što je jasno dogovoreno kako se društvo distancira od politike, poslala brzojav u Zagreb uredništvu „Hrvatstva“ „[...] kojim se pozdravlja skupština za financijalnu samostalnost 'Hrvatske'.“[166] Iako *Hrvatstvo* u početku još nije bilo političko glasilo, već katoličko, imalo je svoj politički program pa je zbog toga Butković morao HKAD „Hrvatsku“ udaljiti od njega. HKP u kontekstu đaštva morao je strogo ostati izvan politike jer je zamišljen kao preporod pojedinca i društva u kršćanskom duhu.

Što se tiče istupanja „Hrvatske” u javnost, prijelomni trenutak dogodio se 2. prosinca 1904. na skupštini „Hrvatske” s odlukom da književno izađu u javnost s almanahom koji je već sljedeće godine u kolovozu izašao kao knjiga *Nepredavana predavanja*.[167] Svrha te knjige bila je bolje upoznavanje javnosti, posebice mladeži, s vrijednostima i ciljem društva.[168] To je potaklo neke pojedince da se pridruže društvu, a jedan od tih pojedinaca koji je dao ogroman i novi zamah razvoju HKP-a, bio je Ljubomir Maraković koji je skupa s Butkovićem započeo raditi na pokretanju lista za katoličku akademsku mladež. Važnost suradnje Butkovića i Markovića za HKP ponajviše se očituje u riječima Šprajcera koji je zapisao sljedeće:

„Kroz čitavu ovu prvu periodu vidi se jasno, da ima malo ljudi, koji shvatiše zamašitost i dalekosežnost pokreta, što ga ‘Hrvatska’ povede. Jedna ličnost sve to vodi, sve to radi. Sve je to djelo Ive Butkovića. Već u to doba misli on o izdavanju đačkoga lista. Čini mi se samo, kao da je sam osjećao i vidio, da je preslab, pa je čekao samo zgodan momenat, čekao još jednog pomagača da započne novu epohu i novi rad u ‘Hrvatskoj’. Taj je čovjek bio Ljuba Maraković. Dolaskom njegovim započinje novo doba napretka i širenja kat. ideje među đaštvom.“[169]

Na prvoj skupštini HKAD-a „Hrvatske” početkom školske godine 1905./1906., Butković je predložio da se izda časopis za hrvatsko katoličko đaštvo. Ideja je prihvaćena te je za urednika budućeg časopisa izabran Ljubomir Maraković. Suradnja Butkovića i Markovića trajala je četiri godine, tj. sve do rujna 1909. Časopis je započeo s izdavanjem u listopadu 1905.[170] pod nazivom *Luč*, a imao je tri zadatka: „[...] provesti organizaciju katoličke mladeži, vježbati mlade sile u radu

[165] V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913., str. 401.
[166] Isto.
[167] Vidi: *Nepredavana predavanja*, Beč: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Hrvatska', Krk: Kurytka, 1905.
[168] Usp. I. BUTKOVIĆ, „Predgovor“, *Nepredavana predavanja*, str. 7; V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913.”, str. 401.
[169] V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913.”, str. 401.
[170] Ljubomir MARAKOVIĆ, „Pred dvadeset i pet godina“, *Luč*, god 25, br. 3-4, Zagreb 1929.-1930., str. 99.

na peru i osvojiti simpatije hrv. javnosti za katol. mladež.“[171] Uvodne riječi *Luči,* pod naslovom „Što hoćemo”, objasnile su glavni razlog pokretanja novog lista za đaštvo: „Hoćemo čvrstu organizaciju svega hrv. katol. đaštva! To je svrha izdavanja ovog lista, i sve, što bude u list dolazilo, ima da izravno ili neizravno služi ovoj svrsi. Time kazasmo sve.“[172] Što se tiče samoga naziva lista, uredništvo je napisalo sljedeće:

„Od kuda nam ime „Luč”? Tko proučava i prati misli, koje najviše zanimaju đačke pameti, može jasno ustvrditi da 80 % naših đaka tumara u tminama nihilizma: bez ideala, bez energije, bez samostalnog mišljenja. Sve se misli usredotočuju u tom, kako da se što više uživa. Živi se od danas do sjutra, a dalje se ne misli. U ovaj kaos pobrkanih pojmova i praznih srdaca neka sjaje naša „Luč”, i neka kaže nepokvarenoj jošte mladeži pravi put istine. Svijetli nam „Luči” onom svjetlošću, koju je Krist-Bog na svijet donio, i pali nam srce kršćanskom ljubavlju, da doprinesemo sami sebe i sve sile naše u korist i napredak naše mile domovine Hrvatske!”[173]

Iako je glavni urednik bio Ljubomir Maraković, on sam priznaje da je Butković ipak bio glavna pokretačka sila i najzaslužniji za osnutak i razvoj *Luči* te je zapisao sljedeće:

„To je eto, literarna ličnost čovjeka, čije je ime nosio prvi broj „Luči”, no objektivna historija zna, da je samo jedan dio umjetničkog rada bio u njegovim rukama,[174] dok je istinski faktotum kud ikamo iskusniji i zreliji u tom radu, bio najstariji drug Ivan Butković. Kada je uprava pokojnog b. h. instituta za visokoškolce u Beču zabranila meni, da potpisujem Luč kao urednik, došlo je na moje mjesto ime Butkovićevo, i ako je naš rad i dalje ostao jednako podijeljen. Moj je bio literarni dio i svi su moji članci bili naročito potpisani; jedino su nepotpisani bili dopisi uredništva, koje sam u literarnim stvarima navodio također ja. Sav ostali nepotpisani rad kao i onaj sa šifrom I. B. pripadao je mome drugu; mislim, da je potrebito, da se to istakne makar i poslije 25 godina, jer mi je uvijek bilo neugodno kad su me hvalili ili mi čak čestitali radi članaka, na kojima nisam imao nikakve zasluge. [...] Držim, naime, da je ne samo stvar pravednosti i historijske objektivnosti, da se svatko učini odgovornim za svoje, nego i da kasnijim generacijama dadem što ispravniju sliku o golemoj aktivnosti, ekspanzivnosti, energiji i požrtvovnosti, koju je unio u rad oko Luči moj stariji drug. O tom će svatko lako dobiti bar neki pojam, tko nakon ovoga moga razjašnjenja uzme u ruke ono prvo godište s njegove 224 stranice skromong, ali dobro iskorišćenog formata. No tomu još treba dodati još to, da je Butković vodio brigu i o svim tehničkim i štamparskim potrebama lista, o kojima ja onda nisam imao ni pojma.“[175]

Iz priloženoga jasno vidimo kako je Butković uistinu bio pokretačka sila Mahnićevih ideja i cijeloga đačkoga pokreta „na terenu”. Čak i nepotpisani članci pripadali su Butkoviću koji nije uzimao nikakve zasluge za sebe, već je radio na ostvarivanju katoličkih ideala među hrvatskim

[171] I. BUTKOVIĆ, *Glavni momenti*, str. 89.
[172] *Luč*, god. 1, br. 1 (listopad), 1905., str. 1.
[173] Isto, str. 3.
[174] Maraković u ovoj rečenici govori o sebi.
[175] Lj. MARAKOVIĆ, „Pred dvadeset i pet godina“, str. 99-100.

đaštvom. Uistinu, kako je i sam Šprajcer komentirao: „On je, rekao bih „Hrvatska", a „Hrvatska je Butković."[176] Mahnić nije mogao izabrati sposobniju i odlučniju osobu negoli Butkovića koji je, vođen njegovim idejama, započeo među hrvatskim đaštvom HKP u njegovim prvim, ali ujedno i najtežim počecima sve do jeseni 1909. kada je, završivši studije, otišao u bogosloviju u Zadar radeći kao profesor.

Za kraj valja napomenuti kako su suradnici u *Lučи* bili iz svih hrvatskih regija. Iz Banske Hrvatske i Slavonije suradnici su bili Ljuba Ivić (Ferdo Galović) i Hraboslav Graničar (Andrija Živković), iz Dalmacije i Istre Butković, Lovre Katić, Miljenko T. De Fortunis i Srećko Poturica (Pavao Butorac) te iz Bosne Ljubomir Maraković, Dragan Dujmušić i Ivan Baljić.[177] *Luč* je time okupila hrvatsku katoličku đačku omladinu iz svih hrvatskih regija te Bosne čime je ujedno postala i glasilo te iste mladeži. Uspjeh širenja *Lučи* među katoličkim đaštvom valja velikim dijelom pripisati tadašnjim „Marijinim kongregacijama". Primjerice, srednjoškolska „Marijina kongregacija" u Sarajevu širila je *Luč* preko svog glavnog predstavnika Rudolfa Eckerta, kasnijeg izuzetno važnog člana HKP-a.[178] Slična stvar odvijala se i na drugim kongregacijama u većim hrvatskim gradovima.[179]

3. 1. 6. Trsatski sastanak 1906. godine

Sljedeći korak u razvoju HKP-a bio je organiziranje katoličkog sastanka na području Hrvatske. *Luč* u drugom svesku (broj 2. i 3.) naglašava potrebu za takvim sastankom, dok u brojevima 4. i 5. određuje da se sastanak održi na Trsatu.[180] Službena odluka o održavanju sastanka hrvatskog katoličkog narodnog đaštva donesena je 18. veljače 1906. na sjednici „Hrvatske". Naime, prvotno je bilo planirano da se sastanak održi u Zagrebu, ali je postojao strah od reakcije javnosti te da bi opozicija zlouporabila sastanak u političke svrhe.[181]

Sastanak se održao od 21. do 23. kolovoza na Trsatu gdje se okupilo oko 50 sudionika, uključujući i nekoliko Slovenaca. Među značajnim rezolucijama koje su donesene na sastanku, bile su: osnivanje hrvatskog katoličkog akademskog društva u Zagrebu kao najvažnije, borba

[176] V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913.", str. 400.
[177] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 40.
[178] Isto, str. 40-41.
[179] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 43-44.
[180] I. BUTKOVIĆ, *Glavni momenti*, str. 89.
[181] *Luč*, god. 1, br. 1, str. 67.

protiv liberalnog tiska i podupiranje katoličkih listova poput *Hrvatske straže* i *Lučи* jer „napisane riječi lako izginu, ali ideje ostaju stalne“.[182] Ujedno, odlučeno je da *Luč* postane glavnim glasilom đačkog HKP-a.[183] Među ostalim rezolucijama, naglašeno je osnivanje kongregacija u srednjim školama s ciljem udruživanja đaka u razna društva, a konačni cilj je stvaranje „Saveza katoličkog đaštva”. Naposljetku, važno je dodati kako je posljednja rezolucija bila usmjerena na bogoslove i njihovo kulturno i socijalno djelovanje na područjima gospodarstva, narodne prosvjete i apologetskog studija.[184] Vrijednost ovoga sastanka opisao je Butković u svojim memoarima: „Trsatski sastanak postavio je temelje organizaciji svega hrv. katol. đaštva, ili bolje: vjerska i narodna načela „Hrvatske” prihvatilo je tamo sve hrv. katol. đaštvo kao svoje.”[185] Sastankom je utvrđen kamen temeljac HKP-a koji se, naravno, sastojao od katoličke vjere, hrvatskog domoljublja i demokratske ideje koja je bila oslonjena na ideju hrvatske narodnosti.[186] Sudionici sastanka širili su ideje diljem Hrvatske čime se šira javnost i đaštvo upoznalo s radom „Hrvatske” u Beču. Među sudionicima sastanka bili su i slovenski bogoslovi čija će se tijesna suradnja s članovima HKP-a i hrvatskim bogoslovima nastaviti kroz cijeli HKP. Sastanak nije prošao nezapaženo od strane liberalnog tiska, te je posebice riječki *Novi list* komentirao sastanak kao „klerikalno mešetarenje”.[187]

Važnost ovog sastanka leži u tome što su službeno i javno potvrđeni budući temelji organiziranja hrvatskog katoličkog đaštva na području Hrvatske, po uzoru na načela po kojima je funkcionirao HKAD „Hrvatska“ u Beču. Rezolucije donesene na sastanku samo su nastavak i proširenje odluka koje su donesene 4. travnja 1904. u Rijeci na tajnom pouzdanom sastanku. Jedna je od razlika što tada nisu službeno objavljene odluke javnosti, jer je postojala jaka opasnost od liberalnog tiska, a ni teren nije bio dovoljno pripremljen za širu katoličku đačku djelatnost, posebice kod odluke o osnivanju hrvatskog katoličkog akademskog društva u Zagrebu. Jedina uistinu bitna razlika između dvaju sastanaka leži u tome što je ovim sastankom odlučeno u potpunosti iziđi u javnost i početi otvoreno raditi na organiziranju katoličke mladeži diljem

[182] *Dan,* god. IV. br. 33 (30. kolovoza), Split 1906., str. 2.
[183] Isto.
[184] Isto.
[185] I. BUTKOVIĆ, *Glavni momenti*, str. 90.
[186] I. BUTKOVIĆ, „Drugovi, bliže k izvoru!“, u: Milko Kelović (ur.), *Koledar hrvatskog katoličkog narodnog đaštva za školsku godinu 1910-11*, Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Domagoj', 1910., str. 48.
[187] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 226; *Dan*, god. IV, br. 35 (13. rujna), 1906., str. 1.

Hrvatske. Prvi korak na tom zadatku, dakako, bilo je osnivanje katoličkog akademskog društva u Zagrebu.

3. 1. 7. Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Domagoj" u Zagrebu

Što se tiče osnutka hrvatskog katoličkog akademskog društva u Zagrebu, najbolji opis daju nam memoari dvojice sudionika HKP-a: Mato Radovanović i Luka Perinić.[188] Stanje među akademskom mladeži u Zagrebu na početku školske godine 1906./07. još je bilo izuzetno napeto. Situacija se pogoršala 19. listopada 1906. kada je rektorom zagrebačkog sveučilišta imenovan dr. Antun Bauer na što su „naprednjaci" burno reagirali. Situaciju u Zagrebu u to vrijeme jasno je opisao student filozofije Mato Radovanović:

„Vjerski nehaj od prije nekoliko godina prešao je u posvemašnje bezvjerstvo – i ovo nije više bilo nehajno i hladno. Na sveučilištu su 'slobodoumni' i 'napredni' počeli studente katoličkog uvjerenja izvrgavati ruglu i sprdnji. Napadaji su bivali na univerzitetskim hodnicima, u menzi, u 'Potpornom društvu', pa onda u predavaonicama, u biblioteci, auli i čak na ulici i po javnim lokalima. Dakako da je to boljelo one koji su još ostali vjerni idealima vjere i crkve, [...] najpogubnije je ono za mladež, napose za onu koja postaje 'slobodnim građanima', sveučilištarcima."[189]

Istog dana kada je imenovan novi rektor, stiglo je studentima i članovima Marijine kongregacije u Zagrebu pismo Butkovića iz Beča koji ih je podsjetio da se mora provesti osnutak novog katoličkog akademskog društva. Vijeće kongregacije teološkog fakulteta zaključilo je da je trenutno zbog napete situacije u Zagrebu zbog imenovanja novog rektora nemoguće provesti osnutak HKAD-a. No, dana 7. studenog 1906. u Zagreb su neočekivano stigli Butković i dr. Binički s ciljem osnivanja zacrtanog društva u Zagebu. Butković i Binički idući su dan (8. studenog) posjetili članove Marijine kongregacije te su izabali za članove novog društva studenta filozofije i tajnika kongregacije Matu Radovanovića, Stjepana Markulina, Ferdu Pavelića, Radoslava Jagića te senjskog abiturijenta Šimu Bašića koji je bio jedan od sudionika trsatskog sastanka. Oni su se u večernjim satima sastali u prostorijama „katoličkog kasina"[190] u Zagrebu. Pravila društva dogovorena su sukladno onima HKAD-a „Hrvatske" u Beču s nekim manjim preinakama. Ime društva „Domagoj" predložio je dr. Fran Binički jer ga je opjevao u svojoj pjesmi, a ujedno je knez Domagoj bio prisan sa Sv. Stolicom. Znak i lozinka uzeti su od „Hrvatske": „Za

[188] Vidi: L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 36-38; V. Deželić, *Kakvi smo bili?*, str. 510-511.
[189] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 510-511.
[190] Hrvatski katolički kasino u Zagrebu nalazio se na uglu Jelačićeva trga i Praške ulice. L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 37.

vjeru i dom". Odmah sutradan (9. studenog) u dva sata održana je konstituirajuća sjednica Hrvatskog akademskog društva „Domagoj" (dalje: HKAD „Domagoj" ili samo „Domagoj"), a u privremeni odbor izabrani su predsjednik Ferdo Pavelić, potpredsjednik Stjepan Markulin, tajnik phil. Mato Radovanović i blagajnik Radoslav Jagić.[191] HKAD „Domagoj" postao je inicijator svih đačkih gibanja diljem Hrvatske te je na sebe preuzeo vodeću ulogu u HKP-u i postavio sebe kao društvo koje ima glavnu riječ u svim pitanjima HKP-a.[192]

3. 1. 8. Prvi hrvatsko-slovenski sveđački katolički sastanak

Sljedeći korak nakon osnutka „Domagoja" bio je prirediti opći sastanak đaštva u Zagrebu. Početkom 1907. Butković je pozvao na rad za održavanje sastanka u Zagrebu. Taj je posao na sebe preuzeo HKAD „Domagoj" skupa sa „Zborom duhovne mladeži" koji su zajedničkim snagama organizirali sastanak od 4. do 6. kolovoza 1907. u Zagrebu.[193] Na sastanku je sudjelovalo oko 400 pripadnika laikata i klera, a veliki odaziv bio je iz Dalmacije, posebno iz Splita.[194] Važnost ovoga sastnaka sastojala se u tome što je okupljeno đaštvo iz svih hrvatskih zemalja, pa tako i Bosne čiji su predstavnici bili Marko Rebac i Petar Rogulja gdje će potonji kasnije odigrati ogromnu ulogu u smjeru razvoja HKP-a. Među temama sastanka bile su: važnost literarnog rada,[195] održavanje katehetskih tečaja diljem hrvatskih gradova[196] od kojih će se jedan održati i u Splitu 1908. tijekom ljetnih školskih praznika, osnutak sekcija za pučka predavanja u svim hrvatskim pokrajinama,[197] rad na razvoju đaštva u srednjim školama kroz osnutak Marijinih kongregacija i promoviranja literarnog rada, razvoj đaštva u visokim školama, pitanje ženskog katoličkog pokreta čiji je cilj osnivanje ženske organizacije unutar HKP-a te izdavanje vlastitog lista za žensku mladež. Naposljetku, odlučeno je da se pokrene još jedan katolički beletristički časopis u sklopu HKP-a.[198]

Osim ovih odluka, bili su i pojedini manji prijedlozi poput onoga Stjepana Markulina, kojim je utvrđeno da Zagreb bude središte HKP-a.[199] Zatim, važnost ovog sastanka očituje se u predavanju Slovenca dr. Janeza Kreka koji je svojim kršćansko-socijalnim idejama utjecao na

[191] Fran BINIČKI, *Moje tamnovanje: Uspomene iz nedavnih* dana, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1942., str. 10; Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 37; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 511.
[192] Stjepan MARKULIN, „Prvi pogled unatrag", *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 51-52.
[193] Stjepan MARKULIN, „Iza deset godina 'Luči'", *Luč*, god. 10, br. 1-4, 1915., str. 3-4.
[194] Vidi: I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 92.
[195] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 46.
[196] Vidi: *Dan,* god. V, br. 33 (14. kolovoza), 1907., str. 1.
[197] *Luč*, god. III, br. 2, 1907., str. 85.
[198] Vidi opširnije: *Luč,* god. III, br. 1, 1907., str. 1-7.
[199] Vidi: *Luč*, god. III, br. 1, str. 32.

mlađe laike i svećenike, pa čak i na približavanje „jugoslavenskom" elementu u Monarhiji kroz kulturno i političko zbližavanje Hrvata i Slovenaca.[200]

Važnost ovog sastanka sastoji se u tome što je sastanak pokušao učvrstiti dosadašnji rad HKP-a te postaviti sebi zadatak povezivanja katoličkog đaštva svih hrvatskih zemalja i tješnju suradnju sa Slovenicma. Pojam „jugoslavenstvo" na sastanku isključivo se odnosi na Hrvate i Slovence, a ne na ostale južnoslavenske narode, ali će se kroz godine pojam proširiti i na srpsku manjinu u Hrvatskoj. Novi smjer u razvoju HKP-a unutar sveđačkog sastanka dao je srednjoškolski sastanak koji se dogovorio o održavanju ferijalnih sastanaka diljem Hrvatske s ciljem doticaja s radništvom i seljaštvom, tj. otvaranje socijalnog pitanja i njegovo potencijalno rješenje. Posljednji sastanak unutar sveđačkog bio je onaj abiturijenata koji je donio rezolucije o religioznom odgoju mladeži, što će se nastaviti na ferijalnim sastancima u svim većim hrvatskim gradovima sljedeće godine.[201]

Valja još spomenuti kako je nakon ovog sastanka HKAD „Domagoj" napadan od protukatoličkog tiska, bez obzira na to što je društvo bilo isključivo laičko. Optužbe tiska govorile su da su domagojci „plaćenici kaptola".[202] Stoga, neki od prvih članova društva, poput Ferde Pavelića, Šime Bašića i Radoslava Jagića, napustili su Društvo, a kao razlog naveli su da „Domagoj" nije narodno društvo, već njime „[...] diktiraju jezuiti i jer se domagojci bave poslom kateheta".[203] Ova izjava ima svoje uporište jer se Oton Szlavik pokušao staviti na čelo đačkog HKP-a koristeći svoj ugled u Marijinim kongregacijama, ali je naišao na otpor unutar „Domagoja".[204] Kasniji prvak HKP-a Petar Grgec, bio je mišljenja da su možda Szlavik i pojedini hrvatski katolici smatrali da je HKP proširenje Marijinih kongregacija.[205] Nadalje, Grgec se pitao tko točno stoji iza Szlavika jer je on bio veliki pobornik trijalizma, ali se pitao kome bi odgovaralo najviše da Szlavik preuzme „Domagoj", a time i polako cijeli đački pokret.[206] Odgovor na ovo pitanje ostaje otvoreno, no valja se osvrnuti na važnost Marijinih kongregacija u sklopu HKP-a. Važnost kongregacija za HKP uvidio je već Butković početkom travnja 1904. kada je pisao da je

[200] Vidi: Luč, god. III, br. 3, str. 145; J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret,* str. 50-51.
[201] Luč, god. III, br. 4, 1907., str. 216-222.
[202] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 81.
[203] Isto, str. 48.
[204] Isto, str. 81-82.
[205] Vidi: Isto, str. 82.
[206] Vidi: Isto, str. 82.

čuo da isusovci u Zagrebu rade na osnutku Marijine kongregacije za katoličku sveučilišnu mladež te se nadao kako će upravo iz nje naći nove članove za budući HKAD u Zagrebu.[207] U njegovoj izjavi upravo je bitno tko je radio na osnutku kongregacije, a to su isusovci zbog kojih su članovi „Domagoja" istupili iz društva jer su smatrali da oni kontroliraju „Domagoj" kroz svoj utjecaj. Krije li se tu odgovor što je Grgec zamijetio kod Szlavika mišljenje da su neki katolici smatrali HKP kao proširenje Marijinih kongregacija?[208] Naime, u Zagrebu je već početkom 1904. postojalo više Marijinih kongregacija za različite skupine poput bogoslova, gimnazijalaca, učiteljica i realaca.[209] No, kroz godinu 1904. osnovana je i Marijina kongregacija za sveučilištarce.[210] Kongregacije su bile duhovne udruge čiji je primarni zadatak bio vjerski odgoj katoličkog đaštva. Unutar kongregacija postojala je i literarna sekcija za usavršavanje u književnom, znanstvenom, umjetničkom i gospodarskog području.[211] Splitski *Dan* donosi informaciju u travnju 1906. kako Marijina kongregacija sveučilištaraca u Zagrebu broji 38 članova čiji je nadstojnik bio Markulin, a pobočnik Radovanović, obojica ujedno i članovi „Domagoja".[212] No, nedugo nakon istupanja prvih članova „Domagoja" početkom nove školske godine 1907./08., iz Društva je izbrisan i Mato Radovanović.[213] Jedan od razloga njihova odlaska može se uočiti u vezama s bečkom „Hrvatskom" koja je napadana iz tiska u Zagrebu, pa čak i od članova „Domagoja", a razlog je bio jak radikalizam u njihovim redovima.[214] No, društvo se usprkos problemima i optužbama da je klerikalno, popunilo novim snagama. Primjerice, iz Bosne su u Zagreb početkom školske godine 1907./08. stigli na studij Rudolf Eckert i Petar Rogulja te se odmah pridružili „Domagoju". Uz njih, iste su godine stigli u Zagreb i pristupili „Domagoju" Matija Belić[215] i Marko Rebac.[216] Rebac, Belić i Rogulja primljeni su u „Domagoj" 3. studenog 1907. na skupštini „Domagoja".[217] Početkom nove školske godine, utvrđen je novi program HKP-a koji se sastojao od četiri točke: „srednje škole" čija je točka predviđala stvaranje Marijinih kongregacija unutar svih zavoda, a već

[207] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 502.
[208] Usp. P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 82.
[209] Tihana LUETIĆ, „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća", *Croatica Christiana periodica*, god. 36, br. 69, 2012., str. 70, https://hrcak.srce.hr/90081
[210] Isto.
[211] Uredništvo, „Đačke Marijine kongregacije i državna vlast", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. IV, br. 2, 1923., str. 114-117, https://hrcak.srce.hr/61208
[212] *Dan*, god. V, br. 16 (18. travnja), 1907., str. 1.
[213] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 48.
[214] Vidi: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 612.
[215] J. KRIŠTO, *HKP,* str. 52.
[216] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 47-48.
[217] L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 40.

postojeće trebale su se podijeliti u sekcije, te ondje gdje ju je nemoguće osnovati, neka rade literarni klubovi; „visoke škole" poput zborova duhovne mladeži, isto podijeljeni po sekcijama, te njihovo djelovanje kao podružnica „Hrvatske vojske" koja se ima osnovati u budućnosti; „Ženski katolički pokret" koji bi uključio i žene koje su već organizirane u zasebnoj Marijinoj kongregaciji za učiteljice; „još jedan novi list" koji bi služio kao glasilo „Hrvatske vojske".[218]

Iz priloženog, Marijine kongregacije igrale su odlučnu ulogu u razvoju HKP-a jer su se iz njih često „regrutirali" članovi HKP-a i „Domagoja". Iz te činjenice možemo zaključiti kako su čelni ljudi tih organizacija svakako pokušali utjecati na razvoj HKP-a, posebice u Zagrebu kao središtu Pokreta u kojem je smješten „Domagoj". Stoga, izjava pojedinih članova koji su napustili „Domagoj" početkom školske godine 1907./08. ima svog uporišta u tome da njime „diktiraju" jezuiti. Iz ovoga ujedno proizlazi da je zasigurno dobar broj katoličkog đaštva smatrao HKP kao proširenje Marijinih kongregacija jer su one u prvoj fazi HKP-a doprinijele njegovu razvoju diljem Hrvatske. Nadalje, organizacije „Hrvatske vojske" zamišljene su kao „potporna društva" koja bi služila kao nadopuna već postojećima, a svrha im je bila zaštita katoličke mladeži od protuvjerskih ideja.[219] No, takvo društvo nikada nije osnovano na razini Hrvatske, ali su osnovane neke podružnice na sjemeništima u Dalmaciji, što ćemo vidjeti kasnije u tekstu.

Dosadašnji rad HKP-a, kao što smo vidjeli, od bečke „Hrvatske" u svibnju 1903. do ovoga sastanka u kolovozu 1907., predstavlja organiziranje mladih, rad na publicistici, sastanci mladeži i polemike među njima. Naglasak je bio na širenju katoličkih ideja među mladima i priprema za buduće izazove, posebice od strane protukatoličkih kritika. Mlađi dio laikata postaje „vojska" u službi klera u promicanju kršćanskih ideja i življenju kroz te ideje u svakodnevici. Kler koji radi na ojačanju laikata na čelu s Mahnićem jest duhovni vođa i ideolog koji je namjeravao nakon učvršćenja laikata u potpunosti predati ključeve HKP-a laicima. Tako će kler izbjeći dodatne kritike od liberalnog tiska i okrenuti se drugim načinama promicanja kršćanskih ideja, a laikat pokušati osposobiti za samostalno funkcioniranje i vodstvo HKP-a. Upravo će taj posao preuzeti HKAD „Domagoj" u Zagrebu koji će usmjeravati razvoj pokreta prema svojim stajalištima i potrebama čime će djelomično izazvati razdor među đaštvom, no o tome nešto kasnije u radu.

[218] Uredništvo, „Naš program za ovu godinu", *Luč*, god. III, br. 1, 1907., str. 1-7.
[219] Fran BINIČKI, „Hrvatska Vojska", *Vrhbosna*, god. XX, br. 17 i 18, 1906., str. 295-297.
[219] Vidi: *Luč*, god. II, br. 6, 1907., str. 177-181; T. LUETIĆ, „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća", str. 71.

3. 1. 9. Razvoj HKP-a u Dalmaciji do ferijalnog sastanka u Splitu 1908. godine

Kao što je rečeno u prethodnom poglavlju, na sveđačkom katoličkom sastanku 1907. u Zagrebu izražena je želja za održavanjem ferijalnih sastanaka u svim većim hrvatskim gradovima: Đakovo (regija Slavonije), Zagreb (regija Banske Hrvatske), Trsat (Istra), Split (Dalmacija), Travnik (Bosna). No, prije važnosti ferijalnog sastanka u Splitu za Dalmaciju, prethodno je važno opisati razvoj HKP-a i vjerske prilike u Dalmaciji do održavanja tog sastanka. Počeci HKP-a u Dalmaciji uglavnom se vežu za pokretanje splitskih katoličkih novina *Dan* u lipnju 1903. godine. U literaturi o HKP-u, *Dan* se veže za Antu Alfirevića koji je od 1903. do 1906. imao zadaću urednika *Hrvatske straže*. No, ta je konstatacija pogrešna jer, prema Kovačiću,[220] novine je jedino mogao pokrenuti tadašnji biskup Nakića koji je imao motiv i moć da ostvari takvo što. Mjesec dana prije pokretanja *Dana*, otvorena je u Splitu 1. svibnja 1903. Leonova tiskara na čijem su osnutku radili Alfirević i Nakić. Upravo je ta tiskara zaslužna za izdavanje splitskog *Dana* čiji je prvi broj ugledao svijetlo dana 10. lipnja 1903. godine.[221] U uvodnim riječima novih katoličkih novina navode se razlozi pokretanja, u prvom redu pogubne teorije socijalizma koje prema uvodnom članku niječu Boga, obitelj kao zajednicu, zagovaraju kolektivizam i niječu privatno vlasništvo te zagovaraju „statolatriju" koja niječe privatno pravo na korist države i zajedništva građana. Kao protuteža socijalizmu, ističe se ideja „kršćanske demokracije" koju je postavio Leon XIII.[222] Pokretanje katoličkih novina doveo je u pitanje liberalni, ali i katolički tisak jer je već postojao *Pučki list*. Uredništvo *Dana* smatralo je kako je zadaća novog lista kritika socijalizma i njegovih ideja te obrana kršćanskih ideja, posebno kršćanske demokracije te rješavanja socijalnog pitanja radnika i težaka u obalnim gradovima i mjestima.[223] Obalni gradovi i mjesta bili su daleko izloženiji opasnostima novih idejnih strujanja poput socijalizma. Valja napomenuti da *Dan* nema politički karakter i nema namjeru osnutka nikakve kršćanske stranke, već samo obraniti narod od ideja socijalizma i obraniti vjeru.[224] Slično kao i *HS*, *Dan* dopušta upletanje laika u politiku, ali samo u one stranke koje njeguju kršćanske ideje te je bilo poželjno da se ulaskom u takve stranke promiče ideja „kršćanske demokracije".[225] *Dan* je, jednako kao i HKP, nastao kao potreba obrane kršćanstva od liberalnih i protucrkvenih ideja „modernog vremena". U prvim godinama splitskog *Dana*, tekstovi su bili pretežito o socijalizmu, liberalnom tisku te praćenju razvoja HKP-a od pokretanja *Luči* 1905. sve do osnivanja HKAD-a „Domagoja" i Sveđačkog sastanka u

[220] Vidi: Slavko KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević – podrijetlo, školovanje i djelovanje do ulaska u Družbu Isusovu", u: Tonči Burić (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Dr. Ante Alfirević, život i djelo"*, str. 41-42.
[221] *Dan*, god. I, br. 1 (10. lipnja), 1903.
[222] Vidi: Isto, str. 1.
[223] Vidi: Isto, god. I., br. 3 (10. srpnja), str. 3.
[224] Isto, god. I, br. 8 (25. rujna), str. 1-2.
[225] Usp. *Dan*, god. I-II; *HS*, god. II, 1904.

Zagrebu 1907. godine.[226] *Dan, kao i Vrhbosnu,* često je kritiziralo splitsko *Jedinstvo* kao „klerikalne" listove.[227] Takav trend se nastavio, pri čemu se *Dan* često branio u optužbama *Jedinstva.*[228] Valja dodati kako je *Dan* od početka 1905. počeo izlaziti kao tjednik.[229] Iz svega prethodno navedenog, osnutak *Dana* ne označava početak HKP-a u Dalmaciji, već je slično kao *HS* pisao u obrani Crkve i kršćanskih ideja, ali u narednim godinama, pogotovo nakon izlaska đačkog časopisa *Luč*, stao je na stranu HKP-a i njegova đačkog pokreta. Ako uzmemo da je jedan od temelja HKP-a đaštvo, onda je početnu motivaciju i rad oko organizacije đaštva u Dalmaciji dao dr. Ante Alfirević, urednik *HS-a*, koji je započeo svoj profesorski posao na državnoj gimnaziji u Splitu školske godine 1903./04.[230] Valja ponoviti kako je on bio jedan od sudionika Pouzdanog sastanka na Rijeci 4. travnja 1904. godine. Kao i u ostatku Hrvatske, naum HKP bio je „[...] preporod svih narodnih slojeva, uopće preporod cijeloga narodnoga života",[231] a u Dalmaciji je u početnom periodu taj posao obavljao upravo Ante Alfirević.

3. 1. 9. 1. Ante Alfirević i njegovo djelovanje u *Hrvatskoj straži* i Dalmaciji

Alfirevićev doprinos razvoju HKP-a u Dalmaciji očituje se kroz sitni rad sa srednjoškolcima, studentima, seoskom mladeži i obrtnicima u Splitu i Dalmaciji. U nedostatku podataka o opsegu njegova rada u prvim godinama HKP-a u Dalmaciji, može se izdvojiti samo nekoliko stvari, među kojima su poticaj za izdavanje lista *Neven*, koji je bio namijenjen sjemeništarcima viših razreda, a 1905. osnovano je istoimeno literarno društvo kao dio organizacije HKP-a u sjemeništu. Zatim, Alfirević je bio zadužen za praćenje pisanja *Pučkog lista*, no razlog nije poznat. Nadalje, pisao je molbu za osnivanje Marijine kongregacije na splitskom sjemeništu datirane početkom 1904. godine te je promicao pretplatu na *Luč* školske godine 1905./06. i nadalje. Uz to, valja uzeti u obzir i odgojiteljski i profesorski rad Alfirevića koji je obnašao od 1903./04. do 1917./18. školske godine.[232] No, kako je to primijetio Kovačić u pisanju Alfirevićeve biografije,[233] svakako valja Alfireviću pripisati ulogu duhovnika čiji je opis najbolje dao budući senior HKP-a Bonifacije Perović u svojim memoarima:

[226] Vidi: *Dan*, god. I-III, 1903-1905.
[227] Vidi: *Dan*, god. I, br. 17, 1904., str. 3.
[228] *Dan*, god I-II.
[229] *Dan,* god. III., br. 1 (5. siječnja), str. 1.
[230] S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 39-40.
[231] Niko MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", u: Dragutin BARTULICA, Marko VUNIĆ (ur.), *Mladost: Almanak hrvatske katoličke omladine*, Split: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Pavlinović', 1917., str. 52.
[232] Vidi više: S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 40-41, 44-46.
[233] Usp. S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 44-45; B. PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, str. 47.

„Duhovnik je svakako bio potreban za osnutak društva, zbog odgoja članstva, zdravog razvoja i trajanja. Nije mi poznato da se ikada osnovalo i postojalo društvo bez duhovnika. Radilo se pak uvijek o duhovniku-dobrovoljcu, tj. onome koji je bio voljan surađivati u smislu Mahnićeva pokret, ali bez ikakva službenog imenovanja i još manje dekreta, dok bi mjesnog ordinarija u najboljem slučaju obavjestili o samom osnutku i radu organizacije. Uspjeh, idejni smjer, duh i nutarnje strujanje života i rada, duhovno oblikovanje, ustrajnost je uglavnom, osobito u početku, ovisilo od duhovnika kao stožera oko kojega se odvijao život i rad društva, ostajući članstvu otvoreno polje pobuda i pothvata.“[234]

Ovome u prilog ide i činjenica da je pravo dušobrižnika da okuplja katoličke đake po župama priznato državnim zakonom u Austro-Ugarskoj. Stoga, HKP je kroz svoje postojanje uvijek dao do znanja katoličkim đacima da se okupljaju oko dušobrižnika u njihovoj župi i s njime zajedno proučavaju i raspravljaju o vjerskim problemima u svrhu katoličke naobrazbe.[235]

U skladu s Mahnićevim idejama, Alfirević je nesebično promicao ideje HKP-a i radio na osnivanju društava te s katoličkom mladeži upravo s ciljem prepuštanja daljnjeg rada i razvoja katoličkoj mladeži, uključujući svećenike i laike. Upravo je to sastavnica početka HKP-a u vjerskom i kulturnom radu te duhovnom obogaćivanju pojedinca katoličke mladeži. Tu početnu fazu HKP-a možemo opisati kao „religiozni i kulturni konzervatizam“[236] koji se sastojao u odgojiteljskoj zadaći duhovnika koji je svojim radom utjecao na osamostaljenje laikata, posebice mlađih generacija koje su na sebe preuzele katoličke vrijednosti u borbi protiv antikatoličkih i liberalnih ideja. Tako u prvim godinama HKP-a u Splitu, jedini istinski promicatelj ideja HKP-a bio je Alfirević koji je kao urednik *HS-a* bio najbolje upoznat s idejama HKP-a, a njegovo ime spominje se i na sastanku literarne sekcije 9. svibnja 1907. godine.[237]

Sjetimo se samo riječi Marakovića o Butkovićevu skromnom potpisivanju članaka u *Luči*,[238] takav je sličan primjer kod Alfirevića za kojeg nemamo više informacija o njegovoj ulozi, a stalno je u središtu svih zbivanja u HKP-u, posebno u Dalmaciji i Splitu.

3. 1. 9. 2. Srednjoškolske organizacije u Dalmaciji i njihova uloga u HKP-u

Velik doprinos razvoju HKP-a u Dalmaciji, osim Alfirevića, imao je časopis *Luč* u Beču, što ga je Alfirević širio među splitskim sjemeništarcima. Preko đačkog časopisa bolje se

[234] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 47.
[235] *Dan*, god. X, br. 50 (12. prosinca), 1912., str. 1.
[236] J. KRIŠTO, *HKP,* str. 105.
[237] *Luč*, god. III, br. 1 (listopad), 1907., str. 58.
[238] Vidi: Lj. MARAKOVIĆ, „Pred dvadeset i pet godina“, str. 99-100.

upoznavalo općenito s HKP-om i njegovim idejama, ali i đačkim prilikama diljem Hrvatske. Tako je, primjerice, „Zbor duhovne mladeži" u Zadru pisao *Luči* da pomno prate rad katoličkih akademičara, ali da je problem u Zadru, ali i u Dalmaciji, „naprednjaštvo". No, svi članovi zbora dali su svoj doprinos u širenju katoličkih ideja, posebno u literarnom dijelu.[239] Zatim, pismo jednog splitskog gimnazijalca *Luči* otkriva još slab broj onih koji su voljni raditi na idejama HKP-a, ali se nadao da će list *Neven* pomoći oko tog pitanja te je ukazao na oduševljenost splitskih sjemeništaraca časopisom *Luči* i sve većim brojem pretplata.[240] Slično oduševljenje s *Luči* stiglo je iz zadarske gimanazije.[241] Nadalje, iz pisma biskupskog sjemeništa u Splitu saznajemo o redovitim održavanjima sastanaka literarnog društva „Neven" koje se usmjerava na prosvjetni i gospodarstveni rad. Iz istog pisma saznajemo da se osnivaju literarna društva i listovi u Sinju, te da je u Dubrovniku i Kotoru isto u planu osnovati srednjoškolsko društvo i list.[242] Iz memoara Petra Grgeca o Rudolfu Eckertu, saznajemo da su srednjoškolske organizacije imale svoja društva i listove u Dalmaciji: „U Kotoru je izlazio „Odjek", u Dubrovniku su vanjski đaci izdavali „Vesnu" a sjemeništarci „Ljiljan, splitski su sjemeništarci izdavali „Neven", a u Zadru je izlazio „Bostan"[243], u Sinju „Sinjski đak"…"[244] Ujedno, jedan od važnih trenutaka za općenito promicanje katoličke vjere i kulture, bio je osnutak katoličkog društva „Bošković" u Dubrovniku 12. kolovoza 1906. godine. Naime, to društvo imalo je vlastite prostorije u kojima su se nalazili soba za sastanke, knjižnica i čitaonica. Te prostorije po potrebi je koristilo i dubrovačko katoličko đaštvo tijekom cijelog trajanja HKP-a.[245] Đaci su redovito svoje sastavke i pisma slali uredništvu *Luči*. Stoga, valja zaključiti da je izlaskom *Luči* u listopadu 1905. polako započeo kulturni razvoj oko ideja HKP-a među srednjoškolskim đaštvom, ne samo u Dalmaciji, već u cijeloj Hrvatskoj.

Važan trenutak razvoja HKP-a u Dalmaciji obilježio je osnutak „Pokrajinskog odbora đačkog krila 'Hrvatske vojske'" za Dalmaciju 20. studenog 1907. godine. Naime, ideju potpornog društva „Hrvatska vojska" prvi put je spomenuo dr. Fran Binički u *Vrhbosni* koji je detaljno opisao ulogu budućeg društva, a osnovni mu je cilj bila zaštita mladeži od nemorala i bezvjerja.[246]

[239] Vidi više: *Luč*, god. II, br. 9-10 (lipanj), 1907., str. 421-423.
[240] Isto, str. 425-426.
[241] Vidi: Isto, str. 426-427.
[242] Vidi: *Luč*, god. III, br. 1 (listopad), 1907., str. 57-58.
[243] List je započeo izlaziti u veljači 1908. godine u Zadru. Vidi: *Luč*, god. III, br. 6 (ožujak), 1908., str. 363.
[244] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 118.
[245] Vidi više: „Katoličko društvo 'Bošković'", *Dan*, god. IV, br. 31 (16. kolovoza), 1906., str. 1, https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/a-b/bai-ivo/9215-potreban-je-suvremeni-muzej-ruera-bokovia.html
[246] Vidi opširno: Dr. Fran BINIČKI, „Hrvatska Vojska", *Vrhbosna*, god. XX, 1906., str. 295-297.

Ponovna aktualizacija te ideje pojavila se u *Luči* u ožujku 1907., gdje se govori kako bi takvo društvo u Zagrebu dodatno pomoglo u organizaciji katoličkog đaštva, no ta ideja u Zagrebu nikada nije ostvarena.[247] Ipak, ideja se djelomično ostvarila u dalmatinskim gradovima. Primjerice, u Zadru je na sjemeništu osnovan „Pokrajinski odbor đačkog krila Hrv. Vojske za Dalmaciju" (Centralni odbor),[248] a cilj odbora bio je: „Provesti i podržavati čvrstu i jedinstvenu organizaciju hrv. katol. đaštva u Dalmaciji, sa sjedištem u Zadru, po načelima i u suglasju sa zajedničkim glasilom *Luč*, dotično sa središnjim društvom „Hrv. Vojske" u Zagrebu, kad se ovo osnuje".[249] Takvo središnje društvo nikada nije osnovano. Sličnu stvar napravio je i Sinj 20. listopada 1907. kada je osnovao svoj ogranak „Hrvatske vojske"[250] te Kotor koji je svoj ogranak osnovao 13. listopada iste godine.[251]

Zadarski centralni odbor postavio se na čelo svim katoličkim đačkim organizacijama u Dalmaciji te je preuzeo na sebe organizaciju pokrajinskih sastanaka. Ovu odluku podržale su đačke organizacije diljem Dalmacije.[252] Tako je taj zadarski „Odbor", uz HKAD „Hrvatska" u Beču i HKAD „Domagoj" u Zagrebu, postao treća „sila" u razvoju HKP-a.

Centralni odbor u Zadru, smješten u zadarskom sjemeništu, preuzeo je na sebe organizaciju ferijalnog sastanka u Splitu za godinu 1908., a tu odluku pozdravilo je literarno društvo iz franjevačkog sjemeništa u Sinju. Ujedno, u ožujku je u Dubrovniku osnovana podružnica „Hrvatske vojske" te iz njezina izvještaja doznajemo kako je započelo bujanje katoličkih ideja i đačkog pokreta unutar Marijine kongregacije na dubrovačkom sjemeništu. Studenti u sjemeništu izdavali su svoj literarni list „Ljiljan" te su imali, kao i zadarsko sjemenište, tamburaški zbor.[253] Zanimljivo izvješće iz franjevačke gimnazije u Sinju sredinom 1908. govori kako je u Sinju još dosta jak katolički duh i život, da nikakve „naprednjačke" ideje nisu uhvatile korijena. Zatim, dva starija razreda seminaraca imaju čak tri društva: Marijina kongregacija, Literarni klub i „Hrvatska vojska". Bio je manji broj članova, ali je, prema izvješću, zanos velik te se očekivao porast i daljnji

[247] Vidi: *Luč*, god. II, br. 6 (ožujak), 1907., str. 177-181; Tihana LUETIĆ, „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća", str. 71.
[248] Usp. I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 93.
[249] *Luč*, god. III, br. 3, 1907., str. 192.
[250] Isto, str. 192-193.
[251] *Luč*, god. III, br. 4, 1908., str. 244.
[252] Vidi više: Isto, str. 308-309.
[253] Isto, god, III., br. 8, 1908., str. 489.

razvoj.[254] Slična situacija bila je u Zadru u sjemeništu „Zmajević" u kojem djeluje literarno društvo i list *Bostan*.[255] Rad oko HKP-a u Dalmaciji u godinama od 1905. do sredine 1907. uglavnom se odvijao na sjemeništima i sitnim radom s učenicima. Cilj je, naravno, bila kulturna naobrazba i širenje katoličkog tiska te priprema učenika za svoju ulogu u laikatu. Zatim, razdoblje nakon Sveđačkog kongresa u Zagrebu za Dalmaciju je bilo izuzetno plodno. Prvenstveno se isticao osnutak Centralnog odbora u Zadru kao središnjeg tijela HKP-a za Dalmaciju te osnutak podružnica „Hrvatske vojske" u Zadru, Sinju, Splitu, Dubrovniku, te osnutak literarnih društava, izdavanja đačkih listova i rada Marijinih kongregacija te čak osnutak tamburaških zborova u zadarskom i dubrovačkom sjemeništu. Katolički đački život iznenada se probudio u Dalmaciji, iako je, naravno, njegov život usporeno tekao s aktivnošću Alfirevića od početka 1903./04. školske godine, a posebice je na razvoj đačkih društava utjecao list *Luč* koji su čitali na sjemeništima diljem Dalmacije. Nakon sastanka u Zagrebu u ljeto 1907., razrađene su smjernice razvoja i novi početak općeg buđenja svijesti katoličke mladeži. Prvi samostalan korak razvoja HKP-a u hrvatskim pokrajinama možemo pripisati ferijalnim sastancima u ljeto 1908., od kojih je jedan održan u Splitu.

3. 1. 9. 3. Ferijalni sastanak u Splitu 1. i 2. kolovoza

Kao što je dogovoreno na Sveđačkom sastanku u Zagrebu 1907., svaka hrvatska pokrajina imala je organizirati vlastiti ferijalni sastanak. Prema Butkoviću, svrha sastanka bila je „[...] da se organizacije osvježe i učvrste".[256] Đački sastanak u Splitu održao se 1. i 2. kolovoza 1908. kada se okupila mladež iz cijele Dalmacije; sastanak je brojao 120 sudionika. Teme sastanka odnosile su se na vjeru, prosvjetu, literarna društva, Marijine kongregacije te katolički tisak. Svrha mu je bila upoznavanje s radom literarnih društava diljem Dalmacije kako bi se bolje povezao rad HKP-a u Dalmaciji s ostatkom Hrvatske. Sastanak je bio primarno kulturne naravi i usmjeren na osnutak čvrste zajednice dalmatinske katoličke đačke mladeži. Časopis *Luč* je pisao kako je svrha ovih ferijalnih sastanaka upoznati se međusobno i dogovoriti o zajedničkom radu i njegovati demokratski duh kako ne bi bilo razlike između mlađih i starijih.[257] Nakon završetka đačkog sastanka, uslijedilo je katehetski sastanak te katehetski tečaj nakon njega. Ukratko, sastanak i tečaj

[254] *Luč*, god. III., br. 9-10, 1908., str. 589.
[255] Isto, str. 599-600.
[256] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 93.
[257] *Luč,* god. IV, br. 1 (rujan), 1908., str. 59.

održani su za svećenike, vjeroučitelje te je orijentacija bila na odgoju i obrazovanju mladeži diljem Dalmacije. Na sva tri sastanka[258] pozornost se pridavala prvenstveno đaštvu i kulturi u kojoj to đaštvo odrasta. U kontekstu ferijalnih sastanka diljem Hrvatske, glavni zaključak tih sastanaka, pa tako i splitskog, jest osnivanje katoličkih seljačkih omladinskih društava za što je izrađen program. Na sastancima se smatralo kako je vrijeme da se katoličko đaštvo udalji od većine rezolucija Hrvatskog katoličkog kongresa iz 1900. jer ih je većina neprovediva iz razloga što nisu postojali uvjeti za njihovo ostvarenje. Stoga, naglašavala se potreba sistemskih organizacija, tj. „Treba zaći u narod".[259] Bilo je vrijeme da se katolički osvijesti hrvatski narod i hrvatsko seljaštvo.[260] Ferijalni sastanci, uključujući i splitski, poslužili su i za širenje ideja HKP-u svojim regijama, posebice u srednjim školama.[261] Kulturni karakter bio je u središtu svih zbivanja prvih nekoliko godina HKP-a diljem Hrvatske, no bilo je krajnje vrijeme da se postupno širom organizacijom katoličkog đaštva prijeđe u praksu na širem djelokrugu. Katolička vjera i hrvatski identitet bili su poveznica svih đačkih gibanja diljem Hrvatske, posebice u Dalmaciji koja se početkom 20. stoljeća nastojala osloboditi talijanskog utjecaja te smanjiti utjecaj Beča kroz sjedinjenje s ostalim hrvatskim zemljama.

Snaga dalmatinskog duha oko HKP-a ogledala se u želji da se u Splitu održi sveđački sastanak, čemu u prilog svjedoči pismo Ivana Butkovića, pročitano na sjednici „Domagoja" 3. listopada 1908., a glasi:

> „Dalmatinci žele da idućih ljetnih praznika (g. 1909.) bude sastanak hrvatskoga katoličkog narodnog đaštva u Splitu, kako je to predviđeno već pretprošle godine na Trsatu. Sastanak neka bude opći (a ne pokrajinski) i dostojan našeg porasta. Jer otkad su na Trsatu udareni prvi temelji naše đačke organizacije, ona je porasla i raste sve ljepše i bolje, pa to valja pokazati u javnosti – ne zbog toga da se hvališemo i ponesemo, nego da se međusobno obodrimo i učvrstimo za daljnji rad."[262]

Prijedlog je bio prihvaćen te je organizacija sastanka započela već isti mjesec. S novom školskom godinom đaštvo se nastavilo organizirati i širiti. O đačkim gibanjima tog vremena pisao je u *Luči* student filozofije Dimitar Vac[263] koji je primijetio da je za dosadašnji uspjeh HKP-a bila

[258] Vidi više o ferijalnom sastanku u Splitu: Mate ANIĆ, „Katolički sastanci u Splitu u kolovozu 1908. i 1909. godine", *Crkva u svijetu*, god. 56, br. 2, str. 294-302, https://hrcak.srce.hr/258359
[259] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 76.
[260] Isto.
[261] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 93.
[262] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 592-593.
[263] O njemu vidi u: Isto, str. 554.

zaslužna njegova kulturna baza koja je izbjegavala upletanje u politička pitanja. Smatrao je kako je zajedništvo veće kod katoličke mladeži, za razliku od „starčevićanaca" kod kojih su politička pitanja u prvom planu. Nadalje, najveća bitka među hrvatskom mladeži vodila se između „naprednjačkog" i katoličkog đaštva, tj. bitka između religiozne i antireligiozne misli. Autor je smatrao kako upravo na tim idejama leži temelj budućeg prosvjetnog rada. Prosvjetni rad katoličke mladeži vodio se demokratskim duhom, tj. da ne bi smjelo biti razlike između starijih i mlađih. Vac je dodao kako je važno provoditi katoličke ideale u praksi, tj. u svakodnevnom životu te je dobra vijest da se katolička javnost sve više upoznaje s radom HKP-a. Za kraj je upozorio na opasnost naprednjaka i njihove sastanke diljem Hrvatske koji su usmjereni protiv katoličke vjere i Crkve.[264]

Slična stvar zbivala se u Dalmaciji nakon splitskog ferijalnog sastanka, gdje je HKP dobio snažnu opoziciju kod naprednjaka. Gimnazijalac iz „hrvatske gimnazije" u Zadru pisao je u *Luči* kako se nakon splitskog ferijalnog sastanka nada da će HKP priključiti još više „radikala" te kako treba protiv naprednjaka u Dalmaciji voditi bitku do krajnosti.[265] Isto tako, u prvom broju *Luči* za godinu 1908./09., „Dubrovački idealist" napisao je kako je veliki problem u Dubrovniku što su se protiv katolika udružili socijalisti i naprednjaci. Stoga, bilo je potrebno da se u novoj školskoj godini ojača katoličko đaštvo.[266] Slično je pisao i „Radikal M." iz Splita u svom pismu *Luči* nakon splitskog sastanka u kojem je rekao da ove školske godine želi usavršiti organizaciju HKP-a u Splitu te upoznati ostatak Hrvatske sa đačkim prilikama u Splitu. Nadalje je napisao kako je hrvatsko katoličko đaštvo u Splitu odlučilo povesti: „[...] odlučnu borbu na život ili smrt s ovdješnjim naprednjaštvom, s tim neprijateljem i grobarom hrv. naroda".[267] Autor je smatrao kako je Split srce Dalmacije koje je postalo sjecište svih novih političkih i kulturnih strujanja koje se ne pojavljuju samo u Hrvatskoj, već u cijeloj Europi. Ta strujanja uvelike su utjecala na splitsko đaštvo, no autor je izdvojio tri glavne političke struje u Splitu: „starčevićansku", „naprednjačku" i „klerikalnu" te dodao da je splitsko đaštvo postalo fanatično u svome političkom opredjeljenju te kako za kulturna pitanja nemaju nikakva zanimanja. Što se tiče „starčevićanaca", napisao je kako je grupa bila najmnogobrojnija, ali kada su došla kulturna pitanja na dnevni red, grupa se rascijepala na naprednjake i katolike, ali samo na kulturnom području, ne i u političkomu.

[264] Vidi: Dimitar VAC, „Đačko gibanje", *Luč*, god. IV, br. 1, 1908., str. 59-60.
[265] *Luč*, god. IV, br. 1 (rujan), 1908., str. 47.
[266] Vidi: Isto, str. 49.
[267] Isto, str. 48.

Naprednjaci su nakon cijepanja među redovima starčevićanaca ojačali do njihove razine, ali autor pisma piše kako je riječ o najnazadnijoj i najintolerantnijoj skupini đaštva, što se vidjelo nedavno na primjeru njihova „[...] afričkog ponašanja i australskog demonstriranja sa zadnjeg hrv. kat. đačkoga pokr. sastanka u Splitu".[268] Stoga, glavna karakteristika naprednjaštva, ne samo u Splitu, već i u cijeloj Dalmaciji, pa i Hrvatskoj, jest njihov negativni stav prema vjeri i Bogu. Treća po redu snažna đačka skupina u Splitu bila je katoličko đaštvo za koje je autor naveo da je jedina skupina koja je organizirana isključivo kao „kulturna frakcija", bez političkog obilježja. Autor je priznao kako su oni manjina u Splitu, ali da su svakodnevno brojčano rasli jer su usmjereni isključivo na kulturni i socijalni program.[269]

Ujedno, u tekstovima hrvatske mladeži, posebice iz Dalmacije, osim katoličkog elementa, naglašavao se i hrvatski element HKP-a. Dalmatinsko je đaštvo u prvom razdoblju HKP-a osim vjere naglašavalo i hrvatski identitet. Koliko god je katolička vjera upotpunjavala identitet Hrvata, toliko se hrvatstvo identificiralo s katoličkom vjerom. Optužbe naprednjaka na račun „klerikalaca", često su bile izraz antivjerskog stava. Primjerice, u splitskom naprednjačkom glasilu *Sloboda*, splitsko katoličko đaštvo opisano je kao „sinovi mraka" te „[...] da je program kat. djaštva antikulturalan, njegova rabota mračnjačka, da od njegova rada prijeti pogibelj domovini".[270] Uzimajući u obzir da je jedan od temelja HKP-a kulturni identitet Hrvata, ovakve optužbe često su usmjerene na račun Crkve i katoličke vjere. Splitski list *Dan* donosi svjedočanstvo jednog „omladinca" koji priznaje da naprednjačko đaštvo „[...] bez sustavne osnove za rad predstavlja mrtvu olinu, [...] po riječima napredno i slobodoumno, al ako djela njegova promatramo, ostajemo razočarani".[271] Jedan hrvatski katolički đak iz Splita pisao je u svom pismu *Luči* da je naprednjačka omladina u Splitu previše rascijepana te da svaki član naprednjaštva ima vlastite političke ideje. Stoga je smatrao kako će ujedinjeno hrvatsko katoličko đaštvo uspjeti izaći na kraj s naprednjacima i odnijeti pobjedu.[272] Iz navedenog vidimo kako su naprednjaci u Splitu i Dalmaciji bili izrazito protucrkvenog/katoličkog stava, pozivajući se na slobodoumlje i napredak. U nastavku će biti ukratko obrađeno pitanje naprednjaka u Dalmaciji.

[268] Isto.
[269] Isto, str. 47-48.
[270] *Dan*, god. VI., br. 33 (13. kolovoza), 1908., str. 3.
[271] Isto.
[272] Usp., *Dan*, god. VI, br. 33 (13. kolovoza), str. 2-3; *Luč*, god. IV, br. 1 (rujan), 1908., str. 53-55.

3. 1. 9. 4. Naprednjaci u Dalmaciji

Pitanje naprednjačke omladine u Splitu i Dalmaciji kler je ozbiljno shvatio. Naime, Split je bio sjecište Dalmacije kada su u pitanju bila strujanja političkih i kulturnih liberalnih ideja. Te struje najveći su utjecaj izvršile u dalmatinskim gradovima, osobito među mladima. Mladi naprednjaci osobito su se u Splitu radikalizirali i okrenuli isključivo političkim pitanjima, u prvom redu nacionalizmu i demokratizmu koji su ujedno bili temelj njihove ideologije skupa sa slobodoumnošću i „vjerom u napredak". Što se tiče nacionalnog elementa kod naprednjaka, on je sporazumijevao jedinstvo Hrvata i Srba. Upravo su naprednjaci bili zaslužni za svakodnevnu upotrebu pojma „klerikalizam" ili, pak, još pogrdniji naziv „furtimaši" kako bi opisali nazadnost Crkve i umiješanost katoličkog svećenstva u kulturu i politiku.[273] Katoličko đaštvo često je pisalo o toj skupini mladih koji su žestoko napadali bilo kakav katolički skup ili sastanak u Splitu. Naprednjačka omladina u Dalmaciji se okupljala oko Hrvatske demokratske stranke koju je u kolovozu 1905. osnovala dalmatinska napredna omladina na čelu s Josipom Smodlakom. Smjernice stranke vezale su se za politiku novog kursa temeljenu na Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji koje su potakle „[...] odbacivanje nacionalnog ekskluzivizma",[274] što je demokrate i naprednjake usmjerilo prema hrvatsko-srpskoj suradnji i priklanjanju ideji jugoslavenstva. Ideje tzv. napredne omladine došle su u Dalmaciju sa stranih sveučilišta, posebice s praškoga na kojem je predavao „liberal" Tomaš Masaryk. Iz Praga je došla i ideja o slavenskoj uzajamnosti. Početkom 20. stoljeća stigle su u Dalmaciju takve ideje i munjevito se proširile obalnim gradovima, posebice u Splitu gdje je glavni zagovornik naprednjačkih ideja bio odvjetnik Ivo Tartaglia. No, u kontekstu HKP-a, najveći problem „naprednjačkih liberalnih" ideja jest njihov snažni protucrkveni karakter koji je u Dalmaciji često nazivan „klerikalno furtimaštvo".[275] Naprednjaci su do 1905. bili često u nesuglasicama oko određenih političkih pitanja i budućnosti Dalmacije i njezina odnosa s habsburškom krunom. No, u kolovozu iste godine osnovana je Hrvatska demokratska stranka koja je okupila naprednjake u jednu stranku. Jedno od načela stranke bilo je da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva ravnopravna imena. Ujedno, istaknuto je da se Crkva mora odijeliti od države po načelu „slobodna crkva u slobodnoj državi".[276] Upravo ova dva načela ušla su u direktan sukob s

[273] Vidi: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 22.
[274] Duje JAKOVČEVIĆ, *Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka / Hrvatska pučka napredna stranka 1905.-1914.*, Zagreb: Srednja Europa, 2021., str. 146.
[275] Vidi: Isto, str. 12-14.
[276] Isto, str. 29.

idejama HKP-a u kojem su isticani katolička vjera i hrvatstvo. Jedna od kritika Crkve od strane naprednjaka jest što je Crkva uvijek poštovala kraljevsku/carsku titulu habsburškog vladara. Crkva nije težila nasilnom prevratu kod hrvatskog pitanja i ujedinjenja hrvatskih zemalja, već je poduzimala korake mirnim putem. Kod naprednjaštva u Dalmaciji otvoreno je istaknuto nacionalno oslobođenje i demokratski sustav.[277] Stoga, u Dalmaciji je bila riječ o dvije potpuno suprotne ideologije koje nisu mogle zajedno koegzistirati.[278]

3. 1. 9. 5. Ostale „utjecajne" stranke u Dalmaciji u 1908. godini

Javni život Dalmacije i Splita nalazio se u ozbiljnoj krizi te se kretao na kulturnom, socijalnom, političkom i vjerskom aspektu. Problem u Dalmaciji bio je što su talijanska i srpska manjina jačali, ali i surađivali. Stoga, javni život je bio izuzetno nestabilan jer su se otvarala pitanja narodnosti i time budućeg političkog smjera Dalmacije. Naravno, većinu stanovništva Dalmacije činili su Hrvati, a time je i katolički karakter bio snažan. No, u primorskim je gradovima taj karakter slabio. Splitski list *Dan* 23. srpnja 1908. objavio je članak pod nazivom „Na raskršću"[279] u kojem je donio popis i glavna obilježja utjecajnih političkih stranaka u Dalmaciji. Prva među njima bila je Autonomaška ili talijanska stranka koja je simpatizirala naprednjaštvo iz razloga što su naprednjaci oslabljivali hrvatsku ideju. Zatim, navedena je Srpska stranka koja je isto tako podupirala naprednjaštvo s ciljem slabljenja hrvatske i katoličke ideje. *Dan* je pisao kako je svjestan da Talijani sabotiraju hrvatsku ideju, a Srbi sabotiraju hrvatsku i katoličku ideju te da se s njima nikako ne može surađivati. Jedinu je nadu *Dan* vidio u Pravaškoj stranci koja u Dalmaciji ne postoji kao jedinstvena stranka, već se može nazvati „konglomeratom raznih frakcija jedne stranke, koji nema ništa zajedničkog osim imena".[280] Politički program pravaša bio je hrvatski program blizak političkoj ideji starijeg dalmatinskog svećenstva, ali veliki problem predstavljao je njihov vjerski indiferentizam te loš angažman na socijalnom polju. Zaključak je glasio kako treba izbjegavati suradnju s pravašima jer su se njihove mlađe generacije okretale protiv katoličkih ideja.[281] Nadalje, autor članka u *Luči* pod nazivom „Katoličko hrv. nar. đaštvo u socijalnom životu", dr. phil J. C., podsjetio je svoje čitatelje o pravim nakanama Hrvatske stranke prava u Banovini, pogotovo na „[...] nepojmljivo bratimljenje sa Srbima i naprednjacima, tim grobarima

[277] Isto, str. 30.
[278] Vidi više o naprednjaštvu u Dalmaciji u: D. JAKOVČEVIĆ, *Naprednjaštvo u Dalmaciji.*
[279] Vidi: *Dan*, god. VI, br. 30 (23. srpnja), str. 1.
[280] *Luč*, god. IV, br. 6-7 (travanj), 1909., str. 309.
[281] Vidi više: *Dan*, god. VI, br. 30 (23. srpnja), str. 1.

hrvatstva i katoličanstva."[282] Ujedno, godine 1908. počeo je izlaziti list starčevićanskog đaštva pod imenom *Mlada Hrvatska*.[283] Izvještaj iz Dubrovnika upućen *Luči,* datiran u ožujku 1909., a potpisan sa „Starčevićanac-katolik", govorio je o *Mladoj Hrvatskoj* kako je imao velika očekivanja od novog lista, ali se duboko razočarao zbog vjerskog indiferentizma u tom listu.[284] Zanimljivo je viđenje autora koji daje jasnu naznaku da ima dobar broj starčevićanaca koji su istodobno i katolici, a da je ovo novo glasilo pripadalo „[...] pokretaškom starčev. đaštvu [...]".[285] Stoga, autor je smatrao kako, ne samo u Dubrovniku već očito u cijeloj Dalmaciji, postoje oni koji njeguju Starčevićeve hrvatske ideje, ali uz snažan katolički karakter.

Sve skupa, HKP i katoličke ideje nalazile su se između unakrsne vatre više dalmatinskih stranaka i nisu bile nikome po volji. Takva situacija bila je izrazito nepovoljna za razvoj HKP-a u Dalmaciji, ali i u ostatku Hrvatske. Ugled HKP-a među katoličkim krugovima narušio je i katolički dnevnik *Hrvatstvo* koji se ubrzo nakon osnutka u svibnju 1904. radikalizirao te se pokušao staviti na čelo HKP-a. Njegovu prvobitnu ulogu u promicanju katoličkih ideja, pa i onih umjerene političke prirode, preuzeo je zagrebački katolički dnevnik *Jutro* o čijem će sukobu ukratko biti riječ u sljedećem poglavlju.

3. 1. 10. Sukob *Hrvatstva* i *Jutra*

Paralelno s đačkim pokretom, djelovao je od svibnja 1904. godine i katolički dnevnik *Hrvatstvo* koji je poprimio jak politički karakter te je pokušao cjelokupnom HKP-u nametnuti političku naznaku. Stoga se nadbiskup Mahnić polako tijekom godina ograđivao od njegova pisanja, a 31. siječnja 1908. odlučio je ublažiti njegovo pisanje osnutkom *Pijeva društva*[286] čiji je zadatak bio putem tiska promicati katoličke ideje na kulturnom i vjerskom polju. Zatim, dana 10. veljače, isto tako incijativom Mahnića, u Zagrebu je počeo izlaziti katolički tjednik *Jutro* koji je djelovao kao organ *Pijeva društva*. Naime, *Jutro* je jasno naglasilo u svome uvodniku kako je njihovo djelovanje isključivo na kulturnom i vjerskom polju te da se klone bilo kakvih političkih stranaka. Naravno, svrha *Jutra* bila je udaljiti se od političkih stavova *Hrvatstva* i pridobiti

[282] Vidi: J. C., „Katoličko hrv. nar. đaštvo u socijalnom životu", *Luč*, god. IV, br. 6-7 (travanj), 1909., str. 309.
[283] Vidi više: Mislav GABELICA, „Pravaška mladež na hrvatskom sveučilištu uoči prvoga svjetskog rata", *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 20., br. 4 (114), Zagreb 2011., str. 1143.
[284] *Luč*, god. IV, br. 8, 1909., str. 450-451.
[285] Isto, str. 451.
[286] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 551.

simpatije laikata.[287] Kroz godinu 1908., dački list *Luč* i većina domagojevaca stali su na stranu *Jutra*, a „Zbor duhovne mladeži zagrebačke" stao je uz *Hrvatstvo*. No, time je produbljen razdor u katoličkim redovima jer su „[...] na jednoj strani svećenici i njihov pomladak, a na drugoj strani svjetovnjaci".[288] Butković je pokušao stati na kraj ovome sukobu preko svog članka u *Lučki* gdje je zagovarao pomirljiv ton između dva sukobljena dnevnika. Smatrao je neka svatko nastavi sa svojim smjerom, *Hrvatstvo* s političkim, a *Jutro* s nepolitičkim. Cilj Butkovićevih članaka u *Luči* bio je pomiriti dva sukobljena lista.[289] No, „*Jutro* je išlo za uništenjem *Hrvatstva*, a *Hrvatstvo* za uništenjem *Jutra*."[290] Ovaj slučaj naznačio je početak ozbiljnijih neslaganja oko HKP-a u Hrvatskoj. Upravo zbog ovakvih slučajeva, Mahnić je od 1906. strogo naglašavao da je HKP, čija je okosnica hrvatsko katoličko đaštvo, nepolitičan pokret koji je usmjeren isključivo na vjerski i kulturni rad. Identičnog je mišljenja bio i Butković koji je djelovao „na terenu". Butković je jasno izrazio svoj stav oko sukoba *Hrvatstva* i *Jutra* : „[...] s političkim programom nije uspjelo sjediniti katolike i da to ne će uspjeti, već da se treba postaviti na izvanstranačko stanovište".[291] Pitanje politike unutar HKP-a nastavit će se tijekom godina, no o tome nešto kasnije u radu. Za kraj valja napomenuti kako se *HS* opredijelio više za zagrebački dnevnik *Jutro*, pogotovo nakon članka Otona Szlavika „Za katolički zentrum"[292] u kojem se predlagalo „[...] da se u Saboru stvori međustranački klub katoličkih zastupnika, koji će suzbijati kulturkempferske, agresivne napadaje pokretaša".[293] Naime, *HS* je pozvao sve da se pridruže takvoj potencijalnoj stranci te podržao *Jutro* kao list koji je bio orijentiran na promicanje katoličkih vrijednosti.[294] No, takav pokušaj osnivanja stranke doživio je neuspjeh zbog „[...] onih, koji su znali nešto predlagati, ali nisu bili sposobni ni voljni organizirati ljude za provođenje tih prijedloga".[295]

U kontekstu ovoga sukoba, javio se u svojim pisanjima Korenić koji je već i prije izlaska *Hrvatstva* snažno kritizirao taj dnevnik i HKP. Korenić je smatrao kako je *Hrvatstvo* izvorno trebalo biti središte HKP-a koje bi pokrenulo laikat na političkom i kulturnom polju, ali je svojim radikalizmom izazvalo kontraefekt i produbilo jaz između svećenstva i laikata. Korenić je smatrao

[287] Vidi: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 59-62; *HS*, god. VI, br. 1, 1908., str. 127-128.
[288] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 73.
[289] I. BUTKOVIĆ, „Naš katolički pokret", *Luč*, god. IV, br. 2, str. 82-85; br. 3, str. 130-138, 1908.
[290] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 103.
[291] I. BUTKOVIĆ, „Naš katolički pokret", *Luč*, god. IV, br. 3, str. 131.
[292] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 103.
[293] Isto.
[294] *HS*, god. VII, br. 1-2, 1909., str. 190-192.
[295] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 103.

kako je *Hrvatstvo* podupiranjem Čiste stranke prava počinilo samoubojstvo skupa s cijelim HKP-om. Čak je kritizirao osnutak Katoličkog kasina u Zagrebu gdje su se laici rijetko okupljali.[296]

Korenićeva je kritika bila utemeljena jer je *Hrvatstvo* dalo negativan predznak cjelokupnom HKP-u, pri čemu se Mahnić morao odmaknuti od tog dnevnika, dok je Butković stav đaštva stavio na strogo neuplitanje u politička pitanja. No, opozicija nije prestajala s napadima na *Hrvatstvo,* što je štetilo i samom đačkom pokretu. Stoga dnevnik *Hrvatstvo* treba gledati kao prvi veći neuspjeh HKP-a u početnim godinama, što je kasnije djelomično rehabilitiralo nestranačko hrvatsko katoličko đaštvo. Osim đaštva, upravo je list *Jutro* trebao poslužiti za odvajanje HKP-a od političkog predznaka koji mu je nametalo *Hrvatstvo*.[297]

Valja još napomenuti za kraj poglavlja da je uz Pijevo društvo, 30. rujna 1908., održana prva sjednica Leonova društva čija je zadaća bila suprotstaviti se modernizmu. Naglasak je stavljen na encikliku *Lamentabili sane exitu* (3. VII. 1907.)[298] pape Pija X. koja je nadopunjena enciklikom *Pascendi Dominici gregis* (8. IX. 1907.)[299] te je time osuđen pogubni utjecaj modernizma. Leonovo društvo trebalo je izdavati tekstove vezane za apologetiku, filozofiju i estetiku, a čak je u planu bilo i izdavanje katoličke enciklopedije.[300]

3. 1. 11. Aktualizacija socijalnog pitanja

Socijalno je pitanje prvi put dovedeno na dnevni red na Hrvatsko-slovenskom sveđačkom sastanku u Zagrebu održanom od 4. do 6. kolovoza 1907. godine. To pitanje aktualizirao je Slovenac Janez Krek te je od tada pitanje postalo sve aktualnije među katoličkom mladeži HKP-a.[301] Sljedeći ključan korak u aktualiziranju tog pitanja dogodio se na socijalnom tečaju u nadbiskupskom sjemeništu u Zagrebu od 24. do 26. travnja 1908. godine. Naime, tim tečajem na kojem su prisustvovali članovi „Domagoja“, započelo je socijalno obrazovanje među HKP-om. Krilatica s tog sastanka glasila je: „Socijalni rad najbolji je rad za narod – to je realno rodoljublje!“.[302] Na tom tečaju jedno od predavanja održao je upravo Janez Krek.[303] Njegov utjecaj

[296] Vidi više: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 247-249.
[297] Vidi: Isto, str. 268.
[298] https://www.papalencyclicals.net/pius10/p10lamen.htm
[299] https://www.vatican.va/content/pius-x/en/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html
[300] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 63-64.
[301] Isto, str. 50-51.
[302] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 556.
[303] Isto, str. 556-557.

odjeknut će cjelokupnim HKP-om, pa tako i Dalmacijom. Krek je kod hrvatske katoličke mladeži bio zaslužan za njihov „[...] socijalni zanos, poticaj na sociološko istraživanje i njegovu primjenu u praksi“.[304]

Početkom nove školske godine 1908./09., u Dalmaciji su počeli novi izazovi za katoličko đaštvo. Đački rad u zadarskom sjemeništu početkom nove školske godine temeljio se na znanstveno-apologetskom radu, socijalnom radu u teoriji i praksi te beletrističkom radu.[305] Beletristički rad u zadarskom sjemeništu bio je usredotočen oko lista *Bostan* koji je surađivao s bečkom *Luči*, splitskim *Nevenom* i dubrovačkim *Ljiljanom*. Sva tri katolička đačka lista na dalmatinskim sjemeništima bila su upoznata međusobno s radom, te su čak u listovima izlazile međusobne kritike i savjeti za poboljšanje listova i kulturnog rada.[306] Time su se đaci upoznali s radom na ostalim dalmatinskim sjemeništima i s prilikama u gradovima, primjerice s problemom naprednjaštva u Splitu. Krajem 1908., iz pisma gimnazijalca N. N.[307] doznajemo kako se naprednjaštvo ukorijenilo među narodom u Splitu, a posebice među splitskim đaštvom. Smodlakina politika u Splitu sve je više jačala, a autor je to pripisao snazi naprednjačkog tiska u Splitu. Većina je đaka u Splitu bila naprednjačkog smjera, ali autor je smatrao kako đaštvo uopće ne razumije naprednjački program, iako često održava sastanke. Osim naprednjaka, već spomenuta skupina u Splitu bili su starčevićanci čija je kulturna misao „očistiti zrak od klerikalizma“. Nadalje, kada je bila riječ o klerikalizmu, postojali su slučajevi gdje se ujedinilo naprednjačko i starčevićansko splitsko đaštvo protiv treće splitske đačke struje, tj. katoličkih đaka koji su bili primorani braniti se na svim frontovima.[308] Uistinu, prema izvještajima splitskih studenata i učenika u *Luči* doznajemo kako su naprednjaštvo i starčevićanci zajedno surađivali protiv katoličkog đaštva i Crkve.[309] O snazi naprednjaka i njihovih glasila govorio je autor članka[310] iz Splita u *Luči* o kandidaturi don Frane Bulića za carevinsko vijeće pri čemu je žestoko napadnut od naprednjačkog tiska te su bile i demonstracije protiv Bulića u Dioklecijanovoj palači. Autor je dodao kako je ovo ponašanje srozalo kulturu u Splitu na najnižu moguću razinu. Upravo zbog

[304] L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 23.
[305] *Luč*, god. IV, br. 2 (listopad), 1908., str. 119-121.
[306] Vidi: Isto, god. IV, br. 4 (prosinac), 1908., str. 222-224.
[307] Vidi: Isto, str. 229-230.
[308] Isto, str. 229-230.
[309] Vidi više: *Luč*, god. IV, br. 5 (siječanj), 1909., str. 285-286; 288-289.
[310] Vidi: Isto, str. 283-284.

ovakvih slučajeva, prva faza HKP-a usmjerena je snažno na gradnju kulturnog karaktera kako bi se izgradio temelj pokreta za sve daljnje generacije.

Početkom 1909., na splitskom sjemeništu djelovalo je društvo Hrvatska vojska za nižeškolce, koje je imalo samo pet članova. Unutar tog društva osnovane su tri sekcije: euharistična, prosvjetna i literarna od kojih su prve dvije bile uspješne, a treća je u početku imala svoj list *Polet* koji je ubrzo bio ugašen. Nakon toga, treća literarna sekcija odlučila je održavati bratske sastanke, od kojih se prvi održao 2. siječnja 1909., a sudjelovali su i učenici viših razreda. Ono što nam autor u tekstu govori jest i bit cijeloga HKP-a, tj., izuzetno skromni počeci i organizacija koja se postupno širila među katoličkim đaštvom. Slično kao što je Butković u Beču krenuo samo s četiri osobe, tako su srednjoškolci nižih razreda krenuli u jako malom broju sa svojom vlastitom organizacijom.[311]

Ujedno, početkom 1909. u Dalmaciji se aktualiziralo socijalno pitanje među katoličkim đaštvom. Krajem siječnja 1909., uprava seoske blagajne u zadarskom bogoslovlju pisala je kako je materijalna bijeda hrvatskog naroda, posebice onoga u Dalmaciji, najizraženija. Kako bi katolički rad urodio plodom među narodom, bilo je potrebno materijalno podignuti narod.[312] O tim temema, kako je već prethodno spomenuto, raspravljalo se na ferijalnim sastancima 1908. diljem Hrvatske. Naime, mlađi su se članovi HKP-a angažirali oko rada sa seljačkom omladinom. Jedan od članova HKP-a, Rudolf Eckert, napisao je principe o radu Katoličke akcije[313] te je zabilježio sljedeće:

„Katolička akcija kreće se na polju moralnih sila. Kršćanstvo je već jednom preporodilo svijet, zadaća mu je da ga danas socijalno preporodi u istini i pravdi. Sukobi među narodima mogu se uspješno riješiti na temelju kršćanske pravednosti, ali pravda mora imati snage, da poda sankciju normama, a snaga je naroda u njegovoj gospodarskoj i kulturnoj sili. Bez sile nema ništa. Pravednost je granica, unutar koje smije sila djelovati. Narodna organizacija mora razviti sve sile naroda. Usporedo uz fizičke treba razvijati i moralne sile.“[314]

Nadalje Eckert je tvrdio kako stariji, kao što je i sam Mahnić to primijetio, nemaju volje za sistematsku organizaciju. Stoga, mladež je ta koja mora povući taj potez. Zanimljivo je kako je Eckert općenito uočio u hrvatskom društvu tog vremena „tromost” starijih hrvatskih katolika,

[311] Isto, str. 293.
[312] Isto, str. 373.
[313] Eckertovo poimanje Katoličke akcije nije jednako onome što će kasnije predstavljati Katolička akcija Pija XI.
[314] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 101.

posebno onih oko *Hrvatstva*, *Jutra*, Hrvatske poljodjelske banke i Hrvatsko-kršćanske socijalne stranke. Mlađa generacija uočila je manjak starijih katoličkih djelatnika općenito u javnom životu hrvatskog naroda, a posebice svećenika koji su se uglavnom orijentirali na obranu Crkve ili, pak, na stranački angažman. Kao drugi problem, Eckert je naveo „dilentantizam na prosvjetnom, socijalno-ekonomskom, literarnom, pa i političkom polju".[315] Svi poznati pripadnici HKP-a, poput Marakovića, Eckerta, Rogulje, Deželića mlađeg, Repca itd., uvidjeli su da ako je netko odličan apologet, ne znači da je sposoban organizirati rad na socijalnom polju. Sve te socijalne zadatke imala je preuzeti mladež koju je Eckert podijelio na: đačku, seosku, radničku, trgovačku i ostalu.[316] Spomenuti sukob „mlađih" i „starijih" dodatno se s vremenom zaoštrio ponajviše zbog različitih nepremostivih nazora, kako je i sam Mahnić to uvidio prije početka HKP-a.[317] Osim toga, mladi svjetovnjaci izvrsno su uočili na ferijalnim sastancima 1908. kako je potrebno „zaći u narod" te izgraditi sistematske organizacije. To zalaženje u narod ublažilo bi situaciju stvaranja jaza između klera i laikata na koju je već 1904. upozoravao dalmatinski svećenik Frano Ivanišević. Naime, Ivanišević je u svojim pisanjima 1904. smatrao kako HKP zasad uopće nije potreban hrvatskome narodu jer situacija još nije ni približno tako „crna". Nadalje, smatrao je kako postoji mogućnost da Pokret osim „korova", počupa i „zdravu pšenicu".[318]

Uloga Frane Ivaniševića u HKP-u očituje se prvotno na socijalnom području osnivanjem Pučkog glasila te seoskih blagajni u Dalmaciji. Od 1897. do 1912. obnašao je ulogu nadstojnika biskupskog sjemeništa u Splitu,[319] pri čemu je držao predavanja splitskim sjemeništarcima. U pismu *Luči* splitskoga sjemeništarca krajem veljače 1909. stoji kako je broj članova katoličke organizacije na sjemeništu porastao na 70, a među redovitim predavanjima, držao je predavanje upravo Frano Ivanišević pod nazivom „Hrv. katol. đak i rad njegov za narod".[320] Stoga, ovaj izvještaj jasno govori da se među katoličkim đaštvom u Splitu polako javljala potreba za „zalaženjem u narod".

[315] Isto, str. 100.
[316] Isto, str. 100-101.
[317] Usp. I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, str. 83-84.
[318] Usp. F. IVANIŠEVIĆ, „Naše književne neprilike"; F. IVANIŠEVIĆ, „Nove pojave na vidiku"; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 76; J. M. MATAUŠIĆ, „Susret Crkve s civilnim društvom u XIX. stoljeću", *Zbornik HKP*, str. 41.
[319] Vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, „Životopisi", *Zbornik HKP*, str. 814-815.
[320] *Luč*, god. IV, br. 6-7 (travanj), 1909., str. 383.

3. 1. 12. Situacija u Dalmaciji prije održavanja Sveđačkog katoličkog sastanka u Splitu u kolovozu 1909. godine

Tri glavne političke struje u Dalmaciji početkom 1909. usmjerene protiv katoličanstva bile su religiozni indiferentizam, naprednjaštvo i socijalizam. Prva među njima postojala je već od 70-ih godina 19. stoljeća i njezini su pripadnici bili stariji liberali koji se nisu željeli priključiti naprednjacima zbog njihovih novih ideja i usmjerenosti prema mlađoj populaciji. Druga struja, naprednjaci, bili su, dakako, najopasniji za katolicizam. Naprednjaci su, za razliku od starijih liberala, bili puno radikalniji u svom pristupu i daleko oštriji u kritikama Katoličke crkve, svećenstva te bilo kakvog katoličkog aktivizma. Treća struja onih koji su bili protiv katolicizma jesu socijalisti. Njima su uglavnom pripadali radnici u tvornicama u Splitu i Šibeniku, ali i zanatlije po gradovima.[321]

Alfirević je uočio kako u Dalmaciji „[...] političke stranke vladaju i upravljaju novinstvom, javnim mnijenjem i svom javnošću".[322] Katoličke stranke u Dalmaciji nisu bile dovoljno jake, a Stranka prava nije bila tehnički ni za katolicizam, a ni protiv, iako su kod nje liberalni elementi jačali. Shodno tome, često su mlađi pravaši imali istupe protiv katolika. Stoga, Alfirević je zaključio da se HKP ne može pouzdati ni u jednu stranku, a ni u dalmatinski Sabor.[323] No, dalmatinsko svećenstvo gajilo je simpatije prema pravaškom programu, te je nastojalo stranku staviti na katoličko stanovište. Splitski *Dan* uvidio je da, budu li isključivo svećenici vodili politiku, to će odmah označiti stalešku borbu. Kako bi se takvo što spriječilo, bilo je potrebno uključiti svjetovnjake. Nadalje, *Dan* je smatrao kako se prvotno mora reformirati Stranka prava na katoličkim osnovama.[324] Tisak je bio izuzetno poguban za katolike u Dalmaciji pri čemu je Alfirević izdvojio novine koje su oštro protiv katolika: „*Sloboda, Pučka Sloboda, Crvena Hrvatska, Glas Maloga Puka*".[325] Katoličke novine koje su bile iznad politike jesu *Dan* i *Puk*. Što se tiče gospodarskih ustanova koje su se brinule o siromašnijem sloju, to su bile pučke seoske štedionice i produktivne zadruge. Postojalo je oko stotinu takvih zadruga diljem Dalmacije, a bile su združene u Ljubljansku zadružnu zvezu, dok su ostale bile pod ingerencijom Dalmatinskog

[321] Ante ALFIREVIĆ, „Katolički pogled po Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXIII, br. 4 (20. veljače), 1909., str. 56-57.
[322] Isto, str. 57.
[323] Isto, str. 57.
[324] Vidi: *Dan*, god. V, br. 39 (26. rujna), 1907., str. 1.
[325] A. ALFIREVIĆ, „Katolički pogled po Dalmaciji, str. 57.

saveza sa središtem u Splitu. Njihova glavna svrha bila je dizati blagostanje naroda te pobrinuti se da niži pučki sloj ne padne u ruke kamatara. Tri četvrtine tih zadruga bile su u rukama svećenika.[326]

Što se tiče samih svećenika, pratio ih je dobar glas na selima, dok je u gradovima bila drugačija situacija. Ujedno, što se tiče HKP-a, angažiranije je bilo mlađe svećenstvo. Svećenici su sudjelovali u tisku te u gospodarskim ustanovama. Obrazovaniji dio laikata koji je djelovao u HKP-u u Dalmaciji, postupno je zauzimao mjesta sudaca, profesora, liječnika i odvjetnika, tj. važnija javna mjesta. Nadalje, Alfirević je isključivo u katoličkoj mladeži vidio nadu za buđenje katoličkog duha u Dalmaciji.[327] Prema Alfireviću, ključno je bilo nastaviti jačati katolički tisak i širiti gospodarske ustanove te staviti naglasak na apologetiku kod svećenika. No, najveća opasnost za HKP bilo je „strančarenje", ne samo dijela katoličkog mlađeg laikata, već i svećenstva, posebice onog starijeg.[328]

Stoga, kao što vidimo iz priloženog, situacija u Dalmaciji bila je politički napeta, a glavne borbe odvijale su se kroz tisak. Problem je svakako bio i nedostatak angažiranosti starijeg svećenstva, no Alfirević je stavljao naglasak, kao i cjelokupni HKP, na mlađe generacije koje će s vremenom postati nositelji katoličkih ideja diljem Hrvatske. Situacija nakon šest godina od početka HKP-a bila je takva da pokret još ni približno nije bio spreman za bilo kakav politički istup, već se inzistiralo na sitnom radu sa srednjoškolcima i studentima.

Ususret splitskom sastanku zakazanom za kolovoz 1909., Butković je u travnju pisao kako se nada da će u dogledno vrijeme, a posebno na sastanku u Splitu, središte HKP-a koje je još u Beču, uskoro prijeći u Zagreb kao srce Hrvatske. Zatim, dodao je sljedeće:

„Val katol. pokreta preduboko je već zahvatio u srca hrv. mladeži, a da bi ga mogla kakva sila uništiti. Mladež je pokazala, da plamti žarom svojih pradjedova, da je spremna na rad i žrtve 'za krst časni i slobodu zlatnu'. I na žrtve, velim, jer su mi poznate, jer sam sam gledao, koliko su pojedinci truda i vremena žrtvovali u radu za naš pokret. S veseljem priznajem, da takvih ima lijep broj izmedju starijih i mlađih drugova. Uopće se s našom organizacijom širi načelo, da ne će domovine spasiti vikači, nego radnici."[329]

Kao što smo dosad vidjeli na primjeru Dalmacije, đačke organizacije na sjemeništima u Zadru, Splitu, Sinju i Dubrovniku polako su, ali stabilno rasle i učvršćivale se, a pogotovo se to

[326] Isto.
[327] Isto, str. 58.
[328] Isto.
[329] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 95.

odrazilo kroz osnutak potpornih društava „Hrvatske vojske" na sjemeništima i njezinih euharističnih, literarnih i prosvjetnih sekcija te đačkih listova koji su bili odraz đačkog katoličkog života. Ono što je bilo najbitnije jest angažman katoličkih srednjoškolaca i akademičara jer su upravo oni bili nosioci HKP-a i cjelokupne njegove ideologije.

Nadalje, u organizaciji „Hrvatske vojske", lista *Neven* te tamburaškog zbora „Mosorska vila", održan je 12. svibnja sastanak splitskih katoličkih đaka na kojem se razgovaralo o raznim temama za nadolazeći veliki sastanak. Tadašnji rad splitskog sjemeništa dijelio se na list *Neven*, tamburaški zbor, Marijinu kongregaciju te bratske literarne sastanke. Svim tim odjelima na čelu je bila uprava „Hrvatske vojske". Literarno društvo brojalo je 11 članova, tamburaški zbor redovito je održavao koncerte, Marijina kongregacija bavila se moralnim pitanjima, dok se literarno društvo orijentiralo na usavršavanje govorništva.[330] Sve je ovo navedeno ukazivalo na aktivni životi na splitskom sjemeništu i njegovu radu u promicanju ideja HKP-a.

3. 1. 13. Sveđački katolički sastanak u Splitu u kolovozu 1909. godine

Glavni organizatori Sveđačkog katoličkog sastanka u Splitu, održanog 3. i 4. kolovoza, bili su HKAD „Hrvatska" u Beču, HKAD „Domagoj" u Zagrebu te organizacije Hrvatskog katoličkog narodnog đaštva u Dalmaciji sa središtem u Zadru. Valja napomenuti kako je jedan od najvažnijih organizatora tog sastanka bio Alfirević koji se pobrinuo oko uspješne organizacije sastanka.[331]

Splitski sastanak okupio je „480 đaka svjetovnog staleža i 271 bogoslov i klerik gimnazijalac"[332] iz svih dijelova Hrvatske, što je ujedno značilo da je riječ o dosada najvećem katoličkom sastanku od početka HKP-a.[333] Ujedno, od 751 sudionika sastanka, 60 sudionika bili su Slovenci, a bilo je čak predstavnika Poljaka i Čeha.[334] Naime, skupina oko bečke „Hrvatske" pribojavala se „masovnosti" ovoga sastanka jer je smatrala kako je općenito napredak HKP-a bio prebrz kako bi daljnja organizacija bila stabilna.[335] Riječima tadašnjeg člana „Hrvatske" Vlade Šprajcera:

[330] Vidi više: *Luč*, god. IV, br. 9-10, 1909., str. 505-507.
[331] Vidi više: S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 47.
[332] Isto.
[333] Usp. *Luč*, god V, br. 2-3, 1909., str. 156.
[334] Vinko BRAJEVIĆ, „Historički dani", *Koledar za HKNĐ za školsku godinu 1909./1910.*, Zagreb 1909., str. 161-168.
[335] Vidi: V. ŠPRAJCER, „1903. – 1913.", str. 402-403.

„Hrvatskaši nijesu htjeli ovakova sastanka u velikom stilu. Nama se je činio taj ogromni napredak i porast naših organizacija prenaglim, da bi mogao biti solidan. Mi smo htjeli da priredimo jedan pouzdanički sastanak, na kome bi mi među sobom ispitali temelje naše i pripravili nove putove i kritički pregledali čitavu našu organizaciju. Većina đaštva odluči za Spljet, i mi moradosmo pristati.“[336]

Ovo je bio prvi veći test za stabilnost cjelokupnog HKP-a, jer su izvorni vođe pokreta smatrali kako je bolje raditi preko „[...] „pouzdanika“, na skrovitim mjestima, u malim grupama pojedinaca koji su imali jasnu sliku pokreta i njegovih ciljeva“.[337] Jedan od glavnih govornika na splitskom sastanku, Petar Rogulja upravo se zalagao za ovakav pristup HKP, te je na sastanku prikazao svoj nacrt budućeg đačkog katoličkog saveza koji bi se sastojao od pojedinaca. Logika iza ovakvog Roguljinog razmišljanja i nacrta imala je valjanog uporišta u stvarnosti iz tri razloga. Prvi je ideja već spomenute „Hrvatske vojske” koja je trebala obuhvatiti sve staleže, ali nije bilo dovoljno sposobnih organizatora na terenu da takvu ideju provedu u praksu. Drugi problem bio je to što bi budući đački savez obuhvaćao studente i srednjoškolce, a treća zapreka na koji način provesti suradnju između udruženja koja su pod crkvenom ingerencijom (kongregacije i zborovi duhovne mladeži) i udruženja koja su laičkog karaktera poput bečke „Hrvatske” i zagrebačkog „Domagoja”.[338] Upravo je zbog toga Rogulja smatrao kako treba nastaviti polagani rad preko pojedinaca koji bi činili „savez”, a ne preko društava. Stariji članovi HKP-a pribojavali su se da bi se pokret, ako dođe do omasovljavanja i saveza društava, mogao razjediniti, pa čak i raspasti u sukobu raznih ideologija i mišljenja oko rada pokreta. No, početkom nove školske godine, na sastanku „Domagoja” prevladalo je mišljenje Marina Katalinića i Velimira Deželića mlađeg da budući đački savez bude sastavljen od društava. Takav je stav bio usvojen na pouzdaničkom sastanku u Osijeku u kolovozu 1910., što je Rogulju razoračalo, no o tome nešto kasnije. O pitanju Hrvatskog katoličkog đačkog saveza pisao je nakon splitskog sastanka Velimir Deželić mlađi.[339] Naime, prema Deželiću, poklik splitskog sastanka bio je „Savez-centralizacija”. Deželić je smatrao kako je snažan porast i razvoj katoličkog đaštva stvorio potrebu drugačiju od one koje su prvotno zamislili njezini osnivači u Beču. Rascjepkanost hrvatskog teritorija zahtijevao je stvaranje pokrajinskih vodstava za pokrajine, kako bi se lakše moglo „[...] pratiti i utjecati na prilike svoga kraja – jer su većinom, kao mještani, bolje upućeni i laglje dolaze do uputa, jer su ponajčešće i

[336] Isto, str. 403.
[337] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 287.
[338] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 102.
[339] Z. MATIJEVIĆ, „Životopisi“, *Zbornik HKP*, str. 804-805; Dežeić je postao članom „Domagoja” 4. prosinca 1907. godine; Vidi u: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 548-549.

osobno poznati, a blizine radi, laglje dolaze u kontakt s organizacijama – a koliko vrijedi osobna agitacija nije dandanas prijeporno pitanje“.[340] Deželić je uočio da ovakav stav može dovesti do emancipacije od njezinih osnivača i krenuti samostalno te pritom postići uspjehe u vlastitoj pokrajini, ali izgubiti iz vida probleme ostalih hrvatskih pokrajina. Takva pokrajinska vodstva bila bi de facto decentralizacija. Stoga, na splitskom se sastanku odlučilo ići u smjeru centralizacije, ali pitanje je bilo tko bi bio na vrhu s obzirom na to da postoje jaka društva poput „Hrvatske”, „Domagoja” pa čak i skupine ljudi oko *Luči*. Postojala je bojazan da se neko društvo nametne nekom drugom. Iz tog razloga, sav je rad poslije splitskog sastanka usmjeren na ideju Hrvatskog katoličkog đačkog saveza i njegova funkcioniranja te pravila.

Problematiku „Saveza” opisao je u *Luči* u veljači i ožujku 1910. Milan Maraković. On je smatrao da je centralizacija hitna, no pitanje je bilo kakav će oblik zauzeti budući „Savez”. Naglašavao je kako budući „Savez” treba ostati izvan politike i nastaviti svoj smjer katoličke naobrazbe. Oba problema bila su bitna jer:

> „Centralizacija naše organizacije ne smije biti odviše stegnuta i nivelirajuća kao u političkih organizacija, gdje stranačka disciplina i povećanje broja pristaša idu nada sve; naša organizacija ne smije biti previše centralizirana i šablonska, nego individualna prema lokalnim osebujnostima pojedinih organizacionih skupina i prema nagnuću i sposobnostima pojedinih članova. Samo na taj način nam je moguće uzgojiti karaktere, od kojih će svaki biti individualitet za se, slobodan po svom djelu, a ipak nevidivim nitima vezan za tolike jednomišljene drugove. Samo tako ćemo moći stvoriti karktere, koji će biti u stanju označiti svojim djelovanjem posebnu epohu u životu svoga naroda.”[341]

Prema Marakoviću, bilo je potrebno raditi ne samo na obrazovanju, već i na karakteru katoličke mladeži kako bi učinkovito provela ideje u stvarnost. Maraković je promatrao tadašnje stanje hrv. katol. đaštva. te je bio svjestan naglog i nenadanog brojčanog porasta katoličkog đaštva. Bio je svjestan pokrajinskih razlika i razdioba te problema s kojima su se susretali. Stoga, Maraković je napisao kako se temelj budućeg „Saveza” mora sastojati od srednjoškolskih i akademskih društava te da bi u svakom društvu trebao postojati barem jedan član koji bi činio direktnu vezu između društva i „Saveza”. Središnji odbor trebao se sastojati od zastupnika sviju pokrajinskih odbora, a pokrajinski bi se odbor trebao sastojati od svih predstavnika organizacija u

[340] Velimir DEŽELIĆ, sin, „Hrvatski katolički đački savez“, u: Milko KELOVIĆ (ur.) *Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva za školsku godinu 1910-11*, Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Domagoj“, 1910., str. 93.
[341] Milan MARAKOVIĆ, „Naš savez“, *Luč*, god. V, br. 5, 1910., str. 211.

jednoj pokrajini. Zanimljivo je kako je Maraković smatrao da bi ferijalna društva po hrvatskim pokrajinama trebala biti samo privremena, što nije bio slučaj u budućnosti. Na kraju teksta napomenuo je da valja na idućem većem sastanku službeno sve potvrditi i provesti u djelo.[342]

Deželić je „Savez" zamislio suprotno od Rogulje, tj. da članovi „Saveza" budu svi hrvatski katolički đaci kao „[...] vrhovni forum u svim pitanjima organizacije",[343] a oni bi među sobom izabrali svoje vodstvo od nekih petnaest članova koji bi davali upute izvršnom odboru te predstavljali interes svih đačkih udruženja i pokrajina. Kako je teško da se takvo vodstvo često sastaje, Deželić je predložio osnutak upravnog odbora u Zagrebu koji će voditi rad cjelokupnog pokreta i svjetovnih đačkih organizacija.[344] Načelo kojim se Deželić vodio bila je Mahnićeva ideja „kršćanske demokracije" koja je u ovom slučaju postala dvosjekli mač. S jedne je strane bilo pozitivno što je „Savez" demokratsko društvo u kojem svatko ima jednako prava glasa te predstavnici polažu račune svim članovima, a s druge strane gubila bi se stabilnost pokreta, zbog čega je Rogulja agitirao za „Savez" sastavljen od pojedinaca. Stoga, koncept „Kršćanske demokracije" i jedan od triju temelja HKP-a bio je odlučujući faktor razvoja pokreta. Taj budući „Savez" ipak je bio sastavljen od svjetovnjačkih i bogoslovnih društava, a u trenutku nastanka u srpnju 1910. u Osijeku, sastojao se od 3000 studenata i srednjoškolaca.[345]

S jedne strane, Rogulja je bio u pravu jer je daleko bilo sigurnije, kao što smo dosada vidjeli, raditi preko pojedinaca koji vode pokret i usmjeravaju ga, tj. sitan i tajnovit rad sa studentima i srednjoškolcima čiji su dva izvrsna primjera Butković i Alfirević. Takav rad osiguravao je stabilan razvoj pokreta u kojem ga vode ljudi s iskustvom i sposobnostima te su bili svjesni što je pokretu i đacima potrebno. No, s druge strane, upravo takav sitan rad doveo je do katoličkog osvješćivanja među đačkom populacijom i njihovim potrebama. Upravo Mahnićeva ideja, Butkovićev i Alfirevićev rad, ali i rad ostalih pripadnika HKP-a doveo je do masovnog buđenja svijesti i problema kojima se suočavala hrvatska katolička mladež. Prema ideji HKP-a, na mladima je bio zadatak krojiti novu budućnost na katoličkim, narodnim i demokratskim principima. Iako je Roguljina ideja prihvaćena na splitskom sastanku, katolička mladež vođena principom kršćanske demokracije, iduće školske godine „nadglasala" je Rogulju i odlučila se za

[342] Vidi više: Isto, br. 5, 1910., str. 209-212; br. 6, str. 257-261.
[343] V. DEŽELIĆ, „Hrvatski katolički đački savez", str. 96.
[344] Vidi više: Isto, str. 92-98.
[345] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 123.

masovan pokret diljem Hrvatske. Stoga, ovdje nije ni potrebno tražiti bilo kakvog „krivca" što se nakon splitskog sastanka pokret počeo omasovljavati, a time gubiti svoju prvotnu stabilnost pri čemu su se javile tijekom vremena raznorazne ideje oko pitanja daljnjeg razvoja pokreta. Butkovićev originalni zadatak bio je probuditi katoličku svijest i naglasiti važnost katoličkih ideja među mladeži, a nakon toga prepustiti sav rad oko HKP-a upravo tom istom „novom" katoličkom pomlatku.

Ovo je bilo daleko najglavnije pitanje sa splitskog sastanka koje je tehnički još bilo nedorečeno na papiru jer je i Roguljin i Deželićev prijedlog prihvaćen[346] usprkos tome što se prijedlozi bitno razlikuju. Odluka donesena na sastanku predviđala je da se u Zagrebu osnuje „Hrvatski katolički đački savez".[347] Prema zaključnim riječima dr. Josipa Carevića na splitskom sastanku oko pitanja đačkog saveza, rasprava će se nastaviti u *Luči*, Zagreb mora biti središnjica centralnog odbora, a po pokrajinama bi se osnovali pododbori. Prema Careviću, jedna od svrha saveza bila je briga o socijalnoj izobrazbi đaštva.[348] Stvarnost i stanje HKP-a na terenu diktiralo je put stvaranja „Saveza" od svjetovnih i bogoslovnih društava.

Oko potencijalne nestabilnosti đačkog HKP-a iznio je svoje mišljenje Butković. Naime, on je smatrao kako se organizacija HKP-a prebrzo razvila te je njegova ideja ležala na strogo vjerskoj podlozi, a takva ideja bila je novina pri čemu su je njezini podupiratelji krivo shvatili. Potrebnije je bilo imati manji broj „vrednijih" članova HKP-a koji shvaćaju bit pokreta negoli veći broj onih koje je uhvatio zanos za katoličkom i hrvatskom idejom. Butković je krivca pronašao čak i u samom sebi jer je njegovo društvo vodilo pokret iz Beča, a bioje svjestan da Beč ne može vječno biti središte, već je to morao biti Zagreb.[349] Ono što Butković ovdje želi reći jest da je bilo bitno izgraditi individualca koji je sposoban beskompromisno djelovati na preporod hrvatskog društva u katoličkoj vjeri. Takav individualac automatski dolazi do sukoba sa svim protuvjerskim idejama i ne odstupa od svoga stava. Taj stav naizgled se čini radikalnim i upravo ga je takvog i vidjelo tadašnje hrvatsko društvo, ali i sami crkveni krugovi koji su smatrali da je HKP pretjerao u svojim stavovima. Ovakav stav izravan je utjecaj Mahnića i njegove ideologije, ali se problem pojavio u tome što je organizacija HKP-a iznenada dobila „previše" članova u samo nekoliko godina.

[346] Vidi: Milan MARAKOVIĆ, „Naš savez", str. 209.
[347] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 48.
[348] Vidi: *Dan*, god. VII, br. 31 (12. kolovoza), 1909., str. 2.
[349] I. BUTKOVIĆ, „Glavni momenti", str. 94.

Krajem srpnja 1910. taj broj iznosio je oko 3000 članova. Takav broj nužno je vodio u sukob ideja i smjera razvoja unutar pokreta. Zdravorazumski je reći da je bio dobar broj onih za koje je Butković smatrao da nisu shvatili srž HKP-a koja je ležala u borbi „na smrt" protiv svih neprijatelja katoličke vjere i hrvatskoga naroda. Glavni neprijatelj upravo je, prema Mahniću, bio poguban utjecaj „liberalizma" na hrvatsko društvo i njegovu mladež. Taj „liberalizam" kojem je Mahnić otvoreno objavio totalni rat do uništenja, već je duboko od sredine 19. stoljeća zahvatio većinu intelektualnih, ali i crkvenih krugova hrvatskog društva koje se postupno preobražavalo u građansko. Mahniću nije bila samo opozicija antivjerska, već je imao opoziciju u crkvenim krugovima koji su smatrali da je on skupa s pisanjima *HS-a* otišao predaleko zbog svoje beskompromisnosti u borbi protiv svih protuvjerskih elemenata u hrvatskom društvu bez ikakave mogućnosti pomirbe s tim elementima. Upravo se tu i krije jedan od razloga kojega su se neposredno prije i nakon Sveđačkog kongresa u Splitu pribojavali „iskusniji" članovi HKP-a koji su shvaćali srž Mahnićeve ideologije. Nagli napredak HKP-a i povećanje broja članova prijetili su jedinstvu pokreta ne samo u njegovoj ideološkoj postavci, već i u smjeru njegova razvoja koji bi mogao otići pogrešnim putem upravo iz nerazumijevanja inicijalnog razloga potrebe pokretanja HKP-a na području Hrvatske. Za Butkovića i njegove istomišljenike važnije je bilo jedinstvo mišljenja i organizacije među članovima, negoli brojačno stanje, jer je nemoguće da svi jednako misle. U prilog ovome idu i riječi budućeg kritičara HKP-a koji je neposredno prije održavanja katoličkog sastanka u Ljubljani (kolovoz 1913.), pisao u *Vrhbosni* sljedeće: „Pokaza se više jakost broja, negoli jakost svete ideje, za koju boj bismo".[350] Ova izjava uistinu pogađa u srž problematike Splitskog sastanka, ali i cjelokupnog razvoja HKP-a nakon sastanka, jer je povećanje brojčanog stanja postupno utjecalo na gubitak one ideje zbog koje je HKP uistinu počeo, a riječ je o preporodu hrvatskog naroda u katoličkom duhu. Broj članova usmjerit će pokret s njegove izvorne kolotečine na političko polje, uslijed čega će HKP izgubiti svoj kompas.

Nadalje, na prethodnu raspravu potencijalnog straha od rasjepa u HKP-u, valja spomenuti da su se na ovom sastanku pojavili prvi obrisi kasnije Roguljine podjele HKP-a na dva dijela: „nacionalce" i „integralce", u kojem su potonji bili bliski originalnim Mahnićevim idejama beskompromisne djelatnosti HKP-a, dok su nacionalci s druge strane bili pomirljiviji prema protivnicima u svojem radu. Njihova temeljna razlika pojavila se ponajviše kod pitanja narodne

[350] P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231.

sloge, gdje će nacionalci prihvaćati ideju „jugoslavenstva" proširenu na Srbe i time ideju pomirenja dviju Crkava, dok će „integralci" ustrajati na hrvatskoj ideji temeljenoj na katolicizmu prema kojoj je moguća suradnja jedino sa Slovencima. Većinom je „novoodgojena" katolička mladež HKP-a pristala uz ideju pomirenja dvaju naroda i Crkava dok su iskusniji svećenici poput Alfirevića i Butkovića i njihova užeg kruga stala isključivo na liniju katolicizma i hrvatstva.[351] No, o tome bit će detaljni prikaz i rasprava kasnije u radu kada ovi problemi dođu na „dnevni red" unutar HKP-a. Zasada, prve obrise vidjet ćemo dalje u ovome poglavlju kroz razna predavanja na sastanku.

U daljnjem tekstu oko splitskog sastanka osvrnut ću se na socijalno pitanje, potrebu za pokretanjem novog đačkog lista, izvještaj dalmatinskih srednjoškolaca o stanju u Dalmaciji te, naposljetku, na ideologiju slavenske uzajamnosti.

Splitski sastanak održan 3. i 4. kolovoza podijeljen je na zajedničku sjednicu, pokrajinske sastanke s ciljem upoznavanja situacije u drugim dijelovima Hrvatske, a drugi dan sastanka održavani su sastanci po sekcijama: akademsko-abiturijentski sastanak, bogoslovni sastanak, srednjoškolski sastanak i sastanak preparandista.[352]

Nakon uvodnog govora sa splitskog sastanka u gradskom kazalištu, riječ je preuzeo pravnik i član „Domagoja" Petar Rogulja s temom „O radu inteligencije u narodu". Zanimljivo je da je Rogulja odmah na početku govora rekao kako prelazi na praktični dio, tj. zanimanje za socijalno pitanje. Govorio je kako je vrijeme da hrvatski katolički đak svoj rad preusmjeri na običan puk, tako što će đaci pohađati razne institucije i zadruge kako bi stekli znanje i praksu za pomoći narodu u socijalnom pitanju. Zatim, naglasio je važnost osnivanja kongregacija i ferijalnih društava, poput već postojećeg društva „Dobrila"[353] u Istri. Istaknuo je i važnost pučkih predavanja „[...] po seoskim čitaonicama i seljačkim klubovima".[354] Osim angažiranja laika, tj. katoličkog đaštva, bilo je potrebno uključiti i lokalno svećenstvo koje je primjerice u Dalmaciji imalo itekako velik utjecaj među narodom na selu, ponajviše oko širenja katoličih knjiga i listova. Ujedno, bilo je potrebno njegovati dobre odnose sa seoskim pukom te ga ne samo duhovno obrazovati, već i fizički kroz

[351] Vidi više: Petar ROGULJA, „Pred Zoru (Prilog ideologiji katoličkoga pokreta u Hrvatskoj", *Luč*, 1916./17., str. 134-135.
[352] Vidi više o sastancima: *Dan*, god VII, Prilog k br. 30, br. 31-33; M. ANIĆ, „Katolički sastanci u Splitu u kolovozu 1908. i 1909. godine", str. 294-302.
[353] Društvo je osnovano 22. kolovoza 1908. godine; Vidi: S. TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, str. 92.
[354] *Dan*, god. VII, br. 31 (12. kolovoza), 1909., str. 2.

osnivanja društava koje su orijentirani na tjelovježbu na uzor slovenskih društava „Orli". Naime, takva društva za tjelovježbu postat će kamen temeljac HKP-a kroz dvadesete godine 20. stoljeća. No, o tome će detaljnije biti riječi kasnije u radu. Nadalje, Rogulja je upozorio na trend iseljavanja, prvotno zbog materijalne bijede, i u tom kontekstu spomenuo problem lihvarenja koji je potrebno zaustaviti stvaranjem Raiffeisenovih udruga koje su služile za posuđivanje novca bez kamata. „Jednom riječi: treba provagjati princip: *svoj k svome*".[355] Što se tiče politike, inzistiralo se na izbjegavanju „strančarstva", dok se za vrijeme izbora preporučivalo glasati za one koji promiču katolička i hrvatska načela. Za kraj je raspravljano da se što prije osnuje Hrvatski katolički đački savez pri čemu se na Rogulju nadovezao već spomenuti dr. Carević koji je smatrao da centralni odbor saveza treba smjestiti u Zagrebu, a pododbore po pokrajinama, te naglasio da je glavna svrha Saveza socijalna naobrazba đaštva, zbog čega ujedno treba osnovati u sklopu odbora Tajništvo za socijalne đačke studije.[356] Navedene rezolucije prihvaćene su „na papiru", ali kao što je već objašnjeno, ostalo je otvoreno pitanje na koji će se način točno osnovati „Hrvatski katolički đački savez" (dalje: HKĐS) i pod kakvom organizacijom i pravilima.

Rezolucija koja se odnosila na socijalno pitanje predviđala je da će đaci raditi na osnivanju omladinskih seljačkih društava, a na čelu te djelatnosti postavljeni su P. Kujundžić, Milan Ivšić i Pavao Jesih.[357] Ovom rezolucijom polako se središte pokreta prebacivalo na socijalno pitanje, koje će tek osnivanjem HKĐS-a u kolovozu 1910. započeti svoj praktični socijalni dio, a od početka 1911. sve će se više intenzivirati taj rad među seljačkim slojem hrvatskoga naroda.

Predavanje Petra Rogulje o socijalnim problemima vuče korijene od Hrvatsko-slovenskog sveđačkog katoličkog sastanka u Zagrebu, gdje je slovenski katolički svećenik dr. Janez Evangelist Krek duboko utjecao na hrvatsko katoličko đaštvo sa svojim socijalnim idejama, ali i idejama o slavenskoj uzajamnosti.[358] Upravo završetkom splitskog sveđačkog sastanka u kolovozu 1909., započeo je prijelaz iz prve faze HKP-a koja je bila „filozofsko-apologetsko-literarna (Butković-Maraković)", tj. usmjerena na duhovnu izgradnju pojedinca i postavljanje temelja pokreta, u drugu fazu koja je bila „poglavito socijalna (Eckert-Rebac)" faza.[359] Pritom je i *Luč* pod novim

[355] Isto, str. 2.
[356] Vidi: Isto.
[357] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 48.
[358] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 50-51.
[359] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 756.

uredništvom Jurja Prsteca i Rudolfa Eckerta dobila značajan socijalni karakter. Eckert je preuzeo uređivanje socijalnih tema u *Lučи*.

Nakon što su na sastanku zatvorena pitanja oko HKĐS-a i socijalnog djelovanja, nastavljena je rasprava oko teme „Naša organizacija“, čije je predavanje trebao održati Butković, ali je zbog nemogućnosti dolaska na sastanak poslao pismo koje je pročitao Antun Defar, student prava iz Istre. Butković je u pismu naglasio kako HKP mora ostati dosljedan svojim načelima i rezolucijama te preporučio stvaranje ferijalnih društava po svim hrvatskim pokrajinama.[360] Ujedno, napomenuo je važnost osnutka novog lista za srednjoškolsku mladež. Naime, dosadašnja je *Luč* više bila namjenjena studentima i svećenicima, negoli srednjoškolcima, posebno u nižim razredima jer je *Luč* bila polemičkog karaktera.[361] Zadaća pokretanja novog lista povjerena je „Domagoju”, koji je tu zadaću izvršio početkom nove školske godine, a urednikom je imenovan Velimir Deželić mlađi. Butković je tom prigodom napisao Deželiću mlađem nekoliko savjeta u vezi s novi listom:

> „Na naslovu novog lista ne bi bilo zgodno isticati katoličkog imena, pa bi bolje bilo kad bi za odgovornog urednika i izdavača dao ime koji svjetovnjak. Naravski da nas to neće sakriti, ali barem pred školskim vlastima bili bi sigurniji. Sigurno će doći do napadaja sa strane naprednjaka broj 1 i broj 2 (pokretaša i starčevićanaca mladohrvata), na te napadaje list za niže školce ne bi se smio osvrtati, nužnu polemiku neka vodi *Luč*.“[362]

Slično je Deželiću pisao i Alfirević iz Splita, te je ponovio kako se novi list ne smije upuštati u organizacijske poslove i polemike jer tu zadaću već obnaša *Luč* te mu je dao još neke savjete u vezi s izdavaštvom i uređivanjem lista.[363] Prvi broj novog lista pod nazivom *Krijes* izašao je 15. listopada 1909. te je nastavio izlaziti svakih 15 dana tijekom cijele školske godine.[364] Prva čestitka zbog pokretanja lista stigla je upravo iz Dalmacije od strane Alfirevića.[365] Urednici lista koji je imao nekoliko sekcija, uz Deželića, bili su sve redom budući ključni članovi HKP-a: Marin Katalinić, pravnici Rudolf Eckert i Petar Rogulja (kulturno-socijalna suradnja), Dmitar Vac, Mirko Kelović itd.[366] Naposljetku, već nakon tri broja lista, reagirala je *Luč* koja nije odobrila pisanja *Krijesa* jer su u njemu pisali redom svi mladi i neiskusni ljudi. Na kritiku je reagirao ubrzo i sam

[360] *Dan*, god. VII, br. 31 (12. kolovoza), 1909., str. 2.
[361] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 594, 617.
[362] Isto, str. 594.
[363] Isto, str. 595, 617.
[364] Isto, str. 618.
[365] Isto, str. 619.
[366] Isto.

Mahnić te je pisao uredniku *Luči* da ne odobrava takva pisanja prema đačkom listu koji je bio namijenjen srednjoškolcima. Nedugo nakon toga, stigao je i brzojav iz Beča koji je u pomirljivom tonu smatrao kako je njihov teoretski dio prigovora utemeljen, ali valja poraditi na praktičnoj strani.[367]

Pokretanje novog lista, koji je ponajprije bio namijenjen srednjoškolcima nižih razreda, učvrstilo je dodatno temelje HKP-a među srednjoškolcima diljem Hrvatske. Iz pisma Butkovića Deželiću primjećujemo kako je zabranjen bilo kakav odgovor na kritike zbog straha eskalacije srednjoškolske mladeži i miješanja u politička pitanja.[368] Pod svaku cijenu srednjoškolce je trebalo „čuvati" od pogibelji političkih pitanja, što je ujedno i u skladu s idejama HKP-a. Upravo je stoga i Mahnić osobno reagirao kada je *Luč* kritizirao *Krijes*. Tako je nova školska godina započela u pozitivnom duhu za svu katoličku mladež, ali i za pokret sveukupno. Zanimljivo je spomenuti kako su nakon primitka obavijesti iz Beča, „Domagoj" i uredništvo *Krijesa* zaključili da je vrhovni sudac rekao svoje i time je stvar bila završena.[369] Ova zanimljivost vezana za Mahnića i đački pokret govori da su oni itetako poštovali Mahnića i njegovu riječ unatoč mnogim neslaganjima oko pojedinih stvari. Ovakav trend nastavit će se u budućnosti gdje će Mahnićev autoritet imati svoj značaj za unutarnji razvoj pokreta.

Treća bitna stavka na sastanku, barem što se tiče Dalmacije, jest utvrđivanje stanja HKP-a na dalmatinskom prostoru. U tu svrhu govorio je maturant Petani iz Zadra s naslovom teme „Naša organizacija do sada i od sada". Obavijestio je prisutne da trenutno na svakoj srednjoj školi postoji jaka katolička organizacija, a da je na čelu čitavog dalmatinskog HKP-a Centralni odbor u Zadru. Nakon njegova izlaganja, dubrovački maturant Lujak Vicko izložio je stanje naprednjaštva u Dalmaciji, posebno novonastalu skupinu mladohrvata s ciljem da katolička mladež bude oprezna u kontaktu s njima.[370]

Zanimljivost s ovog sastanka jest da su sve skupine katoličke mladeži i pripadnika svećenstva održale pojedinačne sastanke, uključujući i pokrajinske sastanke, iz čega se zaključuje izvrsna koordinacija HKP-a diljem Hrvatske s ciljem upoznavanja međusobnih problema i njihova potencijalnog rješenja. Zadnji pojedinačni sastanak održali su predstavnici organizacija, tj.

[367] Isto, str. 620-621.
[368] Isto, str. 617.
[369] Isto, str. 621.
[370] *Dan*, god. VII, br. 31 (12. kolovoza), 1909., str. 2.

predsjednici i tajnici katoličkih društava i organizacija. Glavni je doneseni zaključak što skorije osnivanje đačkog saveza koji će stati na čelo cijelog HKP-a. No, do osnutka takvog saveza, privremenu njegovu buduću ulogu preuzeo je odbor sastavljen od članova „Hrvatske", „Domagoja" i Zagrebačkog duhovnog zbora.[371]

Nadalje, nakon sastanka uočeno je da je daleko bolje održavati sastanke po sekcijama. Tako će unutar nekog većeg sastanka u budućnosti, po unaprijed izrađenom programu, uvijek biti i manji sastanci po sekcijama (studenti, srednjoškolci, bogoslovi, preparandisti). Time se povećao intenzitet rada u različitim skupinama HKP-a. Stoga, odlučeno je da se neće više održavati opći sastanci. Ujedno, održavanje tih manjih sastanaka po grupama imalo je u cilju kontakt s pukom.[372] Kontakt s pukom u Dalmaciji ostvarit će prvenstveno buduće Hrvatsko katoličko akademsko ferijalno društvo „Pavlinović" za Dalmaciju o čemu će biti više riječi kasnije u radu.

Za kraj važno je spomenuti i ideju slavenske uzajamnosti koja svoje korijene vuče već iz suradnje bečke „Hrvatske" sa slovenskom „Danicom". Ta suradnja Slovenaca i Hrvata isticala se i na Trsatskom 1906. i Hrvatsko-slovenskom sveđačkom sastanku u Zagrebu 1907. godine. No, u lipnju 1909., u Beču je osnovana Slavenska liga katoličkih akademičara u kojoj su sudjelovali članovi „Hrvatske" i „Domagoja" te slovenskih društava „Zarja" i „Danica", pa čak i po jedno društvo iz Češke i Poljske. Taj slavenski duh osjetio se i na splitskom sastanku gdje su pozdrave koji su pročitani uoči početka sastanka, poslali Slovenci, predstavnici poljskog đaštva te zastupnici češke lige akademičara.[373] No, ono najvažnije jest sudjelovanje čak 60 Slovenaca i manji broj Poljaka i Čeha na samom sastanku.[374] Ujedno, jedan od sudionika napomenuo je „(…) da im slavenstvo nije bilo samo fraza, nego stvarni osjećaj i opredjeljenje".[375] Posljedne pozdrave na sastanku uputili su čeh P. Jušić koji je rekao da je češko đaštvo zatrovano od strane Masaryka i Mochara, a Slovenac Arsenek izrazio je divljenje snažnoj hrvatskoj katoličkoj đačkoj organizaciji.[376] Valja napomenuti da katoličko đaštvo HKP-a sporazumijeva slavensku uzajamnost kao prijateljstvo i suradnju s drugim katoličkim slavenskim narodima poput Slovenaca, Poljaka i

[371] *Dan*, god. VII, Prilog broju 31 (12. kolovoza), 1909., str. 3.
[372] I. BUTKOVIĆ, „Drugovi, bliže k izvoru!", str. 52-54.
[373] Vidi: *Dan*, god. VII, br. 31 (12. kolovoza), 1909., str. 2.
[374] Vidi: V. BRAJEVIĆ, „Historički dani", str. 161-168.
[375] Preuzeto iz: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 288; Original vidi u: Pierre, „Naša društva i listovi", *Koledar* HKĐS za šk. god. 1909/1910., str. 157-168.
[376] *Dan*, god. VII, br. 33 (26. kolovoza), 1909., str. 2.

Čeha. S druge strane, istovremeno dobar broj katolika na području Hrvatske pod idejom slavenske uzajamnosti sporazumijeva širu dimenziju suradnje sa svim slavenskim narodima, posebice ideju „jugoslavenstva".[377] Ta ista ideja jugoslavenstva i njegove ideologije polako će prodrijeti i u redove HKP-a, no o tome podrobnije nešto kasnije.

Sveđački katolički sastanak u Splitu u kolovozu 1909. označio je prekretnicu u daljnjem razvoju pokreta. U prvom redu, problem je osnutka đačkog saveza i po kojem principu se „Savez" ima osnovati, tj. od pojedinaca ili društava (svjetovnih i bogoslovnih). Kasnije će se ipak odlučiti da se Savez sastoji od društava, što je u neku ruku bilo neizbježno jer je broj sudionika na splitskom sastanku bio 751, što je neizbježno vodilo k „omasovljavanju", s čime se neki organizatori sastanka i vodeći ljudi u pokretu nisu slagali jer su osjetili kako će dosada stabilna organizacija polagano gubiti tlo pod nogama. No, volja katoličkih đaka vođena principom „kršćanske demokracije" ipak je na kraju prevladala. Drugi značaj ovog sastanka jest početak prelaska na socijalnu fazu pokreta, jer više nema potrebe za utvrđivanjem teorije, već je bilo vrijeme da hrvatski katolički đak „zađe među narod". Prva generacija HKP-a Butković i Maraković napustili su bečku „Hrvatsku", opraštajući se od suradnika i pomagača u zadnjem dvobroju *Luči* u srpnju 1909. godine.[378] Nova generacija stupila je na scenu u HKP koja se od nove školske godine 1909./10. pa sve do kraja 1912. zanima pretežito za socijalna pitanja. Ujedno, novi đački list za niže razrede srednjoškolaca počeo je izlaziti u listopadu 1909., te su njime učvršćene srednjoškolske organizacije. Nedugo nakon sastanka, kako je to i dogovoreno na sastanku na prijedlog Butkovića,[379] počelo se s osnivanjem ferijalnih društava po uzoru na već postojeće u Istri, što je dodatno ojačalo HKP po hrvatskim pokrajinama, uključujući i Bosnu. Posljedna važna stvar na sastanku jest jačanje slavenske uzajamnosti, što se u prvom redu odnosilo na Slovence i njihova katolička đačka udruženja koja su uvelike utjecala na HKP kroz cijeli njegov razvoj sve do 1945. godine. Zaključno, splitski sastanak bio je okosnica cijelog budućeg smjera HKP-a i daleko najvažniji događaj u dosadašnjem postojanju pokreta, ali ujedno i njegov najveći test jer rezolucije prihvaćene na sastanku, posebno ona oko stvaranja „Saveza", mogle su potencijalno dovesti do velikih nesuglasica među hrvatskim katoličkim đaštvom, čega su se i sami vođe pokreta pribojavali. Omasovljavanje pokreta donosilo je svoje rizike i prijetilo razdoru među redovima

[377] Vidi više: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 288-289.
[378] Stjepan MARKULIN, „Iza deset godina 'Luči'", *Luč*, god. 10, 1915.-1916., str. 4.
[379] Vidi: *Dan*, god. VII, br. 31 (12, kolovoza), 1909., str. 2.

HKP-a, no s druge strane, Mahnićeva ideja dotada se pokazala uspješnom upravo kroz to omasovljavanje pokreta i primjenu katoličkih načela bez uplitanja u politiku i prakticiranja ideje kršćanske demokracije među katoličkim đaštvom u donošenju odluka. Butković i Alfirević svoje su zadatke ispunili u prvoj fazi pokreta i ostavili budućnost HKP-a idućoj generaciji, kako je u biti prvotno i bilo planirano od strane Mahnića. Butković, ispunivši svoj zadatak koji mu je već krajem 1902. dodijelio Mahnić, završio je studij filozofije u Beču krajem školske godine 1908./1909. i početkom nove školske godine došao u Zadar u Centralno bogoslovno sjemenište gdje je predavao fundamentalnu teologiju i filozofiju[380] te nastavio rad u HKP-u, ali ovog puta isključivo na području Dalmacije. Splitski katolički list *Dan* u zaključku oko Sveđačkog sastanka u Splitu pozvao je na pripreme za novi sastanak u Ljubljani koji se trebao održati od 3. do 6. kolovoza 1911.,[381] no održan je tek u kolovozu 1913. godine.[382]

3. 1. 14. Reakcija „starčevićanaca" i „naprednjaka" na održavanje Sveđačkog sastanka u Splitu

Veliki katolički sastanak u Splitu izazvao je negodovanje među svim protivnicima katoličke vjere u Dalmaciji, a u prvom redu to su bili već spomenuti „starčevićanci" i „naprednjaci". Prvenstveno starčevićanska mladež proglasila je svojim neprijateljem klerikalce i naprednjake jer su, prema njima, sadržavali nenarodne elemente i služili internacionalizmu.[383] Ta optužba o internacionalizmu šokirala je i splitski *Dan* koji je reagirao riječima da protivnici katoličkog đaštva ili ne znaju ništa o njihovu programu ili namjerno pokušavaju prikazati HKP kao protuhrvatsku organizaciju. *Dan* je naglasio kako je Split bio dalmatinsko središte internacionalizma, liberalizma i naprednjaštva. Naprednjačko glasilo *Obzor* pisalo je najoštrije o splitskom sastanku te kako je sve organizirao i naručio vrh Crkve, a pritom su i sami sudionici plaćeni od strane Crkve. Slična reakcija stigla je od *Pokreta, Slobode, Riječkog novog lista i Pučke slobode*. Drugačiji pogled na splitski sastanak dalo je *Naše jedinstvo* koje je smatralo kako je zapovijed o sastanku došla od vlasti u Beču te da je hrvatsko katoličko đaštvo sluga bečke kamarile.[384] Očigledno je bila riječ o provokacijama svih neprijatelja katoličkog đaštva i same

[380] Vidi: Mihovil BOLONOVIĆ, „Butković, Ivan", u: Aleksandar STIPČEVIĆ (gl. ur.), *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2., Zagreb 1989., str. 533.
[381] *Dan*, god. VII, br. 33 (26. kolovoza), str. 2.
[382] Vidi više o planu i programu neodržanog sastanka u: NAS, osobni arhivi, mons. Ćiril i don Stanko Banić, c/pisma, Hrvatski Katolički Đački Savez, „Drugovi!", Zagreb, 1. travnja 1911.
[383] *Luč*, god. V, br. 1, str. 37-38.
[384] Vidi više: *Dan*, god. VII, br. 40 (14. listopada), 1909., str. 1.

Katoličke crkve. Optužbe na račun hrvatskog katoličkog đaštva išle su iz jedne krajnosti u drugu, iz čega se jasno vidi da je cilj protucrkvenog/protukatoličkog tiska uništiti sve katoličke elemente iz hrvatskog društva pod krinkom raznoraznih optužnica, neovisno o istinitosti samih optužbi. Upravo je i ovo jedan od razloga zbog čega je HKP stavio naglasak na razvoj katoličkog tiska kako bi se barem djelomično mogao suprotstaviti svojim neprijateljima.

U kontekstu održavanja Splitskog sastanka, potrebno je spomenuti sudbinu Nike Milunića. Naime, Milunić je bio glavni organizator putovanja parobrodom od Rijeke prema Splitu. U Rijeci su se skupili sudionici sastanka iz sjeverne Hrvatske te su nakratko stali u Zadar. No, u Zadru je izbio incident te je sudionike napala talijanska mladež, pri čemu je Milunić, koji je ujedno bio i barjaktar, razvio hrvatsku zastavu jer je policija zabranila putnicima da izađu s broda na kopno. Tom prigodom Milunić je pogođen oštrim kamenom u glavu. Liječničku pomoć dobio je tek u Splitu te je cijeli splitski sastanak proveo s povezom na glavi. No, krajem proljeća sljedeće godine, Milunić se u dobi od 22 godine teško razbolio i preminuo.[385] Milunićevu smrt spominjemo i zato što se slično dogodilo i s izuzetno važnom ličnošću HKP-a Rudolfom Eckertom koji je preminuo 1915. od leukemije u dobi od 26 godina. Osim Eckerta, i Rogulja kao izuzetno važna osoba prvog dijela HKP-a isto je preminuo mlad 1920. godine u dobi od 32 godine. HKP je tako kroz godine ostao osiromašen mladim snagama, pogotovo izbijanjem Prvog svjetskog rata, što je znatno oslabilo i unazadilo cijeli pokret.

No, vratimo se na zbivanja u Splitu. Naime, situacija u Splitu uistinu je bila kritična jer, kako je pisala *Vrhbosna*, Smodlaka je „trovao" narod socijalizmom, a posebice protukatoličkim socijalizmom. Nadalje, organiziran je štrajk težaka diljem Splita 26. rujna, koji je zahvatio i crkve, tj. tu nedjelju u tjednu crkve su bile skoro prazne. *Vrhbosna* je pisala kako Split gubi obiježje katoličkog i hrvatskog grada.[386] Upravo je ova borba oko dalmatinskog težaka, ali i radnika, bila ključna za HKP, jer u slučaju gubitka te borbe, Crkva bi izgubila potporu naroda. Stoga, taj socijalni karakter HKP-a bio je u središtu svih zbivanja u narednih par godina.

3. 1. 15. Socijalni tečaj

Nakon završetka Sveđačkog sastanka u Splitu, krajem kolovoza i početkom rujna 1909., šesnaest članova HKAD-a Domagoj u Zagrebu pohađalo je socijalni tečaj koji se održavao u

[385] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 593, 635-637.
[386] *Vrhbosna*, god. XXIII, br. 19, str. 310.

Kranjskoj na Svetom Joštu s ciljem osposobljavanja za praktične socijalne radnike.[387] Tečaj je trajao tri dana, a glavni predavač i govornik na tečaju bio je već spomenuti dr. Janez Krek. Poznatiji domagojci koji su pohađali tečaj bili su ujedno i vođe HKP-a: Rudolf Eckert, Petar Rogulja, Petar Grgec, Velimir Deželić mlađi, Marko Rebac, Vinko Brajević, Damjan Sokol, Milko Kelović. Iz Eckertovih memoara doznajemo kako je prvog dana bio teoretski dio predavanja, a ostatak samo praktična strana katoličkog pokreta.[388] U svojim memoarima Eckert je zapisao sljedeće: „Ovdje smo vidjeli u pravom smislu riječi modernog apostola i radnika na narodnoj njivi. Shvatili smo također da je 'conditio sine qua non' za uspješni rad u narodu valjano socijalno obrazovanje".[389] Školska godina 1909./10. bit će jedna svojevrsna priprema hrvatske katoličke mladeži za rješavanje socijalnog problema hrvatskog seljaka.

3. 1. 16. Hrvatsko katoličko akademsko ferijalno društvo „Pavlinović" za Dalmaciju

Prvi korak u Dalmaciji nakon splitskog sastanka bilo je osnovati ferijalno društvo za Dalmaciju u svrhu povezivanja svega dalmatinskog katoličkog đaštva u jednu skupinu. Stoga, taj je zadatak bio prioritet i dana 26. rujna 1909. održan je sastanak katoličkih akademičara i maturanata u Splitu. Na tom sastanku osnovano je ferijalno društvo za Dalmaciju pod imenom „Pavlinović", a za predsjednika je izabran student prava Ivan Puharić.[390] Valja naglasiti kako je glavni pokretač društva u idejnom i praktičnom dijelu bio Alfirević, vođa HKP-a u Dalmaciji i Splitu.[391] Nakon osnutka društva, održana je pučka zabava u Solinu na kojoj su govornici bili i dvojica sudionika socijalnog tečaja u Kranjskoj, Damjan Sokol s temom „Kršćanska ideja i hrvatski narod" te Vinko Brajević s programom hrvatskog katoličkog narodnog đaštva.[392] Osnutak „Pavlinovića" za Dalmaciju označio je novi polet njegova katoličkog đaštva, bolju organizaciju i komunikaciju, a time jačanje i širenje ideja HKP-a. U prvom redu riječ je bila o prosvjetnom katoličkom društvu koje se brine za duhovno zdravlje i katoličko obrazovanje puka.[393] Orijentacija pokreta okrenula se prema običnom narodu, od duhovnog aspekta koji je bio temelj i okosnica cijelog pokreta do početka školske godine 1909./10., do socijalnog gdje je prioritet običan puk koji

[387] Vidi više: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 622-632.
[388] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 122.
[389] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 641.
[390] *Luč*, god. V, br. 1, 1909-10, str. 43-44.
[391] Vidi više: S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 48.
[392] *Luč*, god. V, br. 1, str. 44.
[393] Usp. *Dan*, god. VII, br. 38 (30. rujna), 1909, str. 2; *Vrhbosna*, god. XXIII, br. 21, 1909., str. 342.

se susretao prvenstveno sa socijalnim problemima. Geslo društva glasilo je „Bog i Narod", tj. radilo se „[...] sve za hrvatski narod i katoličku vjeru".[394]

3. 1. 17. HKP u Dalmaciji u školskoj godini 1909./1910.

Dana 19. listopada u Zadru je za predsjednika Centralnog odbora izabran Vinko Brajević,[395] pri čemu se u Dalmaciji uz ferijalno društvo „Pavlinović", Centralni odbor okrenuo socijalnim pitanjima. Zatim, u izvještaju uprave društva Pija X. sa zadarskog sjemeništa o predavanjima koje je održavalo društvo, zapaža se tema Jose Felicinovića, budućeg svećenika i aktivnog sudionika HKP-a u Dalmaciji, pod naslovom „Naš kršćanski socijalni program".[396] Slična vijest došla je od Zbora bogoslovne mladeži u Zadru, koji je izdao knjižicu „Isus i radnik" namijenjenu radniku-težaku.[397] Što se tiče novijih zborova u Dalmaciji i njihova rada, mogu se spomenuti ukratko šibenski zbor Kačić, osnovan 14. srpnja 1909. te Zbor franjevačke bogoslovne mladeži u Zaostrogu.[398]

Zatim, u izvješću zadarskog Centralnog odbora organizacije hrvatskog katoličkog narodnog đaštva iz prosinca 1909., naglašavali su se nastavak i jačanje budućeg katoličkog đaštva jer „Đaštvo je budućnost naroda – profesori, učitelji, odvjetnici, suci, narodni vođe [...]".[399] Jačanje hrvatskog katoličkog đaštva djelovalo je kao protuteža naprednjaštvu i njihovu tisku, jer je hrvatska mladež pala pod njihov utjecaj koji je bio protunarodan i protuvjerski. Stoga, zadatak Centralnog odbora za Dalmaciju pobrinuo se da se takvo što ne dogodi. U Dalmaciji se počela odvijati jaka borba za pridobivanje mladeži između katoličkih i protukatoličkih snaga, a dobrim dijelom vodila se preko tiska. HKP u Dalmaciji vodio je borbu protiv naprednjaka preko narodnih, kulturnih i socijalnih ideja. Jačanjem tih ideja, stvarala se baza za budući uspjeh. U tu su svrhu širem Dalmacije po srednjim školama osnivane katoličke organizacije, a u nekim školama i Marijine kongregacije. Uspjeh dosadašnjeg pokreta u Dalmaciji očitovao se i s postojanjem čak sedam đačkih listova koji su izlazili u pojedinim sjemeništima i srednjim školama. U Zadru je osnovana i đačka knjižnica „Marulić", a zadarski odbor pobrinuo se i o nabavljanju brošura i

[394] Frano IVANIŠEVIĆ, „Mihovio Pavlinović", u: Dragutin BARTULICA, Marko VUNIĆ (ur.), *Mladost: Almanak hrvatske katoličke omladine*, Split: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Pavlinović', 1917., str. 51.
[395] *Luč*, god. V, br. 1, str. 46.
[396] Vidi: *Luč*, god. V, br. 2 i 3, 1909., str. 149.
[397] Vidi: Isto, str. 155.
[398] Vidi: Isto, str. 149-150.
[399] Vinko BRAJEVIĆ, „Godišnji izvještaj središnjeg odbora organizacije hrv. kat. nar. đaštva u Dalmaciji 1908.-1909.", *Luč*, god. V, br. 4, 1910., str. 200.

koledara koje je izdavao HKAD Domagoj. Zadarski Centralni odbor u svom je izvješću naglasio zasluge dr. Ante Gjivoje koji je tada obnašao funkciju rektora zadarskog bogoslovlja te je zahvalio Alfireviću za svu pruženu pomoć. Ujedno, zahvala je išla i tadašnjem biskupu Nakiću za svu njegovu potporu u radu Centralnog odbora. Nadalje, izvješće se dotaknulo i ferijalnog društva „Pavlinović" koje je osnovano u svrhu ostvarivanja programa rada u narodu na temelju katoličkih načela. Namjera Centralnog odbora bila je da „Pavlinović" preuzme vodstvo čitave đačke organizacije u Dalmaciji, tj. kad Centralni odbor u Zadru i društvo „Pavlinović" dovoljno ojačaju, da se udruže u jedno društvo. Na kraju izvješća, Centralni odbor zahvalio je uredništvu splitskog *Dana* na potpori koju je pružilo zadarskom odboru.[400]

Početkom 1910., socijalni karakter HKP-a u Dalmaciji sporo je napredovao zbog stanja đaštva u gradovima, tj. u Zadru, Splitu i Dubrovniku, te zbog sukoba s naprednjaštvom i starčevićanstvom. U Dubrovniku su sjemeništarci govorili da su ujedno i sljedbenici Starčevićeve ideologije uz snažan katolički karakter, ali ostatak starčevićanske mladeži ipak je u oštrom sukobu s dubrovačkom katoličkom mladeži zbog njihova vjerskog karaktera.[401] Istodobno se u Splitu javio među đaštvom fenomen „Franko-pokretaša" kao novih sljedbenika Starčevićeve ideologije, ali kako je autor teksta naglasio, kulturno su izjednačeni s naprednjacima.[402] Identično stanje bilo je u Zadru gdje su većinu đaštva činili naprednjaci i starčevićanci te su u praksi imali slična načela.[403] Što se tiče političkih stranaka i struja u Dalmaciji početkom 1910., ističu se iduće:

1. Pravaši: 2 frakcije: oko *Pr. Crvene hrvatske* u Dubrovniku i oko *Hrvatske krune* u Zadru
2. Hrvatska stranka: 4 frakcije: stari oko *Našeg jedinstva* u Splitu, biankinijevci oko *Narodnog lista* u Zadru, dubrovačka frakcija oko *Crvene hrvatske* u Dubrovniku te četvrta „Trumbićevci" okupljeni oko *Velebita*
3. Naprednjaci-demokrati: 2 frakcije: oko Smodlake te druga okupljena oko Tartaglie (radikalni liberali)
4. Talijanska stranka: 2 frakcije: umjereni oko *Il dalmata*, radikalci oko *Il risorgimento* u Zadru
5. Srbi: 3 frakcije: umjereni, radikalci, samostalci umjereni
6. Socijalni demokrati: 2 frakcije: internacijonalci i nacionalci[404]

Ovakvo političko stanje u Dalmaciji bilo je nepogodno za razvoj HKP-a na prostoru Dalmacije. Ako tome dodamo i đaštvo, svaka od stranaka i političkih strujanja pokušava mladež

[400] Isto, str. 200-203.
[401] *Luč*, god. V, br. 6, 1910., str. 296-297.
[402] *Luč*, god. V, br. 5, 1910., str. 251-252.
[403] M. pl. Sociol, „Stanje đaštva u zadru", *Luč*, god. V, br. 7, 1910., str. 330-331.
[404] Vidi: *Dan*, god. VIII, br. 15 (14. travnja), 1910., str. 1.

privući k sebi. Politički kaos u Dalmaciji samo će se s vremenom još pogoršavati, posebice s ulaskom u novu državnu zajednicu, no o tome nešto kasnije.

Što se tiče „Pavlinovića" početkom 1910., u praksi se još nije uhvatio u koštac sa socijalnim zadatkom iz razloga što je Društvo predavanjima u Povljima, Vranjicu, Supetru i Splitu još utvrđivalo svoj unutarnji rad. Izgradnja društva tekla je polagano. Prva glavna skupština određena je tek za kraj srpnja 1910., a u međuvremenu je društvo skupljalo katoličku literaturu te pozivalo na učlanjenje, kako bi se njegova obrazovna i socijalna funkcija mogla učinkovito vršiti.[405] Velika potpora društvu došla je iz Supetra gdje je „Pavlinović" održao jedno predavanje, a podršku je društvo dobilo od supetarskog župnika Pappafave koji je skupa s Alfirevićem djelovao u osnivanju svećeničkih organizacija.[406] „Pavlinović" je svoju reputaciju polako gradio, a njegov stvarni odjek dogodio se tek krajem srpnja iste godine na prvoj glavnoj skupštini u Podgori, no o tome nešto kasnije u radu.

Važan događaj za HKP dogodio se 7. travnja 1910. u Zagrebu u prostorijama hrvatskog katoličkog kasina, kada je na inicijativu Mahnića osnovan Hrvatski katolički narodni savez.[407] Valja razlikovati ovaj savez od budućeg đačkog saveza. Narodni savez bio je kulturno-gospodarskog karaktera. Savez nije bio politička organizacija, već se bavio gospodarskim i prosvjetnim pitanjima hrvatskog naroda.[408] Savez je ustvari bio pokušaj „za osnivanje jedinstvene organizacije na osnovi međustranačkog kulturnog programa, a u svrhu obrane od protukršćanskih sila u Hrvatskoj".[409] Njegov je zadatak bio ujedinjenje svih aktivnosti HKP-a. Pravila Saveza potvrđena su tek 1913. godine.[410] Krajem iste godine održana je konstituirajuća skupština na kojoj je za predsjednika izabran Julije Golik.[411]

[405] Đuro VILOVIĆ, „Hrv. kat. akad. prosvjetno društvo 'Pavlinović' za Dalmaciju", *Luč*, god. V, br. 7, 1910., str. 328-329.
[406] S. B., „Kako je u Dalmaciji?", *Vrhbosna*, god. XXV, br. 7-8, 1911., str. 113-117.
[407] *HS*, god. VIII, br. 4, 1910., str. 533; I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, str. 181.
[408] *Luč*, god. V, br. 7, 1910., str. 336.
[409] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 292.
[410] Ivan ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i Hrvatski katolički pokret (1919.-1945.)", u: Z. MATIJEVIĆ (ur.), *Zbornik HKP*, str. 513.-514; Original vidi u: Arhiv Hrvatske biskupske konferencije, Posebni fascikl „Katolička Akcija", br. 1.
[411] Jure KRIŠTO, „Hrvatski propali pokušaji s kršćanskim socijalizmom", u: Zdravka JELASKA MARIJAN, Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013., str. 167.

Zatim, u Splitu je početkom svibnja 1910., od strane Alfirevića, pokrenut list za seosku i radničku mladež pod nazivom *Mladost*.[412] „Jedan" svećenik u splitskom *Danu* pisao je o važnosti pokretanja ovakvog lista, ponajprije jer je na red došla i seoska mladež da uđe pod krilo HKP-a. S obzirom na to da je seoska mladež i najbrojnija, njezino pridobivanje na katoličku stranu bilo je od ključnog značaja ne samo za HKP već i za Katoličku crkvu u Hrvatskoj. Organizacija seoske mladeži ticala se moralnih i socijalnih pitanja i njezin je uspjeh ovisio o hrvatskoj i katoličkoj budućnosti u Dalmaciji. U slučaju uspjeha takvog nauma, dobro organizirana seoska mladež postala bi desna ruka župnicima. List je osim mladeži, preporučen i svećenicima.[413] No, u prvih nekoliko mjeseci Alfirević nije uspio naći suradnike za list, stoga je listu prijetila propast. Krajem godine, list je preuzeo „Pavlinović" te je uredništvo iz Splita prebačeno u Zadar i povjereno dotadašnjem neospornom prvaku cijeloga HKP-a Ivanu Butkoviću koji je od jeseni 1909. obnašao funkciju profesora fundamentalne teologije i filozofije na sjemeništu u Zadru.[414] Naposljetku, u svrhu poticanja na mladenačku organizaciju, u splitskom *Danu* pokrenuta je rubrika „Mladost".[415]

Sredinom svibnja u *Luč* iz Zadra stiglo je zanimljivo izvješće[416] pod nazivom „Organizacije hrv. kat. nar. đaštva" kojim je autor upozorio uredništvo *Luči* i čitatelje da je u prethodnom broju *Luči* „Omladinsko društvo Pija X." objavilo dva dopisa iz Zadra, koja nemaju nikakve veze s hrv. kat. đaštvom u Zadru. Dodaje kako je riječ o društvu prožetom talijanskim duhom te je protivno hrvatskom narodnom gledištu. Izvještaj nadalje govori da dopisi tog društva ne prikazuju stvarno stanje zadarske mladeži, posebice kada je riječ o katoličkoj, pa čak i starčevićanskoj mladeži. „Omladinsko društvo Pija X." očito je namjerno odrazilo krivi prikaz katoličkog i hrvatskog đaštva te je čak izjavilo da je 90 posto zadarskog đaštva pokvareno,[417] vjerojatno radi promicanja svog talijanskog karaktera. Zadar je specifičan slučaj u cijeloj Dalmaciji kada je riječ o talijanskom utjecaju i njegovim presezanjima.[418]

Od ostalih dalmatinskih gradova i njihove uloge u HKP-u tijekom 1910. ističe se Sinj u kojem se katol. đački život odvijao u franjevačkom sjemeništu. Njihov rad odvijao se kroz tri

[412] *Dan*, god. VIII, br. 24 (16. lipnja), 1910., str. 4.
[413] Jedan svećenik, „Mladost", *Dan*, god. VIII, br. 18 (4. svibnja), 1910., str. 1-2.
[414] S. B., „Kako je u Dalmaciji?", str. 115; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 303.
[415] *Dan*, god. VIII, br. 24 (16. lipnja), 1910., str. 4.
[416] Vidi: *Luč*, god. V, br. 8, str. 380-381.
[417] Usp. *Luč*, god. V, br. 7, str. 329-331; br. 8, str. 380-381.
[418] Vidi više: Ante BRALIĆ, Branko KASALO (ur.), *Zbornik radova: U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru, početak 20. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019.

društva: Marijina kongregacija, literarno društvo skupa sa đačkim listom *Sinjski đak* koji je početkom školske godine obustavljen zbog postojanja samo pet razreda, te tamburaški i pjevački zbor.[419] Zatim, đački život u dubrovačkom sjemeništu odvijao se u skupinama mlađih i starijih đaka, a njihov je ferijalni rad pretežito bio okrenut prema predavanjima i teorijskom dijelu.[420] Slična situacija bila je u zboru franjevačkih klerika „Kačić" u Šibeniku koji u *Luči* pišu kako se zasada njihovo djelovanje još ograničava na teorijski dio i predavanja.[421] Ukratko, đački život u ostalim dalmatinskim gradovima do ljetnih praznika 1910. bio je još okrenut unutarnjem životu na sjemeništu, predavanjima i komunikaciji s ostalim sjemeništima, a posebice komunikaciji s *Luči* koja je okupljala sve hrv. katol. đaštvo. Socijalni aspket rada u Dalmaciji u novoj školskoj godini nakon splitskog sastanka još je tekao polagano i zadržao se na teorijskom dijelu, osim u slučaju Splita i Zadra gdje Alfirević preko *Mladosti* budi zanimanje za socijalno pitanje u praksi te u Zadru gdje Centralni odbor poduzima svoje prve korake u socijalnim pitanjima. No, ljetni praznici za HKP u Dalmaciji dobit će potpuno novu dimenziju đačkog pokreta u vidu glavne skupštine ferijalnog društva „Pavlinovića" zakazane za kraj kolovoza 1910. godine.

3. 1. 18. Pouzdanički sastanak u Osijeku 23. i 24. srpnja 1910. godine

Prije nastavka s dalmatinskim đačkim pokretom, potrebno se osvrnuti na sastanak pouzdanika koji se održao u Osijeku 23. i 24. srpnja 1910., kako je prethodno dogovoreno u svrhu osnutka Hrvatskog katoličkog đačkog saveza (dalje: HKĐS).[422] Nažalost, na sastanku, prema Eckertovim memoarima, „nijesu došli oni, koji su bili ondje potrebni. Drug Deželić bijaše bolestan i liječio se u Novom, a Rogulja i Šprajcer otputovaše u Njemačku."[423] Ponajviše odsustvo Deželića mlađeg i Rogulje bio je veliki problem jer su upravo njihove dvije suprotstavljene koncepcije na splitskom sastanku oko osnutka „Saveza" bile ključne za smjer cjelokupnog pokreta. No, na sastanku je sudjelovao Marin Katalinić, član „Domagoja" koji je prethodno na sastanku „Domagoja" početkom školske godine 1909./1910. zauzeo stav skupa s Deželićem ml. da se „Savez" osnuje od društava. Katalinić je odluku da se Savez sastoji od društava pravdao u svojem članku u *Luči* u kojem je obrazložio odluku osječkog sastanka. Naime, uvidio je da postojeća

[419] A. ANTIĆ, „Franjevačko sjemenište: naš đački život kroz god. 1909./1910.", *Luč*, god. V, br. 8, str. 381-382.
[420] *Luč*, god. V, br. 9-10, str. 479-480.
[421] Josip BAJIĆ, „Bibl.-filozofsko učilište: polugodišnji izvještaj zbora franjevačkih klerika 'Kačić', *Luč*, god. V, br. 9-10, 1910., str. 480-481.
[422] Vidi: *Luč*, god. V, br. 8, 1910., str. 388.
[423] P. GRGEC, Dr. Rudolf Eckert, str. 123.

ferijalna društva, prvotno „Dobrila" u Istri, a zatim „Pavlinović" u Dalmaciji mogu svoju dužnost obavljati učinkovito tek tijekom ljetnih praznika. No, početkom 1910. osnovano je akademsko prosvjetno društvo za Hrvatsku i Slavoniju pod nazivom „Kačić". Djelovanje tog društva nije bilo ograničeno samo na praznike već je djelovalo i tijekom školske godine. Katalinić je smatrao kako će kroz Savez, kao vrhovnu instancu đačkog pokreta, lakše teći komunikacija između ferijalnih društava, tj. članovi društava će kroz Savez „[...] lakše fiksirati program rada i ujedno će biti prisiljeni na stručnu naobrazbu u tom pravcu".[424] Stoga je najučinkovitije da Savez svoju organizaciju temelji upravo na pokrajinskim društvima koja će u novoj školskoj godini poprimiti novu dimenziju i voditi vlastito đaštvo u svojim pokrajinama te ga uputiti u smjeru prosvjetnog i socijalnog rada u narodu s naglaskom na kršćanske vrijednosti. Shodno tome, društva „Dobrila" u Istri i društvo „Pavlinović" u Dalmaciji imalo se reorganizirati prema ustroju društva „Kačić" za Hrvatsku i Slavoniju.[425] Upravo kroz mane „Pavlinovića" u Dalmaciji je socijalna faza kroz školsku godinu 1909./10. tekla iznimno sporo i uglavnom se zadržala na teorijskom dijelu. Zatim, Katalinić je dodao da pučka prosvjeta i socijalni rad kao ideje već s davnog Trsatskog sastanka 1906., napokon prelaze u stvarnost. Glasilo Saveza postala je *Luč*. Nadalje, članom saveza mogao je postati bilo koji hrvatski katolički đak, „ali taj mora da bude ujedno članom kojega našega društva ili organizacije i samo ga tada upravni odbor 'Saveza' prima za člana i to na prijedlog njegove organizacije."[426] Ova potonja odluka donesena je zbog Roguljinih želja, iako on nije bio na sastanku. Naime, u Grgecovim memoarima zapisano je sljedeće:

> „Svakako je osječki sastanak urodio lijepim plodom. Oko 3000 sveučilištaraca i srednjoškolaca ujedinjeno je u savez tako, da su u nj stupili pojedinci, kako je to bilo zaključeno u Splitu g. 1909., ali te pojedince mogao je Savez primati za članove samo na prijedlog njihove organizacije. To je bio neznatan ustupak Roguljinoj koncepciji, uz koju je pristajao i Eckert, ali je Savez ipak bio organizacija svjetovnjačkih i bogoslovnih društava."[427]

Kao što vidimo, u konačnici se Savez sastojao od pojedinaca, ali je bio organizacija društava. Naravno, Roguljina koncepcija tu je doživjela ipak neuspjeh jer je prema njegovoj zamisli Savez trebao biti isključivo od pojedinaca i to u daleko manjem broju negoli od kojeg se sastojao pri osnutku (3000). Ipak je u konačnici predvladao utjecaj članova „Domagoja", Deželića

[424] Marin KATALINIĆ, „Hrvatski katolički đački savez", *Luč*, god. VI, br. 1, 1910., str. 26.
[425] Isto.
[426] Isto, str. 26
[427] P. GRGEC, Dr. Rudolf Eckert, str. 123.

i Katalinića. Bez obzira na to što njihova koncepcija nije u originalnom obliku prihvaćena, ona je u praksi funkcionirala kao organizacija društava, tj. točno kako su oni i zamislili.

Zatim, organi Saveza sastojali su se od predstavništva, upravnog odbora, pokrajinskih društava, sastanaka pouzdanika i općeg sastanka. Predstavništvo su činili zastupnici pokrajinskih društava, svjetovnjačkih akademskih društava i duhovnog zbora.[428] Iz svakoga društva bila su po tri predstavnika (jedan za svjetovnjake akademičare, jedan za bogoslove i jedan za srednjoškolce). Predstavništvo je davalo direktive za program tijekom godine i stalno je bilo u kontaktu s ostalim društvima i upravnim odborom. Uloga upravnog odbora, smještenog u Zagrebu, bila je izvršavati naredbe sa sastanaka predstavnika i pouzdanika te primati izvještaje iz pokrajinskih društava. Zatim, pokrajinska društva bila su u stalnom doticaju sa srednjoškolskim đaštvom. Glavna zadaća bila im je provođenje prosvjetnog i socijalnog rada u narodu kroz cijelu godinu, a pogotovo kroz školske praznike. Za kraj je naglašeno ponovno da ovaj Savez nema nikakve veze s politikom što je slučaj od samog početka HKP-a i njegovim glasilom *Luči*. No, đacima je, dakako, preporučeno pratiti politiku, pa čak imati vlastite stavove i glasati na izborima, ali aktivno bavljenje politikom bilo je zabranjeno.[429]

Strahovi oko političkog upletanja Saveza, đaka i cjelokupnog HKP-a ubrzo su ponovno došli na dnevni red kada se dana 15. rujna 1910. ujedinila „Starčevićeva čista stranka prava" s pravašima okupljenima oko prethodno spomenutog katoličkog dnevnika *Hrvatstvo*. Nova stranka uzela je na sebe ime „Stranka prava", a *Hrvatstvo* se stopilo u jedan list skupa s frankovačkim *Hrvatskim pravom* pod istoimenim nazivom *Hrvatsko pravo*. Osim njih, pučki katolički list *Istina* sjedinio se s frankovačkom *Hrvatskom zastavom* pod novim nazivom *Hrvatska zastava istine*.[430] Neki su se tako pribojavali da će se i „Hrvatsko katoličko narodno društvo" isto tako sjediniti s „Mladohrvatima", ali je na sjednici predstavništva hrvatskoga katoličkog narodnog đaštva dana 10. listopada 1910. donesena sljedeća rezolucija:

„Hrvatsko katoličko narodno đaštvo je grupa čisto kulturnog karaktera, koja ima zadaću svoje članove odgajati u kršćanskom i hrvatskom duhu, obrazovati ih i pripremati za gospodarski, socijalni i prosvjetni rad da mogu

[428] M. KATALINIĆ, „Hrvatski katolički đački savez", str. 26-27.
[429] Isto, str. 26-28.
[430] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 573.

jednom kao karakterni muževi pružiti svome hrvatskom narodu realnu pomoć, pa prema tome razvoj javnih političkih prilika i njihova promjena ne može činiti nikakovih promjena u našim redovima."[431]

Ovom izjavom, prema riječima Grgeca, sačuvano je jedinstvo HKP-a i omladinskog seljačkog pokreta koji je realno započeo početkom školske godine 1910./11.[432] Valja naglasiti kako su potpisnici ove rezolucije bili predsjednik „Hrvatske" Ivan Tiljak koji je ujedno bio izabran i za predsjednika HKĐS-a,[433] zatim predsjednik „Domagoja" Velimir Deželić ml., urednici *Luči* Prstec i Eckert te predsjednici novoreformiranih bivših ferijalnih, tj. novih pokrajinskih akademskih društava, uključujući i novoizabranog predsjednika „Pavlinovića" Marina Katalinića koji je ustvari jedan od odgovornih za osnutak Saveza, a time možda i najbolji poznavatelj njegova budućeg rada i rada pokrajinskih društava. Iz priloženoga vidimo da su potpisnici upravo vođe svih najvažnijih organizacija HKP-a, što je impliciralo da je pokret još bio stabilan, posebice dobivanjem novog smjera u vidu Saveza, novog organiziranja pokrajinskih društava i njihove usmjerenosti na socijalni rad. Osim ove odluke, primljene su i ostale rezolucije sastanka u Osijeku koji je, osim pouzdaničkog sastanka, održao prvog dana i pokrajinski sastanak. Sve odluke usmjerene su k prosvjetnom i socijalnom radu među narodom, a čak se zahtijevalo da novoosnovani Savez surađuje s Pijevim i Leonovim društvom kod izdavanja brošura socijalnog sadržaja.[434]

Manu osntuka ovog saveza primijetio je splitski *Dan* u svibnju 1912. ističući kako se prije osnutka Saveza nisu kontaktirala predstavništva ferijalnih društava po regijama, a nisu se pozvali ni upravitelji Marijinih kongregacija koji su surađivali s HKP-om od samog početka. *Dan* je smatrao da je to jedan od razloga zbog kojih ovo društvo nije u uspjelo u kvalitetnom vođenju HKP-a.[435] Ta je kritika utemeljena jer, kao što je Eckert zapisao, na sastanku nisu sudjelovali najvažniji članovi HKP-a tog vremena, Rogulja i Deželić mlađi te Vladimir Šprajcer. Iako je problem odnosa središta HKP-a u Zagrebu i ostalih hrvatskih regija koje su njemu gravitirale ostao još otvoren, ipak se pokušalo upravljati cijelim HKP-om iz Zagreba kombinaciijom centralizacije i decentralizacije preko predstavnika svih regija koji su se okupljali na zajedničkim pouzdanim sastancima u Zagrebu oko smjera razvoja pokreta.

[431] Luč, god. VI, br. 2-3, 1910., str. 109-110; V. Deželić, *Kakvi smo bili?*, str. 574.
[432] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 142.
[433] Vidi: *Vrhbosna*, god. XXIV, br. 15-16, 1910., str. 255.
[434] *Luč*, god. VI, br. 1, 1910., str. 29.
[435] *Dan*, god. X, br. 19 (9. svibnja), 1912., str. 2.

Zaključno, sastanak u Osijeku okupio je nešto manje od 300 sudionika, a njegova najvažnija rezolucija za cjelokupni đački pokret jest ujedno i poklik sa splitskog sastanka prethodne godine: „Savez centralizacija". Osnutkom Hrvatskog katoličkog đačkog saveza provedena je „[...] uža centralizacija cjelokupnog kat. gjaštva."[436] No, ta centralizacija, kako je odlično primijetila sarajevska *Vrhbosna*: „[...] nije ni najmanje na uštrb potrebitoj autonomiji pojedinih pokrajina".[437] Stoga, s jedne je strane cjelokupno hrv. kat. đaštvo centralizirano u jednu organizaciju smještenu u Zagrebu, ali s druge strane, pokrajinska su društva imala određen stupanj autonomije u radu vlastitog društva jer se svaka hrvatska pokrajina suočavala s nešto drugačijim problemima. HKĐS, koji je nedugo nakon Osječkog sastanka osnovan u Zagrebu iste godine, sastojao se od tri tajništva za grupe sveučilištaraca, bogoslova i srednjoškolaca.[438] Nakon mukotrpnog rada Butkovića, po načelima Mahnićevih ideja napokon je hrvatsko katoličko đaštvo nakon sedam punih godina dobilo vrhovnu katoličku đačku organizaciju. Iako je neslaganje oko ideje organizacije tog novog „Saveza" djelomično potreslo temelje izvornog pokreta u kojem su dominirali pojedinci sa svojim osobnim radom s đacima, ipak je na kraju prevladao treći temelj HKP-a, tj. ideja „kršćanske demokracije". Naime, prvaci HKP-a, shodno toj ideji, odgajali su novu generaciju katoličke mladeži kako bi upravo ona preuzela daljnji razvoj pokreta. Stoga, očigledno je da se pokret u biti razvijao „prirodnim" putem, upravo onako kako je i prvotno zamišljeno od njezina ideologa krčkog biskupa Mahnića. Odlaskom prvih generacija pokreta, među kojima su najznačajniji Butković i Maraković, došle su na čelo pokreta nove generacije sa svojim idejama i time usmjerile pokret prema željama cjelokupnog hrv. kat. đaštva vođenim principom „kršćanske demokracije". Većina rada HKP-a nakon splitskog sastanka usmjerena je k socijalnom sadržaju, pa čak i stvaranje HKĐS-a velikim je dijelom bilo usmjereno na socijalnu dimenziju.

3. 1. 19. Glavna skupština „Pavlinovića" 31. srpnja 1910. godine

Kao što je dogovoreno pri osnivanju društva „Pavlinović" za Dalmaciju, sastanak skupštine trebao se održati krajem srpnja 1910. godine. Ta odluka provedena je 31. srpnja 1910. u Podgori, rodnom gradu Mihovila Pavlinovića. Njemu u čast, tog je dana društvo „Pavlinović" na njegovoj rodnoj kući podignulo spomen-ploču. Osim članova „Pavlinovića", kojih je bilo oko pedeset u to vrijeme, okupio se tog dana i dobar dio stanovništva makarskog primorja. Zatim, rasprave na

[436] *Dan*, god. VIII, br. 31 (4. kolovoza), 1910., str. 3.
[437] *Vrhbosna*, god. XXIV, br. 15-16, 1910., str. 255.
[438] L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 21.

glavnoj skupštini doticale su se „akcije za raširenje knjiga društva sv. Jeronima", „rad u štampi" koji je uključivao suradnju i pisanje članaka u splitskom *Danu* i *Mladosti*, „okupljanje naroda", tj. rad u narodu preko obrazovnih društava gdje se u dotadašnjem radu uspjelo osnovati jedno sokolsko društvo te omladinske organizacije koje su katolički đaci uspjeli osnovati u četiri sela. Zadnja tema sa skupštine doticala se lista *Mladost* koji je preuzelo društvo „Pavlinović" te povjerilo uredništvo Butkoviću u Zadru. Temelj svega rada „Pavlinovića" jest prema Mahnićevoj ideji da „[...] mladost najbolje mladež organizira [...]",[439] tj. da katolička mladež prenese ideje HKP-a i njegova socijalnog rada na seljačku i radničku mladež. Stoga, glavni zadatak „Pavlinovića" skupa s prvakom i pokretačem HKP-a na terenu Butkovićem, koji je stigao u Zadar s ogromnim iskustvom na organiziranju katoličke mladeži, jest „reformirati" *Mladost*, a preko nje i đačku, seljačku i radničku mladež te time stvoriti temelje omladinsko-organizacijskom radu.[440]

Treba napomenuti da je tjedan dana prije održavanja glavne skupštine „Pavlinovića" u Podgori prethodio Osječki sastanak na kojem je stvoren HKĐS, a društvo se trebalo reformirati na način da se radi kroz cijelu godinu, te pogotovo kroz praznike. Stoga, dužnost „Pavlinovića" bila je narodna prosvjeta dalmatinskog stanovništva, u prvom redu seljačke mladeži. Upravo u dalmatinskom puku, katolička je mladež smatrala da će svojim socijalnim radom utjecati na narodnu prosvjetu tog „zanemarenog" društvenog sloja. Jedan od predavača na skupštini, Jozo Poduje naglasio je kako treba krenuti od temelja te je rekao sljedeće: „Narod je kolektivna jedinica, a napredak narodni kao što i napredak čovjeka pojedinca stoji do čistoće njegovih duševnih temelja".[441] Ova izjava bila je u skladu i s načelima HKP-a koji polazi od cjelokupnog odgoja mladeži, ali s naglaskom na pojedinca, jer je pojedinac odgovoran za daljnji prijenos ideja HKP-a. Pozitivna stvar za katoličku mladež bila je ta što je među dalmatinskim narodom već kroz višestoljetni rad svećenstva ukorijenjena katolička vjera, a kroz prethodno stoljeće i hrvatska ideja. Stoga, rad katoličke mladeži s narodom više se okrenula socijalnim pitanjima, negoli pitanjima vjere i narodnosti. Upravo kroz socijalni rad pokušava se ublažiti siromaštvo dalmatinskog seljaka te na taj način prisvojiti seljaštvo kao najbrojniji sloj hrvatskog društva, na katoličku bazu.

[439] Pavlinovićevac, „H. K. A. Pr. Društvo 'Pavlinović' (Rad preko praznika i zadnjih dana)", *Luč*, god. VI, br. 2-3, 1910., str. 111.
[440] Isto, str. 110-112.
[441] Jozo PODUJE, „Zadaća 'Pavlinovića' u narodu", *Luč*, god. VI, br. 4, 1910., str. 152.

Ovom skupštinom „Pavlinovića" hrvatsko narodno đaštvo službeno je u Dalmaciji zašlo među narod, što je bila želja splitskog sastanka 1909. i njegove nove mlade generacije. Svečanim govorom na skupštini to je potvrdio Ivo Jelavić, član „Domagoja" i „Pavlinovića", koji je tom prigodom izjavio sljedeće:

„Narode, evo tvoja uzdanica hrvatsko katoličko narodno gjaštvo, kojeg sam i ja član, dolazi k tebi, da ti reče, mukotrpni narode, da ti reče, hrvatski seljače i ti primorče, da će te ljubiti, da će za te raditi i da će u potrebi i svoj život dati za te, mili narode. Da, narode, mi ćemo živjeti i umrijeti za tebe, jer smo svi iz tebe, jer smo svi iz tebe nikli, jer smo kost tvoje kosti, i jer smo krv tvoje krvi. Na moja usta, narode, kunu se tri hiljade katoličkih narodnih gjaka svetom vjerom i domom svojim, da će, narode, samo za te živjeti. A, ako te i mi, mukotrpni narode, izdamo, ako te mi iznevjerimo, ako se mi seljački sinovi od tebe, narode, otugjimo, tad prilijepii se jezici za usta naša, tad neka nas stigne tvoja kletva."[442]

Skupština je bila obavijena zanosom za narodnu stvar u katoličkom i hrvatskom duhu, što se očitovalo u narednim godinama. Na skupštini je sudjelovao i sudionik osječkog sastanka Marin Katalinić koji je ujedno izabran za predsjednika „Pavlinovića". Ovo je vrlo značajno za HKP u Dalmaciji jer je Katalinić izvrsno upoznat s ciljem HKĐS-a i ulogom koju treba izvršiti reformirano društvo „Pavlinović" u smjeru prosvjetnog i socijalnog rada u narodu kroz cijelu godinu. Naposljetku, „Pavlinović" je skupa s listom *Mladost* koji je potpao pod uredništvo Butkovića, preuzeo cjelokupan rad HKP-a u Dalmaciji, naravno u suradnji sa smjernicama HKĐS-a koje su dolazile iz Zagreba, ali na kojima su radili i pripadnici HKP-a u Dalmaciji. Stoga, druga (socijalna) faza HKP-a u Dalmaciji službeno je započela upravo završetkom glavne skupštine „Pavlinovića" u Podgori 31. srpnja 1910. godine.

3. 1. 20. *Dan* i „Hrvatski katolički narodni pokret"

Početkom kolovoza 1910., u splitskom *Danu* objavljen je članak „Nek se bistri", a dva tjedna kasnije nastavak pod nazivom „Hrvatski kat. narodni pokret". Naime, važnost ovih članaka jest pitanje miješanja HKP-a u politiku. U Dalmaciji, u kontekstu HKP-a i ostatka katoličkog klera, u pitanju su dva ideala: vjerski i domovinski. No, za razliku od klera, đaštvu nije dopušteno miješati se u politička pitanja. U prvom od dvaju članaka, autor je bio svjestan da je originalna zamisao pokreta obnova cjelokupnog hrvatskog društva u Kristu. Uz taj vjerski ideal, istodobno postoji i domovinski, tj. svijest o hrvatstvu i ujedinjenju svih hrvatskih zemalja pod žezlom vladara

[442] Dragan, „Društvo 'Pavlinović' i hrvatsko-katoličko slavlje u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXIV, br. 15-16, str. 256.

(habsburške krune) jer „[...] zdrave po hrvatski narod korisne socijalne i kulturne odnošaje može stvoriti samo hrvatski katolički narod sam, a to će biti onda, kad bude svoj na svome“.[443] S obzirom na postojanje dvostrukog cilja, vjerskog i narodnog, potrebna su bila dva usporedna puta u njihovu ostvarivanju: državnopravna politika i kršćansko-socijalna organizacija. Autor je smatrao kako bi bilo poželjno postojanje katoličke stranke u Saboru koja bi predstavljala dio katoličkog pokreta, ako bi bila postavljena na kršćanska i socijalna načela. Okupljanje kršćanskih sila u jedan tabor išlo bi preko dva mosta: stranački kršćansko-pravaški i izvanstranački (kršćansko-socijalni) koji bi predstavljao već postojeći Hrv. kat. nar. savez. Primjer ovakvog organiziranja bio bi njemački *zentrum* koji je istodobno politička, ali i kršćansko-socijalna organizacija. Zatim, oni katolici koji nisu željeli u politiku mogu se učlaniti u već postojeće katoličke organizacije poput Hrv. kat. nar. saveza i njegovih nepolitičkih dijelova ili pak HKĐS, koji sada uključuje društva: „Hrvatska”, „Domagoj”, „Središnji odbor za Dalmaciju” ili, pak, „Pavlinović”. Sve ove organizacije isključuju politiku, tj. one su kulturno-socijalnog karaktera. Nadalje, što se tiče tiska, već postojeći splitski *Dan* bio je katoličko izvanstranačko glasilo, ali je za politiku bio potreban jedan kršćanski pravaški list. Iako je u Dalmaciji postojalo nekoliko pravaških listova, potrebno je pokrenuti dnevnik koji bi trebao biti na kršćansko-socijalnom i pravaškom temelju.[444]

Zatim, nastavak članka „Nek se bistri” izašao je 18. kolovoza u *Danu* pod nazivom „Hrvatski kat. narodni pokret“. Prema mišljenju Kovačića, ovaj članak vjerojatno je napisao Ante Alfirević.[445] Naime, Alfirević je pod utjecajem pravaštva i pisma koje je dobio od Janeza Kreka, zamišljao stvaranje hrvatske katoličke stranke, nalik Slovenskoj ljudskoj (pučkoj) stranci. Takva nova stranka imala je okupljati splitske težake.[446] Ujedno, Krekova pisma upućena Alfireviću utjecala su na povezivanje i slogu te jedinstvo Hrvata i Slovenaca. U jednom Krekovu pismu, on je izrazio želju za osnivanjem hrvatske katoličke stranke, nalik onoj u slovenskim zemljama.[447] Alfirević (?) je u članku smatrao da po njihovu mišljenju (dalmatinsko svećenstvo) HKP ne smije biti isključivo vezan za jednu političku stranku, tj. isključivo stranački, ali se ne bi smio ni ograničiti na posve izvanstranačku bazu, već bi trebao imati uvjete za obavljanje obaju djelatnosti.

[443] Dr. J. M. C., „Nek se bistri!“, *Dan*, god. VIII, br. 31 (4. kolovoza), 1910., str. 10.
[444] Isto, str. 11.
[445] S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević“, str. 52-53.
[446] Andrej RAHTEN, „Pokušaji stvaranja Hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije“, *Zbornik HKP*, str. 378.
[447] Andrej RAHTEN, „Janez EV. Krek i Hrvatski katolički pokret“, *Zbornik HKP*, str. 387.

S obzirom na snagu antiklerikalnih stranaka, bila je potrebna „[...] politička stranka na kršćanskom stanovništu, za ovo je pak najpodesnija pravaška stranka, kada uvrsti u svoj program rad na kršćanskom i socijalnom temelju“.[448] Nadalje autor je govorio o Hrvatskom katoličkom narodnom savezu osnovanom 7. travnja 1910. kao izvanstranačke nepolitičke akcije te njegovu budućem drugom krilu „Naša politička akcija ili Pravaška stranka na kršćanskom i demokratskom temelju“. O temi o političkoj akciji i pravaškoj stranci, autor je napomenuo da je, osim hrvatske ideje o ujedinjenju zemalja, jednako važna briga o hrvatskom seljaku i radniku i rješavanje njihova socijalnog problema. No, kako bi svećenstvo i katolički svjetovnjaci pristali uz pravaše, potrebno je bilo u Pravašku stranku uvrstiti program „pozitivnog kršćanstva“ te da se stranka postavi na demokratski temelj. Uz kulturno-socijalni program, uvršten je i političko-pravaški program iz 1894. godine.[449] Prema autoru, jedino ovakva pravaška stranka u budućnosti bi mogla imati potporu čitavog dalmatinskog svećenstva.[450] Upravo iz tog razloga, *Dan* i Alfirevićev krug pokušavali su svim silama spojiti Starčevićeve ideje s kršćanskom demokracijom.[451]

Iz priloženog, jasno se očitava većinski pravaško usmjerenje dalmatinskog svećenstva, no to je svećenstvo na čelu s Alfirevićem tražilo dvostruku ulogu HKP-a.[452] Autor teksta je tražio da se HKP u Dalmaciji sastoji od dva dijela, stranačkog i izvanstranačkog. No, problem je u tome što je HKP od Trsatskog sastanka 1906. isključivo đački pokret lišen bilo kakve vrste politike i upletanja u istu. S druge strane, posebice starije svećenstvo inzistiralo je na neodvojivosti vjere i politike. Iako je autor imao namjeru držati taj đački pokret kao izvanstranački, ipak, ako se đačko katoličko gibanje poveže indirektno s politikom, prijeti pogibelj od antiklerikalnog liberalnog tiska, pa čak i opasnost od pravaša koji nisu skloni katoličkoj vjeri. Kroz izvještaje dalmatinskih katoličih đaka, jasno se primijeti da je pravaška mladež bila izrazito negativna prema katoličkim đacima i katoličkoj vjeri općenito. Upravo su stoga Mahnić i prvaci HKP-a Butković i Alfirević, ali i ostali, inzistirali na potpunom izbjegavanju političke aktivnosti mladeži HKP-a, što je čak početkom nove školske godine 1910./1911. potvrdilo Hrvatsko katoličko narodno đaštvo u

[448] A. ALFIREVIĆ (?), „Hrvatski kat. narodni pokret“, *Dan*, god. VIII, br. 33 (18. kolovoza), 1910., str. 2.
[449] Program Stranke prava vidi u: Marjan DIKLIĆ, „Stranka prava u Dalmaciji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća“, u: Zdravka JELASKA MARIJAN, Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, *Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013., str. 107-108.
[450] Isto, str. 3.
[451] Preuzeto iz Andrej RAHTEN, „Planinsko hrvatstvo: slovensko-pravaške teze i veze“, u: Zdravka JELASKA MARIJAN, Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, str. 279; Original vidi u: *Dan*, god. VIII, br.4. (broj nije digitaliziran online).
[452] S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević“, str. 52.

Zagrebu. Iako su Butković i Alfirević gajili slične pravaške ideje kao što je autor teksta (Alfirević?) i sam predlagao, što ćemo vidjeti dalje u radu, ipak su inzistirali da se đački HKP uopće ne miješa u politiku zbog prethodne situacije s *Hrvatstvom*. Autor teksta tražio je da se HKP u što skorijoj budućnosti sastoji od stranačkog i izvanstrančkog dijela, dok je u stvarnosti HKP, barem do pisanja tog teksta u kolovozu 1910., bio izvanstranački te je takav i namjeravao ostati. No, Dalmacija je bila specifična po snažnom pravaškom faktoru svoga svećenstva. U strahu od opozicije koja se sastojala od Talijana, Srba, naprednjaštva, jugoslavenstva itd., svećenstvo je bilo primorano reagirati u obranu katoličke vjere i hrvatske ideje. Stoga, već sljedećeg mjeseca, 11. rujna 1910., održana je glavna skupština dalmatinske Stranke prava, koja je osnovana 14. svibnja 1908. godine spajanjem triju pravaških skupina u Dalmaciji, među kojima su bile Prodanova, šibenska i dubrovačka.[453] Na toj skupštini dominirao je utjecaj dalmatinskog svećenstva upravo pod vodstvom prvaka HKP-a Alfirevića, koji je od proljeća iste godine zahtjevao da se stranka postavi na katolički temelj. Na toj skupštini, Mate Drinković, jedan od vođa Pravaške stranke i protivnik svećeničkog utjecaja u stranci, ipak je primio dalmatinsko svećenstvo u stranku, tvrdeći da ono radi za narod, ali ipak naglasio kako stranka ne smije biti „klerikalna“ i konfesionalna. Stranka prava tim je činom otvorila vrata svećenstvu te je dopunila svoj program izjavom o „[...] podizanju narodnog prosvjećenja na temelju kršćanskih načela [...]“.[454] Tadašnji vođe Pravaške stranke don Ivo Prodan i Mate Drinković bojali su se crkvenog utjecaja u stranci, ali su bili primorani na ovaj način postupiti jer Srbi ni ostale političke stranke nisu htjele suradnju s pravašima.[455] Ujedno, smatrali su da Crkva skupa sa svećenstvom radi u interesu bečkog dvora te je tri godine poslije dr. Mate Drinković napadao Alfirevića i Butkovića kao austrijske izmećare, dok je njihova obrana bila da su oni samo pravaši te da nisu u službi Beča, no o tome nešto kasnije u radu.[456] Ovaj skup u Šibeniku pozdravio je i splitski *Dan* koji je pisao da se Stranka prava postavila na katoličke temelje, ali naglasio da se *Dan* nije stavio na stranačko stanovište, već ostaje izvanstranački te politiku shvaća kao važnim faktorom među narodom.[457] Nadalje, prema memoarima člana HKP-a Frane Ženka Donaldina, pravaška skupina u Splitu tako je našla zajednički glas s ogromnom

[453] Mirjana GROSS, „Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu*, god. I, br. 1, 1971., str. 262.
[454] Isto, str. 267.
[455] Vidi više: Isto.
[456] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218.
[457] „Jesmo li se poistovjetali s pravaštvom?“, *Dan*, god. VIII, br. 38 (22. rujna), str. 3-4.

većinom pravaša diljem Dalmacije uključujući: „[...] Hrvatsku stranku prava za Dalmaciju, s don Ivom Prodanom u Zadru, dr. Antom Dulibićem u Šibeniku, pravašima iz Poljica, Sinjske i Imotske krajine, iz Neretve, donjomakarskog primorja i s dubrovačkim pravašima“.[458] Valja još spomenuti kako je Alfirević pod utjecajem Kreka htio da se Stranka prava spoji sa Slovenskom strankom, pri čemu se Drinković nikako nije mogao složiti jer je smatrao da će Stranka postati previše „konfesionalna”.[459] No, godine 1911. u bečkom parlamentu stvoren je Hrvatsko-slovenski klub od strane Slovenske stranke (VLS) te dalmatinskih i istarskih pravaša.[460] Zasluge za dio ove suradnje Slovenaca i Hrvata valja pripisati biskupu Mahniću. No, Alfirević se zbog svoga utjecaja kod dalmatinskog pravaštva uskoro našao na kritici Drinkovića, *Vrhbosne* i opozicijskih glasila, ali o tome nešto kasnije u radu.

Ovim činom, Alfirević se, umjesto pokušaja politiziranja HKP-a čime bi stupio u sukob sa svojim mentorom Mahnićem, odlučio na korak provođenja svoje ideje kroz svećenstvo, bez miješanja katoličkog đaštva u politiku. Alfirevićevo prihvaćanje ideje pravaštva vuče svoje korijene već od Riječkog sastanka 4. travnja 1904. kada je i sam Mahnić naglasio da prihvaća program pravaštva, ali nije želio poistovjetiti taj program s HKP-om od straha da pravaški političari ne sruše ideju HKP-a.[461] Ujedno, i sam originalni program HKP-a sastojao se od ideje „hrvatstva”, tj. isticanja i očuvanja hrvatskog identiteta. Od svih hrvatskih političkih programa tog vremena, najbliže ideji HKP-a bilo je pravaštvo, posebice politički program Stranke prava iz 1894. godine. No, dio dalmatinskog svećenstva na čelu s Alfirevićem prihvatio je samo politički program, pod uvjetom da se prilagodi njihovim dodatnim uvjetima, tj. da se stranka postavi na katoličko, socijalno i demokratsko uporište, što su ujedno i ideje HKP-a. Nadalje, ovakav stav ne čudi jer je HKP još od Riječkog sastanka 4. travnja 1904. imao na umu u budućnosti katoličku političku stranku, ali se na nju nije tada odlučio zbog nespremnosti laikata. Osim toga, članovi HKP-a bili su itekako svjesni da je takav isti pokret u Njemačkoj u početku krenuo nepolitički kroz katoličko udruživanje i tisak, a kasnije i kroz osnutak katoličke stranke pod nazivom „Zentrumpartei” čija je uloga bila obrana crkvenih prava.[462] Za kraj, nakratko se valja osvrnuti na

[458] NAS, Osobni arhivi, 8b, Frano Ženko DONADINI, rukopis pod naslovom „Pedeset burnih godina hrvatskoga naroda u Dalmaciji 1890.-1940.“ str. 89; S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević“, str. 52.
[459] Vidi: M. GROSS, „Uloga šibenskog pravaštva“, str. 266-267; A. RAHTEN, „Pokušaji stvaranja Hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije“, str. 379-380.
[460] A. RAHTEN, „Pokušaji stvaranja Hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije“, str. 379-380.
[461] Vidi: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 504.
[462] Vidi više: Ivan MARKEŠIĆ, „Katolički pokreti – europski kontekst“, *Zbornik HKP*, str. 71.

katolički dnevnik *Hrvatstvo* čiji je izvorni cilj bio predstavljati dio političkog krila HKP-a, a pretvorio se u dnevnik kojemu je draže bilo pravaštvo od katoličke vjere.[463] Naime, u rujnu 1910., ljudi oko *Hrvatstva* spojili su se s Frankovom strankom u Kršćansko-socijalnu stranku prava. No, već iduće godine, zbog slabosti i frakcije među pravašima, stvorena je jedinstvena Stranka prava u kojoj je i dalje bio prisutan veći broj svećenika.[464]

Postavlja se pitanje zbog čega je katoličko svećenstvo, posebice u Dalmaciji prihvatilo pravaštvo kao svoj politički smjer. Prema Biničkom, razlog leži u tome što je jedino „[...] pravaška misao bila čista hrvatska misao".[465] Binički je dodao da je svjestan činjenice da je Starčević smatrao muslimane najčišćom hrvatskom krvlju, ali su ipak katolici ti koji su jezgra ideje hrvatstva.[466] Stoga, kada govorimo kako je svećenstvo u Dalmaciji većinski prihvatilo izvorne ideje Starčevića, riječ je poglavito o njegovoj ideji hrvatskog naroda i hrvatske nacije. Prema tome, svećenstvo je pravašku ideju sa svim snagama pokušalo staviti na kršćansko stanovište s naglašenim socijalnim elementom koji se odnosio ponajviše na potrebu podizanja materijalnog stanja hrvatskog seljaka.

Ovdje je namjera bila prikaz utjecaja katoličkog svećenstva na pravaštvo u Dalmaciji i njihova ideja reformacije pravaške stranke u smjeru kršćansko-socijalnog duha. Ponovno naglašavam kako je HKP, barem od kolovoza 1906., tj. od Trsatskog sastanka, đački nestranački pokret koji se uistinu pokušavalo u više navrata uvući u politiku, a posebice tijekom Prvog svjetskog rata, što ćemo kasnije vidjeti. Primjer za inzistiranje na nestranačkom djelovanju đačkog dijela pokreta u Dalmaciji jest Alfirević koji je od samoga početka provodio Mahnićeve ideje među katoličkim đaštvom u Dalmaciji i inzistirao na neupletanju katoličke mladeži u politiku, ali je, kao što smo vidjeli na primjeru Stranke prava, zauzeo pravaški smjer s katoličkim i socijalnim temeljem. No, te dvije stvari nisu bile kontradiktorne, jer u prvom slučaju riječ je o laičkom pokretu, iako iniciranom od biskupa Mahnića i vođena svećenicima poput Butkovića i Mahnića. Pokret ipak naposljetku vodi katolički laikat i sam ga usmjerava, što smo najbolje vidjeli na primjeru splitskog sastanka. S druge strane, svećeničko miješanje u politiku u Dalmaciji traje već od sredine 19. stoljeća zbog utjecaja „liberalnih" ideja, stoga ono se nije kosilo s načelima HKP-a

[463] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 297.
[464] Vidi više: Isto, str. 296-300.
[465] F. BINIČKI, *Moje tamnovanje*, str. 11.
[466] Isto, str. 1.

jer je riječ o dvjema različitim skupinama: laikatu i kleru. Iako obje rade za širenje kršćanskih načela među hrvatskim narodom, jedni se postavljaju na nestranačku, a drugi na stranačku bazu. Upravo zbog ovih nesporazuma, protivnici HKP-a među svećeničkim redovima kritizirali su HKP jer su ga poistovjetili s onim katoličkim krugovima, dnevnicima i listovima koji su zagovarali političke stavove. No, HKP u Dalmaciji, nakon pravaškog ujedinjenja u rujnu 1910. zauzima sve veći utjecaj unutar tog pokreta te je sve pozitivnije o njemu pisao, što ćemo vidjeti kasnije u tekstu. Ali, taj pravaški smjer ujedno će biti žestoko kritiziran, čak od strane katoličkih krugova u ostatku Hrvatske i Bosne. On će ujedno biti i točka pucanja između HKP-a u Dalmaciji i HKP-a u banskoj Hrvatskoj pri čemu će se potonji više usmjeriti prema nacionalnoj (jugoslavenskoj) ideji.

3. 1. 21. Zaključak prve faze HKP-a u Dalmaciji

Dosadašnji rad HKP-a u Dalmaciji do rujna 1910. kretao se preko rada s katoličkom mladeži pretežito na sjemeništima, sveučilištima i srednjim školama. Jezgra HKP-a stvarala se među katoličkim đacima i studentima, „[...] znači 'odozdo', a ne 'odozgor' na temelju općih zaključaka proklamiranih na jednom skupu“,[467] poput sastanaka koje su održavali HKAD „Hrvatska”, HKAD „Domagoj“, ferijalnih sastanaka u ljeto 1908. te naposljetku Sveđačkog sastanka u Splitu u kolovozu 1909. i sastanka u Osijeku krajem srpnja 1910. godine. Taj rad katoličke đačke mladeži i održavanje sastanaka usmjereni su k odgoju nove generacije katoličke mladeži koja je prema Mahnićevom naumu nositelj svih budućih katoličkih zbivanja na području Hrvatske. Neprijateljski karakter od strane naprednjaka, starčevićanaca, talijanske i srpske manjine ukazuje na važnost odgoja novih katoličkih generacija. Đačka mladež diljem Dalmacije nalazila se pod snažnim utjecajem liberalnih, antihrvatskih, anticrkvenih i antikatoličkih ideja koje su prijetile kulturnom uništenju hrvatskog identiteta koji uključuje i katolički identitet. Ta dva identiteta valja u kontekstu prve faze HKP-a promatrati kao neodvojiva. U Dalmaciji je bio dobar broj svećenika i katoličke mladeži koja je njegovala „starčevićanske” ideje o hrvatskoj državi, no starčevićanska mladež u potpunosti je udaljena od katoličkog, pa čak i kulturnog karaktera. Upravo kroz naglaske na oba karkatera od strane katoličke mladeži njeguju se hrvatska tradicija i katoličke vrijednosti. Pravaški duh bio je snažniji u Dalmaciji negoli u drugim dijelovima Hrvatske, upravo zbog brojnog katoličkog svećenstva u ruralnim dijelovima Dalmacije, dok je u gradovima bio

[467] Anton BOZANIĆ, „Djelovanje biskupa Mahnića na formaciji i organizaciji katoličkog laikata do 1912. godine“, *Zbornik HKP*, str. 275.

izuzetno snažan anticrkveni, pa čak i protuhrvatski karakter. Stoga je HKP u Dalmaciji djelovao u dva bitna smjera, jačanje katoličkog kulturnog identiteta i njegove srodne veze s narodnim hrvatskim identitetom. Prva faza HKP-a u Dalmaciji jest borba za preostalo građansko katoličko đaštvo, a druga je faza započela s borbom za seosku i radničku mladež. Taj zadatak na sebe je u Dalmaciji preuzelo društvo „Pavlinović" koje je iz Zagreba usmjeravo novoosnovani HKĐS. Osnutak HKĐS-a označio je uspjeh prve faze HKP-a koja je težila duhovnoj izgradnji pojedinca i čitave hrvatske katoličke mladeži te ujedinjenju te iste mladeži u jedinstveni „Savez". Iako je, kako samo vidjeli, bilo različitih koncepcija oko načina funkcioniranja Saveza, ipak se hrvatska katolička mladež vođena idejom „kršćanske demokracije" odlučila na put gdje se Savez sastoji od svjetovnjačkih i bogoslovnih društava, ali su u Savez istovremeno stupali pojedinci na preporuku tih istih društava. Ovim činom HKP je bio centraliziran sa središtem u Zagrebu, ali je s obzirom na stvarnu situaciju rascjepkanosti po regijama dobrim dijelom bio i decentraliziran u smislu da su pokrajinska društva dobila zadatak brige o razvoju HKP-a u dosadašnjem duhovnom, ali s naglaskom na novom socijalnom aspektu pokreta.

Cilj HKP-a u Dalmaciji bio je izvesti katoličku mladež na „pravi put", jer upravo je u mladeži budućnost katolicizma i hrvatstva. Uspjeh HKP-a u Dalmaciji u prvoj fazi (1905. – 1910.), očitovao se kroz nekoliko faktora. Prvi među njima jest osnivanje splitskog katoličkog lista *Dan*, koji pripada takoreći predfazi dalmatinskog HKP-a. Zatim, uspješan rad Ante Alfirevića s katoličkom mladeži, što se jasno očitovalo kroz porast broja katoličkih društava i organizacija te broja članova HKP-a u Dalmaciji. Naposljetku, vrhunac dalmatinskog HKP-a bilo je uspješno održavanje Sveđačkog sastanka u Splitu u kolovozu 1909. koji je okupio ne samo kat. đaštvo iz cijele Dalmacije već iz cijele Hrvatske i Bosne, pa čak i Slovenije; te osnutak društva „Pavlinović" koji je nakon osječkog sastanka preuzeo dalmatinski HKP. Stoga, valja zaključiti kako je prva faza HKP-a religiozno-kulturnog konzervativizma u Dalmaciji polučila uspjeh u izgradnji novih snaga i ličnosti među dalmatinskom katoličkom mladeži koja se nakon splitskog sastanka okrenula prema dalmatinskom seljaku i radniku i svoj uspjeh doživljela kroz osnutak „Pavlinovića" i njegovo novo uređenje koje poprima krajem srpnja 1910. godine. Početkom nove školske godine 1910./11., započela je polako druga socijalna faza HKP-a na području Hrvatske, usmjerena na poboljšanje socijalnog stanja hrvatskog seljaka.

Prva faza HKP bila je usmjerena na izgradnju katoličkog, duhovnog, kulturnog, hrvatskog karaktera pojedinca. Stvaranje takvog pojedinca osiguralo je daljnje širenje njegova utjecaja u hrvatskom društvu. Taj „novi čovjek" je kao pripadnik laikata vodio borbu protiv neprijatelja Crkve na kulturnom polju. Prvu fazu izvrsno je opisao Mahnićev moderni biograf Antun Bozanić koji je zapisao sljedeće:

„Prvo je razdoblje formiranja katoličkih organizacija na sveučilištima i srednjim školama, gdje su se mladi stjecanjem znanja oduševljavali vjerskim idealima, a u odnosu prema vani postavljali su se obrambeno, branili katolička načela i opovrgavali idejne protivnike."[468]

No, u drugoj fazi, osim dosada svega navedenog, dodaje se nova socijalna komponenta, gdje usavršeni pojedinac u duhovnom i teorijskom dijelu mora svoja znanja i vrijednosti prenijeti na seljački sloj koji je ujedno i najbrojniji na području Hrvatske, ali ujedno i najugroženiji. Stoga, pridobivanjem tog sloja od strane uvježbanih i izgrađenih laika, osiguralo bi se učvršćivanje katoličkih ideala nasparam svim protukatoličkim i protucrkvenim idejama.

U kontestu prve faze, valja spomenuti ulogu svakodnevnog društvenog života katoličkog đaštva. Naime, većina aktivnog đaštva u HKP-u studirala je u Zagrebu. U autobiografiji Velimira Deželića mlađeg često nailazimo na njegovo druženje i razgovore s Eckertom, Roguljom, Kelovićem, Katalinićem, Vacom, Rebcom itd. Nema smisla da ovaj rad ulazi u tu svakodnevicu katoličkog đaštva čiji se razgovori odnose na sve moguće razine i područja ljudske djelatnosti i raznih područja interesa te osobnih promišljanja oko privatnih, književnih, filozofskih, teoloških, političkih itd. razgovora i rasprava. Naravno, za ovaj rad najbitnije su njihove djelatnosti oko HKP-a, ali ono što treba naglasiti jest osobni društveni život pojedinaca koji povijest često zanemaruje, a od velikog su značaja druženja ljudi i prijenos informacija između njih koji dovodi i do takoreći udruživanja oko pojedinih pitanja. Ovakve stvari teško je vrednovati u povijesnom kontekstu jer je riječ o svijesti pojedinca, skupine ili grupe. U kontekstu ovoga rada, potrebno je ovo spomenuti jer se kroz HKP vrlo često održavaju sastanci, skupštine, razna druženja i zabave koje pridonose radu k višem cilju, u ovom slučaju „rekristijanizaciji" društva. Valja shvatiti da je ideologija HKP-a njegovala pojedinu ličnost i njezin doprinos HKP-u. Upravo taj novostvoreni pojedinac unosio je svoja razmišljanja i ideje u HKP. Kao izvrstan primjer utjecaja na đačku katoličku mladež, pogotovo u Banskoj Hrvatskoj, izvršio je Krek preko svojih socijalnih ideja i tečajeva. Upravo na

[468] A. BOZANIĆ, *Biskup Antun Mahnić*, str. 86.

tečajevima rodila se potreba za suradnjom, upoznavanjem i razmjenom ideja. Osim toga, Krek je doprinuo „slavenskoj" suradnji sa Slovencima, što će kasnije biti prošireno i na druge slavenske narode, ali o tome kasnije u radu. Čitatelja svakako upućujem vezano na ovu temu na veliku autobiografiju obitelji Deželić i samog Velimira Deželića mlađeg pod nazivom *Kakvi smo bili?*.[469] Sam naslov može se prenijeti i na đačku katoličku mladež diljem Hrvatske i postaviti isto pitanje.

Nadopuna prethodnom paragrafu – spomeno bih „veleizdajnički proces" koji se odvijao u Zagrebu od 15. veljače do 5. listopada 1909. protiv članova Srpske samostalne stranke, a pratio ga je Friedjungov proces koji je trajao od 9. do 22. prosinca iste godine protiv nekoliko prvaka Hrvatsko-srpske koalicije i Frana Supila. Naime, zanimljivo je kako je Deželić mlađi zabilježio da je njegov djed Antun Kontak s majčine strane „[...] stari štrosmajerovac, prihvaćao je sve što je o optuženicima pisao 'Obzor' i što su govorili njihovi branitelji."[470] S druge strane, njegov otac Velimir Deželić stariji bio je starčevićanac koji je smatrao da su okrivljeni jednostavno gledali svoju državu u Beogradu. Dodao je da će Srbija biti jezgra koja će osloboditi sve „balkanske" Slavene. Što se tiče Deželića mlađeg, pod utjecajem Kreka, smatrao je da bilo kakvo političko rješenje ujedinjenja neće riješiti socijalna i ekonomska pitanja Slovenaca i Hrvata.[471] Iz ovih izjava vidimo tri različite generacije oblikovane svojim vremenom u kojem su živjeli. Upravo je zbog ovoga Mahnić smatrao kako, umjesto starijih koji već imaju svoju ličnost i nazore, treba angažirati i odgojiti nove mlade generacije koje bi postale stupovi katoličke obnove hrvatskoga društva i naroda. Upravo zbog ovoga, prva faza HKP-a, kako je primijetio i sam Rogulja,[472] gotovo je u cijelosti, s par izuzetaka, ograničena na đaštvo. „Drugi stadij što je slijedio to je *Krekovo doba*, koja je stvorila prve osnovke za socijalni rad u narodu."[473]

Taj stadij uistinu je započeo s novom školskom godinom 1910./11., iako se na području socijalnog pitanja radilo još od 1908. godine. No, tek osnutkom HKĐS-a započeo je organizirani rad oko organiziranja seljačke i radničke katoličke omladine. U Dalmaciji su već početkom školske godine 1909./10. stvoreni uvjeti za socijalni rad u narodu kada je Alfirević skupa s katoličkom mladeži osnovao ferijalno društvo „Pavlinović", a u svibnju 1910. pokrenuo je list *Mladost* u Splitu. S pokretanjem *Mladosti* osnivana su i prva mladenačka društva po gradovima i selima, ali

[469] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, 2011.
[470] Isto, str. 633.
[471] Isto, str. 634.
[472] Isto, str. 641.
[473] Isto.

je tek socijalna faza uistinu krenula početkom nove školske godine, dok je u Dalmaciji ona uistinu započela sa stvarnim razvojem tek u siječnju 1911. kada su članovi „Pavlinovića" prenijeli *Mladost* iz Splita u Zadar te je povjerena Butkoviću da bude njezinim urednikom. Ta druga socijalna faza HKP-a u Dalmaciji naziva se još „Omladinski pokret u Dalmaciji."[474]

Prvu fazu HKP-a valja zaključiti riječima Deželića mlađeg koji je najavio izlazak katoličke mladeži među narod:

„U prvom razdoblju našega mladog katoličkog pokreta (nazovimo ga apologetsko-filozofsko-literarnim) mi smo prikupljali pojedince da se individualno izgrade i osobno otmu materijalizmu, liberalizmu, modernizmu. Brusili su se nazori integralnog katoličanstva! I bivalo je i biva: da su se najrigorozniji čistunci osamili i zakukuljili u svojim sobama, ćelijama, unutar debelih zidina kurija."[475]

3. 2. Druga socijalna etapa – početak školske godine 1910./11. – 1912./13. godine

3. 2. 1. Razvoj HKP-a u školskoj godini 1910./11.

Faza HKP-a koja slijedi bila je usmjerena prema socijalnim pitanjima i aktivnijem životu unutar HKP-a uz, naravno, nastavak prakticiranja duhovnog života. Zatim, nedugo nakon početka nove školske godine, Rudolf Eckert izabran je kao predsjednik „Domagoja", što će svakako dati novi dodatni smjer cjelokupnom HKP-u.[476] Druga etapa HKP-a ujedno se naziva i „Krekovo doba", jer su upravo zahvaljujući njemu stvoreni uvjeti za socijalni rad u narodu.[477] Socijalni tečaj u Sloveniji, uz splitski sastanak naznačio je početak kraja etape religioznog i kulturnog konzervatizma i usmjerio pokret prema običnom puku. Ujedno, u *Lučи* se početkom školske godine 1910./1911. pojavila socijalna rubrika pod nazivom „Socijalni vijesnik", a uređivao ju je Rudolf Eckert.[478] U prvom broju *Lučи* za školsku godinu 1910./11., Eckert je u svojoj rubrici jasno najavio završetak prve faze HKP-a riječima:

[474] *Dan,* god. XI, br. 1 (2. siječnja), 1913., str. 2.
[475] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 657.
[476] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 67.
[477] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 641.
[478] Luč, god. VI, br. 1, str. 13-17; V. Deželić, *Kakvi smo bili?*, str. 641.

„Prvi je lustrum već prošao, otkako živi i napreduje katolički pokret među hrv. đaštvom. [...] Srećno smo prošli, hvala Bogu, prve stadije postojanja i integriranja u naštoj organizaciji, [...] a sada nastaje doba diferensiranja, nutarnjeg razvijanja, naobrazbe, jačanja i dizanja sila. [...] Socijalni je rad najbolji rad za narod.“[479]

Nadalje, Eckert je krajem prosinca 1910. napisao članak „U znaku napretka“. On je uočio kako je đačka organizacija brojala oko 3000 članova te je tako, iako velika, bila nestabilna pa je trebalo još raditi na usavršavanju pojedinaca. Eckert je tražio od hrvatskih katoličkih đaka da budu: „[...] potpuni ljudi, snažni individualiteti, moderni i napredni u pravom smislu riječi, a prožeti duhom starih kršćana“.[480] Uz ove riječi, Eckert je citirao Butkovića sa svrhom poticaja jedinstva đačke organizacije: „Nije li za nas zahtjev razuma, da često idemo onamo, gdje nas neprijatelji ne žele, da se hranimo Hljebom živim, tim zalogom mira i vječnog blaženstva? ... Bliže k izvoru!“[481] Nova katolička mladost imala je zadatak beskompromisno obnoviti hrvatsko društvo u Kristu. No, na tom putu nije imala protivnike samo u opoziciji, već i u vlastitim katoličkim redovima starijeg klera koje je gledalo te mlađe generacije nepovoljno, a posebice kada su mladi optuživali starije da su svojim zastarjelim mentalitetom napravili puno grešaka, došlo je čak i do verbalnih obračuna.[482] Katolička mladež nastavila je radikalno koračati zacrtanim putem obnove hrvatskog društva u Kristu. No, velika promjena unutar HKP-a jest odluka da zađe među narod, tj. u prvom redu seljaštvo kao najbrojniju hrvatsku društvenu skupinu.

Unutar HKAD-a „Domagoj”, početkom nove školske godine osnovana je Socijalna sekcija koju je vodio Marko Rebac. Naime, Rebac je skupa s Roguljom tijekom zime 1909./10. otputovao u Ljubljanu na šest mjeseci gdje su boravili na Zadružnoj školi na kojoj su proučavali socijalne, prosvjetne i političke organizacije tog vremena u Sloveniji.[483] Nakon njihova povratka u Zagreb, osnovana je Socijalna sekcija unutar „Domagoja” pod vodstvom Marka Repca.[484] Zatim, za vrijeme ljetnih praznika 1910./11., Rogulja i Šprajcer otputovali su u Munchen-Gladbach na socijalni tečaj u organizaciji „Volksveraina”.[485] Za kraj, istaknuo bih ponovno utjecaj Slovenaca na razvoj socijalne faze unutar HKP-a, a posebice važnost Janeza Kreka kojemu treba pripisati

[479] Rudolf ECKERT, „Socijalizovanje 'Luči'“, *Luč*, god. VI, br. 1, 1910.-1911., str. 13-15.
[480] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 140; Original vidi u: I. BUTKOVIĆ, „Drugovi, Bliže k izvoru!“, str. 50.
[481] Isto, str. 140.
[482] Isto, str. 140.
[483] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 122; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 641.
[484] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 642.
[485] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 124-125.

ogromne zasluge za razvoj i smjer HKP-a te na njihovoj međusobnoj suradnji koja će se nastaviti tijekom cijelog trajanja Pokreta.

Prema svom članku u *Luči* iz sredine 1911., pod naslovom „Zadružništvo – naša moć“, Marko Rebac obrazlaže temelj socijalne faze HKP-a, a to je udruživanje ljudi s ciljem međusobne pomoći, što prema autoru leži u čovjekovoj naravi.[486] Ova kršćanska komponenta ljubavi k bližnjemu imala je biti spojena s karakteristikom udruživanja, tj. zajedničkim interesom koji bi seljaka izvukao iz nepovoljnog socijalnog položaja. Problematika socijalne faze HKP-a dobrim se dijelom sastoji u odnosu grada i provincije, tj. središta HKP-a tj. Zagreba i ostalih hrvatskih regija. S rastućim demokratizmom, početkom 20. stoljeća javile su se i nove snage iz redova puka, poput braće Radić koji su se zalagali za prava seljaštva. U tom smjeru ide i nova faza HKP-a, posebice u ostalim „zapuštenim” hrvatskim krajevima poput Dalmacije. Upravo bi taj demokratizam trebao nadvladati omalovažavanje provincija, tj. svih regija izvan Zagreba, pri čemu bi se vrijednost provincija približila vrijednosti Zagreba za Hrvatsku stvar. Slična je stvar i kada govorimo o politici – situacija „provincije” i Zagreba drugačija je ovisno o trenutnim političkim potrebama. Nova faza HKP-a i u tom bi smjeru trebala djelovati preko Hrvatskog katoličkog narodnog saveza koji bi objedinio sav hrvatski kulturni katolički rad koji bi istodbono utjecao i na politički smjer u smislu približavanja ideja za hrvatsku stvar, tj. hrvatski narod i katoličku vjeru. Taj Savez je početkom nove školske godine djelovao samo u ugarskom dijelu Monarhije, ali, naravno, surađivao je i s Istrom i Dalmacijom. Upravo je jedan od ciljeva bio i premostiti razlike banske Hrvatske te Istre i Dalmacije s ciljem učinkovitije kulturne, socijalne i političke razlike. Premošćivanje tih razlika najbolje je ostvarivalo hrvatsko katoličko đaštvo koje je bilo objedinjeno u HKĐS. Katolička akademska prosvjetna društva „Kačić”, „Martić”, „Pavlinović” i „Dobrila” imali su zadatak djelovati po naputku iz Zagreba, ali s dopuštenjem prilagođavanja prema situaciji u kojoj su se nalazili. Ipak je tim društvima u hrvatskim regijama, zagrebački HKĐS ustupio određen stupanj autonomije u radu. Cilj je svakako bio smanjenje razlike i nesporazuma između Zagreba i provincije kroz sastanke pouzdanika, tj. predstavnika regija na zajedničkim sastancima. Točka u kojoj nije bilo neslaganja, jesu đački listovi, jer je *Luč* prihvaćena kao glavno i zajedničko glasilo sve hrvatske katoličke mladeži. Školske godine 1910./11. uredništvo *Luči* podijeljeno je između „Hrvatske” i „Domagoja”. U ime „Domagoja”, Eckert je, kao što je već spomenuto,

[486] Marko REBAC, „Zadružništvo – naša moć“, *Luč*, god. VI, br. 8 (svibanj), 1911., str. 346.

uređivao socijalni dio *Luči*.[487] Zatim, što se tiče seljačke katoličke mladeži, za njih je već 1. svibnja 1910. počeo izlaziti list *Mladost* u Splitu, ali je od siječnja 1911. počeo izlaziti u Zadru. Taj list je postao temelj za seljačku i radničku mladež, ne samo u Dalmaciji, već diljem Hrvatske.[488] Tako je nova školska godina obilježila borbu ne samo za općenito daljnji razvoj HKP-a u hrvatskom društvu, već je posebice naglasak bio na poboljšanju socijalnog stanja seljačkog sloja koji je ujedno bio i najbrojniji sloj na području Hrvatske.

Međutim, socijalna faza HKP-a nije našla potporu među svim katoličkim krugovima. početkom nove školske godine, pročula se vijest da će socijalno učenje Janeza Kreka biti osuđeno u Rimu. Ta vijest izazvala je ogorčenje u „Domagoju" te su pojedinci htjeli čak istupiti iz društva, pa čak i iz samoga Pokreta. Iz pisma Ive Jelavića dana 24. rujna 1910. upućenog prema Deželiću mlađem, doznajemo kako se biskup Nakić skupa s isusovcima sprema osuditi socijalno učenje Kreka, čime bi ugrozili i sam HKP.[489] Deželić je na tu novost komentirao kako su „[...] mladići nove socijalne orijentacije [...]" krivo shvaćeni od strane konzervativnog klera te da se prema njima gleda s nepovjerenjem.[490] No, s obzirom ma to da je Nakić preminuo 19. prosinca iste godine, nije došlo ni do kakve osude HKP-a i Krekova učenja. Nije točno jasno zbog čega su isusovci bili protiv HKP-a, ali zapis Deželića mlađeg koji je datiran u 1916., a izgovorio ga je biskup Krapac, glasi: „Čujem da se jezuiti tuže na "Domagojce" da nisu dosta dobri katolici. Nu! Vi ste laici, niste fratri!".[491] Izgleda da je isusovcima smetalo to što se laici HKP-a direktno uključuju u katolička pitanja, a da pritom nisu dobri katolici, vjerojatno jer se ne pokoravaju izravno crkvenoj hijerarhiji. U novijim istraživanjima ovog pitanja odnosa isusovaca i HKP-a, vidljivo je da su se isusovci od početka HKP-a pokušali udaljiti od Mahnića i njegova radikalnog pokreta. Stoga trzavice s isusovcima nastavile su se tijekom čitavog trajanja HKP-a.[492] Naime, u kasnijoj Roguljinoj podjeli HKP-a na dva dijela iz 1916., doznajemo kako su isusovci svrstani u tzv. „integralce", tj. u onaj dio katoličkog klera koji zahtijeva užu vezu Crkve i države, konfesionalno školstvo, pozitivnu katoličku književnost, katolička gospodarska društva te su u političkim pitanjima legitimisti. Naime, s druge strane, nova mlada generacija HKP-a, više je naginjala tzv. struji koju je Rogulja

[487] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 72.
[488] Vidi više: Ivan BUTKOVIĆ, „Iz našega katoličkoga pokreta", *HS*, god. IX, br. 9, 1911., str. 429-437.
[489] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 656.
[490] Isto, str. 656.
[491] Isto, knjiga 2, str. 825.
[492] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 69.

opisao kao struju „nacionalaca", a ukratko rečeno, sklonija je mirnom pristupu rješavanja problema s neistomišljenicima, pa čak u ponekim slučajevima i suradnji s „liberalcima", a posebice s pravoslavcima. Stoga, njihova politička pitanja nalaze se u narodnom interesu vođena moralnim načelima katolicizma.[493] Ovaj sukob kroz godine će se intenzivirati, a posebice tijekom Balkanskih ratova, da bi svoj vrhunac dostigao tijekom Prvog svjetskog rata, no o tome nešto kasnije u radu.

3. 2. 2. Stanje i razvoj HKP-a u Dalmaciji u školskoj godini 1910./11.

3. 2. 2. 1. „Stanje seljačkog staleža u Dalmaciji"[494]

Članak u *Luči* iz sredine 1911., autora Ive Jelavića, donosi pogled iz prve ruke na tešku situaciju dalmatinskog seljaka. Situaciju je važno opsežnije prikazati kako bi se bolje razumjela važnost rješavanja socijalnog pitanja u Dalmaciji pod vodstvom HKP-a i njegove produžene ruke u Dalmaciji, društva „Pavlinović". Autor odmah u početku govori kako se radi o njegovu vlastitiom zapažanju, umjesto o stručnom radu. Postavlja temeljno pitanje: Od čega boluje Dalmacija? Autor smatra kako je dalmatinski težak jezgra dalmatinskog života. Stoga, odgovor na „bolest" Dalmacije krije se u problemima seljaka, a odgovorni za to stanje redom su: zastupništvo u Beču, Sabor u Zadru, Zemaljski odbor i „naše" općine. Četiri navedena problema trebala su biti lijek za dalmatinskog težaka, a postali su otvor koji ga polako ubija. Autor problem prvenstveno vidi u velikom broju omjera odvjetnika naspram ostalih koji zastupaju Dalmaciju u carevinskom vijeću (11 zastupnika – od toga 6 odvjetnika), a još je gora situacija u zadarskom Saboru u kojem je od 40 zastupnika čak 30 odvjetnika. Postavlja se pitanje kako ti odvjetnici mogu zastupati „agrikulturnu" Dalmaciju. Jelavić upućuje na to da odvjetnici ne mogu razumjeti potrebe i poteškoće dalmatinskog seljaka, te da su više upućeni na gradsku sredinu umjesto na seosku. Nadalje, identičan je problem u zemaljskim odborima koji zasjedaju kroz cijelu godinu i imaju određen stupanj autonomije te bi njihova svrha trebala biti direktna pomoć seljaštvu, ali umjesto toga polovica zemaljskog Sabora čine odvjetnici. Uz to, Zemaljski odbor uzima ogromni prirez seljacima od čak 54 %, a od 1911. povišen je na 67 %. Tako se godšinje ubiralo oko 4 milijuna kruna prireza koje su trebale biti usmjerene na razvoj dalmatinskog gospodarstva, obrta, trgovine i školstva. Naposljetku, četvrti je problem u Dalmaciji broj općina kojih ima čak 86, a na njihovo

[493] Vidi više: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 829-830.
[494] Naslov ovog poglavlja direktno je preuzet iz članka u *Luči* autora Ive Jelavića, člana 'Domagoja' i 'Pavlinovića', studenta prava, podrijetlom iz Dalmacije koji ujedno i održava socijalna predavanja u Splitu; Vidi: *Luč*, god. VI, br. 8 (svibanj), 1911., str. 340.

financiranje odlazi čak 2 milijuna kruna od prethodno 4 skupljena milijuna od naroda. Svrha općina jest materijalno i moralno poduprijeti seljaštvo kroz gradnje putova, škola, pošumljavanja i uređivanja polja. No, takvo što u praksi se uopće ne provodi. Situacija je, prema autoru, još gora, jer isti ti koji bi trebali pomagati seljaštvu često kamatare i rade još veću štetu seljaku. U zaključku, rješenje ovog problema autor pronalazi u potpunom disfunkcionalnom birokratskom državnom aparatu u Dalmaciji u kojem vladaju osobni interesi, a ne interes naroda.[495] Identičnu stvar možemo zamijetiti u pisanju splitskog *Dana* krajem 1905. o tome da su općine često davale obećanja u poboljšanju situacije, ali obećanja nisu nikad ispunjena.[496]

Iduće poglavlje u članku pokušava pobiti predrasude o siromaštvu Dalmacije. Autor jasno naglašava kako je riječ o siromaštvu seljaka, a ne zemlje, tj. Dalmacije. Autor redom navodi ono što je istina i dan-danas, a to su dalmatinske: „gore, rudine, polja, pašnjaci, rijeke, plodovitost tla, raznolikost usjeva i nasada, klima, more [...]".[497] Kao posljednje navedena je i ljubav seljaka prema zavičaju. Autor krivi politiku Beča spram Dalmacije kroz posljednje stoljeće jer zbog ogromne količine obradive zemlje[498] u Dalmaciji, kada bi se kvalitetno upravljalo njome, Dalmacija bi postala najbogatija provincija svih austrijskih zemalja.[499] Zatim, autor daje kratak uvid u trenutno stanje dalmatinskog seljaštva koje nije u stanju plasirati svoje proizvode na šire tržište, prvotno zbog vinske klauzule iz 1891. koje je uništila konkurentnost dalmatinskih vina na tržištu, a zbog toga je patilo i plasiranje maslinova ulja na tržištu. Treći važni proizvod trebao je biti duhan, ali zbog otkupne cijene austrijskih vlasti, seljaku se ne isplati proizvoditi ga. Sve navedeno dosada povlači najvažnije pitanje u Dalmaciji, a to je: „Kako Dalmatinac živi?".[500] Odgovor autor odmah daje u prvoj rečenici: „Ne živi, jer ga nestaje",[501] a razlog leži u tome što je 1890. po austrijskom popisu stanovništva u Dalmaciji živjelo oko 620 tisuća, a 1900. popis pokazuje oko 590 tisuća stanovnika. S druge strane, sve ostale austrijske zemlje pokazale su porast stanovništva. No, sa smanjenjem broja seljaka, u Dalmaciji je došlo, zbog kapitalističkog utjecaja, do povećanog broja radnika, pogotovo u tvornicama kojih najviše ima u splitskoj okolici.[502] Ujedno, u kontekstu

[495] Isto, str. 341-343.
[496] Vidi više: *Dan*, god. III, br. 52 (28. prosinca), 1905., str. 1.
[497] Ivo JELAVIĆ, „Stanje seljačkog staleža u Dalmaciji", *Luč*, god. VI, br. 8, str. 343.
[498] Autor navodi oko milijun i dvjesto tisuća hektara obradive površine u Dalmaciji, Vidi: Isto, str. 344.
[499] Isto, str. 343-344.
[500] Isto, str. 345.
[501] Isto.
[502] Isto, str. 343-346.

splitske okolice, autor navodi kako vinogradi u okolici Splita, tj. na Splitskom polju, nisu u vlasništvu seljaka, nego su nasljeđe „feudalnih mletačkih signoratta."[503] Samo je trećina Splitskog polja u vlasništvu seljaka koji plaćaju ogromne poreze koje su čak prije vinske klauzule uspjeli i podmirivati. Autor dalje nastavlja na primjeru Splita i agrarne krize, pitanje koje je prvenstveno Smodlaka pokušao riješiti, ali ga je pretvorio u političko pa je doživjelo neuspjeh. Prema autoru, Split polako postaje proleterski grad te jedino moguće rješenje za seljaka jest „pravedno" rješavanje kmetskog pitanja, jer ako se to ne riješi, Dalmatinac u gradovima polako će postati rob stranog kapitala. Za kraj, autor navodi veliki problem kamatara diljem Dalmacije, što se djelomično riješilo osnivanjem soeskih blagajni po Raiffeisenovu sistemu. Prvu takvu blagajnu osnovao je Frane Ivanišević u svojoj župi u Jesenicama, a Ivanišević je u Dalmaciji osnovao i samostalni Zadružni savez. Razlog je tomu što je Alfirević u Dalmaciji Raiffeisenove zadruge vezao za ljubljansku „Zadružnu zvezu" čime je postao njihov delegat u Dalmaciji. Tako su krajem 1909. u Dalmaciji postojale 64 „Zvezine" zadruge, krajem 1910. njih sedamdeset, a sredinom 1911. čak 74. U Zadružnom savezu u Dalmaciji, osim Raiffeisenovih zadruga, uključene su i pučke štedionice, vinarske zadruge, uljarske zadruge, ribarske, mljekarske, ružmarinske i slične zadruge. U zaključku teksta, Jelavić je istakao ključnu važnost narodnog gospodarstva na kojem počivaju politička moć i jačina hrvatskog naroda. Upravo zato, katolička mladež mora se uhvatiti u koštac sa socijalnim pitanjem hrvatskog seljaka.[504]

Iz teksta se jasno iščitava problem dalmatinskog seljaka koji oko 1910. godine čini 83 posto ukupnog stanovništa Dalmacije.[505] Upravo zato, socijalni rad katoličke mladeži u poboljšanju socijalnog stanja seljaka, kao najbrojnije skupine hrvatskog društva s početka 20. stoljeća, osigurao bi učvršćivanje katoličkih ideala, ali i probitak istih na političkom polju. Naravno, za razliku od prethodnih desetljeća, gdje su uglavnom predstavnici katoličkih ideala bili svećenici, u ovom slučaju to bi s vremenom u potpunosti postali laikati. Kao što je već rečeno prije u tekstu, aktivnosti svećenstva u politici samo su dodatno razbjesnili opoziciju i njihov tisak, dok bi s druge strane laici daleko jednostavnije i učinkovitije vodili promicanje katoličkih i hrvatskih vrijednosti na političkom polju. Valja naglasiti da u kontekstu HKP-a politička faza dolazi tek na samom kraju kad je laik već izgrađen kao individualna ličnost te kada je zadatak laika na socijalnom polju

[503] *Luč*, god. VI, br. 9-10 (lipanj), 1911., str. 372.
[504] Isto, str. 374-378.
[505] Vidi: Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb: Leykam International, 2015., str. 81.

riješen. Tim dvama zadacima, izgradnjom individualca i pridobivanjem seljaštva, osiguralo bi se lakši probitak i promicanje katoličkih ideala diljem hrvatskog društva na svim razinama. Iz navedenih razloga, bio je nužan prikaz problema hrvatskog seljaka kako bismo lakše razumjeli ključnu važnost, ali i poteškoće u rješavanju socijalnog problema ne samo u Dalmaciji, već u cijeloj Hrvatskoj. Stoga, u nastavku će biti prikazan rad na rješavanju tog problema u Dalmaciji, a taj je teret na sebe preuzeo „Pavlinović" skupa s časopisom *Mladost* koji je usmjeren na hrvatsku katoličku mladež poglavito u seoskim područjima.

3. 2. 2. 2. Zadarska *Mladost* i njezin značaj za dalmatinsko đaštvo i selo

Početkom nove školske godine, katoličko svećenstvo, skupa s katoličkom đačkom mladeži započelo je raditi na rješavanju socijalnog pitanja seljačkog staleža. Kao što je već rečeno, prvi broj lista *Mladost*, usmjeren na seljačku i radničku mladež, izašao je u Splitu 1. svibnja 1910., a glavni cilj lista bio je: „Hoćemo, da hrvatska seljačka i radnička mladež bude svjesno prožeta idealima vjere i doma, pa da u znaku Križa pridonese i na sreći i slavi Boga i Hrvatske".[506] List je ujedno sebe smatrao nastavkom ideja Mihovila Pavlinovića, koji je diljem Dalmacije probudio hrvatsku svijest i pozvao na rad za narodnu prosvjetu. List čitatelju govori kako je upravo on nastavak njegovih ideja, ali i proširenje s budućim socijalnim radom. Ranije u tekstu spomenut je osnutak društva Pavlinović 31. srpnja 1910. godine koje je imalo koordinirati rad katoličkog đaštva u Dalmaciji, pogotovo socijalnog. No, što se tiče samog lista, zbog poteškoća je preuzet od istog tog društva i prebačen u siječnju 1911. iz Splita u Zadar pri čemu je uredništvo bilo povjereno Ivanu Butkoviću.[507]

No, krajem 1910., nagovještajem odlaska *Mladosti* iz Splita u Zadar, odlučeno je da se pokrenu dva nova lista u Splitu kako bi zamijenili *Mladost*. Prvi list bio je *Hrvatska država*, a imao je trostruku zadaću: promicanje demokratske misli i gospodarsko-socijalnog rada u narodu među pravaškim redovima, zastupanje katoličkih načela u javnom životu, te treći zadatak bio je borba protiv vjerskog nehaja, pogotovo u Splitu gdje je antiklerikalizam bio najizraženiji. Drugi list u Splitu koji je bio pokrenut početkom 1911. zvao se *Pučke novine*, usmjeren na „prosvjetljenje" pučanina.[508] U svrhu promoviranja ovih listova, ali i nastavka izdavanja splitskog *Dana*, osnovano

[506] *Mladost*, god. 1, br. 1 (1. svibnja), Split, 1910., str. 1.
[507] Vidi: *Mladost*, god. 1, br. 6 (prosinac), 1910., str. 1; N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 53.
[508] S. B., „Kako je u Dalmaciji?", str. 115.

je 1910. Katoličko tiskovno društvo koje je ujedno trebalo preuzeti Knjižaru sjemeništa i Leonovu tiskaru. Slično društvo bilo je planirano u Zadru početkom 1911. godine, a trebalo se zvati Hrvatsko društvo za katoličku štampu.[509]

Ipak, najvažniji list u Dalmaciji za HKP početkom 1911., dakako, bila je zadarska *Mladost* koja je trebala transformirati seljačku i radničku mladež diljem Dalmacije. Ta „nova" mladež imala je:

„[...] sačinjavati glavni stup hrvatske domovine, koja se do devedeset postotaka sastoji baš od radničke i težačke ruke; ta će mladež u bližoj budućnosti biti pozvana da odlučuje o udesu domovine, da rješava najzamašnije kulturne i socijalno-političke probleme".[510]

Mladost je na čelu s Butkovićem i u suradnji s društvom „Pavlinović" radila na organizaciji tzv. omladinskog pokreta, tj. seoske i radničke mladeži. Cilj tog pokreta bio je:

„Od naše omladine stvoriti buduće muževe svijesne katolike i svijesne Hrvate, stvoriti u pravom smislu riječi hrvatski narod, koji će dostojno mjesto zauzimati među drugim prosvjetljenim narodima, to je eto svrha našega omladinskog pokreta."[511]

Stoga, akcija *Mladosti* usmjerena je na preporod katoličke mladeži na selima. Preporod se u prvim mjesecima 1911. odvijao preko socijalnih i omladinskih tečajeva. Prva dva broja *Mladosti* bavila su se potrebom katoličkog organiziranja seljačke i radničke mladeži, a treći je broj donio Pravila katoličkog omladinskog društva koja su služila za osnivanje mladenačkih društava diljem Dalmacije i Istre.[512] Nadalje, provedba ciljeva omladinskog pokreta u Dalmaciji imala je teći kroz osnutak omladinskih društava koja bi u budućnosti davala „[...] prave i potpune Hrvate-katolike, buduću jezgru i srčiku hrvatskoga naroda".[513]

Već iz drugog broja časopisa godine 1911. saznajemo o održavanju dvodnevnog socijalnog tečaja u Splitu u siječnju 1911. godine. Tečaj je bio usmjeren prema seljačkoj i radničkoj mladeži. Teme tečaja kreću se od tjelovježbe, tiska, prava seljaka i radnika, Marijinim kongregacijama itd. Na tečaju je sudjelovalo 85 momaka iz okolice Splita, a predavači su bili Donadini, Alfirević, Brajević i pravnik Ivo Jelavić.[514] Ujedno, iz istog broja *Mladosti* uočavaju se brzojavi iz Vranjica,

[509] Isto.
[510] Isto.
[511] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 52.
[512] Vidi: *Mladost*, god. 2, br. 1-3, Zadar, 1911; S. B., „Kako je u Dalmaciji?", str. 116.
[513] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 52.
[514] *Mladost*, god. 2, br. 2 (veljača), Zadar, 1911., str. 28.

Jesenica, Gdinja, Imotskog, Dobrinja, Borovišća, Vinjana, Visa, Slatina itd. Iz brzojava dade se iščitati zanimanje čitatelja *Mladosti* u vezi sa socijalnim pitanjima. Primjerice, katolička mladež Vranjica svrstala se u već postojeće vranjičko društvo „Preporod“ koje je u biti bilo preteča „Pavlinovića“, ali ograničeno na područje Splita i okolice; zatim iz Gdinja na Hvaru doznajemo kako postoji ženska Marijina kongregacija te da se njihov župnik obratio društvu „Pavlinović“ za pomoć. Nadalje, u Jesenicima iz dopisa saznajemo kako don Frane Ivanišević, koji se već krajem 19. stoljeća zalagao za poboljšanje socijalnog pitanja seljaštva, djeluje kao kamen temeljac u toj župi, s obzirom na njegovo dosadašnje znanje i iskustvo u socijalnim problemima. Katolička mladež na Visu javila je *Mladosti* kako su osnovali Hrvatsko katoličko mladenačko društvo. No, sudbina nekih sela poput Vinjana kod Imotskog puno je gora – u dopisu su rekli kako, nažalost, još nemaju uopće osnovnu školu, ali su naručili 13 primjeraka *Mladosti* da se upoznaju s tečajevima, ali i situacijom u ostatku Dalmacije.[515]

U svibanjskom broju 5. časopisa *Mladost* iz dopisa doznajemo kako polako, ali sigurno sva postojeća seoska omladinska društva prihvaćaju *Mladost* kao temelj katoličkog omladinskog pokreta. Uz to, primjerice u pismu „Središenjeg odbora udruženih svećenika Šibenske biskupije“ doznajemo kako čvrsto stoje uz omladinski pokret u nadi da će se kroz časopis odgojiti katolička mladež u vjerskom i kulturnom pogledu.[516] Glas zadarske *Mladosti* pod palicom Butkovića i mladeži „Pavlinovića” dosegao je ne samo rubne krajeve Dalmacije poput Kotora, već se proširio sve do Slavonije iz koje su, iz mjesta Dragalića, pisala dvojica mladića koji su jedini pretplatnici lista u mjestu. Iz njihova pisma doznajemo kako kod njih još nema nikakvog mladenačkog društva, te da su prilike u Slavoniji teške po pitanju osnutka takve organizacije.[517] Iz sjeverne Hrvatske stigla su još dva dopisa *Mladosti* iz dva mjesta, Babine Grede, gdje djeluje Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo „Stojanović”, te iz mjesta Selnik kod Ludbrega u kojem djeluje omladinsko društvo „Kršćanski mladić“. Zanimljivo je da su kod društva u Babinoj Gredi preuzeta pravila upravo iz *Mladosti*, a kod društva u Selniku žale se da imaju samo predavanja, ali bez gimnastičkog programa koji je prisutan u Dalmaciji.[518] Tako je *Mladost* potaknula osnutak mladenačkih društava diljem Dalmacije u kojima je, naravno, osim vjerske i kulturne karakteristike, naglasak bio na socijalnom elementu. Osim mladenačkih društava, neki gradovi poput Solina imaju u vidu osnutak

[515] Isto, str. 29-31.
[516] *Mladost*, god. 2, br. 5 (svibanj), 1911., str. 74.
[517] Isto, str. 74-75.
[518] Vidi: Isto, god. 2, br. 9 (rujan), 1911., str. 113-114.

takvog društva, ali i stvaranje radničkog društva jer je ipak riječ o dvije odvojene društvene skupine.[519] Tako se u Solinu 25. svibnja osnovalo omladinsko društvo[520] pod upravom mladog svećenika don Nike Petrića[521] koji je kasnije pisao članke za *Vrhbosnu* vezano za stanje HKP-a u Dalmaciji, ali i o tome kasnije u radu. Iz ovoga proizlazi da je većina gradova i sela u Dalmaciji imala različite mladenačke organizacije ili, pak, samo jednu, ovisno o njihovim mogućnostima, ali i samom angažmanu lokalnog svećenika. Naravno, najvažniju ulogu odigrali su ipak članovi „Pavlinovića" koji su se angažirali u svome radu s katoličkom mladeži na selima diljem Dalmacije. Kao jedan od primjera valja spomenuti malu općinu Muo kraj Kotora gdje su dvojica članova „Pavlinovića" dana 7. svibnja 1911. sudjelovali u osnutku prvog mladenačkog društva na području cijele Boke kotorske. Iz pisma iz Kotora doznajemo kako će upravo osnutak ovog društva postati temelj za osnutak i ostalih društava diljem Boke. U pismu se donosi i sažetak govora jednog od članova „Pavlinovića" koji upućuje na žalosno stanje diljem Boke, posebice u kontekstu propadanja hrvatskih društava u Boki.[522] Iako su neka mjesta u Dalmaciji imala poteškoće s osnivanjem omladinskih društava, ipak je Dalmacija već početkom travnja brojila 28 omladinskih organizacija s oko 1000 članova. *Mladost* je toliko bila popularna da je odlučila i organizirati seljačku i radničku mladež na odlazak na Ljubljanski sastanak koji se trebao održati u kolovozu 1911. godine. Čak se planiralo stvaranje posebnog Saveza za seljačku i radničku mladež, ali do tog osnutka, *Mladost* je skupa s „Pavlinovićem" vodila cjelokupnu organizaciju HKP-a u Dalmaciji.[523]

Valja naglasiti kako je središte HKP-a u Dalmaciji grad Zadar, barem do završetka Prvog svjetskog rata. No, iako je centrala za Dalmaciju u Zadru, Split, posebno zbog broja stanovnika i okolice, doživio je bujniji đački katolički život za razliku od Zadra. Razlozi važnosti Zadra leže u tome što je upravo u Zadru već 1908. osnovan Centralni odbor čija je zadaća koordinacija HKP-a u Dalmaciji. Osim toga, početkom školske godine 1909./10. u zadarsko je sjemenište stigao Ivan Butković nakon završetka studija u Beču. Upravo je Butković kao profesor na zadarskom

[519] Isto, str. 75.
[520] Isto, str. 88.
[521] Vidi više o Petriću u: Daniel PATAFTA, „Hrvatski liberalni tisak o reformnom pokretu dijela katoličkog nižeg klera (1918.-1923.)", *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. XI, br. 21, 2016., str. 13-16; Stalnim župnikom u Solinu postao je 29. srpnja 1914., Vidi u: AMS, Arhiv don Frane Bulića, *II, Korespondencija*, kut. 2, Petrić Niko (pismo).
[522] *Mladost*, god. II, br. 6 (lipanj), 1911., str. 87.
[523] S. B., „Kako je u Dalmaciji?", str. 116.

sjemeništu preuzeo početkom 1911. uredništvo *Mladosti* koje je izdavalo društvo „Pavlinović“. Iste godine u svibnju, osnovano je u Zadru, uz potporu splitskog biskupa Ante Gjivoje i pod pokroviteljstvom zadarskog nadbiskupa Vinka Pulišića, Hrvatsko društvo za katoličku prosvjetu. Tajnik tog društva bio je upravo Butković.[524] Sve skupa, može se zaključiti kako u Dalmaciji socijalna faza službeno započinje izlaskom prvog broja *Mladosti* u Zadru u siječnju 1911. pod uredništvom Butkovića i društva „Pavlinović“. Tako je osnutak „Pavlinovića” u rujnu 1909. i pokretanje *Mladosti* u Splitu u svibnju 1910. više bio kao pretpočetak socijalne faze u Dalmaciji, a zadarska *Mladost* kao pravi početak praktičnog rada među dalmatinskim gradskim i seljačkim katoličkim đaštvom. Naravno, valja dio zasluga pripisati i Alfireviću kao uredniku *Mladosti* tijekom njezina izlaska u Splitu tijekom 1910., ali i njegovoj ulozi u osnutku društva „Pavlinović“ koje je postalo temelj u organizaciji gradske i seljačke katoličke mladeži. Alfirević je nastavio i svoj predavački rad, ne samo u splitskoj gimnaziji, već i na tečajevima za omladinska društva.

Naposljetku, valja istaknuti još dvije stvari vezane za omladinski pokret u Dalmaciji. Naime, prvotno, ideje takvog pokreta preuzete su od Slovenaca, a sam pokret je na prostoru Hrvatske prvo započeo u Dalmaciji. Razlog tome leži u činjenici što je kulturna borba najviše odjeka imala u Splitu i okolici, a pritom su se stvorili uvjeti za nastanak i rast omladinskog pokreta.[525]

3. 2. 2. 3. Tečaj za organizaciju mladenačkih društava u Splitu (14. – 15. veljače 1911.)

Što se tiče HKP-a u Splitu, glavni izvor jest splitsko katoličko glasilo *Dan*. U pisanju dana u veljači 1911., doznajemo kako se već prethodno spomenuti tečaj u *Mladosti* održao 14. – 15. veljače pod nazivom „Tečaj za organizaciju mladenačkih društava u Splitu“.[526] Ovaj tečaj održan je incijativom zadarskog Centralnog odbora, a glavnu je riječ vodio don Ante Alfirević. Osim Alfirevića, od poznatijih sudionika i podupiratelja HKP-a bili su Vinko Brajević, don Ante Glumac (urednik *Dana*), Ženko Donadini i Ivo Jelavić. Osim njih, na sastanku su sudjelovali, naravno, katolički đaci iz Splita i okolice, ali i veći broj svećenika diljem Dalmacije, uključujući i prethodno

[524] Vidi: *Mladost*, god. II, br. 6, str. 85.
[525] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji“, str. 52-53.
[526] *Dan*, god. IX, br. 7 (16. veljače), 1911., str. 6.

spomenutog solinskog župnika don Niku Petrića. No, najvažnija osoba na sastanku bio je Slovenac Janez Kalan, stručnjak za mladenačke organizacije.[527]

Prva tema sastanka, koju je vodio Ante Alfirević, bila je o Marijinim kongregacijama koje moraju surađivati s omladinskim društvima po selima. Cilj je bio da se kroz 1911. godinu osnuje minimalno 30 kongregacija diljem Dalmacije kako bi iduća 1912. godina mogla biti što uspješnija u socijalnom pitanju.[528] Alfirević je zaključio temu s riječima: „Ko ima mladež taj ima budućnost, ko nema mladež, taj nema nikakve budućnosti".[529] Nakon Alfirevićevih riječi, uslijedila je rasprava o načinu osnutka kongregacija u pojedinim selima gdje je osnutak nešto teži.[530] Uslijedila je rasprava, a onda je Alfirević ponovno preuzeo riječ te se prebacio na temu „mladenačkih društava".[531] Ta društva trebala su biti nadopuna kongregacijama, ali morala su se držati civilnih zakona. U društva su, osim mladeži, mogli stupiti i odrasli. Što se tiče pravilnika za takva društva, imao je izaći u budućem broju *Mladosti*. Osim svog socijalnog sadržaja u vidu održavanja predavanja, društva su imala i svoj gimnastički program i tamburaški zbor. U osnivanju društva trebalo je sudjelovati minimalno 15 osoba, iako je bilo poželjno i više. Nakon ove teme, uslijedila je kratka rasparava, nakon čega je Ivo Jelavić preuzeo riječ o zabavnom sadržaju društava s ciljem povezivanja i međusobne suradnje seljaka. Zabavni sadržaj morao je biti jednako važan kao i socijalni. Izlagač Jelavić predlagao je unutar društva stvaranje pjevačkih, tamburaških, glazbenih i sokolskih klubova, ovisno o interesima pojedinaca i njihovim sposobnostima. Izlagač je naveo primjer župe Jesenice u kojoj je župnik bio socijalni agitator i podupiratelj HKP-a don Frano Ivanišević.[532] Na sastanku je pročitano i pismo člana odbora „Pavlinovića" koji poziva sve da se ujedine oko „Pavlinovića" i njegova mladenačkog glasila *Mladost*. Ta dvije sastavnice bile su kamen temeljac sveg budućeg razvoja HKP-a u cijeloj Dalmaciji. Nakon kraće rasprave, riječ je preuzeo slovenski velečasni Kalan koji je govorio na slovenskom te se ponovno dotakao tema Marijinih kongregacija i Omladinskih društava na primjeru Slovenije. Prema njegovim riječima, organizacija mladeži kretala se u dva smjera: crkvenom i svjetovnom. Crkvena su, naravno, bile Marijine kongregacije, a svjetovna Mladenačka društva. Dodao je kao nastavak na Alfirevićevo

[527] Isto, str. 6.
[528] Isto, str. 6-7.
[529] Isto, str. 7.
[530] Vidi više: Isto, god. IX, br. 8 (23. veljače), str. 6.
[531] O temi "mladenačkih društava" riječ je trebao voditi velečasni Kalan, ali je zakasnio parabrodom; Vidi: Isto.
[532] Vidi više: Isto, god. IX, br. 9 (2. ožujka), 1911., str. 4.

izlaganje da valja osnovati u kontekstu mladenačkih društava i žensku sekciju. Što se tiče kongregacija, Kalan je naglasio njihov vjerski i odgojiteljski karakter, ali isto tako zabavni sadržaj s ciljem povezivanja članova. Sastanke je trebalo održavati barem jednom mjesečno. Svrha Marijinih kongregacija po njegovim je riječima trebala biti (kršćanskog) moralnog karaktera, a odsjeci unutar kongregacije po mogućnostima pojedine župe trebali bi biti: „[...] euharistični, za štampu, za trijeznost, karitativni, za kršćanski nauk, pjevački, diletantski, misijonski, iseljenički".[533] Zatim, što se tiče omladinskih društava, Kalan je naglasio kako je riječ o svjetovnoj organizaciji i društvu za izobrazbu. Poželjno je bilo da se predavanja drže svaki mjesec u pitanjima osnovne izobrazbe i gimnastike. Kalan je naveo i slovenski primjer Orlova kao gimnastičkih društava, što će kasnije tijekom drugog razdoblja pokreta (Kraljevina SHS) zaživjeti i na području cijele Hrvatske. Kalan je pri kraju govora rekao kako je projekt suradnje Marijinih kongregacija i Mladenačkih društava već polučio uspjeha u borbi protiv liberala na području Slovenije. Stoga je smatrao kako je prijeko potrebna organizacija ovih dvaju društava s ciljem organizacije puka, a posebice mladeži. Naposljetku je pozvao sudionike, ako budu u mogućnosti, nazočiti katoličkom „jugoslavenskom" sastanku u Ljubljani.[534]

Naime, ponovno se i na ovom sastanku uočava ključna uloga slovenskog katoličkog pokreta i njihovih organizacija i posebice iskustava kroz pokret. Očigledno je da je Slovenski katolički pokret puno bolje napredovao od HKP-a. Suradnja sa Slovencima HKP-u je donijela brojne prednosti, pogotovo na socijalnom planu, još od predavanja Janeza Kreka u Zagrebu 1907. godine. Tako se slobodno može reći da su Slovenci odigrali veliku ulogu u HKP-u, počevši od samog Mahnića koji je podrijetlom bio Slovenac, pa preko Beča kroz potporu slovenskog akademskog društva „Danica", pa sve do Trsatskog sastanka 1906. u kojem je bila nekolicina Slovenaca, pa sastanka u Zagrebu 1907. i predavanja Janeza Kreka pa do Splitskog sastanka 1909. na kojem je bilo i nekoliko Slovenaca, te naposljetku i ovog tečaja u Splitu u veljači 1911. na kojem je veliku riječ imao upravo slovenski svećenik iz Ljubljane, Janez Kalan.

Drugi dan tečaja ponovno je otvorio Alfirević, ali je odmah dao riječ Kalanu koji je opisivao situaciju funkcioniranja katoličkog pokreta u Sloveniji, pri čemu je najzanimljivija izjava da organizacija nije samo slovenska, već i jugoslavenska. Naravno, riječ jugoslavenska uzimala se

[533] Isto.
[534] Isto, str. 5.

kao most između Slovenaca i Hrvata, ali će se u narednim godinama proširi i na Srbe, no o tome nešto kasnije. Kalan je govorio o vjerskim, strukovnim, ekonomskim organizacijama. Posebno pitanje razvilo se oko pitanja emigracije upravo zbog socijalnog problema. Kod Slovenaca je postojalo društvo sv. Rafela za iseljenike, a na sastanku se Alfirević nadovezao na tu temu iseljeništva te je ukazao na pisanja splitskog *Dana* o tom pitanju i pitanju osnutka takvog društva, ali takvo što u Splitu nije urodilo plodom. Ujedno, u pitanju emigracije nadovezao se i don Ante Glumac koji je rekao da statistika govori kako se iselilo 10 posto Dalmatinaca te se sumnja da je stvarna brojka iseljenih Dalmatinaca oko 100 tisuća.[535] Naravno, ova brojka odnosi se na razdoblje od početka 19. stoljeća pa sve do 1911. godine. Uzrok ovim iseljavanjima primarno je teško gospodarsko stanje, koje se posebice još i pogoršalo krajem 19. stoljeća donošenjem vinske klauzule 1891. od strane vlasti te tri godine kasnije pojavom filoksere vinove loze.[536] Upravo zbog iseljavanja, a posebice mladih muškaraca i potom njihovih obitelji te rodbine, potrebno je bilo riješiti socijalno pitanje u Dalmaciji.[537] Nakon iseljeničkog pitanja, Kalan je nastavio s političkom organizacijom u Sloveniji, pri čemu valja istaknuti u tom govoru kako se svećenik mora primarno okrenuti svojoj svećeničkoj dužnosti u župi. Kalan je primijetio da su oni svećenici koji su stavili svoju primarnu dužnost na prvo mjesto, imali i najveći uspjeh u političkom i socijalnom području, za razliku od onih kojima je politika bila važnija od svećeničkih dužnosti.[538] Ostatak tečaja bavio se upravljanju blagajnama kod podupiranja seljačkog materijalnog stanja.[539]

Ovaj tečaj bio je od iznimne važnosti ne samo za katoličku mladež, već i za svećenike koji imaju voditi brigu o socijalnom pitanju u svojim seoskim župama kroz osnivanje Marijinih kongregacija i poticanje na osnivanje mladenačkih društava. Iskustva Slovenaca odlično su poslužila za suočavanje s određenim poteškoćama kod socijalnog rada. Tečaj je ujedno utjecao na daljnji smjer djelovanja članova „Pavlinovića“, ali i pisanje zadarske *Mladosti*. Kroz cijelu 1911., ali i 1912. godinu, HKP u Dalmaciji odvijat će se primarno oko rješavanja socijalnog pitanja dalmatinskog seljaka.

[535] Isto, god. IX, br. 13 (30. ožujka), 1911., str. 4.
[536] Vidi više o iseljavanju u: Robert SKENDEROVIĆ, „Hrvatsko iseljeništvo i Hrvati u susjednim zemljama od početka 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata“, u: *Temelji moderne Hrvatske: Hrvatske zemlje u 'dugom' 19. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska, 2016., str. 151-166.
[537] Vidi više: *Dan*, god. IX, br. 13 (30. ožujka), str. 4.
[538] Isto, god. IX, br. 14 (6. travnja), str. 4.
[539] Isto.

3. 2. 2. 4. Socijalni, politički i duhovni razvoj HKP-a od početka 1911. do nove školske godine

U rješavanje socijalnog pitanja, kako smo dosad vidjeli, nije bilo umiješano samo đaštvo i njihove organizacije, već i svećenstvo.[540] Bitna karakteristika druge faze HKP-a u Dalmaciji jest zajednički rad katoličke mladeži i većeg dijela dalmatinskog svećenstva. Za razliku od prve faze u kojoj su pojedini mlađi svećenici poput Butkovića i Alfirevića utjecali na izgradnju identiteta hrvatskog laika, druga faza, barem u Dalmaciji uključuje veću podršku katoličkoj mladeži od strane ne samo mlađeg, već i starijeg klera u rješavanju socijalnog pitanja. Njihov zajednički rad cilja na seljačku i radničku mladež koja bi, kad bi bila kvalitetno organizirana, donijela veliku potporu HKP-u u Dalmaciji. Među istaknutim svećenicima u Dalmaciji, koji su radili na rješavanju socijalnog pitanja, osim Butkovića i Alfirevića, valja spomenuti supetarskog župnika Pappafavu te župnika u Jesenicama Franu Ivaniševića koji je socijalno pitanje doveo na dnevni red još 1900. na kongresu u Zagrebu.[541] Početak socijalne faze u Dalmaciji, bilo da je datiramo u kolovoz 1910. kada je osnovan „Pavlinović" ili, pak, na početak 1911. kada *Mladost* preuzimaju Butković i „Pavlinović", označava prelazak HKP-a u Dalmaciji „iz defenzive – u ofenzivu".[542] Naime, nakon dugogodišnjih branjenja kršćanskih ideala katoličke mladeži u Dalmaciji, preko rada te iste mladeži ili, pak, preko lista *Dan* od protuklerikalnog tiska i protuklerikalnih prosvjeda i drugih aktivnosti „napredne omladine", došlo je vrijeme da se HKP u Dalmaciji direktno obračuna s protivnicima. Ta borba vodila se na dva područja, đačkom i svećeničkom. Svećenici, osim svojim socijalnim radom među župljanima, odlučili su se svrstati na stranu Stranke prava. S druge strane, đaštvo je strogo upozoreno da se kloni političkih pitanja. Svrstavanje svećenstva, ali realno govoreći i dijela HKP-a u Dalmaciji na stanovište pravaških ideja, izazvalo je kritike upućene svećenstvu koje je prozvano da se bavi „strančarenjem" te da se ne pokorava crkvenoj vlasti.[543] No, pravaški program koje je dalmatinsko svećenstvo prihvatilo nije se sastojao samo od klasičnog pravaškog programa, već je naglašen snažan katolički element, ali i ono najvažnije, socijalni element. Jedan od dopisnika iz Zadra za *Vrhbosnu*, pod inicijalima S. B., smatra kako hrvatski i katolički program, pa ni politički probitak neće spasiti narod. Jedini uistinu pravi spas za hrvatski narod bio je socijalno-gospodarski i prosvjetni rad preko kojeg svećenstvo i đaštvo „[...] stvaraju

[540] Vidi: S. B. „Kako je u Dalmaciji?", str. 114.
[541] Vidi: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 173-174.
[542] S. B. „Kako je u Dalmaciji?", str. 114.
[543] Isto, str. 114.

preduvjete sigurnoj narodnoj budućnosti“.[544] Pravaške ideje u Dalmaciji promicao je i splitski list *Dan*, posebice nakon skupštine pravaša u Dalmaciji 11. rujna 1910. godine. Glavni naglasak *Dana* oko pravaških skupina jest potreba da se stranka prava postavi na kršćansko gledište.[545] O utjecaju pravaštva na zadarsko svećenstvo ide u prilog što je Butković imao pozitivno mišljenje o pravašima, ali i prethodno navedeni S. B. koji je pisao pozitivno o pravaštvu i u splitskome *Danu*.[546] Tako se u Dalmaciji usporedno javlja zanimanje i rad za pravaški program na katoličkom načelu te provedba socijalnog programa za uzdizanje materijalnog stanja dalmatinskog seljaka s ciljem pridobivanja budućih generacija za katoličku i hrvatsku stvar.

Osim socijalnog i političkog angažmana u Dalmaciji, vezano za rad HKP-a važno je spomenuti i duhovni angažman koji pripada početnoj fazi HKP-a. Đački život na sjemeništima diljem Dalmacije nastavlja se razvijati preko sastanaka i raznih organizacija i sekcija. Tako se u Splitu pod vodstvom Alfirevića održavaju razni sastanci.[547] Na dubrovačkom sjemeništu događa se identična stvar kao u Splitu, s time da njihov list *Ljiljan* raste iz dana u dan.[548] U Zadru, pod vodstvom Butkovića buja život na sjemeništu. Znamenita sjednica na zadarskom sjemeništu održala se 30. travnja na kojoj je dominirala ideja narodnosti, a na sjednici je čak bio i predstavnik starčevićanske organizacije.[549] Ovaj događaj ide u prilog jačanju pravaških ideja među zadarskom katoličkom mladeži. Početkom lipnja stiglo je izvješće u *Luči* sa splitskog sjemeništa iz kojeg saznajemo o održavanju triju sastanaka tijekom školske godine 1910./11. i brojnim predavanjima pod vodstvom Alfirevića i Kalana. Ujedno, veliko je bilo zanimanje za Ljubljanski sastanak među splitskim sjemeništarcima.[550] Za pretpostaviti je da su i splitski sjemeništarci i katolička mladež pod utjecajem pravaških ideja, pogotovo zahvaljujući utjecaju Alfirevića koji je bio važan sudionik svepravaškog sastanka u rujnu 1910. godine. Tako je, za razliku od Banske Hrvatske, Dalmacija, barem što se tiče svećenstva i katoličke mladeži, pod velikim utjecajem pravaških ideja. Poslije će doći i do ideološkog sukoba s „braćom” iz „Banovine”, no o tome nešto kasnije u radu. Nadalje, u Makarskoj je 1911. Osnovan Zbor franjevačkih bogoslova pod nazivom „Milovan”.[551] Zbor je

[544] Isto, str. 115.
[545] Vidi: *Dan*, god. IX, br. 36 (7. rujna), 1911., str. 1.
[546] *Dan*, god. IX, br. 38 (21. rujna), str. 1.
[547] Vidi: *Luč*, god. VI, br. 6, str. 266-267.
[548] Isto, str. 269.
[549] *Luč*, god. VI, br. 9-10 (lipanj), 1911., str. 455-456.
[550] Isto, str. 456.
[551] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 284; Vicko KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od *Riječkih novina* do kraja Prvoga svjetskog rata“, *Zbornik HKP*, str. 414.

nastao ujedinjenjem makarskog franjevačkog zbora čije je ime također bilo „Milovan" te zbora „Knežević" iz Zaostroga koji je bio zbor Franjevačke bogoslovne mladosti.[552] Zbor je bio učlanjen u HKĐS.[553] Bogoslovni zborovi u Dalmaciji uglavnom su se bavili religioznim i kulturnim radom, tj. onim iz prve faze HKP-a. Oni su bili:

> „Neka vrsta kulturnog, stručnog, i znanstvenog vježbališta. Njihov je cilj bio da se članovi zbora obrazovnim i organizacijskim radom što bolje osposobe da bi u kasnijem životu kao crkveni službenici, u duhu smjernica Crkve uspješno djelovali u promicanju kršćanskog života i prosvjete puka."[554]

Zaključno za školsku godinu 1910./11., vidljiv je ogroman utjecaj „Pavlinovića" na razvoj HKP-a u Dalmaciji, pogotovo kad se Dalmacija usporedi s ostalim krajevima. Naime, prema izvještaju u *Luči* iz lipnja 1911., očituje se da su kulturno osvještavanje naroda i socijalni rad u narodu polučili najbolje rezultate upravo u Dalmaciji. U prilog ovome ide rad *Mladosti*, pavlinovićevaca, osnutak katoličkih omladinskih i prosvjetnih društava diljem Dalmacije i širenje katoličke štampe. U godini 1911. u Dalmaciji je postojalo čak dvadeset osam omladinskih društava čiji je ukupni broj članova bio oko tisuću.[555] Energija koju je „Pavlinović" dao HKP-u pozitivno utječe na razvoj HKP-a i u ostalim krajevima Hrvatske. Njegov rad u narodu naišao je na odličan odjek među narodom, a kao najistaknutiji govornik „Pavlinovića" ističe se Ivo Jelavić.[556] Dok svjetovna mladež većinom radi na socijalnom polju, usporedno bogoslovni zbor „Milovan" u Dalmaciji radi na odgojiteljskom i kulturnom polju.[557] Daljnji razvoj socijalne problematike HKP-a omogućio je sastanak pouzdanika u Zagrebu u kolovozu 1911. godine. Sastanak je obilježen odlukom o novom uređenju Saveza. Osnovan je đački sekretarijat koji je vodio sve srednjoškolske organizacije. Uz to, smanjen je broj predstavnika akademskih pokrajinskih društava s tri na jedan.[558] Osim reforme saveza, na sastanku su kroz „socijalana" predavanja Rogulje, Eckerta, Repca, Deželića, Kelovića itd. sudionici upoznati s iskustvima u praktičnom dijelu rada među

[552] Stipan TROGRLIĆ, „Politička orijentacija i političko djelovanje fra Ante Cikojevića (1910.-1935.)", *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, god. 61, br. 4, 2021., str. 466.
[553] Isto, str. 467.
[554] Preuzeto iz: V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od *Riječkih novina* do kraja Prvoga svjetskog rata", *Zbornik HKP*, str. 414; Izvornik vidi u Arhiv Franjevačkog samostana Makarska, Arhiv zbora Milovan, Pravilnik zbora franjevačkih bogoslova u Makarskoj, spis 2-3.
[555] S. B. „Kako je u Dalmaciji?", str. 116.
[556] *Luč*, god. VI, br. 9-10 (lipanj), 1911., str. 459.
[557] Vidi: V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od *Riječkih novina* do kraja Prvoga svjetskog rata", *Zbornik HKP*, str. 414-15.
[558] *Mladost*, god. II, br. 9 (rujan), 1911., str. 2

seljaštvom i radništvom. Tako su socijalna problematika i socijalni tečaj dominirali sastankom.[559] Ukratko, važnost sastanka sastojala se u daljnjem usavršavanju oko socijalnih pitanja u Sloveniji i Hrvatskoj i njihovoj primjeni u novoj školskoj godini.[560] Uz usavršavanje u rješavanju socijalnog problema, novost je reforma HKĐS-a u Đački sekretarijat iz kojeg će kasnije izrasti Seniorat koji će voditi sve poslove HKP-a i određivati njegov smjer i budućnost. Ova reforma prvi je korak prema novom razdoblju HKP-a u kojem će uz izgrađivanje identiteta pojedinca i njegovo usavršavanje u socijalnim teorijskim i praktičnim pitanjima, na red doći i politička pitanja.

3. 2. 3. HKP u školskoj godini 1911./12.

3. 2. 3. 1. Mladohrvati

Početak nove školske godine obilježen je sukobom između mladohrvata i domagojaca. Naime, na izborima na zagrebačkom sveučilištu, vezano za Hrvatsko akademsko potporno društvo, mladohrvati su osvojili 191 glas, a pratili su ih naprednjaci s osvojenih 189 glasova i domagojci sa 71 glasom. No, u užim izborima, domagojci su stali na stranu mladohrvata, s ciljem da se poraze naprednjaci. Ali, mladohrvatima to se nije nimalo svidjelo te su u svom listu *Mlada Hrvatska* oštro kritizirali domagojce, pri čemu su im potonji uzvratili pisanjem u *Luči*. Stvar je eskalirala kada se Rijeka pod utjecajem riječkih autonomaša uz potporu Budimpešte namjeravala odvojiti od Senjske biskupije i osnovati vlastitu biskupiju. Poslana je delegacija u Rim s ciljem ostvarenja te ideje. Stoga, u hrvatskim zemljama izbili su prosvjedi. U takvoj situaciji, udružili su se mladohrvati i naprednjaci protiv Rima i katolika. Krajem 1911., sveučilišno đaštvo sazvalo je opću skupštinu u gostionici kod Bednjaca u Frankopanskoj u Zagrebu. Među govornicima najviše su se istakli upravo domagojci i posebice Ivo Jelavić i Velimir Deželić mlađi. Izglasana je rezolucija protiv riječkih autonomaša, ali i protiv Budimpešte, Beča i „vatikanske diplomacije". Nedugo nakon toga, hrvatski je episkopat uspješno obranio takvo odcjepljenje.[561]

Skupina mladohrvata imala je svoje glasilo *Mlada Hrvatska* koje je izlazilo između 1908. i 1914. godine. Deklarirali su se kao katolici koji zastupaju liberalni hrvatski nacionalizam.[562] No, među njima postojale su dvije skupine. Prva je bila bliže naprednjacima i njihovu antiklerikalizmu, a druga je poštovala sve vjere jer su smatrali da se hrvatski narod sastoji od više vjera pri čemu su

[559] *Dan*, god. IX, br. 35 (31. kolovoza), 1911., str. 1.
[560] Usp. *Dan*, god. IX, br. 35, str. 1; *Mladost*, god. II, br. 9, str. 2.
[561] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 159-162.
[562] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 74.

se držali krilatice „U više vjera jedan nam Bog“.[563] U stvarnosti su mladohrvati ipak bili većinski protiv Crkve, Rima i katolicizma. Čak su kritizirali i „socijalizam” kod katoličkog đaštva jer su ga smatrali uvezenim izvana.[564] Identičnu stvar uočio je i Butković u svome članku objavljenom u *HS-u*, gdje smatra kako su oni pogubniji od naprednjaka jer se kriju da rade za hrvatsku stvar i poštovanje svih vjera. Stoga je Butković člankom upozorio svoje čitatelje da je riječ o vrlo opasnoj grupaciji koja čak nije ni pravaška, već je izrazito liberalnih načela. Zato mladohrvate valja izbjegavati i ne upadati u njihove zamke.[565] Na kraju svog članka, Butković se osvrnuo na pravaštvo, te je njegovo ujedinjenje pozdravio, ali istovremeno i kritizirao. Kritika se odnosila na vjerska i socijalna pitanja, pri čemu je dodao kako je potrebno pokrenuti novi list za kršćansku kulturu i kršćanski socijalizam, jer pravaštvo ne daje tim pitanjima pozornost, već sebe naziva čisto pravaštvo. Butković poziva katolike da istaknu katolički kulturni i socijalni karakter, jer jedino tako pravaštvo može preživjeti.[566] Na ovom mjestu, ponovno se javno vidi Butkovićevo naginjanje prema pravaškoj ideji, ali samo ako se ona postavi na kršćansko kulturno i socijalno gledište, dok je, naravno, politički pravac klasični pravaški program u monarhijskom okviru trijalizma.[567]

Pravaški se program među dalmatinskim svećenstvom duboko ukorijenio. Splitski *Dan* u više navrata kroz godine promiče ideju pravaštva s naglaskom na element kršćanske kulture s kojom se hrvatski narod identificirao kroz stoljeća.[568] Pravaški program koji promiče *Dan* jest starčevićanstvo s kojim se katolička mladež susretala u prethodnim godinama i sukobljavala zbog onoga dijela koji negira katolički element. Stoga, često se u člancima *Dana* spominje i Kvaternik koji je smatrao da je vjera jamac narodnog jedinstva.[569] Za Kvaternika je najčišći Hrvat bio onaj pravoslavne vjere jer nije bio pod latinskim i njemačkim utjecajem.[570] Mora se naglasiti kako je izvorno pravaštvo ispunjeno liberalnim idejama Francuske revolucije. Starčević je čak smatrao da

[563] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 160.
[564] Isto.
[565] I. B., „Mladohrvati“, *HS*, god. X, br. 1, Rijeka, 1911., str. 64-77 (članak je potpisan inicijalima, ali je očigledno da je riječ o Ivanu Butkoviću koji se često u *Luči*, *Hrvatskoj straži* i splitskom *Danu* potpisivao inicijalima).
[566] Isto, str. 76-77.
[567] Usp. P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 160. (Optužbe prema Butkoviću opisane su time da je bio u službi austrijske krune. No, opće je poznato da su Crkva i svećenici poštovali tijekom povijesti titulu vladara, stoga valja zaključiti da je Butkovićev pravaški stav usmjeren na legalno ostvarenje hrvatskog državnog prava u okviru Monarhije.)
[568] Vidi: *Dan*, god. VIII-IX.
[569] J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 95.
[570] Velimir VESELINOVIĆ, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 50, br. 3, 2018., str. 586.

seljaštvo uopće ne bi trebalo sudjelovati u političkom životu. Ujedno, za njega je vjera bila privatna stvar pojedinca, stoga nije bio sklon Crkvi i njezinu utjecaju na hrvatski narod. Ni Starčević, a ni Kvaternik nisu željeli da se katolička vjera izjednačava s hrvatskom narodnošću.[571] No, zbog čega je onda pravaštvo uhvatilo toliko korijena među svećenstvom u Dalmaciji? Situcija u Dalmaciji u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća bila je izrazito komplicirana za hrvatski narod. Prvotno, Dalmacija je bila pod austrijskom upravom, za razliku od Banske Hrvatske koja je nakon nagodbe bila u sklopu Ugarske i više podložna Budimpešti negoli Beču. Zatim, hrvatsko stanovništvo Dalmacije suočavalo se s talijanskim pretenzijama, posebice u Zadru. Drugi problem je bilo i srpsko stanovništvo koje je gravitiralo srpskoj državi, a često bi u političkim pitanjima stalo na stranu Talijana. Broj srpskog stanovništva u Dalmaciji početkom 20. stoljeća bio je oko sto tisuća čime su imali znatan utjecaj u političkim pitanjima. Tako su se Hrvati u Dalmaciji našli između tri vatre, a četvrta se pojavila u obliku naprednjaštva koje je u principu težilo jugoslavenskoj ideji te bilo izrazito protucrkveno. Pravaštvo u Dalmaciji valja gledati posve drugačije od ostalih hrvatskih krajeva. Naime, „dalmatinsko" pravaštvo razvijano 80-ih godina jest mješavina ideja Starčevića, Kvaternika i Pavlinovića. Potonji je bio središnja figura hrvatskog preporoda u Dalmaciji koji je uvidio opasnost velikosrpske ideologije. Uz Pavlinovića, slično pravaško shvaćanje imali su i don Ivo Prodan u Zadru te Juraj Biankini i Supilo skupa s Trumbićem, a tek prva Stranka prava u Dalmaciji osnovana je 1894. spajanjem svih prethodnih skupina. No, takvo stanje nije puno potrajalo. U Dalmaciji se javio fenomen takozvanog „klerikalnog" pravaštva u čijem su programu, osim hrvatskih ideja koje su bile već sadržane u originalnom Starčevićevu programu, dodane još katolička i socijalna ideja. Naime, svećenstvo koje je imalo utjecaja među seljaštvom u Dalmaciji, a ono je bilo najbrojniji sloj, uvidilo je da preko socijalnog rada može seljaštvo pridobiti na svoju stranu. Identična stvar dogodila se i tijekom HKP-a u Dalmaciji čiji je predstavnik Ante Alfirević snažno zagovarao ideju pravaštva te je, kako je već spomenuto u radu, dana 11. rujna 1910. došlo do ujedinjenja pravaških stranaka u Dalmaciji na katoličkom temelju.[572] Stoga, HKP u Dalmaciji prožet je pravaškim programom u ime obrane vjere i naroda te promicanje materijalnog uzdignuća seljačkog sloja. Zanimljivo je kako ideje tzv. „klerikalnog" pravaštva u Dalmaciji korespondiraju s originalnim idejama HKP-a. Katolička vjera kao prvi stup, hrvatski identitet kao drugi te „kršćanska" demokracija koja bi osigurala provedbu

[571] Isto.
[572] Vidi više: M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 410-412.

prvih dvaju na kršćanskim idejama. Valja dodati kako su se u Dalmaciji tijekom razvoja HKP-a katolička vjera i hrvatski identitet skoro izjednačili, pa bi tako u kontekstu HKP-a u Dalmaciji valjalo istaknuti kako je katoličanstvo bilo „1A", a hrvatstvo „1B" po važnosti. Naravno, i Alfireviću i Butkoviću primat je imala vjera, ali je hrvatstvo u dalmatinskom HKP-u gotovo izjednačeno s vjerskim elementom. Ovo se dogodilo upravo zbog snažnog antihrvatskog elementa kod Talijana i Srba, pogotovo kod potonjih zbog snažnog utjecaja pravoslavlja koje je bilo gotovo izjednačeno sa srpstvom na području Hrvatske i Bosne. Nadalje, što se tiče dalmatinskog svećenstva i politike, u članku iz splitskog *Dana* sa samoga početka 1912. godine, nepoznati autor ističe kako svećenik ne može sjediti u hramu prekrštenih ruku kada je oko njega opasnost od koje prijeti uništenje, ne samo njega i Crkve, već opasnost uništenja njegove zajednice. Neprijatelje pronalazi ne samo u liberalizmu, već i u dalmatinskim zastupnicima iz demokratske, sprske i narodne stranke.[573] Autor je prema tome zaključio sljedeće: „Pitanje današnje politike i političkih stranaka u Dalmaciji pitanje je kršćanstva i protukršćanstva. Do toga su nas doveli demokrati i nesvijesni narodnjaci".[574]

3. 2. 3. 2. Skupština „Pavlinovića" u Splitu 24. rujna 1911. godine

Skupština je okupila većinu dobro poznatih ličosti vezanih za društvo „Pavlinović" i ostatak HKP-a poput Alfirevića, Bašića, Glumca, Donadinija, dr. Carevića, Đuru Vilovića itd., a među gostima najviše se istakao don Frane Bulić. Na sastanku nije sudjelovao predsjednik „Pavlinovića" Marin Katalinić koji je posalo pismo da nije u mogućnosti sudjelovati zbog trenutnih „prilika".[575] Početna točka skupštine bila je izvješće rada „Pavlinovića" u prošloj školskoj godini. Društvo je brojalo malo više od pedeset članova, a dijelili su se u dvije skupine: skupina koja je pohađala nastavu na zagrebačkom sveučilištu, okupljena oko Katalinića, a druga skupina bili su oni koji su aktivno tijekom cijele godine radili u Dalmaciji oko rješavanja socijalnog pitanja. Nadalje, tijekom prošle školske godine, bogoslovi u Zadru osnovali su vlastiti klub pod nazivom „Pavlinović", a njihov rad išao je u tri smjera: srednjoškolske organizacije oko rada s đacima, a kroz novu školsku godinu taj je rad preuzeo Sekretarijat đačkog saveza, osnovan u Zagrebu na sastanku pouzdanika; organizacija seljačke i radničke mladeži čiji je rad tekao preko

[573] „Naša politika", *Dan*, god. X, br. 1 (5. siječnja), 1912., str. 1-2.
[574] Isto, str. 2.
[575] Vjerojatno zbog studentskih obveza na zagrebačkom sveučilištu. Vidi: *Dan*, god IX, br. 39 (28. rujna), 1911., str. 2.

zadarske *Mladosti* i Sekcija za organizaciju seljačke i radničke mladeži, te treća i posljednja uloga bila je prosvjetno-kulturni rad koji obuhvaća izdavanje knjiga, novinstvo, analfabetske tečajeve i pučka predavanja. Društvo nadalje ističe svog člana Jelavića, koji je već spomenut u ovom radu, a istakao se kod pučkih predavanja i tiska. Bogoslovni klub „Pavlinović" imao je i vlastitu knjižnicu pod nazivom „Marulić" koja se s vremenom nadopunjavala. Društvo je naišlo na pozitivan odjek u Zadru i okolici, ali spominje se vrlo slaba financijsku pomoć od lokalnih vlasti.[576]

Na ovoj sjednici, za novog predsjednika u školskoj godini 1911./12. izabran je upravo Ivo Jelavić, ponajviše zbog svojih zasluga u radu među pukom. Na sjednici predstavljen je program za novu školsku godinu, ali list *Dan* ne iznosi zaključke sa sastanka jer „[...] ne spadaju na javnost."[577] No, ono što znamo jest da je „Pavlinović" na skupštini primio nove članove, a one zaslužne i radišne članove koji su napustili društvo i počinju „nastupati" u javnom životu, po društvenom običaju proglašeni su seniorima. Tako je na sastanku proglašen seniorom don Stanko Banić koji se će se i u budućnosti spominjati u uskoj vezi s HKP-om u Dalmaciji. Uz Banića, spominje se isto tako važan član HKP-a pravnik Damjan Sokol koji je od tada svoju dužnost prema HKP-u počeo vršiti u javnom životu. Završne riječi na sastanku izrekao je don Frane Bulić, pozdravivši rad „Pavlinovića" i njegovu brigu oko katoličke mladeži. Nakon sastanka održana je pučka skupština u Solinu gdje se okupio narod iz Splita i šire okolice.[578]

3. 2. 3. 3. Socijalni rad HKP-a u Dalmaciji u novoj školskoj godini

Zadarska *Mladost* nastavila je svoj rad istim intenzitetom kao prošle godine. Najveći ugled među katoličkom mladeži u Dalmaciji imao je župnik u Jesenicama, don Frano Ivanišević koji je stalno bio aktivan na socijalnom području. Socijalni rad bujao je diljem Dalmacije, od Boke, preko Blata na Korčuli, Sinja, Splita, Zadra itd.[579] Prvi broj splitskog *Dana* 1912. godine poziva na daljnji „nesebični rad za niže slojeve" i „brigu o seoskoj mladeži".[580] Ovim radom, osim poboljšanja gospodarskog stanja među najbrojnijim dalmatinskim društvenim slojem, učvršćuje se kršćanska kultura i prosvjeta. Novom godinom splitski *Dan* poziva dalmatinsko katoličko stanovništvo na

[576] Isto, str. 2-3.
[577] Isto, str. 3.
[578] Isto.
[579] *Mladost*, god. III, br. 1 (siječanj), Zadar, 1912., str. 14-15.
[580] *Dan*, god. X, br. 1 (5. siječnja), 1912., str. 1.

aktivniji rad na političkom polju u kojem valja poduprijeti onu stranku koja prihvaća katolička načela. Ujedno, u istom članku brani upletanje svećenika u područje politike iz razloga što je pojačana antikatolička i anticrkvena aktivnost među narodom.[581] Završne riječi članka glase: „Pitanje današnje politike i političkih stranaka u Dalmaciji pitanje je kršćanstva i protukršćanstva".[582] Na sličnom je tragu i Alfirević koji je već izravno upleten u politiku od rujna 1910. i pravaškog ujedinjenja. On je, isto tako kao *Dan,* pozvao na aktivno sujdelovanje u „borbi duhova" u Hrvatskoj. Alfirević je govorio da treba biti suvremen u takvoj borbi te se uvijek treba prilagođavati trenutnim uvjetima. Tako je on pozvao dalmatinsko svećenstvo da nesebično radi na širenju katoličkog duha među narodom te da se bori protiv pogubnog utjecaja liberalizma na katoličku kulturu i hrvatski narod. Pozvao je župnike da osnivaju seoske blagajne za pomoć seljacima te da se unutar blagajni može slobodno okupljati katolička mladež. Nadalje, smatrao je da svi župnici diljem Dalmacije moraju voditi brigu o katoličkoj mladeži koja je budućnost Dalmacije.[583]

U novoj godini socijalni dio HKP-a ne može se kvalitetno razvijati bez potpore svećenika po dalmatinskim župama. Rad svećenika ključan je u pridobivanju novih katoličkih snaga unutar HKP-a. Bez obzira na velik utjecaj „Pavlinovića" i zadarske *Mladosti* na katoličku mladež diljem Dalmacije, ipak je problem bio u njihovoj brojčanoj snazi. Stoga, tražilo se da svećenstvo po seoskim župama dade svoj doprinos na socijalnom području. Najbolji primjer utjecaja svećenika na polju rješavanja socijalnog problema jest župnik Jesenica don Frano Ivanišević. Uz socijalni problem, uočavala se potreba djelovanja na političkom programu. Naravno, to se nije odnosilo na katoličku mladež, barem ne u smislu sudjelovanja u radu političke stranke, već pasivnog podupiranja stranaka koje su radile za kršćanske ideale. Potreba sudjelovanja na političkom polju pojačavat će se sve do početka Prvog svjetskog rata, čime će doći do kritika HKP-a u Dalmaciji. Slična je situacija bila u Banskoj Hrvatskoj gdje su članovi „Domagoja" i „Hrvatske" na izborima koje je raspisao ban Tomašić na datum 15. prosinca 1911., agitirali za Radićevu stranku po savjetu Janeza Kreka koji je tu stranku simpatizirao.[584] Ovo miješanje u politiku ne treba shvatiti kao početak ulaska politike u đačko krilo HKP-a, jer su se, prema riječima Petra Grgeca, sudionika

[581] Isto, str. 1-2.
[582] Isto, str. 2.
[583] Ante ALFIREVIĆ, „Budimo savremeni", *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 1 (5. siječnja), 1912., str. 2-5.
[584] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 152.

HKP-a, „Domagoj" i „Hrvatska" „čuvali svake stranačke politike."[585] No, ipak, školska godina 1911./12. označit će zanimanje za politička pitanja, ponajviše radi poboljšanja socijalnog stanja hrvatskog seljaštva.

Dana 15. i 16. siječnja 1912. u Zagrebu je održana sjednica predstavništva HKĐS-a u kojoj su prvi put sudjelovali samo po jedan član predstavnika društava po hrvatskim regijama. Tako je kao predstavnik Dalmacije sudjelovao na sastanku Ivo Jelavić. Raspravljalo se o uredbama Sekretarijata, ali su zaključci ostali tajni. Ono što je poznato jest da su sudionici sastanka osjećali kako HKP nikad nije bio čvršći te su smatrali kako će se sljedeći ključni trenutak za HKP odigrati 1913. na sastanku u Ljubljani. Stoga je odlučeno da se odmah započne s radom na organizaciji tog sastanka u Ljubljani.

Početkom 1912. izašao je članak Svetozara Rittiga, novog urednika zagrebačkog *Katoličkog lista* koji je bio oštar prema pisanjima liberala, ali i prema pisanjima pojedinih katoličkih novina i časopisa. Naravno, prema riječima Eckerta, svatko je znao da se ta kritika u prvom redu odnosila na Mahnića i njegovu *Hrvatsku stražu*, te splitski *Dan* i đačku *Luč*.[586] Rittigova kritika Mahnića seže još u vrijeme pokretanja *Hrvatstva* koji je izazvao daljnje cijepanje katoličkih snaga svojim radikalnim pisanjima. Stoga, bilo je jasno da se Rittig okomio na sve što je vezano za Mahnića, pa tako i na njegov đački pokret oko *Lučki* te njegova suradnika u Dalmaciji Antu Alfirevića koji je imao snažan utjecaj na pisanje splitskog *Dana* i njegova pravaškog usmjerenja. Utjecaj Alfirevića na *Dan* očituje se u zapisima suvremenika koji često koriste izraz „Alfirevićev splitski Dan".[587] *Dan* se u Rittigovoj kritici osjetio prozvanim te je napisao svoju kritiku Rittiga da radi novi razdor među katoličkim redovima koristeći pojmove „krivnja" i „grijeh" za domaću katoličku publicistiku.[588] Valja zamijetiti da je splitski *Dan* u svom članku spomenuo *HS, Vrhbosnu*, *Hrvatstvo, Jutro* i, naravno, sebe (*Dan)*, čime se jasno očituje da je *Danu* bilo jasno kome je točno Rittigova kritika upućena. Očigledno je bilo da se u pozadini znalo koga Rittig kritizira. Valja napraviti poveznicu između svih ovih listova, a to je, naravno, Antun Mahnić koji je vezan direktno ili indirektno za sve navedene listove koje je Rittig imao na umu kritizirati. *HS* je bio Mahnićev dnevnik, a *Hrvatstvo* je bilo njegov prvi neuspjeh no, realno, nakon sastanka

[585] Isto.
[586] Isto, str. 173.
[587] Usp., P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 173, 218; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 726.
[588] Vidi više: *Dan*, god. X, br. 5 (1. veljače), 1912., str. 2-3.

na Rijeci 4. travnja 1904., nije ni mogao izravno utjecati na njegov razvoj iz svoje Krčke biskupije. Zatim, *Jutro* je bilo Mahnićev pokušaj ispravka pisanja *Hrvatstva.* Što se tiče *Vrhbosne*, tu su posrijedi bila poznanstva s Ivanom Šarićem, jednim od urednika tog lista, a naravno *Vrhbosna* je bila u bliskom kontaktu s tzv. Alfirevićevim splitskim *Danom.* Naposljetku, veza Mahnića i *Dana* bila je u osobi Ante Alfirevića, kao jednog od najbližih suradnika Mahnića, prvotno u *HS-u*, pa onda i tijekom cijelog trajanja HKP-a. Rittig očigledno nije mogao Mahniću oprostiti njegov prvi veliki neuspjeh u pokretanju *Hrvatstva* koje je dvije godine poslije osnovalo i katoličku stranku pri čemu je nastao veliki razdor u katoličkim redovima u to vrijeme. Tako da nova kritika Rittiga nije nimalo bila začuđujuća.

No, HKP u Dalmaciji je nastavio sa svojim poslom oko promicanja socijalnih pitanja dalmatinskog seljaka. Naime, dana 19. veljače u Splitu je održan Svećenički sastanak na kojem su dominirale teme težačke organizacije i omladinskih društava u kojem su među govornicima, naravno, bili i sveprisutni Alfirević, Butković i Frano Ivanišević. No, svrha ovog sastanka bila je daleko veća nego što se uočava iz rasporeda predavanja.[589] Naime, na sastanku je sudjelovalo oko 250 svećenika iz cijele Dalmacije, uključujući biskupa Mahnića, dubrovačkog biskupa Marcelića, šibenskog biskupa Pappafavu, splitsko-makarskog biskupa Antuna Gjivoju te budućeg splitsko-makarskog biskupa Juraja Carića. Na sastanku su čak sudjelovali Krek i Korošec iz Slovenije.[590] Cilj sastanka bio je premostiti razlike između „[...] narodnog i rimskoga, liberalnog i furtimaškog, gradskog i seoskoga, starijeg i mlagjega svećenstva, [...]“.[591] Ovo je izravno bio utjecaj pape Pija X. i njegove krilatice *Instaurare omnia in Christo*, tj. obnova društva u Kristu. Tu obnovu imali su provesti cijelo dalmatinsko svećenstvo, što uključuje biskupe unutar svojih dijaceza i i dušobrižnike u vlastitim župama.[592] Ovime je ujedno započela nova faza HKP-a u Dalmaciji katoličkim i hrvatskim preporodom katoličkog stanovništva Dalmacije. Taj posao dosada su na području tiska vodila tri „lista”: *Dan* koji je bio za „više slojeve – inteligenciju“, zatim *Pučke novine* za niže slojeve te naposljetku *Mladost* koja je bila namijenjena za seosku mladež.[593] U međuvremenu se društvo „Pavlinović” brinulo za rad među narodom u suradnji sa svećenstvom, ali je zbog nedostatka ljudskih resursa bilo potrebno masovno angažirati cjelokupno dalmatinsko

[589] *Dan,* god. X, br. 7 (15. veljače), 1912., str. 1.
[590] *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, 1912., str. 78.
[591] *Dan*, god. X, br. 8 (22. veljače), str. 1.
[592] *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, str. 78.
[593] *Dan*, god. X, br. 9 (29. veljače), str. 3.

svećenstvo kao pomoć pri provođenju ideja HKP-a, poglavito socijalnih, na području cijele Dalmacije. U tu svrhu raspravljalose na svećeničkom sastanku u vezi s problemima zadrugarstva koje bi preko svećenika okupilo puk te se radilo na osnivanju seoskih blagajni i pučkih štedionica.[594] Na temu zadrugarstva nadovezao se svojim iskustvom don Frano Ivanišević koji je naglasio krilaticu „Van iz sakristije" i pozvao sve prisutne svećenike da je pred njima veliki zadatak rada među narodom u okviru zadrugarskog područja.[595] Zatim, referent Cikojević pričao je o organizaciji mladeži koja u primorskim gradovima izvrsno napreduje pri čemu su društva prihvatila na prvom mjestu vjersko, a zatim hrvatsko načelo. Pozitvna je stvar kod mladenačkih društava što su protuteža svima onima koji zanemaruju vjersko, a ističu političko uvjerenje.[596] Važna stavka kod mladenačkih društava bila je rad u tim društvima, pri čemu je bila i obveza župnika podupirati unutarnji rad. Iznesena je ideja na sastanku da se u sklopu tih društava osnuje „sokolska odjeljenja" koju su služila za tjelovježbu mladića. Dodano je još da se ne smije zanemariti utjecaj Marijinih kongregacija iz kojeg se uvijek može regrutirati mladež koja je odgojena u katoličkom duhu za rad među narodom.[597]

Rezolucije prihvaćene na sastanku kreću se od osnutka organizacija po biskupijama pod nazivom „Svećeničke zajednice",[598] preko ujedinjenja *Dana, Pučkih novina, Mladosti,* „Društva za katoličku štampu" i „Pijeve Družbe" u jedinstveno tiskovno društvo,[599] do osnutka proizvodnih zadruga i seoskih blagajni[600] i daljnjeg osnivanja katoličkih mladenačkih društava i Marijinih kongregacija po svim župama u Dalmaciji.[601]

Sastanak je tako ujedinio dalmatinske svećenike pod autoritetom Mahnića i Gjivoje. Ovime je u suštini započela nova faza unutar već aktivne socijalne faze HKP-a u Dalmaciji gdje kroz 1912. svećenici izlaze „van sakristije" i po uzoru na Ivaniševića aktivno sudjeluju u rješavanju socijalnog pitanja dalmatinskog seljaštva. Stoga, na sastanku je ojačala ideja omladinskog pokreta među dalmatinskim svećenstvom.[602] Nadalje, pokazano je jedinstvo svećenstva koje je bilo

[594] Isto, god. X, br. 10 (7. ožujka), 1912., str. 2-3.
[595] Usp., *Dan*, god. X, br. 11 (14. ožujka), str. 2; *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, str. 79.
[596] Vidi više: *Dan*, god. X, br. 11, str. 3.
[597] Isto, god. X, br. 12 (21. ožujka), 1912., str. 2-3.
[598] Isto, god. X, br. 9 (29. veljače), str. 2.
[599] Isto, god. X, br. 9, str. 3.
[600] Isto, god. X, br. 10 (7. ožujka), str. 3.
[601] Isto, god. X, br. 13 (28. ožujka), str. 2.
[602] Vidi: N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 53.

raznoliko po svojim ideologijama i uvjerenjima, posebice kada je riječ o razlikama starijeg i mlađeg svećenstva. Na sastanku nije bilo riječi o politici, no iz pisanja *Dana* u godinama 1910. – 1912. naslućuje se da je velika većina njih pod utjecajem pravaških ideja sa snažnim katoličkim, ali posebice nakon ovog sastanka i socijalnim elementima. Naravno, to pravaštvo svećenika variralo je ovisno o izloženosti i prihvaćanju dijela liberalnih ideja.

Idući broj splitskog *Dana* iz 4. travnja 1912., usmjeren je prema kritici dosadašnjeg većeg dijela svećenstva koji nakon Kongresa u Zagrebu 1900. godine, što je ostao kao mrtvo slovo na papiru, narodu nisu pomogli. Parole poput drage i lijepe domovine često su se koristile, ali od praktičnog rada za pomoć toj istoj domovini malo je toga bilo.[603] Razlog ove kritike leži u tome što se rezolucije s prvog Kongresa u Zagrebu nisu ostvarile ni približno koliko se željelo. Nadalje, dopisnik splitskog *Dana* tvrdi da je ideja HKP-a zamrla nakon sastanka sve do početka aktivnosti Mahnića na Krku tijekom 1902. kada je Mahnić skupa s Alfirevićem i istomišljenicima raspravljao o životnom pitanju Hrvata-katolika u hrvatskom društvu čiji je rezultat bio pokretanje *HS-a.* Uloga tog dnevnika, prema dopisniku, bila je razvoj hrvatskog katoličkog programa i okupljanje vjernih „vojnika".[604] U zaključnim riječima, dopisnik je smatrao kako je upravo Mahnić zaslužan i za splitski sastanak svećenika 19. veljače 1912. koji je završetkom sastanka napokon postao ujedinjeni faktor u „narodnom životu".[605]

Dopisnik za splitski *Dan* smatra kako je zadnja uistinu velika akcija u pokušaju suradnje svećenstva oko obnove hrvatskog društva u Kristu bila u rujnu 1900. godine. Iz tog razloga smatra da su se tek s ovim splitskim „svećeničkim" sastankom napokon utvrdile smjernice za zajednički rad među narodom. Razlike između starih i mladih, razlike između političkih ideologija dalmatinskog svećenstva stavljene su u drugi plan, a započet je rad među narodom. Đački dio HKP-a službeno je, osnutkom „Pavlinovića", zašao među narod, a ujedinjeno svećenstvo ovim je sastankom isto tako odlučilo „zaći u narod" i pridružiti se đacima u rješavanju socijalnog pitanja. Naravano, svećenici poput Frane Ivanišević̀a već su i prije 1900. pomagali seljaštvu kroz osnivanje zadruga, Raiffeisenovih blagajni i društava za zajmove seljacima, ali je tek nakon završetka

[603] D. S. B. „Katolički sastanci i hrvatski katolički pokret", *Dan*, god. X, br. 14 (4. travnja), str. 1.
[604] Isto, god. X, br. 16 (18. travnja), str. 1.
[605] Isto, god. X, br. 18 (2. svibnja), str. 1.

svećeničkog sastanka u Splitu u veljači 1912. stvoren plan i program suradnje svećenstva oko rješavanja socijalnog pitanja.

Osim socijalne djelatnosti HKP-a u Splitu i okolici koju su vodili Alfirević, Ivanišević i članovi „Pavlinovića", te djelatnosti u Zadru i okolici koje je vodila katolička mladež na čelu s Butkovićem, socijalni rad razvijao se i u Dubrovniku i Kotoru. Dana 7. ožujka 1912. osnovan je u Dubrovniku „Zbor dominikanskih bogoslova Akvinac". Iz govora predsjednika na osnivačkoj skupštini doznajemo kako je zbor nastao na idejama HKP-a, ali i na hrvatskoj nacionalnoj svijesti.[606] Što se tiče Kotora, prvi broj splitskog *Dana* u rujnu 1912. donosi detaljan izvještaj rada katoličke mladeži u Kotoru od početka 1912. godine. Naime, zbog slabe potpore katoličkom omladinskom pokretu u Kotoru, društvo je započelo sa svojim radom 7. svibnja 1911. u malom mjestu Muo pokraj Kotora – time je osnovano prvo omladinsko društvo u cijeloj Boki kotorskoj. Broj članova je od svibnja 1911. narastao na šezdeset. Rad se u društvu odvijao kroz sekcije poput agitatorne, predavalačke, literarne, glazbene, umjetničke i sportske. Najvažnija sekcija društva bila je agitatorna koja je upravljala društvom i širila štampu. Ta sekcija osnovala je još tri omladinska društva u Boki. Od početka 1912. do rujna iste godine, na području Boke održalo se 60 predavanja za katoličku mladež. Literarna sekcija jednog od društava u Boki izdavala je svoj litografirani list *Hrvatski stražar*, a napredovale su glazbene i umjetničke sekcije. Osnovana je početkom 1912. knjižnica zahvaljujući novčanim donacijama i donacijama knjiga. Najveći problem daljnjeg razvoja hrvatske katoličke omladine u Boki bilo je materijalno stanje, pri čemu je mladež u Boki pisala „rodoljubima" diljem Boke moleći za novčanu pomoć, ali bezuspješno. Upit za pomoć upućen je prvenstveno svećenicima u Boki, ali i HKP-u u Dalmaciji.[607]

Udaljenost Boke od središta HKP-a u Dalmaciji, Zadra i Splita, nepovoljno je utjecala na razvoj HKP-a u Boki, posebno kada je riječ o katoličkoj mladeži koja se svim sredstvima borila za opstanak svojih mladenačkih društava. Stoga, Butkovićev omladinski pokret nije se jednako razvijao diljem Dalmacije, već je dosta ovisilo o materijalnoj potpori, ali veliku ulogu imali su i svećenici. Upravo zbog važnosti svećenika u rješavanju socijalnih pitanja, održan je prethodno spomenuti sastanak u Splitu. Iako je društvo „Pavlinović" koordiniralo Pokretom u Dalmaciji, ipak je, zbog brojčanog nedostatka u snagama, tražilo pomoć među dalmatinskim svećenstvom koje je

[606] Slavko SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac' i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 546.
[607] *Dan*, god. X, br. 36 (5. rujna), 1912., str. 4.

imalo izravan doticaj sa stanovništvom Dalmacije, posebno prema unutrašnjosti Dalmacije i drugim „izoliranim" mjestima poput Boke.

Rad „Pavlinovića" u školskoj godini 1911./12. usporio je u odnosu na prethodnu školsku godinu zbog napete političke situacije i „izbornog vrenja" zbog kojeg je teško bilo stupiti među narod, u strahu da ne budu krivo shvaćeni. Unutarnji rad bio je podjeljen na klubove: dio pavlinovićevaca radio je u Zagrebu na čelu s Jelavićem, u Beču na čelu sa Stjepanom Šimunovićem te u Zadru na čelu s Klubom bogoslova društva „Pavlinović". Njihov zadatak bio je pripremiti ljude za svaki budući prosvjetni rad. Broj članova društva brojio je 52 od kojih su većina bili aktivna u svome radu. Nadalje, „omladinska sekcija" radila je na organizaciji seljačke i radničke mladeži. Uloga članova „Pavlinovića" u tom radu sastojala se od pripreme terena za osnivanje omladinskih društava. Glavni rad „Pavlinovića" u narodu upravo se temeljio na tim društvima. Svrha tih društava bila je premostiti jaz između „inteligencije" i naroda, tj. stalno biti u kontaktu s narodom. Tu ulogu primarno je vršila zadarska *Mladost*. Tijekom ove školske godine osnovao je ukupno 15 novih omladinskih društava diljem Dalmacije, većinom u primorskim mjestima. Omladinske organizacije u Dalmaciji broje oko 1200 članova. „Pavlinović" je u ovoj školskoj godini kroz analfabetske tečajeve „[...] naučio čitati i pisati do 200 nepismenih seljaka."[608] Zatim, „Pavlinović" je ujedno surađivao s jednakim društvom u Istri pod imenom „Dobrila". Naime, to istarsko društvo, u stvari prvo akademsko katoličko ferijalno društvo na području Hrvatske, nastalo je 22. kolovoza 1908. godine.[609] Tom društvu, kao i „Pavlinoviću", zajedničko glasilo bila je zadarska *Mladost*.[610] Zatim, kulturna sekcija „Pavlinovića" surađivala je blisko s omladinskom sekcijom, ali njezina primarna uloga bila je održavanje analfabetskih tečajeva u omladinskim društvima diljem Dalmacije. Uloga te sekcija bila je u suštini pučka prosvjeta kroz predavanja i otvaranje pučkih knjižnica. Društvo „Pavlinović" u svom je izjveštaju na početku školske godine izrazio nezadovoljstvo Đačkim sekretarijatom u Zagrebu koje nije kvalitetno vodilo brigu o đačkoj organizaciji u Dalmaciji. Na kraju izvještaja, „Pavlinović" je posebnu zahvalu uputio dalmatinskom svećenstvu kod kojega su naišli na veliku potporu, uključujući i materijalnu.[611]

[608] *Dan*, god. XI, br. 1 (2. siječnja), 1913., str. 2.
[609] Vidi: S. TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri*, str. 92.
[610] I. JELAVIĆ, „Rad 'Pavlinovića' god. 1911-12.", *Dan*, god. X, br. 44 (31. listopada), 1912., str. 2.
[611] I. JELAVIĆ, „Rad 'Pavlinovića' god. 1911-12", *Dan*, god. X, br. 45 (7. studenog), str. 2.

Iz navednog izvještaja jasno se očitavaju teškoće „Pavlinovića" u radu s narodom, a prvenstveno su to brojačne i materijalne. Uz to treba dodati da se HKĐS i novi Đački sekretarijat nedovoljno angažirao u socijalnom pitanju. Sekretarijat, koji je osnovan u kolovozu 1911., trebao je poslužiti kao novi zamah razvoju HKP-a, no, posebice u socijalnom pitanju doživio je stagnaciju. Jedina prava pomoć članovima „Pavlinovića" u njihovu socijalnom radu među narodom dolazi od svećenstva, kako je to bilo i dogovoreno u veljači 1912. na svećeničkom sastanku. No, iako se rad usporio u novoj školskoj godini, ipak se organizacija stabilno, ali polako učvršćuje i širi, što će biti nastavljeno i u idućoj školskoj godini.

3. 2. 4. Jačanje ideologije južnoslavenskog jedinstva unutar HKP-a u prvoj polovini 1912. godine

Kako smo vidjeli u prvoj fazi HKP-a, početak suradnje Hrvata i Slovenaca seže od HKAD-a „Hrvatske" i slovenske „Danice" u Beču. Zatim, iduća suradnja Hrvata i Slovenaca dogodila se na Trsatskom sastanku 1906., a najveći izražaj bio je Prvi hrvatsko-slovenski sveđački katolički sastanak u Zagrebu 1907. godine. Jedan od govornika na tom sastanku Janez Krek svojim je kršćansko-socijalnim idejama znatno utjecajo na razvoj HKP-a upravo u tom socijalnom smjeru o kojem govorimo u ovom poglavlju druge faze HKP-a. Oduševljenje hrvatskih katoličkih studenata s Krekom iskazano je u sudjelovanju na socijalnim tečajevima i predavanjima na Sv. Joštu u Sloveniji u kolovozu 1909. godine. Taj tečaj potaknuo je domagojce Rogulju i Repca da provedu od kraja 1909. šest mjeseci u Ljubljani sa svrhom upoznavanja sa socijalnim prosvjetnim i političkim organizacijama Slovenaca.[612] Zatim, pojedini domagojci 1910. i 1912. sudjelovali su na socijalnim tečajevima u Njemačkoj u Munchen-Gladbachu.[613] Sva ova druženja članova HKP-a sa Slovencima pridonijela su razvoju ideje jugoslavenstva. No, ta ideja jugoslavenstva u prvoj fazi HKP-a odnosila se isključivo na Hrvate i Slovence. Dobra suradnja tih dvaju naroda ponajprije se može pripisati njihovoj zajedničkoj katoličkoj vjeri. Valja još spomenuti da je idejni začetnik HKP-a Antun Mahnić bio Slovenac, što je zasigurno doprinijelo dobrim odnosima u suradnji Hrvata i Slovenaca na katoličkim temeljima. U Dalmaciji je ta ideja izvrsno prihvaćena jer je „klerikalno" pravaštvo smatralo da su Slovenci ionako „planinski Hrvati"[614] s kojima treba ostvariti suradnju. Kroz socijalnu fazu HKP-a polako se unutar Pokreta javlja ideja suradnje sa

[612] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 122.
[613] Isto, str. 123, 177.
[614] *Dan*, god. IX, br. 35 (31. kolovoza), 1911., str. 2.

Srbima. Naime, ta ideja javila se ponajviše kod utjecajnih članova HKP-a koji su bili podrijetlom iz Bosne, a u prvom redu to su bili Rudolf Eckert, Petar Rogulja, Marko Rebac i Strauch Grmović. U kontekstu Bosne, zanimljiva je misao Deželića mlađeg koji je uvidio da je upravo Bosna dala „[...] najsvjesnije katolike i prvake hrvatskoga katoličkog pokreta, ubrojivši još Ljubu Marakovića i njegova brata Milana [...]“.[615] No, upravo je prvotno spomenuta četvorka razmišljala o slozi sa Srbima. Rogulja je u razgovoru[616] s Deželićem, Eckertom, Repcem i Strauch Grmovićem naveo svoj susret s urednikom katoličkog dnevnika *Reichspost* dr. Funderom koji je smatrao da se u budućnosti mora postići sloga između Hrvata i Srba zbog toga što bi, kada bi Habsburška Monarhija jednog dana pripojila sebi Srbiju i Crnu Goru, Hrvati izgubili prevlast u južnoslavenskim zemljama Monarhije zbog daleko većeg broja pravoslavaca. Nadalje, Rogulja je u kontekstu Bosne iznio podatke da u Bosni ima najviše pravoslavaca (760.000), zatim muslimana (590.000), a najmanje katolika (360.000). Na tu konstataciju, Deželić je upitao Rogulju kako je onda moguće da su upravo iz Bosne došli najveći „[...] pobornici Mahnićevog katoličkog pokreta i Krekove kršćansko-socijalne orijentacije.“[617] Rogulja je na to odgovorio kako je najzaslužniji za takav slučaj papa Leon XIII., koji „[...] goni katolike van iz sakristija [...]“.[618] Tim činom, hrvatska katolička mladež u Bosni krenula je socijalnim idejama Leona XIII. kako bi pobošljala materijalno stanje hrvatskog seljaka, ne samo u Hrvatskoj, već i u Bosni. Problem vjerske i etničke raznolikosti u Bosni imao se predvladati slogom Hrvata i Srba, pa čak i s potencijalnom unijom Katoličke crkve s Pravoslavnom. Ta ideja o uniji kojom se Rogulja zanosio potječe od učenja slovenskog bogoslova dr. Griveca. Roguljina vjera u tu uniju, a i u suradnju Hrvata i Srba potjecala je upravo iz vjere u socijalni rad temeljen na kršćanskoj etici koja je zajednička katolicizmu i pravoslavlju. Deželić je izvrsno primijetio zbog čega je Rogulja imao upravo ovakve stavove te je zapisao u svojim memoarima sljedeće:

> „Slušao sam i gledao govornika pa osjetio da ovako sugestivno usrdno i uvjereno može govoriti sin kome je majka katolkinja, otac pravoslavac, a učitelj Ivan Evanđelist Krek.“[619]

Roguljina obiteljska pozadina, siromaštvo Bosne, socijalno učenje Leona XIII., Mahnić i Krek oblikovali su um najvažnijeg predstavnika HKP-a od početka socijalne faze, pa sve do ulaska

[615] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 668.
[616] Nije točno jasno kada je razgovor vođen, ali se dade naslutiti da je riječ o školskoj godini 1910./11.
[617] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 671.
[618] Isto, str. 671.
[619] Isto, str. 672.

Hrvata u novu državnu zajednicu krajem 1918. godine. Upravo će iz ovih razloga Rogulja krenuti početkom nove faze HKP-a krajem 1912. putem zagovaranja jugoslavenske i ćirilmetodske ideje koja bi uključivala sve južnoslavenske narode i jedinstvo dviju Crkava. Vrhunac te ideje očitovat će se kod Rogulje tek tijekom Prvog svjetskog rata, ali o tome će biti riječi kasnije u radu.

Još jedan događaj doprinuo je suradnji Hrvata i Srba u proljeće 1912. godine. Naime, dana 17. prosinca 1911. preminuo je dr. Josip Frank, a veći dio njegovih pristalica odrekao se kršćansko-socijalnog programa te se pridružio pravašima koje je vodio Mile Starčević koji je imao pozitivan stav prema Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Mile Starčević pokušao je nakon izbora 1911. privući Hrvatsko-srpsku koaliciju protunagodbenom i trijalističkom programu.[620] Istovremeno, 20. siječnja novim je banom postao Slavko Cuvaj koji je raspustio Sabor te djelovao protiv slobodnog tiska. Tim činom započele su i studentske demonstracije koje su se proširile i na ostale hrvatske zemlje uključujući i Dalmaciju. Grgec je u to vrijeme zapazio kako, nažalost, tu pobunjenu masu studenata i srednjoškolaca, koji su bili spremni „uništiti“ sve na svom putu za Crkvu i hrvatski narod, nije imao tko voditi u pravom smjeru. Ono što Grgec zapravo pokušava reći jest to da „[...] nije bilo ljudi visoka položaja koji bi tu omladinu bili shvatili i prigrlili.“[621] Upravo je identična stvar bila u Dalmaciji kada je Nakić 1910., skupa s isusovcima, namjeravao osuditi Krekove ideje, a time HKP i njegovu drugu generaciju.[622] Nažalost po HKP, njihova omladina nije dobro shvaćena od strane visokih crkvenih dužnosnika, ali ni većeg dijela svećenstva, posebice u Banskoj Hrvatskoj.[623] Osječki katehet Matija Manjarić koji je pisao članke za sarajevsku *Vrhbosnu*, podijelio je hrvatsko svećenstvo na „salezijevce” i „jeronimovce”. Prvi su bili za pomirbu s nekatoličkim strujama, dok su drugi bili žestoki protivnici svega prutukatoličkog u Hrvatskoj i Bosni. U originalnoj Manjarićevoj zasmisli, ta dva pojma korištena su prvenstveno u književnosti gdje „salezijevac” pomiruje katolike s opozicijom, dok „jeronimovac” ne pristaje na kompromis i kritizira svaku opoziciju.[624] Uskoro se pokazalo se da su njegovi članci uistinu bili proročki.

[620] V. VESELINOVIĆ, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, str. 601.
[621] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 178.
[622] Vidi: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 656-657.
[623] Vidi: Matija MANJARIĆ, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'“, *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, str. 69-71; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 726.
[624] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 727.

Nadalje, studentske su demonstracije prestale tek uvođenjem komesarijata na čelu s Cuvajem, pri čemu su hrvatski studenti odgovorili odlaskom u Srbiju.[625] U travnju 1912. studentska mladež predvođena starčevićancima otputovala je u Beograd gdje su srdačno dočekani 18. travnja iste godine. No, među dvjestotinjak studenata, otišlo je i nekoliko članova „Domagoja" među kojima je bio i jedan od najvažnijih predstavnika dalmatinskog „Pavlinovića", pravnik Ivo Jelavić koji je bio oduševljen dočekom i govorima srpskih predstavnika.[626] Jelavić je taj događaj opisao kao narodno slavlje sljedećim riječima:

„Tih dana se u Beogradu zbilo čudo: mnogi su se Savli pretvorili u Pavle, i mnogi nevjerni Tome uzvjerovali su da je moguć, ostvariv i stvaran ne samo sporazum i sloga nego i ujedinjenje Hrvata i Srba."[627]

Uz to, Jelavić je u Kragujevcu održao govor koji su pozdravili „nacionalisti". Naime taj pojam „nacionalist" u to je vrijeme označavao one koji su zagovarali „jugoslavensku" državu. Ovakva razmišljanja unutar HKP-a dolazit će sve više do izražaja, ponajprije zbog nezadovoljstva s vladom u Beču te negodovanjem prema banu Slavku Cuvaju. Razočaran u Austrijance i Mađare, dio Hrvata, uključujući i one unutar HKP-a, polako se okreću južnoslavenskoj slozi koja se sada proširuje na Srbe. U Dalmaciji je isto tako kroz 1912. zavladalo „jugoslavensko raspoloženje".[628] Ovaj projugoslavenski stav dijela katoličke đačke mladeži pokušao je spriječiti *HS,* ali bez uspjeha. Pozitivno mišljenje prema Srbima unutar HKP-a osnaženo je i Balkanskim ratovima (8. listopada 1912. – 10. kolovoza 1913.), što ćemo vidjeti u trećoj etapi HKP-a. Ovdje valja napomenuti maloprije spomenuto zapažanje Grgeca u kontekstu studentskih nemira gdje nije bilo nikoga da tu omladinu shvati, preuzme kontrolu nad njom i usmjeri je na „pravi" put.[629]

No, u Dalmaciji je bila pomalo drugačija situacija oko odnosa HKP-a prema ideji jugoslavenstva, posebice prema Srbima. Naime, dalmatinski HKP poticao je suradnju sa Slovencima i pripisao im veliku ulogu oko potpore HKP-u. Oko suradnje sa Slovencima najviše su se angažirali Alfirević i njegov krug suradnika oko splitskog *Dana*. Oni su smatrali kako je ideal kojemu treba težiti sinteza političkog učenja Starčevićeva pravaštva i kršćanstva koje je u srži svakog pravog Hrvata. Stoga, prema pisanju *Dana,* valja spojiti kršćanski moral i hrvatsko državno pravo. U ostvarivanju toga cilja, pomoć je valjalo tražiti u Starčevićevim „planinskim

[625] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 77-78.
[626] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 660-662.
[627] Isto, str. 662.
[628] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 78.
[629] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 178.

Hrvatima", tj. Slovencima.[630] Kada je riječ bila o suradnji sa Srbima, mišljenje je bilo drugačije od onog u ostatku Hrvatske. Splitski *Dan* već je u studenom 1906. imao sumnjičav stav prema Srbima i pravoslavlju. Shvaćao je da su ta dva pojma u svojoj biti istovjetna, te da treba biti oprezan, posebice zbog krilatice „Srbi svi i svuda".[631] To nepovjerenje protezalo se i u idućim godinama *Dana* pri čemu valja istaknuti članak u *Danu* od 5. lipnja 1912. pod naslovom „Srpsko pitanje u jugoslavenskom problemu".[632] U tom članku autor naglašava da većinom „liberali", naprednjaci i demokrati gravitiraju ideji zajednice sa Srbima. Ta ideja je, prema autoru, vrlo opasna jer pravoslavni svećenici protive se katoličanstvu te smatraju da jedini vladari „na jugu" mogu biti isključivo Srbi. Stoga, bilo kakva suradnja sa Srbima iznimno je opasna, prvenstveno zbog nepovjerenja katolika prema pravoslavnom svećenstvu i SPC-a koji se identificira sa srpskim kraljevstvom.[633] Na ovakav stav *Dana* prema Srbima utjecao je i članak anonimnog dopisnika u *HS*-u s kraja 1911. u kojem autor upozorava da je „jugoslavenska" ideja Srbima paravan za širenje Srbije.[634] Nepovjerenje splitskog *Dana* prema Srbima i pravoslavlju trajat će sve do gašenja lista 1918. godine. Zatim, valja naglasiti kako su uredništvo splitskog *Dana* i Ante Alfirević bili zagovaratelji trijalizma. U srpnju 1912., splitski *Dan* je pisao kako je potrebno što prije osnovati „južnoslavensku" državu na čelu s habsburškom krunom.[635] Zatim, u pismu jednog svećenika *Danu,* napominje se kako je napokon pravaška stranka u Dalmaciji stavljena na pozitivno kršćansko stanovište.[636] Ova snažna pravaška struja svećenstva u Dalmaciji doći će do sukoba s kasnijim jugoslavenskim stanovištem hrvatskog klera. No, vratimo se natrag prema razvoju HKP-a koji je svoj idući trenutak u daljenjem razvitku doživio na hrvatsko-slovenskom đačkom sastanku u Ljubljani od 1. do 3. kolovoza 1912. godine.

Na sastanku je bilo oko 600 sudionika, među kojima su bili Iko Jelavić, Velimir Deželić mlađi te biskup Mahnić. Sastanak je poslužio za daljnju suradnju i jedinstvo hrvatskog i slovenskog katoličkog đaštva. HKĐS je iznio svoje izvješće rada đačkog sekretarijata kojemu je cilj što bolji koordinirani rad đačkih organizacija te odgoj pojedinaca u katoličkom duhu. Ujedno,

[630] *Dan*, god. IX, br. 36 (7. rujna), 1911., str. 1; Andrej RAHTEN, „Planinsko hrvatstvo: slovensko-pravaške teze i veze", str. 279.
[631] Vidi: „Istovjetuje li se 'pravoslavlje' sa 'srpstvom'", *Dan*, god. IV, br. 43 (8. studenog), 1906., str. 2.
[632] Isto, god. X, br. 23 (5. lipnja), 1912., str. 1.
[633] Isto.
[634] Vidi više: *HS*, god. IX, br. 3, 1911., str. 316-317; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 309.
[635] „'Trijalizam'", *Dan*, god. X, br. 28 (11. srpnja), 1912., str. 4.
[636] Isto, god. X, br. 30 (25. srpnja), str. 1-2.

izabrano je novo vodstvo Saveza kojemu je za novog predsjednika izabran student medicine Milan Popović. Od posebne važnosti bio je govor dr. Šusteršića koji je govorio da su Slovenci i Hrvati jedan narod temeljen na istoj vjeri.[637] Na sastnaku se pokazalo jedinstvo hrvatsko-slovenskog naroda, bez spomena Srba. Odlučeno je da valja preurediti *Luč*, te da se đaštvo u rješavanju socijalnog problema uhvati u koštac s problemom alkohola u narodu pri čemu je osnovan Katolički apstinentski savez. Među odlukama zaključeno je da se osnuje još jedan katolički dnevnik s obzirom na to da su *Hrvatstvo* i *Jutro* već odavno ugašeni.[638] Ovaj novi katolički dnevnik upravo će biti *Riječke novine* koje će itekako utjecati na promjenu smjera HKP-a u „jugoslavenstvo", iako novine nisu bile službeno glasilo HKP-a. Još jedna stvar koju valja spomenuti jest da je Mahnić školske godine 1911./12. utemeljio Starješinstvo koje je trebalo upravljati cijelim HKP-om. Nisu poznati točan datum i detalji oko osnutka ove organizacije, ali je Starješinstvo kasnije pretvoreno u Seniorat kao vrhovnu organizaciju HKP-a o kojemu će biti riječ u idućoj fazi HKP-a.[639]

3. 2. 5. Početak školske godine 1912./13. u Dalmaciji

Početkom rujna (4. – 6.) 1912., održan je sastanak franjevaca trećoredaca u Zagrebu na kojemu je don Ante Cikojević, profesor u franjevačkoj bogosloviji u Makarskoj, naglasio važnost osnivanja omladinskih društava. Njegov argument sastojao se u tome što je upravo iz tih društava trebala proizaći nova generacija „mladih" boraca za katoličku i hrvatsku stvar.[640]

Sredinom rujna, splitski *Dan* ponovno piše o srpskom pitanju u tadašnjem hrvatskom društvu. *Dan* se poziva na članak don Ive Prodana u *Hrvatskoj kruni* koji piše zbog hrvatske omladine koja se sve više približava hrvatsko-srpskim idejama, tj. jugoslavenskoj nauštrb hrvatske državne ideje. *Dan* takav smjer hrvatske omladine pripisuje stanju tadašnje hrvatske domovine, posebice „tuđinskoj tiraniji"[641] zbog koje hrvatska mladež zaboravlja na vlastitu stvarnost i pribjegava „jugoslavenstvu". Autor članka donosi svoje osobno iskustvo što se tiče Bosne koja je barem napola pod utjecajem Srbije, te ta ista Srbija zazire od ideje trijalizma. Nadalje, hrvatska mladež prilagođava se srpskoj mladeži, što dovodi do velike opasnosti za hrvatsko državno pravo. Autor strahuje da će hrvatska omladina odvući Hrvatsku u jugoslavenstvo te se pritom slaže s

[637] Isto, god.X, br. 32 (8. kolovoza), str. 6-7.
[638] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 79.
[639] Isto, str. 81.
[640] Vicko KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od 'Riječkih novina' do kraja Prvog svjetskog rata", str. 420.
[641] *Dan*, god X, br. 37 (12. rujna), 1912., str. 4.

Prodanom da se treba prvenstveno posvetiti hrvatskoj omladini i „[...] njezinu nacionalnu svjest na pravu stazu navrnuti.“[642]

Nezadovoljstvo hrvatske omladine vlastima u Beču, uključujući i katoličku, kako smo vidjeli s odlaskom u Beograd i Kragujevac, približava ih sve više srpskoj omladini i ideji jugoslavenstva. Hrvatska omladina nadala se da će Hrvatska napokon svoje nacionalno pitanje riješiti u suradnji sa Srbima. No, splitski *Dan* skupa s Prodanom koji je imao utjecaj na velik broj svećenika i pravaša diljem Dalmacije, upozorava da će takav smjer hrvatske omladine naštetiti hrvatskoj ideji. Dalmatinsko je svećenstvo bilo svjesno opasnosti jugoslavenske ideje, ispod koje su se krile srpske i pravoslavne pretenzije prvenstveno na Bosnu, a zatim i na Hrvatsku, posebice Dalmaciju u kojoj je tada živjelo oko sto tisuća Srba. Upravo zbog toga, *Dan* skupa s Prodanom ističe važnost borbe za hrvatsku mladež.

Već u idućem broju, splitski *Dan* donosi članak o ulozi kršćanstva u javnosti, pri čemu *Dan* posebno ističe da se prizna pravo Hrvatima-katolicima da javno ističu svoju vjersko-kulturnu organizaciju a da ih „liberalne” snage odmah oštro ne osuđuju i napadaju. Razlog je tome taj što je katoličanstvo tolerantno prema drugim religijama, a na napade neprijatelja u tisku reagira protuargumentima, ne koristeći nikakvu fizičku silu i slično. Ujedno, *Dan* stavlja politiku kao važno pitanje „[...] jer danas skoro nema pitanja, koga baš ona glavom politika, ne riješava“.[643] S obzirom na veći broj stranaka koje su od početka 20. stoljeća u Hrvatskoj tražile sekularizaciju društva, tj. odvajanje Crkve i države, sekularizaciju školstva, civilni brak itd., vrijeme je da katolici započnu davati svoje zahtjeve i da podupiru one stranke koji svoj politički program temelje na katoličkom i hrvatskom stanovištu. Hrvatsko stanovište izuzetno je bitno jer jedino se ono temelji na hrvatskom državnom pravu koje je istodobno i početna točka cjelokupnog narodnog ujedinjenja.[644] U tu ideju ubrajaju se i Srbi i Slovenci koji živi na geografskom teritoriju koji obuhvaća hrvatsko državno pravo. Potporu ovom mišljenju već su dali Slovenci, dok se Srbi, posebice u Bosni, odupiru ovakvim hrvatskim težnjama.[645]

Ovim činom, kao što smo već vidjeli od početka druge faze HKP-a, prelazi se u ofenzivu. U prvoj fazi bili su dominantni obrana katoličkih ideja i odgoj mladeži u tim istim idejama, a sada

[642] I. F. „Srpsko pitanje u sadašnje doba“, Isto.
[643] *Dan*, god. X, br. 38 (19. rujna), 1912., str. 2.
[644] Isto.
[645] Isto, str. 2-3.

je na redu otvoreno ući u borbu protiv svih neprijatelja katolicizma i hrvatstva. Upravo je zbog toga većina dalmatinskog svećenstva pristala uz ideje Stranke prava, ali samo ako ta istra stranka u svoju hrvatsku ideju uključi i katoličku ideju te socijalne ideje na katoličkom stanovištu. Jedan od razloga pristanka svećenstva uz pravašku ideju jest odnos prema Srbima i Slovencima. Naime, Hrvate i Slovence veže katolička vjera i suradnja je puno lakša negoli sa Srbima koji se vežu uz SPC i vlastitu državu Srbiju. Bosna je tako specifična regija na koju pravo polažu Hrvatska sa svojom idejom trijalizma te Srbija zbog velikog broja pravoslavnog stanovništva u Bosni. No, ključna bitka jest ona za mladež na području cijele Hrvatske, no i Bosne kao buduće generacije nositelja hrvatske i jugoslavenske ideje, ali i katoličke, pravoslavne ili, pak, ateističke. Upravo zbog toga, druga faza HKP-a koncentrirala se na seosku i radničku mladež kao najbrojniju u hrvatskom društvu. U Dalmaciji je taj posao u sklopu HKP-a obavljalo društvo „Pavlinović" skupa s časopisom *Mladost* u kojem je na uredničkom mjestu bio Butković.

Dana 22. rujna 1912. održana je 4. sjednica društva „Pavlinović" na kojoj je sudjelovalo 39 članova „Pavlinovića" i tri seniora. Na sastanku je iznesen izvještaj[646] o prošlogodišnjem radu, pitanje reforme *Mladosti*, a posbenu pozornost zauzeli su referat I. Puharića pod naslovom „Smjer naobrazbe našega gjaštva s obzirom na razvitak narodno-gospodarskih prilika u Dalmaciji"[647] te pitanje „Saveza hrvatskih katoličkih omladinskih društava".[648] Puharić je u svom prvom referatu naglasio važnost proučavanja „narodne duše", tj. gospodarskih prilika Dalmacije u kojoj trenutna situacija ukazuje na agrarnu krizu koja uzrokuje pad broja stanovnika, iseljavanje, pad prihoda i uroda i time siromaštvo i glad. Sve te stavke direktno su utjecale na „nacionalnu pogibelj" uslijed iseljavanja. Puharić se ujedno bojao krušnog kapitala izvana koji bi ubrzao industrijalizaciju i uništio obrnike te gurnuo veći broj obrtnika u ovisni proletarijat.[649] Stoga, važnu ulogu u rješavanju socijalnog pitanja pridavao je omladinskim društvima diljem Dalmacije. Njihova uloga, osim promicanja katoličkih ideja, bila je i briga o duševnom stanju dalmatinskog seljaka posebice kroz maksimu „pouka i zabava" koja je imala za cilj osvježiti dušu i tijelo, ali se ne upuštati u zlu zabavu koja ubija dušu i tijelo.[650] Valjalo je pripaziti i na dob članova u mladenačkim društvima koja je varirala između 14 i 25 te se prema tome trebala i prilagoditi navedena „pouka i zabava".

[646] Vidi: *Dan*, god. X, br. 44 (31. listopada), 1912., str. 2.
[647] *Dan*, god. X, br. 39 (26. rujna), str. 2.
[648] Isto.
[649] Isto.
[650] *Mladost*, god. III, br. 10-11 (listopad-studeni), 1912., str. 117.

Naglašavana je i snaga organizacije mladenačkih društava koja je više ovisila o jedinstvu unutar društva, negoli o samome broju. Ovo pisanje zadarske *Mladosti* direktan je utjecaj iskustva sa splitskog sastanka u kolovozu 1909. kada je više prevladalo brojčano stanje pa su, primjerice, doneseni proturječni zaključci o budućem ustroju HKĐS-a. Više je vrijedilo jedinstvo unutar Pokreta s manjim brojem članova negoli ogroman broj članova HKP-a u kojem predvladava više ideja i smjerova. *Mladost* je u Dalmaciji na čelu s Butkovićem zahtijevala jedinstvo katoličke mladeži u rješavanju socijalnog problema. No, vratimo se sastanku društva „Pavlinović" na kojem je Puharić izložio i svoj drugi referat u kojem je Društvo „Pavlinović" dobilo poziv da se pridruži slovenskom savezu „Orlima" i češkom katoličkom savezu „Sokol". Poziv je društvo odbacilo jer je slovensko i češko društvo bilo „gimnastičko", a „Pavlinović" je bio prosvjetno društvo. Drugi su razlog bila različita pravila društava pri čemu je slovensko i češko okupljalo društva koja su zastupana u carevinskom vijeću. Zaključeno je da će to pitanje ponovno doći na dnevni red unutar „Pavlinovića" kad dalmatinska omladinska društva budu imala svoje sokolske sekcije. No, odlučeno je da se što prije osnuje Savez omladinskih društava u Dalmaciji, kako bi se uprava centralizirala. Privremeno, ulogu saveza preuzela je omladinska sekcija.[651] Na ovoj sjednici razgovaralo se i o osnivanju pododbora u Dubrovniku iz razloga što je 12 članova „Pavlinovića" bilo iz Dubrovnika i okolice. Pododbor u Dubrovniku osnovan je 29. rujna 1912. u malom mjestu Mandaljeni kraj Dubrovnika. Na osnutku pododbora sudjelovali su seniori Jelavić i Đuro Vilović. Odbor je osnovan u prostorijama seoske Blagajne u kojoj su veliku ulogu odigrali socijalno aktivni svećenici Antun Kriletić, župnik Mandaljene, i Vicko Radecky, župnik Orašca. Svrha pododbora bila je briga o razvoju postojećih i osnutku novih mladenačkih društava na dubrovačkom području. Taj rad ujedno je uključivao tisak, predavanja, osnutak pučkih knjžnica. Zatim, zatražena je pomoć svih župnika u Dubrovniku i okolici. Naposljetku, pododbor „Pavlinovića" na dubrovačkom području imao se baviti i pitanjem katoličkog pokreta u Dubrovačkoj biskupiji. Svaki od 12 članova „Pavlinovića" na dubrovačkom području podijelio je svoje zadatke među sobom. Odbor je odlučio poslati dopis „Svećeničkoj organizaciji za dubrovačku biskupiju" za uzajamnu pomoć.[652] Osnivanje pododbora na početku nove školske godine označio je treću snagu HKP-a u Dalmaciji. Naime, ako uzmemo da Butković i *Mladost* djeluju u Zadru i okolici, a Alfirević, *Dan* i „Pavlinović" u Splitu i okolici, pododbor „Pavlinovića" uzeo je pod svoje krilo brigu o HKP-u

[651] *Dan*, god. X, br. 44 (31. listopada), 1912., str. 2.
[652] „Pavlinovićev dubrovački pododbor", *Dan*, god. X, br. 41 (10. listopada), 1912., str. 4.

na dubrovačkom području. Naime, „Pavlinović" je od samog osnutka djelovao diljem Dalmacije, ali ipak nedostajale su mu brojčane snage, pa je tako slao svoje članove u dalmatinska mjesta i sela, uključujući i daleku Boku. No, u južnoj Dalmaciji nedostajala mu je središnja organizacijska struktura koju je dobio osnivanjem pododbora za dubrovačko područje. Veliku pomoć je, naravno, dobio i zatražio od dubrovačkog svećenstva, kako je to zaključeno ranije iste godine u veljači u Splitu. Godina 1912. ujedno je godina HKP-a u Dalmaciji kada sve veći broj svećenika surađuje s katoličkom mladeži. Naravno, svećenstvo je od samih početaka HKP-a pomagalo katoličkoj maldeži, ali je tek tijekom druge faze HKP-a sve više sudjelovalo u radu s mladeži, a posebice nakon svećeničkog sastanka u Splitu u veljači 1912. godine. Njihov zajednički cilj jest uključiti prvenstveno seosku mladež koja je bila najbrojnija u dalmatinskom zaleđu, ali ujedno i radničku mladež koja je bila najbrojnija po primorskim gradovima. Nakon osnutka dubrovačkog pododbora u rujnu 1912., uskoro se osnovao splitski pododbor. Pododbori su olakšali komunikaciju između različitih dijelova Dalmacije te komunikaciju s omladinskom i prosvjetnom sekcijom „Pavlinovića". Omladinska sekcija dopisivila se sa svećenicima i omladincima, dok se prosvjetna brinula o nabavi i izdavanju knjiga za seljačku mladež.[653]

Nadalje, na sastanku „Pavlinovića" u Splitu, govorilo se o zadruzi „Providnost" u Omišu. Referat je održao činovnik „Providnosti" i bivši član „Pavlinovića" Drago Petrinić koji je objasnio da je tu riječ o školskim štednjama što su služile kao pomoć siromašnim seljačkim obiteljima koje su stalno bile u nemilosti lihvarstva. Predsjednik „Pavlinovića" Ivo Jelavić predložio je da se ovakve školske štednje, koje su u biti urodile plodom u sjevernoeuropskim gradovima, pokušaju provesti među omladinskim društvima. Na kraju sjednice izabrana je nova skupština „Pavlinovića" u kojoj je predsjednikom postao Stijepo Šimunović, a stari predsjednik Jelavić postao je tzv. „seniorom". Jelavić se oprostio od Društva, ali je nastavio aktivno raditi unutar HKP-a. Ujedno, jedan od bitnih članova „Pavlinovića", Marin Katalinić, koji je odigrao veliku ulogu na Osječkom sastanku krajem srpnja 1910., također je istupio iz Društva jer je završio svoj studij filozofije te je proglašen seniorom. Na sastanku je naglašeno da je uloga seniora veća negoli onoga u katoličkom akademskom društvu jer odlaze u javni život raditi za katoličku i hrvatsku stvar. Seniori su bili jako poštovani unutar HKP-a, prvotno jer su dali dio života u promicanju ideja HKP-a tijekom „školskih" dana, ali sada ih čeka još veća zadaća u javnom životu gdje im je cilj bio preporod

[653] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 53.

hrvatskog društva u katoličkom duhu. Naravno, to područje obuhvaćalo je i politiku kao bitnu sastavnicu promjene hrvatskog društva. Seniori, tj. oni koji su završili studije, smjeli su se baviti političkim pitanjima, ali nisu smjeli uvlačiti cjelokupni HKP u politiku, dok je đaštvu bilo zabranjeno upletanje u politiku.[654] Mjesec dana nakon sastanka, socijalni rad nastavio se kroz osnutak novih mladenačkih društava poput društva u Stankovcima u kojem je veliku ulogu odigrao i lokalni svećenik,[655] kako je to i dogovoreno na svećeničkom sastanku u veljači 1912. u Splitu. Prema pisanjima zadarske *Mladosti,*[656] socijalni rad i omladinske organizacije napredovali su polako, ali stabilno. Pomoć u osnivanju omladinskih društava početkom nove školske godine dobili su od franjevaca trećoredaca. Jedan od velikih promicatelja ideje osnutka omladinskih društava u Dalmaciji i njihove suradnje s franjevcima trećorecima bio je fra Ante Cikojević. Franjevci trećoreci polako su se pridružili HKP-u kroz svoje bavljenje socijalnim pitanjima i duhovnoj brizi o katoličkoj mladeži.[657] No, Balkanski ratovi uvelike će promijeniti svijest hrvatske mladeži, socijalni problem polako će padati u drugi plan, a politička pitanja će se intenzivirati. Tako su svoj stav zauzeli oko tih pitanja splitski *Dan* i zadarska *Mladost.*

Izbijanjem Balkanskog rata, ponovno će na red doći ideja jugoslavenstva, pri čemu će prethodno navedena dva glasila HKP-a istaknuti već postojeću ideju hrvatsko-slovenskog jedinstva.[658] *Dan* pozdravlja pravašku slogu sa Slovencima i naglašava važnost hrvatskog katoličkog narodnog đaštva od kojega će velike koristi imati hrvatski narod i stranka prava.[659] Nadalje u kontekstu početka Balkanskog rata, oba glasila *Dan* i *Mladost* pišu u znaku potpore kršćanskim narodima „Balkana" u njihovu pokušaju oslobađanja preostalog dijela svoga naroda.[660] U njihovim pisanjima nema naznaka ikakvog jugoslavenstva, već se jednostavno izražava potpora kršćanskom svijetu nad „Turcima" koji su te iste narode, tj. južne Slavene stoljećima držali pod svojom kontrolom. No, *Mladost* izražava bojazan kako bi Austrija mogla stupiti u rat protiv Srbije jer je Austrija upozorila Srbiju da ne smije zauzeti teritorij Albanije i

[654] *Dan*, god. X, br. 39 (26. rujna), str. 2-3.
[655] *Mladost*, god. III, br. 10-11, 1912., str. 132.
[656] Vidi: Isto, god. III, br. 9-12, 1912.
[657] Preuzeto iz: V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od *Riječkih novina* do kraja Prvoga svjetskog rata", *Zbornik HKP*, str. 420-421; Izvornik vidi u: Arhiv Franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja Split, Spisi provincijala, fasc. 30, Izvješće I. sastanka hrvatskih upravitelja Trećeg reda, održanog u Zagrebu, 4., 5. i 6. rujna 1912., Zagreb, 1913., str, 50-54.
[658] Vidi: *Dan,* god. X, br. 41 (10. listopada), 1912., str. 3; *Mladost*, god. IV, br. 1 (siječanj), 1913., str. 3-5.
[659] *Dan,* god. X, br. 41, str. 3.
[660] Vidi: *Dan*, god. X, br. 42 (17. listopada), 1912., str. 1; *Mladost*, god. III, br. 10-11, 1912., str. 126-128.

nijednu luku na Jadranskom moru. No, zanimljivo je kako *Mladost* piše da je dobro što su se „južni Slaveni" pobunili protiv „Turske" jer je „Austrija" koristila Osmansko Carstvo kako bi utjerala strah u Srbiju, Bugarsku i Crnu Goru, a pritom je sama pokušavala „germanizirati" i „pomađariti" slavenske narode u Monarhiji. No, dogodio se kontraefekt gdje se Osmansko Carstvo urušava, a Hrvati surađuju sa Slovencima, pri čemu Monarhija ne može ustavno napredovati dok ne riješi problem „južnih Slavena" u državi.[661] Iz pisanja *Mladosti* dade se naslutiti da nije cilj uništiti Monarhiju, već urediti državno-pravni odnos južnoslavenskih naroda u Monarhiji pri čemu se najvjerojatnije misli na „trijalističko" rješenje. Osim carevine Austrije i kraljevine Ugarske, treća cjelina unutar Monarhije bila bi kraljevina Hrvatska koja bi uključivala Sloveniju, Hrvatsku, Dalmaciju, Istru te Bosnu pri čemu bi se u toj trećoj kraljevini okupili svi južni Slaveni. Naravno, na čelu bi ostao habsburški vladar.

Splitski *Dan* nastavio je davati potporu kršćanskim snagama u Prvom balkanskom ratu sve do kraja godine. Glavni razlog potpore jest što je Osmansko Carstvo stoljećima bilo neprijatelj svim kršćanskim narodima na „Balkanu".

> I mi, i kao katolici i kao Hrvati, sa živim simpatijama pratimo uspjehe naše susjedne braće, u borbi protiv stoljetnog tlačitelja u dušmana kršćanstva i slobode; u njihovim pobjedama pozdravljamo i mi zoru vjerske i narodne bolje budućnosti balkanskih naroda."[662]

No, jugoslavenstvo splitskog *Dana* veže se isključivo uz blisku suradnju sa Slovencima, ali ne i s ostalim susjednim narodima. Naime, *Dan* se kratko osvrće na Prvi balkanski rat u svojim člancima i izražava potporu kršćanskom svijetu, ali kada je riječ o katoličkom svijetu, donosi vrlo opširne članke. Naime, dana 20. listopada 1912. održan je u Ljubljani Prvi hrvatsko-slovenski sabor.[663] Taj događaj označio je „(...) hrvatsko-slovensko kulturno-socijalno i etničko-političko narodno jedinstvo".[664] Na sastanku se dodatno utvrdilo jedinstvo hrvatske Svepravaške organizacije i Slovenske pučke stranke. Prihvaćena je tzv. „Bečka rezolucija" prema kojoj su iskazali potporu Habsburgovcima i Monarhiji, ali se istovremeno tražilo rješenje hrvatsko-slovenskih zemalja i naroda u okviru Monarhije.[665] Ovo je bio samo nastavak suradnje katoličkog svećenstva u Dalmaciji koje je bilo većinski pravaški orijentirano sa Slovenskom pučkom

[661] *Mladost*, god. III, br. 10-11, str. 127.
[662] *Dan,* god. X, br. 44 (31. listopada), 1912., str. 1.
[663] Vidi više: Isto, god. X, br. 43 (24. listopada), str. 6.
[664] *Dan,* god. X, br. 44, str. 1.
[665] M. DIKLIĆ, „Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata", str. 427-428.

strankom na čelu s dr. Ivanom Šusteršičem. Njihova međusobna suradnja trajala je već od proljeća 1910. kada je većina dalmatinskog svećenstva, orijentirana proaustrijski, na čelu s Alfirevićem ušla u Stranku prava.[666] No, ubrzo nakon sastanka u Ljubljani, došlo je do rascjepa u pravaškim redovima.[667] Ovdje nema smisla ulaziti u detalje njihove suradnje od proljeća 1910., pa sve do kraja 1912., već je u kontekstu rada bitniji katolički faktor sastanka u Ljubljani 20. studenog 1912. godine.[668] Taj katolički faktor jest zajednička vjera i suradnja na katoličkoj kulturnoj bazi. Ta suradnja, kako je već više puta spomenuto u radu, seže još od Butkovića u Beču i njegove suradnje sa Slovencima od 1903. godine. Ista stvar bila je s Alfirevićem koji je bio u kontaktu s Krekom, ali i posebice s vođom Slovnske pučke stranke Šusteršičem. Međusobna suradnja HKP-a i Slovenaca uvelike je olakšana zbog iste katoličke baze, ali i samog Mahnića koji je bio podrijetlom Slovenac. Upravo zbog toga, posebice u Dalmaciji, uvijek je postojala sumnja u zajedničku suradnju sa Srbima koji su se identificirali s pravoslavljem. Stoga, dalmatinski prvaci HKP-a Butković i Alfirević uvijek su pribjegavali suradnji sa Slovencima. Njihovo „jugoslavenstvo", a time „jugoslavenstvo" *Dana* i *Mladosti* isključivo je u kontekstu suradnje sa Slovencima. Korijen nepovjerenja prema pravoslavnim narodima „Balkana" krije se u istočnoj Crkvi. Iako *Dan* podupire kršćansku stvar u Balkanskom ratu, iapk strahuje od Pravoslavne crkve, prvenstveno SPC-a.[669] *Dan* zamjećuje kako se početkom Balkanskog rata „demokratski" tisak sve više orijentirao prema Srbiji u smislu isticanja jedinstva dvaju naroda. Na tom mjestu ponovno je opominjao da se zanemaruje hrvatski element. *Dan* dodaje da demokratski tisak ne spominje slovensku potporu hrvatskom narodu u njegovu ostvarivanju hrvatskoga državnoga prava. Iako je *Dan* nastavio s potporom kršćanskim narodima u ratu, napominje da narod ne smije zanemariti svoj identitet i zajednički rad sa Slovencima.[670]

3. 2. 5. 1. „Kelnska" i „berlinska" struja

Nastavno na prethodno poglavlje u kojem je u više navarata spomenuta uska suradnja Hrvata i Slovenaca na katoličkom temelju, otvara se pitanje o kojem je splitski *Dan* raspravljao već 29. kolovoza 1912. godine.[671] Naime, riječ je o različitim pristupima organiziranja katolika u

[666] Isto, str. 410.
[667] A. RAHTEN, „Pokušaji stvaranja hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije", str. 380.
[668] Više o suradnji dalmatinskog pravaštva i Slovenske pučke stranke vidi u: M. DIKLIĆ, „Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata", str. 410-429.
[669] *Dan*, god. X, br. 46 (14. studenog), 1912., str. 1.
[670] Isto, god. X, br. 47 (21. studenog), str. 1.
[671] Vidi: Isto, god. X, br. 35 (29. kolovoza), str. 1.

ostvarenju svojih ciljeva na gospodarskom i političkom području, a prvenstveno su usmjereni protiv liberala.[672] Naime, kelnski pristup zagovarao je suradnju među kršćanima, u njemačkom slučaju to je bila suradnja katoličkog i protestantskog radništva protiv socijalne demokracije, a Berlinski je pristup zagovarao suradnju isključivo među katolicima.[673] Splitski *Dan* se na temelju papinih izjava već krajem kolovoza svrstao u berlinsku struju što je očigledno u pisanjima o Slovencima i Srbima. No, *Dan* se u tom članku s kraja kolovoza zamjerio uredniku zagrebačkog *Katoličkog lista* Svetozaru Rittigu. Rittig je u svojim pisanjima istaknu kako se *Dan* ne razumije u sam spor između dviju struja te da se time „[...] ogriješio o temeljna načela izvješćivanja".[674] *Dan* se svrstao uz papu koji je osudio kelnsku struju, te se priklonio berlinskoj.[675]

Ovaj stav splitskog *Dana* govori nam ujedno puno toga o njihovu odnosu prema ostalim krčćanskim denominacijama. Prvotno, ovakav stav izvrsno objašnjava njihovu izuzetno blisku suradnju sa Slovencima koji su većinski katolički narod. Isto tako, u ovome se krije njihovo nepovjerenje prema suradnji sa Srbima. Iako *Dan* podupire kršćansku stranu u Balkanskom ratu, izražava nepovjerenje kada je pitanje približavanje dviju kršćanskih Crkava. Ujedno, priklanjanje berlinskoj struji, osim što izražava poštovanje prema Papinim odlukama, ide skupa s priklanjanjem pravaškom programu na katoličkom gledištu. Naime, jedino je taj program u skladu s prvenstvom hrvatskog državnog prava i hrvatskog naroda koji je većinski katoličke vjeroispovijesti. Iz svega toga jasno se naslućuje da je HKP u Dalmaciji orijentiran isključivo na suradnju između katolika i ostaje vjeran originalnom Mahnićevu programu HKP-a koji se sastojao na prvom mjestu od katoličke vjere, a zatim od hrvatske narodnosti. No, treća postavka HKP-a jest kršćanska demokracija na čijoj će oštrici pasti dalmatinski HKP tijekom Prvog svjetskog rata, no o tome nešto kasnije u radu. Kako je vidljivo iz pisanja *Dana* tijekom prva dva mjeseca Balkanskog rata, redovito se ističu katolička vjera i hrvatstvo te suradnja s katoličkom „braćom" Slovencima. Upravo je ovo temeljna razlika zbog koje će doći do razmirica unutar HKP-a u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj, jer će *Dan* ustrajati na ova dva faktora, ne prihvaćajući suradnju s pravoslavcima, u prvom redu sa Srbima. Identičnu liniju pratila su dva prvaka dalmatinskog HKP-a Alfirević i Butković, u kojem će potonji sam izložiti svoje gledište, ali o tome kasnije u radu. Početkom 1912.

[672] Vidi: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 323.
[673] *Dan*, god. X, br. 35 (29. kolovoza), 1912., str. 1.
[674] Isto, god. X, br. 47 (21. studenog), 1912., str. 4.
[675] Usp., *Dan*, god. X, br. 47, str. 4-5; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 323; *Acta Apostolicae Sedis*, god. IV, vol. IV, br. 20, 15. studenog 1912., str. 657-662, https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-04-1912-ocr.pdf

u *Danu* je izašao članak pod nazivom „Srbofilstvo i katolicizam u nas"[676] u kojem se upozorava hrvatski narod kako „srbofilstvo" ugrožava ne samo katoličku vjeru, već i sam hrvatski narod i njegovu hrvatsku (pravašku) politiku. *Dan* ukazuje kako u Srbiji katolička vjera ima najmanje slobode u svijetu, pri čemu katolici u Srbiji ne smiju graditi kapelice i crkve. Čak je zabranjeno ispovijedanje katoličke vjere bez dopuštenja Ministarstva. Isti slučaj je s procesijama i općenito bilo kakvim katoličkim manifestacijama. Autor članka navodi kako tijekom procesija u Sarajevu uvijek stvaraju probleme pravoslavci, a nikada muslimani. Autor članka upozorava na netoleranciju Srba spram katolika, te upozorava na pogibelj srbofilstva. Dodaje da su uzrok ovome svećenici SPC-a koji više govore o politici i srpskom narodu, negoli o vjerskim pitanjima. Zbog toga, za autora, Srbi „[...] miješaju vjeru s politikom i politiku s vjerom".[677]

Ovaj tekst jasno pokazuje da je dalmatinsko svećenstvo jasno razumjelo opasnost koja se krije oduševljenjem pobjeda srpskih snaga na bojnom polju u Prvom balkanskom ratu. Strah je dalmatinsko svećenstvo okrenuo isključivo suradnji sa Slovencima te, naravno, samome Papi u nadi da će uspješno obraniti katoličku vjeru, ali i vlastitu narodnost. Stoga, nimalo ne začuđuje da se dalmatinsko svećenstvo strogo priklonilo originalnim pravaškim (političkim) idejama Starčevića jer su upravo u njima vidjeli jedini način da očuvaju svoj hrvatski identitet. Nadalje, jedan od razloga čvrste potpore berlinskoj struji jest što su pravoslavci u Banskoj Hrvatskoj isto tako organizirani na principima berlinske struje. Stoga, *Dan* piše da „[...] Hrvatima katolicima ne preostaje (naglasujem riječ: ne preostaje) drugo danas, nego da se svi zagrijemo za organizaciju po uzoru berlinskom, čistog katoličkog principa".[678] Autor teksta u *Danu* smatra kako su Srbi u Austro-Ugarskoj, posebice u Banskoj Hrvatskoj već politički organizirani na čistom srpskom i pravoslavnom temelju. Stoga, autor smatra da identičnu stvar moraju napraviti i Hrvati s katoličkom vjerom kako bi obranili svoju državnost i identitet.[679] Autor se pribojavao da će srpsko-pravoslavna struja snažno utjecati na hrvatsku svijest i pokušati ih približiti Srbiji. Naime, ti strahovi će se s vremenom pod utjecajem Balkanskih ratova polako ostvarivati, a dodatan poticaj tome dogodio se početkom prosinca 1912. kada je na scenu stupio novi katolički list koji je s vremenom pokušao usmjeriti HKP prema Srbiji u nadi provedbe ćirilmetodske unije. Novi list nije

[676] L. I., „Srbofilstvo i katolicizam u nas", *Dan*, god. X, br. 49 (5. prosinca), 1912., str. 1.
[677] Isto.
[678] Ante M. SPORŠIĆ, „Temelj katoličke organizacije i pravoslavni u Banovini", *Dan*, god. X, br. 51 (19. prosinca), 1912., str. 2.
[679] Isto.

bio službeni dio HKP-a, ali je na njega snažno utjecao. Riječ je, naime, o pojavi *Riječkih novina* čiji je prvi broj ugledao svjetlo dana 7. prosinca 1912. godine.

3. 2. 5. 2. *Riječke novine*

Rasprava o pokretanju novog katoličkog dnevnika seže u 17. listopada 1910. kada je prestalo izlaziti *Hrvatstvo*.[680] Naime, riječki kapucini namjeravali su pokrenuti novi katolički dnevnik. Tada su u Rijeci postojali katolička tiskara „Miriam" i izdavačka naklada „Kuća dobre štampe" koju su na čelu s Bernardom Škrivanićem,[681] tadašnjim provincijalom Hrvatske kapucinske provincije i bliskim suradnikom Mahnića, osnovali riječki kapucini.[682] No, pokretanje novog dnevnika odgođeno je zbog povećanja kapaciteta tiskare „Miriam" te skupljanja glavnice za pokretanje dnevnika.[683] Prema Grgecu, riječki su kapucini već početkom 1911. namjeravali angažirati Eckerta i Rogulju kao urednike novog dnevnika.[684] Kao što smo vidjeli prethodno na đačkom sastanku u Ljubljani 1. – 3. kolovoza 1912., jedan od zaključaka bio je pokretanje novog katoličkog dnevnika.[685] Pokretanje novog lista objavljeno je u studenom 1912. kada je kapucinska tiskara „Miriam" poslala proglas katoličkim krugovima u kojem je bilo zapisano da se uskoro planira izdavanje dnevnika „[...] s čisto katoličkom i hrvatskom osnovom bez ikakve stranačke oznake".[686] Nadalje, u proglasu su pozvani svi katolički krugovi da šalju svoje dopise u novi dnevnik, te da se u raznim hrvatskim krajevima pronađu suradnici koji bi slali redovito izvještaje, članke, kritike i slično. Na kraju, pozvani su katolički krugovi da slobodno „kritiziraju" novi dnevnik, tj. da donesu vlastiti sud o sadražju dnevnika.[687] Valja spomenuti kako je jedan od glavnih razloga pokretanja novog katoličkog dnevnika u Rijeci bio da služi kao protuteža postojećem Supilovom *Riječkom novom listu* koji je predstavljao sve ono protiv čega se HKP borio.[688]

Početkom prosinca dogovoreno je uredništvo novog dnevnika u riječkom kapucinskom samostanu. Urednikom dnevnika izabran je Eckert koji je 28. studenoga 1912. završio pravnički ispit te postao doktor prava. Profesori na doktorskom ispitu pozvali su ga da se pripremi za

[680] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 700.
[681] Biografiju Bernardina Škrivanića vidi u: Tomislav Zdenko TENŠEK, „Škrivanićev krug i hrvatski kapucini", *Zbornik HKP*, 393-402.
[682] Isto, str. 397.
[683] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 185.
[684] Isto, str. 185.
[685] Usp. J. KRIŠTO, *HKP*, str. 79.
[686] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 187.
[687] Isto, str. 188.
[688] T. Z. TENŠEK, „Škrivanićev krug i hrvatski kapucini", *Zbornik HKP*, str. 398.

sveučilišnog profesora u području sociologije, ali je Eckert ponudu odbio navodeći kao razlog da želi svoj vještine upotrijebiti „[...] na slavu Božju i za napredak hrvatskoga naroda“,[689] pri čemu se odazvao pozivu za urednika novog katoličkog dnevnika. Eckert je poslao dopis sekretaru HKĐS-a u Zagreb da đaštvo iz svih dijelova Hrvatske šalje svoje dopise iz svojih mjesta. Eckertovim zamjenikom imenovan je Petar Rogulja čiji je zadatak bio rubrika unutarnje i vanjske politike. Nadalje, kulturnu rubriku uređivao je svećenik Milan Pavelić. Ujedno, zbog Balkanskog rata, pozvan je na suradnju u dnevniku Milko Kelović kao dopisnik s ratišta. Prvi broj *Riječkih novina* izašao je 7. prosinca, iako je na njemu bio datum 8. prosinca (blagdan Bezgrešnog začeća).[690]

Uvodnik lista pozvao je narod na okup i organiziranu borbu portiv svojih neprijatelja. No, kako je zamijetio Krišto, pisanje *Riječkih novina* (dalje: RN) nije bilo u skladu s originalnim Mahnićevim idejama, tj. kršćanska načela nisu bila u prvom planu.[691] Više se pisalo o socijalnom pitanju, što ne treba začuditi s obzirom na to da su *RN* uređivali Eckert i Rogulja, obojica vodeći ljudi socijalnog dijela HKP-a, pod utjecajem ideja Kreka. Socijalni smjer koji je *RN* zauzimao jest onaj Slovenske pučke stranke i njemačkog „Zentruma”. No, ono što je najviše karakteriziralo *RN* jest njihov politički prizvuk, usprkos tome što je list bio izvanstranačko glasilo. Naime, što se tiče unutarnje politike Austro-Ugarske, stav *RN*-a bio je protunagodbeni te protuugarski i protuaustrijski, tj. stajalište je bilo samostalnost Hrvatske.[692]

Što se tiče odnosa prema Slovencima i Srbima, *RN* je zastupao odnos narodnog jedinstva između Hrvata i Slovenaca, a prema Srbima je izražavao toleranciju i priznanje njihove jednakopravnosti s Hrvatima u hrvatskim zemljama. No, njihov stav prema Srbima izvan Monarhije ostao je nedorečen. Neki su smatrali, poput Eckerta, da su Hrvati i Srbi jezično i plemenski isti,[693] dok je Eckertov stav bio da je riječ o dvama narodima i dvjema državnim idejama.[694] Eckert je bio svjestan politike srpskog ekspanionizma na račun susjednih „slavenskih” naroda. Iz ovoga razloga, *RN* je u svojim početnim pisanjima gledao na stvari realno u stvarnom stanju na terenu. Iako su početna pisanja *RN-a* bila u skladu s pravaškim idejama oko ostvarenja

[689] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 187.
[690] Usp. P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 18185-188; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 700-701.
[691] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 83.
[692] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 83; *Riječke novine*, god. I, br. 1, 1912.
[693] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 84.
[694] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 199-200.

hrvatske državnosti, kritičari tog lista optuživali su ga da je u službi Beča na štetu pravaštva, dok su istovremeno drugi govorili da je riječ o „srbofilskom" i antiaustrijskom listu.[695]

Iz dopisa Milka Kelovića s bojišnice upućenog Deželiću mlađem 17. prosinca 1912. doznajemo kako je Kelović oduševljen *RN-om* te nadalje piše Deželiću da se na bojišnici nadaju da će uskoro ući u rat protiv Austrije s ciljem oslobođenja svih slavenskih naroda od germanskog i mađarskog utjecaja.[696]

„Ovdje nitko ne taji da očekuje taj rat. Djelo oslobođenja još nije gotovo! Prvo Bosna! Iza Bosne dolazi na red Hrvatska! Polazi se (tako se govori) iz najidealnijeg stajališta: da će Srbi sada oslobađati redom sve južne Slavene, [...] Cilj je potpuna sloboda svih Slavena, naime sada od Nijemaca i Mađara."[697]

Kelović je bio zabrinut tko bi u takvom slučaju vladao slavenskim narodima, iako se logično postavlja u prvom redu Srbija, jer nema alternative. Kelović dodaje da u to vrijeme zasigurno postoje „[...] ustrojene tajne komitetske čete" na području Bosne,[698] tj. Srbija je aktivno radila na planu pripajanja okolnih teritorija svojoj državi. Usprkos tome, Kelović je zapisao da je njihovo srbofilstvo (članovi HKP?-a) usmjereno protiv Austro-Ugarske te dodaje: „Bolesnik na Bosporu je neizlječiv, sada je u pitanju bolesnik na Dunavu!"[699]

Istovremeno, HKP u Hrvatskoj imao je slabiju potporu od visokih crkvenih krugova. Naime, Deželić piše da je iz pouzdanog izvora saznao kako ništa od ostavštine zagrebačkog nadbiskupa Posilovića nije namijenjeno Hrvatskom katoličkom narodnom đaštvu ili bilo kojem dijelu Mahnićeva HKP-a. Svoje razočaranje Deželić mlađi izrazio je Rittigu koji mu je rekao da su razlog tome prvotno *Riječke novine* koje „[...] nisu potpuno samostalne".[700] Naime, Rittig je spomenuo Deželiću da katolički krugovi nemaju povjerenja prema *Riječkim novinama* te da planiraju otkupiti *Obzor* skupa s njegovom tiskarom te ga ponovno pretvoriti u katoličko glasilo, ali ta je ideja propala.[701] No, ovo nije prvi put da HKP ostaje bez potpore crkvenog vrha. Već smo

[695] Usp., J. KRIŠTO, *HKP*, str. 84-85; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 199-200; *Riječke novine*, god. I, br. 4, 1912.
[696] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 701.
[697] Isto, str. 701-702.
[698] Isto, str. 702.
[699] Isto.
[700] Isto, str. 703.
[701] Vidi više: 702-704.

to vidjeli na primjeru Nakića i Gjivoje u Splitu, za vrijeme prosvjeda protiv Cuvaja, ali i, naravno, na samome početku HKP-a vezanog za *Hrvatstvo*.[702] No, sada je red došao na *Riječke novine*.

Kontroverza oko *RN-a* koji je imao širiti katoličke ideje i hrvatsku svijest, razotkrila je nepovjerenje katoličkih krugova u Hrvatskoj prema tome listu čime je izazvan novi rascjep općenito u katoličkim krugovima unutar Hrvatske. Razlog tom stavu utjecajnijih katoličkih krugova svakako je to što se *RN* povezivao s Mahnićem. Naime, Mahnića hrvatski katolički krugovi od samog početka gledaju s dozom nepovjerenja zbog njegova radikalnog stava u obračunu s neprijateljima. Druga stvar jest što su glavni urednici lista Eckert i Rogulja više naginjali Krekovim socijalnim idejama i idejama o narodnom jedinstvu, prvenstveno sa Slovencima, ali i pozitivnom stavu prema Srbima u Monarhiji. Glavni razlog vjerojatno je bio njihov antiaustrijski stav koji se često tumačilo kao „srbofilski", iako on to u svome početku u *RN-u* nije bio.[703] Visoki katolički krugovi u Hrvatskoj odbili su se vezati za taj list. Takav stav nije nimalo čudan jer su imali jednako mišljenje od početka prema Mahnićevu HKP-u što jasno vidimo da je HKP teško nailazio na financiranje, izuzev Mahnića i njegova kruga svećenika. Identična stvar bila je u Splitu gdje je biskup Nakić zajedno s isusovcima imao sumnjičav stav prema HKP-u,[704] a njegov se nasljednik Anton Gjivoje, prema zapisu Donadinija „[...] otuđio od katoličkih aktivista".[705] Isto tako, kada je Alfirević na poticaj Kreka 1910. godine razmišljao o okupljanju splitskog težeštva u potencijalnu kršćansku stranku, biskup Nakić je izrazio svoje negodovanje oko toga.[706] Osim pojedinih neodobravanja nekih postupaka prvaka HKP-a od strane visokih crkvenih dužnosnika, valja naglasiti kako je u drugoj fazi HKP-a došlo do preuzimanja njegova vodstva od strane nove mlađe generacije koja je usmjerena na socijalni rad pod utjecajem Kreka. No, njegov utjecaj nije se samo ograničio na socijalni rad, već obuhvaća i jedinstvo Hrvata i Slovenaca koje se objedinjuje u pojmu jugoslavenstva, što se početkom Balkanskih ratova polako širi i na Srbe. Upravo ta mlada generacija, predvođena Eckertom, Roguljom, Kelovićem, Deželićem itd. usmjerava HKP tijekom socijalne faze postupno prema otvaranju političkog pitanja, tj. statusa hrvatske države unutar Monarhije. Eckert i Rogulja završetkom studija službeno izlaze

[702] Usp., S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", *Zbornik HKP*, str. 155; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 177-178; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 28-30; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 656-657.
[703] Usp: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 84-85; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 199-200.
[704] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 656;
[705] NAS, Osobni arhivi, 8. d., F. Ž. DONADINI, „Pedeset burnih godina", str. 180; S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 50.
[706] Vidi: A. RAHTEN, „Pokušaji stvaranja hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije", str. 378.

iz okvira đačkog HKP-a i nastavljaju provođenje ideja HKP-a kroz novinstvo. Identična je situacija bila s Marakovićem i Butkovićem nakon završetka studija krajem školske godine 1908./09., gdje potonji odlazi provoditi ideje HKP-a u zadarsko sjemenište, gdje pritom od siječnja 1911. uređuje *Mladost*. Tako i svi ostali članovi HKP-a koji završe studij nastavljaju svoju djelatnost promicanja ideja HKP-a kroz razna područja ljudske djelatnosti poput profesora, književnika, novinara, pravnika, odvjetnika itd. Oni svojim iskustvom nastavljaju davati doprinos mlađim generacijama, tj. katoličkim đacima kroz odgoj i obrazovanje i usađivanje ideja HKP-a. Naravno, što se tiče političkih ideja, svakako se razlikuju prva generacija, primjerice Butkovića i Marakovića, i druge generacije, kao najbolji primjer Eckert i Rogulja. Upravo će se sukob tih dviju struja unutar HKP-a rasplamsati tijekom trajanja Balkanskih ratova, u kojem su prvi predstavnici čisto pravaške ideje na katoličkim temeljima s isključivo radom sa Slovencima zbog iste vjere, dok će potonji polako sve više prihvaćati mogućnost suradnje sa Srbima i ostvarenje Ćirilmetodske unije. No, o tome nešto kasnije u radu. Kako vidimo, prva generacija HKP-a, posebice u Dalmaciji, pretežito gravitira berlinskoj struji, tj. suradnji isključivo na katoličkim temeljima, dok većina druge generacije HKP-a, pod utjecajem Kreka, prihvaća mogućnost ostvarenja kelnske struje, tj. suradnje na kršćanskim temeljima, što, prirodno, za hrvatski slučaj uključuje suradnju s pravoslavcima, tj. sa Srbima. Manji dio druge generacije HKP-a u Dalmaciji gravitirao je kelnskom principu, u prvom redu Iko Jelavić i Vinko Brajević, te manji dio mlađih pavlinovićevaca, poglavito onih oko Ike Jelavića. Ovdje se opis berlinska i kelnska struja koristi pomalo i olako, ali ipak utemeljeno ako se uzme u obzir da je riječ o pokušaju ostvarenja gospodarskog i političkog cilja. Takav cilj je za Eckerta i Rogulju, uzimajući u obzir njihovo podrijetlo i odrastanje u siromašnoj te multietničkoj i viševjerskoj Bosni, ostvariv u suradnji sa Srbima, tj. pravoslavcima. Tu se krije njihov pozitivan stav prema jugoslavenstvu, posebice kod Rogulje zbog njegove obiteljske pozadine, dok je to kod Eckerta bilo manje izraženo.

No, ipak, bez obzira na simpatije prema pobjedama slavenskih naroda na Balkanu nad Osmanskim Carstvom, ipak je nastavljen naglasak na hrvatskom i katoličkom identitetu. Grgec, jedan od članova HKP-a, pisao je u *Lući*: „Hrvati i Srbi jedan su narod, ali Hrvat neka se naziva samo Hrvatom, kao što se Srbin naziva samo Srbinom“.[707]

[707] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 200-201.

3. 2. 5. 3. Značaj političkog tečaja u Splitu 9. – 10. siječnja 1913. godine

Izlazak *RN-a* pozdravio je i splitski *Dan* pozivajući sve katoličke krugove na moralnu i financijusku potporu novom dnevniku.[708] Kako smo vidjeli, prvi brojevi *RN-a* još nisu imali „jugoslavenski" stav jedinstva prema Srbima, ali će taj stav početi jačati u Dalmaciji već početkom 1913. kada se dana 9. i 10. siječnja u Splitu održao politički tečaj na kojem je dominirao Krek sa svojim „jugoslavenskim" idejama. Izlaganje koje je Krek održao u Splitu 9. siječnja bilo je pod nazivom „Južni Slaveni u sadašnjosti i budućnosti". [709] Krek je u izlaganju prvotno napomenuo kako su Slaveni prošli dalek put od malih naroda u sada veliki i bitni zajednički narod. Prva stanica pri tom ujedinjenju već je ostvarena 1912. godine kada su zastupnici hrvatske stranke prava i zastupnici slovenskog naroda proglasili jedinstvo dvaju naroda. Krek je dodao da se u zadnje vrijeme probudila svijest u hrvatskom i slovenskom narodu „[...] da imademo braće daleko tamo za gorama, o kojima nijesmo ni znali, ni osjećali da su naši".[710] Nadalje Krek dodaje:

> „Narodna svijest se mora buditi – to se čuje mnogo puta, a za ovih par tjedana više se u tome učinilo, nego prije kroz 100 godina; jer čovjek, koji čita o zadnjim dogogjajima – a koji ne čita, taj čuje – osjeća u sebi i kaže: to su naši, to su moja braća, to su ljudi, koji govore kao i ja, to je moja domovina; u njoj su braća naša trpila, kao što su ono oci naši trpili od zuluma turskoga, a eto sada su oslobogjeni. U tome leži ona velika svijest naroda, koja prožimlje južne Slavene. Još više – kazao sam – osjeća se i moralna sila naša, a ne samo matrijalna, fizična. Moralna zbog toga, jer se osjeća, makar da obično čovjek toga nezna kazati; osjeća se, da se ovdje usred ovoga današnjeg materijalnog svijeta išlo za idealom. Idealizam je skoro umr'o, umr'o je u našoj vanjskoj politici i velike države za nj više neznaju, već jedino trguju svojim interesima; ovaj idealizam naprotiv nije umr'o u zadnjega težaka balkanskoga, tako, da on kaže: makar da umrem, da me ubiju, idem za spas moje braće, idem i dajem svoju krv. To je snaga idealizma, moralna snaga našega naroda.[711]

Ove Krekove riječi sa sastanka direktan su utjecaj Prvog balkanskog rata koji je za vrijeme govora još trajao, a oblikovao je općenito javno mnijenje, ne samo Kreka. Iako je Krek već više godina, još od Prvog svehrvatskog sastanka 1907. u Zagrebu imao na umu ujedinjenje dvaju naroda slovenskog i hrvatskog, sada na red dolazi i ostala „zanemarena" slavenska braća. Naravno, u prvom redu to su Srbi, a zatim i Bugari. Valja naglasiti kako je, usprkos ovom govoru, Krek nastavio zagovarati trijalizam koji bi poslužio za privlačenje ostalih slavenskih naroda izvan

[708] *Dan,* god. X, br. 51 (19. prosinca), 1912., str. 1.
[709] Vidi: Isto, god. XI, br. 3 (16. siječnja), 1913., str. 3-4.
[710] Isto, str. 3.
[711] Janez KREK, „Južni Slaveni u sadašnjosti i budućnosti", *Dan*, god. XI, br. 3 (16. siječnja), 1913., str. 3; Vinko BRAJEVIĆ, *Dr. Janez Krek "Evangelist ujedinjenja i oslobođenja našega"*, Split: Zadružni savez, 1918., str. 6.

granica Monarhije. Ujedno, Krek se nadao postupnoj provodbi ćirilmetodske ideje, tj. ujedinjenja dviju Crkava, Katoličke i Pravoslavne.[712]

Nadalje, Krek je na splitskom političkom kursu izjavio kako je, osim propadanja osmanskog imperijalizma, skoro propao i mađarski imperijalizam čime su ojačani slavenski narodi na „Balkanu". Krek se ujedno osvrnuo na Bosnu za koju je smatrao da pripada unutar trijalističke koncepcije skupa sa slovenskim i hrvatskim zemljama „[...] od Drave pa do Kotora [...]".[713] Zatim, nakon izlaganja „južnoslavenske" ideje, Krek se okrenuo socijalnom pitanju i potaknuo je sudionike tečaja na promicanje zadrugarstva diljem Dalmacije te je izjavio da bi kapital trebao služiti narodu. Nakon socijalnog izlaganja, Krek se okrenuo temi „bizantizma", tj. istočnog pravoslavlja za koji je smatrao da služi državi, a ne narodu. Krek je uvidio da je pravoslavlje usko vezano za državu, što je bio i slučaj sa srpskim pravoslavljem koji se identificirao sa srpskom državom i srpskim narodom. U tom vezivanju zanemaren je pojedinac, pri čemu je Krek smatrao da je upravo katolicizam okrenut pojedincu i upravo je zbog toga nešto kao katolički pokret nemoguć na „istoku." Zadnja tema s Krekova izlaganja bila je o ženama čiji je status u društvu trebalo podignuti, jer je ipak riječ o „majci", a ne o sluškinji ili ropkinji. Osim potrebe podizanja statusa žene u društvu, prema Kreku, žene je valjalo promatrati u njihovu doprinosu rješavanja socijalnog pitanja pri čemu je jednako bitan i njihov odgoj i doprinos obitelji i društvu.[714]

Krekovo izlaganje bilo je daleko najbitnije i najutjecajnije na političkom kursu u Splitu. Naime, njegov utjecaj na HKP odrazio se pogotovo na socijalnu fazu koja je često nazivana „Krekovo razdoblje". Jedan od najboljih primjera njegova utjecaja na hrvatsku katoličku mladež u Dalmaciji jest Vinko Brajević koji je bio veliki zagovornik Krekovih ideja i njegova učenja. Naime, Brajević je bio jedan od sudionika sastanka, te je na prvu godišnjicu Krekove smrti u listopadu 1918. napisao djelo o Kreku.[715] No, sudbina Brajevića u Dalmaciji krajem 1912. i početkom 1913. bila je komplicirana. Naime, Brajević se u pismu svojemu prijatelju Deželiću u Zagrebu požalio na svoj status u Dalmaciji. U pismu je naveo kako ga je Splitska biskupija smjestila u Seget, dok su istovremeno njegovi prijatelji Deželić, Eckert i Rogulja u središtu događanja HKP-a u Zagrebu i Rijeci. Nadalje, Brajević je duboko razočaran sa svojim statusom u

[712] Vidi više: Andrej RAHTEN, „Janez ev. Krek i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 389.
[713] J. KREK, „Južni Slaveni u sadašnjosti i budućnosti", *Dan*, god. XI, br. 3, str. 4.
[714] Isto, str. 4.
[715] Vidi: V. BRAJEVIĆ, *Dr. Janez Krek "Evangelist ujedinjenja i oslobođenja našega"*, Split: Zadružni savez, 1918.

Segetu i susjednom Trogiru za koji kaže da je „mrtav" jer nema s kime u blizini popričati o kršćanskim socijalnim idejama svoga učitelja Kreka. Brajević se žalio kako je u Trogiru „[...] puka malograđanština od čitaonice do apoteke".[716] U završnim riječima Brajević smatra kako ga je (Splitska biskupija) poslala u „kažnjeničku samicu", a kao razlog navodi da je to zbog toga što je bio „joštovac", tj. Krekov sljedbenik.[717] Naime, Krek je osuđivao liberalni kapitalizam, te je smatrao da je potrebno provesti socijalnu reformu prema kojoj se treba provesti „[...] harmonija među staležima po uzoru na srednjovjekovne društvene prilike".[718] Njegove kršćansko-socijalne ideje naišle su na veliku potporu među hrvatskim katoličkim đaštvom, posebice kod Rogulje i Eckerta. Stoga je Katolička crkva u Hrvatskoj bila pomalo sumnjičava prema Kreku jer su njegovi protivnici smatrali da ulazi u marksizam te da je „[...] crveni socijalist u crnoj odori [...]".[719] Ujedno, Krek je skupa sa svojim učenjem, prema pismu Ive Jelavića, pao u nemilost splitskog biskupa Nakića te je njegovo učenje trebalo biti osuđeno, što se nije dogodilo zbog smrti Nakića u prosincu 1910. godine.[720] No, očito je da je, prema riječima Brajevića,[721] Splitska biskupija nastavila gledati s nepovjerenjem prema katoličkoj mladeži, a time i samom HKP-u. Iznimke u ovom slučaju bili su Alfirević, a posebice Butković. Iako je Alfirević držao korespondenciju s Krekom, ona se vidljivo temeljila na političkom elementu,[722] a manje na socijalnom, dok je Butković cijeloga svoga života ostao vjeran izvornom Mahnićevu učenju.[723]

Iz navedenog vidimo kako je druga etapa HKP-a, predvođena u prvom redu Eckertom i Roguljom, stvorila unutar HKP-a zasbenu ideologiju baziranu na idejama Janeza Kreka. Te ideje prvenstveno su socijalne ideje pomoći nižim slojevima, ali i političke ideje sklone „jugoslavenstvu", u prom redu jedinstvu Hrvata i Slovenaca, a pod utjecajem Prvog balkanskog rata, one su se proširile i na ostale južnoslavenske narode. Početak tog razdvajanja unutar HKP-a prati se još od 1907. i Svehrvatskog sastanka u Zagrebu, ali su realno započele od 1910., a posebice od početka Prvog balkanskog rata i osnutka *Riječkih novina* krajem 1912. godine. Upravo su zato tadašnji prvaci HKP-a to drugo razdoblje Pokreta, koje je realno trajalo od početka školske godine

[716] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 705.
[717] Isto, str. 705.
[718] Andrej RAHTEN, „Janez ev. Krek i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 384.
[719] Isto, str. 384.
[720] Usp., V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 656.
[721] Isto, str. 705.
[722] Usp., A. RAHTEN, „Pokušaji stvaranja hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije", str. 373-381.
[723] Usp. V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 859.

1910./11. pa sve do početka školske godine 1913./14. kada se osniva narodno-obrambena sekcija unutar HKP-a o kojoj će, naravno, biti riječi kasnije u radu. No, većina dalmatisnkog HKP-a, s izuzetkom, primjerice, Brajevića i Jelavića i njihova kruga, pa čak i dijela članova „Pavlinovića", ipak je ostala vjerna originalnim Mahnićevim idejama i organizaciji na katoličkom principu i hrvatskoj ideji. Takvu struju možemo nazvati integralističkom, što je kasnije zabilježio Rogulja, a pritom i sam Deželić.[724] Upravo u drugom razdoblju HKP-a dolazi do izražaja „nacionalistička" struja, kako ju je Rogulja opisao, a njezina ideja može se sažeti kao zagovaranje jedinstva južnoslavenskih naroda i pokušaj provedbe ćirilmetodske unije, tj., „nacionalci" su zagovornici kelnske struje čija se organizacija temelji na zajedničkoj suradnji kršćanskih „denominacija" na određenom prostoru.[725] Stoga je Krekov govor na splitskom političkom kursu išao više u smjeru kelnske struje i struje „nacionalaca". Naravno, ta promjena unutar HKP-a koja je u početnom dijelu bila isključivo „integralistička"/berlinska, nastala je prvotno uslijed Kreka, ali ponajviše zbog Prvog balkanskog rata koji je u svijesti južnoslavenskih naroda unutar Monarhije označio višestoljetne teženje solobođenja tih naroda od osmanske vlasti.

Usprkos Krekovim govorima, splitski je *Dan* nastavio upozoravati na stanje katolika u Srbiji koji su bili potpuno obespravljeni. *Dan* je išao toliko daleko u toj kritici, da je izjavio kako u poganskom Japanu ima više slobode za katolike, negoli u Srbiji. [726] Pisanja *Dana* jasno govore o tome da je svijest katoličke Dalmacije razvijenija od ostalih hrvatskih krajeva, kada je riječ o odnosu prema srpskoj državi i srpskom narodu. Godina 1913. za HKP u Dalmaciji označila je i početno upletanje u politička pitanja. Upravo je politički kurs u Splitu odžan 9. i 10. siječnja označio početak tog upletanja. Što se tiče izlaganja o politici na krusu, glavnu ulogu imao je slovenski predstavnik Anton Korošec koji je govorio o političkoj izobrazbi dalmatinskog puka.[727] Među ostalim temama, na političkom tečaju bile su teme o zadrugarstvu, iseljavanju i alkoholizmu.[728] No, ipak od svih tema na političkom kursu u Splitu, najviše je odjeka imala upravo ona od strane Kreka o južnoslavenskim narodima.[729] Njegove južnoslavenske ideje najuspješnije

[724] Usp., P. ROGULJA, „Pred Zoru (Prilog ideologiji katoličkoga pokreta u Hrvatskoj)", *Luč*, 1916./17., str. 125-144; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 657.
[725] P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 125-144.
[726] *Dan*, god. XI, br. 4 (23. siječnja), 1913., str. 1.
[727] Isto, str. 2.
[728] Vidi: Isto, god. XI, br. 5 (30. siječnja), str. 2-3.
[729] Usp., A. RAHTEN, „Janez ev. Krek i Hrvatski katolički pokret", str. 388-389; V. BRAJEVIĆ, *Dr. Janez Krek "Evangelist ujedinjenja i oslobođenja našega"*, str. 6.

će propagirati *Riječke novine*. Zanimljivo je kako je Rijeka u to vrijeme bila kulturni centar hrvatskog naroda, iako su diljem grada dominirali mađarski i talijanski jezik. Osim Rogulje i Eckerta, u pomoć je na poziv Rogulje došao u Rijeku 19. ožujka 1913. Velimir Deželić, koji je prethodno položio sudski ispit 4. ožujka iste godine.[730] Većina prvaka HKP-a koji su došli u Rijeku, bilo stalno ili privremeno, svoje su utočište našli u kapucinskom samostanu koji je vodio gvardijan Bernardin Škrivanić.[731] Deželić je pri dolasku u Rijeku u samostan zabilježio svoj razgovor s Biničkim i Škrivanićem.

„Kod gvardijana sam zatekao profesora senjskog sjemeništa, urednika Mahnićeve 'Hrvatske straže' dra Frana Biničkog. On je upravo završio govor: 'I tako su bratja Srbijanci vaskrsili Dušanovo carstvo, a mi ćemo, da Bog da, u dogledno vrijeme imati Krešimirovu kraljevinu Hrvatsku! Pouzdano znam da je nasljednik prijestolja Franjo Ferdinand za *trijalizam!* Otac Bernardin razblaženo pridomeće: 'Krešimirovo će kraljevstvo biti još povećano sa Slovencima'. 'Oni su planinski Hrvati!' – utvrđuje Binički. Ja pitam: 'A dođe li do rasapa Austro-Ugarske?' Otac gvardijan mi je prostodušno protumačio: 'Bratske države Krešimirova i Dušanova složit će se u zajedničko veliko carstvo ili republiku Jugoslaviju'.“[732]

Iz razgovora je jasno kako je trenutni stav vođa HKP-a u Rijeci trijalistički poput onoga u Dalmaciji i Sloveniji. No, ono što nalazimo u ovom razgovoru jest otvorenost prema alternativi spajanja sa Srbijom s kojom bi se osnovalo veliko „carstvo” južnoslavenskih naroda. Godina 1913. označila je otvorenost ideji stupanja u zajednicu sa Srbijom, ali ipak se zbog trenutne situacije snažno zagovara trijalističko rješenje za koje postoji nada u habsburškom prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu. Upravo će se zbog njega unutar HKP-a nastaviti s trijalističkom idejom naspram „Zova s Istoka”, tj. ujedinjenja sa Srbijom te pokušaja provođenja sjedinjenja dviju Crkava kroz ćirilmetodsku uniju. Ova potonja upravo je ono što je Krek izrazio na političkom tečaju u Splitu, a to je idealizam. Naime, kada je riječ o hrvatskoj historiografiji o razlozima prihvaćanja pristupanja Srbiji i stvaranja Kraljevine SHS od strane Katoličke crkve u Hrvatskoj, valja znantnu ulogu pripisati upravo tom idealizmu. Upravo je taj katolički idealizam, ta nada da će južnoslavenski narodi surađivati zajednički za boljitak svih naroda unutar države te nada da će pravoslavci postupno prići Rimu, odigrao veliku ulogu u dobrovoljnom pristupanju Katoličke crkve u Hrvatskoj u novu državnu zajednicu.

[730] Vidi: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 705-707.
[731] Vidi više: T. Z. TENŠEK, „Škrivanićev krug i hrvatski kapucini“, str. 393-402.
[732] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 707.

3. 2. 5. 4. HKP u Dalmaciji na početku 1913. godine

Na početku 1913. godine, ogromna većina dalmatinskih gradova i sela imala je svoja omladinska društva. Društvo „Pavlinović" je skupa s Butkovićevom *Mladosti* opskrbila što više tih mladenačkih društava svojim znanjem, ali i materijalnim putem sa svrhom budućeg osviještenog i u katoličkom duhu odgojenog seljaštva. Odgoj seljačke mladeži odvijao se kroz održavanje sastanaka, analfabetskih tečajeva i osnutak knjižnica. *Mladost* je imala „kulturnu misiju" među dalmatinskom seljačkom omladinom jer je predstavljala njihovu narodnu dušu. Zbog toga ju je katolička seljačka omladina smatrala vođom svega „Omladinskog pokreta" u Dalmaciji.[733] *Mladost* se krajem 1912. tiskala u tri tisuće primjeraka, a imala je 2100 pretplatnika.[734] Nadalje, iz izvještaja sa sastanka svećeničke organizacije Splitske biskupije datiranog 9. siječnja 1913., saznajemo kako Centralni odbor u Zadru još rukovodi HKP-om u Dalmaciji preko organiziranja sastanaka, o nabavi za Leonovu tiskaru, brigu o *Pučkim novinama* (5000 primjeraka), ekonomsko poboljšanje dalmatinskog svećenstva po seoskim župama, povećanje članova Centralnog odbora, štampi, organizaciji mladeži, blagajni (300 blagajni u župama diljem Dalmacije) i o usavršavanju članova odbora. Ujedno, za godinu 1913. Centralni je odbor naglasio kako je cilj nastaviti da svećenici i Crkva djeluju „kao jedno", tj. da imaju jednako mišljenje, smjer i rad usmjeren na katoličke vrijednosti i narod. Centralni odbor na početku 1913. naglašava kako novi program nije potreban, već da se nastavi s programima iz prethodnih godina usmjerenim na mladež, tisak, prosvjetna društva i seoske blagajne. U Dalmaciji je na početku 1913. postojalo 21 omladinsko društvo, od kojih je jedanaest bilo uređeno i službeno uneseno. Ukupan broj katoličke mladeži u tih jedanaest društava brojio je oko 400 mladića. Na sastanku je zabilježeno kako dobar broj svećenika po seoskim župama još ne razumije svrhu tih mladenačkih društava, stoga je bila potrebno daljnje objašnjenje.[735] Takvo objašnjenje poslala je zadarska *Mladost* u ožujku 1913. svim mladenačkim društvima diljem Dalmacije. Ukratko, u odaslanim pismima riječ je bila o tome da je svrha tih društava odgoj katoličke mladeži sa svrhom stvaranja „potpunog čovjeka".[736] Ovaj cilj u skladu je s onim ciljevima prve faze HKP-a diljem Hrvatske. Razlika je u tome što je prva faza stvorila vođe HKP-a i pri tome se koncentrirala pretežito na đačku mladež. Stoga, druga faza se sastojala, osim socijalnog rada u narodu, u provođenju ideja

[733] *Dan,* god. XI, br. 1 (2. siječnja), 1913., str. 2.
[734] Vidi: Isto, god. XI, br. 3 (16. siječnja), str. 2.
[735] Isto, str. 2.
[736] *Mladost*, god. IV, br. 3 (ožujak), 1913., str. 2.

prve faze među katoličkom mladeži u narodu. Zatim, iz izvještaja sa sastanka svećeničke organizacije primjećuje se da je rad bio organiziran i usmjeren na zajednički cilj brige o HKP-u u Dalmaciji, ali ipak postoje nedostaci u vidu nedovoljnog shvaćanja dijela dalmatinskog svećenstva o njihovu radu u mladenačkim društvima. Izvrstan primjer jest sukob Butkovića i Donadinija oko uloge lista *Pravi hrvatski sokol* (dalje: PHS).[737] Butković je bio protiv njegova miješanja u HKP jer je na primjeru takvih identičnih društava u Češkoj, Sokol prvotno obavljao dužnost obrane vjere i naroda, da bi se pritom okrenuo protiv onoga što je dotad branio. Osim toga, postojeća sokolska društva u Hrvatskoj pokazala su se kao protuvjerska i protuhrvatska. Slična situacija bila je i sa Slovenijom. No, preostala sokolska društva u Hrvatskoj to su stanje uvidjeli i udružili se oko PHS-a, čija je svrha bila: „gojenje i promicanje tjelovježbe i uzgajanje kršćanskog ćudoređa".[738] Donadini je uređivao list u katoličkom duhu, ali je Butković kritizirao sokolsko društvo „Hrvatski sokol" koje se postupno tijekom 1912. udaljilo od pisanja njegova lista. Stoga, Butković je upozoravao na opasnosti „Hrvatskog sokola" u Dalmaciji.[739] No, Donadini je pokušao spasiti „Hrvatski sokol" u Dalmaciji tako što je pokušao regrutirati članove za društvo među „Pavlinovićem" i omladinskim društvima HKP-a, no pavlinovićevci su to odbili. Donadini je zatim pokušao nagovoriti mladenačka društva da se spoje s hrvatskim sokolskim društvima, pri čemu je *Mladost* hitro reagirala da je takvo što nemoguće. Jedina iznimka jesu sokolske sekcije unutar mladenačkih društava koje bi mogle ući u sokolska društva pod uvjetom da se potonja drže hrvatskih i katoličkih načela. Donadini je žestoko reagirao napadajući pavlinovićevce i urednike *Mladosti*, tj. primarno Butkovića.[740] Naime, valja ponoviti kako je Donadini bio član HKP-a u Dalmaciji i blizak suradnik Alfirevića, ali je ipak vođa HKP-a u Dalmaciji u drugoj fazi HKP-a bio upravo Butković koji je kao „starješina" HKAD-a „Hrvatske" uživao povjerenje katoličke mladeži u Dalmaciji. Butković nije htio riskirati katolička načela HKP-a udruživanjem mladenačkih društava sa sokolskima jer je u potonjima bilo „bezvjerstva" i „liberalnih" osnova. Ujedno, PHS je u početku bio čisto katolički, ali se i on sam do kraja 1912. pomalo udaljio od katoličkog pisanja, što je izravno došlo u sukob s katoličkim i hrvatskim idejama HKP-a. [741]

[737] Više o sokolstvu u Dalmaciji i njegovu listu *Pravi hrvatski sokol* vidi u: Tea VRDOLJAK, „Pravi Hrvatski Sokol – Sadržaj, teme, naglasci", *Kulturna baština*, br. 46, 2020., str. 99-116.
[738] *Mladost*, god. IV, br. 3, str. 33.
[739] Usp., *Mladost*, god. IV, br. 3, str. 33; T. VRDOLJAK, „Pravi Hrvatski Sokol – Sadržaj, teme, naglasci", str. 111-112.
[740] Vidi: *Mladost*, god. IV, br. 3, str. 33-34.
[741] Usp., Isto, str. 34-35.

Što se tiče odnosa *Mladosti* prema Balkanskim ratovima, prvotno je zauzet neutralan stav, ali se ipak blagonaklno gledalo na uspjehe „balkanskih saveznika". *Mladost* je čak jednom pisala da bi Skadar trebao pripasti Crnoj Gori. No, taj blagonakloni stav ubrzo je splasnuo kada su zaratili Srbija i Bugarska. Stoga, stav *Mladosti* prema ratu išao je od neutralnog prema blagonaklonom, a zatim je potpuno splasnuo.[742] Ovakav stav ne treba čuditi s obzirom na njezina urednika Butkovića koji je na prvo mjesto stavljao katoličku vjeru, a zatim hrvatstvo. Stoga, potpora *Mladosti* tijekom Prvog balkanskog rata više je išla pasivno zbog „kršćanske braće" naspram islama, ali je kasnije ratom između Bugarske i Srbije došlo do razočaranja. Ujedno, s obzirom da je Butković veliki zagovaratelj „uže baze", tj. suradnje isključivo među katolicima, koncentracija je bila primarno na HKP-u i hrvatski te dalmatinski teritorij.

Ideološki sukobi unutar HKP-a nisu bili rijetkost. Već od samog početka i pisanja *Hrvatstva* 1904. godine postojale su trzavice i neslaganja unutar HKP-a. Prvi veći ideološki sukob došato je na vidjelo tijekom Sveđačkog sastanka u Splitu u kolovozu 1909. godine oko smjera i organizacije HKP-a. Zatim, „Krekovi učenici" nastavlju s provođenjem svojih socijalnih ideja u djelo. Nešto slično pokušao je i Donadini, član HKP-a u Dalmaciji s „Hrvatskim sokolom" i svojim listom *Pravi hrvatski sokol*, ali nije našao tijekom 1912. veći odaziv među „Pavlinovićem" i omladinskim društvima koji su bili dio HKP-a. Potporu čak nije uspio naći ni šire među svećenstvom ili, pak, pravašima, pa je tako zadnji broj lista izašao 1. prosinca 1912. godine.[743] No, sličan neuspjeh doživio je i Alfirević kada je pokušao stvoriti politički dio HKP-a, ali se onda morao zadovoljiti isključivo sa svećeničkim sudjelovanjem u Stranci prava u Dalmaciji. Ideološki sukobi unutar HKP-a nisu prouzročili veći rascjep zbog ličnosti Mahnića koji je Pokret držao na okupu. Nitko od prvaka nije se usudio ići protiv ideološkog pokretača, iako se nisu nužno s njime slagali u svim stavkama. Razlog tome je vrlo jednostavan jer je Mahnić za hrvatsko katoličko đaštvo bio „[...] svjetionik i putokaz [...]"[744] čitavog pokreta. Poštovanje prvaka HKP-a prema Mahniću odigralo je ulogu u sprečavanju kritičnog rasjepa unutar HKP-a koji bi doveo do njegova uništenja, stoga su se manji ili veći rascjepi događali na ideološkim osnovama ili, pak, u smjeru razvoja HKP-a. No, takvi rascjepi često su uzrok upravo one treće Mahnićeve postavke HKP-a, kršćanske demokracije prema kojoj većina odlučuje o daljnjem smjeru pokreta. Upravo su tako i

[742] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 226.
[743] T. VRDOLJAK, „Pravi Hrvatski Sokol – Sadržaj, teme, naglasci", str. 112.
[744] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 44.

nadvladani zabrinuti glasovi prvaka HKP-a na splitskom sastanku 1909. oko „omasovljavanja" pokreta. Stoga, Pokret je jednostavno svojim ideološkim smjernicima pratio svoj vlastiti razvoj, ali i neslaganja unutar tog istog razvoja. Jedno od tih neslaganja bio je i odnos prema Srbima i pravoslavlju što će se intenzivirati tijekom godina. Naime, u pokušaju pronalaska rješenja tog pitanja u Dalmaciji, početkom ožujka osnovan je „Apostolat sv. Ćirila i Metoda". Njegova uloga bila je provođenje katoličke misije na Balkanu.[745] Oko te ćirilmetodske ideje isto tako će u narednim godinama doći do neslaganja unutar HKP-a. Ti razni sukobi i razmirice unutar HKP-a pokušali su se premostiti osnutkom Seniorata kao vodećeg tijela unutar HKP-a. Naime, zamisao je bila da Seniorat bude glavno tijelo svih sastavnica Pokreta te da se preko njega upravlja cijelim HKP-om.

3. 2. 5. 5. Seniorat

Dana 30. ožujka održan je sastanak hrvatskih i slovenskih katoličkih akademskih seniora u Ljubljani.[746] Naime, kako je već spomenuto prethodno u radu, seniori su bili prvotno svi oni koji su završili studije i nastavili rad unutar HKP-a izvan đačkih organizacija. No, osnutkom Seniorata na tom sastanku,[747] odlučeno je da njegovim članovima postanu, osim završenih studenata, pojedini svećenici i redovnici te, naravno, „utjecajni" pojedinci iz laikata.[748] U Seniorat je učlanjen i sam biskup Mahnić, ali je on sam sebe smatrao „običnim" članom te se nije postavio iznad ostalih. Stoga, Seniorat je funkcionirao na temeljima „kršćanske demokracije", ali ipak valja istaknuti kako je riječ bila o jednoj „ekskluzivnoj"[749] organizaciji koja je brojila nedugo nakon osnutka čak 150 članova. Prema Rogulji, prvi članovi bili su seniori svjetovnih akademskih društava, zatim seniori zborova duhovne mladeži te su čak primljeni pojedini učitelji i učiteljice te javni radnici koji nisu imali bilo akademsko ili, pak, srednjoškolsko obrazovanje, ali su se istakli unutar HKP-a svojim radom.[750] Što se tiče pravne podloge Seniorata, on je kao organizacija bio učlanjen u HKNS zbog toga što je narodni savez imao u vlastitim pravilima ovlast da organizira udruženja. No, Seniorat,

[745] *Dan*, god. XI, br. 12 (20. ožujka), 1913., str. 3.
[746] *Dan*, god. XI, br. 14 (3. travnja), str. 7.
[747] Usp., *Dan*, god. XI, br. 14, str. 7; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 214; J. KRIŠTO, *HKP*, 81.
[748] Daniel PATAFTA, Zlatko MATIJEVIĆ, „Hrvatski katolički seniorat (1913.-1941.) Osnovne značajke od osnutka do raspuštanja", *Croatica Christiana periodica*, god. 44., br. 85., 2020., str. 133.
[749] Vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, „Hrvatski katolički seniorat – ekskluzivna organizacija Hrvatskoga katoličkoga pokreta (1912.-1919)", *Zbornik HKP*, str. 457-468.
[750] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 215.

iako pravno dio HKNS-a, bio je vrhovno tijelo HKP-a.[751] Seniorat je preuzeo na sebe vodstvo cijelog HKP-a na području Hrvatske i Bosne i odigrat će presudnu ulogu u njegovu daljnjem smjeru razvoja. Što se tiče istaknutijih članova Seniorata u Dalmaciji, ističu se Ivan Butković, Ante Alfirević, Ivo Jelavić, Marin Katalinić, Ivo Juras, Stanko Banić i Vinko Brajević.[752]

Ako uzmemo u obzir da je dobar dio članova Seniorata bio iz redova laika, valja doći do zaključka da je HKP u proteklom desetljeću uspješno odgojio znatan broj laika u katoličkom duhu. Naime, početkom HKP-a, što je ujedno izraženo na sastanku na Rijeci 4. travnja 1904., postojao je vrlo mali broj sposobnih laika koji bi širili ideje HKP-a, ali izražena je i želja osnutka vlastite hrvatske katoličke stranke kojom bi rukovodio laikat.[753] Upravo zbog toga, prvo se pošlo od užeg kruga svećenstva od Mahnića da se krene s odgojem srednjoškolske i sveučilišne mladeži koja bi nakon nekoliko generacija postala nositeljem preporoda hrvatskog društva u katoličkom duhu. Stoga, članstvo laika u Senioratu bio je pozitivan korak u ostvarenju toga cilja. Tako Seniorat valja promatrati kao zajedničku organizaciju klera i laikata na radu oko promicanja ideja HKP-a. No, osnutak Seniorata ujedno je označio i daljnja promišljanja oko političkih pitanja, posebice zbog utjecaja Prvog balkanskog rata i brige za ostale južnoslavenske narode. Takva pitanja u splitskom *Danu* često su bila na dnevnom redu.

3. 2. 5. 6. Problem „strančarstva" unutar HKP-a u Dalmaciji u prvoj polovini 1913. godine

Kao što je rečeno prethodno u radu, pojačana uloga dalmatinskog svećenstva u Stranci prava u Dalmaciji seže u proljeće 1910. kada je dobar dio dalmatinskog svećenstva na čelu s Alfirevićem najavio svoj masovni ulazak u Stranku prava. Takav čin dogodio se na velikoj skupštini održanoj 11. rujna 1910. godine u Šibeniku, kada je dogovoreno da svećenstvo, uz odobravanje Mate Drinkovića, masovno uđe u Stranku prava. Većina tog svećenstva na čelu s Alfirevićem bila je usmjerena na Austriju i trijalističku koncepciju uređenja Monarhije. Kako bi se izbjeglo da stranka postane „konfesionalna", u program je unesena točka o kršćanskim načelima i toleranciji prema drugim vjeroispovijestima.[754] No, Drinković se s vremenom udaljio od trijalističke ideje, čime je direktno došao u sukob s dijelom dalmatinskog svećenstva koje je zagovaralo tu ideju. Naime, sukob Drinkovića najviše se izrazio kada je došlo do jedinstva Stranke

[751] Isto, str. 214-215.
[752] Isto, str. 215.
[753] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 503-504.
[754] M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 410-411.

prava u Hrvatskoj i Slovenske pučke stranke 9. i 10. listopada u Beču. Na toj skupštini prevladalo je mišljenje Slovenaca da se svaki pokušaj rješenja hrvatsko-slovenskog pitanja razriješi unutar granica Monarhije i ta odluka nazvana je Bečkom rezolucijom. Ona je potvrđena na skupu Svepravaške organizacije i Slovenske pučke stranke u Ljubljani 1912. godine. No, na tom skupu nisu sudjelovali članovi Stranke prava iz Dalmacije, što je razbjesnilo Drinkovića. On je, nadalje, tvrdio da ta odluka ne vrijedi za Dalmaciju, ali je priznao ujedinjenje Slovenaca i Hrvata.[755] Drinkovićev protuaustrijski smjer pojačao se početkom Prvog balkanskog rata i pobjedama „saveznika" nad Osmanskim Carstvom. To ga je nagnalo da na narodnom zboru održanom 24. studenog 1912. u Zadru iznese rezoluciju koja je predviđala da se na uzoru na južnoslavenske narode u ratu, ujedine Hrvati na području Austro-Ugarske. Ta je rezolucija prihvaćena, a njegovo je obrazloženje išlo putem da će pobjede „saveznika" oslabiti dotadašnju austrijsku politiku na Balkanu.[756] Naime, rezolucija je izražavala solidarnost s balkanskim narodima te je bila usmjerena protiv austrijske politke i njezina huškanja „[...] kojom bi se htjelo gurnuti naše narode u bratoubilački rat".[757] Time je započeo spor u Stranci prava u Dalmaciji između:

> „[...] vjerskopravaške austrofilske skupine, bezuvjetno odane velikoaustrijskog politici Beča, koja se okupljala oko splitskog lista *Dan* i dr. Ante Alfirevića, na jednoj strani, i šibenske pravaške skupine, okupljene oko *Hrvatske rieči* i dr. Mate Drinkovića, na drugoj, za koju je okvir Monarhije postao pretijesan pa je oslonac tražila u savezu s južnoslavenskim narodima na Balkanu."[758]

Zaoštravanje sukoba između „Drinkovićeve šibenske pravaške skupine" i „Alfirevićeve vjersko-pravaške-austrofilske struje"[759] na čelu s *Danom* počelo je već početkom prosinca 1912. kada je *Dan* pisao da je „srbofilstvo" pogubno ne samo za hrvatsku politiku, već i za katoličku vjeru.[760] *Dan* je kritizirao „srbovanje" Mate Drinkovića, koji se našao duboko uvrijeđen te se okomio na *Dan*, a posebice na Alfirevića.[761] Vrhunac tog sukoba javlja se u travnju 1913. godine. Naime, splitski *Dan* donosi dva članka o sukobu s Matom Drinkovićem. *Dan* pripisuje Drinkoviću da je bio veliki zagovaratelj ideje svepravaškog ujedinjenja Slovenaca i Hrvata te da je bio zagovornik ideje da će Stranka prava u Dalmaciji braniti narodno pravo i kršćansko-katoličku vjeru

[755] Isto, str. 427-428.
[756] Isto, str. 429-430.
[757] Isto, str. 430.
[758] Isto, str. 431.
[759] Isto, str. 436.
[760] *Dan*, god. X, br. 49 (5. prosinca), 1912., str. 1.
[761] Isto, god. XI, br. 19 (8. svibnja), 1913., str. 2.

kao pravo naroda. No, *Dan* smatra da se Drinković kao potpredsjednik stranke postavio kao najviši autoritet te da je počeo prezirati svu mladež koja nije priznavala njegov vrhovni autoritet. Osim toga, *Dan* pripisuje Drinkoviću da je priznavao Dulibiću veliki ugled, te da je uveo Alfirevića u Stranku prava. No, zamjera mu se to što se okrenuo protiv svega što je u rujnu 1910. rekao da će poštovati, od priznanja katoličkog stanovišta, rada svećenika u stranci te suradnje sa Slovencima. Drinković je očigledno kroz 1912. odlučio da mu je okvir Monarhije pretijesan[762] i ušao je u izravan sukob sa svima onima u Stranci prava koji su ustrajali na ideji trijalizma, a prvi na udaru našao mu se Alfirević, pa čak i Slovenska pučka stranka.[763] *Dan* se našao uvrijeđen zbog pisanja *Hrvatske rieči* protiv Alfirevića, ali i protiv samoga *Dana.* Naime, obrana *Dana* sastojala se u tome što se *Dan* nikada nije izjasnio kao političko glasilo, posebice ne kao glasilo Stranke prava. *Dan* je smatrao kako je kritika Drinkovića pogrešno usmjerena te da je ona trebala ići „rodoljubima" u Šibenik, prvotno Dulibiću. Drinković je u pisanjima *Hrvatske rieči* optužio da je riječ o austrijskom političkom organu te da je riječ o špijunskom glasilu. Prema mišljenju *Dana* kojeg su pisanja Drinkovića iznenadila i stigla u neočekivanom trenutku, očito je riječ o netoleranciji katoličke vjere od stranke Drinkovića u redovima Stranke prava. Zbog toga je stigla optužnica od Drinkovića i *Hrvatske rieči* da *Dan* promiče „austrijanštinu".[764] Sam Alfirević odgovorio je da su sve optužnice na njegov račun u potpunosti neutemeljene, uljučujući i onu da promiče „austrijanštinu."[765]

Sukob se još više zahuktao jer su padale optužnice i na sam HKP u Dalmaciji. S obzirom na to da je *Dan* bio neslužbeno glasilo HKP-a u Dalmaciji, neprijatelji Crkve iskoristili su ovaj sukob za novi val kritika na račun HKP-a. *Dan* je iznosio argument zbog čega svećenik-pravaš ne bi mogao biti član Stranke prava i istovremeno surađivati s *Danom.* Nadalje je *Dan* pisao:

„'Dan' u politici pristaje i zagovara pravaški program, podupire i preporuča rad u pravaškom duhu. U vjerskom pogledu, 'Dan' kao katoličko glasilo zagovara odlučno katoličko stanovište, a pazi da se i politički rad ne izvrgne na štetu vjere. Vjera i vjersko dobro važan je djelokrug današnjega javnoga rada. Nije nužna opreka između katoličkoga pokreta i pravaštva, ne, dapače i obratno: katolička svijest i hrvatska politika vrlo lijepo se skladaju."[766]

[762] M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 429, 432.
[763] *Dan*, god. XI, br. 17 (24. travnja), str. 6.
[764] Usp., *Dan*, god. XI, br. 16, (17. travnja), 1913., str. 1; *Dan*, god. XI, br. 17 (24. travnja), str. 7; *Hrvatska rieč*, god. IX, br. 814.
[765] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 17, str. 7.
[766] *Dan*, god. XI, br. 18 (30. travnja), str. 1.

Dalje u tekstu *Dan* je naglasio prijašnja pisanja *Hrvatske krune* kako je rad *Dana* „[...] glavno vjerski, a sporedno politički [...]“,[767] čime se i sam *Dan* složio. Iz ovih riječi jasno je da je *Dan* smatrao kako svećenik može biti i pravaš, podupirati katolička i pravaška glasila, te biti pripadnikom HKP-a. *Dan* je negirao svu Drinkovićevu kritiku i postavio se da primarno služi ciljevima HKP-a.[768] Alfirević je smatrao da bi spor trebala riješiti uprava Stranke prava.[769] Međusobne optužbe i polemiziranja nastavili su se i dalje.[770] No, upravo ovakva pisanja *Dana* naišla su na snažnu kritiku ne samo od protucrkvenih glasila, već i od katoličkih glasila, u prvome redu od *Hrvatske* koja je u Zagrebu tiskana u „Hrvatskom katoličkom tiskovnom društvu” te od strane sarajevske *Vrhbosne*. Prvotna kritika stigla je od *Hrvatske* koja je bila pod utjecajem Josipa Pazmana, potpredsjednika tiskovnog društva. U članku *Hrvatske* pod nazivom „Rovarenje u Dalmaciji“,[771] Kerubin Šegvić[772] je uvredljivo kritizirao pisanja *Dana* te je optuživao *Dan* da piše u političke svrhe. *Dan* se na ova pisanja *Hrvatske* našao izuzetno uvrijeđen te je smatrao da je pisanje Šegvića išlo i na štetu HKP-a u Dalmaciji. Najgore od svega jest što se *Hrvatska* tiskala u tisakri „Hrvatskog katoličkog društva” te se ona smatrala kao jedna od prvih ustanova HKP-a. Tadašnji urednik *Dana*, don Ante Glumac, pisao je direktno „Hrvatskom katoličkom tiskovnom društvu” o njihovu sramotnom pisanju o splitskom *Danu* koji se od svojih početaka deklarira kao isključivo katoličko glasilo. Tom je prilikom pisao Josipu Pazmanu u Zagrebu koji je stajao iza tog tiskovnog društva da kako je moguće da to društvo tiska članak protiv katoličkog *Dana* i pita se zar nije sramotno da to tiskovno društvo nosi naziv „katoličko-hrvatsko”, a piše protiv oboje.[773]

Potpora splitskom *Danu* oko pisanja *Hrvatske* stigla je upravo iz Banovine u dopisu jednog „svećenika” koji je obrazložio cijeli sukob. Autoru članka bilo je nepojmljivo pisanje Šegvića o splitskom *Danu* i pogotovo Alfireviću, s obzirom na to da *Dan* i Alfirević rade intenzivno na katoličkoj i hrvatskoj ideji protiv svih protivnika tih dviju ideja. Autor je ujedno razočaran i u pravaško glasilo *Hrvatska* koje će se teško oporaviti nakon pokušaja rušenja pravaških redova u Hrvatskoj. Osim toga, u članku je napisan i osvrt na dr. Juraja Cenkića, jednog od suradnika

[767] Isto.
[768] Vidi: Isto, str. 6.
[769] *Dan*, god. XI, br. 19 (8. svibnja), 1913., str. 2; M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 434.
[770] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 19, str. 2, 6; M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 434.
[771] Kerubin ŠEGVIĆ, „Rovaranje u Dalmaciji“, *Hrvatska*, br. 443 (25. travnja), 1913.
[772] O Kerubinu Šegviću vidi u: Božidar PETRAČ (ur.), *Kerubin Šegvić: Aporije književnosti i povijesti – Polemike, studije i članci*, Zagreb: Glas Koncila, 2013.
[773] Don Ante GLUMAC, „Dru Josipu Pazmanu“, *Dan*, god. XI, br. 18 (30. travnja), str. 7.

Hrvatske, koji je stao u obranu Šegvića te je smatrao kako *Dan* treba ukinuti jer napokon postoji pravi katolički dnevnik, tj. *Riječke novine*. Autor nije jasno dao do znanja zbog čega su mu sumnjivi Cenkić i *Riječke novine*, ali često je u članku spomenuta „baza". Ovaj termin očito se odnosi na „širu" ili „užu" bazu, tj. suradnju na kršćanskim („šira" – Kelnski princip) ili katoličkim („uža" – Berlinski princip) temeljima. Nadalje, autor se osvrnuo na otvoreno pismo *Dana* upućeno Pazmanu, čime se većinski slažu stariji i mlađi kler u Slavoniji, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Istri, a manje u Zagrebu i okolici. No, nedugo nakon ove svađe, Stranka prava u Banskoj Hrvatskoj stala je na stranu *Dana* pri čemu je i sam Pazman priznao kako je razočaran člankom u *Hrvatskoj*.[774] Zaključno, u članku „jednog svećenika", autor se osvrće na važnost katoličkog svećenstva u Stranci prava jer samo ono može postaviti stranku na katoličko stanovište, dok ga Drinković, Šegvić i Cenkić usmjeravaju drugim pravcem.[775] Dan je komentirao kako Drinković nije Stranka prava u Dalmaciji, niti je Šegvić pravaštvo Banske Hrvatske.[776] Očigledno je da taj drugi pravac ide prema kršćanskom stanovištu, tj. tzv. široj bazi i putu u jugoslavenstvo te suradnju sa Srbima.

Prva polovina 1913. i Prvi balkanski rat imali su utjecaja ne samo među katoličkom mladeži, već i u pravaškim redovima. Sukob splitskog *Dana* na čelu s Alfirevićem i Drinkovića bio je sukob između dva smjera Stranke prava, tj. s jedne strane austrofilstva i utjecaja svećenstva, a s druge strane srbofilstva i liberalizma.[777] Iako je Sud časti donio odluku kako se ni jedan ni drugi nisu ogriješili o načela Stranke prava,[778] te im je dopušteno da ostanu u Stranci, do pomirenja ipak nije došlo.[779] Ovakav rascjep u Stranci prava najviše je odgovarao Beču, jer je Stranka prava oslabljena u svojoj ideji inzistiranja na trijalizmu. Tako su se u prvoj polovini 1913. pojavile dvije struje unutar Stranke prava u Dalmaciji, Alfirevićeva „proaustrijska" i Drinkovićeva „projugoslavenska." No, taj naziv Alfirevićeva „proaustrijska" struja treba uzeti s dozom rezerve jer su se Alfirević i *Dan* ogradili od takvog naziva.[780] Ujedno, tadašnja politička kriza u Monarhiji i inzistiranje vlasti na dualizmu, promijenili su postupno stav splitskog *Dana* tijekom prve

[774] *Dan*, god. XI, br. 22 (29. svibnja), 1913., str. 1.
[775] *Dan*, god. XI, br. 20 (15. svibnja), 1913., str. 3.
[776] *Dan*, god., XI, br. 22 (29. svibnja), str. 1.
[777] M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 434.
[778] *Dan*, god. XI, br. 20, str. 7.
[779] M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 434-435.
[780] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 17 (24. travnja), str. 7; br. 19 (8. svibnja), str. 2, 6-7.

polovine 1913. koji je tada pisao: „Austrijo ti nama slobodu, pa onda mi tebi vjernost“.[781] Naravno, ova izjava upućuje da je *Dan* još otvoren ideji trijalizma, ali samo ako se hrvatskoj državi i njezinu narodu osigura sloboda i provede ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda u trijalističkom okviru Monarhije. Slična stvar nalik „strujama” Drinkovića i Alfirevića, odvijala se unutar HKP-a na području Hrvatske gdje će jedan dio pristati uz čisto katoličku i hrvatsku ideju, a drugi dio uz kršćansku i jugoslavensku ideju. Osim toga, taj spor utjecao je na kritike upućene HKP-u jer ga se u Dalmaciji vezalo za pisanja *Dana*. No, što se tiče Hrvatskog katoličkog narodnog đaštva, ono se stavilo izvan politike, te je naglašavalo da je riječ o čisto kulturnoj organizaciji koja ističe svoja katolička i hrvatska načela te da treba raditi na gospodarskom i prosvjetnom uzdizanju naroda, koji je ustvari uvjet „[...] zdravog političkog života [...]“.[782] Tako HKP nastavlja s poboljšanjem socijalnih uvjeta seljaštva koje bi u budućnosti bilo njegova laička politička baza. Zatim, kao što smo vidjeli kritiku zagrebačke *Hrvatske*, tako je bila i kritika i sarajevske *Vrhbosne*. No, prije nego se izloži ta kritika, valja spomenuti dva članka, jedan u *HS-u*, a drugi u *Danu*, autora Ivana Butkovića. Prvi članak u *Danu* nosi naziv „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje”,[783] a drugi u *HS-u „*Šira ili uža baza”.[784] Oba članka daju dodatan uvid u spor hrvatske i jugoslavenske, tj. katoličke i kršćanske struje. Ujedno, oba članka napisana su ususret Ljubljanskom sastanku koji se imao održati 21. i 22. kolovoza 1913. godine.

3. 2. 5. 6. 1. Političke ideje Ivana Butkovića kao odraz razvoja HKP-a u Dalmaciji

U prvom članku objavljenom u *Danu* 21. svibnja 1913., Butković nastavlja s načelima HKP-a kao početnom točkom da je „[...] politika samo jedan dio javnoga narodnoga života [...]“.[785] Napominje kako mu namjera nije „politizirati” katoličko đaštvo te da đačka društva moraju ostati izvan politike, ali da nikada nije branio sudjelovanje članovima društvava HKP-a u politici. No, cilj njegova članka nije usmjeren katoličkom đaštvu, već „starješinama” HKP-a, tj. onima koji su dali svoj obol HKP-u. Oni su ti koji trebaju stupiti u područje politike u obranu Crkve i zaštitu

[781] Ova izjava izvučena je iz memoara Petra Grgeca. U listu *Dan* nisam pronašao ovako formuliranu izjavu izuzev predavanja Janeza Kreka koji uvjetuje odanost Austriji samo u slučaju spajanja Dalmacije s ostalim hrvatskim zemljama. Usp. *Dan*, god. XI, br. 3 (16. siječnja), 1913., str. 4; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 206; V. DEŽELIĆ mlađi, *Kakvi smo bili?*, str. 722.
[782] *Dan*, god. XI., br. 20 (15. svibnja), 1913., str. 6.
[783] Ivan BUTKOVIĆ, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje“, *Dan*, god. XI, br. 21 (21. svibnja), 1913., str. 6.
[784] Ivan BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza“, *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 403-423.
[785] I. BUTKOVIĆ, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje“, *Dan*, god. XI, br. 21, str. 6.

katoličkih vrijednosti u društvu. Što se tiče njihova političkog programa, prema Butkoviću, nema smisla stvarati novi program, već prihvatiti postojeći pravaški program za koji smatra da najbolje predstavlja interse Hrvatske i hrvatskoga naroda. Jedini dodatak tom programu jesu, naravno, katolička načela. Butković smatra da će Stranka prava osloncem na katolička načela riješiti dosadašnje razmirice u stranci te da će stranka napokon dobiti svoja prava kulturna načela koja su do pisanja njegova članka još neodređena. Ovim činom on smatra kako će riješiti strahove pojedinaca oko toga da stranka postane „konfesionalana" jer bi svećenstvo imalo temeljno preuzeti brigu o kulturnim načelima stranke, dok bi o političkima raspravljali zajedno svi članovi stranke. Nadalje, Butković traži da se sav pravaški tisak mora kloniti uvreda na račun katoličke vjere jer je to jedini način da dođe do ozbiljne suradnje između svećenstva i ostalih članova stranke. Svrha njegova članka jest izbaciti tzv. „konfesionalni" element u Stranci prava te istovremeno prisiliti stranku da poštuje katolička načela, što još nije u potpunosti provedeno. U zaključku Butković se osvrće na vrijeme kada je osnovan HKAD „Hrvatska" u Beču i kaže kako ih nije bilo briga što će reći opozicija, pa tako je i sad vrijeme da se zanemare opozicijski glasovi koji se protive da se Stranka prava postavi na katoličko stanovište. Ujedno, Butković na samom kraju članka poziva kako je vrijeme nakon 10 godina HKP-a da se katolička načela pokažu i u politici: „Kao katolički pravaši založimo se eto i za politički boj pod starim geslom: za vjeru i dom!".[786]

Zanimljivost ovoga članka jest djelomičan pokušaj upletanja u politiku onih koji su završili svoj đački rad u HKP-u. Ovdje nije riječ o politiziranju cjelokupnog HKP-a, već tzv. „starješina" koji su stekli svoje iskustvo i ostavili otisak na dosadašnji HKP te je vrijeme da prijeđu na posljednju fazu provođenja načela HKP-a, a to je kroz politiku. Iz članka je jasno vidljivo da Butković pokušava pomiriti dosadašnje prepirke unutar Stranke prava, tj. u prvom redu sukob Drinkovića i Alfirevića, iako ne navodi nijednog u svojemu članku. Ovo je vidljivo iz njegova stava da Stranka prava ne smije biti „konfesionalna", ali pritom je tada uvjet da se katolička načela u njoj poštuju. Nadalje, *Hrvatska kruna*, glavno glasilo Stranke prava u Dalmaciji, optužila je Butkovića da svojim članom u *Danu* pokušava stvoriti katoličku stranku.[787] Naravno, ovakav stav bio je pogrešan jer je postojala već stranka koja bi u svojoj budućnosti radila u interesu ideja HKP-a, a to je, naravno, Stranka prava. Naime, ono što je Butković želio reći jest da unutar Stranke

[786] Isto.
[787] *Dan*, god. XI, br. 21, str. 7.

prava treba obuzdati njezin „[...] protukatolički rad stanovitog pravaškog novinstva“.[788] Kako smo vidjeli već na uskršnjem sastanku na Rijeci 1904. godine, čak je i sam Mahnić prihvaćao pravaški program, ali se nisu usudili staviti svoj u službu bilo koje stranke. Stoga, nije postajala potreba stvaranja nikakve nove katoličke stranke ako postoji mogućnost „uređenja” postojeće Stranke prava na katoličkim načelima, što je već djelomično izvršeno 11. rujna 1910. na skupštini Stranke u Šibeniku. No, nepopustljiva politika Austro-Ugarske prema Hrvatskoj te Prvi balkanski rat uvelike su promijenili mišljenja unutar Stranke prava, te su se neki utjecajniji članovi poput Drinkovića odlučili odmaknuti od ostvarivanja ideje hrvatskog državnoga prava unutar Monarhije te su pribjegli potencijalnom rješenju saveza južnoslavenskih naroda na „Balkanu”.[789] Zanimljivo je kako je Butković ovaj članak planirao objaviti u *Luči*, ali su ga prilike u Banskoj Hrvatskoj prisilile da ga objavi u splitskom *Danu* koji je smatrao kao „[...] jedini pouzdani katolički list“.[790] Osim toga, jedan od razloga pisanja ovoga članka jest skretanje pojedinih članova Stranke prava, ali i samoga HKP-a u „jugoslavenstvo”. Ovome u prilog ide Butkovićev drugi članak koji je isto tako napisao ususret Ljubljanskom sastanku, a objavljen je u *HS-u* pod nazivom „Šira ili uža baza”.[791]

U tom tekstu prvobitno se nastavlja na polemike Cenkića i Drinkovića. Cenkić je zagovarao da se Stranka prava u Banskoj Hrvatskoj postavi na „širu (kršćansku) osnovu“ i protivio se tzv. „klerikalizmu“ u stranci, dok se Drinković protivio „austrijanštini“ u Stranci prava u Dalmaciji i naglašavao potrebu za potpunim uklanjanjem crkvenog elementa iz stranke. Međutim, Butković se nije slagao s njihovim stavovima te je smatrao da politička, ekonomska i socijalna organizacija treba biti postavljena „[...] na izrazito katoličko stanovište”.[792] Butković je svoju argumentaciju temeljio na izjavama pape Pija X. koji je smatrao da se valja postaviti na „užu bazu”, tj. na katoličko stanovište naspram „šire baze”, tj. kršćanskog stanovišta.[793] No, valja naglasiti kako je Papa ipak dopuštao određene ustupke „široj bazi” kroz stvaranje saveza društava (katoličkih i kršćanskih), pogotovo ako je riječ o socijalnom pitanju.[794] No, Butković tu uvodi treću mogućnost,

[788] Isto.
[789] Vidi: M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, str. 432.
[790] I. BUTKOVIĆ, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje“, *Dan*, god. XI, br. 21, str. 6.
[791] I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza“, *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 403-423.
[792] I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza“, *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 404.
[793] Vidi: *Acta Apostolicae Sedis*, god. IV, br. 20, 15. studenog 1912., str. 657-662, https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-04-1912-ocr.pdf (pristupljeno 25. 7. 2023.); I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza“, *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 404.
[794] I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza“, *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 404-406.

odnosno „nemogućnost", a to je miješanje dviju baza, što naziva zajedničkom „naravnom bazom". Smatra da je ta treća baza nalik bačvi praha koja se u bilo kojem trenutku na najmanju iskru može rasprsnuti. Svoj je dokaz temeljio na činjenici da su takvi pokušaji u Njemačkoj i Austriji redovito išli na štetu katoličkog elementa. Butković se ujedno poziva na Kreka koji je primijetio nemogućnost zajedničkog rada ako dvije skupine imaju različite polazne osnove. Prema tome, razumno je da se katolici postave na „užu" bazu i time ojačaju vjerski element.[795] Ipak, Butković slijedi mišljenje pape Pija X. te razumije da u pojedinim slučejevima postoji korist „šire baze", ali samo ako je već „[...] stvoren preduvjet jake i izrazite katoličke kulturne organizacije".[796] Zatim, što se tiče Hrvatske, budući da je većina hrvatskoga naroda katoličke vjeroispovijesti, razumno se postaviti na „užu bazu", za razliku od Njemačke gdje katoličko stanovništvo ne čini većinu. Ujedno, početak 20. stoljeća pokazao je nemogućnost suradnje katolika i „liberalaca", tj. onih koji se protive katoličkoj vjeri. Što se tiče pravoslavaca, u prvom redu Srba, Butković je uvidio da oni već imaju stvorenu nacionalno-vjersku gospodarsku organizaciju, te nemaju nikakva zanimanja za rad s ostalim religijama, pa čak ni s „liberalcima" protukatoličkog gledišta. Primjer nemogućnosti suradnje s pravoslavcima jest „srbofil" Josip Smodlaka koji je namjeravao sa svojim zadrugama napustiti dalmatinski Savez i ući u Srpski savez, ali je bio odbijen upravo od Srba. Naposljetku, postojao je i znatan broj muslimana, židova i ateista među hrvatskim stanovništvom, ali upravo zbog te raznolikosti nije postojala mogućnost suradnje na „široj bazi". No, ipak je nekatolicima dopušten ulaz u katoličke gospodarske organizacije, ali pod uvjetom da se poštuju katolička načela te da ne unose svoja načela u takve organizacije.[797] Usprkos svemu navedenom, Butković je bio svjestan da svaka religijska skupina ima svoja vrhovna načela te da će do suradnje jako teško doći. Ipak, bez obzira na razmirice, buduća snažna katolička „uža baza" u Hrvatskoj poštovala bi ostale religije, a pritom bi se stvorila mogućnost suradnje s ostalim religijama bez opasnosti da se ijedna nametne drugoj zbog svojih utvrđenih načela i snažne baze.[798]

U posljednjem poglavlju članka, Butković smatra da je vrijeme da se preusmjere s dosadašnje kulturne na političku borbu. Drži da se taj korak mora učiniti na predstojećem Ljubljanskom sastanku u kolovozu 1913., te da na tom sastanku valja osnovna načela katoličke političke stranke. Za Butkovića je program stranke bio pravaški, ali valja stvoriti novu taktiku jer

[795] Isto, str. 406-413.
[796] Isto, str. 414.
[797] Isto, str. 415-417.
[798] Isto, str. 418-421.

ih je dosadašnja Stranka prava u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji, a posebice njezin tisak duboko povrijedio. Najgore je od svega što je među kritičarima bio dobar broj svećenika. Butković je pronašao uzrok tome u slabom međusobnom dodiru i nerazumijevanju. No, ono najzanimljive jest da Butković smatra da je Stranka prava trenutno toliko rascijepana da ju je nemoguće usmjeriti na poštovanje katoličke vjere i provođenje katoličkog kulturnog programa. Iz tog razloga smatra da je potrebno osnovati novu katoličku stranku s pravaškim političkim programom. Butković ovdje radi veliki zaokret u roku od par mjeseci za razliku od svog prošlog članka gdje je postojeću Stranku prava trebalo u potpunosti staviti na katoličko stanovište.[799] U takvoj novoj stranci, kulturni program preuzelo bi svećnstvo, dok bi u političkim pitanjima bila zajednička suradnja laika i svećenstva. Ovo je bio jedini način da se prekinu krize oko kulturnih pitanja unutar stranke, a time bi se učuvalo i samo jedinstvo stranke.[800] Zaključno, Butković je smatrao kako je nužno postaviti se na „užu bazu" zbog svih navednih razloga unutar vlastitog članka te se nadao da će se ovo pitanje riješiti u nadolazećem Ljubljanskom sastanku.[801]

Uspoređujući dva Butkovićeva članka, jasno je da je Butković u kratkom roku promijenio svoje mišljenje kako Stranku prava treba postaviti na katoličko stanovište te da njezin kulturni program bude isključivo katolički pod vodstvom svećenstva pa je počeo zagovarati osnutak nove katoličke stranke s pravaškim političkim programom. Naime, jedino je taj program zagovarao jedinstvo hrvatskog teritorija i nejgova povijesog državnog prava. Ovim člancima Butković se definitivno, zajedno s HKP-om u Dalmaciji, postavio na „užu (katoličku) bazu" bez mogućnosti ikakva kompromisa, barem dok se katoličke organizacije ne osnažne i steknu jedinstvo. Ovdje nije samo riječ o politici, već Butković prati slijed Mahnićevih ideja HKP-a, vjera – narodnost – kršćanska demokracija. On je pokušao obuhvatiti cijelo hrvatsko društvo, pa tako stalno ponavlja da treba ojačati kulturne, gospodarske i političke organizacije u katoličkom duhu. Upravo ovaj slijed u kojem je na prvom mjestu jačanje kulture u katoličkom duhu odgovara prvoj fazi HKP-a (travanj 1904. – kolovoz 1910.), zatim jačanje gospodarskih organizacija na kršćansko-socijalnim idejama odgovara drugoj fazi HKP-a (rujan 1910. – studeni 1913.), naposljetku ulazi se u političku fazu Pokreta koji se nameće cjelokupnom hrvatskom društvu i svim njegovim neprijateljima. Upravo ovo njegovo inzistiranje na „užoj bazi" dovelo je do velikih kritika i razmirica unutar

[799] Usp. I. BUTKOVIĆ, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje", *Dan*, god. XI, br. 21, str. 6-7.
[800] I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza", *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 421-423.
[801] Isto, str. 423.

HKP-a. Valja se prisjetiti da je Alfirević već u kolovozu 1910. pisao o potrebi podjele HKP-a na dva dijela, đački i politički.[802] No, tada je umjesto tog nauma pokušao politički dio ostvariti unutar postojeće Stranke prava, što je imalo početne uspjehe, ali je u prvoj polovini 1913. ta ideja doživjela propast. Upravo zbog takvog slijeda događaja, Butković inzistira na stvaranju potpuno nove katoličke stranke koja bi slijedila pravaški politički program, dok bi u kulturnom i socijalnom polju bila vođena katoličkim idejama. Očigledno je da su vodeći ljudi HKP-a u Dalmaciji Butković i Alfirević te „njihova" glasila *Mladost* i *Dan* pratili pokušaj formacije HKP-a na „užoj bazi", što je u svojoj biti izraženo prvotno kroz Mahnićeve ideje već u prvom broju *HS-a*.[803] Nadalje, zastupanje „uže baze" isključivalo je bilo kakvu političku zajednicu sa Srbima. Stoga, rješenje političkog pitanja moglo je ići samo u dva smjera, trijalizam ili, pak, samostalna država u granicima kakvu je trebala imati u trijalizmu. Naravno, ova potonja bila je neostvariva pa se upravo zbog toga stalno inzistiralo na provođenju trijalističke ideje u kojem bi Hrvatska napokon ostvarila svoju gospodarsku i političku slobodu. Upravo su zato kritičari Alfirevića i Butkovića ukazivali na to da je riječ o dijelu dalmatinske Stranke prava orijentirane prema Austriji.[804] S obzirom na prihvaćanje „uže baze", šireg izbora nije ni bilo. Jedina mogućnost bila je nastavak dosadašnje suradnje sa Slovencima u nadi da će zajedničkim snagama postići ostvarenje trijalizma, ili, pak, u slučaju propasti Monarhije, nezavisnu južnoslavensku državu koja bi se sastojala od teritorija Slovenije, Hrvatske i Bosne u kojoj bi primat imao hrvatski identitet i katolička vjera. Nadalje, ukratko rečeno, temeljna razlika između dalmatinskog HKP-a i ostalih hrvatskih zemalja upravo leži na pokušaju organizacije HKP-a na „užoj bazi" naspram onih u HKP-u koji su ga pokušali organizirati na „široj bazi" te se pritom približiti ideji „jugoslavenstva" i ćirilmetodske unije. Na ovom pitanju dogodio se rascjep između vodećih članova HKP-a u Dalmaciji i vodećih članova HKP-a u Banskoj Hrvatskoj.

U sukobu pravaških struja u Dalmaciji našla se i zadarska *Mladost* koja je u lipnju 1913. napisala kako pravaške novine *Hrvatska riječ* više ne favorizira katolička mladež.[805] Osim *Hrvatske riječi,* kritiku prema Butkoviću, uredniku *Mladosti*, uputio je i pravaški list *Dalmatinski Hrvat* u kojem se Butkovića optužuje da nije pravaš i da negativno utječe i upravlja pravaškom

[802] Vidi: A. ALFIREVIĆ (?), „Hrvatski kat. narodni pokret", *Dan*, god. VIII, br. 33 (18. kolovoza), 1910., str. 2-3.
[803] Vidi: *HS*, god. I, br. 1, 1903.
[804] Usp., M. DIKLIĆ, „Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata", str. 427-435; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218.
[805] „Što se babi snilo?", *Mladost*, god. IV, br. 6 (lipanj), 1913., str. 83-84.

katoličkom omladinom i njezinim društvima. Osim toga, optužba na Butkovićev račun sastoji se od neposlušnosti prema vrhu Stranke prava. *Mladost* je oštro odgovorila na ove kritike, govoreći da je Butković oduvijek bio pravaš, da uprava Stranke prava nema nadležnosti u kulturnim društvima i njihovim članovima, pozivajući se na samog Drinkovića koji je pokazao neposlušnost stranci. Osim toga, naglašeno je da Butković kao „[...] katolički pravaš nije nikad imao potpunoga povjerenja u pravašku liberalizmom natrušenu upravu [...].[806] Nadalje, *Mladost* je pisala da nije pravaš samo onaj „liberalnog" stajališta već i oni katoličkih načela te je objavila Stranci prava da je izgubila u nju povjerenje sve dok se ne riješe „bezvjerska" pisanja pravaških glasila spram katolika koji su ujedno i pravaši. U završnoj obrani *Mladosti* iznesen je argument da su *Mladost* i katolička društva diljem Dalmacije nepolitičke organizacije. Taj argument već je iznesen u pisanjima *Mladosti* 1911., a glasi:

> „[...] da se mi mladi Hrvati i katolici držimo daleko od svake političke i stranačke borbe, te da se ne privezujemo uz nijednu stranku, ali kad dođe vrijeme, da ćemo svi poduprijeti onu stranku, koja nam bude najbliža, tj. koja se bude pošteno borila za pučko dobro pod geslom jednakim našemu: 'Sve za vjeru katoličku i naš mili hrvatski dom!"[807]

U zaključku, *Mladost* je naglasila da će se držati ovoga načela.[808] Iz priloženog vidimo da su pojedina pravaška glasila svojatala katoličku mladež kao pravašku, a pritom su se izričito borila protiv utjecaja Alfirevića i Butkovića na tu istu mladež. Stoga, osim rascjepa u Stranci prava, dogodilo se udaljavanje katoličke mladeži od Stranke prava koja svojim neutvrđenim načelima ne brani protukatolička pisanja pojedinih pravaških glasila. Stoga, rascjep u pravaškoj stranci odrazio se i na sam HKP koji se polako udaljava od buduće mogućnosti suradnje sa Strankom prava. Osim kritika pravaških glasila upućenima vođama HKP-a u Dalmaciji, ali i time samom pokretu, kritike su dolazile i iz Bosne.

3. 2. 5. 6. 2. Kritika *Vrhbosne* prema HKP-u u Dalmaciji

Kritiku prema *Danu* i Alfireviću najžešće je, osim već spomenutog Drinkovića, Cenkića i Šegvića, uputila i sarajevska *Vrhbosna*. Naime, dosadašnja pisanja *Vrhbosne* hvalila su HKP u Dalmaciji i splitski *Dan*, ali promjenom uredništva, umjesto dotadašnjeg dr. Ivana Dujmušića, došao je na mjesto urednika dr. Antun Buljan koji je bio „[...] uvjeren da se katolički laikat odgaja

[806] Isto, str. 84.
[807] Isto.
[808] Isto, str. 83-84.

isticanjem pogrešaka i samim teorijama".[809] Tako, među prvom kritikom HKP-a u Dalmaciji, ističe se članak solinskog župnika don Nike Petrića pod naslovom „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji".[810] Petrić smatra da je HKP u Dalmaciji skrenuo sa svoje kolotečine, tj. da je u „zadnje vrijeme" napustio svoj originalni zadatak „[...] da katolička načela zavladaju kako u javnom tako i u privatnom životu".[811] Autor nadalje smatra kako je najbolji dokaz za nazadovanje HKP-a u Dalmaciji raskol u dalmatinskoj Stranci prava. Izvjesno je da je Petrić bio svjestan sudjelovanja pojedinih prvaka HKP-a u Stranci prava. Zanimljivo je kako Petrić smatra da HKP u Dalmaciji nema pravih vođa te da oni koji se predstavljaju vođama, prisvajaju biskupski autoritet i nepogrešivost.[812] Drugi grijeh HKP-a u Dalmaciji je, prema autoru, nedostatak discipline, tj. nedostatak cjelokupnog organiziranog dalmatinskog svećenstva. No, najveću zapreku razvoja HKP-a u Dalmaciji Petrić pripisuje „zanemarivanju i omalovažavanju sitnog dušobrižničkog rada po župama [...].[813] Autor se ovdje svrstava u onu skupinu svećenstva koja smatra da je praktično djelovanje u narodu bitnije negoli oni koji HKP-u pristupaju „znanstveno". Petrić govori kako većina novih mladih svećenika traži da ih se smjesti u grad kako bi se bavili teorijskim pitanjima, umjesto da zatraže da ih se smjesti na selo gdje bi mogli izrvano pomoći seljaštvu. Petrić krivca vidi u prevelikom zanimanju svećenstva za „visoku politiku". Naposljetku, glavni uzrok nazadovanja HKP-a u Dalmaciji jest „[...] nestašica katoličkog inteligentnog lajikata".[814] Iako Petrić pripisuje određene zasluge pojedinim mladim katoličkim akademičarima, smatra da im nedostaje praktičnog iskustva te zbog svoga socijalnog statusa nisu u stanju okupiti inteligenciju koju bi nagovorili na katolički rad. Stoga, jedan od problema HKP-a jest i nedostatak „ljudstva", ali Petrić djelomice krivi i slabu inicijativu dalmatinskih biskupa oko rada na katoličkom pokretu.[815]

Valja uzeti u obzir da je don Niko Petrić 1917. žestoko kritizirao Katoličku crkvu u svojoj knjižici „Rane u Katoličkoj crkvi" te je time bio jedan od preteča reformnog pokreta nižeg sloja

[809] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 216.
[810] Niko PETRIĆ, „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, 1913., str. 196-197.
[811] Isto, str. 196.
[812] Usp., P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 217.
[813] N. PETRIĆ, „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, str. 196.
[814] Isto, str. 197.
[815] Isto, str. 196-197.

katoličkog klera u Hrvatskoj. Zbog toga je iste godine bio suspendiran, a nakon odbijene žalbe napustio je svećenički poziv i otišao živjeti u Rijeku,[816] gdje se dana 1. prosinca 1919. i oženio.[817]

Ipak, Petrićeva kritika imala je valjanih argumenata, posebice kada je riječ o političkim pitanjima, tj. prvenstveno o Stranci prava čiji se rascjep negativno odrazio u javnosti i na sam HKP. No, valja napomenuti da je Petrićeva kritika HKP-a usmjerena isključivo na „nedavna" zbivanja. Iako Petrić koristi riječi „zadnje doba", očigledno je riječ o tekućoj 1913. godini do sredine lipnja, ili, pak, od početka školske godine 1912./13. Naime, ta školska godina korespondira sa sve jačim političkim tonom, počevši od nesuglasica u Stranci prava, preko osnutka *Riječkih novina* te time dovođenjem u pitanje opstojnost i daljnju potrebu odnosno nepotrebu daljnjeg izlaska splitskog *Dana*. Jak politički ton značio je djelomično zanemarivanje socijalnog rada među narodom. Članci u *Danu* u prvoj polovini 1913. isto tako su više ispunjeni političkim polemikama i raznim svađama i kritikama s protivnicima unutar katoličkih i pravaških krugova. Iz tog razloga, Petrić govori da je HKP u Dalmaciji „[...] zašao sa svoje kat. kolotečine.",[818] tj. previše se počeo upletati u pitanja izvan sfere dotadašnjeg HKP-a. Naravno, ovu kritiku valja pripisati više vođama HKP-a u Dalmaciji, prvenstveno Alfireviću i splitskom *Danu*, negoli njezinu đaštvu. No, Petrić pogrešno piše kada govori da se vođe HKP-a stavljaju iznad biskupa jer su na Svećeničkom sastanku početkom 1912. odobrili rad HKP-a upravo dalmatinski biskupi.[819] Pretjeranost ove Petrićeve kritike pokušao je ublažiti odgovor „jednog svećenika" iz Makarske.

„Makarski svećenik" smatra da HKP i dalje napreduje, iako sporije, a kao dokaz navodi razvoj seoske i srednjoškolske mladeži, tj. njihovih organizacija i društava. Autor nadalje smatra kako se svećenici ipak organiziraju u Dubrovačkoj i Hvarskoj biskupiji i u Zadarskoj nadbiskupiji. Osim toga, zadrugarstvo napreduje polako, ali stabilno te da je pogotovo ojačalo katoličko novinstvo. Autor čak smatra da se i na području politike postigao cilj, iako su „duhovi" trenutno razdijeljeni u dva tabora. Zaključno, autor smatra da HKP sporije napreduje pa se zbog toga dobiva dojam da HKP stagnira ili, pak, nazaduje.[820] Ali, u istom dvobroju *Vrhbosne* tiskan je članak „Još

[816] Vidi više: D. PATAFTA, „Hrvatski liberalni tisak o reformnom pokretu dijela katoličkog nižeg klera (1918.-1923.)", str. 13-16.
[817] AMS, Arhiv don Frane Bulića, *II, Korespondencija*, kut. 2., Petrić Niko (pismo).
[818] Isto, str. 196.
[819] Vidi: *Dan*, god. X, br. 8 (22. veljače), 1912., str. 1.
[820] Jedan svećenik, „Makarska. Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231.

nešto o zaprekama katoličkog pokreta“[821] koji je potpisnik P. B. smatrao nužnim napisati prije održavanja Ljubljanskog sastanka. Autor odmah polazi od toga da HKP od svoga početka nije imao vodstvo, tj. nije ga vodila direktno Crkva, što je dovelo do prepirki i nepovjerenja između mladih i starijih. Tako su stariji omaložavali mlađe, a mlađi su prepušteni sebi i bez pravog vodstva ipak pokušali nešto promijeniti. Autor izvrsno zapaža najveći problem HKP-a koji je prvotno izašao na vidjelo na Sveđačkom sastanku u Splitu 1909., a riječ je o sljedećem: „Pokaza se više jakost broja, negoli jakost svete ideje, za koju boj bismo“.[822] Autor nastavlja na Petrićev članak te dodaje kako je sebičnost vođa HKP-a prouzročila nepokoravanje biskupima i njihovu autoritetu. Prema autoru, ta sebičnost očituje se i kod završenih srednjoškolaca i akademičara, koji nemaju iskustva, a prosuđuju autoritet i rad svećenstva.[823] Zatim, idući problem jest nekvalitetan odgoj praktičnih vjernika. U ovom kontestu autor ponovno naglašava da nije bitna jakost broja, nego „[...] solidni kršćanski odgoj mladeži“.[824] Glavnog krivca za nazadovanje HKP-a u Dalmaciji autor vidi u pokušaju vezanja kršćanskih načela na program Stranke prava čiji je rezultat bio neuspješan. Upravo je taj čin prouzročio najviše štete za HKP u Dalmaciji. Dodatno, favoriziranje pravaškog programa u katoličkim listovima za autora je izazvao kontraefekt i time gubitak pretplatnika i hrvatske inteligencije. Zaključak autora oko potencijalne pogibelji HKP-a u Dalmacji jest izjava „Ubi nas strančarenje“.[825] Pritom se zapitao hoće li zbog toga propasti Katolički pokret. Autor strahuje da bi osnutak nove katoličke stranke s političkim stranačkim (pravaškim) programom prouzročio više štete negoli koristi.[826] U završnom dijelu članka, P. B. smatra da se političko rješenje nalazi na postavljanju na izvanstranačku bazu, tj. „[...] zajednički izvanstranački klub hrvatskih katoličkih zastupnika [...]“.[827] Ovo stajalište bilo je potrebno razmotriti na nadolazećem Ljubljanskom sastanku, u protivnom, „[...] ćemo iskopati jamu sebi i svojoj stvari”.[828]

[821] P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta“, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231.
[822] Isto, str. 231.
[823] Isto, str. 232.
[824] Isto.
[825] Isto.
[826] isto, str. 232-233.
[827] Isto, str. 233.
[828] Usp., P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta“, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 233; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 217-218.

Očigledno je da je autor dobro poznavao pisanja Butkovića u *Danu*[829] i *HS-u*[830] te je odlučno stao protiv njegovih ideja pravaškog programa i nove katoličke stranke. U memoarima Grgeca jasno je bilo svima u HKP-u da je kritika *Vrhbosne* prvenstveno usmjerena na „[...] pravaški 'Dan' dra Ante Alfirevića i omladinski pokret u Dalmaciji, koji je vodio prof. Ivan Butković".[831] Iz članaka Petrića[832] i P. B.-a,[833] kritika HKP-a u Dalmaciji sastojala se od pet točaka: 1. HKP je skrenuo s katoličke kolotečine, 2. nepostojanje sposobnih vođa, 3. nedostatak discipline dalmatinskog svećenstva, 4. zanemarivanje dušobrižničkog rada po župama, 5. nepostojanje katoličkog laikata.[834] Prva kritika ima svoje uporište, ponajviše zbog skretanja na političko polje njezinih vođa, Alfirevića i Butkovića. U prvom redu, Mate Drinković je obojicu zbog međusobnih kritika napadao „[...] kao austrijske izmećare, a oni su se branili da su pravaši i da nisu u službi vlade".[835] No, Alfirevićevo upletanje u Stranku prava i njegova obrana i polemika s Drinkovićem te Butkovićevo pisanje o rješenju političkog pitanja odjeknulo je među katoličkim krugovima koji su to iskoristili za kritiku cjelokupnog HKP-a u Dalmaciji. Druga kritika o nepostojanju sposobnih vođa svakako je neutemeljena jer pod Butkovićem je omladinski pokret najviše napredovao upravo u Dalmaciji, uz pomoć „Pavlinovića" i zadarske *Mladosti* koja je bila pod Butkovićevom palicom. Osim toga, Alfirević je neprestano radio na razvoju HKP-a na splitskom području o čemu svjedoči njegova uloga u organiziranju katoličkih sastanka u Splitu. Očigledno je da su kritičari Alfirevića i Butkovića kažnjavali zbog njihovih upliva u politička pitanja i neuspjeh Stranke prava u Dalmaciji. Stoga su Petrić i P. B. namjerno pisali o nesposobnosti vođa oko organiziranja HKP-a. Treća kritika isto tako je dobrim dijelom neutemeljena jer smo vidjeli ranije u radu da je Svećenički sastanak s početka 1912. označio zajedničko djelovanje dalmatinskog svećenstva u svome radu na rješavanju socijalnog pitanja dalmatinskog seljaštva. Naravno, zdravorazumski je reći da taj proces nije diljem Dalmacije tekao jednakom brzinom, ali izvještaj makarskog svećenika govori o dobroj organizaciji u Dubrovačkoj

[829] I. BUTKOVIĆ, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje", *Dan*, god. XI, br. 21 (21. svibnja), 1913., str. 6.
[830] I. BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza", *HS*, god. XI, br. 6, 1913., str. 403-423.
[831] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218.
[832] P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231-233.
[833] N. PETRIĆ, „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, str. 196-197.
[834] Vidi: Jedan svećenik, „Makarska. Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14., 1913., str. 231.
[835] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218.

i Hvarskoj biskupiji te u Zadarskoj nadbiskupiji.[836] No, valja reći da taj proces nije išao željenim putem u Splitsko-makarskoj biskupiji gdje tadašnji biskup Gjivoje nije favorizirao Alfirevića, već su mu „[...] miljenici postali kasnije don Vinko Brajević i don Niko Petrić [...]".[837] Prvi je bio, kako smo već vidjeli, pod utjecajem Krekove socijalne ideologije i orijentiran „jugoslavenski", dok je drugi upravo bio jedan od žešćih kritičara HKP-a. Nadalje, četvrta kritika koja se odnosila na dušobrižnički rad po župama, isto tako nije u potpunosti opravdana, prvenstveno zbog duljeg aktivnog rada na zadrugarstvu, ali i širokom utjecaju don Frane Ivaniševića kao glavnog predstavnika rješavanja socijalnog problema dalmatinskog seljaka, čiji rad datira još prije početka HKP-a. Posljednja kritika o nedostatku laikata ima svoj temelj, ali isto tako djelomično je neopravdana iz razloga što je sam Mahnić na početku HKP-a napomenuo da je stvaranje snažnog katoličkog laikata dugotrajan proces koji traje do dvadeset godina.[838] Ako uzmemo u obzir da HKP u Dalmaciji traje od sredine 1904. i početnog samostalnog rada Alfirevića, još nije prošlo ni deset godina da se kvalitetno odgoje nove mlade snage. Osim toga, intenzivan rad HKP-a u Dalmaciji koji obuhvaća seljački sloj uistinu počinje tek početkom 1911. kada *Mladost* prelazi u Zadar i kada se istovremeno pojačava i proširuje djelatnost „Pavlinovića". Stoga, nije ni moguće bilo stvoriti brojčano veću inteligenciju unutar laikata u tako kratkom razdoblju. Nameće se zaključak da iznenadna kritika HKP-a u Dalmaciji, ne samo od strane *Vrhbosne*, već i katoličkih krugova u Banskoj Hrvatskoj, dolazi prvenstveno zbog sudjelovanja Alfirevića u Stranci prava, pisanju splitskog *Dana* oko političkih pitanja i pravaštva te naposljetku Butkovićevih promišljanja o pravaštvu i novoj katoličkoj stranci. Stoga, jedina valjana kritika od strane Petrića i P. B.-a upućena HKP-u i njegovim vođama u Dalmaciji jest tzv. „strančarenje", iako se ono ne odnosi na katoličku mladež. Najoštriju osudu ovakvog pisanja dao je Butković u *Mladosti* gdje je pisao sljedeće:

„Ako neki dopisnici 'Vrhbosne' nemaju kriterija, moralo bi ga imati uredništvo i ne iznositi proti našem katol. pokretu osudu najgore vrste, kao da je raskolnički, da se provodi proti biskupima. Ovu podvalu najodlučnije otklanjamo i osuđujemo. Naša su načela i taktiku odobrili Presv. Biskupi dalmatinski na sastanku u Spljetu, a odobrio je to i blagoslovio sam Sv. Otac. Nepogrešiv nije nitko od nas, i pogrješke ćemo, kad nas upozore, rado ispraviti, ali na ovaj način kako su to učinili D. N. P. i P. B., ne damo si od nikoga zapredati. Kriva ideja ne postaje dobra ni najplemenitijom intencijom!"[839]

[836] Usp., Jedan svećenik, „Makarska. Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231.
[837] Slavko KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević – podrijetlo, školovanje i djelovanje do ulaska u Družbu Isusovu", str. 155.
[838] Vidi: I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, str. 83-84.
[839] Citirano iz: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218; Original vidi u: *Mladost*, god. IV, br. 7-9, 1913.

Treba obratiti posebnu pozornost na kritiku *Vrhbosne* od Petrića i P. B.-a upućenoj omladinskom pokretu koji je vodio Butković u suradnji s „Pavlinovićem". Naime, zadarska *Mladost* u svakome svom broju od početka 1911. napominjala je važnost razvoja omladinskog pokreta. Isto tako, upravo u isto vrijeme Petrićeve kritike, *Mladost* je u lipanjskom broju 1913. pisala da je odgoj hrvatske katoličke mladeži jedini spas za Hrvatsku te je najučinkovitije rješenje tog problema osnutak i rad katoličkih i omladinskih društava.[840] Tome svjedoče i izvještaji o uspješnom razvoju omladinskih društava i njihovu redovitom međusobnom kontaktu.[841] Kontakti su sezali diljem Dalmacije, uključujuči i Boku. Primjerice, u pismu abiturijenta Lukovića iz Tivta u Boki upućenom don Stanku Baniću, otkriva poteškoće u stvaranju lokalnog omladinskog društva, no usprkos tome, Luković je zatražio pomoć u vidu slanja pravila i upute za osnutak društva te par „društvenih" knjiga.[842] Ovo je jedan od primjera koji pokazuje razgranatost „Pavlinovićeve" mreže diljem Dalmacije, ali isto tako i velike probleme u vidu osnutka društava i financija.

Za kraj, valja još napomenuti kako na udaru *Vrhbosne* nije bio samo HKP u Dalmaciji, već se tu našla i kritika Matije Manjarića upućena *Riječkim novinama*. Manjarić ih uopće nije smatrao katoličkim glasilom te ih je nazvao „[...] glasilom za srpske, crnogorske i uopće balkanske interese".[843] Tu se posebice okomio na izvjestitelja u Cetinju u Crnoj Gori (Milko Kelović) kojeg je očigledno financirala uprava *RN-a*.[844] Manjarić je poručio *RN-u* da počne više pisati o katoličkoj stvari, a ne baviti se političkim pitanjima izvan hrvatskih granica.[845] Osim navednih kritika, *Vrhbosna* je kritizirala i „Kolo hrvatskih književnika" čiji je osnutak izazvao velike razmirice unutar čitavog HKP-a.

3. 2. 5. 7. „Kolo hrvatskih književnika"

„Kolo hrvatskih književnika" osnovano je 15. svibnja 1913. sa svrhom promicanja književnosti i umjetnosti u hrvatskom i kršćanskom smjeru.[846] Društvo se sastojalo od kulturnih

[840] *Mladost*, god. IV, br. 6 (lipanj), str. 77-80.
[841] Isto, str. 85.
[842] NAS, osobni arhivi, mons. Ćiril i don Stanko Banić, c/pisma, Tripo LUKOVIĆ, „Cijenjeni druže!", Tivat/Boka, 28. srpnja 1913.
[843] Citirano iz: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 218.
[844] Matija MANJARIĆ, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, str. 196.
[845] Vidi više: Isto, str. 193-196.
[846] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 712.

radnika, književnika i umjetnika, a na čelu pripravnog odbora izabran je Đuro Arnold.[847] Do stvaranja Društva došlo je jer prethodno slično društvo pod nazivom „Društvo hrvatskih književnika" nije naišlo na odobravanje mnogih hrvatskih književnika, posebice mlađe populacije. Optuživali su ga da ne njeguje narodnu ideju te da su pisanja njegova glasila u suprotnosti s moralom i religijom. Iz tog razloga, u Zagrebu je osnovano novo društvo koje je okupljalo književnike čisto hrvatske ideje i kršćanskog duha. Među osnivačima bili su dr. Đuro Arnold, Velimir Deželić otac, dr. Svetozar Rittig, Rudolf Horvat, Petar Grgec, prof. Marija Jambrišak, Stjepan Markulin itd., a pokrovitelj Društva bio je nadbiskup dr. Antun Bauer. Pravila Društva potvrđena su 12. srpnja 1913. godine.[848]

Vijest o osnutku odjeknula je cijelom Hrvatskom. No, osnivatelji novog društva bili su šokirani što su redom dobivali negativne kritike upravo od katoličkih glasila. Kritiku je najbolje objasnila Marija Marošević koja je pisala kako će novo društvo naštetiti katoličkom pokretu „[...] koji se tek počeo razvijati i već jenjava".[849] Njezin glavni razlog kritike jest što su se u Društvu našle osobe poput Rittiga, Šegvića, Horvata, gospođice Jambrišak, tj. prema njezinim riječima, „Ništa sa starima!".[850] U zaključku smatra kako će se dogoditi da će mladi postati „salezijevci", jer ako ostanu „jeronimovcima", neće za njih biti mjesta u društvu.[851] Učiteljica Marošević pokušava reći da će mlađi dio HKP-a nažalost postati pasivini i skloni suradnji s neistomišljenicima, jer u protivnom za njih neće biti mjesta u tom društvu. Zatim, snažna kritika došla je od splitskog *Dana* koji je pisao sljedeće o „Kolu hrvatskih književnika":

„U oči udara, što se u pripravnome odboru, [...] ne nalazi zapravo ni jedan 'furtimaš', t.j. pravi katolik uvijek i svagdje, pače nalazi se u tome odboru i ljudi, koji odveć naglasuju 'ljubav, snošljivost, što širu bazu. [...] Po svemu izgleda, da ni ovo novo 'Kolo hrv. književnika' ne će biti Božji nasad, jer već u svojoj klici imade pojava, koji nijesu u skladu s kat. načelima."[852]

Istim putem, tj. žestokom kritikom, nadovezala se sarajevska *Vrhbosna* u članku Antuna Krespija koji je to društvo nazvao „šarenim"[853] te ukazao na nedostatak „[...] katoličkih

[847] Isto, str. 712.
[848] Isto, str. 713-714.
[849] Isto, str. 727.
[850] Isto, str. 728.
[851] Isto.
[852] *Dan*, god. XI, br. 21 (21. svibnja), 1913., str. 6; Usp., V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 728.; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 221.
[853] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 221.

književnika i pjesnika: presvijetlog dra. Šarića, I Poljaka, A. Pavelića, dra Lj. Marakovića [...] Zaludu tražimo i one muževe, koji su nam u 'Straži' i 'Vrhbosni' dali toliko negativnih, pozitivnih, stvaralačkih literarnih i uopće umjetničkih kritika [...]."[854] Krespi je u zaključku javno pozvao društvo da se očituje o svojoj svrsi i odnosu prema mlađem naraštaju katoličkih književnika.[855] Na tragu sličnih kritika bio je i *HS* u kojemu je domagojac Bogdan Babić sarkastično pisao o članovima „Kola".[856] Na njegovo pisanje nadovezao se Fran Binički koji je napisao sljedeće:

„U odbor nisu smjeli doći ljudi koji ne jamče da će se raditi u katoličkom pravcu. Nama je žao što su dr. V. Deželić (otac), dr. Stj. Markulin i P. Grgec, od prvog početka iskreni pristaše katoličkog pokreta, zabasali u kolo pakatolia i modernih katolia. [...] Nama se čini da je 'Kolo' preuranjeno i neprirodno skalupljeno, i ovakovo kakvo je [...] suvišno."[857]

Deželić sin u svojim memoarima prisjeća se da su njegova oca teško pogodile kritike „[...] koncentrične vatre 'jeronimovaca' iz Splita, Osijeka, Sarajeva, Senja [...]".[858] No, ovakav slijed događaja ne mora začuđavati jer je HKP u navedenim gradovima pripadao oštrijoj struji HKP-a koja je zastupala „užu" bazu katoličkog organiziranja, te su takvu skupinu ljudi hrvatski katolički pisci smatrali jeronimovcima, tj. onima koji idu u otvoreni boj sa svim neprijateljima Katoličke crkve i vjere. Rogulja ih je ujedno nazivao „integralcima" koji slijede Berlinsku struju.[859] U kontekstu splitskog *Dana*, njegova kritika „Kola" bila je očekivana jer su se ipak u odboru tog društva našli Šegvić i Rittig s kojim se *Dan* sukobljavao žestoko, posebice od početka 1912. godine. Splitski *Dan* često je beskompromisno zagovarao borbu protiv svih neprijatelja katoličke vjere, pa je stoga smatrao kako pomirljiva pisanja „Kola" nisu u skladu s načelima HKP-a.[860] Osim toga, dobar dio članova odbora „Kola" protiv su HKP-a od samoga početka.[861] Vrhunac sukoba oko „Kola", ali i njegovo potencijalno rješenje, dogodio se na sastanku na Trsatu (21. – 22. kolovoza 1913.), neposredno prije održavanja Ljubljanskog sastanka (24. – 27. kolovoza 1913.).[862]

[854] *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13/14, 1913., str. 228; Usp., P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 221; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 728.
[855] *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13/14, 1913., str. 229.
[856] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 729.
[857] Preuzeto iz: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 729; Original vidi u: *HS*, 1913., str. 493.
[858] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 729.
[859] Vidi: P. ROGULJA, „Pred Zoru", *Luč*, 1916./17., str. 135.
[860] Usp., *Dan*, god. XI, br. 30 (24. srpnja), str. 1; *Dan*, god. XI, br. 33 (14. kolovoza), 1913., str. 3.
[861] *Dan*, god. XI, br. 33, 1913., str. 3.
[862] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 29 (17. srpnja), str. 3.

No, prije ove teme, važno je prvotno spomenuti Prvi katolički omladinski sastanak u Splitu, održan 3. kolovoza 1913. u organizaciji „Pavlinovića".

3. 2. 5. 8. Katolički omladinski sastanak u Splitu 3. kolovoza 1913. godine

Ovaj sastanak uistinu je, nakon onoga 1909. u kolovozu, bio najveći i najvažniji sastanak HKP-a u Dalmaciji. Glavna razlika između dvaju sastanaka jest što se sastanak iz 1909. odigrao na vrhuncu prve faze HKP-a, a sastanak u kolovozu 1913. održao se tijekom vrhunca druge, „socijalne" faze HKP-a. Ususret Splitskom i Ljubljanskom sastanku, pisao je dopisnik D. S. B. u splitskom *Danu* u kojem je govorio o trenutnom stanju HKP-a u Dalmaciji. Autor ponavlja da se dušobrižnici po dalmatinskim župama moraju brinuti o katoličkoj mladeži i pritom raditi na osnutku omladinskih društava. Za autora je to glavni zadatak dušobrižnika, pri čemu citira riječi slovenskog pjesnika Stritara koji kaže: „Rod stari hira, gine, Bodočnost je mladine!" te uz to autor dodaje: „[...] a hrvatska je riječ: na mladjima svijet ostaje; čija je mladež, onoga je i budućnost!".[863] Nadalje, za autora, značaj omladinskih društava jest jačanje vjere, kreposti, volje, ali i svoje individue. Samo takva mladež može biti od koristi župi, obitelji i cijeloj zajednici, a naposljetku i čitavom narodu. Omladinska su društva služila župniku kao desna ruka, a osim što se mladež razvijala u kulturnom polju, dio rada očitovao se kroz promišljanja o političkim pitanjima. Glavni cilj omladinskih društava jest preporod vlastitih župa kroz prvotno kulturnu djelatnost u vidu otvaranja knjižnice i čitaonice, a zatim socijalnog i naposljetku političkog rada. Autor u zaključku smatra kako je omladinsko pitanje ključ pobjede/propasti katoličkog pokreta u Hrvatskoj. Ujedno, autor je u na kraju pozvao sve svećenstvo da se makne od politike i da svoje napore usmjeri u kulturno-gospodarski rad, tj. omladinsko-organizacijski rad.[864]

Prikaz svrhe omladinskih društava i rada dušobrinika od strane autora D. S. B.-a jasno prikazuje cijelu svrhu omladinskih društava diljem Dalmacije i Hrvatske pri kojem je cilj pridobiti na svoju stranu seljački stalež koji je u stvarnosti tada bio najbrojniji među hrvatskim narodom. Naravno, osim seljačkom, pridana je posebna pozornost i rastućem radničkom staležu u gradovima. Te dvije društvene skupine imale su biti kamen temeljac čitavog budućeg razvoja HKP-a. Autor jasno primjećuje da je svećenstvo previše zapalo u „strančarenje" čiji je ishod dotada bio više štetan negoli koristan. Valja naglasiti, kada autor spominje važnost politike među

[863] D. S. B. „Omladinska društva i dušobrižnici", *Dan*, god. XI, br. 30, str. 2.
[864] Isto.

omladinskim društvima, misli se na posljednji stadij razvoja individualca koji će nakon što se usavrši u kulturnim i socijalnim pitanjima, izaći na političko polje u smislu demokratskog glasanja za one predstavnike koji podupiru katoličku stvar. O svim navedenim pitanjima imalo se ponovno raspravljati i utvrditi na predstojećem Prvom katoličkom omladinskom sastanku u Splitu,

Sastanak je održan u nedjelju 3. kolovoza 1913., a predstavljen je kao sastanak „mlade Dalmacije". Na sastanku je bilo oko 600 sudionika, među kojima predstavnika „Pavlinovića", seljačke mladeži i katoličko đaštvo koje se dijeli na srednjoškolce i akademičare.[865] Nakon jutarnje mise i povorke, sastanak je započeo u 9 sati u gradskom kazalištu. Ovaj sastank bio je prvi u dalmatinskoj povijesti na kojem se sastalo katoličko đaštvo s katoličkim seljaštvom. U uvodnom govoru napomenuto je da upravo hrvatski seljak prvotno čini Hrvatsku, a tek zatim građanstvo. Seljaštvo, kao najbrojniji sloj, činilo je budućnost i srce hrvatskog naroda. Na sastanku nije sudjelovao Mahnić, ali je umjesto njega sudjelovao njegov tajnik velečasni Palčić koji je u svojem pozdravnom govoru citirao Mahnića koji je već sredinom 1910. pozvao katoličko đaštvo da „zađe" među seljačku i radničku mladež. Nakon uvodnih govora, započeo je prvo đački dio sastanka.[866] Na tom sastanku ukratko se opisao razvoj i propadanje tzv. „liberalnog" đaštva od samih početaka u Dalmaciji, ali istodobno je prikazan i razvoj HKP-a do održavanja sastanka. Zatim, naglašeno je da valja poraditi na suradnji starijih i mlađih članova katoličkog đaštva jer postoji određena mjera distanciranja starijih od mlađih. Zatim, promijenjena je dotadašnja praksa u katoličkim društvima da se dijele na sekcije te je utvrđeno da se sekcije spoje u tri skupine. Prva je trebala biti znanstvena u kojoj ulaze literarna, socijalna i apologetska sekcija. Druga skupina imala je biti „agitatornom" u kojoj ulaze dvije sekcije, novinarska i omladinska. Treća skupina bila je umjetničko-zabavna i u nju ulaze tamburaška, pjevačka i diletanska sekcija. Na čelu svake skupine imao je stajati predsjednik čiji je zadatak trebao biti nadziranje svoje skupine.[867] Posebna pozornost pridana je apstinentskoj sekciji koja bi morala biti u svakom katoličkom društvu bez iznimke. Najveći problem dalmatinskog društva postala je konzumacija alkohola. Najvažnije pitanje sa đačkog dijela sastanka bilo je ono o školama u Dalmaciji koje su bile pod upravom državnih vlasti, a sudionici sastanka programe su u tim školama smatrali protunarodnima. Ujedno, jednako važan problem bio je strani kapital koji je, prema referentima na sastanku, izrabljivao dalmatinsko

[865] *Dan*, god. XI, br. 31 (31. srpnja), 1913., str. 1.
[866] Isto, god. XI, br. 32 (7. kolovoza), str. 1-2.
[867] Isto, str. 2.

radništvo. U oba slučaja, škola je bila pod upravom državnih vlasti i stranog kapitala te je valjalo uložiti napore oko ulaganja vlastitog kapitala, a što se tiče škola, njihovu protunarodnom elementu trebalo se suprotstaviti radikalnim hrvatstvom, posebice u posljednje vrijeme političke krize. Stoga, isticanje hrvatskog nacionalog karaktera trebalo je ublažiti loš utjecaj državnih škola na hrvatsku mladež. Prije nego se prešlo na omladinski dio sastanka, izraženo je žaljenje oko nazadovanja katoličkih đačkih organizacija u Splitu, ali ipak se posebno pohvalila najmlađa šibenska organizacija kao brzorastuća i bujajuća u svom unutarnjem životu. Zaključno, naglašano je da je najvažnije biti praktičan katolik koji je, kada stupi u život, spreman raditi i žrtvovati se za vjeru i dom.[868]

Zatim, započeo je omladinski dio sastanka u kojem se prvotno omladinac iz Makarske pohvalio unutarnjim kulturnim napretkom društava, ne samo u Makarskoj, već i u ostatku Dalmacije. Izlagač je smatrao kako sve prisutnije ideje „liberalizma", „tuđinske" i nekršćanske, zahvaćaju sve više mladih. No, takvoj se situaciji suprotstavljaju omladinska društva diljem Dalmacije u kojima raste kulturna moć, što se očituje kroz njihov svakodnevni rad. Društva, osim što redovito održavaju predavanja, redovito održavaju i komunikaciju s *Mladosti*, njezinim uredništvom te samim „Pavlinovićem". Kroz predavanja u društvima išlo se za tim da se osposobe seljaci i radnici u vlastitom izražavanju i izlaganju kritike, pri čemu se jačala individua. Nastavak jačanja individue izražen je u sljedećem predavanju pod nazivom „Religiozni život u omladinskim društvima", u kojem je izlagač smatrao kako je njegovanje vjere i njegovanje tijela jednako važno za izgrađivnaje pojedinca: „[...] čisto kršć. duša u junačkom hrv. tijelu".[869] Nadalje, na ovom sastanku, unutar omladinskog dijela izlaganja, odlučeno je urediti pitanje odnosa prema politici. Naime, prvo je predstavljeno otužno stanje političkih borba u Dalmaciji, koje se vode bez političke svijesti u narodu. Izlagač ove teme smatra da je, nakon smrti Mihovila Pavlinovića, nastupila stagnacija „[...] u razvoju narodnog organizma".[870] Izražen je strah da ako se ode putem politike, zasigurno prijeti propast HKP-a u Dalmaciji i gubitak njegovih najboljih članova. Stoga, izlagač smatra kako je nužno HKP nastaviti putem narodne prosvjete. Sve sile HKP-a imale su se usmjeriti na odgoj naroda i njegovo uzdignuće na području prosvjete. U suprotnom slučaju, upadanje u „strančarenje" nužno bi vodilo u pogibelj, ne samo za HKP, već za cijeli hrvatski narod koji bi se

[868] *Dan*, god. XI, br. 33 (14. kolovoza), str. 2; Milko CSASZAR, „I. dalmatinski omladinsko-đački sastanak u Splitu 3. VIII. 1913. i skupština 'Pavlinovića'", *Luč*, god. IX, br. 2 (studeni), 1913., str. 20-21.
[869] *Dan*, god. XI, br. 33 (14. kolovoza), 1913., str. 2
[870] Isto.

time otuđio od katoličkih vrijednosti, a istovremeno izgubio snagu otpora prema „tuđinskom" elementu. Nakon izlaganja važnosti vjerskog katoličkog elementa, uslijedilo je izlaganje da se, osim vjerskog načela svih društava HKP-a u Dalmaciji, ima njegovati čista narodna hrvatska ideja.[871] Govornik je upotrijebio sljedeće riječi:

„Čisti smo i radikalni Hrvati, koji se sjećamo slavne prošlosti, imena hrvatskoga, svete baštine otaca naših. Ta baština hrvatsko je državno pravo, koja suponira hrvatsku državu.[872]

Ipak je u skladu s Mahnićevim idejama stavljena u prvi plan katolička vjera i njezin etički element kojim, kad bi ga se pridržavli svi u javnosti, automatski bi bilo riješeno pitanje politike. Na sastanku je izraženo da politiku valja podvrgnuti moralnim i vjerskim načelima, a u prvom redu, riječ je o kršćanskoj demokraciji. U tom kontekstu, rečeno je sljedeće:

„Seljački i težački stalež pridignuti svrha je omladinskoga pokreta, što ćemo postići našim demokratizmom, prosvijetljivanjem i gospodarskim pridizanjem naroda. Kada budemo prosvjetno i gospodarski jaki, onda ćemo nešto i politički važiti."[873]

Ovim je predavanjem prvotno izložena prva Mahnićeva ideja obrane vjere koja ne smije trpiti nikakvog kompromisa. Svako polazište bilo kakvog rada HKP-a imalo je biti vjersko, tj. katoličko. Nakon učvršćivanja vjerskih ideja, slijedilo je učvršćivanje i isticanje hrvatske ideje, na osnovi povijesnog prava. Nakon što bi individualac učvrstio svoje katoličke, a zatim hrvatske stavove, tek tada na red dolazi provedba ideje kršćanske demokracije. Upravo kroz ovaj kratki prikaz jasno je vidljiva svrha Mahnićeve ideologije čiji je krajnji rezultat mobilizirati najbrojniji hrvatski stalež tj. seljaštvo u obrani katoličkih vrijednosti i hrvatske ideje. Takva ideja može se provesti jedino uz jasna načela i beskompromisnu provedbu. No, zaključak omladinskog sastanka u pitanju politike bio je utemeljen u stvarnosti, tj. u tadašnjoj trenutnoj situaciji. Izlagač je donio sljedeći zaključak: „Ovime je jasan naš odnošaj prema politici: nijesmo bagaža nijedne polit. stranke, već smo samostalna kulturna, nepolitička grupa."[874]

Ujedno, na omladinskom dijelu sastanka, naglašeno je da „Pavlinović", nažalost, zbog nedostatka jake središnjice u Zagrebu, mora ostati središnjica svih omladinskih društava u Dalmaciji. U tom zadatku, „Pavlinović" je imao punu potporu zadarske *Mladosti* koja se

[871] *Dan*, god. XI, br. 33, str. 2; *Luč*, god. XI, br. 2, 1913., str. 20.
[872] *Dan*, god. XI, br. 33, str. 2
[873] Isto.
[874] Isto, str. 2.

isprofilirala kao glasilo sve hrvatske katoličke seljačke mladeži. Tome svjedoči upravo i ovaj sastanak u kojemu se prvi put okupila i sudjelovala u raspravi na sastanku, seljačka i radnička mladež. Čak je par sudionika iz seljačke mladeži održalo svoje kraće referate.

Nakon omladinskog dijela sastanka, uslijedilo je održavanje skupštine „Pavlinovića", na kojoj je sudjelovalo 50 članova. Kao slušatelji, uz njih su, naravno, sudjelovali i ostalo đaštvo i omladinci. Najveću pozornost na skupštini plijenio je izvještaj tajnika „Pavlinovića" Ćire Banića koji se pohvalio kako je od svih hrvatskih akademskih društava upravo rad „Pavlinovića" bio najbolji prethodne školske godine. Banić je svoj izvještaj započeo riječima: „Kruna radikalnog kat. pokreta sačinjava katol. djačka organizacija, koja broji na tisuće za vjerske i narodne ideale zanesenih akademičara i drugih djaka [...]".[875] Izlagatelj nadalje dodaje kako Mahnićevi ideali nisu ostali mrtvo slovo ne papiru, već su postal „životom". Rad članova „Pavlinovića" u tekućoj školskoj godini odvijao se ponajviše u akademskim klubovima u Beču i Zadru. Posebna zahvala išla je na račun suradnje s akademskim društvom „Dobrila" iz Istre. Osim „Dobrile", dopisivanje se vodilo s Bečom, bogoslovima u Senji i Sarajevu. Broj pisama broji 1275, što dovoljno govori o međusobnim vezama raznih katoličkih društava. Ujedno, tekuće školske godine društvo je brojalo 66 članova, a posebno je spomenut prvi pavlinovićevac iz Podgore Petar Letica koji je preminuo. Unutar Društva nastavljen je unutarnji društveni rad (teorija i ideje HKP-a), ali vanjski dio rada ponajviše je procvjetao kroz školsku 1912./13. godinu. Broj omladinskih društava u Dalmaciji te školske godine brojio je 31, od kojih je 6 bilo novoosnovano (Stankovci, Primošten, Drniš, Vela Luka, Majkovi, Sumartin). Održavalo se često dopisivanje između „Pavlinovića" i omladinskih društava, a posebna pohvala išla je Makarskom primorju u kojem je omladinski život najviše procvjetao kroz suradnju omladinskih društava i makarskih bogoslova. Zatim, uspješno se razvijalo i splitsko područje, dok je Šibenik nazadovao jer je vojska zauzela prostorije njihova društva. Žaljenje je izraženo prema omladinskim društvima u Boki koja je doživjela stagnaciju zbog mobilizacije. Jedno od društava koje je izvrsno napredovalo jest ono na Hvaru u kojem je aktivno djelovao član „Pavlinovića" Miličić. Uspjeh razvoja omladinskih društava od početka školske godine 1912./13. pripisuje se i dalmatinskom svećenstvu kojemu je početkom godine „Pavlinović" odaslao pisma u svim njihovim organizacijama u Dalmaciji. Napretku u organizaciji omladinskih društava pomogao je priručnik koji se bavi organiziranjem mladeži, a napisao ga je

[875] *Dan*, god. XI, br. 34 (21. kolovoza), 1913., str. 4.

„Zbor bogoslovne mladeži“ u Zagrebu.[876] U kontekstu prosvjetnog rada „Pavlinovića”, izraženo je zadovoljstvo u podizanju hrvatskoga naroda, a na tome posebna zahvala išla je listu *Mladost* i njezinu uredniku Butkoviću. Osim rada s omladincima i stvaranju omladinskih društava, posebna pozornost pridana je širenju knjiga i otvaranju knjižnica i čitaonica. Veliki problem bilo je neodržavanje analfabetskih tečajeva među narodom, ali je umjesto toga podijeljen velik broj čitanki i pisanki. Banić je posebnu pozornost usmjerio na rad dubrovačkog pododbora čija je zadaća bila upoznati narod na dubrovačkom području s omladinskim pokretom te osnivati omladinska društva. Tom prilikom osnovano je novo društvo u Veloj Luci na Korčuli. Dopisivanje s „Pavlinovićem” bilo je redovito. Rad pododbora većim je dijelom bio teorijski, dok je samo vikendom i praznicima bio praktičan. No, valja naglasiti kako je najveći problem u svim omladinskim društvima, pa tako i u „Pavlinoviću” i zadaraskoj *Mladosti*, bio financijske prirode. Sredstva su se teže nabavljala, a najveću pripomoć dobivali su od svećenstva. Jedan od razloga zbog čega je *Mladost* izlazila jednom mjesečno, jest upravo nedostatak novca.[877]

Na kraju sastanka ponovno je naglašena stavka HKP-a u Dalmaciji, a glasila je: „nepopustljivi radikalizam”.[878] Stoga, značajke HKP-a u Dalmaciji nisu smjele trpiti nikakvog kompromisa, bez obzira na to je li riječ o „modernom bezvjerstvu” ili, pak, toleranciji određenih ideja. „Tko nije s nama, taj je proti nama!“[879] Pri kraju sjednice, primljena su u društvo „Pavlinović” 23 člana. Završnu riječ na sastanku uzeo je sveprisutni Alfirević koji je naglasio da ovakvih sastanaka mora biti još u budućnosti te je zbog toga privatio ideju „Pavlinovića” i predložio sljedeću rezoluciju koja je ujedno bila i prihvaćena, a glasila je:

„Hrv. katol. akad. prosvj. društvo 'Pavlinović' sakupljeno na svojoj V. godišnjoj skupštini sa omladincima i djacima iz cijele pokrajine izrazuje želju, da se priredi i održi već buduće godine 1914. sveopći kat. narodni sastanak iz čitave Dalmacije.“[880]

Na samom kraju sastanka izražena je želja osnivanja pododbora „Pavlinovića” za dalmatinske otoke, a nedugo nakon sastanka objavljen je proglas o osnivanju jedinstvenog pododbora za otoke Brač, Hvar i Vis na dan 7. rujna 1913. u mjestu Vrboski na Hvaru. Naime,

[876] Isto, str. 4.
[877] *Dan*, god. XI, br. 35 (28. kolovoza), str. 2; *Luč*, god. XI, br. 2, 1913., str. 21.
[878] Usp., *Dan*, god. XI, br. 34 (21. kolovoza), str. 2; *Luč*, god. XI, br. 2, 1913., str. 21.
[879] *Dan*, god. XI, br. 34, str. 2.
[880] Isto, str. 3.

riječ je o jednom pododboru koji obuhvaća ta tri otoka.[881] Time je završen Prvi omladinsko-đački sastanak Dalmacije. Ovaj sastanak obilježen je kao velika manifestacija hrvatske katoličke mladeži.[882] Niko Matulić, tadašnji tajnik „Pavlinovića", nekoliko godina nakon sastanka pisao je da je omladinski pokret u svome prvom razdoblju ovim sastankom dosegnuo vrhunac, te je to razdoblje nazivano „dobom oduševljenja".[883] Usprkos političkom upletanju dalmatinskog svećenstva, katoličko đaštvo polako se, ali uspješno razvijalo. Glavni problem omladinskog pokreta bila je financijska potpora koja je često izostajala u „zabačenim" dijelovima Dalmacije. Stoga su primorski gradovi i mjesta polučili bolje uspjehe u razvoju omladinskog pokreta, za razliku od dalmatinskog zaleđa. Iako su kritičari smatrali da Pokret stagnira, pa čak i nazaduje,[884] on se ipak s obzirom na to da je započeo realno u siječnju 1911., prebacivanjem *Mladosti* iz Splita u Zadar, razvijao postupno na čvrstim temeljima, o čemu svjedoče pisanja *Mladosti*, ali i izvještaji „Pavlinovića". Naravno, u pojedinim dalmatinskim sredinama bilo je problema u razvoju, prvenstveno financijskih, ali često i zbog nedostatka ljudskih resursa ili, pak, neangažiranosti lokalnog župnika. Stoga, omladinski pokret u Dalmaciji traje malo više od dvije i pol godine, zbog čega je teško donijeti konačnu ocjenu. Ipak, održavanje omladinskog sastanka u Splitu početkom kolovoza označio je pozitivan pomak na tom planu. Ujedno, planirano osnivanje novog pododbora za dalmatinske otoke itekako je važan korak naprijed za omladinski pokret, čime tehnički ulazi u novu fazu, s obzirom na to da Split, Zadar, i Makarsko primorje pozitivno napreduju. Istovremeno, dubrovački pododbor radio je koliko su mu situacija i pristup sredstvima dopuštali, a novi podbobor imao se pobrinuti za otoke Brač, Hvar i Vis. Iz zapisa sa sastanka, zapisa suvremenika, ali čak i kritičara stagnacije HKP-a, dade se naslutiti da je omladinski pokret, a time i cijeli HKP upravo najviše odjeka i napretka ostvario u Dalmaciji. Razlog tome može se naći u dva najbliža suradnika Mahnića od početka HKP-a, a to su Butković i Alfirević. Potonji je djelovao u Dalmaciji, posebice na splitskom području, na razvoju HKP-a od samih početaka 1903./1904., dok je Butković stigao u Zadar u jesen 1909., na poziciju profesora teologije u sjemeništu. No, njegovo iskustvo poslužilo je kada su članovi „Pavlinovića" početkom 1911. preselili list za seosku i radničku mladež pod nazivom *Mladost* u Zadar pod uredničku palicu Butkovića. Stoga, dva prvaka

[881] *Dan*, god. XI, br. 35 (28. kolovoza), 1913., str. 6.
[882] *Dan*, god. XI., br. 34, str. 3.
[883] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 53.
[884] Vidi: N. PETRIĆ, „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, 1913., str. 196; P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231-233.

HKP-a, sa svojim velikim iskustvom i radom uvelike su zaslužni za najbolji razvoj HKP-a u Dalmaciji. Glavna karakteristika druge faze HKP-a koja ustvari upravo dostiže vrhunac i ulazi u novu fazu nakon završetka Ljubljanskog sastanka (24. – 27. kolovoza) jest njegova socijalna komponenta koja se očituje ponajviše u praktičnom radu među dalmatinskom omladinom kroz stvaranje omladinskih društava. Za kraj, valja spomenuti potrebu reforme „Pavlinovića" koju je iznio nepoznati autor u splitskom *Danu*, krajem kolovoza. Naime, autor teksta smatra da se „Pavlinović", ali i sam HKP, previše orijentirao katoličkoj mladeži u gradovima i na selima, a zaboravio je na narod općenito. Autor poziva društvo „Pavlinović da u sljedećoj školskoj godini usmjeri svoje snage na cjelokupan hrvatski narod u Dalmaciji kroz utjecanje na „[...] razumijevanje i propagandu za socijalno-ekonomička pitanja Dalmacije među svojim članovima".[885] Autor predlaže proširenje knjižnične građe, informiranje omladinaca o bitnim svjetskim gospodarskim događajima, uvođenje u dnevni red, osvrt na stanje Dalmacije, korištenje pododbora kao kontakt s narodom, reformiranje pučkih predavanja u smjeru tečajeva (poljodjelstvo, higijena, socijalno pitanje itd.) te naposljetku unapređenje štednog sustava.[886]

O važnosti ovog sastanka i njegova značaja i zadatka, pisalo se i 1921. godine u vjesniku „Pavlinovića" iz razloga što je sastanak bio vrhunac omladinskog pokreta u Dalmaciji. Sve što je rečeno na sastanku ponavljano je opet kasnije tijekom Kraljevstva SHS, o važnosti rada sa seoskom omladinom i važnosti omladinskih društava u kojima su se odgajale buduće generacije na katoličkim temeljima.[887]

Prije konačnog zakključka druge faze HKP-a u Dalmaciji, valja se kratko osvrnuti na dva važna događaja unutar HKP-a, a to su Trsatski (21. i 22.) i Ljubljanski (24. – 27. kolovoza) sastanak koji su označili kraj druge i početak treće faze HKP-a.

3. 2. 5. 9. Trsatski sastanak (21. – 22. kolovoza 1913. godine)

Glavna svrha Trsatskog sastanka bila je pitanje „Kola hrvatskih književnika". Valja napomenuti kako je riječ o sastanku pouzdanika, a broj prisutnih bio je devedeset.[888] Na sastanku nije (namjerno) iz protesta prisustvovao Velimir Deželić stariji, kojeg su teško pogodile kritike na

[885] *Dan*, god. XI, br. 35 (28. kolovoza), str. 6.
[886] Isto, god. XI, br. 36 (4. rujna), 1913., str. 6.
[887] Biskupijski arhiv Šibenik, HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Za vjeru i narod", Vjesnik jugoslavenskog akademskog prosvjetnog društva „Pavlinović", br. 1, 1921.
[888] *Dan*, god. XI, br. 35 (28. kolovoza), str. 4.

račun „Kola".[889] Početkom kolovoza, Deželić stariji pisao je Butkoviću u Zadru kako strahuje da će se mlađima zabraniti rad u „Kolu" na nadolazećem Trsatskom sastanku. Deželić stariji smatrao je da bi u tom slučaju, ako do njega dođe, bila bačena velika kleveta na „Kolo", a time bi se oslabio i sam HKP. Deželić je pokušao uvjeriti Butkovića kako je u njegovu slučaju riječ o katoličkoj stvari.[890] Na sastanku su, ponajviše Grgec, ali i redakcija *Riječkih novina* na čelu s Pavelićem, Eckertom i Roguljom, stali u obranu argumenta kako je potrebno da mlađi surađuju sa starijima. Među protivničkim glasovima našli su se prvenstveno Bogdan Babić i dalmatinski svećenik Đuro Vilović. Naposljetku, izglasana je suradnja mlađih i starijih u „Kolu", ali samo s jednim glasom više u korist takve suradnje.[891] No, konačno rješenje ovoga pitanja dogodilo se odmah nakon sastanka, tj. na Ljubljanskom sastanku održanom od 23. do 27. kolovoza 1913. godine.

3. 2. 5. 10. Ljubljanski sastanak (23. – 27. kolovoza 1913. godine)

Pripreme za Ljubljanski sastanak, nadbiskup Bauer povjerio je već početkom 1913. Koreniću i Rittigu koji su bili na lošem glasu u katoličkim krugovima. Kako bi se to ublažilo, mimo nadbiskupa izabrano je članstvo sekretarijata dana 30. travnja 1913. u Zagrebu. U to tijelo ušli su Deželić, Rittig, Korenić, Markulin, Šimrak i Dočkal.[892] No, za ovaj odbor i njegove planove saznao je splitski *Dan* te je odmah napisao dvije jake kritike upućene prvenstveno Koreniću kojega se pamti po njegovu incidentu sa Strossmayerom.[893] Čuvši za ovaj slučaj, nadbiskup Bauer odmah je reagirao i pozvao k sebi sve članove odbora te ih pritom sve redom ukorio. Posebno na kritici našli su se domagojci koje je Bauer krivio za pisanja u *Danu*. Usprkos pravdanju Šimraka, koji je stao u obranu domagojaca, nadbiskup je prihvatio Rittigove argumente da su ipak krivi domagojci.[894] Ovo je još jedan slučaj gdje vrh crkvene hijerarhije izražava sumnju i negodovanje oko HKP-a. Sličan slučaj bio je i s već prethodno spomenutim biskupom Nakićem u Splitu. Osim toga, Rittig i Korenić postali su još veći neprijatelji splitskog *Dana* pri čemu se dodatno produbio jaz između glavnog grada i provincije.

Sastanak je ipak uspješno održan od 23. do 27. kolovoza 1913. godine. Teme sastanka bile su sljedeće: pučke misije, Marijine kongregacije, religiozno jedinstvo Slavena, svećeničke

[889] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 730.
[890] Vidi više: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 222-224.
[891] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 730.
[892] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 225.
[893] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 18-19, str. 1.
[894] Vidi: P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 225.

zajednice, franjevci trećoreci, djetićka društva, iseljeničko pitanje, organizacija omladine, HKNS, đačke organizacije, obrtničko pitnaje, radnički i seljački stalež, katolička štampa itd. No, ovdje bit će samo kraće obrađeni radovi koji se dotiču Dalmacije te „Religiozno jedinstvo Slavena" kao dva najbitnija pitanja za ovaj rad. Čitatelja valja uputiti na spomen-knjigu[895] koja je objavljenja nakon sastanka, a koja donosi opširna izlaganja tema na sastanku. Ujedno, to djelo koristit će se kao glavni izvor tema spomenutih u ovom poglavlju.

S obzirom na to da je HKP u svojoj suštini đački pokret, prvotno se valja osvrnuti na temu đaštva i mladih u organizacijama u Dalmaciji. Na temu o organizaciji omladine, na sastanku je govorio Mirko Čunko iz Požege, s uvodnim riječima: „Čija je mladost, onoga je budućnost".[896] No, izlagač navodi kako na području Hrvatske postoji oko 70 omladinskih društava, a samo u Dalmaciji ima ih čak oko 50, u Istri 10-15, a samo 5-6 društava ima cijela Banska Hrvatska. Ovaj izvještaj poklapa se s onim sa Omladinskog sastanka u Splitu početkom mjeseca, pri čemu se ponovno najviše vidi kako je upravo Dalmacija polučila daleko najveći u uspjeh u drugoj fazi HKP-a. Pozitivna stvar oko osnivanja i vođenja takvih društava jest nedavno tiskan priručnik[897] u kojem su opsežno objašnjene sve nedoumice i problemi oko omladinskih društava. U rješavanju ovog socijalnog pitanja u kontekstu osnivanja mladenačkih društava, donesena je rezolucija prema kojoj bi svi ordinarijati hrvatskih biskupija trebali preporučiti vlastitom svećenstvu osnivanje omladinskih društava.[898] Uz ovu rezoluciju, izglasana je i rezolucija prema kojoj je zadarska *Mladost* proglašena centralnim glasilom cjelokupne seljačke katoličke mladeži.[899] Ova odluka još jedan je dokaz učinkovitosti organiziranja seljačke omladine u Dalmaciji pri čemu svakako najveće zasluge trebaju ići Butkoviću, usprkos njegovim političkim promišljanjima zbog kojih se našao na udaru kritika skupa s cijelim HKP-om u Dalmaciji.

Što se tiče đačkih organizacija, na tu temu govorio je Petar Grgec. Napomenuo je sukob starih i mladih, starog aristokratskog sustava i novog nadolazećeg demokratskog. Grgec napominje da su stariji bili zatrovani „strančarstvom" i upravo je stoga bilo nužno mlade držati podalje od politike koja se mnogobrojno puta pokazala kobnom i samo unazadila razvoj hrvatskih zemalja.

[895] Janko ŠIMRAK (ur.), *Spomen-knjiga o Drugom hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913* (dalje: *Spomen-knjiga*)., Rijeka: Naklada „Kuće dobre štampe", 1913.
[896] Mirko ČUNKO, „Organizacija omladine", *Spomen-knjiga*, str. 89.
[897] Vidi: Mirko ČUNKO, Priručnik za vođe hrv. kat. društava, Zagreb, 1913.
[898] Mirko ČUNKO, „Organizacija omladine", *Spomen-knjiga*, str. 92, 94.
[899] Isto, str. 94.

Katoličko đaštvo zaslužno je za stvaranje „[...] svehrvatskog centra duševnog života [...]“,[900] pri čemu je postalo jedna od triju dominantnih sila u hrvatskom đaštvu, uz „naprednjake” i „mladohrvate”. Najbitnija rezolucija donesena nakon ovoga izlaganja bila je ta da će se kultura nastaviti razvijati u „[...] čisto hrvatskom i katoličkom duhu“.[901] Ova rezolucija bitna je iz više razloga. Naime, vidljivo je da, usprkos pozitivnim pisanjima *Riječkih novina* i povoljnom stavu mlađeg dijela HKP-a prema balkanskim saveznicima, u prvom redu Srbima, ipak ideja tzv. jugoslavenstva (nacionalizma) još nije bila toliko aktualna i prihvaćena među širim dijelovima HKP-a. Upravo iz prethodno spomenute rezolucije jasno se nastavljaju originalne Mahnićeve ideje (katoličke i hrvatske). Nema još nikakva govora o prihvaćanju bilo kakve druge ideologije unutar HKP-a. Druga stvar, ovo jasno govori da se radi još o drugoj fazi HKP-a, tj. socijalnoj, umjesto političkoj (izrađivanje političkog programa) za koju je Rogulja godinama kasnije zapisao da je počela izlaženjem *Riječkih novina* krajem 1912. godine.[902] No, ipak valja napomenuti da je 1913. bila godina mnogo trzavica unutar HKP-a i one će sve više izaći na vidjelo upravo nakon završetka ovoga sastanka, čime će ujedno i započeti tzv. Roguljina politička faza, koju je točnije nazvati „narodno-obrambenom”[903] fazom, tj. riječima Grgeca: „To je prvo uvođenje politike u naše redove“.[904]

No, vratimo se na ostale teme sastanka. Na ovom sastanku riješeno je konačno pitanje „Kola”, pri čemu je Deželić otac uvjerio sudionike u dobre namjere Društva te je čak izjavio da će sam istupiti iz „Kola” ako ono ne bude „radikalno katoličko”.[905] Stoga, prema prvoj rezoluciji, pozvani su svi katolički književnici da se okupe u jednoj književnoj organizaciji.[906] No, kako je vrijeme pokazalo, ova rezolucija nije urodila plodom među svećenstvom „jeronimovske” orijentacije, među kojima je bio urednik *Vrhbosne* Antun Buljan koji je poslije sastanka pisao da stvar još nije riješena i da se još nalazi na optuženičkoj klupi te je Buljan ujedno nastavio kritizirati *Riječke novine*, nazivajući ih „liberalnim vukom”.[907]

[900] Petar GRGEC, „Đačke organizacije“, *Spomen-knjiga*, str. 107.
[901] Isto, str. 111.
[902] Usp., P. ROGULJA, *Pred Zoru*, str. 132.
[903] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 756.
[904] Isto.
[905] V. DEŽELIĆ, otac, „Katolička beletristika i hrvatske literarne organizacije“, *Spomen-knjiga*, str. 184.
[906] Isto.
[907] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 233; V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 732-734.

Nadalje, valja kratko spomenuti referat Alfirevića o „svećeničkim zajednicima". Naime, jezgra njegova izlaganja jest pravilnik koji je pripremljen u Dalmaciji, a prati smjernice Pija X., pogotovo vlastito usavršavanje i usavršavanje drugih u kršćanskom življenju. Osim toga, valjalo je raditi na osnivanju Marijinih kongregacija, karitativnih društava, društava sv. Rafaela za iseljeništvo, raditi na osnivanju seljačkih omladinskih društava, u ferijalnim akademskim društvima, poticati zadrugarstvo, a posljednji je zadatak rezerviran za političko polje. Na tom području Alfirević ide tragom Butkovićevih članaka prema kojima bi trebalo „[...] da stranke usvoje program i kršćansko pozitivna načela, da se turaju u općine, u pokrajinski ili bečki sabor ljudi kršć uvjerenja i rada".[908] Rezolucije sa sastanka doticale su se samo „svećeničkih zajednica" po biskupijama, dok je političko pitanje ostalo visiti u zraku.[909]

Zatim, valja spomenuti referat Deželića sina koji je govorio u Hrvatskom katoličkom narodnom savezu kao o krovnoj organizaciji. U tom kontekstu, izglasana je rezolucija prema kojoj bi svi Hrvati katolici trebali stupiti u tu organizaciju. Skupa s tom rezolucijom, izglasano je da prestanu međusobni napadi katoličkih glasila.[910] No, zanimljiva je treća rezolucija koja je tražila da se odabere vrhovni odbor koji bi se bavio provedbom svih rezolucija sa sastanka. Naime, ta se rezolucija nalazi na kraju Deželićeva izlaganja koje se u podnaslovu zove „O unifikaciji katoličkog pokreta".[911] To nam govori da je cilj ovoga sastanka u biti bio centralizacija HKP-a. Bez obzira na postojanje Seniorata, HKĐS-a i HKNS-a, u pokretu ipak, zbog raznih razmirica i problema unutar raznih hrvatskih krajeva i njihove međusobne komunikacije, nije izvršena prava centralizacija. Kakvo-takvo funkcioniranje na centralizacijskom principu više je omogućila ličnost Mahnića nego postojećih organizacija. Stoga je HKNS imao biti krovna organizacija HKP-a, posebice njezina glavnog dijela – laikata.

Osim navedenih referata, među ostalim temama bile su: Marijine kongregacije, katolička djetićka društva, iseljeničko pitanje, pitanje zadrugarstva, obrtničko pitanje te problem oko radništva koje treba, uz seljaštvo, pridobiti u svoje redove.[912] No, ipak najvažnija tema bila je ona koju je izložio Janko Šimrak pod naslovom „Religijozno jedinstvo Slavena". Pitanje je u svojoj biti bilo ono o sjedinjenju dviju Crkava, katoličke i srpske pravoslavne. No, Šimrak je u izlaganju

[908] Ante ALFIREVIĆ, „Svećeničke zajednice", *Spomen-knjiga*, str. 54.
[909] Isto, str. 59.
[910] V. DEŽELIĆ, sin, „Hrvatski katolički narodni savez (O unifikaciji katoličkog pokreta)", *Spomen-knjiga*, str. 104.
[911] Isto, str. 95.
[912] Vidi više: *Spomen-knjiga*, 1913.

jasno dao do znanja da kod Srba još vlada „mržnja" prema Rimu te smatraju da je katolicizam nešto potpuno strano. Još manja vjerojatnost bila je oko pitanja ekumenizma jer se srpsko pravoslavlje izjednačilo sa srpskom nacijom i njezinim političkim ciljevima. Najbolji dokaz tome jest Drugi balkanski rat između Srbije i Bugarske. Slično je bilo i na području hrvatskih zemalja gdje su se Srbi identificirali s pravoslavnom vjerom te je to već bilo toliko ukorijenjeno da je bilo kakva ideja o sjedinjenju bila nemoguća.[913]

Prema ovome izlaganju, čitatelju bi se učinilo da je apsolutno nemoguće da je HKP, skupa s većim dijelom crkvenih dostojanstvenika, za vrijeme Prvog svjetskog rata počeo zagovarati mogućnost ulaženja u zajednicu sa Srbima te potencijalno ostvarenje ujedinjenja narodnog (jugoslavenskog) i vjerskog (ćirilmetodska ideja). No, kako je izvrsno zapazio Krišto u svojoj monografiji HKP-a te zapisao sljedeće:

> „Uza svu analitičku lucidnost, međutim, i Šimraka je, kao i većinu njegovih sudrugova, svladala jačina ideologije koja je vladala oko njih. Nadao se da će pravoslavci prevladati svoje predrasude o katolicizmu i identifikaciju vjere s nacionalizmom, te tako otvoriti put dijalogu s katolicima, kada se i u njih, kao u katolika, pojavi vjerski pokret."[914]

Ovaj sastanak, usprkos jasnom isticanju katolicizma i hrvatstva, otvorio je put prema pravoslavlju kroz rezoluciju u kontekstu Šimrakovog referata, koja je predviđala podupiranje Apostolata sv. Ćirila i Metoda te obrazovanje katoličkih svećenika s istočnim obredima.[915] Osim ovoga, valja dodati kako se tijekom sastanka, dana 26. kolovoza sastao Seniorat. Tema sastanka bila je odnos *Riječkih novina* prema Srbima, pri čemu su se sukobile dvije struje unutar Seniorata. S jedne strane, bila je to mlađa generacija predvođena Roguljom i Eckertom, dok su na drugoj strani bili Alfirević i Binički. Presudnu riječ imao je Mahnić koji se postavio na stranu Rogulje i Eckerta jer su, po njemu, zauzeli ispravan stav pišući pozitivno o balkanskim saveznicima, tj. slavenskim narodima, u prvom redu Srbima. Shodno tome, doneseni su sljedeći zaključci: „[...] 1) Hrvati i Srbi jesu dva naroda, od kojih svaki ima pravo na svoju državu. 2) Hrvati i Srbi ne smiju

[913] Vidi više: Janko ŠIMRAK, „Religijozno jedinstvo Slavena", *Spomen-knjiga*, str. 13-34; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 91-92.
[914] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 92.
[915] J. ŠIMRAK, „Religijozno jedinstvo Slavena", str. 33-34.

se dati navesti od vlastodržaca na međusobnu borbu. 3) 'Riječke novine' ne smiju napadati Srbe, nego imadu registrirati istinu, kako to u zadnje vrijeme i čine“.[916] [917]

Uz ovo, mora se spomenuti incident s nadbiskupom Bauerom. Naime, nakon Bauerova govora 24. kolovoza u Ljubljani, među osobama koje su mu čestitale našao se slovenski zastupnik Korošec koji je nadbiskupu rekao sljedeće: „Preuzvišeni, Vi ste sjajno govorili, ali šta to koristi, kad ćete došavši u Zagreb posve drugačije raditi“.[918] Nadbiskup je na to žestoko reagirao i napao Korošeca koji se pravdao da je nadbiskup dao donaciju od 10.000 kruna liberalnom „Sokolu”, a istodobno je otjerao domagojce koji su ga upitali za novčanu pomoć. Bauerove završne riječi glasile su: „Ja ne dam, da me šačica mladih ljudi terorizira i da mi nameće Mahnićeve ideje. Ja ne trebam pedokracije“.[919] Ovo je bio još jedan dokaz nepopularnosti Mahnićeva HKP-a među visokim crkvenim dostojanstvenicima. Mlade snage HKP-a nisu naišle na razumijevanje među starijima. To je ujedno jedan od glavnih problema i prepreka s kojima se suočavao HKP u svome razvoju. Ta neshvaćenost i radikalizam većine đaštva bili su previše odbojni starijima kojima je draže bilo baviti se „strančarenjem”. Do identičnog zaključka stigao je krajem 1914. i *HS* koji je priznao da HKP nije urodio onakvim plodom kakvim se od njega očekivalo, a glavni krivac na tom putu jest sklonost svećenstva prema politici. Prema *HS-u*, to je jedan od razloga zbog kojeg katolički program nije uspješno prihvaćen u Stranci prava. Uz to, *HS* je zaključio da je HKP imao čak kontraefekt, tj. nastao je još veći jaz između mlađih i starijih, gdje su potonji skloni aktivnom sudjelovanju u politici. Osim tih problema, tijekom razvoja HKP-a i njegova prvotnog radikalnog pristupa, stvoreno je suparništvo između Zagreba kao središta i ostalih hrvatskih pokrajina.[920] Najbolji primjer za ovo potonje jest razlika Dalmacije i Banske Hrvatske, pri čemu je dalmatinski HKP i njegovo svećenstvo usmjereno prema čistim katoličkim i hrvatskim idejama uz prihvaćanje pravaškog političkog programa; s druge strane, Zagreb kao središte otići će putem zamamnih ideala jugoslavenstva i ćirilmetodske unije. Osim toga, ako uzmemo u obzir tri ključna crkvena veledostojanstvenika u Zagrebu: Bauera, Rittiga i Korenića, na njihovim primjerima vidi se umjeren stav prema liberalnim idejama. Upravo primjer Bauerova financiranja „Sokola” koji sadrži određenu liberalističku ideologiju, naspram animoziteta prema domagojcima, valjan je

[916] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 231.
[917] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 230-231; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 734.
[918] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 232.
[919] Isto.
[920] *HS*, god. XII, 1914, str. 5; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 96.

dokaz njihova stava. Osobe s pomirbenim i kompromisnim stavom prema liberalcima *Vrhbosna* je nazivala „salezijancima". Sjetimo se Butkovićeva spora s Donadinijem i njegovim „Sokolom" u Dalmaciji, pri čemu Butkovićev „jeronimovski" stav nije prihvaćao ništa izvan katolicizma i hrvatstva. Za kraj u korist argumenta nedostatka potpore HKP-u, valja napomenuti i stav prethodno spomenutog Buljana koji je u svojim pisanjima osudio vođe HKP-a, a time i samo katoličko đaštvo, da glume „generalni štab", pri čemu je mislio da se HKP i njegovi vođe ne pokoravaju autoritetu biskupa.[921] Uistinu, jednim dijelom jest bila takva situacija, no ne iz razloga nekakvog prkosa prema autoritetu, već je problem bio što su biskupi većinom bili nezainteresirani za HKP, izuzev naravno samog Mahnića koji je agitirao kod pojedinih biskupa za pomoć HKP-u, kao što smo vidjeli na primjeru svećeničkog sastanka u Splitu 1912. godine.

Sve skupa, Ljubljanski sastanak više je bio sličan onome iz 1900. u kojem se ništa konkretno, ili, pak, vrlo malo napravilo. Ipak, na sastanku su izloženi raznorazni referati koji su, zdravorazumski rečeno, svakako utjecali na svijest sudionika, posebice zamamne ideje ćirilmetodske unije, doslovce kao nekakva tisućljetnog sna. Iako se u literaturi ovaj sastanak čak naziva „parada",[922] otvorio je raznorazne mogućnosti razvoja HKP-a. U prvom redu to je približavanje prema Srbima i pravoslavlju, iako bi se po Šimrakovu predavanju mogao steći upravo suprotan dojam. Ovo se može objasniti tzv. idealizmom koji vlada među katoličkom mladeži od samog početka HKP-a. U ovom kontekstu, nužno je spomenuti Rogulju i njegov krug suradnika iz razloga što je Rogulja imao dobiti najviše od pokušaja provođenja unije dviju Crkava. Razlog leži u tome što je, kako je već ranije u tekstu navedeno, Rogulja sin oca pravoslavca, majke katolkinje, rodom iz multietničke/vjerske Bosne, poznat kao Hercegovac jer je završio školu u Mostaru, a njegov vjerski/duhovni učitelj bio je Slovenac Janez Krek. Stoga, Rogulja je imao najbolji motiv za suradnju Hrvata i Srba i suradnju katolika i pravoslavaca. Upravo će on tijekom Prvog svjetskog rata ponajviše usmjeriti HKP prema jugoslavenskoj ideologiji i mogućnosti ideje ćirilmetodske unije. Ovaj sastanak ujedno je označio vrhunac, a time i kraj socijalne faze HKP-a koja se naravno nastavila provoditi, ali su u središte interesa ubrzo došle političke ideje pa su stoga socijalne nakon sastanka počele padati u drugi plan.

[921] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 234.
[922] Vidi: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 89.

Valja još dodati kako je Ljubljanski sastanak donio rezoluciju kojom je svojim članovima ostavio slobodu političkog izbora te je dodijeljena autonomija seniorima i budućim senioratima u hrvatskim pokrajinama da djeluju na način koji smatraju najboljim za svoju pokrajinu, zbog različitosti prilika i stanja, ali i političkih prilika.[923] Ova odluka posebno će se odraziti na Dalmaciju koja će osnutkom Seniorata zauzeti drugačiji smjer od dotadašnjeg, prvenstveno politički.

3. 2. 6. Zaključak druge faze HKP-a u Dalmaciji

Početak druge faze (pretežno socijalne) HKP-a u Dalmaciji datira od dana kada su *Mladost* pavlinovićevci prenijeli iz Splita u Zadar te predali na uredništvo Ivanu Butkoviću koji je tada obnašao posao profesora filozofije i fundamentalne teologije na zadarskom sjemeništu. Tada je uistinu započeo organizirani rad HKP-a u Dalmaciji na socijalnom polju. Suvremenici su taj rad nazvali „omladinskim pokretom". No, ono što je činilo taj pokret različitim od ostalih na području Hrvatske jest to što se, odlukom HKĐS-a, rad akademskih prosvjetnih društava podijelio na rad u matičnim pokrajinama. Tako se dalmatinski omladinski pokret razvijao neovisno o drugima po ostalim hrvatskim pokrajinama, iako je bio izravno odgovoran HKĐS-u u Zagrebu, a od školske godine 1911./12. Sekretarijatu HKĐS-a. No, HKĐS nije imao velikog utjecaja na razvoj pojedinih omladinskih pokreta po različitim dijelovima Hrvatske, već je samo donosio neke zajedničke odluke o socijalnom radu i eventualnom smjeru. I upravo ta autonomija socijalnog pokreta u Dalmaciji, isprofilira je „Omladinski pokret" u punini, čemu ide u prilog da su već početkom 1913. u Dalmaciji skoro svaki grad i veće selo imali vlastita omladinska društva. Išlo se za tim da se osvijesti dalmatinski seljački stalež u katoličkom duhu. To je postignuto izgradnjom knjižnica, održavanjem sastanaka, analfabetskih tečajeva. Ipak, usprkos radu pavlinovićevaca, *Mladost* je bila kamen temeljac seljačke katoličke mladeži, gdje se ona okupljala i razmjenjivala iskustva kroz dopise. Držalo se da je *Mladost*...

> „[...] najbolje uregjivana organizaciona pučka novina, koja daje sve moguće upute i savjete za omladinska društva, a u isto doba daje dobre i poučne lektire sve sistematičnim i stalnim redom po unaprijed odregjenom planu; prati javni naš život i sve važnije dogogjaje po cijelom svijetu, u koje upućuje naš puk.."[924]

[923] I. BUTKOVIĆ, „Seniorima VI", *Dan*, god. XV, br. 3 (18. siječnja), 1917., str. 2.
[924] *Dan,* god. XI, br. 1 (2. siječnja), 1913., str. 2.

Osim navedenoga, *Mladost* je objavljivala i tekstove seljačke omladine te se zbog svega toga smatralo da joj nema ravna u svim južnoslavenskim zemljama.[925] Njezina važnost utvrđena je na Ljubljanskom sastanku krajem kolovoza 1913. kada je proglašena glavnim glasilom za svu hrvatsku katoličku seljačku i radničku mladež. Ono što je nedostajalo omladinskom pokretu u Dalmaciji jest potpora narodne inteligencije i svećenstva, a od potonjega je dobila jedinstvenu potporu na splitskom svećeničkom sastanku u veljači 1912. kada se cjelokupno dalmatinsko svećenstvo dogovorilo pomoći omladinskom pokretu u Dalmaciji.

No, nije sve išlo po planu za HKP u drugoj fazi. Prvotno, valja spomenuti HKĐS čijim je osnutkom u kolovozu 1910. službeno počela druga faza HKP-a koji je imao koordinirati cijeli đački dio HKP-a. No, njegovi početni uspjesi polako su nailazili na prepreke jer to tijelo nije bilo u stanju valjano centralizirati cijelo hrvatsko katoličko đaštvo. Stoga, već početkom školske godine 1911./12. odlučeno je pomalo decentralizirati upravu po regijama, iako je središte još formalno ostalo u Zagrebu. Zagreb je donosio odluke koje su se ticale svih pokrajinskih društava, ali su društva odluke provodila sukladno sa stanjem u vlastitoj regiji. No, osnutkom Sekretarijata, a potom Seniorata, funkcija HKĐS-a dodatno se smanjila, a time i stagnirala. Uzimajući u obzir da je organizacija đaštva u Banskoj Hrvatskoj bila najlošija, a u Dalmaciji najbolja, dovoljan je argument za slabljenje HKĐS-a. Ovo slabljenje predvidio je i sam Rogulja koji ga je očekivao iz razloga što se na Osječkom sastanku krajem srpnja 1910. odlučilo da HKĐS bude organizacija društava umjesto pojedinaca. Razlog uspjeha druge faze HKP-a u Dalmaciji leži u tome što je na čelu stajao Butković zajedno sa članovima „Pavlinovića". Osim njega, ključna figura bio je Ante Alfirević koji je svoj list *Mladost* prepustio Butkoviću i pavlinovićevcima u Zadru. U opisu druge faze HKP-a u Dalmaciji, jasno se vidi napredak iz godine u godinu kroz osnutak mladenačkih društava diljem Dalmacije i kroz rast broja katoličke omladine. Naglasak na socijalnim idejama i materijalnom poboljšanju dalmatinskog seljaštva, naišao je na ogroman odjek diljem Dalmacije. Naravno, uz članove „Pavlinovića" i katoličku omladinu, valja veliku ulogu pripisati i dalmatinskom svećenstvu koje je odlučilo na splitskom sastanku u siječnju 1912. premostiti svoje razlike i usredotočiti se na puk. Stoga, druga faza HKP-a na području Hrvatske, najbolje je uspjela u Dalmaciji. No, ipak treba promotriti i drugu stranu novčića, a riječ je, dakako, o političkom aspektu. Upotrijebimo pojmove preko kojih je osječki katehet Manjarić podijelio hrvatsko

[925] Isto.

svećenstvo na dvije grupe: salezijevce i jeronimovce. Salezijevci su za Manjarića više bili skloni mirenju s protivnicima, dok su jeronimovci bili radikalniji u svom pristupu promicanja čisto katoličke i hrvatske ideje. U ovom kontekstu, dalmatinski HKP svakako većinski pripada jeronimovskoj struji na čijem su čelu bili Alfirević i splitski *Dan*. Naime, u izvorima i literaturi često se spominje „Alfirevićev Dan", no Alfirević nikada nije bio formalno urednik tog lista, a ni njegov pokretač (biskup Nakić). No, očito je, iz zapisa suvremenika kada koriste izraz „Alfirevićev Dan", da je Alfirević imao velik utjecaj u tome listu. U drugoj se fazi taj utjecaj ponajviše očitava u pravaškom smjeru pisanja *Dana*. Nije nikakva tajna da je Alfirević otvoreno zagovarao pravaški program te je čak sudjelovao aktivno u uvođenju svećenstva u Stranku prava s ciljem postavljanja te iste stranke na katolički temelj. Njegov naum imao je početne uspjehe, ali su Balkanski ratovi uvelike utjecali na raskol u Stranci prava te, realno, i u samome HKP-u. U tom kontekstu, potpredsjednik Mate Drinković otvoreno je pisao protiv katoličkog svećenstva, a posebice protiv svećeničkog zagovaranja rješenja političkog pitanja u sklopu Austro-Ugarske. Tomu u prilog idu brojne njegove optužnice upućene Alfireviću da je on „austrijski izmećar". Naravno, Alfirević se branio od takvih ideja, jer je bio član HKP-a, a time je morao sačuvati izvanpolitičku aktivnost Pokreta. Na ovom mjestu mora se ipak dodati da, kada je riječ o favoriziranju pravaštva od strane dalmatinskog svećenstva, prvotno je riječ o pravaškom programu koji je čak prešutno prihvaćao i sam Mahnić već početkom HKP-a. Poanta je da je Stranka prava u tom vremenu jedina bila s političkim programom koji je bio čisto hrvatski. Opcije Stranke prava u provođenju takvog programa bile su vrlo tanke, a najbolja šansa jest ostvarenje hrvatske države u ideji trijalizma. No, Balkanski ratovi, ali i utjecaj Bečkog dvora na unutarnju politiku, izazvali su sumnje unutar Stranke prava da svećenstvo služi interesima Bečkog dvora, a ne hrvatskim interesima. Cilj Alfirevića, a time i velikog dijela dalmatinskog svećenstva, bila je postaviti SP na katoličke i kršćansko-socijalne temelje. Ipak, utjecaj svećenstva u SP-u izazvao je sumnje unutar stranke. Uz to, nije tajna da je kroz cijelu povijest Crkva poštovala titulu vladara. Stoga, jasno je bilo da je Alfirevićev cilj, koji je u prvoj polovici djelomično negirao, ostvarenje ideje hrvatske državnosti kroz trijalizam na čelu s habsburškim vladarom. No, Balkanski ratovi otvorili su i drugu opciju, prema kojoj se hrvatska državnost mogla ostvariti u suradnji sa Srbijom.

Shodno tome, školska godina 1912./13. nagovijestila je uplive nacionalne ideje „jugoslavenstva" u „Domagoj", ali i veći dio HKP-a. Ujedno tu školsku godinu možemo nazvati

prijelaznom u treću fazu HKP-a, „narodno-obrambenu". Što se tiče upliva politike u HKP krajem druge faze i općenito u svijest narodnog stanja, to je najbolje opisao Petar Grgec koji kaže sljedeće:

„U narodnoj psihi većine naroda zbio se tada do kraja prelom s Austro-ugarskom. Neki su još tražili otvaranje u trijalizmu, ali je i lojalni splitski 'Dan' (pod uredništvom dra. A. Alfirevića) pisao: 'Austrijo, ti nama slobodu, pa onda mi tebi vjernost!'[926]; drugi su mislili na Jugoslaviju van okvira; neki su čak pristajali uz čisto srpsku narodnu ideju. No, car i kralj Franjo Josip I., ministar predsjednik Khuen-Hedervary i kraljevski komesar u Hvatskoj Cuvaj neće prihvatiti hrvatske državne ideje, oni su uporni dualisti, ne vide da poslije propasti Turske dolazi na red Habsburška Monarhija, koja je nekada imala za Hrvate značenje kao zaštita protiv Turaka, a sada je izgubila razlog svog opstanka."[927]

Iako iz ovoga svjedočanstva možemo izvući da je dalmatinski HKP otkazao vjernost Beču, ipak takvo što nije baš u potpunosti točno. Razlog leži u tome što je dalmatinsko svećenstvo, ali i veći dio HKP-a u Dalmaciji ostao vjeran čisto katoličkim i hrvatskim vrijednostima. Naime, Dalmacija je iz svoje povijesti druge polovine 19. stoljeća, naučila kako se ne može pouzdati u talijansku i srpsku manjinu koja je redovito koalirala na izborima. Takva sumnjičavost ostavljala je vrlo malo prostora za manevar. Čak u pisanjima zadarske *Mladosti* nalazimo jedan suzdržan stav prema Balkanskim ratovima, a jedina pozitivna stvar jest poraz Osmanskog Carstva koje je bilo najveća opasnost Hrvatima u prethodnim stoljećima. No, nepovjerenje klera prema Srbima jasno je bilo vidljivo u razvoju HKP-a i time u odbacivanju takozvane nacionalne „jugoslavenske" ideje. Ta politička previranja negativno su se odrazila na razvoj HKP-a u Dalmaciji, pri čemu je jedino đaštvo na inzistiranje Butkovića ostalo izvan politike. Kritika *Vrhbosne* prema razvoju HKP-a u Dalmaciji imala je valjane argumente, ali je ipak usprskos njima pod vodstvom Butkovića i *Mladosti* pokret napredovao na socijalnom polju, o čemu svjedoče brojna omladinska društva i njegovi članovi. Ono najbitnije jest da su Balkanski ratovi ipak otvorili opciju „jugoslavenskog" smjera, ne samo u pravaštvu i Drinkovićevu okretanju od Beča, već i dijelu mlađe populacije HKP-a koja će postupno preuzeti vodstvo dalmatinskog Seniorata i odvesti ga u „južnoslavenski" put.

Druga faza HKP-a razotkrila je ideološke razlike starije i mlađe generacije HKP-a u kojoj su stariji uglavnom pristajali uz radikalne Mahnićeve nazore o provođenju ideja HKP-a. Istovremeno je dobar dio mlađe generacije HKP-a, predvođene prvenstveno Eckertom i Roguljom,

[926] Moram napomenuti da članak pod tim nazivom nigdje nisam pronašao u splitskom listu *Dan*; Ujedno napominjem da, prema podacima lista *Dan*, Ante Alfirević nikada nije bio urednik istoga. Vidi digitalizirane novine *Dan*: https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=N00177

[927] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 722; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 206.

ostavljao prostora za potencijalnu suradnju na kelnskom principu, tj. suradnju s pravoslavcima, a time sa samom Srbijom. Njihova motivacija proizlazila je iz pokušaja provedbe ćirilmetodske unije rimske Katoličke i srpske Pravoslavne crkve. Očigledno je da su njihovi motivi u njihovoj pozadini: obojica su bila podrijetlom iz multietničke i multivjerske Bosne, posebice kada je riječ o Rogulji čiji je otac bio pravoslavac, majka katolkinja, a učitelj Slovenac Krek. Realno govoreći, vođa HKP-a Mahnić isto je tako bio Slovenac. Tako je pod utjecajem Balkanskih ratova rođena unutar HKP-a ideja provođenja tzv. nacionalne „jugoslavenske" ideje. Stoga, druga faza, osim što je pretežito riječ o socijalnoj fazi, nagovijestila je buduća previranja oko daljnjeg smjera Pokreta. Iako je na Ljubljanskom sastanku ponovno naglašena katolička i hrvatska stavka HKP-a, ipak se u pozadini odvijao sukob između pristalica originalnih Mahnićevih ideja i onih koji žele Pokret usmjeriti prema Srbiji i pravoslavcima.

Nadalje, u kontekstu Dalmacije, valja se osvrnuti na politički utjecaj među omladinskim društvima. Iako se dalmatinsko svećenstvo, pogotovo Butković, trudilo zadržati omladinska društva izvan politike, ipak je borba između, na jednoj strani narodne i demokratske stranke i na drugoj strani pravaške stranke izvršila utjecaj među dalmatinskom seljačkom omladinom. Naime, prema dalmatinskom članu HKP-a Niki Matuliću, ta politička borba negativno se odrazila na razvoj omladinskih društava diljem Dalmacije. Upravo u toj borbi, Matulić je primijetio kako su omladinska društva iznenada planula i imala nagli uspon u vrlo kratkom vremenskom roku, ali su isto tako, kako ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju, ubrzo stagnirala te propadala.[928] Koliko god da su Butković i pavlinovićevci uspjeli u razvoju „omladinskog pokreta" u Dalmaciji, čemu svjedoči daleko najveći broj omladinskih društava u usporedbi s ostatakom Hrvatske, ipak se taj politički faktor i svećeničko „strančarstvo" polako uvuklo među omladinska društva, ali i u cjelokupni HKP.

[928] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 54-55.

3. 3. Treća, „narodno-obrambena" faza HKP-a – početak školske godine 1913./14. – studeni 1918.

3. 3. 1. HKP u školskoj godini 1913./14. i rad narodno-obrambene sekcije

S novom školskom godinom nastavljen je razvoj HKP-a u socijalnom smjeru, čemu svjedoče osnutak pododbora za dalmatinske otoke Brač, Hvar i Vis, održavanje omladinskih sastanaka i osnutak novih omladinskih društava.[929] Posebno slavlje održano je prilikom osnivanja omladinskog društva „Sloga" u dalmatinskom selu Donji Dolac, na kojem su sudjelovali seniori Ćiro Banić i Đuro Vilović.[930] Ujedno, u novoj školskoj godini, „Pavlinović" je uputio apel za pomoć pri financiranju u svrhu kupnje skioptikona za poboljšanje u pučkom obrazovanju.[931] Zanimljivo je da je splitski *Dan* bio mirniji u pisanju što se tiče pravaštva nakon Ljubljanskog sastanka. Očito je, nakon upozorenja Mahnića prema Alfireviću, i sam raskol u Stranci prava izazvao i splasnuće pojedinih pokušaja ljudi oko *Dana* da izvrše utjecaj na samu Stranku prava. HKP se u novoj školskoj godini u Dalmaciji mirno i sporo razvija, poglavito u socijalnom pogledu. Jedan od važnijih događaja za Dalmaciju u novoj školskoj godini bilo je osnivanje Seniorata za Dalmaciju u studenom 1913. kao sekcije „Pavlinovića".[932] Prema Rogulji, Seniorat je stvarao svoje podružnice po hrvatskim pokrajinama sa svrhom decentralizacije i veće autonomije s ciljem učinkovitijeg rada.[933]

No, glavna stavka nove faze HKP-a, po kojoj je i nazvana, jest „narodno obrambena". Taj je naziv treća faza HKP-a dobila zbog održavanja sastanaka „Narodno-obrambene sekcije" unutar „Domagoja". Sekcija je dobila prostor za djelovanje jer je nastupilo mirnije razdoblje za Bansku Hrvatsku uslijed otpuštanja omraženog bana Cuvaja. Vodio ju je pravnik Kamilo Firinger, a prema memoarima Grgeca, „narodno-obrambena sekcija je „(...) bila najozbiljnija politička škola, koja je ikada postojala u Hrvatskoj sa zadaćom realnoga proučavanja hrvatskoga naroda i njegovih susjeda".[934] Prvi sastanak održao se 3. studenog 1913. na kojem je Firinger upozorio kako se uslijed Balkanskog rata podigla narodna svijest. Naveo je da Hrvatima prijeti opasnost od Mađara, Nijemaca, Talijana (Jadransko more), a problem je još neriješeno pitanje odnosa prema

[929] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 36-40, 1913.
[930] Isto, god. XI, br. 40 (2. listopada), str. 6.
[931] Isto, god. XI, br. 45 (6. studenog), str. 1.
[932] „Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji", *Novine*, god. IV, br. 47 (1. ožujka), Zagreb, 1917., str. 2.
[933] Vidi: P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 132.
[934] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 237.

Slovencima i Srbima. Na sastanku je zaključeno kako se sekcija mora razvijati u tri smjera: rad protiv invazije stranih elemenata, sprečavanje emigracije i samoodržavanje hrvatskog identiteta.[935] Ujedno, na sastanku je Grgec izjavio kako je ovom sekcijom započela treća faza HKP-a, riječima:

„Naš narodno-obrambeni rad treća je faza treće generacije našeg hrvatskog katoličkog pokreta. Prva je bila filozofsko-apologetsko-literarna (Butković-Maraković; druga poglavito socijalna (Eckert-Rebac); sada dolazi treća epoha narodno-politička. To je prvo uvođenje politike u naše redove.“[936]

Uistinu, treću fazu narodno-obrambenu valja istaknuti kao fazu obrane hrvatskog identiteta od navale stranih elemenata. Naime, u svom je referatu dr. Rogulja, za sastanak 8. studenoga 1913., detaljno opisao opasnosti germanizacije i mađarizacije sa sjevera te prodiranja Talijana u Istri i Dalmaciji (Zadar). Zanimljivost je da je Rogulja istaknuo Srbe kao prirodnog prijatelja, u „novije vrijeme”, iako treba proispitati njihovu opasnost.[937] Njegovu temu nastavio je svojim referatom Bogdan Babić dana 25. studenog 1913. u kojem je govorio o rastućem srpsko-hrvatsko-slovenskom nacionalizmu. Rast tog nacionalizma Babić je vidio zbog germanizacije i mađarizacije. Dodao je da naconalisti smatraju kako će se Austro-Ugarska urušiti, što će otvoriti put cijepanju hrvatskog teritorija gdje će svatko od susjeda dobiti svoj dio kolača. Njegov zaključak bio je da Hrvati moraju riješiti svoje pitanje kroz trijalizam ili konfederaciju u sklopu Habsburške Monarhije. Iz tog razloga, Babić smatra da dio HKP-a gledaju kao austrofile, iako oni to prema Babićevim riječima nisu bili.[938]

Zanimljivo je da je na sastanku izraženo nepovjerenje prema Srbiji zbog njezine uloge u Drugom balkanskom ratu i njezina doprinosa cijepanju Bugarske. Babić je zaključio da bi se slična situacija mogla dogoditi i Hrvatskoj gdje bi se u slučaju raspada Monarhije, dogovorili Mađarska i Srbija o podjeli hrvatskih zemalja.[939] Do kraja tekuće školske godine održano je 19 predavanja. Među temama predavanja bili su obuhvaćeni svi hrvatski krajevi osim Dalmacije.[940] Najvažniji zaključak sa sastanka narodno-obrambene sekcije bio je hrvatski nacionalizam. Naime, sekcija je duboko analizirala sve okolne narode u hrvatskom okružju i njihove političke aspiracije, pogotovo

[935] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 237; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 756.
[936] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 756.
[937] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 237-238; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 756-757.
[938] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 239; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 757.
[939] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 239-240.
[940] Vidi: Isto, str. 237-242.

srpske prikazane u Drugom balkanskom ratu. Stoga, zaključak, koji je objavljen u *Luči* krajem 1913., glasio je:

„[...] Rezultat svega toga je naš ekskluzivni hrvatski nacionalizam i narodno-obrambeni pokret. Produkat je to i opet nužnosti razvitka. Razvijamo se. Možda je to treća naša generacija, treća etapa u našem pokretu.“[941]

Naime, ovo je već bio drugi put u drugoj polovini 1913. da je HKP javno obznanio isticanje hrvatske ideje, prvi put u Ljubljani, a drugi put u *Luči* kao zaključak „Domagojeve" narodno-obrambene sekcije. Ipak, ovaj zaključak valja uzeti s dozom zadrške. Naime, Rogulja je u HKP-u i na sastancima narodno-obrambene sekcije utjecao na pomirbeni stav mlađeg dijela HKP-a prema Srbima i pravoslavcima. Nova generacija mladeži HKP-a zauzela je pomirbeni stav te ih je iz tog razloga osječki katehet Manjarić nazivao „salezijevcima". Ta generacija bila je otvorena prema ćirilmetodskoj uniji, čime bi proširili spektar djelatnosti HKP-a i na proširenje katoličke vjere na Istok.[942] Ipak, prema riječima sudionika Kamila Firingera, sekcija je naglasila da je cilj narodno-obrambenog pokreta „[...] jačanje individualnosti hrvatskoga naroda na svim linijama u pozitivnom i negativnom smjeru, sve do krajnjih konzekvencija [...]“.[943]

Istovremeno, u Dalmaciji se HKP polako, ali sigurno nastavio razvijati. U studenome osnovan je Seniorat za Dalmaciju kao sekcija „Pavlinovića" te je time preuzeo na sebe brigu oko razvoja HKP-a u Dalmaciji i svih njegovih grana, uključujući akademske, đačke, omladinske organizacije, tisak itd.[944] U Splitu su pavlinovićevci radili na otvaranju knjižnice, a po okolici su koristili u predavanjima skioptikone. Članovi „Pavlinovića“ koristili su četiri skioptikona na putovanjima kroz Dalmaciju. Krajem godine 1913., među najznačajnijim omladinskim društvima u Dalmaciji bili su „Ivan Lučić" u Trogiru, omladinska društva u Vranjicu, Jesenicama, Kamenu, zatim u Makarskoj i Podgori, u šibenskoj okolici, u Tijesnome[945] i Primoštenu, Stankovcima. Društva na zadarskim otocima Preko i Ugljan te na Braču, Hvaru i Visu[946] uzdignuli su se zahvaljujući svećenstvu, pogotovo Brusje na Hvaru, a naposljetku dubrovački pododbor brinuo se za svoje područje, posebice kroz apstinentsku sekciju.[947] No, prema kasnijim izvještajima,

[941] Isto, str. 242.
[942] P. ROGULJA, „Pred Zoru“, str. 134.
[943] Kamilo FIRINGER, „Naša narodno-obrambena sekcija“, *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 57.
[944] *Novine*, god. IV, br. 47 (1. ožujka), str. 2.
[945] Jedno od rijetkih društava koje je doživjelo procvat u školskoj godini 1913./14; Vidi: *Mladost*, god. V, br. 1-2 (siječanj), 1914., str. 12.
[946] Omladinsko društvo za otok Vis osnovano je 14. prosinca 1913; Vidi: *Mladost*, god. V, br. 1-2, str. 12.
[947] *Luč*, god. IX, br. 8 (20. travnja), 1914., str. 71.

stagnacija tih društava, koja se dogodila i prije izbijanja rata, objašnjena je riječima pavlinovićevca Nike Matulića koji piše da navedena društva „[...] brzo su planula, brzo su se i ugasila“.[948] Naravno, Matulić glavnog krivca pronalazi u izbijanju Velikog rata, ali smatra da su neka društva, poput, primjerice, splitskih i okolice, stagnirala jer su bila temeljena više na borbi protiv demokrata, negoli na uvjerenju da je omladinski pokret potreban u stvaranju buduće hrvatske generacije.[949] U Dubrovniku je školske godine 1913./14. zbor „Akvinac” izgubio ono malo autonomije što je imao, jer je donesena odluka od strane provincijala Dalmatinske dominikanske provincije da je zbor dio tadašnje škole. Za članove „Akvinca” to je značilo kako nije više riječ o malome krugu tadašnjih članova, već su tom odlukom i profesori mogli sudjelovati na njihovim sastancima.[950]

Krajem 1913. HKP je na papiru izgledao dosta moćno i razvijeno. Naime, prema podacima s kraja 1913., postojala su četiri hrvatska katolička akademska društva i dva sveučilišna kluba sve skupa sa 150 članova, deset bogoslovnih duhovnih zborova s oko 300 članova, 41 Marijina kongregacija na srednjim školama koje su brojale oko 3000 članova, oko 70 omladinskih društava s oko 3000 članova, 1 dnevnik, 5 tjednika, 14 mjesečnika, 1 dvomjesečnik, 5 tjednika te naposljetku 150 seniora koji stoje na čelu HKP-a.[951] Navedne brojke pokazuju tadašnju snagu i razvoj Pokreta, ali ipak, kako je Šimrak konstatirao na Ljubljanskom sastanku, Pokret je bio još u „povojima”.[952]

Nadalje, što se tiče HKP-a u Dalmaciji, početkom 1914., „Pavlinović” je osnovao i vlastitu „narodno-obrambenu sekciju”.[953] Istovremeno, dopisnik *Luči* pisao je kako je početkom 1914., HKP u Splitu iznenada zaspao te je prijetila opasnost da se zbog jačanja tzv. nacionalista grad prvotno pretvori u srpsko-hrvatski, a naposljetku u srpski grad. Dopisnik je bio iznenađen da Butkovićeve riječi „Preni se Spljete“ na splitskom omladinskom sastanku nisu naišle ni na kakav odjek.[954] Nadalje, Matulić u svojoj kritici Splita i okolice očito prikriveno kritizira politički utjecaj

[948] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji“, str. 54.
[949] Isto.
[950] S. SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski Bogoslovni zbor 'Akvinac'“, *Zbornik HKP*, str. 549.
[951] Vidi: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 87; V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina do kraja Prvog svjetskog rata“, str. 427-428; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 214, 250.
[952] Vidi: V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina do kraja Prvog svjetskog rata“, str. 427-428.
[953] Zlatko MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati?: Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb: Erasmus naklada, 2006., str. 62.
[954] *Luč*, god. IX, br. 8 (20. travnja), 1914., str. 71-72.

Alfirevića koji se očito odrazio i na mladež u Splitu i okolici. U opisu drugih omladinskih društava ne nailazi se na njihovu kritiku i razlog njihove stagnacije, izuzev Boke koja je u svojim počecima imala snažne ljude, ali smo vidjeli ranije u tekstu da je mobilizacija već tijekom 1913. desetkovala njezina omladinska društva.[955] No, ipak, autor pripisuje propast omladinskog pokreta u Dalmaciji izbijanju Prvog svjetskog rata jer su društva zbog mobilizacije ostala bez svojih najboljih članova uslijed čega je došlo do propasti društava koja su ili prestala funkcionirati ili se radilo minimalno. Ujedno, prestanak izlaženja *Mladosti* početkom rata isto je tako utjecao na zastoj omladinskog pokreta. No, usprkos tome, primijećeno je neposredno prije početka Prugog svjetskog rata da omladinska društva sve više stagniraju. Naime, uzrok tome bilo je sve veće prodiranje političkog pitanja i sukobi koji su se događali već od početka 1911. do početka rata, pri čemu to razdoblje korespondira s djelovanjem dvaju „tabora" u Dalmaciji, demokratske i narodne stranke s jedne, i pravaške s druge strane. Autor dobar dio krivnje pridaje dalmatinskom svećenstvu koje je u velikoj mjeri osnivalo omladinska društva, ali se isto tako istovremeno bavilo „strančarenjem" u vidu Stranke prava. Autor priznaje da je svećenstvo naglašavalo izvanstranačnost omladinskih društava, ali su ipak pojedina društva uplivala u stranačku politiku. Autor smatra da je to strančarstvo već u početku osudilo omladinski pokret na propast, koji je polako došao prvom polovinom 1914., a izbijanjem rata zadan je smrtni udarac.[956]

Vidljivo je da je Niko Matulić u svojoj kritici iz razvoja omladinskog pokreta u Dalmaciji iz 1917. vidio klicu njegove smrti u „strančarstvu" svećenstva, a identičnu kritiku dala je prethodno i *Vrhbosna* sredinom 1913. u prethodno spomenutim člancima Petrića. I S. B. Matulić bio je u pravu kada je rekao da je omladinski pokret planuo u početku (1911.), a njegova stagnacija počela je tijekom 1913. kada dolazi do otvorenog sukoba u Stranci prava u Dalmaciji. Stoga, prethodni zaključak da je Omladinski sastanak u Splitu u kolovozu 1913. bio vrhunac, valjan je iz razloga što je nazadovanje nastupilo nakon sastanka i trajalo je sve do početka rata, kada su brojni članovi omladinskih društava morali stupiti u vojsku. Kao što smo vidjeli, u drugoj fazi HKP-a u Dalmaciji tijekom prve polovine 1913., „strančarstvo" je zadalo taj kobni udarac HKP-u. Alfirević i dalmatinsko svećenstvo pokušali su ubrzati proces ostvarenja hrvatske ideje, ali se dogodio kontraefekt. Ne samo da su doživjeli neuspjeh na političkom polju, već se taj isti neuspjeh odrazio na omladinski pokret u Dalmaciji, posebice tijekom školske godine 1913./14. ili, kako je Matulić

[955] *Dan*, god. XI, br. 34 (21. kolovoza), 1913., str. 4.
[956] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 53-55.

rekao, brzo je planuo (1911. – 1913.) i brzo se ugasio (školska godina 1913./14.). Valja dodati i pisanja Grgeca koji je smatrao da je dalmatinski HKP svojim „jeronimovskim" pristupom, pogotovo od strane urednika splitskog *Dana* don Ante Glumca, za kojega je Grgec rekao da je „[...] netaktičan samozvani sudac mlade hrvatske katoličke generacije".[957] Valja imati na umu da je dobar dio katoličke mladeži u Dalmaciji čitao pisanja splitskog *Dana* koja su često bila oštra i kritizirajuća, pa čak i prema HKP-u izvan Dalmacije, kao primjerice u sukobu s pojedinim istaknutim svećenicima u Zagrebu te pisanja protiv „Kola" i *Riječkih novina*. Stoga, valja rušenje HKP-a pripisati i dijelu dalmatinskog HKP-a koji je uistinu bio nastrojen „jeronimovski". Ipak, takav pristup realno je i bio prisutan u samoj Mahnićevoj originalnoj ideologiji. Stoga, dolazimo do tzv. principa kršćanske demokracije u njegovoj ideologiji. Upravo zbog te treće stavke HKP-a došlo je do cijepanja unutar HKP-a. Ispostavilo se da je kršćanska demokracija bila dvosjekli mač utoliko što je Mahnić sebe smatrao ravnopravnim članom HKP-a, tj. iako je bio vođa, njegov glas brojao se kao jedan. Upravo zbog toga, mlađe su generacije imale svoje koncepcije oko daljnjeg razvoja HKP-a, pa je tako postupno došlo do tzv. „salezijanskog", tj. pomirljivog pristupa unutar HKP-a, pa čak i prema neprijateljima Pokreta. Naposljetku, ako uzmemo u obzir narodno-obrambenu sekciju koja je označila novu fazu i uvođenje politike, lako možemo zaključiti koji je glavni uzrok propasti omladinskog pokreta.

Na kraju valja još dodati da u zapisima sekcije nije bilo govora o Dalmaciji, izuzev talijanskog svojatanja Zadra. Vjerojatno je razlog tome to što je dalmatinski HKP imao jasna načela oko tog pitanja. Naime, HKP u Dalmaciji jasno je od svoga početka dao do znanja da je riječ o čisto katoličkom i čisto hrvatskom đačkom pokretu. Ujedno, zbog iskustva Dalmacije u politici s Talijanima i Srbima, jedina opcija bila je pravaški politički program i ostvarenje hrvatske državnosti, po mogućnosti u trijalističkom konceptu. Stoga, ta treća faza u Dalmaciji može se reći da je pristuna od samoga početka, ili eventualno od 1911. i miješanja svećenstva u Stranku prava, a pritom i pojedinih omladinskih društava. No, realan je ipak zaključak da ta faza u Dalmaciji nikad nije ni počela jer dalmatinski HKP nije imao nedoumica što se tiče obrane svog katoličkog i hrvatskog identiteta, što je itekako prisutno kroz njegov oštri „jeronimovski" pristup gdje se radi isključivo na katoličkim temeljima s naglaskom na isključivo hrvatsku ideju. Njegova jedina suradnja mogla je, zbog „berlinskog" pristupa, ići sa Slovencima, ali ni tada nije ni u kojem

[957] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 246.

trenutku ugrožena hrvatska ideja jer su Slovence zbog pravaške ideologije nazivali planinskim Hrvatima, a i brojčano stanje išlo je u korist Hrvata.

Iz svega navedenog, može se zaključiti da u Dalmaciji još traje takoreći socijalna faza koja, ovisno o kojem dijelu Dalmacije, stagnira, nazaduje ili, pak, raste na otocima zahvaljujući novom pododboru i svećenstvu. Strančarstvo na dalmatinskim otocima nije uhvatilo korijenja.[958] Među značajnijim naprecima u HKP-u u Dalmaciji u novoj godini mogu se ubrojiti otvaranje „katoličke knjižnice" u Splitu u ožujku 1914.,[959] ackija za unapređenje katoličkog novinstva prema kojoj je splitski *Dan* imao izlaziti dvaput tjedno,[960] sitni rad pavlinovićevaca u omladinskim društvima (osnutak društava Betina na Murteru i Žrnovo na Korčuli),[961] upotreba skioptikona od strane dubrovačkog pododbora, koji su dobili od katoličkog društva „Bošković"[962] te rad u Društvu sv. Rafaela za suzbijanje emigracije.[963] Zanimljivo je kako *Dan* u svojoj 12. godini izlaženja lista rijetko više spominje pravaštvo ili, pak, polemike s ostalim katoličkim novinama. Razlog tome su zaključci s Ljubljanskog sastanka u kolovozu 1913. gdje je dogovoreno da takvi međusobni napadi prestanu. Ujedno, neuspjeh nametanja katoličke ideje Stranci prava u Dalmaciji prouzročio je i rijetko pisanje o pravaštvu. Nadalje, Butković je početkom 1914. u zadarskoj *Mladosti* nastavio pisati o potrebi učvršćivanja omladinskih organizacija, njihovu vanjskom radu koji se sastojao u ispovijedanju vjere i isticanju hrvatske narodnosti posebice naspram „svesrpskih težnji".[964] Vidljivo je da Butković nije imao nikakvih iluzija o suradnji sa Srbima, a najjači su argument njegovi članci o katoličkom gledištu Stranke prava ili, pak, nove hrvatske katoličke stranke. Butković je bio među onima koji su zagovarali berlinsku struju, tj. isključivo rad na katoličkim temeljima, bez suradnje s ostalim kršćanskim denominacijama, pogotovo pravoslavcima. Zanimljivo je u tom kontekstu spomenuti da je dalmatinski HKP uvijek poštovao i isticao papinske odluke, te ih provodio u praksi, još od 1907. i Papine enciklike o osudi modernizma *Pascendi dominici gregis*[965] pa preko odluke *Acta apostolicae Sedis* u kojoj se papa svrstao uz berlinsku

[958] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 54-55.
[959] *Dan*, god. XII, br. 3 (12. ožujka), 1914. str. 2.
[960] Isto, br. 2 (4. ožujka), str. 1; br. 8 (16. travnja), str. 1.,
[961] *Mladost*, god. V, br. 1-2 (siječanj), 1914., str. 15.
[962] Isto, str. 15.
[963] Vidi: *Dan*, god. XII.
[964] *Mladost*, god. V, br. 1-2, str. 1-3.
[965] https://www.vatican.va/content/pius-x/la/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html

struju.[966] No, ipak, usprkos svemu rečenom, valja istaknuti da je na zadarskom sjemeništu, u sklopu Marijine kongregacije započela početkom nove školske godine svoj rad sekcija „Apostolata sv. Ćirila i Metoda".[967] Ta sekcija brojala je čak 70 članova. Ovime se ipak ispoštovala rezolucija s Ljubljanskog sastanka.[968] Zatim, usprkos stagnaciji HKP-a u Dalmaciji u prvoj polovini 1914., ipak se planiralo organizirati đački pokrajinski sastanak u Splitu zakazan za kraj kolovoza.[969] Uz organizaciju sastanka, „Pavlinović" je planirao i osnutak „Saveza Hrvatskog katoličkog narodnog đaštva". Nadalje, dalmatinski je Seniorat planirao osnutak „Hrvatskog katoličkog narodnog saveza za Dalmaciju", čime bi Seniorat dobio širi djelokrug u vlastitom radu.[970] No, sve te ideje propale su izbijanjem rata.[971] Valja još nadodati kako je povodom blagdana sv. Dujma, koji se u Splitu tradicionalno slavi 7. svibnja, došlo do sukoba između Hrvata i tzv. „talijanaša" zbog nastupa talijanske glazbene skupine „Banda Cittadina".[972] Naime, ovakva situacija nije bila začuđujuća s obzirom na to da je Split bio najjače uporište nacionalnih i demokratskih snaga, što je dovelo do trzavica s katolicima.[973] Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata, splitski biskup Gjivoje bojao se daljnjih sukoba među građanstvom, poput onoga na proslavi Sv. Dujma, pa je stoga odlučio odgoditi sve katoličke manifestacije. Uzimajući u obzir da su mnogi mlađi članovi HKP-a završili na bojištu, đački dio HKP-a općenito je postao paraliziran. Naposljetku, uza sve te probleme, zavladala je uskoro i glad u Dalmaciji.[974]

Zaključno za HKP i Dalmaciju, valja istaknuti zaključak *HS-a* donesen u prosincu 1914. po kojemu je sklonost hrvatskog svećenstva strančarenju glavni krivac za stagnaciju i nazadovanje HKP-a nakon Ljubljanskog sastanka, pri čemu je nastao jaz između starijih i mlađih, a osim toga, uzrok neuspjehu pripisivao se i antagonizmu između Zagreba i provincije. U slučaju Dalmacije, taj antagonizam jest sukob između „salezijevaca" u Zagrebu, koji su čak ponekad surađivali s „naprednjacima", i „jeronimovaca" u Dalmaciji.[975] Ujedno, valja napomenuti kako je nakon smrti zagrebačkog nadbiskupa Posilovića 26. travnja 1914., na njegovo mjesto došao Bauer čiji se odnos

[966] https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-04-1912-ocr.pdf
[967] *Luč*, god. IX, br. 8, str. 72.
[968] Vidi: J. ŠIMRAK, „Religijozno jedinstvo Slavena", *Spomen-knjiga*, 1913., str. 33-34.
[969] V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina do kraja Prvog svjetskog rata", str. 428.
[970] *Novine*, god. IV, br. 47, str. 2.
[971] Isto, str. 428-429.
[972] *Dan*, god. XII, br. 12 (14. svibnja), str. 6-7;
[973] V. KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od Riječkih novina do kraja Prvog svjetskog rata", str. 428-429.
[974] Isto, str. 429.
[975] Vidi: *HS*, god. XII, 1914., str. 5; J. KRIŠTO, *HKP,* str. 96.

naspram HKP-a počeo polako poboljšavati već u jesen 1913., a u svibnju 1914. počeo je otvoreno podupirati HKP i „Domagoj".[976] Istog su mjeseca predsjednik (J. Piranić) i tajnik (Karlo Šponar) „Domagoja" posjetili zbor „Akvinac" u Dubrovniku. Valja naglasiti kako je „Akvinac" od samoga početka povezan sa zagrebačkim „Domagojem".[977]

Za kraj poglavlja, valja istaknuti ponovno problematiku odnosa Srba i Hrvata kroz promišljanja Velimira Deželića mlađeg koji je u svojim memoarima zabilježio riječi vojvođanskog Srbina Mirke Kosića na „sveslavenskoj" večeri u Munchenu (28. prosinca 1913.) [978] koji je rekao sljedeće: „Između Hrvata i Srba bit će žilavih okršaja za svaki pedalj zemlje u Sremu, Bosni i Dalmaciji!".[979] Deželić se u tom trenutku zapitao gdje su imaginarne granice Dušanovog carstva i Zvonimirova kraljevstva, između Srba i Hrvata; „Gdje su nam granice da postavimo kamene međaše."[980] Naime, Deželić mlađi je na sastancima narodno-obrambene sekcije „Domagoja" izložio predavanja o statističkim podacima Hrvata i Srba, katolika, pravoslavaca i muslimana.[981] Svoju studiju temeljio je na knjizi Josipa Lakatoša pod nazivom „Narodna statistika".[982] No, njegovo izlaganje izazvalo je šok i nevjericu među slušateljima kada su shvatili da Deželićeva karta ne odgovara idealističkom pogledu đaštva HKP-a. Grgec se prisjetio da su neki slušatelji pali u depresiju.[983] Deželić se prisjetio tog trenutka pišući: „Kad sam zemljopis velike, najveće Hrvatske dovršio – ugledao sam umjesto 'idealističke, historijske, svepravaške, utopističke Hrvatske' – etnografski stvarnu Hrvatsku! realnost!".[984] Konačna verzija Deželićeve karte ukazala je na ispremiješanost Hrvata i Srba na području južnoslavenskih zemalja Monarhije. Rebac je smatrao da je službena statistika pogrešna, ali ipak zaključak je bio da se granica između Hrvata i Srba „(...) ne može povući jednom međašnom crtom (...)".[985] Što se tiče statističkih podataka do kojih je došao Lakatoš, a zatim Deželić, valja spomenuti da su oni imali utemeljenja u stvarnosti, usprkos kritici Repca da je riječ o zastarjelim podacima. Naime, suvremena istraživanja pokazala su da je 1910. na području tadašnje Hrvatske i Slavonije živjelo oko milijun i šesto tisuća Hrvata

[976] P. GRGEC, *DR. Rudolf Eckert*, str. 252.
[977] S. SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac'", str. 551.
[978] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 746, 747,
[979] Isto, str. 759.
[980] Isto.
[981] Vidi više: Isto, str. 760.
[982] Vidi: Josip LAKATOŠ, *Narodna statistika*, Zagreb, 1914.
[983] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 241.
[984] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 760.
[985] Isto.

te oko 650 tisuća Srba, što je omjer približno oko 3:1 u korist Hrvata. Nadalje, u Dalmaciji je živjelo oko 520 tisuća Hrvata i malo više od sto tisuća Srba, što je omjer 5:1, dok je u Istri broj Hrvata bio oko 170 tisuća, a broj Srba ispod 15 tisuća. No, u Istri su problem više predstavljali Talijani kojih je bilo oko 150 tisuća, negoli srpska manjina. Ipak, brojke pokazuju da je tada u hrvatskim zemljama živjelo oko 2,3 milijuna Hrvata te oko 750 tisuća Srba, što je omjer oko 3:1.[986] Ovim brojkama odgovara razgovor koji su vodili Deželić i Kosić o potencijalnom trijalizmu u kojem bi južnoslavenske zemlje brojale 2,7 milijuna Hrvata ako se ubroji onih oko 400 tisuća na području Bosne,[987] oko 1,6 milijuna Srba ako se ubroji preko 800 tisuća Srba/pravoslavaca u Bosni.[988] Zanimljivo je da je Kosić u tom razgovoru točno predvidio da će prije ili poslije doći do sloma Austro-Ugarske te posljedično tome do stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Jedina Kosićeva pogrešna preptostavka bila je što je bio siguran de će nova država funkcionirati na koncepciji konfederacije. Uz to, valja dodati da je u tom razgovoru Kosić priznavao zasebnu narodnost Hrvata i Slovenaca, ali je ipak smatrao da ta dva naroda uz Srbe tvore jugoslavensku naciju. Njegova mišljenja izravan su utjecaj kongresa sociologa u Berlinu iz 1912. na kojem se raspravljalo o razlici naroda i nacije. Kongres je definirao narod kao „[...] ljudsku zajednicu sa zajedničkom historijom, kulturom i jezikom, [...] zajedničkom prošlošću, dok bi nacija bila ljudska zajednica zajedničkih političko-ekonomskih i državnih težnja, dakle aspiracija za svoju zajedničku budućnost“.[989] Stoga, zaključak njihova razgovora bio je da bi narodi Slovenci, Hrvati i Srbi činili jugoslavensku naciju.[990]

Najsretniji u redovima HKP-a u vezi s Deželićevim i Lakatoševim podacima bio je, dakako, Petar Rogulja koji je sanjao ćirilmetodsku uniju i ostvarenje jedinstva Hrvata i Srba. Ovom prigodom o Deželićevu izlaganju i knjizi Lakatoša pisao je 20. svibnja 1914. u *Luči* sljedeće:

„Dosada smo sanjali o pet hrvatskih zemalja, u kojima stanuju Hrvati, a danas znamo da u tim zemljama sačinjavaju Hrvati samo relativnu većinu. Nakon ove konstatacije mora se i nacrt našega rada mijenjati.“[991]

[986] Vidi: Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, Robert SKENDEROVIĆ, „Demografska slika Hrvatske od početka 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata“, *Povijest Hrvata VI: Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u 'dugom' 19. stoljeću*, Zagreb: Matica Hrvatska: Biblioteka povijest Hrvata, 2016., str. 130-131.
[987] https://www.scribd.com/document/173881818/Popis-stanovni%C5%A1tva-Bosna-i-Hercegovina-1910#
[988] https://www.scribd.com/document/173881818/Popis-stanovni%C5%A1tva-Bosna-i-Hercegovina-1910#
[989] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 762.
[990] Vidi: Isto, str. 761-762.
[991] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 241.

Uistinu, taj nacrt uskoro se promijenio u smjeru „nacionalne" jugoslavenske ideje. Usprkos svim mogućim upozorenjima da Srbija ima na umu ekspanzionističku politiku i da je srpsko pravoslavlje nepovjerljivo prema katolicizmu, ipak će unutar HKP-a prevladati mišljenje kako se spas Hrvatske nalazi priklanjaju Srbiji. No, o tome nešto malo kasnije. Sav razvoj HKP-a od prvih početaka 1903./04. iznenada se zaustavio uslijed izbijanja Prvog svjetskog rata. Zbog izbijanja rata, uskoro su 31. kolovoza zabranjene i *Riječke novine* za koje su bečke vlasti smatrale da su protuaustrijskog i slavenskog usmjerenja.[992]

3. 3. 2. HKP za vrijeme Prvog svjetskog rata (srpanj 1914. – studeni 1918.)

Nedugo prije izbijanja rata, valja se kratko osvrnuti na stanje u Dalmaciji i Splitu povodom atentata na Franju Ferdinanda. Naime, u pismu Damjana Sokola, člana HKP-a koji je djelovao u Splitu, upućenom Deželiću mlađem, doznajemo kako je katolička omladina željno iščekivala posjet prijestolonasljednika Dalmaciji u čijoj su budućoj vladavini vidjeli nadu za boljitak hrvatskog naroda. Sokol piše kako je u Splitu vijest o atentatu primljena „hladno" zbog jakog utjecaja nacionalističkih ideja jugoslavenstva. Dodatno, nije bilo skoro nikakve osude atentata, već se čak opravdavaju Srbi. Sokol je pisao kako se iznenadio da splitski *Dan* osuđuje atentat iz gledišta lojalnosti, tj. vjernosti dinastiji, nesvjestan stvarnih posljedica. Sokol je smatrao da su jedino *Riječke novine* bile svjesne posljedica atentata.[993] Ovo pismo jasno upućuje na to da su mlađi članovi HKP-a vjerovali kako će prijestolonasljednik pronaći razumijevanje za hrvatske težnje, posebice u Dalmaciji i zaštiti ih od talijanske iridente. No, Grgec je uočio da će smrt Franje Ferdinanda utjecati na reviziju rada i nacrta za budućnost svih tadašnjih političkih skupina, pa tako i samog HKP-a.[994] Zanimljivo je da su isusovci bili na tragu Grgecovih razmišljanja, jer su smatrali da će, ako u ratu pobijede Srbija i Rusija, Hrvatsku dočekati sudbina Poljske.[995] U „Domagoju" je zavladalo antihabsburško raspoloženje. Cijeli HKP ostao je zatečen atentatom i početkom rata te je zavladalo zbunjujuće stanje.[996] U noći dana 28. lipnja, Eckert je skupa s domagojcima bio svjestan da će uskoro „nestati", uslijed poziva u vojsku, sva hrvatska katolička društva, sva seljačka i radnička omladinska društva te listovi *Riječke novine, Luč, Mladost, Hrvatska prosvjeta*

[992] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 103.
[993] USP:, P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 253; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 790.
[994] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 793.
[995] Isto, str. 794.
[996] Isto., str. 796.

itd.[997] Dobar dio ovoga se i obistinio, no šteta se pokušala sanirati barem donekle radom novih mladih snaga.

3. 3. 2. 1. Zagrebačke *Novine* i Riječka spomenica[998]

Mahnić je, nakon obustave izdavanja *Riječkih novina* 31. kolovoza 1914., reagirao brzo te uz potporu nadbiskupa Bauera pokrenuo dnevnik *Novine* koje su izlazile u Zagrebu. Realno govoreći, *Novine* su bile neslužbeni nastavak *Riječkih novina*, jer su ipak prvi urednici bili Rogulja, Eckert i Deželić sin.[999] Eckert je postao urednikom tog novog lista, a nakon što je 1914. unovačen, urednikom je postao Rogulja. Ovim potezom pokretanja novog starog lista u Zagrebu, Eckert i Rogulja mogli su učinkovitije utjecati na razvoj HKP-a. Tako su njih dvojica postali najutjecajnije osobe u HKP-u.[1000] Početkom studenoga 1914., u Zadru je održana skupština „Pavlinovića" na kojoj je izabrana nova uprava, uglavnom iz redova bogoslova.

S obzirom na to da je HKP bio paraliziran izbijanjem rata te da su njegovi najbolji članovi, ali i dobar dio katoličke omladine unovačeni, razvoj HKP-a u potpunosti je stagnirao. Na ratištu je završio 31 domagojac i 18 članova bečke „Hrvatske".[1001] Čak je jedan od najznačajnijih članova HKP-a Rudolf Eckert unovačen u vojsku krajem prosinca 1914., ali se uskoro razbolio te preminuo 12. ožujka 1915. što je bio veliki udarac za HKP.[1002] Valja spomenuti kako je nedugo prije Rogulje preminuo i tajnik „Domagoja" Karlo Šponar.[1003] Nadalje, Petar Grgec, prvak HKP-a i urednik *Hrvatske prosvjete,* također je unovačen za vojsku.[1004] Na primjeru Dalmacije, većina članova „Pavlinovića" unovačena je za vojsku, te je broj članova tog društva pao na samo pet. Sitni rad odvijao se u otočkom pododboru gdje je velečasni Rudan održao dva predavanja na Hvaru. Zatim, splitski pododbor vodio je daljnju brigu o knjižnici te je namjeravao izdati almanah zbog gašenja zadarske *Mladosti*.[1005] Splitski *Dan* nastavio je izlaziti jer su ga vlasti smatrale prorežimskim,

[997] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 254.
[998] Opširnije o Riječkoj spomenici vidi u novijem radu u: Zlatko MATIJEVIĆ, „Tajna diplomacija dijela katoličkih svećenika i svjetovnjaka početkom Prvog svjetskog rata: Hrvatski katolički pokret/Hrvatski katolički seniorat i Riječka spomenica (1915.)", *Croatica Christiana periodica*, god. 48, br. 94, 2024., str. 105-117. https://hrcak.srce.hr/clanak/469434
[999] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 803-804.
[1000] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 103-104.
[1001] Usp., P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 260; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 801.
[1002] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 803, 806.
[1003] S. SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac'", str. 551.
[1004] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 260.
[1005] *Ratna knjiga luči*, 1914./15., str. 106-107.

posebice jer je *Dan* pozdravio rat protiv Srbije.[1006] Ujedno, Deželić sin prisjeća se početkom 1915. kako su zagrebačke *Novine* pisale znatno drugačije o ratu, za razliku od splitskog *Dana*.[1007] Ta različitost utjecat će kasnije na *Dan* jer će pasti u nemilost mlađeg dijela HKP-a što ćemo vidjeti kasnije u tekstu. Valja naglasiti kako je i nadbiskup Bauer bio „[...] poznat kao srbofil“,[1008] što će kasnije svakako utjecati na tzv. „jugoslavensku” orijentaciju crkvenog vrha, ali i samog HKP-a.

Usprkos ratu, pojedini vodeći ljudi HKP-a nisu mirovali te su odlučili djelovati na zaštiti hrvatskih interesa. Binički je započeo raditi na Spomenici za papu Benedikta XV. koju je prvotno predstavio Mahniću. Kada su se počele širiti glasine da će Italija stupiti u rat na strani Antante, održan je sastanak kod kapucina u Rijeci, a konačnu verziju Spomenice potpisao je jedino biskup Mahnić.

Iako tekst Spomenice nije sačuvan, iz određenih izvora[1009] poznato je da je ključno bilo traženje Papine intervencije na mirovnoj konferenciji u korist Hrvata i Slovenaca nakon rata. U slučaju pobjede Monarhije, Hrvati i Slovenci težili su stvaranju vlastite države sa Zagrebom kao glavnim gradom, dok bi u slučaju raspada Monarhije ta dva naroda osnovala svoju državu i potom uspostavila kontakte sa Srbijom i Crnom Gorom. Prema pojedinim uspomenama i zapisima suvremenika, neki svećenici koji su radili na Spomenici željeli su južnoslavensku državu na čelu s dinastijom Karađorđević, dok je većinom svećenstvo primorske Hrvatske i Dalmacije, skupa sa Slovencima tražilo da Papa osigura jedinstvo hrvatskog teritorija bez obzira na ishod rata.[1010]

Godina 1915. nanijela je težak udarac mladeži HKP-a zbog ratnih stradavanja njezinih važnih članova. Najveći udarac HKP-u bila je smrt katoličkog prvaka Rudolfa Eckerta 12. ožujka 1915. godine.[1011] Zatim, među splitskim seniorima žrtve rata bili su dalmatinski senior Kuzma Petković,[1012] dr. Stjepan Šimunović.[1013] Nadalje, zbor duhovne mladeži „Akvinac” u Dubrovniku prestao je sa svojim vanjskim radom te su se okrenuli skromnom unutrašnjem radu.[1014] Nešto bolja

[1006] USP., P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 257; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 793.
[1007] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 804.
[1008] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 261.
[1009] Primjerice, o detaljima „Spomenice” govorio je 9 godina kasnije Velimir Deželić sin na biskupskoj konferenciji u siječnju 1924. godine; Vidi u: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1055.
[1010] Vidi više: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 41-45; P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 271; I. RADIĆ, *Doktor Antun Mahnić, biskup krčki*, str. 186-187; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 809.
[1011] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 313.
[1012] *Ratna knjiga luči*, 1914./15., str. 107.
[1013] *Luč*, 1915./16., str. 61-62.
[1014] Isto, str. 148-149.

situacija u unutarnjem radu zbivala se u „Zboru bogoslovne mladeži" u Zadru čiji se rad dijelio na teološku, literarnu i socijalnu sekciju.[1015] No, sav taj rad bio je izuzetno skroman, jer je većina pavlinovićevaca bila na bojištu.[1016] Stvar se tijekom vremena sve više pogoršavala čemu svjedoči podatak da je uprava „Pavlinovića" poslala pismo u zagrebačke *Novine* preko kojeg se pozivaju svi članovi i seniori „Pavlinovića" da se jave članovima uprave u Dalmaciji provjeriti gdje se nalaze i jesu li, pak, uopće živi.[1017] Zanimljivost o skupini ljudi oko *Novina* zabilježio je Deželić otac koji je zapisao sljedeće: „Čuo sam i slušam u krugu organizirovanih katolika oko 'Novina' kako oni već od početka rata računaju sa rasapom Habsburške monarhije, iako toga još otvoreno ne kazuju".[1018] Nadalje, u razgovoru Deželića starijeg i Rogulje doznajemo kako je Rogulja smatrao da stariji priželjkuju pobjedu Centralnih sila, a mlađi pobjedu Antante.[1019] Na ovom mjestu jasno se ističe ta razlika starijih i mlađih koja realno traje od samog početka HKP-a, a Balkanski ratovi te Prvi svjetski rat dodatno su pojačali te razlike. Razlike će se s vremenom intenzivirati, posebice na primjeru Dalmacije, o kojoj će riječi biti nešto kasnije. Ujedno, da stvar bude gora, razmirice među HKP-om u Dalmaciji su se nastavile, ovaj put između splitskog *Dana* i Ivana Butkovića u Zadru. Naime, dana 31. kolovoza, splitski *Dan* donio je vijest da postaje ponovno tjednik,[1020] na što je Butković reagirao u zagrebačkim *Novinama* da se splitski *Dan* bez ikakvog savjetovanja s crkvenim vlastima uzdigao na dnevnik. Nadalje, Butković dodaje da je *Dan* oduvijek djelovao na svoju ruku te nikada nije službeno bio organ HKP-a.[1021] Naravno, *Dan* je hitro reagirao te je pozvao Butkovića da razriješe problem između sebe.[1022] Nije točno poznat ishod spora, ali je Butković nastavio pisati u *Danu* i čak zauzimao neka njegova stajališta što je dovoljan dokaz u prilog pozitivnom rješenju spora.[1023] Očito je iz svega navednog da je Prvi svjetski rat i atentat na prijestolonasljednika izazvao daljnji rasap unutar HKP-a i pojačao nejasnoće oko njegova budućeg smjera pri čemu polako dolazi do otvorenog sukoba starijih i mlađih.

[1015] Isto, str. 149-150.
[1016] Riječ je o sljedećim članovima: Miličić (Hvar), Auer, Bodulić i Vodopija (Split), Šimetin (Kaštela); Vidi: *Dan*, god. XIII., br. 138., str. 2.; Senior Pavlinovića Petar Jozević; Vidi: *Dan*, god. XIII, br. 90 (22. travnja), 1915., str. 2.
[1017] *Dan*, god. XIV, br. 29 (20. srpnja), 1916. str. 3.
[1018] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 808.
[1019] Isto, str. 808.
[1020] *Dan*, god. XIII, br. 97 (21. listopada), 1914., str. 2.
[1021] *Novine*, god. II, br. 214 (16. rujna), 1915., str. 2.
[1022] *Dan*, god. XIII, br. 201 (23. rujna), 1915., str. 4.
[1023] Vidi: *Dan*, str. XIV.

Prvi korak u tom takoreći raskolu napravio je Butković sa svojim člankom "Naš katolički pokret i politika", objavljen u svibnju 1916. u *HS.*[1024] Članak Butkovića je otvoreno govorio o stanju HKP-a i seniora te posebice njihova političkog stajališta. Butković je iznio u javnost kako članovi Seniorata imaju različita mišljenja i smjerove kojima bi HKP trebao krenuti. Naime, kako su u Seniorat ulazili i oni koji nisu bili članovi akademskih društava, tako je u Seniorat ušao veći broj starijih koji su imali iskustva u političkim borbama. Butković je smatrao da treba podržati načelo da svatko ima pravo birati vlastitu političku opciju dok se god ta ista opcija ne kosi s katoličkom vjerom. No, isto tako smatrao je kako je dužnost HKNS da odluči o političkom smjeru HKP-a. Nadalje, Butković je ostao otvoren ideji stvaranja vlastite političke stranke HKP-a, tj. točnije Seniorata i HKNS, dok bi istodobno đačke organizacije ostale strogo izvan politike kakav je slučaj bio od samoga početka Pokreta.[1025] Splitski *Dan* smatrao je kako će svakako biti potrebna revizija cjelokupnog HKP-a nakon završetka rata.[1026]

3. 3. 2. 2. „Pred zoru"

No, od svih događaja od početka HKP-a, najviše je sami Pokret pogodio izlazak članka u *Luči* pod nazivom „Pred Zoru. (Prilog ideologiji katoličkog pokreta u Hrvatskoj)", od strane ruke Petra Rogulje početkom studenog 1916. godine.[1027] Naime, sve nesuglasice tijekom razvoja HKP-a i političkih stajališta unutar raznih frakcija HKP-a, Rogulja je iznio u javnost. Članak se dodiruje ratnih prilika, dr. Rudolfa Eckerta, Slavena i pravoslavlja te naposljetku i samog HKP-a. Rogulja kratko prikazuje povijest HKP-a od početaka te naglašava kako tadašnji kler nije razumio oštrinu nove đačke generacije katolika.[1028] No, ono najvažnije za ovaj rad jest Roguljina podjela tadašnjeg HKP-a na dvije skupine. Naime, unutar HKP-a u godinama 1912./13. dogodio se sukob između tzv. „salezijavaca" i „jeronimovaca", u početku na području umjetnosti, a potom na područjima ekonomije i politike.[1029] Prvi su zauzeli pomirljiv stav prema Srbima/pravoslavcima, pa čak i „liberalima", dok su potonji inzistirali na čisto katoličkoj ideji. Taj problem unutar HKP-a prvi je

[1024] Ivan BUTKOVIĆ, „Naš katolički pokret i politika", *Hrvatska straža*, god. 14, br. 4, 1916., str. 274-282; *Dan*, god. XIV, br. 22 (31. svibnja), 1916. str. 7.
[1025] Vidi više: I. BUTKOVIĆ, „Naš katolički pokret i politika", str. 274-282.
[1026] *Dan*, god. XIV, br. 35 (31. kolovoza), 1916., str. 1.
[1027] *Novine*, god. III., br. 251, 1916., str. 5; P. ROGULJA, „*Pred zoru"*, Zagreb, 1916.
[1028] Više o Roguljinom članku vidi u: P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 125-134.
[1029] Vidi više o razlikama u umjetnosti i književnosti u: Vicko KAPITANOVIĆ, „Hrvatski katolički pokret od 'Riječkih novina' do kraja Prvog svjetskog rata", str. 426-427.

iznio na vidjelo Matija Manjarić već 1912.[1030] i 1913.[1031] godine. O tom problemu pisao je i Butković sredinom 1913. godine.[1032] No, Rogulja je umjesto Manjarićevih termina „salezijevci" i „jeronimovci" te Butkovićevih termina „uža" i „šira" baza, upotrijebio termine „nacionalci" i „integralci".[1033]

Specifičnosti tih dviju skupina Rogulja opisuje kroz njihove različite stavove na vjerskom, prosvjetnom, ekonomskom i političkom pitanju. Prikaz njihovih razlika vidi ispod u tablici 1.

Dvije skupine unutar HKP-a:[1034]	nacionalci / šira baza / Koln / salezijevci	integralci / uža baza / Berlin / jeronimovci
Vjerska pitanja	autonomija Katoličke crkve i nezavisnost od države, reforma imućstvenih prilika klera i napuštanje feudalnih ostataka	Što tješnja veza Crkve i države
Prosvjetna pitanja	konfesionalno školstvo kao dio crkvene autonomije, katolička narodna književnost bez povrede katoličkih moralnih načela u beletristici	konfesionalno školstvo, pozitivna katolička književnost, katolička književna društva
Ekonomska pitanja	sistem Koln (suradnja s ostalim kršćanskim denominacijama)	sistem Berlin (katolička gospodarska udruženja)
Politička pitanja	narodni interes (jugoslavenstvo)	legitimisti (hrvatstvo), pravaštvo (frankovci)
Članovi HKP-a	„domagojci", sva akademska društva i zborovi[1035] izuzev sarajevskog zbora svjetovnih	Slavonski seniorat,[1036] isusovci, sarajevski zbor svjetovnih

[1030] M. MANJARIĆ, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'", *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, 1912. str. 69-71.
[1031] M. MANJARIĆ, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'", *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, 1913., str. 193-196.
[1032] Vidi: Ivan BUTKOVIĆ, „Šira ili uža baza", *HS*, god. XI, br. 6, 1913, str. 403-423.
[1033] P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 134-135; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 829-830.
[1034] Prema Velimiru Deželiću mlađem; prvi spomen „jeronimovaca" i „jalezijevaca" došao je od strane osječkog kateheta koji je smatrao da su prvi „[...] čistokrvni borci borbene crkve 'ecclesiae militans'; drugi pak mekušci 'pakatolici' spremni da se sporazumijevaju s liberalcima i šizmaticima."; Isto tako su ti termini kod Rogulje zamijenjeni s „integralcima" i „nacionalcima"; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 1046-1047.
[1035] Dominikanski bogoslovni zbor „Akvinac" u Dubrovniku stao je uz „nacionalnu" orijentaciju ponajviše zbog svojih dobrih odnosa sa zagrebačkim „Domagojem". Vidi: S. SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac" i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 551-552.
[1036] Slavonski seniorat posebno se odupirao seniorima „nacionalcima" te promovirao „nacionalni oblik hrvatskog katolicizma". Vidi: Đuro HRANIĆ, „Hrvatski katolički pokret na teritoriju Đakovačke i Srijemske biskupije", *Zbornik HKP*, str. 564-565.

	bogoslova, svi ferijalni klubovi i društva, svi seniorati osim slavonskoga, veći dio klera, posebice mlađeg, izuzev franjevaca	bogoslova, ljudi oko listova *Dan, Vrhbosna* i *Hrvatskog dnevnika*
Katolička glasila	*Luč, Hrvatska prosvjeta, Novine, Katolički list*	*Dan, Vrhbosna, Hrvatski dnevnik*

Tablica 1.[1037]

Rogulja je kao neutralnu struju označio Mahnića te dnevnik *HS* i list *Svećenička zajednica*.[1038] Roguljin članak iznio je u javnost ono što je bila stvarnost raznih strujanja i HKP-a, čije su se nesuglasice uvijek pokušavale premostiti preko isticanja prvenstveno katoličke ideje kao svima zajedničke. No, čak je i Dalmacija, čiji je HKP pod utjecajem Alfirevića i Butkovića, *Dana* i ugašene *Mladosti*, ipak dobrim dijelom bila pod utjecajem „nacionalne" skupine. Ovaj slučaj može se objasniti izbijanjem Prvog svjetskog rata koji je skoro uništio HKP u Dalmaciji jer je zbog rata dalmatinski HKP ostao bez većeg dijela svoje katoličke mladeži. Stoga, očigledno je kako je u Dalmaciji ojačala „nacionalna" struja unutar HKP-a. Jedan od doprinosa takvom stavu jest stvaranje dalmatinskog Seniorata u studenom 1913.,[1039] tj. nedugo nakon Ljubljanskog sastanka na kojem je takoreći prešutno odobrena politika pisanja *Riječkih novina.* Rogulja je kroz svoj list, dakako, utjecao i na dalmatinski HKP i političke stavove njegovih članova. Nadalje, Rogulja je u svome članku *Pred zoru* uvrstio sva akademska i ferijalna društva u „nacionalnu" struju, uključujući i dalmatinsko društvo „Pavlinović". Naime, kroz rad smo vidjeli kako se „Pavlinović" od svojih početaka pod utjecajem Alfirevića, a kasnije i Butkovića, priklanjao više tzv. „integralističkoj" struji, iako valja naglasiti kako je uvijek bilo mlađih članova koji su bili bliže tzv. „nacionalističkoj" struji i njezinim idejama, poput, recimo, Vinka Brajevića koji je bio blizak Rogulji i Eckertu. Svakako je za pretpostaviti da su mlađe generacije HKP-a u Dalmaciji bile sklone „nacionalnoj" ideji, posebice zbog Balkanskih ratova, a i Prvog svjetskog rata, ali ipak valja uzeti u obzir utjecaj Alfirevića u Splitu i okolici te Butkovića u Zadru i okolici. No, Prvi svjetski rat pogubno je utjecao na dio preranih smrti svjetovnih članova dalmatinskog HKP-a, stoga je tzv. „nacionalna" struja novih mlađih članova svakako uzimala maha, što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju.

[1037] Proširena verzija Roguljine tablice; Vidi: P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 135.
[1038] Isto, str. 135.
[1039] *Novine*, god. IV, br. 47, str. 2.

Roguljin članak, koji je ustvari bio propagiranje ideologije južnoslavenstva, izazvao je otvoreno priklanjanje ideji jugoslavenstva kod većeg dijela HKP-a. Ujedno, takvo je priklanjanje prouzročilo odmak od originalnih Mahnićevih „radikalnih" ideja. Katolicizam, iako još kao primarna ideja, sada je postao sredstvom pomirbe umjesto sile koja je trebala transformirati hrvatsko društvo u katoličkom duhu. Nacionalna ideja „hrvatstva" srozala se prema „jugoslavenstvu". Rogulja je u svojemu članku išao tako daleko da je iznio ideju da su Slovenci, Hrvati i Srbi tri plemena, a jedan narod, ali da će budućnost pokazati hoće li se ići u tom smjeru ili u smjeru triju zasebnih naroda. No, ono najvažnije jest da je Rogulja postavio vjersku uniju kao glavni zadatak HKP-a. Tom unijom uklonile bi se zapreke između dviju kultura, istočne i zapadne, hrvatske katoličke i srpske pravoslavne.[1040]

Ovakav Roguljin stav ne treba nimalo čitatelja začuditi. Razlog tome leži u već prethodno rečenom da je Rogulja bio sin majke katolkinje, oca pravoslavca, učitelja Slovenca, a pritom je rodom iz Sarajeva i školu je pohađao u Mostaru. Ove činjenice koje ukazuju na Roguljinu pozadinu bez ikakve su sumnje utjecale na njegov misaono-filozofski razvoj. U filozofsko-teološkom kontekstu Rogulju valja uvrstiti u idealiste, tj. one koji su takoreći sanjali nemoguće: riješiti postupno razdor između dvije Crkve koji je u Roguljino vrijeme trajao već skoro 900 godina. Pomirenje dviju Crkava, jedinstvo hrvatskog, slovenskog i srpskog naroda bili su za Rogulju prioritet i njegova osobna misija. Razlog Roguljinu priklanjanju katolicizmu, umjesto pravoslavlju, bile su, kako je već prethodno u radu spomenuto, kršćanske socijalne ideje, posebno one koje je propagirao Janez Krek. Siromašna pozadina Bosne privukla je Rogulju prema Zapadu, tj. katolicizmu, umjesto pravoslavlju koje je više naklonjeno vlastitom nacionalnom identitetu i preko tog identiteta tvorbi vlastite države s jednim narodom i dinastijom na čelu. Organizacija pravoslavnih Srba jest na nacionalno-vjerskoj osnovi, dok je, s druge strane, katoličanstvo organizirano na tzv. univerzalnoj osnovi.

Roguljin članak, iako je naišao na kritike, ipak je prihvaćen u većem dijelu klera, pretežito zbog zanosa idejom unije dviju Crkava. Tzv. katolička elita nadala se ostvarenju ćirilmetodske ideje kroz jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, iz kojega se trebala izroditi takva unija. S druge strane, bilo je optužnica na Roguljin račun, posebice od đakovačkog seniora Grgura Galovića koji ga je optužio da koristi HKP u političke svrhe. Isto tako, Mahnić je oštro osudio Roguljina pisanja

[1040] P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 135; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 344.

te je čak objavio kako bi, da je znao da će se njegov članak tiskati, on osobno pisao u Zagreb da spriječi njegovu objavu.[1041] Ujedno, tadašnji mladi laik Ivan Merz isto tako bio je šokiran Roguljinim iznošenjem ideje jugoslavenstva i pretvaranja HKP-a u politički pokret. Tom prigodom pisao je Merz sljedeće: „Oduzeti ljudima iz srca hrvatsku nacionalnu svijest, značilo bi stvoriti anarhiju u masama; uostalom već je jugoslavenstvo odvelo mnoge u komunistički tabor.“[1042] Osim toga, Merz je 6. prosinca 1916. zapisao o Roguljinu članku sljedeće:

„Ovaj me Roguljin članak zaista začudio; znao sam već odavno da ime diference i da su se neka politička pitanja uvukla u naš pokret, u kojem, po mom mnijenju, ne bi smjelo biti političkih pitanja [...] Mislim da se toga treba više čuvati, nego svih naših vanjskih neprijatelja [...]“[1043]

Ove Merzove riječi pokazat će se proročkima jer će Seniorat već 1919. osnovati Hrvatsku pučku stranku. No, srž rascjepa najbolje je opisao u modernoj historiografiji Jure Krišto sljedećim riječima:

„Rascjep je, naime, nastao između jakoga hrvatskoga nacionalnog osjećaja koji se gajio i učvrstio zbog iskustva pograničnih područja (periferije) i zanosa za jugoslavenske opcije koje su nastale i ojačale u dijelovima hrvatskoga korpusa udaljenima od granice (središta) i najjače su bile u samom središtu.“[1044]

Za kraj, valja spomenuti riječi Deželića upućenih Rogulji u privatnom razgovoru, gdje se Deželić bojao kako bi upravo Rogulju direktno okrivili za raskol unutar HKP-a. No, zanimljiv je Roguljin odgovor na Deželićeve riječi koji daje dublji uvid u problem unutar HKP-a, a glasi:

„Lakše bi im to bilo jer sam ja jadni svjetovnjak! Laici su dobrodošli za svaku vjersku i crkvenu akciju, divni su prvoborci i zamalo ravnopravni s klerom, kad bi samo imali 'sveti red'. A oni koji ga imadu, ma bili i zatucani, utvaraju si da nad svakim lepršа Duh Sveti, i da je baš za svakoga od njih Vatikanski sabor proglasio dogmu infalibiliteta – nepogrešivosti!“[1045]

U ovim Roguljinim riječima vidimo pravi problem HKP-a gdje pojedini pripadnici klera, u prvom redu isusovci, pokušavaju osuditi socijalne ideje Kreka koje su utjecale na mlađi dio HKP-a, a time bi se uništio i sam HKP.[1046] Vratimo li se natrag na 1908. godinu i sukob između

[1041] Vidi: Zdravko MATIĆ, Krešimir LAGETAR, „Djelovanje Ivana Merza u Hrvatskome katoličkom pokretu“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 68, br. 3, 2013., str. 327-328.
[1042] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 66.
[1043] Citirano iz: Z. MATIĆ, K. LAGETAR, „Djelovanje Ivana Merza u Hrvatskome katoličkom pokretu“, str. 327; Original vidi u: Arhiv Ivana Merza, Pismo Ivana Merza, Niki Bilogriviću od 6. prosinca 1916.
[1044] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 67.
[1045] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 830.
[1046] Isto, str. 656.

domagojaca i Otona Szlavika oko prisvajanja HKP-a, zanimljivo je da su posrijedi bile Marijine kongregacije čiji je ugled prisvajao Szlavik sebi. Naime, problem je bio u tome što je, prema mišljenju Eckerta, Szlavik skupa s „nekim" hrvatskim katolicima smatrao da je HKP proširenje Marijinih kongregacija.[1047] No, s obzirom na to da su domagojci uspjeli takvu ideju spriječiti, postavlja se pitanje je li moguće da je nastao kakav sukob između domagojaca i isusovaca koji su vodili Marijine kongregacije. Na to pitanje nalazimo odgovor u kasnijem razdoblju HKP-a kada su domagojci pokušali „novačiti" buduće domagojce iz Marijinih kongregacija, a isusovci su odlučili zabraniti Senioratu i domagojcima pristup Marijinim kongregacijama.[1048] Ujedno, s obzirom na to da je Szlavik bio za trijalizam te da isusovci, prema Rogulji, pripadaju političkoj skupini legitimista te se priklanjaju frankovačkoj stranci, s druge strane, mlađe su generacije HKP-a, barem prema Roguljinoj klasifikaciji, ali kako ćemo vidjeti i u stvarnosti, više bile priklonjene nacionalnoj političkoj ideji i suradnji s pravoslavcima, pa čak i „liberalima" u nekim slučajevima. Stoga, jasno je da mlađe generacije HKP-a nisu bile sklone pravaškim idejama starijeg klera te su čak, barem ako je suditi prema osobnom Roguljinom mišljenju „[...] Pitam: kad svane dan oslobođenja od Austro-Ugarske – što ćemo raditi? [...] Rat nas je zatekao premlade – a naše starije, bojim se nepripravne. Sudbina Hrvata u rukama je ljudi koji nisu dorasli velikim vremenima što dolaze",[1049] bile za propast Monarhije. Ovakav stav Rogulje, koji je bio jako utjecajan na mladi HKP, utjecao je na pronalaženje rješenja državnog pitanja na „Istoku". Ujedno, time bi se pokušao proširiti cilj HKP-a na ideju ćirilmetodske unije. Razvoj situacije u narednim godinama, posebice nakon Roguljina članka „Pred zoru", jasno ukazuje, s obzirom na to da su isusovci svrstani u kategoriju „integralaca", a mlađi dio HKP-a uključuje domagojce,[1050] da je ipak taj sukob ostao živ tijekom svih godina u pozadini. Iako smo kroz rad vidjeli da su Marijine kongregacije često hvaljene kao izuzetno korisne od samoga početka HKP-a, od odgoja do regrutiranja članova za HKP, očito je da je u pozadini bujao sukob još od 1908. godine. Rogulja je taj sukob, ali i sve ostale unutar HKP-a – posebice nakon što je razriješen kao jedan od urednika *Novina* dana 31. svibnja/1. lipnja 1916.[1051] – namjerno i svjesno iznio u javnost s ciljem rješavanja tog istog sukoba po hitnom postupku. Tome realno svjedoči i naslov članka „Pred zoru" u kojem riječ „zora"

[1047] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 82.
[1048] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 69.
[1049] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 835.
[1050] Isto, str. 830.
[1051] Vidi: Isto, str. 828.

predstavlja novi početak ili, pak, novu fazu (nacionalnu) HKP-a. Taj sukob uskoro će se rasplamsati, ali ujedno i riješiti već sljedeće godine, što ćemo vidjeti dalje u nastavku. No, prvo je potrebno osvrnuti se na Dalmaciju i njezine probleme unutar HKP-a.

3. 3. 2. 3. Sukob unutar dalmatinskog HKP-a

Točka pucanja dalmatinskog HKP-a bila je sjednica „Pavlinovića" održana 2. kolovoza 1916. u Splitu. „Pavlinović" je tada brojio 66 članova, 15 seniora i 6 utemeljitelja. Na sastanku su sudjelovala 24 člana (17 bogoslova, 7 svjetovnjaka) i 5 seniora. Prema izvještajima, na sjednici je bilo jako burno te su pale teške riječi, posebice od strane predsjednika dalmatinskog seniorata Bartulice. Izglasane glavne rezolucije bile su itekako kontroverzne. Prva među njima jest pokornost crkvenoj vlasti „samo" u vjeri i ćudoređu.[1052] Zatim, druga rezolucija glasila je da se „Pavlinović" pokori vodstvu dalmatinskog Seniorata kao legalnom vodstvu dalmatinskog HKP-a. Nadalje, kontorverzna četvra rezolucija glasila je da će dalmatinski Seniorat davati sva daljnja uputstva i smjer rada „Pavlinoviću". Uprava splitskog *Dana* oštro je reagirala da kako je moguće da samo 24 člana donesu takve odluke prema kojima „Pavlinović" proglašava vrhovno vodstvo pokreta u dalmatinskom HKP-u. Protiv takvih stvari naglašeno je na Ljubljanskom sastanku kada je rečeno da vodstvo mora doći polako i oprezno, a ne da se iznenada nameće. *Dan* je donio zaključak da „Pavlinoviću" nedostaje vodstva te da je čak donio proturječne odluke s kojima se ne slaže dobar dio članova „Pavlinovića" i seniora koji nisu sudjelovali na sastanku.[1053]

Reakcija na rezolucije sa sastanka uskoro je uslijedila od nekolicine seniora. U njihovu pismu splitskom *Danu* doznajemo nekoliko stvari. Prvotno, za razliku od dvije prethodne godine, rad „Pavlinovića" ipak se malo poboljšao, posebice kroz bogoslovni klub u Zadru te dopisivanje s pododborima u Splitu, Dubrovniku i na otocima. Dubrovački pododbor imao je najslabiji rad, dok se splitski bavio uglavnom knjižnicom, a otočki je imao više uspjeha kroz održavanje sjednica. No, glavni problem iznesen na skupštini jest što su se razmirice unutar dalmatinskog HKP-a često iznosile u javnost. U izvještaju „Pavlinovića" sa sjednice, najveći problem stvarao je pravnik Bartulica koji je bio predsjednik dalmatinskog Seniorata i koji se nije slagao s odlukama donesenima na sjednicama Društva. Čitajući između redaka, saznajemo da je Bartulica inzistirao na nastavku radikalnog pristupa u provođenju „novih" ideja HKP-a. Njegov istup bio je

[1052] *Dan*, god. XIV., br. 37 (14. rujna), 1916., str. 4.
[1053] Isto, str. 2.

prvenstveno protiv tzv. neorganiziranih pristaša HKP-a, pogotovo iz redova „starijih" i starijeg klera. Na sjednicima se postavilo pitanje kelnske i berlinske struje, tj. čisto katoličke ili, pak, kršćanske odnosno suradnje s ostalim kršćanima, u prvom redu na primjeru Hrvatske s pravoslavicma kojih je u Zadru tada bilo 5 – 7 posto.[1054] Zatim, Bartulici je zamjereno što je osudio svoje neistomišljenike da ne poštuju narodne ideje i da nisu izvanstranački nastrojeni. Bartulica je išao tako daleko da je smatrao kako treba čitavi dosadašnji rad HKP-a u Dalmaciji osuditi. Dodatno, optužio je dalmatinski HKP da mu nedostaje discipline te da svatko radi na svoju ruku.[1055] Najvažniji, ali i najkontroverzniji zakljkučak sa sjednice bila je druga rezolucija prema kojoj se đaštvo moralo pokoriti dalmatinskom Senioratu kao vodstvu organiziranog katoličkog pokreta u Dalmaciji. Naime, problem je bio što na Ljubljanskom sastanku nije bilo nikakvog govora o tome da je Seniorat legalno vodstvo, već privatna i privremena organizacija. Ujedno, problem je što „Pavlinović" nema pravo glasati po takvom pitanju i odlučiti da ga vodi Seniorat, već samo smije birati vlastitu upravu. Đačka organizacija poput „Pavlinovića" nema pravo proglasiti legalno vodstvo čitavog HKP-a u Dalmaciji, ali ni u Hrvatskoj. Ljubljanski sastanak jasno se izjasnio po tom pitanju da će HKP voditi vrhovni odbor, a da se u međuvremenu po pokrajinama osnuje hrvatski katolički narodni savez. Nadalje, skupina seniora koja se pobunila protiv ovakvih zaključaka, komentirala je i sastanak dalmatinskih seniora koji su raspravljali o pravilima Seniorata, a pritom je sudjelovalo njih deset od ukupnih trideset seniora. Zaključno, kririzirana je točka prema kojoj se *Mladost* trebala ponovno pokrenuti. Odsutni seniori smatrali su da je većina mladeži na bojišnici i, ujedno, da je blagajna skoro prazna. Naposljetku, valja napomenuti kako na sjednici „Pavlinovića" na kojoj su donesene kontroverzne odluke, nisu sudjelovali Alfirević ni Carević, što je istaknuto u kritici pojedinih seniora iz Dalmacije.[1056] Društvo „Pavlinović" branilo se samo u vezi s prvom rezolucijom prema kojoj su izrazili vjernost Sv. Stolici koja je krivo formulirana, ali se nisu oglasili oko drugih rezolucija.[1057]

No, uskoro se u središtu pozornosti ponovno našao Butković koji je inzistirao na rješenju spora. Butković je u splitskom *Danu* u studenome tražio od Seniorata odgovore o pravilima

[1054] Ante BRALIĆ, „Zadarski Srbi u tranziciji 1917.-1921.", u: Ante BRALIĆ, Branko KASALO (ur.), *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća*, Zbornik radova, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., str. 67-91.
[1055] Vidi više: *Dan*, god. XIV, br. 37, str. 3-4.
[1056] Vidi više: Isto, str. 3-5.
[1057] Vidi: Isto, god., XIV, br. 39 (28. rujna), 1916., str. 6-7.

osnutka „Društva seniora" u Dalmaciji. Naime, Butković je priznao da u redovima HKP-a vlada loša situacija, pogotovo u Dalmaciji u kojoj je vladalo rasulo. Butković je bio svjestan mišljenja seniora iz Zagreba koji su smatrali da nakon rata valja ponovno ispočetka krenuti s organizacijom Pokreta. Butković se s takvim stavom složio te zamolio dalmatinski Seniorat da odgovori na tri pitanja: koja će biti svrha Društva, tko će ući u to društvo te kakva će biti uprava društva.[1058] U idućem se pismu seniorima osvrnuo na prethodnu kritiku rezolucija sa sastanka koju su napisala „nekolicina seniora". Butković se tim pismom složio kako su rezolucije donesene brzopletno od strane manjeg broja sudionika. Prvo je kritizirao prvu rezoluciju sa sastanka kojom je izražena vjernost crkvenoj oblasti „samo" u stvarima vjere i morala, pri čemu je zaključio kako ta rezolucija prati „obzoraški" smjer. Napomenuo je kako su već i prije neki mlađi članovi „Pavlinovića" prešli u „liberlace", a ta odluka nagovještava sličan potez. Glavni razlog Butkovićeve kritike jest to što je smatrao kako je cilj splitskog Seniorata pridobiti „Pavlinovića" u svojoj borbi protiv splitskog *Dana*.[1059] Butković je svoju kritiku nastavio u sljedećem broju *Dana* komentirajući šestu rezoluciju koja se ticala njega osobno, a riječ je o časopisu za seljačku mladež *Mladost* koja je prestala izlaziti uslijed izbijanja rata. Naime, prema toj rezoluciji, *Mladost* je trebala ponovno izlaziti, ali njezino vlasništvo i uredništvo trebalo je preseliti u Split pod upravu Seniorata u Dalmaciji. Butković nije bio ljut zbog preseljenja, već zbog toga što je uredništvo trebao preuzeti direktno Seniorat, uz pomoć i pristanak „Pavlinovića". No, izgleda da je Butković bio nezadovoljan jer je iz rezolucije jasno da bi Seniorat imao glavnu riječ u *Mladosti*. Optužuje dalmatinski, točnije „splitski" Seniorat koji želi *Mladost* u Splitu kao protutežu splitskom *Danu* koji bi s vremenom izgubio na važnosti, a time bi prestao izlaziti. Nadalje, Butković optužuje „splitski" Seniorat da ne želi *Mladost* u Zadru jer bi ondje imao više utjecaja, već se čak zadovoljava s izdavanjem *Mladosti* kao almanaha[1060] da posluži njihovim političkim interesima. Butković nije jedini u ovoj kritici dijela tzv. splitske grupe Seniorata koja se takoreći odmetnula od većine te krenula Roguljinom „nacionalnom" strujom.[1061]

Istoga dana 14. prosinca kada je Butković napisao članak „Seniorima II", u zagrebačkim *Novinama* izašla je kritika upućena Butkoviću od svećenika M. Bezića koji govori kako Butković ruši redove u HKP-u te planira novi početak HKP-a. Bezić smatra da je situacija ipak povoljna za

[1058] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima", *Dan*, god. XIV, br. 45 (9. studenog), 1916., str. 4.
[1059] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima I", *Dan*, god. XIV, br. 49 (7. prosinca), str. 5.
[1060] Vidi: *Novine*, god. III, br. 276 (3. prosinca), 1916. str. 4.
[1061] I. BUTKOVIĆ, „Seniorima II", *Dan*, god. XIV, br. 50 (14. prosinca), 1916., str. 1-2.

HKP te da seniori čine koliko mogu i da ne postoji još govora ni o kakvoj političkoj stranci HKP-a koja bi srušila redove HKP-a. Bezić ovdje aludira na Butkovićev članak u *HS-u* pod nazivom „Naš katolički pokret i politika".[1062] Bezić razumije Butkovića kada govori o sukobu „starijih" i „mlađih" koji se odvija u cijeloj Hrvatskoj, a ne samo u dalmatinskom Senioratu. Smatra kako je Butković pogriješio jer nije prihvatio zaključke sa sastanka „Pavlinovića" i sastanka dalmatinskog Seniorata te je odlučio istupiti iz dalmatinskog Seniorata i traži da se osnuje novo „Društvo seniora". Bezić je zaključno pozvao Butkovića, ali i čitatelje, na zajednički rad i slogu unutar HKP-a. No, njegove posljednje riječi daju dublji uvid u spor unutar HKP-a, posebice dalmatinskog, a glase: „Budimo samo pristaše kat. pokreta, a ne pristaše Butkovića, Alfirevića, Manjarića!".[1063] Odgovor splitskog *Dana* na Bezićevu kritiku stigao je ekspresno u idućem broju *Dana* 21. prosinca. Autor svećenik M. P. naglašava kao mu cilj nije obrana Butkovića već nejasnoće oko spora u dalmatinskom HKP-u. Naime, prema autoru, organizirani katolički pokret u Dalmaciji vodi uglavnom mlađa generacija čija je svrha prvenstveno odgojna. Nadalje, iz prve svrhe proizlazi ona druga, tj. organizacije preko kojih djeluju. Autor naglašava kako te organizacije nisu „(…) formalne, definitivne, javne (…) već privatne, pouzdane (…).[1064] Stoga, njihove rezolucije, uključujući i dalmatinski Seniorat, ne vrijede za sve pobornike HKP-a. S obzirom na to da u tim organizacijama djeluju skoro svi mlađi članovi, oni čine samo jedan dio HKP-a. Iz toga slijedi, prema autoru, da oni nemaju pravo sebi prisvajati „(…) monopol i vodstvo (…)"[1065] nad HKP-om u Dalmaciji. Autor smatra da je Butković u pravu kada govori da je potrebno staviti cijeli HKP u Dalmaciji u jednu skupinu, tj, organizaciju u kojoj bi sudjelovali i stariji. Takva organizacija uistinu bi djelovala na demokratskim temeljima i predstavljala bi sav dalmatinski HKP, a ne samo pojedine grupe ili osobe.[1066]

Ovaj članak zorno je ilustrirao problem koji se javio u dalmatinskom HKP-u. Naime, mlađa skupina HKP-a preuzela je u svoje ruke dalmatinski HKP i namjeravala ga je usmjeravati prema svojoj zamisli, ne obazirujući se na mišljenja starijih, posebice Alfirevića, Butkovića i splitskog *Dana*. Razlog tome može pronaći u almanahu *Mladosti* koji je izašao početkom 1917. godine.

[1062] Vidi: I. BUTKOVIĆ, „Naš katolički pokret i politika", str. 274-282.
[1063] M. BEZIĆ, „Dvije riječi na odgovor profesoru I. Butkoviću", *Novine*, god. III, br. 284 (14. prosinca), 1916., str. 4.
[1064] *Dan*, god. XIV, br. 51 (21. prosinca), 1916., str. 4-5.
[1065] Isto, str. 5.
[1066] Isto, str. 5.

Naime, u njemu autor Niko Matulić, kada govori o uzrocima propasti omladinskog pokreta u Dalmaciji, smatra kako je glavni uzrok politička borba. Borba se odvijala između dva „tabora"; prvi je bio tabor narodne i demokratske stranke, a drugi je bio pravaški, tj. pravaška stranka. Matulić naglašava kako je uglavnom svećenstvo pokušalo kroz Stranku prava u Dalmaciji osigurati pobjedu katoličke ideje. No, problem je bio u tome što su osnivači omladinskih društava većinom svećenici pod dojmom žestokih borbi između dvaju tabora, te su „kadkad" bili previše strančarski.[1067] Matulić je bio svjestan da su ti svećenici naglašavali izvanstranački karakter omladinskih društava, ali su političke prilike ipak uzele svoj mah i izvršile politički utjecaj na ta društva. Politička komponenta djelovala je pogubno na glavni cilj omladinskih društava koji je bio „[...] stvoriti i odgojiti u duhu naših načela jednu čitavu generaciju hrvatskoga naroda [...]".[1068] Matulić je zaključno dodao sljedeće:

> „Tek kad budu vođi i pokretači naših omlad. društava tražili ne časomični uspjeh naše stvari ovdje ili ondje, već preporod čitave omladine jednoga naroda, kad budu svijesni, da odgajaju novi rod Hrvata, koji će stvoriti novu Hrvatsku, onda će tek i njihova društva imati obilježje trajnosti i čvrstoće."[1069]

Upravo u ovim riječima leži srž tog spora i svađe u dalmatinskom HKP-u u kojem su se mlađi razočarali u vodstvo starijih i njihov neuspjeh kroz strančarenje i utjecaj u dalmatinskoj Stranci prava. Ovdje veliku krivicu valja pripisati i samome Alfireviću koji je već 1910. u splitskom *Danu* agitirao za dva krila HKP-a,[1070] a potom je izravno izvršio veliki utjecaj u dalmatinskoj Stranci prava. S obzirom na njegov veliki utjecaj među dalmatinskim svećenstvom, ne treba sumnjati u riječi Matulića kada kaže da je to isto svećenstvo u velikom borju sudjelovalo u osnivanju omladinskih društava, ali se istovremeno njihovo „strančarstvo" negativno odrazilo na razvoj omladinskih društava, pogotovo nakon raskola u Stranci prava koji se intenzivira i doživljava vrhunac u prvoj polovini 1913. godine. Stoga je početak nove školske godine 1913./14. zasigurno ostavio negativne posljedice, što smo i vidjeli u radu da je omladinski pokret nakon velikog sastanka u Splitu počeo stagnirati. No, njegov krah zbio se dobrim dijelom zbog izbijanja rata i odlaskom mladih u rat. Sve ove posljedice ostavile su gorak okus kod „mlađih" koji su izgubili povjerenje u stariji dio klera kojemu su realno tada pripadali Alfirević i Butković, jer je već nekoliko novih mladih generacija odgojeno od početka HKP-a. Upravo te nove generacije

[1067] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 55.
[1068] Isto.
[1069] Isto.
[1070] Usp., *Dan*, god. VIII, br. 33 (18. kolovoza), 1910., str. 2-3; S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", str. 53-54.

imaju svoje mišljenje i stav o daljnjem razvoju HKP-a, te su dobrim dijelom preuzeli dalmatinski Seniorat i „Pavlinović". Upravo iz ovoga sukoba mlađih i starijih proizlazi animozitet prema splitskom *Danu* kao „predstavniku" i „zagovaratelju" pravaških ideja. Dugotrajnost Prvog svjetskog rata omogućila je dalmatinskom HKP-u da promijeni svoj pravaški i „integralistički" smjer razvoja, te započinje razvoj u „nacionalnom" Roguljinom smjeru. Za kraj valja napomenuti kako je jedino još valjano funkcionirao pododbor za dalmatinske otoke Brač, Hvar i Vis, jer je osnovan svježe, nedugo nakon velikog splitskog omladinskog sastanka u kolovozu 1913. godine.

Nastavak sukoba unutar dalmatinskog HKP-a nije jenjavao, već se još više rasplamsao. Butković je nastavio sa svojim člancima u splitskom *Danu* upućenima seniorima u Dalmaciji, prvenstveno onima u Splitu koji su „prekoračili" svoje ovlasti na sjednici „Pavlinovića" 2. kolovoza 1916. godine. Naime, u svome članku „Seniorima III", Butković optužuje splitsku grupu seniora u njihovu pokušaju da „unište" splitsko glasilo *Dan*. Glasilo je, kako smo vidjeli, od samoga početka rada djelovalo samostalno, nije bilo službeni glasnik HKP-a pa je stoga imalo slobodu pisati vlastite sudove. No, zaokret situacije tijekom Prvog svjetskog rata u tzv. „jugoslavenskom" smjeru dobrog dijela seniora, došlo je do sukoba s dotadašnjim pravaškim pisanjima *Dana*. Problem se pokušao riješiti već početkom rujna 1915. na pouzdanom sastanku na Krku u vezi s pojedinim „greškama" u pisanjima *Dana*. Povratkom jednog od zastupnika splitskog kruga seniora u Split, započela je agitacija protiv *Dana*. Ta agitacija nastavljena je bez prekida. Butković je veliku zamjerku pronašao u II. rezoluciji sa sastanka „Pavlinovića" prema kojoj se to društvo podvrglo direktivama Seniorata u Dalmaciji koji je sam sebe proglasio legalnim vodstvom HKP-a u Dalmaciji. No, problem je što je većina sudionika na tom sastanku bila iz kruga splitskih seniora, a da pritom nije pozvan splitski prvak HKP-a Alfirević, a ni dobar dio ostalog dijela raštrkanog diljem Dalmacije. Nepozivanje Alfirevića ne treba začuditi jer mu se zamjera njegov politički pravaški „neuspjeli" angažman. Nadalje, Butković zamjera splitskoj skupini seniora da u rezolucijama 3. i 4. nisu dali ovlasti nikome izvana za zastupanje „Pavlinovića" te zato Seniorat ima otkloniti u ime HKP-a bilo kakvo vanjsko prisvajanje HKP-a ili izjave u ime HKP-a. Naravno, ovo se neslužbeno odnosilo na *Dan*. Butković se ljutio na te rezolucije jer na papiru ispada da Seniorat u Dalmaciji osuđuje sam sebe – Seniorat poziva Seniorat da se drži tih rezolucija. Osim

toga, Butković je bio najviše ljut što je skupina splitskih seniora iskoristila „Pavlinović" za svoje osobne interese te ga uvukla u probleme pred javnosti.[1071]

Iz ovoga teksta jasni su motivi splitske skupine seniora kojima je ustvari glavni cilj ukloniti opoziciju unutar HKP-a u Dalmaciji, a riječ je, dakako, o tzv. „integralističkoj" skupini unutar HKP-a koja u Dalmaciji prvenstveno obuhvaća list *Dan* i ljude oko njega. Razlog ovih svađa jest ono što je Rogulja naznačio sredinom 1916., a to je sukob dviju struja unutar HKP-a, „integralističke" i „nacionalne". Prva struja u Dalmaciji svakako su oni koji su zagovarali pravaške ideje, ali su time na kraju napravili više štete negoli koristi tijekom svoga političkog angažmana. Stoga, jačanjem ideje „jugoslavenstva", posebice tijekom Prvog svjetskog rata, skupina seniora „nacionalaca" u Splitu pokušala je progurati svoje stavove u dalmatinski HKP. Naravno, prvi korak u tome bio je uklanjanje splitskog „pravaškog" *Dana*, a glavni službeni argument jest, naravno, postojanje *Novina* u Zagrebu. No, ovo nije prvi put da se *Dan* pokušalo dokinuti. Naime, nakon pokretanja *Riječkih novina* u prosincu 1912., smatralo se da više nema potrebe za *Danom*.[1072] Stoga, *Dan* je bio mnogim tzv. „nacionalcima" trn u oku kojega su se pokušali riješiti. Valja naglasiti kako ovaj spor nije ništa novo i da on realno datira u 1912., još u vrijeme kada je Manjarić svojim člankom o salezijevcima i jeronimovcima napravio razliku unutar HKP-a, ali i općenito između dviju struja unutar hrvatskog klera.[1073]

Spor u Dalmaciji nije prošao nezapaženo, te se u *Novinama* oglasio i prvak HKP-a Stjepan Markulin. Markulin se pozvao na rezolucije s Ljubljanskog sastanka, prema kojima su Seniorat i HKP ostavili svojim članovima slobodan izbor u političkim pitanjima. Shodno tome, *Dan* nije napravio ništa krivo u svome političkom angažmanu jer on nije službeno glasilo HKP-a. Zatim, Markulin je oštro istupio protiv Butkovića u kontekstu pokušaja da se osnuje nova seniorska organizacija u Dalmaciji te je osudio Butkovićeve riječi kojima je optužio trenutni seniorat u Dalmaciji da su liberalci ili pak idu u tom smjeru.[1074] Na kraju, Markulin je pozvao „Butkovićevu" i „splitsku" skupinu neka pošalju dva predstavnika Mahniću da se spor riješi.[1075] Na ovu izjavu Markulina, stigla su dva odgovora, jedno od uredništva *Dana*, a drugi od Butkovića. U prvom odgovoru, uredništvu *Dana* nije bilo jasno zašto su uopće spomenuti, ako se u Ljubljani jasno

[1071] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima III", *Dan*, god. XIV, br. 52 (28. prosinca), 1916., str. 2.
[1072] Vidi: *Dan*, god., XI, br. 22 (29. svibnja), 1913., str. 1.
[1073] M. MANJARIĆ, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'", *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, 1912. str. 69-71.
[1074] Usp. *Dan*, god. XIV, br. 49 (7. prosinca), 1916., str. 5.
[1075] Stjepan MARKULIN, „Seniorima u Dalmaciji", *Novine*, god. III, br. 290 (22. prosinca), 1916., str. 4.

naglasila sloboda izražavanja političkih stavova. Osim toga, *Dan* je ukazao na Markulinovu pogrešku kako *Dan* nije glasilo HKP-a u Dalmaciji, pozivajući se na izjave Mahnića dane u brojevima 5 i 6 u časopisu *Svećenička zajednica*, da se vođama HKP-a u Dalmaciji daju slobodne ruke jer oni najbolje znaju što je najbolje za njih te da je *Dan* glasilo katoličkih pristaša u Dalmaciji. Zatim, odgovor Butkovića bio je još oštriji. On je osudio i same *Novine* da skupa sa splitskim seniorima rade na „uništenju" *Dana*, a da Markulin samo prati njihovu politiku pisanja. Ujedno, Butković je upozorio Markulina da su *Novine* pisale 20. listopada kako se neće miješati u sukob u Splitu, a sada odjednom pokušavaju „iz Zagreba" riješiti stvar u Splitu.[1076]

Iz svega dosad navedenoga, jasno je da je situacija eskalirala te se proširila na relaciju Zagreb-Split, pa čak i na Krk ako uzmemo u obzir da Markulin smatra kako treba umiješati i samoga Mahnića. Iz izjava zapaža se da su Butković i *Dan* u pravu jer prema rezolucijama s Ljubljanskog sastanka, HKP u Dalmaciji ima pravo odlučivati o vlastitoj sudbini, vlastitim predstavnicima i glasilima pokreta. Takvo stanje splitskoj skupini seniora nije odgovaralo te se preko leđa „Pavlinovića" ušlo u otvoren rat između tzv. skupine „nacionalaca" i „integralaca". No, ono što je išlo u prilog nacionalcima jest podrška iz Zagreba, ne samo u vidu njihova Seniorata, već i glavnog katoličkog dnevnika *Novina* koje su isto tako smještene u Zagrebu, ali realno su istodobno bile i glasilo cjelokupnog HKP-a. Jednim dijelom i tu se javlja problem jer je Dalmacija ipak pod direktnom austrijskom upravom te su njezini uvjeti bili drugačiji od ostalih hrvatskih regija. Ujedno, to je jedan od razloga što je na Ljubljanskom sastanku dopušteno da Dalmacija stvori vlastiti seniorat i sama upravlja sobom. Takva sitaucija potvrđena je, kako smo prethodno vidjeli, u svećeničkom glasilu *Svećenička zajednica*, gdje je rečeno da se vođama HKP-a u Dalmaciji daju slobodne ruke oko vođenja HKP-a.

U novoj godini, Butković je nastavio sa svojim rešetanjem splitskih seniora. Tvrdio je da splitskim seniorima *Dan* nije ni hrvatski ni katolički. Splitski seniori sebe smatraju predstavnicima čistog radikalnog izvanstranačkog katolicizma.[1077] Butković se branio kako *Dan* ima potporu episkopata te većeg dijela dalmatinskog svećenstva, a istaknuo je da ga uređuju svećenici. Naveo je kako je očito da splitskim seniorima smeta politika *Dana,* njegove pogreške u prošlosti (Stranka prava) te čitav smjer *Dana*. Butković je napomenuo kako je neopravdano suditi *Danu* za njihovo

[1076] *Dan*, god. XIV, br. 52 (28. prosinca), 1916., str. 5-7.
[1077] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima IV", *Dan*, god. XV, br. 1 (4. siječnja), 1917., str. 2.

političko stajalište, a pritom istodobno ne prigovarati političkim stajalištima zagrebačkih *Novina*. Nadalje, ističe da se iza izvanstranačnosti splitskih seniora krije pokušaj „guranja" njihove politike. Zaključno, istaknuto je da je HKP još uvijek izvanstranački pokret, a da ga je u Dalmaciji uspio uvući u politiku preko „Pavlinovića" upravo splitski krug seniora.[1078] Najaktivniji na radu u uništenju *Dana* bio je don Stanko Banić, čiji put na Krk u prosincu 1916. nije urodio željenim rezultatom, ali je zato naišao na razumijevanje u Zagrebu, gdje je utvrđeno da se sve nesuglasice riješe na sastanku u Splitu. No, Banić i zagrebački Seniorat itekako su svjesni da će se odazvati vrlo mali broj seniora izvan Splita zbog ratnog stanja. Butković dalje navodi cijeli spor kroz 1916., za koji priznaje da realno traje već godinama „iza kulisa", ali je tek kroz 1916. kulminirao te smatra da je prevaren u izvještavanju pojedinih rezolucija koje su donesene na sastancima Seniorata i „Pavlinovića" kroz 1916. godinu. Ujedno, smatrao je da se lažno izvještavalo u *Novinama* oko potencijalnog osnutka novog Seniorata za Dalmaciju.[1079]

Jasno je vidljivo iz priloženoga kako je u biti čitav spor počeo nakon propasti projekta dalmatinskog svećenstva oko Stranke prava. Naime, agitatori za sudjelovanje i podupiranje Stranke prava bili su u prvom radu Alfirević i *Dan*, ali neizravno i sam Butković. Stoga, nove generacije HKP-a oštro su zamjerale prvoj generaciji vođa dalmatinskog HKP-a, te su smatrali da su napravili više štete nego koristi u promicanju ideja HKP-a u Dalmaciji. To se najjasnije može vidjeti u izdanju *Mladosti* u obliku almanaha koji je izašao u kolovozu 1917., gdje se kritizira druga (socijalna) faza HKP-a u Dalmaciji koja, usprkos izvrsnim početnim rezultatima, naglo stagnira, prvenstveno zbog „strančarenja" većeg dijela dalmatinskog svećenstva u kontekstu Stranke prava.[1080] U *Almanaku* je prikazano da je dalmatinsko svećenstvo bilo previše pod utjecajem političkih borbi, što se odrazilo i na samu katoličku omladinu.[1081] Splitski krug seniora nije mogao oprostiti takvo što predstavnicima HKP-a, te su išli uz potporu zagrebačkih *Novina* u uništenje splitskog *Dana*, kako bi preuzeli dalmatinski HKP u svoje ruke.[1082] No, s obzirom na povoljnu suradnju splitskih seniora s *Novinama* i zagrebačkim seniorima, krio se još jedan motiv. Riječ je, dakako, o ideji „jugoslavenstva" koja je sve više neizravno, a potom i izravno propagirana u *Novinama*. Razlog vrhunca ovoga sukoba, koji je postao javan, može se

[1078] Isto, str. 2.
[1079] Vidi više: Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima V", *Dan*, god. XV, br. 2 (11. siječnja), 1917., str. 2-3.
[1080] Vidi: N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 54-56.
[1081] Isto, str. 55.
[1082] Usp., I. BUTKOVIĆ, „Seniorima V", *Dan*, god. XV, br. 2, str. 2-3.

jednim dijelom pripisati Rogulji, točnije njegovu članku „Pred zoru", koji je javno iznio dvije međusobno suprotstavljene skupine unutar HKP-a. Iz toga lako se da zaključiti da je splitski krug seniora pripadao tzv. „nacionalnoj" struji unutar Pokreta. Razlozi su i više nego očiti, počevši od neprijateljstva prema tzv. „integralističkom" *Danu,*[1083] suradnje s „nacionalnim" *Novinama,*[1084] propagiranja „jugoslavenske" ideje naspram pravaškoj, problema „strančarstva" unutar dalmatinskog HKP-a te kritika cjelokupnog dosadašnjeg rada druge faze HKP-a u Dalmaciji.[1085] Iz svega ovoga proizlazi da je Butković imao pravo kada je optužio splitske seniore kako im je:

> „[...] radikalni katolicizam tek maska, pod kojom se krije oportunizam, a riječi izvanstranački katolicizam, da takogjer ne znače drugo, nego: dolje s tvojom politikom, da je zamjeni moja."[1086]

Butković je javno istaknuo da su vodeći ljudi koji ruše redove unutar dalmatinskog HKP-a don Stanko Banić, Bartulica te tzv. „sastavljač rezolucija" don Martin Jurjević. Butković je vidio rješenje spora u ponovnom osamostaljenju „Pavlinovića". Ujedno, smatrao je da se treba riješiti i politička pitanja u nadolazećem sastanku seniora u Dalmaciji, pritom naglasivši da većina ne mora nužno manjini nametati svoje stavove, ali isto tako zaključak se nije smio odnositi na cjelokupni HKP u Dalmaciji.[1087]

Butković je ususret sastanku ponudio dvije opcije za sudbinu HKP-a u Dalmaciji. Prva je reorganizacija Seniorata, a druga je uklanjanje Seniorata kao vrhovnog vodstva, na čije bi mjesto došao novostvoreni „Hrvatski katolički narodni savez za Dalmaciju". Zanimljivo je Butkovićevo viđenje da dalmatinski seniori ne igraju veću ulogu u HKP-u u Dalmaciji, već je ta uloga rezervirana za „starije prijatelje" koji su podnijeli najveću žrtvu i trud za dosadašnji razvoj HKP-a. Stoga je suludo da se „stariji" podvrgnu "mlađima". Nadalje, Butković je ponovno naglasio kako seniori moraju biti oni koji su proizašli iz akademskih društava, a ne oni koji su došli „izvana". Ovdje se misli na velik broj svećenika koji su ušli u Seniorat. U zaključku već svog šestog pisanja o splitskim seniorima, dotakao se srži spora, a to je centralizacija HKP-a u Dalmaciji. Naime, splitska grupa pokušala je centralizirati dalmatinski HKP u svoje ruke, a Butković je smatrao kako je neizgledno da će se seniorat u Dalmaciji reformirati, pa stoga valja osnovati „hrv. kat. narodni Savez za Dalmaciju", nalik onome u Banskoj Hrvatskoj. Takav „savez"

[1083] Usp. P. ROGULJA, „Pred Zoru", str. 135.
[1084] Usp., I. BUTKOVIĆ, „Seniorima V", *Dan*, god. XV, br. 2, str. 2-3.
[1085] Usp., N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 54-56.
[1086] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima VI", *Dan*, god. XV, br. 3 (18. siječnja), 1917., str. 2.
[1087] Isto, str. 2.

valjalo je, prema Butkoviću, osnovati za Istru i Bosnu. Potrebu više saveza pravdao je političkom razdiobom Monarhije, a i time što svaka pokrajina najbolje poznaje svoje potrebe.[1088] „Savez" u Dalmaciji trebao je poslužiti za ujedinjenje svih katolika, pri čemu dosadašnja društva neće izgubiti svoju autonomiju. Prema Butkoviću, „Savez" je trebao biti nepolitički te poslužiti kao viša instanca, pri čemu je svim katoličkim strujama dopušten ulazak, a u slučaju nesporazuma između struja, sastanak je trebao odrediti riješenje koje bi u najgorem slučaju trebalo ići putem katoličke umjerenosti. Butković je pozvao na jedinstvo, ali ipak je napomenuo kako trenutnu splitsku grupu seniora nije poželjnjo uvrstiti u bilo kakvu buduću upravu „Saveza" i „Seniorata".[1089]

Na čitav ovaj spor reagirale su *Novine* pri čemu su iznijele neke osnovne podatke o Senioratu u Dalmaciji. Naime, prvi Seniorat koji je službeno osnovan u ožujku 1913., djelovao je na području Banske Hrvatske kao sekcija „Domagoja". U taj zagrebački seniorat ulazili su prvotno svršeni članovi akademskih društava. Rad Seniorata uspješno se očitovao kroz organiziranje Ljubljanskog sastanka pa je na sastnaku odlučeno da im se povjeri vođenje Pokreta. No, kako su se pokrajine razlikovale u svojim potrebama, dopušteno je osnivanje ostalih seniorata po raznim hrvatskim pokrajinama. Seniorat za Dalmaciju osnovan je u studenome 1913. kao sekcija „Pavlinovića" s glavnim ciljem vođenja Pokreta i osnivanjem „Hrvatskog katoličkog narodnog saveza za Dalmaciju". No, izbijanjem rata, dalmatinski seniorat okrenuo se unutarnjem radu te pokušavao održati vezu s članovima HKP-a koji su završili u vojsci. *Novine* smatraju kako je došlo do sukoba u Dalmaciji jer dalmatinski seniorat nije dopustio pisanje i rad pojedinaca koji to rade u svoje ime i na vlastitu odgovornost, te s kojima organizacije HKP-a nemaju ništa zajedničkog, jer takvo što šteti HKP-u u Dalmaciji. Stoga, *Novine* su oštro osudile sve napade splitskog *Dana* i Butkovića. Posebno je kritiziran Butković zbog svoje netaktičnosti zbog tekućeg rata i stanja HKP-a. Kako bi se riješio problem, uprava Seniorata odaslala je pravila Seniorata namjesništvu te se o njima imalo raspraviti na skupštini dalmatinskog Seniorata 13. veljače 1917. godine.[1090]

Jasno se da naslutiti da je ovaj članak u *Novinama* tiskan u svrhu potpore splitskoj skupini seniora koja očito dijeli jednaka mišljenja sa zagrebačkim Senioratom. Članak hvali rad dalmatinskog Seniorata, te optužuje sve one koji su protiv njega da ruše HKP, pa čak i da nisu njegovi pravi predstavnici. Iza ovoga krije se činjenica da su oni koje *Novine* kritiziraju na

[1088] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima VII.", *Dan*, god. XV, br. 4 (25. siječnja), 1917., str. 2.
[1089] Ivan BUTKOVIĆ, „Seniorima VIII.", *Dan*, god. XV, br. 6, (8. veljače), 1917., str. 2.
[1090] *Novine*, god. IV, br. 47 (1. ožujka), 1917., str. 2.

suprotnim političkim mišljenjima: „nacionalisti"/„integralci". Osvrt *Novina* je jednodimenzionalan bez dubljeg ulaženja u spor, jer se izravno optužuju svi oni koji ne podupiru dalmatinski Seniorat, točnije splitsku skupinu koja je na njegovu čelu. Ovim člankom *Novine* su javno otkrile svoje stajalište u ovome sporu, tj. da su na strani svojih istomišljenika u Splitu. Tim činom ustvari je produbljen raskol u HKP-u, jer se išlo na rušenje integriteta *Dana* i Butkovića koji pripadaju „integralističkoj" struji HKP-a. U slučaju pobjede splitskih seniora, predvladala bi „nacionalna" struja u dalmatinskom HKP-u.

Skupština dalmatinskih seniora održana je 13. veljače 1917. u Splitu, kako se Butković pribojavao. Prije početka skupštine, izbili su sukobi jer je skupštini prisustvovala nekolicina „nepozvanih" na sastanak. Situacija se smirila kad je odlučeno da budući Savez ubroji sve „radnike za katoličku stvar", dok istovremeno Seniorat mora imati ograničen broj onih koji su „agilni". Početak skupštine otvorio je Bartulica koji „[...] konstatira da je prisutan dovoljan broj članova [...]".[1091] Na skupštini nije sudjelovao Butković zbog bolesti i prekida željezničkog prometa. Glavna rezolucija sa sastanka bila je ona da Seniorat „ne izgleda" kao vodstvo čitavog pokreta. No, zanimljivost jest uprava koja je na sastanku izabrana, a glasi: Dragutin Bartulica (predsjednik), Vukonić, Vulić, Matulić, Butorac, Banić itd. Najzvučnija su imena svakako Bartulica i Banić kojega je Butković najviše kritizirao.[1092] Još jedno poznato ime jest Niko Matulić koji je izabran za blagajnika, ali je poznatiji po svojemu članku koji je izašao u kolovozu 1917. u almanahu *Mladosti* pod nazivom „Omladinski pokret u Dalmaciji".[1093] Naime, u svojemu članku Matulić je kritizirao vodstvo druge faze HKP-a u Dalmaciji, a kao glavni razlog naveo je „strančarstvo". Nadalje, na sjednici se vodila rasprava o financijskoj pomoći *Novinama* kroz kupovinu dionica. Ovaj čin jasno ukazuje na favoriziranje *Novina* od strane splitskog kruga seniora. Zatim, iduća točka skupštine odnosila se na *Dan,* pri čemu je izglasana rezolucija koja glasi:

> „'Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji' zaključuje, da se poradi oko osnutka konzorcija za izdavanje glasila hrvatskog katoličkog pokreta u Dalmaciji, analogno onom konzorciju za izdavanje 'Novina' u Zagrebu, [...]"[1094]

Zadnja točka sa sastanka dotakla se „Hrv. kat. narodnog Saveza za Dalmaciju" za koji su zaključili kako je za vrijeme rata nešto takvo nemoguće, ali je ipak povjereno M. Beziću da u

[1091] Isto, br. 48 (2. ožujka), 1917., str. 3.
[1092] Vidi: Isto.
[1093] N. MATULIĆ, „Omladinski pokret u Dalmaciji", str. 52-56.
[1094] *Novine*, god. IV, br. 48, str. 4.

međuvremenu poradi oko osnutka Saveza u dogovoru s ostalim organizacijama i vodstvom HKP-a. Iz članka u *Novinama* oko izvješća sa skupštine, jasno se vidi u završnim riječima članka da *Novine* smatraju dalmatinski seniorat vodstvom koje „[...] podupire, upućuje i daje direktivu radu omladinsko-đačkim redovima.“[1095]

Ova skupština seniorata u Dalmaciji bila je zadnji čavao u lijesu svih protivnika splitske grupe seniora. Naime, na skupštini su većinom istomišljenici zagrebačkih *Novina* te su shodno tome i donesene odluke koje potkopavaju „integralističku” opoziciju, a idu na ruku „nacionalcima”. Splitska skupina odlučila je na svoju ruku osnovati Savez za Dalmaciju, a isto tako, pokušala je preko osnivanja konzorcija postupno ugasiti splitski *Dan*. Konačni skriveni motiv splitske skupine bio je, naravno, preuzimanje cjelokupnog HKP-a u Dalmaciji uz potporu iz Zagreba čime bi se ujednačila ideološka/politička kretanja rastuće skupine unutar HKP-a pod nazivom „nacionalci”. No, usprkos njihovoj pobjedi, Butković je prije sastanka napisao javno podulji članak koji je objavljen tek 22. veljače u *Danu*. Članak je bio otvoreni napad na Bartulicu, Jurjevića, Bezića, Banića i Markulina. Navedeni su svi već spomenuti razlozi kojim su četvorica navedenih rušila redove unutar HKP-a u Dalmaciji te time i zahladila odnose između *Novina* i dobrog dijela dalmatinskog seniorata koji se ne slaže s njihovom politikom. Ujedno, Butković je sve navedene splitske seniore optužio da im je čisti katolički radikalizam samo fraza u svrhu postizanja vlastitoga cilja.[1096] Optužbe su bile toliko teške da je sam Mahnić morao smirivati situaciju i pozvao da se zaustave sve polemike koje se tiču spora između dalmatinskog Seniorata i splitskog *Dana*.[1097] Butković je na Mahnićevu intervenciju reagirao u *Danu* da će prestati s polemikama, točnije s izlaganjem činjenica. Ujedno, napisao je da je Mahnić dao opasku splitskom krugu seniora. Ipak, Butković je postavio ključno pitanje kao posljednje u sporu, a glasi: „Hoće li se provoditi bojkot 'Dana'? Hoće li se i dalje, osugjujući 'Danovu' politiku, narivavati via facti politika nejasna 'Novina' kao politika našega katol. pokreta?“.[1098] Zaključno Butković je dodao da se na budućoj konferenciji usvoje točke koje bi stavile dalmatinski HKP ponovno na čisto katoličku bazu i teologiju, da se Seniorat ograniči na članove koji proizlaze iz akademskih

[1095] Isto.
[1096] I. BUTKOVIĆ, Gg. Dragutinu Bartulici i D. Martinu Jurjeviću, *Dan*, god. XV, br. 8 (22. veljače), 1917., str. 3-4.
[1097] *Dan*, god. XV, br. 9 (1. ožujka), 1917., str. 7.
[1098] Isto, br. 10 (8. ožujka), str. 6.

društava, da sva mladenačka društva budu izvanstranačka te da se ponovno uspostavi disciplina.[1099]

Iz ovih Butkovićevih riječi valja izdvojiti dvije stvari, odnos *Dana* i *Novina* te buduće članstvo Seniorata. U prvom slučaju, jasno se iz svega dosada navednog uviđa da *Novine* i splitski krug seniora pripadaju grupi HKP-a pod nazivom „nacionalci" te ruše sve zapreke u ostvarenju svoga cilja, a među prvima jest utjecaj splitskog *Dana* i kruga ljudi oko njega na HKP u Dalmaciji. Naravno, taj je utjecaj još dobrim dijelom pravaški, iako vidno oslabljen, dok splitska skupina seniora i *Novine* guraju politiku „jugoslavenstva". Valja još jednom napomenuti da su *Novine* neslužbeni nastavak *Riječkih novina*, a time i same njihove uređivačke politike. Stoga, *Dan* još ističe čisto hrvatsku/katoličku ideju, dok *Novine* idu putem približavanja Srbiji i njezinu pravoslavlju s dvostrukim ciljem. Prvi je „jugoslavenstvo", a drugi provedba ćirilmetodske unije. Kratko se mora istaknuti da je jedna od temeljnih razlika između katolicizma i pravoslavlja ta što je ideja katolicizma „univerzalna" i ne ograničava se na naciju/narod i njezin teritroij, dok je pravoslavlje direktno vezano za državu i narod. Osim toga, pojam „idealizam" prisutniji je kod katolicizma, a time i nada na vraćanje SPC-a u krilo Rima. Nadalje, da se vratimo na Butkovića, druga stvar koja upada u oči u njegovu je članku to da članovi seniorata moraju biti oni koji su „izašli" iz akademskih društava. Naime, ovo je vrlo bitno jer do početka rata većina je članova dalmatinskog Seniorata upravo skupina proizašla iz akademskih društava, pogotovo „Pavlinovića". No, novačenjem od strane države mnogi su seniori otišli u rat, a zamijenjeni su članovima koji nisu izrasli iz akademskih društava. Ovdje Butković upozorava na to što su u Seniorat, posebice zagrebački, ulazili pojedini učitelji i učiteljice, pa čak i neki javni radnici.[1100] Ujedno, nedugo nakon završetka spora, „utjecajni" dalmatinski učitelj Marko Vunić u nizu svojih članaka zaključio je da, u kontekstu dužnosti učitelja u radu među narodom, u Seniorat valja primiti istaknute učitelje i učiteljice preparandijskih katoličkih organizacija.[1101] Nadalje, zanimljiv je slučaj Bartulice koji je ustvari bio senior „Domagoja", zatim je postao predsjednikom „Pavlinovića", a potom jedan od članova dalmatinskog Seniorata. No, ovdje se isto tako krije utjecaj „Domagoja" koji je, prema Rogulji, itekako bio dio „nacionalne" struje HKP-a. Ono što Butković pokušava reći jest da bi bilo najbolje da članovi Seniorata budu upravo oni iz

[1099] Vidi više: Isto.
[1100] P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, str. 215.
[1101] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 858.

pokrajinskih akademskih društava, iako u tekstu piše općenito svih akademskih društava. No, jasno je da će članovi „Pavlinovića" koji završe svoje studije i time postanu seniori, daleko bolje znati što je najbolje za HKP u Dalmaciji. Sve skupa, jasno je vidljiv utjecaj Zagreba, od strane „Domagoja" i *Novina,* koji su, realno, „vodeći" predstavnici HKP-a i pokušavaju riješiti trn u oku u vidu splitskog *Dana* kao najutjecajnijih katoličkih novina, naravno iza samih zagrebačkih *Novina*. Stoga, riječ je o sukobu dviju ideologija unutar HKP-a od kojih se ona brojnija „naconalna" pokušava nametnuti „integralističkoj" i time „ugušiti" glas njezinih predstavnika.

Intervencijom Mahnića, sukob je privremeno riješen do buduće konferencije te se sam Butković u zaključnom pismu oglasio porukom da prepušta sve u ruke Mahnića i uže konferencije. Butković je napomenuo da je samo iznosio činjenice kako bi se ostatak seniorata po pokrajinama upoznao sa stanjem u redovima dalmatinskog HKP-a. Za kraj valja se ponovno vratiti na Butkovićeve riječi u kojima je spomenuo kako se gura nejasna politika *Novina* kao politika sveg HKP-a.[1102] Naime, njegove riječi, iznesene početkom ožujka, ostvarit će se već u srpnju 1917. na sjednici Seniorata.

Valja još dodati kako iz kasnijih izvora dozanjemo da su pojedini protivnici Roguljine ideologije u dalmatinskom Senioratu, poput Alfirevića, fra dr. Petra Grabića, Karla Eterovića i velečasnog dr. Josipa Marija Carevića, bili izbačeni iz tog društva. Kasnije, stvaranjem Države SHS, koja je označila pobjedu Roguljine struje, bili su primljeni natrag u Seniorat jer se smatralo kako više nisu opasnost unutar samog Seniorata.[1103] Zanimljivo kako se ne spominje da je Butković kao veliki protivnik seniora „nacionalaca" bio izbačen iz Seniorata u Dalmaciji, vjerojatno zbog svog ugleda u HKP-u, ali i bliskog prijateljstva s Mahnićem.

Prije prelaska na novo poglavlje, valja se dotaknuti još nekoliko pitanja iz Butkovićeve kritike dalmatinskog Seniorata te sudbine zadarske *Mladosti*. Naime, što se tiče *Mladosti*, na sastanku seniora „Domagoja" i „Pavlinovića", održanom krajem 1916., odlučeno je da se taj list prenese u Split, a kao razlog naveden je broj članova „Pavlinovića" koji je u Splitu bio najveći. Naime, iz izvještaja profesora Marka Vunića koji je sudjelovao na sastanku, naglašeno je kako razlog nije nikakva „zakulisna akcija" usmjerena protiv Butkovića i splitskog *Dana*. Ipak, na sastanku je odlučeno da se *Mladost* i „Pavlinović" presele u Split. Kao glavni razlog navedeno je

[1102] Usp. Dan, god. XV, br. 10 (8. ožujka), 1917., str. 6; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 859.
[1103] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 75.

kako je potrebno „uskrisiti" Hrvatsko katoličko prosvjetno društvo Pavlinović, a prvi je korak izdavanje prvog izdanja *Mladosti* u Splitu sredinom 1917. u izdanju almanaha. Ujedno, sadržaj lista trebalo je znatno promijeniti u svrhu zbližavanja sa širim slojevima omladine i da manje izgleda nabožan. Još jedna zanimljivost u Vunićevu izvještaju jest karakterizacija lista *Dan* kao prohabsburškog, pri čemu je Deželić dodao u svojim memoarima da je Butković koristio *Dan* za svoje polemike jer je sam bio „(…) pobornik '*ecclesiae militans*' (Mahnićevac bez natruhe Krekovštine) i političke orijentacije Alfirevićevog 'Dana', a ne Roguljinih riječkih i zagrebačkih 'Novina'."[1104] Deželić je i sam priznao da su *Novine* bile središte mladoga katoličkog pokreta.[1105]

Postavlja se pitanje istinitosti Vunićevih riječi oko spora s Butkovićem. Iz svega priloženoga dosada u ovome poglavlju, ipak se jasno vidi da se tu itekako radilo o velikom sukobu između „nacionalaca" i „integralista", točnije čak rečeno, starijih i mlađih. Prema Deželiću, mlađi dio HKP-a smatrao je da njemu pripadaju najveće zasluge oko razvoja HKP-a. Naime, većinu dostignuća HKP-a ostvarili su „(…) mladi ljudi mladoga katoličkog pokreta (…) s malo i nimalo sredstava – ali s ogromnim zanosom i u divoti očekivanja".[1106] Dodatnu potvrdu ovoga sukoba daje Deželić koji piše sljedeće: „(…) A imućniji stariji katolici i kler? Oni su bili drugačijeg socijalnog, ekonomskog i političkog naziranja i gledali su na 'mladokatolike', s malo povjerenja u naš 'Krekov socijaldemokratizam', u Barčev i Rožićev modernizam, u Roguljin i Ritigov nacionalizam".[1107] Upravo ove riječi jasno daju uvid u sukob unutar HKP-a, gdje prva generacija koju su predvodili Butković, Alfirević i Maraković dolazi postupno do sukoba s mlađim nadolazećim generacijama čiji su predvodnici bili ponajviše Rogulja i Eckert. Vratimo li se ponovno na spor s isusovcima na primjeru Splita sredinom i krajem 1910., dolazimo do zaključka da je ponajviše riječ o nepovjerenju prema mlađim generacijama, za koje starije generacije klera sumnjaju kako se tu ponajviše radi o ljudima koji zagovaraju pomirbu s neprijateljima, modernizam u književnosti i Krekove socijalne ideje u kojima su stariji više vidjeli socijalizam nego kršćanske socijalne ideje. Naposljetku, najveći „grijeh" koji su počinili mlađi jest „nacionalizam", tj. približavanje ideji jugoslavenstva naspram dotadašnjoj politici približavanja idejama Stranke prava. Sve te stavke odigrale su svoju ulogu tijekom godina, a intenzivirale su se tijekom Balkanskih ratova te, naravno, tijekom Prvog svjetskog rata. Tako je kao žrtva pao i sam

[1104] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 859.
[1105] Isto, str. 858-859.
[1106] Isto, str. 860.
[1107] Isto.

Ivan Butković kojeg je Deželić mlađi smatrao osnivačem Mahnićeva katoličkog đačkog pokreta i to, jasno, s potpunim pravom, uzmemo li u obzir njegovu ulogu na osnutku bečke „Hrvatske", pokretanju *Luči* te osnutka zagrebačkog „Domagoja". Butković je na kraju ispao žrtva treće stavke Mahnićeve ideologije – „kršćanske demokracije" koja je djelovala upravo onako kako je i zamišljena, demokratskim putem, tj. jedan član – jedan glas. Stoga, nadglasao ga je većinski dio mlađe populacije HKP-a, čime je oslabio njegov utjecaj u Pokretu.

3. 3. 3. Svibanjska deklaracija

Presudnu riječ u HKP-u imao je, dakako, Zagreb jer je ipak sav crkveni vrh i središte zbivanja bilo u tom gradu. Ideja „jugoslavenstva" uzimala je sve više maha unutar HKP-a. Osim toga, Roguljin članak bio je na jedan način ideologiziranje pokreta, ali i poziv na političko polje. Prvi korak pri daljnjem približavanju ideologiji „jugoslavenstva" bilo je prihvaćanje svibanjske deklaracije od strane *Novina* i HKP-a. No, prihvaćanje ideologije jugoslavenstva dogodilo se na sjednici Seniorata održane 1. i 2. srpnja 1917. godine. Sastanak je bio povjerljiv i nitko nije smio iznositi nikakve odluke u javnost. No, *Glasnik biskupije bosanske i* srijemske koji je izlazio u Đakovu, obznanio je da su se seniori na sjednici opredijelili za ideologiju južnoslavenstva.[1108] Mnogi su se utjecajni svećenici pobunili na takav stav Seniorata, a među njima bio je i sam Butković.[1109] Svećenici koji su bili protiv takvog stava smatrali su da će prihvaćanjem te ideologije doći u pogibelj hrvatska ideja i njezin nacionalni interes.[1110] Mnogi su se tada u katoličkim krugovima okrenuli protiv seniora pa čak i Svibanjske deklaracije, primjerice nadbiskup Stadler, jer su smatrali da je Seniorat shvatio tu deklaraciju kao prijelaznu fazu prema jugoslavenstvu, čime bi postupno nestale sve razlike u narodnostima.[1111] Te sumnje potvrđene su u ožujku 1918. kada su Šimrak i Rittig tražili da se ukloni habsburška stavka vladara iz Svibanjske deklaracije. Osim Seniorata, đačka *Luč* je početkom 1918. isto tako tražila jedinstvo naroda u južnoslavenskim zemljama. Dodatni poticaj za deklaraciju došao je na sastanku Seniorata u travnju 1918. na kojem su sudjelovali Dragutin Bartulica i don Stanko Banić iz Dalmacije. Potporu Svibanjskoj deklaraciji dao je i sam Mahnić početkom svibnja 1918. godine. Serija njegovih članaka u *Novinama* započela je tzv. deklaracijskim pokretom koji je realno stigao sa zakašnjenjem. Mahnićev argument bio je

[1108] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 109-110.
[1109] Isto, str. 110.
[1110] Isto, str. 111.
[1111] Isto, str. 112.

poprilično čudan jer je naveo kako srpsko pravoslavlje treba zaštititi od njemačkog protestantizma. Njegovo zagovaranje približavanja pravoslavlja i katolicizma ležalo je u tzv. „vjerskom romantizmu",[1112] ili, preciznije, katoličkom idealizmu i univerzalizmu. Možda je čak najbolje to Mahnićevo priklanjanje ideji južnoslavenstva opisao đakovački svećenik Galović kada je rekao da je Mahniću „[...] u toj stvari srce prevladalo um [...]."[1113] Izgledalo je da je to bio slučaj ne samo s Mahnićem, već i cijelim zagrebačkim Senioratom i *Novinama*.[1114] Osim toga, Galović je u svojim člancima napao i splitski Seniorat. Njegovi argumenti za napad na „nacionalce" objavljeni su na sastanku Seniorata za Slavoniju 29. prosinca 1917., pri čemu se slavonski Seniorat u potpunosti složio s Galovićem. Slavonski Seniorat donio je osam rezolucija usmjernih protiv svih ideja tzv. „nacionalaca" u kojima je posebno napadnut Roguljin članak „Pred zoru". Rezolucije su pratile sve stavke originalnih ideja HKP-a, točnije svih onih ideja koje je Rogulja pripisao „integralcima".[1115]

Ipak, prihvaćanje „južnoslavenske ideje" dogodilo se iznimno brzo, ali takva odluka bila je očekivana jer je nakon smrti Franje Josipa u katoličkim krugovima nastala zabrinutost za sudbinu Hrvatske. Udaljavanje od habsburškog monarhijskog okvira započelo je nedugo nakon smrti Franje Josipa, kada je na tajnom sastanku u Zagrebu u prosincu 1916. Rittig govorio kako se prvo atentatom na prijestolonasljednika u Sarajevu ugasio san o trijalizmu. Nakon smrti Franje Josipa, Rittig je ustanovio da Hrvatskoj prijete Talijani, Srbi i Mađari te da će svatko od njih uzeti komad hrvatske zemlje. Stoga, složilo se da se treba približiti jugoslavenskom klubu, što nije nimalo čudno jer je već tada većina svećenstva na čelu s Bauerom bila orijentirana „nacionalno".[1116] Zanimljivo je da su na sastancima u Zagrebu, koje je organizirao i vodio Rittig u tajnosti, dolazili svi budući članovi „Narodnog vijeća SHS" – Dulibić i Drinković iz Dalmacije, Laginja i Spinčić iz Istre, Korošec i Krek iz Slovenije itd. No, još je zanimljivije, kako doznajemo iz Deželićevih bilježaka, što je hrvatsko ime bilo zamijenjeno jugoslavenskim, a kritika prema tadašnjoj Monarhiji bila je izuzetno oštra. To ponajbolje svjedoče sljedeće riječi zabilježene na jednom od sastanaka, a glase:

[1112] Isto, str, 115.
[1113] Isto, str. 110.
[1114] Vidi više: Isto, str. 112-116.
[1115] Vidi više: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 868-869.
[1116] Isto, str. 841-843.

„Pod današnjom strahovladom sedam je milijuna Jugoslavena Austrougarske monarhije u položaju – da ne može slobodno govoriti. Stoga ima Jugoslavenski odbor, kao jedini slobodni predstavnik čitavog toga naroda i opunomoćeni mandator slobodnih Jugoslavena Amerike i Australije, ne samo pravo nego i dužnost, da javno iznese narodne zahtjeve. [...] U karlu I.(IV.) jugoslavenski narod neće imati zakonitoga vladara već novoga tiranina koji će nastaviti tradicionalnu politiku Habsburgovaca.“[1117]

Iako se na sastancima govorilo s oduševljenjem o jugoslavenskom narodu, namjerno se zbog nepovjerenja izbjegavalo govoriti o dinastiji Karađorđević. Nepovjerenje prema dinastiji nije imao samo Rittig, već i Krek u Sloveniji.[1118] Jedan od velikih zagovornika ujedinjenja „jugoslavenskih“ naroda bio je, naravno, Rogulja koji je sve redom uvjeravao kako je to jedini izlaz za sve južnoslavenske narode u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Onoga trenutka kada je javno izašla Svibanjska deklaracija, Deželić je kasnije u memoarima citirao povjesničara Josipa Horvata koji je zabilježio kako je stavka pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije bila samo prazna fraza kako bi se zadovoljila norma zbog tadašnje cenzure vlasti. Stoga, prema Deželiću, mnogi su na sastancima zanemarivali taj dio u deklaraciji. To se slaže i sa zaključkom tadašnjih kritičara Seniorata kako je Svibanjska deklaracija za Seniorat bila samo prijelazna faza u potpuno jugoslavenstvo.[1119]

Osim toga, valja se kratko vratiti na Roguljin članak, u čijem je kontekstu nužno spomenuti riječi Ljubomira Marakovića koji je u ljeto 1917. napisao: „Za mene to nije više katolički pokret…“.[1120] Uistinu, ove riječi valja uzeti ozbiljno jer je HKP sve više i više gubio svoju hrvatsku komponentu tijekom Prvog svjetskog rata, a posebice nakon Roguljina članka. Stoga, odluka Seniorata o prihvaćanju ideologije južnoslavenstva nije nimalo iznenađujuća. Marakovićeve riječi bile se istinite jer se, realno, nakon prihvaćanja takve ideologije, izgubio svaki smisao riječi „hrvatski” u Katoličkom pokretu. Naime, od tog trenutka može se slobodno reći da je započela nekakva vrsta „južnoslavenskog” katoličkog pokreta koji je dobio novu proširenu dimenziju i zadatak provođenja rekristijanizacije svih južnoslavenskih zemalja, pogotovo onih pravoslavnih. Ako uzmemo za ozbiljno kritičare Seniorata iz hrvatskih katoličkih krugova nakon sjednice početkom srpnja 1917., bilo je jasno da će se početi gubiti hrvatski identitet ako se nastavi s takvom

[1117] Isto, str. 847.
[1118] Isto, str. 847-850.
[1119] Usp., V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 852; : J. KRIŠTO, *HKP*, str. 112.
[1120] F. VERAJA, „Hrvatski katolički pokret 'Potpuno zakazao i neuspio“, str. 333; J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 66.

„politikom". Stoga, Maraković je bio potpuno u pravu kada je izjavio da to više nije HKP, posebice ne onaj s njegova početka. Maraković je u veljači 1918. Roguljinu podjelu označio kao „najopasniju kugu".[1121]

U svemu ovome valja uzeti u obzir da je Mahnić bio podrijetlom Slovenac, a uz njega Rogulja koji je podrijetlom bio iz Bosne (otac pravoslavac, majka katolkinja, a učitelj Slovenac Krek) te je ostvario veliki utjecaj na HKP svojim člankom „Pred zoru". Tada nikoga ne treba čuditi slijed stvari koji se dogodio u približavanju k ideologiji južnoslavenstva, a time i Kraljevini Srbiji umjesto habsburškoj kruni. Katolički idealizam/univerzalizam odigrao je veliku ulogu kod Mahnića i Rogulje u njihovim nadama narodnog i vjerskog jednistva svih južnoslavenskih naroda. Zbog toga HKP realno više nije bio hrvatski, već južnoslavenski s novim (neslužbenim) trostrukim zadatakom. Dosadašnji primarni vjerski element proširen je na ostvarenje ćirilmetodske unije sa Srbijom, zatim narodni element promijenjen je iz hrvatskog u južnoslavenski/jugoslavenski, dok je jedino kršćanska demokracija ostala nepromijenjena, ali se ograničila na članove pokrajinskih seniorata. Zanimljivo je upravo to što je taj posljednji nepromijenjeni element, pod nazivom „kršćanska demokracija", prouzročio ovu promjenu k ćirilmetodskoj uniji i južnoslavenstvu. Naime, takvo skretanje u tom smjeru nije volja nekolicine ljudi, već većine HKP-a diljem Hrvatske. Stoga, ideju „kršćanske demokracije" možemo promatrati kao dvostruku oštricu koja je „slomila" HKP. Ideja koja je trebala biti spas pretvorila se u razdor u HKP-u. No, ni takva situacija ne treba čitatelja čuditi jer, ako se vratimo natrag na Sveđački sastanak u Splitu u kolovozu 1909. godine, tada već pronalazimo sukob dvaju mišljenja/smjerova HKP-a, rad preko pouzdanika ili, pak, omasovljavanje pokreta. Već je tada prvi put u praksi provedena Mahnićeva ideja kršćanske demokracije koja je usmjerila HKP omasovljavanju, što je donijelo brojna različita mišljenja i stavove među članovima HKP-a. Ta mišljenja produbila su se pod utjecajem Balkanskih ratova, a svoj vrhunac dosegla su tijekom Prvog svjetskog rata. Oprečna mišljenja i sukobi unutar HKP-a uglavnom su se tijekom godina uspješno predvladavali ili držali u pozadini sve do trenutka kada je Rogulja objavio u javnost svoj članak „Pred zoru" kojim je ogolio sve unutarnje probleme što ih je HKP svih godina držao u pozadini. Naposljetku, spomenuo bih još riječi don Stanka Banića koje je izrekao na jednom tajnom sastanku „Domagoja" u Zagrebu 1916. godine. Naime, na sastanku se govorilo o ponovnoj izgradnji HKP-a koja mora počivati na slozi i miru „[...] rada svih

[1121] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 66.

stranaka, struja i plemena!“, a Banić je na to odgovorio: „Mene je radi toga izvjesni 'jeronimovac' prekorio, da naša 'miroljubivost' prema liberalcima, socijalistima, masonima vodi do toga da će se Mahnićev katolički pokret razvodniti i najzad rasuti u ništa.“[1122] Iako se ne spominje tko je „izvjesni” jeronimovac, lako je moguće da je riječ o Butkoviću s obzirom na to da je Banić djelovao u dalmatinskom Senioratu koji je bio blizak idejama i grupi „nacionalaca” u HKP-u.

Što se tiče reakcije Dalmacije, naime, nakon završetka sukoba između Butkovića i splitskog kruga seniora, sve je ukazivalo na to da su potonji odnijeli pobjedu jer su imali potporu Zagreba. Tome ponajviše ide u prilog rezolucija s godišnje skupštine Seniorata u Dalmaciji održane 11. srpnja 1918. kada je izglasano da će se podupirati narodna koncentracija te ostvarenje države Hrvata, Srba i Slovenaca.[1123] Splitski je *Dan*, nakon sukoba Butkovića i splitskih seniora, utihnuo oko svojih kritika. U dotadašnjem kritičnom odnosu *Dana* prema „nacionalnoj” ideji jugoslavenstva, dogodio se postupni zaokret. Kako je to izvrsno primijetio Kristijan Dolić u svome diplomskom radu oko HKP-a u Dalmaciji, *Dan* se sve više počeo transformirati prema blagom prihvaćanju i razumijevanju ideje „južnoslavenstva”, pogotovo nakon Svibanjske deklaracije. Jedan od brojnih razloga takvom stavu i prihvaćanju nove državne zajednice, bio je i strah od talijanskih težnji na istočnojadranskoj obali.[1124] Ipak, valja napomenuti da je jedan dio pravaški usmjerenog katoličkog svećenstva u Dalmaciji uporno odbijao Svibanjsku deklaraciju jer je deklaracija bila u koliziji s pravaškim programom iz 1894. godine.[1125]

Tako su Dalmacija i *Dan* kao hrvatska i katolička utvrda tijekom prve dvije faze HKP-a, doživjeli zaokret i prihvaćanje novog smjera. Naravno, dobar dio starijih članova HKP-a iz Butkovićeva kruga i *Dana* nisu bili zadovoljni odvijanjem situacije, ali su tijek rata, viši katolički krugovi, većina HKP-a i općenito stanje utjecali na prihvaćanje, makar prešutno, tog novog zaokreta. Kako se rat bližio kraju, tako se sve jače radilo na ostvarenju zajedničke države s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Prvo je 6. listopada osnovano Narodno vijeće od strane hrvatskih, slovenskih i srpskih predstavnika, koje je radilo na ideji ujedinjenja, a u Vijeću bili su i svećenici Korošec, Šimrak, Stanko Banić, Barac, Rittig itd. Stoga, ulazak u novu državnu zajednicu podržan je od strane crkvenih vlasti, što je mnogo značilo u svrhu legitimiranja odluka

[1122] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 854.
[1123] *Novine*, god. V, br. 151, 1918., str. 3; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 116.
[1124] Kristijan DOLIĆ, „Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju“, diplomski rad, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 2021., str. 74-78.
[1125] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 68.

Vijeća. Kulminacija događaja dogodila se 29. listopada 1918. kada je Hrvatski sabor donio odluku o raskidu svih državnopravnih veza s Austrijom i Ugarskom te proglasio novu Državu Hrvata, Srba i Slovenaca. Potpora je dolazila iz svih krajeva Hrvatske, pa je tako i splitski biskup Juraj Carić dan prije odluke Sabora izrazio potporu Narodnom vijeću. Nastalo je veliko oduševljenje u crkvenim krugovima te se pisalo o napokon dočekanoj slobodi za hrvatski narod. Izuzetak su bili isusovci kojima je prijetio progon jer su proglašeni neprijateljima te im se dijelila etiketa „habsburgovaca".[1126] Ovaj progon ne treba nimalo čuditi jer, ako se prisjetimo Roguljine podjele na „nacionalce" i „integralce", isusovci su spadali u potonji krug unutar HKP-a. Naime, isusovci su smatrali da se laici nemaju što miješati u svećenstvo i gurati nacionalnu ideologiju pozivanjem na religiju, tj. na katoličke ideale.[1127] Stoga, očigledno je da su isusovci postali „narodni neprijatelj" zbog svojih stajališta. No, proglašenjem nove države SHS, isusovci su zbog političkih okolnosti 6. studenoga dali izjavu u korist stvaranja nove „jugoslavenske" države.[1128]

Najviše su bili oduševljeni katolički redovi u Zagrebu, pa je tako Fran Barac u *Katoličkom listu* 7. studenog pisao sljedeće:

„Dočekali samo, Bogu hvala, dan zlatne naše slobode. Osamstoljetni jaram je skinut s vrata narodu hrvatskomu. Oko čega smo nastojali od zemana, postigli samo. Hrvatska je danas nezavisna država. Još malo, pa ćemo stupiti s ostalom braćom u zajednicu i stvoriti veliku, moćnu, bogatu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba."[1129]

To oduševljenje većine katoličkih krugova i HKP-a oko stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca 1918. izvrsno je opisao u modernoj historiografiji Jure Krišto sljedećim riječima:

„Oduševljenje katoličke hijerarhije počivalo je na barem dvjema pretpostavkama. Ponajprije na uvjerenju da su Hrvatima Srbi braća po slavenstvu te da će katolički element, kao kulturno napredniji, organizacijski snažniji i civilizacijski prilagodljiviji, biti vodeći. S tim u svezi je bilo i uvjerenje da će se lakše ostvariti željeni cilj ujedinjenja kršćanskih Crkava."[1130]

Ovaj zaključak Krište itekako je utemeljen u brojnim izvorima, ali ovdje bih naveo memoare Deželića mlađeg. On je pisao kako je katolička omladina vjerovala u rasap Habsburške

[1126] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 116-119.
[1127] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 69.
[1128] Isto, str. 77.
[1129] Citirano iz: J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 78; Original vidi u: F. B. „Najpreča dužnost ovog časa", *Katolički list*, god. 69, br. 45 (8. studenog), 1918., str. 509.
[1130] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 120.

Monarhije, a time u ideju da će skupa s Kraljevinom Srbijom biti stvorena zajednička slobodna država svih južnoslavenskih naroda. Sam Mahnić izjavio je da se ne boji Srba te je na sastanku s domagojcima početkom 1918. stao u potpunosti na njihovu stranu. Ujedno, bio je šokiran izjavama slavonskog Seniorata. Nezadovoljstvo mladih generacija HKP-a Habsburškom Monarhijom došlo je do točke pucanja, gdje se pod svaku cijenu htjelo odvojiti od nje u smjeru Srbije jer se vjerovalo da će južnoslavenski narodi napokon imati slobodu od stranog utjecaja. S toga sastanka zanimljiva je izjava jednog domagojca koji je izgovorio sljedeće: „Mnogi svećenici, naročito stariji i viši kler, plaše nas Srbima“.[1131] Sve skupa, nije nimalo začuđujuće otvoreno prihvaćanje ujedinjenja sa Srbijom kao spasa ne samo za hrvatski narod, već za sve južnoslavenske narode u Monarhiji.[1132] Naposljetku, ipak je prva stavka HKP-a bila vjera, koja je trebala biti oruđe u provedbi ćirilmetodske unije. Tako je katolička vjera unutar HKP-a nadvladala hrvatsku narodnu ideju i približila se „jugoslavenskoj” narodnoj ideji, vođena principom „kršćanske demokracije”. Ovo potvrđuje i mišljenje Šimraka na sjednici Narodnog vijeća SHS održanoj 23./24. studenog 1918., na kojoj je govorio da je narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca „[...] temelj (seniorske) narodne politike i 'aksiom' njihova 'političkog rada' [...]” te je, prema „[...] mišljenju seniora ‘nacionalaca’, politika narodnog jedinstva trebala kroz dvije, tri generacije dovesti do stvaranja jedinstvenog naroda”.[1133]

3. 4. Zaključak treće faze i prvog perioda HKP-a u Dalmaciji

Treća faza HKP-a koja je počela s novom školskom godinom 1913./14., obilježena je ponajprije radom Narodno-obrambene sekcije u Zagrebu. Zaključak rada te sekcije postavio se na obranu hrvatskog identiteta, nacije i prošlosti, ali je ostavio potencijalnu mogućnost primjene tzv. „južnoslavenske” ideje u nekolicini sudionika u radu te sekcije, prvenstveno Petra Rogulje. Nova školska godina donijela je daljnji razvoj HKP-a u nekim segmentima osnivanja novih katoličkih društava, primicanja tiska, učvršćivanja rada katoličkih laika unutar HKP-a, ali istovremeno se zapazila stagnacija rada HKP-a koja je bila izraženija u Dalmaciji. Glavni uzrok tome suvremenici su označili kao „strančarstvo”, posebice od strane dalmatinskog svećenstva, što se onda prenijelo na katoličku omladinu. Naime, pravaštvo u Dalmaciji u konačnici je doživjelo neuspjeh jer nije

[1131] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 873.
[1132] Vidi više: Isto, str. 871-879.
[1133] Zlatko MATIJEVIĆ, „Hrvatski katolički seniorat – ekskluzivna organizacija Hrvatskoga katoličkoga pokreta (1912.-1919.)“, *Zbornik HKP*, str. 465.

uspjelo ostati jedinstveno. Stvorile su se ponovno dvije frakcije, jedna pod velikim utjecajem svećenstva išla je prema povezivanju sa Šusteršičevom Slovenskom ljudskom strankom odanom Beču, dok se druga, „Drinkovićeva" šibenska struja odlučila odmaknuti od Beča te sve više zagovarati rješenje hrvatskog pitanja „jugoslavenskom" idejom. Naravno, takve prepirke nisu prošle nezapaženo unutar HKP-a. Konačan udarac organizaciji HKP-a u Dalmaciji realno je zadao početak Prvog svjetskog rata zbog kojeg je započela mobilizacija stanovništva Dalmacije za rat. Mobilizacija je dakako uključila i laikat HKP-a u Dalmaciji, posebno mlade snage u omladinskim društvima diljem Dalmacije. Zbog toga, mladenačke organizacije HKP-a i pododbori u Splitu i Dubrovniku doživjeli su potpuni zastoj s radom te su se okrenuli unutarnjem radu. Jedini manji napredak tijekom rata zabilježen je u otočkom pododboru koji je obuhvaćao Brač, Hvar i Vis. Uzrok je vjerojatno bio u tome što je očito bio manji intenzitet mobilizacije, ali i oni će doživjeti kolaps prilikom talijanske okupacije u drugoj polovini 1918. godine.

Deset godina razvoja HKP-a u Dalmaciji, koji je zabilježio dotada najbolje rezultate od svih hrvatskih regija, naprasno je prekinut, a tijekom rata situacija se pogoršala unutar redova dalmatinskog HKP-a uslijed sukoba dviju struja unutar dalmatinskog Seniorata. Naime, objavljivanjem članka „Pred zoru" u studenom 1916., Rogulja je pokazao javnosti pravu sliku o sukobima unutar redova HKP-a. Rogulja i njegov krug zauzeli su „nacionalnu", tj. „jugoslavensku" poziciju prema kojoj je trebalo tri slavenska plemena stopiti u jedan narod. Kao oruđe za tu provedbu valjalo je iskoristiti načelo potpunog sistema u kojemu je HKP, na čelu sa Senioratom, trebalo provesti potpunu preobrazbu vjerskog, narodnog, kulturnog i političkog načela. Ono što je započelo s izlaskom *Riječkih novina* i proklamiranjem narodnog jedinstva krajem 1912., sada je uzelo maha među mlađim generacijama HKP-a. Iako su mnogi kritizirali Roguljin članak, uključujući i Mahnića, tijek Prvog svjetskog rata odredio je pobjednika. Tako se i sam Mahnić koji je kritizirao Rogulju i njegov članak, polako počeo primicati mogućnosti provedbe ćirilmetodske ideje. Valja naglasiti kako Mahnić nije nikada bio „nacionalac", ni prije ni kasnije, ali su ga političke prilike, u prvom redu Svibanjska deklaracija Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću 30. svibnja 1917.,[1134] primakle mogućnosti narodnog ujedinjenja i ostvarivosti ćirilmetodske unije. Mahnić je do kraja života ostao radikalan svojim načelima, ali je katolički idealizam napravio svoje i dao mu nadu u prevođenje pravoslavaca na „Istoku" na rimski

[1134] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 67-68.

katolicizam. Ovdje valja naglasiti kako nije striktno riječ o prozelitizmu, već o ćirilmetodskoj ideji koja je 1880. u papinoj enciklici *Grande Munus*[1135] (30. rujna 1880.) ponovno naišla na odjek u javnosti. Enciklika je progasila Ćirila i Metoda svecima u nadi da će se Katolička crkva približiti svojoj „istočnoj braći". Stoga Mahnić, prateći razvoj rata, odlučuje braniti Svibanjsku deklaraciju i tako je dao potporu radu Seniorata u Zagrebu koji je u načelu prihvatio deklaraciju, ali je gledao ostvaranje deklaracije izvan monarhijskog (habsburškog) okvira.[1136] Stoga su kritičari za Mahnića oko potpore Senioratu, u prvom redu Grgura Galovića, člana Seniorata u Slavoniji, smatrali da mu je predvladalo srce nad umom.[1137]

Ista stvar dogodila se i u Dalmaciji tijekom rata. Naime, u radu smo do sada vidjeli kako je Dalmacija bila jako središte „integralista", u prvom redu Alfirevića i Butkovića. No, osnutkom Seniorata za Dalmaciju u studenome 1913. te izbijanjem rata i paralizom HKP-a, Seniorat u Dalmaciji sve se više popunjavao mlađom generacijom koja je slijedila Roguljine ideje i politiku pisanja zagrebačkih *Novina*. Ta generacija, razočarana neuspjehom pravaštva u Dalmaciji oko rješavanja hrvatskog pitanja i radikalnih pisanja splitskog katoličkog lista *Dan*, išla je za uništavanjem svega „staroga". Veliki trn u oku toj skupini predstavljao je list *Dan* koji je prvenstveno bio na tragu pravaških ideja, a skupina protivnika lista smatrala je da je, izlaskom *Riječkih novina*, a zatim *Novina* u Zagrebu, list postao suvišan. Stoga, valjalo je preuzeti ovlasti u Senioratu u Dalmaciji, tako da se Seniorat postavi iznad „Pavlinovića". Na to je oštro, kako smo vidjeli ranije u radu, regirao Butković, ali je naposljetku bio poražen, ponajprije zbog utjecaja iz Zagreba koji je realno bio središte HKP-a. Stoga, pobjedom struje „nacionalaca" unutar dalmatinskog HKP-a otvoren je put za njegovu transformaciju prema Roguljinim zamislima. U tome su prednjačili Dragutin Bartulica i don Stanko Banić. Potonji je odigrao važnu ulogu u radu Narodnog vijeća u Zagrebu, ali i procesu ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Tako je radikalna „Mahnićeva" struja HKP-a izgubila svoj rat u Dalmaciji.

Iz svega iznesenog u radu, HKP, za čiju je propast najvećim dijelom bio krivac Prvi svjetski rat, počeo se ujedno urušavati unutar samog sebe zbog sukoba dviju potpuno drugačijih ideja i pogleda na budući razvoj HKP-a. Naime, davanjem potpore dalmatinskog Seniorata Narodnoj

[1135] https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html
[1136] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 72-73.
[1137] Isto, str. 70.

organizaciji,[1138] u Splitu dana 11. srpnja potvrđen je novi smjer rada Seniorata za narodnu koncentraciju čiji je cilj osnutak Države Hrvata, Srba i Slovenaca.[1139] Stoga, Seniorat u Dalmaciji počeo je raditi u skladu sa Senioratom u Zagrebu. Jedino se ovome odupirao slavonski Seniorat koji je smatrao da se radi velika pogreška, ali i oni su naposljetku odustali od svojih gledišta.[1140] Valja dodati kako je jedan od glavnih motiva rada Narodne organizacije u Dalmaciji, ali i samoga dalmatinskog Seniorata bio i strah od Dalmacije. Kako se rat privodio kraju, tako je talijanska vojska počela okupirati istočnojadransku obalu pozivajući se na odredbe iz Londonskog ugovora.[1141] Upravo zbog toga prihvaćanje ideje jugoslavenstva u dalmatinskom HKP-u treba tražiti i izvan koncepcije seniora „nacionalaca".

Tako je Dalmatinski HKP prošao svoj vijek u Austro-Ugarskoj oslanjajući se na radikalizam Mahnićevih ideja da bi na kraju, prvotno pod utjecajem Balkanskih ratova, a zatim tijekom Prvog svjetskog rata otišao u drugu krajnost protiv koje se borio punih deset godina. Sudbina HKP-a u Dalmaciji, koji je trebao doživjeti trijumf najboljim razvojem od svih hrvatskih regija u načelima HKP-a da bi na samome kraju izgubio svoj rat, ne pobjedom ideja „liberalizma" – svog najvećeg protivnika, već porazom od struje „nacionalaca" unutar HKP-a. Tako se dalmatinski HKP i njegova radikalna katolička i hrvatska ideja urušila iznutra pobjedom „ćirilmetodske" i „jugoslavenske" ideje. Pobjedom Roguljine struje, HKP više nije „hrvatski" katolički pokret, već je postao samo „Katolički pokret" koji je dobio novu dimenziju i novi zadatak u novoj državi, tj. Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Taj zadatak sastojao se u sljedećim stavkama: vjerski moment – provođenje ćirilmetodske ideje, kulturni moment – stvaranje jedinstvene slavenske kulture „na jugu", socijalni moment – podizanje socijalnog stanja seljaštva i time pridobivanje njihovih glasova te naposljetku politički moment, tj. stvaranje nove katoličko-jugoslavensko-socijalne političke stranke.[1142] U biti, Roguljin krug „nacionalaca" koji je odnio pobjedu u HKP-u, namjeravao je porušiti sve staro što se dosada izgradilo te stvoriti novo prema

[1138] Narodni zbor u kojemu su se okupili svi predstavnici dotadašnjih stranaka u Dalmaciji osnovan je 2. srpnja 1918. godine; Vidi: M. DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji*, str. 448.
[1139] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 73.
[1140] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 75.
[1141] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 62-64.
[1142] Vidi više o namjerama seniora „nacionalaca" u: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 78-91.

odgovarajućem stanju.[1143] To je, naravno, uključivalo i „plemensku" politiku, pa je stoga valjalo iz HKP-a ukloniti i naziv „hrvatski".

No, nije sve bilo tako crno što se tiče HKP-a u Dalmaciji. Iako je naposljetku usmjeren prema jugoslavenstvu i iako se porušilo puno toga napravljenog, ipak je u hrvatskom seljaku ostala svijest o svojoj hrvatskoj pripadnosti naspram novoj ideologiji i propagiranju jugoslavenstva. Tu svijest desetljećima je ugrađivala prvo Narodna stranka od 1861. na čelu s Pavlinovićem, pa zatim pravaška skupina oko Prodana u Zadru, te naposljetku i HKP na čelu s Alfirevićem i Butkovićem. Sav taj njihov rad nije otišao uzalud, što ćemo vidjeti u nastavku rada, tj. u razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te Kraljevine Jugoslavije.

[1143] Isto, str. 83.

4. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (1918. – 1929.)

Hrvatski katolički pokret bio je ključan čimbenik u budućem odnosu s pravoslavnom vjerom u Kraljevini SHS, a zatim u Kraljevini Jugoslaviji. Naime, kako smo vidjeli dosada u radu, HKP u prijeratnom razdoblju možemo podijeliti na tri etape razvoja. Prva etapa trajala je od 1903. do 1909./10. godine i obilježena je širenjem katoličkih ideala i borbom za hrvatsku kulturu i identitet naspram raznih „liberalnih/antiklerikalnih" ideja. Druga faza pokreta trajala je od rujna 1910. do rujna 1913. godine i obilježena je primarno socijalnim pitanjima hrvatskog naroda, ali upravo u tom razdoblju unutar HKP-a jačaju ideje vezane za mogućnost južnoslavenskog jedinstva. Treća i posljednja faza traje od završetka Ljubljanskog sastanka do kraja Prvog svjetskog rata. Naime, glavni urednici *Riječkih novina* bili su Rudolf Eckert i Petar Rogulja koji su otvoreno propagirali ideju narodnog jedinstva Hrvata, Srba i Slovenaca, ali ujedno ono što je jako bitno za ovaj rad, jest ideja „ćirilmetodske unije", tj. pokušaj katolika da približe pravoslavce Rimu.[1144] Prema riječima Petra Rogulje: „Ujedinit ćemo se u jednu veliku Kristovu falangu, stvorit ćemo jedinstvenu slavensku kršćansku kulturu i biti članovi iste Crkve. [...] Onda će istom i Srbin i Hrvat i Slovenac biti član jedne jedinstvene nacije, onda će Jugoslavija biti slobodnom domovinom novoga južnoslavenskoga naroda".[1145]

Upravo zbog snažnog zanosa prema južnoslavenskoj i ćirilmetodskoj ideji, Hrvatska je nakon Prvog svjetskog rata odlučila uz potporu hrvatskih biskupa ući u novu državnu zajednicu. Važno je napomenuti kako je pravoslavno organiziranje u Dalmaciji započelo tijekom francuske uprave 1808. kada je osnovana episkopija u Šibeniku, a potom je 1841. za vrijeme austrijske uprave prebačena u Zadar, a konačno uređeno stanje Pravoslavne crkve u Dalmaciji nastupilo je 1873. kada je Crkva stavljena pod bukovinsku metropoliju u Černovici.[1146]

4. 1. Kraljevina SHS

Stupanje u novu državnu zajednicu, većina katoličke i intelektualne elite u Hrvatskoj dočekala je s oduševljenjem. Naime, HKP je zagovarao takozvanu ćirilmetodsku ideju jedinstva

[1144] J. KRIŠTO, *H*, str. 105-107.
[1145] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 111.
[1146] Vidi: J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, str. 69-70.

dviju Crkava. U hrvatskim katoličkim redovima smatralo se kako je cilj privući Srpsku pravoslavnu crkvu bliže Svetoj Stolici. Zagovaratelji ideje jugoslavenstva u hrvatskim redovima smatrali su kako je došlo vrijeme da se dvije Crkve ujedine u jednu. No, problem je bio u tome što katolički intelektualci i svećenici koji su zagovarali takav stav nisu bili svjesni činjenice kako je Srpska pravoslavna crkva usko vezana za državu i srpski narod. Sličnu ideju imala je i Srpska pravoslavna crkva s ciljem „preobraćenja" Hrvata na pravoslavlje. Ubrzo nakon ulaska u novu državnu zajednicu, Katolička crkva polako će uvidjeti kako je ćirilmetodska ideja bila jednostrana i u praksi neprovediva. S druge strane, Srbi će je upotrijebiti kao ideju iza koje su skrivene namjere provođenja velikosrpske ideologije. Slična stvar događa se s idejom „jugoslavenstva" gdje za većinu Hrvata znači zaštitu od vanjskog neprijatelja i pokušaj sjedinjenja SPC-a s Katoličkom crkvom, dok će kralju Aleksandru poslužiti za stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacije pod kontrolom vlasti u Beogradu.[1147]

Zanimljivo je istaknuti mišljenje Ivana Butkovića, prvaka Hrvatskog katoličkog pokreta, vezano za zajedničko kršćansko djelovanje katolika i pravoslavaca. Naime, Butković je smatrao da su pravoslavni Srbi isključivo organizirani na nacionalnovjerskoj osnovi, tj. da su srpsko pravoslavlje i srpski narod međusobno neodvojivi, te da je bilo kakva suradnja s katolicima nemoguća u praksi. Ujedno valja naglasiti da je pravoslavno svećenstvo puno više bilo angažirano u politici od katoličkog svećenstva. Još je jedna velika zapreka suradnji dviju Crkava to što je srpsko pravoslavno svećenstvo optuživalo hrvatsko katoličko svećenstvo da radi protiv naroda jer je odano Rimu i papi.[1148] Jedan od takvih primjera jest zadarski profesor pravoslavlja i od 1890. dalmatinski episkop Nikodim Milaš koji se otvoreno protivio bilo kakvom katoličkom utjecaju i pokušaju ekumenizma.[1149]

Sličnog mišljenja kao Butković bio je i Janko Šimrak koji je proučavao problem sjedinjenja dviju Crkava, Katoličke i Pravoslavne. U svojim istraživanjima uočio je kako Srbi ne trpe katolicizam jer ga smatraju stranim „uvozom" koji im pokušava oduzeti slobodu. Uvidio je da se srpsko pravoslavlje identificiralo sa srpskim ekspanzionističim nacionalizmom. No, kasnije,

[1147] Isto, str. 80-82.
[1148] Isto, str. 324.
[1149] Isto, str. 91.

tijekom Prvog svjetskog rata, Šimrak će zauzeti jugoslavenski stav u nadi da će Pravoslavna crkva prevladati predrasude prema katolicima.[1150]

No, činjenica jest da je krajem Prvog svjetskog rata ipak prevladao kod hrvatske katoličke elite zanos prema jugoslavenstvu i slavenskoj uzajamnosti te, naravno, ćirilmetodskoj ideji o ujedinjenju dviju Crkava. Stoga, može se reći da je kod HKP-a i hrvatskih biskupa srce prevladalo um. Tako su pojedini hrvatski biskupi bili mišjenja kako treba uvesti slavljenje euharistije na staroslavenskom jeziku jer su smatrali da će to približiti dvije Crkve. Biskupi koji su tražili promjenu liturgijskog jezika bili su: Juraj Carić (splitsko-makarski), Antun Bauer (zagrebački), Šarić (sarajevski), Jeglič (ljubljanski) itd. Biskupska konferencija u studenom 1918. zatražila je od pape dopuštenje za promjenu liturgijskog jezika, ali su bili odbijeni.[1151]

4. 1. 1. Hrvatska pučka stranka[1152]

Već prije ulaska u novu državnu zajednicu, Seniorat se isprofilirao kao vođa cjelokupnog katoličkog pokreta na prostoru Hrvatske. Stoga, Seniorat se odlučio na važan korak na stvaranje jedinstvenog seniorata, umjesto dotada rascjepkane organizacije po hrvatskim regijama. S obzirom na pobjedu tzv. Roguljine „nacionalne" orijentacije, valjalo je ustrojiti seniorat u potpuno novome smjeru. Prvi korak u novoj organizaciji dogodio se 30. kolovoza na sastanku seniora u Zagrebu na kojem su bili predstavnici iz cijele Hrvatske. Tom prigodom bila su prihvaćena nova pravila seniorata koja su uredila njegovo unutrašnje uređenje (poslovnik).[1153] Najznačajniji događaj u dotadašnjem djelovanju Seniorata, posebno za Roguljinu skupinu, bio je 29. listopada kada je Hrvatski sabor donio odluku o prekidu svih državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom. Istovremeno, tim činom proglašena je nova Država Slovenaca, Hrvata i Srba, kojom je upravljalo Narodno vijeće SHS. U znaku nove države, početkom studenog, tadašnje su zagrebačke „seniorske" *Novine* promijenile naziv u *Narodna politika* pri čemu su naglasili kako je katolički pokret stupio u novu fazu politike: „[...] Politika 'Riječkih Novina' i 'Novina' doživjela je danom 29. listopada 1918. svoj triumf i svoje ostvarenje. Nastupa druga faza naše politike, politika izgradnje Jugoslavije".[1154] U identičnom tonu pisao je Rogulja koji se skupa sa svojim pristašama

[1150] Jure KRIŠTO, *HKP*, str. 91.
[1151] Jure KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 111.
[1152] Više o Hrvatskoj pučkoj stranci vidi u: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, 1998.
[1153] Isto, str. 81.
[1154] Citirano iz: Isto, str. 83; Original vidi u: *Novine*, god. V, br. 247, 1918., str. 1.

smatrao pobjednikom, pri čemu je imao pravo nastaviti s radom pokreta prema vlastitim zamislima. Prema Roguljinim riječima: „[...] sve ono, što se osnivalo na tom starom redu bilo političkom ili socijalnom, mora /se/ likvidirati, a najprije /se/ moraju likvidirati stranke“.[1155] Nadalje, smatrao je kako su stranke prava, „frankovačak i Starčevićeva” osuđene na propast skupa s hrvatskim dijelom Hrvatsko-srpske koalicije. Na njihovo mjesto imale su doći nove stranke s „novim” kulturno-socijalnim programom. Osim o ova dva programa stranaka, Rogulja je govorio i o „političkom momentu” koji je, prema njemu, osuđen na nazadovanje iz razloga što će postupno „[...] sve separatističko plemenske skupine gubiti pristaše“.[1156] Roguljina podjela stranaka na kulturnim, socijalnim i političkim programima preuzeta je iz primjera Njemačke, u kojem je Rogulja vlastitu skupinu promatrao kao pandan njemačkoj stranci „Zentrum”.[1157] Ove Roguljine riječi potvrđuju i memoari Deželića mlađeg koji je u razgovoru s Roguljom krajem studenog 1918. istakao kako će narod birati izaslanike, a s obzirom na to da oni nemaju stranke, neće dobiti ni jednog glasa da predstavljaju taj isti narod. Rogulja se bojao da će hrvatski narod, ako ne bi imao strogo katoličkih predstavnika, izgubio kulturni boj protiv pravoslavaca, ali i liberalaca kroz laiciziranje škola. Pritom je napomenuo kako će stranka biti odvojena od pokreta što je slučaj kod Slovenaca (Ljudska stranka) i Nijemaca na relaciji Zentrum – Volksverein. Zbog toga je bilo prijeko potrebno da se u novom državnom uređenju čuje i katolički glas, prvenstveno glas Hrvatskog katoličkog pokreta.[1158]

Konačno priznanje ključne uloge seniorata dogodilo se na „Prvoj biskupskoj konferenciji jugoslavenskog katoličkog episkopata” koja se održala u Zagrebu 27. – 29. studenoga 1918. godine. Naime, jedan od zaključaka episkopata odobrovao je rad seniorata za katoličku stvar te je naglasio da Seniorat nastavi svoje djelovanje u budućnosti.[1159] Taj zaključak dočekan je s oduševljenjem među seniorima koji su dobili službenu potvrdu od Katoličke crkve u Hrvatskoj da nastave sa svojim smjerom djelovanja u Katoličkom pokretu. Prva stvar za uređenje u novom duhu bila je, dakako, novinstvo. U Sarajevu je izlazila *Jugoslavija*, u Sloveniji *Slovenec*, a u Dalmaciji su seniori pokrenuli katolički dnevnik *Jadran* čiji je prvi broj izašao 2. veljače 1919. godine.[1160]

[1155] Citirano iz: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 83; Original vidi u: Petar ROGULJA, „Likvidacija stranaka“, *Narodna politika*, god. 1, br. 27, 1918., str. 1.
[1156] isto, str. 85; P. ROGULJA, „Nove stranke na vidiku“, *Narodna Politika*, god. 1, br 28, str. 1.
[1157] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 84-85.
[1158] Vidi više: V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 1057.
[1159] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 82.
[1160] *Jadran*, god. I, br. 1 (2. veljače), 1919. (dostupno u digitalnom obliku u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu).

Svi navedeni dnevnici i novine imali su zajedničku politiku uređivanja, tj. identične kulturne, socijalno-gospodarske i političke programe.[1161]

Cilj seniorata i njihovih članova bilo je nametanje vlastite ideologije cjelokupnom hrvatskom narodu. Valjalo je što više preuzeti kontrolu nad katoličkim tiskom te postaviti vlastite članove kao urednike. Ujedno, zadržana je stara organizacija HKNS-a na čijem je čelu postavljen senior Milan Ivšić,[1162] a oko rada za katolički radnički pokret postavljen je senior Pavao Jesih.[1163] U vezi s HKNS-om tiskana je okružnica kako je svrha „Narodnog saveza" oživjeti katoličku vjeru u narodu, narodna prosvjeta, podizanje materijalnog stanja naroda (u prvom redu seljaštva). Cilj HKNS-a trebao se ostvariti preko seljačkih, radničkih i prosvjetnih društava, tj. organizacija omladine po selima. Središte HKNS-a bio je (ostao) Zagreb te je naglašeno kako je Narodni savez „[...] nepolitičko središte i žarište svega našega katoličkog, narodnog, prosvjetnog i organizatornog života!".[1164] Unutar Saveza osnovana je 20. veljače 1919. Omladinska sekcija.[1165]

Nadalje, Pučka stranka, iako još nije službeno osnovana, pridružila se 4. ožujka 1919. „Jugoslavenskom klubu" koji su tada činili Slovenska ljudska stranka te ljudi oko *Narodne politike* i Seniorata.[1166] Ključni trenutak dogodio se na sjednici seniora održanoj 6. i 7. svibnja 1919. na kojoj se trebao riješiti konačni ustroj Seniorata te pitanje osnutka političke stranke. Prvi dan sastanka vodio je riječ Velimir Deželić koji je smatrao da se rad Seniorata treba uključiti u sva područja javnog života. Za takav pothvat valjalo je centralizirati seniorat, a ujedno čuvati tajne o samom Senioratu i njegovim „seniorskim akcijama".[1167] No, ono najbitnije vezano za politiku održano je sljedeći dan, 7. svibnja, gdje se odlučilo o osnivanju Hrvatske pučke stranke (dalje: HPS). Nužno je naglasiti kako je na sastanku sudjelovao i nadbiskup Bauer koji je i sam odobrio taj zaključak. Svaki dotadašnji senior morao je ujedno biti i član stranke. Nadalje, utvrđena su pravila Seniorata koji je ujedinio sve seniore u državi i time postao jedinstvena kulturna organizacija koja se nalazi na čelu katoličkog pokreta čime provodi ideologiju pokreta u

[1161] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 85.
[1162] Vidi više u: Ivan ČULO (ur.), *Milan Ivšić: Socijalni duh i narodna politika: Studije, eseji i članci*, Zagreb: Glas Koncila, 2009.
[1163]
[1164] *Vrhbosna*, god. XXXIII, br. 3. i 4, str. 44-45.
[1165] Ivo PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, Zagreb: Hrvatski orlovski savez, 1926., str. 59-60. U kontekstu Omladinske sekcije i osnivanja novih omladinskih i prosvjetnih društava, *Vrhbosna* je 20. veljače 1919. tiskala „Uzorak pravila omladinskog i prosvjetnog društva", Vidi: *Vrhbosna*, god. XXXIII, br. 3. i 4, str. 40-44.
[1166] Tonči ŠITIN, „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)", *Zbornik HKP*, str. 586.
[1167] Z. Matijević, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 88.

kulturnom, socijalnom i političkom smjeru. Ujedno, Seniorat je donio odluku da će sporazumno raditi s jugoslavenskim katoličkim episkopatom te sa Svetom Stolicom.[1168]

Iako je Seniorat odabrao centralistički pristup, po željama Rogulje, ipak su pokrajinski seniorati i okružni zborovi imali visok stupanj autonomije; čak su po načelu demokratizma mogli utjecati i na rad središnjice. No, ipak valja istaknuti da je ogromna većina vodećih seniora po pokrajinama sljedila Roguljinu struju. Stoga, tzv. oporba u Senioratu bila je izuzetno slaba, tj. svedena je na margine. Primjerice u Dalmaciji, kao vodeći ljudi dalmatinskog Seniorata izabrani su don Stanko Banić i Dragan Bartulica koji su bili na liniji Roguljinih razmišljanja, kao što smo vidjeli ranije u radu tijekom Prvog svjetskog rata. Osim toga, decentralizacija se smatrala samo prijelaznom fazom dok ne dođe do konačnog administrativnog uređenja Monarhije. Konačnim ustrojem Seniorata, Rogulja je napokon imao u rukama sredstva za provedbu svog cilja, ujedno i cilja Hrvatskog katoličkog seniorata (HKS), a to je ujedinjenje dviju Crkava i stvaranje jedinstvene slavenske kulture. Novi program Seniorata odobrili su i biskupi na biskupskoj konferenciji u Zagrebu održanoj 15. – 20. srpnja 1919. godine. Naposljetku, valja još naglasiti da seniori nisu poistovjećivali Hrvatski katolički seniorat (HKS) s Hrvatskom pučkom strankom (HPS).[1169]

Odlukom o osnivanju HPS-a definitivno su odnijeli pobjedu tzv. Roguljini „nacionalci" koji su činili većinu seniora u katoličkom pokretu. Ništa više nije stajalo na putu do početka ostvarenja cilja ujedinjenja dviju Crkava i triju naroda u jedan jugoslavenski narod. Današnja historiografija ubraja rad HPS-a kao povijest Hrvatskog katoličkog pokreta, iako on realno to više nije bio. Razlog je tomu to što je pobjedom „nacionalne struje" unutar HKP-a, prva riječ pojma HKP, „hrvatski", potpuno izgubila svoju značajku. Kao što smo vidjeli u prvom dijelu HKP-a, godina 1917./18. označila je postupni gubitak hrvatske značajke u HKP-u, a ulaskom u novu državnu zajednicu, ta značajka je izostavljena. Strah od gubitka hrvatskog identiteta u HKP-u prvi su komentirali Ivan Merz i Ljubomir Maraković. Merz je u politizaciji HKP-a smatrao da se ljudima iz srca oduzima hrvatska nacionalna svijest, dok je Maraković pisao kako to za njega uopće više nije katolički pokret.[1170] Uistinu, obojica su bili u pravu iz razloga što je Rogulja pisao kako treba uništiti sve staro[1171] te kako treba odbaciti plemenski karakter (hrvatski) u nadi

[1168] Z. Matijević, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 89.
[1169] Isto, str. 89-91.
[1170] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 66.
[1171] P. ROGULJA, „Likvidacija stranaka", str. 1.

nadilaženja plemenskih podjela u svrhu stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog naroda te konačni cilj ujedinjenja dviju Crkava, pravoslavne i katoličke. Upravo je odluka crkvenih i katoličkih krugova o potpori o ulasku u Kraljevinu SHS, služila za provedbu glavnog cilja ujedinjenja crkava, a glavna prepreka na tom putu je, dakako, bila „[...] separatistička plemenska politika".[1172] Upravo zbog pokušaja dokidanja tzv. plemena i plemenskih politika, glavni je razlog zašto ulaskom, ali i prije ulaska u novu državnu zajednicu ne bismo smjeli HKP više tako nazivati. Precizniji termin bio bi „katolički pokret" jer se namjerava čitavu populaciju nove države učiniti katolicima. Naravno, Rogulja je bio svjestan da je za takav zahvat potrebno proći barem par generacija kako bi „projekt" bio uspješan. No, čak i pojam „katolički pokret" valja uzeti s dozom opreznosti, jer je seniorat naglašavao kako nova stranka ne smije imati komponentu „konfesionalizma" jer u novoj je državi većina populacije bila „nekatolička". Naglašavalo se pozitivno vjersko stanovište, bez upotrebe riječi „katolička" jer je valjalo što bolje surađivati sa Srbima. Tako Marakovićeve riječi da za njega to više nije čak ni katolički pokret, imaju svoga uporišta. Ono što se često zaboravlja jest da je glavna stavka tzv. originalnog Mahnićevog HKP-a bila radikalizam, tj. nepopuštanje u svojim stavovima. Stoga, Roguljin rad i rad HKS-a u godinama 1917./18./19. temeljen je upravo na suprotnome od onoga što je bila ključna komponenta dotadašnjeg HKP-a. Kako smo vidjeli dosada u ovome poglavlju, Rogulja i seniori u novoj državi bili su spremni na raznorazne kompromise kako bi sproveli ideju o ujedinjenju Crkava. Iako je njihova ideja isto tako rekristijanizacija društva, njihova spremnost na popuštanje, postupno uništavanje hrvatske komponente bila je daleko od bilo kakvog originalnog radikalnog Mahnićeva pristupa. Porazom seniora „integralaca" završio je HKP i započeo jedan potpuno drugačiji katolički pokret s totalno drugom ideologijom. Iako je tema disertacije HKP u Dalmaciji, svakako će biti obrađena Roguljina struja pokreta, ponajviše iz razloga što će uskoro na scenu stupiti pokret pod nazivom „Orlovstvo", koje će se vratiti na početni Mahnićev radikalizam i time označiti novu fazu u oživljavanju HKP-a. No, o tome će riječi biti nešto kasnije u tekstu.

HPS je bio sredstvo Roguljine skupine seniorata s ciljem ostvarivanja ćirilmetodske ideje u novoj državnoj zajednici. Najveći problem bio je, ali i ostao, riješiti „nacionalno pitanje". Naime, seniorat i HPS to su namjeravali riješiti postupnim stapanjem triju plemena (Hrvata, Slovenaca i Srba) u jedan jedinstveni „jugoslavenski" narod. Kao što ćemo vidjeti kasnije u radu, hrvatsko

[1172] Citirano iz: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katolčkog jugoslavenstva*, str. 99; Original vidi u: Augustin GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine / Zelena knjiga*, 1933., str. 50-51.

nacionalno pitanje ostalo je otvoreno kroz cijeli život nove državne zajednice te ju je prožimalo u svim strukturama društva. No, postavlja se pitanje što je s HKP-om. S obzirom na sve navedeno u ovom poglavlju, usprkos očuvanju imena „hrvatski" u nazivu i programu[1173] stranke, ipak je taj naziv bio samo prijelazna faza čiji je cilj jedan „jugoslavenski" narod. Zanos s pojmom „jugoslavenski" prenio se na osnutak „Jugoslavenske katoličke đačke lige" (dalje: Liga) dana 7. i 8. kolovoza na sastanku HKĐS-a i Slovenske dijaške zveze. Sjedište nove organizacije bio je Zagreb, a uskoro je u studenome, osim postojećih akademskih, srednjoškolskih i bogoslovnih sekretarijata, osnovan i ženski sekretarijat. Službeno glasilo Lige bila je *Luč*.[1174]

Završio bih ovo poglavlje citirajući zapažanje znanstvenika Ivana Ćubelića koji je istraživao arhivsku građi o biskupskim konferencijama između 1919. – 45. Naime, Ćubelić je u vezi sa senioratom u kontekstu biskupske konferencije održane 15. – 20. srpnja 1919. zamijetio sljedeće:

„No, neizbježan je dojam da se Seniorat htio postaviti kao savjetnik i mentor Episkopatu i čitavom katoličkom društvu svojim političkim stavovima, ali je i priličnom 'klerikalizacijom' zadirao u čisto disciplinska i unutarcrkvena pitanja odnosa biskupa i svećenika itd."[1175]

4. 1. 2. Katoličko đaštvo neposredno prije i poslije ulaska u novu državnu zajednicu

Hrvatsko katoličko đaštvo budno je pratilo događaje i opcije Hrvatske za vlastitu budućnost. Važan korak prema ideji jugoslavenstva dogodio se na sastanku predstavnika svih hrvatskih i slovenskih akademskih društava i bogoslovnih zborova 26. i 27. srpnja 1918. godine. Glavni zaključak jest osnutak jedinstvenog „Đačkog saveza" koji je okupio hrvatsku i slovensku đačku inteligenciju, uključujući onu u Beču.[1176] Novi Đački savez promovirao je ideju „kulturnog jedinstva" Jugoslavije.[1177] Iz pisanja đačke *Luči,* temeljna ideja jest promicanje „jugoslavenstva", pogotovo u kulturnom smislu. Skretanje od hrvatske prema jugoslavenskoj ideji nije nimalo začuđujuće s obzirom na ulazak u novu državnu zajednicu. No, za razliku od HPS-a, đaštvo je imalo ostati čisto na vjerskim i kulturnim temeljima bez ikakva upliva u politiku. Takav je stav potvrđen rezolucijama Hrvatskog katoličkog narodnog đaštva (dalje: HKNS) u Zagrebu

[1173] Vidi program stranke u: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, „Što je Hrvatska Pučka Stranka i što ona hoće?", str. 299-315.
[1174] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 129.
[1175] I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije", str. 515.
[1176] *Luč*, god. XIV, br. II.-III, str. 74-75.
[1177] Isto, br. IV.-V, str. 105-106.

donesenima početkom 1919. godine.[1178] Nakon ulaska u novu državnu zajednicu, pokrenuto je oživljavanje rada organizacija narodnog đaštva diljem Hrvatske. Tako je u Dalmaciji ponovno započeto u Splitu i Dubrovniku održavanje sastanaka. Sastanci su bili pretežno orijentirani na kulturni dio.[1179] Daljnje oživljavanje kulturnog rada đaštva dogodilo se na predstavničkom sastanku HKNS-a u Zagrebu 13. – 14. travnja 1919. godine. Ponovno su se na sastanku okupili predstavnici svih hrvatskih akademskih društava i zborova. Na sastanku su se sudionici dotakli i točke o odnosu prema sokolstvu koji je bio „liberalnog", a često i protukatoličkog usmjerenja, te pokušaju oživljavanja omladinskih društava. Zaključeno je da pokrajinska predstavništva izrade izvještaj o stanju katoličkog pokreta u vlastitim pokrajinama te su dogovoreni novi sastanci za pojedine regije.[1180] Tako je za Dalmaciju sredinom svibnja stigao poziv od „Pavlinovića" na ponovnu izgradnju omladinskih društava, tj. oživljavanje „đačkog pokreta" na razinu na kojoj se nalazio prije početka rata. Naglašena je apolitičnost te usmjeravanje prema dalmatinskom seljaku i radniku.[1181]

Veliko katoličko buđenje hrvatskog i slovenskog đaštva dogodilo se u kolovozu 1918. godine. Naime, tada su održana čak četiri važna pokrajinska sastanka te možda i najvažaniji za budućnost pokreta u Hrvatskoj, socijalni tečaj na Homcu u blizini Ljubljane. Naime, taj socijalni tečaj bio je prvi po redu od katoličkih događaja unutar đačke organizacije, a održao se od 1. do 5. kolovoza 1919. godine. Na tom tečaju, na kojem je sudjelovala hrvatska katolička inteligencija, začeta je ideja o započinjanju provedbe organizacije „Orlovstva".[1182] Naime, Orlovstvo nije bila nikakva novina, već je to bila oranizacija katoličke mladeži prvotno osnovana krajem 19. stoljeća u Češkoj kako bi parirala tadašnjoj „liberalnoj" organizaciji Sokolstvo. Orlovstvo je bilo poznato po svojim tjelovježbenim društvima preko kojih su se širile katoličke ideje. Iz Češke taj je organizacijski oblik stigao u Sloveniju, a zatim se na socijalnom tečaju na Homcu rodila ideja da se takva organizacija proširi na hrvatski teritorij.[1183] Već u rujnu iste godine, Pavao Jesih započeo je rad oko orlovstva među zagrebačkom katoličkom omladinom, a Dragutin Kniewald na takvoj je organizaciji započeo raditi u Senju, gdje je već u rujnu osnovan gimnastički odsjek. Ideja

[1178] Isto, br. 6.-7, str. 171-172.
[1179] Vidi: Isto, str. 176.
[1180] *Luč*, god. XIV, br. 8, str. 202-203.
[1181] *Jadran*, god. I, br. 71 (15. svibnja), 1919., str. 1.
[1182] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 61.
[1183] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 133.

uvođenja gimnastike u omladinska društva i đačke organizacije u Hrvatskoj našla je izvrstan odaziv te je dana 26. studenog 1919. HKNS preporučio omladinskim društvima uvođenje gimnastike. Razvoj orlovstva može se pratiti preko omladinskog tečaja na Uskrs u Zagrebu kada su se izvodile orlovske vježbe te posebice na orlovskom taboru u Mariboru (30. srpnja – 2. kolovoza 1920.),[1184] na kojem je sudjelovalo oko 5000 Hrvata. Ovaj događaj organizirala je slovenska „Orlovska zveza", a HKNS je angažirao odbor koji će se pobrinuti da što više hrvatske mladeži sudjeluje na toj katoličkoj manifestaciji koja je ujedno bila prva takva u novoj državi.[1185] Dan poslije tabora održan je i orlovski tečaj koji je vodio Dragutin Kniewald za hrvatsku katoličku mladež. Napredak orlovstva u Hrvatskoj očitovao se u osnutku „Saveza gimnastičkih odsjeka" za srednjoškolce 4. kolovoza, koji je kasnije u Mariboru 30. listopada službeno imenovan u „Savez gimnastičkih odsjeka" (dalje: SGO) u koji su ušli svi omladinski i đački gimnastički odsjeci. Nedugo nakon tog događaja, SGO se učlanio 12. prosinca 1920. u slovensku „Orlovsku zvezu". Tako možemo pratiti neslužbeni razvoj „Orlovstva" od tečaja na Homcu početkom kolovoza 1919., pa sve do kraja 1920. godine.[1186]

No, vratimo se na sastanke u kolovozu 1919., među kojima je za ovaj rad najvažniji onaj održan u Mostaru 15. – 17. kolovoza, jer se sastanak odnosio na Bosnu i Dalmaciju.[1187] Prema rezolucijama prihvaćenima na sastanku, đaštvo se zauzelo za vjersko obrazovanje u svim školama, nepripadanje bilo kojoj političkoj stranci, a najvažnija rezolucija bila je da đaštvo „(...) smatra narodno i državno jedinstvo apsolutnom političkom, ekonomskom i kulturnom potrebom".[1188] Đaštvo je izabralo kao svoj znak plavo-bijelo-crvenu trobojnicu s križem i bršljanom. Takvu sličnu oznaku kasnije će preuzeti organizacija „Križarstva" u 30-im godinama 20. stoljeća.[1189]

Nadalje, izglasana je promjena imena društva u „Jugoslavensko katoličko akademsko prosvjetno društvo 'Pavlinović'". Od ostalih odluka, društvu su se pridružila i bogoslovna društva u Dalmaciji: Milovan, Iskra i Akvinac.[1190] Zadar je proglašen sjedištem Društva, ali zbog situacije s Talijanima, Split je bio privremeno središte. „Pavlinović" je ipak bio prisiljen prebaciti svoju

[1184] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 948.
[1185] Isto, str. 948.
[1186] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 134.
[1187] *Luč*, god. XIV, br. IX-X, str. 1.
[1188] *Jadran*, god. I, br. 149 (23. kolovoza), str. 2.
[1189] Isto, str. 3.
[1190] Dubrovačka bogoslovna društva „Iskra" i „Akvinac" osnovala su u Dubrovniku knjižnicu „Pavlinovića" nakon sastanka u Mostaru na kojem su njihovi predstavnici sudjelovali. Vidi: *Luč*, god. XV, br. 8. i 9, 1920., str. 71-72.

središnjicu u Zagreb zbog situacije s Italijom u Zadru.[1191] Zatim, zadržana je podjela na četiri pododbora: zadarski, splitski, dubrovački i otočki. Ove rezolucije nisu javno objavljenje u *Jadranu* jer se od rujna do prosinca 1919. odvijao tipografski štrajk.[1192]

Prikazivanjem vjernosti državi i pozivanje na zajednički rad na političkom, kulturnom i ekonomskom području jasan su izraz podrške tadašnjoj ideologiji jugoslavenstva u kojoj se katoličko đaštvo skupa s katoličkom inteligencijom nadalo rješenju kulturnog i vjerskog jedinstva te pobošljanju gospodarskog stanja svih hrvatskih regija. Takav početni zanos jugoslavenstvom bio je u nadi zajedničkog rada triju „plemena" i dviju kršćanskih vjera, koji će s vremenom splasnuti. Naime, valja ponovno spomenuti tzv. katolički idealizam i njegov doprinos nadama cjelokupnog katoličkog pokreta u hrvatskim i slovenskim zemljama Kraljevine SHS. Dovoljno je sjetiti se predavanja Šimraka u Ljubljani u kolovozu 1913. kada je govorio o nemogućnosti suradnje sa srpskim pravoslavljem, ali je katolički idealizam/univerzalizam predvladao u srcima hrvatske i slovenske katoličke inteligencije.

Osim oživljavanja društva „Pavlinović" u Dalmaciji, nastavljen je unutarnji rad u dalmatinskim bogoslovnim zborovima. Prvi među njima bio je franjevački zbor „Milovan" u Makarskoj, koji je nakon rata nastavio s unutarnjim, pretežito prosvjetnim radom.[1193] Sličnim stopama nastavio je bogoslovni zbor „Iskra" u Dubrovniku, gdje se, osim o prosvjetnim pitanjima, raspravljalo na sastancima i o socijalnim pitanjima.[1194] Osim ova dva zbora, postojala je organizacija franjevačke omladine u Sinju na sjemeništu. Naime, tu je postojala sekcija Marijine kongregacije na kojoj se odvijao literarni rad.[1195] Ujedno, u Sinju je početkom rujna 1920. održan omladinsko-prosvjetni tečaj sa svrhom da katoličku mladež obrazuje u osnivanju i vođenju takvih društava.[1196] Sinj je bio vrlo zanimljiv slučaj, jer je u njemu bio jak utjecaj franjevaca koji su podupirali rad HPS-a i njegovu ideologiju, o čemu će riječi biti u sljedećem poglavlju.

[1191] *Jadran*, god. II, br. 57 (10. ožujka), 1920., str. 2.
[1192] Rezolucije preuzete iz: Ivan UGRIN, *Hrvatski katolički pokret u splitsko-makarskoj biskupiji 1919.-1929.*, Diplomski rad, Zagreb: Katoličko-bogoslovni fakultet, 1993. Dostupno online u formi podlistka u *Slobodnoj Dalmaciji*.
https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=640955&pv_issue_no=930525_A
[1193] Vidi: *Luč*, god. XIV, br. IX-X, str. 250-251.
[1194] Vidi više: Isto, str. 250.
[1195] Vidi: isto, str. 256.
[1196] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=640955&pv_issue_no=930525_A

4. 1. 3. Uloga HPS-a u Dalmaciji u prvim godinama nove države

U Dalmaciji je ideja o novoj jugoslavenskoj naciji isto tako dobrim dijelom, posebice u gradovima, dočekana izuzetno pozitivno. Isto se odnosi i na dio katoličkog klera gdje tadašnji splitski biskup Juraj Carić već 28. listopada 1918. pozdravlja novu jugoslavensku državu. No, kada govorimo o Dalmaciji, valja biti oprezan sa zanosom o ideji jugoslavenstva. Naime, za razliku od sjeverne Hrvatske, Dalmacija je stoljećima imala problema s talijanskim presezanjima. Stoga, naklon prema ideji jugoslavenstva, posebice u obalnom području, valja gledati iz perspektive straha i nepovjerenja prema Italiji.[1197] Jugoslavenstvo je u tom pogledu u tom vremenskom periodu bilo najbolja obrana od Talijana. Smatralo se da će nova država puno bolje zaštititi građane od Italije. Tako je Privremena vlada Dalmacije pozvala srpsku vojsku, što je bio odgovor na hrvatska područja koja su bila pod okupacijom talijanske vojske. No, naravno, svakako je bio velik broj onih koji su u Dalmaciji imali veliku želju za stvaranjem zajedničke države sa Srbijom. Ujedno, ulazak je srpske vojske u dalmatinske gradove narod dočekao s oduševljenjem.[1198]

U takvoj situaciji, Seniorat je morao brzo djelovati kako bi dobio što više pristaša u Dalmaciji na svoju stranu. Agitacija HKS-a u Dalmaciji započela je nakon plenarnog sastanka u Zagrebu u studenome 1920. godine. Odlučeno je da se agitacija vrši preko okružnih zborova. Već u prosincu 1918. dalmatinski okružni zbor počeo je svoj rad na uspostavi nove stranke i njihove glasačke baze. Veliki poticaj propagiranju ideja Seniorata i budućeg HPS-a u Dalmaciji pripada svakako pokretanju novog katoličkog dnevnika u Splitu 2. veljače 1919. godine. Dnevnik je u svojoj suštini bio glasilo Seniorata u Dalmaciji. U svome prvom broju govori u uvodniku o jugoslavenskoj državi i „Jugoslaviji" te stavlja naglasak na brigu o nižim društvenim slojevima seljaka i radnika.[1199] Važnost glasačke baze u Dalmaciji iskazuje se u tome što je Korošec, jedan od glavnih članova Slovenske ljudske stranke, doputovao krajem travnja 1919. u Dalmaciju kako bi agitirao za novu stranku. Pripomoć Korošecu u Dalmaciji pružili su Rogulja, koji je isto tako doputovao u Dalmaciju te don Stanko Banić, tadašnji dalmatinski senior. Korošec je prvotno preko Klisa i Dicma došao u Sinj gdje ga je dočekao velik broja građana i gradskih uglednika. Povodom njegova dolaska, održan je 27. travnja pouzdani sastanak na kojem se okupilo oko 200 seljaka te nešto građanstva i radnika. Sudionici sastanka upoznali su se s programom stranke te su doneseni

[1197] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 77.
[1198] Isto, str. 78.
[1199] *Jadran*, god. I, br. 1 (2. veljače), 1919., str. 1.

sljedeći zaključci: seljaštvo Sinja slaže se s programom stranke i odlučuje osnovati organizaciju Pučke stranke za Sinj i sinjski kraj, daje se povjerenje Jugoslavenskom klubu u privremenom narodnom predstavništvu u Beogradu, da što prije dođe do ostvarenja želja stanovništva Sinjske krajine te, naposljetku, ono najvažnije, da se čim prije riješi težačko pitanje.[1200] Iz razgovora predstavnika buduće Pučke stranke i seljaštva u Sinju vidljivo je kako su seljaci zabrinuti, osim oko rješavanja svog agrarnog pitanja, i za problem talijanskih presezanja u Dalmaciji te zarobljenih Hrvata od strane talijanske vojske. No, isto tako, tadašnji sinjski gvardijan Mijo Kotoraš[1201] uvjeravao je narod kako je najbolje da „[...] zaborave stare zadjevice i da svi se bratski gledaju u novoj državi Jugoslaviji, koja je dična majka Srbu, Hrvati i Slovencu [...]“.[1202] Nakon Sinja, Korošec se zaputio u Trogir preko Kaštela gdje se susreo sa župnikom Vinkom Brajevićem i njegovim krugom istomišljenika. Naime, valja se podsjetiti onoga što je izneseno ranije u radu, da je Brajević, prijatelj Rogulje i Eckerta, odlukom tadašnjeg crkvenih vlasti u Splitu, zbog svoje političke orijentacije, smješten kao župnik u Segetu. U tim razgovorima, uglavnom je riječ bila o lokalnim prilikama te, naravno, o agitaciji za Pučku stranku.[1203] Nakon Trogira, Korošec se u noćnim satima 28. travnja uputio za Split u kojem je bio već zakazan sastanak pouzdanika iz cijele Dalmacije na dan 29. travnja. Glavna točka sastanka bio je dogovor o organizaciji Pučke stranke u Dalmaciji.[1204] U tu svrhu, Korošec je održao veliki govor o potrebi osnutka Pučke stranke te o njezinu radu na pravima seljaka i radnika. Korošec je u tom govoru naglasio kako stranka nije „klerikalna”, već samo stoji na kršćanskim načelima.[1205] Osim Korošeca, na sastanku su govorili Rogulja o programu stranke, Marko Vunić o organizaciji stranke te Dragan Bartulica o „štampi”. Ujedno, na sastanku su osnovani sekretarijat i privremeni uži odbor za stranku, a donesen je „nacrt za statut”, prema kojemu se u dalmatinskim selima imalo osnovati „seoske zborove”, u gradovima „klub pučke stranke”, te pokrajinsko pučko vijeće. Prema nacrtu određeno je i da se održavaju sastanci pouzdanika kao za pokrajinu te „sastanci pouzdanika ili veliko vijeće Pučke stranke” čiji su sudionici trebali biti glavni predstavnici pokrajina, a takav je sastanak imao biti najveći stranački forum.[1206] Zaključak sastanka glasio je:

[1200] Isto, god. I, br. 64 (29. travnja), 1919., str. 2.
[1201] Više o Miji Kotorašu vidi u: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, str. 94.
[1202] *Jadran*, str. god. I, br. 64, str. 2.
[1203] Isto, br, 65 (30. travnja), str. 2.
[1204] Isto, god. I, br. 59 (23. travnja), str. 2.
[1205] Isto, br. 65, str. 2.
[1206] Vidi više: „Organizacija pučke stranke. (Nacrt za štatut)“, *Jadran*, god. I, br. 65 (30. travnja), 1919., str. 3.

„Pouzdani sastanak istomišljenika iz Dalmacije od 29. travnja 1919. slaže se s načelima pučke stranke, i zaključuje da će provesti po cijeloj pokrajini njezinu organizaciju i glasovati samo za njezine kandidate."[1207]

Koroščevo putovanje po Dalmaciji označilo je stvarni početak organiziranja i agitiranja za ideje i osnutak buduće Pučke stranke. Težište je stavljeno na pridobivanje najbrojnijeg seljačkog i radničkog sloja u Dalmaciji. No, politička ideologija bila je „jugoslavenstvo", ali na katoličkom/kršćanskom stanovištu. Zanimljivo je istaknuti kako je u tome najveću pomoć pružio, ali i sudjelovao u donošenju odluka, upravo krug seniora „nacionalaca", u prvom redu: Banić, Bartulica, Vunić, Brajević itd. Upravo su oni tijekom Prvog svjetskog rata porazili sve one u HKP-u koji su bili na liniji pravaških ideja, ali porazom Austro-Ugarske, predvladala je Roguljina struja u Dalmaciji. Osim uspjeha u Sinju, Pučka stranka dobit će veliku podršku u Imotskoj krajini zbog velike potpore franjevaca. Oba grada i njihove regije bili su pod velikim utjecajem prvenstveno franjevačkog svećenstva. Osim te dvije regije, franjevci i ostalo svećenstvo imali su dobar ugled u dolini Neretve te u Dubrovniku. Tako je Pučka stranka našla velikog saveznika u franjevcima i u lokalnom svećenstvu u dalmatinskom zaleđu.[1208] Najsnažnija organizacija franjevaca u Dalmaciji bila je Provincija Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji, koja je brojala 153 svećenika, 32 klerika, 12 novaka, 15 laika, 5 oblata, 112 dječaka u sjemeništu.[1209] Uz njihovu potporu i utjecaj u Dalmaciji, Pučka je stranka krajem 1919. i početkom 1920. postala, uz Demokratsku stranku, najsnažnija u Dalmaciji.[1210]

No, u Splitu je bilo i kritika upućenih *Jadranu* i pokušaju osnutka Pučke stranke od strane *Novog doba,*[1211] lista sličnih političkih nazora kao *Jadran*, ali različitih oko uloge Crkve i svećenstva. Tako je *Novo doba* kritiziralo pokušaj osnivanja i agitaciju za HPS.[1212] Osim toga, u lipnju 1919. Prvislav Grisogono, jedan od osnivača Demokratske stranke, optužio je upravu Provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji da su izvorište srbofobskih i austrofilskih akcija te da im se centar nalazi u Sinju. Početkom godine, fra Ante Cikojević, član HKP-a i franjevački provincijal koji je prethodno djelovao na „pravaškim", a zatim na „jugoslavenskim" idejama,

[1207] *Jadran*, god. I, br. 65, str. 3.
[1208] Branko KASALO, „Recepcija nove jugoslavenske države u dalmatinskom zaleđu", u: Ante BRALIĆ, Branko KASALO (ur.), *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., str. 123.
[1209] Vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, str. 102.
[1210] Usp. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, str. 102; Tonči ŠITIN, „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)", str. 585.
[1211] *Novo Doba*, 9. lipnja 1918.-22. travnja 1941. Dostupno online: http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=368
[1212] Usp. *Jadran*, god. I., br. 62 (26. travnja), str. 2; *Novo Doba*, god. II, br. 90, str. 1.

odlučio je ukloniti sve fratre iz Sinjske i Cetinske krajine koji su zagovarali jedinstvo Hrvata i Srba, počevši od gvardijana sinjskog samostana Vice Grujice, na čije je mjesto došao Mijo Kotoraš. Zanimljivo je kako je *Novo doba* napalo političku orijentaciju Provincije te optužilo i Kotoraša da je zaprijetio svim svećenicima izgonom iz Sinja i Cetinske krajine.[1213] *Novo doba* pisalo je protiv vodstva franjevaca s optužbama da rade protiv Srba te da su austrofili, iako s druge strane, program Pučke stranke jest približavanje „narodnom jedinstvu" i rješenju seljačkog pitanja. Ovdje se očito radi o nesnošljivosti Demokratske stranke prema budućoj Pučkoj stranci iz razloga što je gjedaju kao „klerikalnu", bez obzira na to što je njezin program u suštini „jugoslavenski". Ujedno, iz članka *Novog doba* jasno je da Cikojeviću zamjeraju njegov angažman u „pokojnome" *Danu.*[1214] Osim toga, jačanje Pučke stranke u Dalmaciji štetilo bi interesima Demokratske stranke i zbog toga dolazi do izokretanja činjeničnog stanja oko optužbi na političku orijentaciju vodstva Provincije i njezina glavnog čovjeka fra Ante Cikojevića. S druge strane, Pučkoj stranci važan je dio programa ležao u rješavanju težačkog pitanja pa su čak na svoju stranu pridobili don Franu Ivaniševića kojemu je socijalno pitanje bilo temelj djelovanja, još i prije samog početka HKP-a u Dalmaciji.[1215] Stoga, ovdje je bila riječ o problemu vjerske katoličke orijentacije Pučke stranke i pokušaju njezina diskreditiranja, pogotovo oko izjave Kotoraša u vezi s izgonom svećenika koji nisu na liniji Pučke stranke.

Krajem 1919., Cikojević je otputovao u Beograd s ciljem rješavanja napada na Provinciju u Dalmaciji. Ministar vjere Alaupović uvjeravao ga je kako treba raditi na jedinstvu države. No, najzanimljiviji je odgovor Cikojevića koji je tom prigodom rekao kako je oduševljen novom državom, „[...] ali mi hoćemo da smo Hrvati i katolici".[1216] Nadalje, Cikojeviću je u Beogradu rečeno da je HPS u vladi daleko najomraženija stranka.[1217] Iako su Cikojević i franjevačka Provincija u Dalmaciji itekako podupirali novu državu, problem je očigledno bio oko njihova katoličkog, ali i poimanja pojma jugoslavenstva. Naime, u istraživanjima povjesničara Stipana Trogrlića oko osobe Ante Cikojevića i njegova posjeta Beogradu, autor je zaključio kako je riječ

[1213] Vidi: *Novo* Doba, god. II, br. 135, str. 2; S. TROGRLIĆ, „Politička orijentacija i političko djelovanje fra Ante Cikojevića (1910.-1935.)", str. 476-477.
[1214] *Novo doba*, god. II, br. 135, str. 2.
[1215] Vidi: Frano IVANIŠEVIĆ, „Težački pokret", *Jadran*, god. I, br. 100 (21. lipnja), str. 2.
[1216] Citirano iz: S. TROGRLIĆ, „Politička orijentacija i političko djelovanje fra Ante Cikojevića (1910.-1935.)", str. 478; Original vidi u: Ante CIKOJEVIĆ, Don Miho Pavlinović. Prigodom Stogodišnjice rođenja (1831.-1931.), *Izabrani spisi*, (priredio Milan Glibota), Matica hrvatska – ogranak Imotski i Općina Lovreć, Studenci 2008., 19.
[1217] Isto, str. 478.

o dvije koncepcije jugoslavenstva. Prva je beogradska unitaristička, a druga koncepcija HPS-a koju su podupirali fratri Provinije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji.[1218] No, ipak situacija nije baš tako jednostavna i dualistička. Kako je već opisano u poglavlju oko HPS-a i njegove ideologije, konačna svrha stranke isto je tako na liniji unitarizma, što se imalo postići u budućnosti postupnim putem. Rogulja je smatrao kako će se s vremenom tri plemena stopiti u jedan „jugoslavenski" narod. Stoga, očito je da u samoj stranci, barem u Dalmaciji, nekima nije bio jasan konačni cilj HPS-a. Postići ćirilmetodsku ideju i jedinstvo dviju Crkava zahtijevalo je žrtvu ukidanja plemenskih identiteta. Usprkos putovanjima Rogulje i Korošeca u Dalmaciju na svome agitacijskom putu, dobiva se dojam da franjevci nisu imali identičnu koncepciju kao Rogulja, tj. barem onu „narodnu" komponentu, dok je vjerska, dakako, bila jasna svima. Maloprije u tekstu vidjeli smo kako je Cikojević početkom 1919., barem prema pisanjima *Novog doba,* isključio sve fratre koju su zastupali ideju jedinstva Hrvata i Srba.[1219] Iz ovoga se može zaključiti kako Cikojević, ali vjerojatno i dalmatinski franjevci spremni na žrtvu za ostvarivanje ćirilmetodske ideje i poboljšanja stanja seljaka, ipak nisu spremni žrtvovati gubitak hrvatskoga identiteta.

4. 1. 4. Nastavak razvoja Pučke stranke u Dalmaciji nakon odlaska Korošeca

Osnutak HPS-a u svibnju 1919. ubrzao je proces regrutiranja stranačke baze, ali i povezivanja Pokrajinskih vijeća Pučke stranke. Za Pokrajinsko vijeće Pučke stranke u Dalmaciji bili su izabrani: Bartulica, Ivo Juras, don Jerko Vodanović i seljak Pero Klaić.[1220] Druga polovina 1919. prošla je u uvjeravanju stanovništva Dalmacije u ciljeve stranke. Veliku agitaciju HPS je vodio preko seniorskog lista *Jadran* koji je izlazio u Splitu od početka veljače 1919. sve do uvođenja diktature 1929. godine. U svojim pisanjima *Jadran* se uglavnom bavi agrarnom reformom, seljaštvom i radništvom te poboljšanjem gospodarskog stanja Dalmacije.[1221] Pred početak nove školske godine, *Jadran* je pisao i o „oživljavanju" omladinskih društava čiji je rad skoro u potpunosti prestao s Velikim ratom. U tom pozivu korišten je stari slogan: „Čija je mladost, onoga je budućnost".[1222] Krajem kolovoza potvrđen je uspjeh HPS-a u Sinju i Cetinskoj krajini gdje je pao dogovor između vođa HPS-a u Sinju i seljaštva, pri čemu je prihvaćen program Pučke

[1218] Vidi: Isto, str. 478.
[1219] *Novo* Doba, god. II, br. 132, str. 3; S. TROGRLIĆ, „Politička orijentacija i političko djelovanje fra Ante Cikojevića", str. 476.
[1220] Tonči ŠITIN, „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)", str. 586.
[1221] Vidi više: *Jadran*, god. I, br. 100-179.
[1222] Isto, br. 137 (6. kolovoza), 1919., str. 2.

stranke te je proglašena pobjeda nad Demokratskom strankom.[1223] U Splitu je Pučkoj stranci glavna točka rada bila poboljšanje gospodarskih uvjeta diljem Dalmacije. Nadalje, u svrhu promicanja kulturno-religijskog jedinstva u novoj državi, održan je 3. rujna 1919. u Splitu sastanak svećenstva Zapadne i Istočne crkve. Na sastanku je doneseno pet rezolucija, među kojima su najvažnije one o kulturnom jedinstvu (prestanak razlikovanja Srba, Hrvata i Slovenaca) te politički rad za opće dobro države, a time i opće dobro naroda s naglaskom na kulturno-socijalna pitanja.[1224] Zatim, početkom prosinca 1919., splitski klub Pučke stranke u Splitu je uputio prosvjednu notu vlastima u Beogradu oko nestašice hrane, te problema prijevoza ugljena iz Mostara u Split. Naglasak je na poboljšanju osnovnih životnih uvjeta. Naposljetku, izražena je podrška dosadašnjem i budućem radu Jugoslavenskog kluba u rješavanju ustavnog pitanja i socijalnom poboljšanju sitnog puka.[1225] Osim u Splitu, ogranci Pučke stranke u Dalmaciji nastavili su rad u Sinju[1226] te okolici Splita u vidu ličnosti Frane Ivaniševića koji je krajem godine pozivao na ujedinjenje oko rješavanja gospodarskog pitanja Dalmacije, tj. problema gladi i socijalnog pitanja. Naime, u svome pozivu „narodu Jugoslavije" Ivanišević govori kako je glavno pitanje opstanka naroda Srba, Hrvata i Slovenaca koji se okupio i ujedinio u jedan narod, kršćanska ljubav prema bližnjem, sloga, rad i napredak Jugoslavije kako bi se pobrinuo za cjelokupni jedinstveni narod.[1227] Ivanišević je ovim tekstom, ali i svojim postupcima na svećeničkom sastanku u rujnu, jasno dao do znanja da je na liniji mišljenja HPS-a, a kao glavna motivacija jest zajednički rad „ujedinjenog" naroda na rješavanju prvenstveno socijalnih pitanja u državi, pogotovo u Dalmaciji koja je gospodarski zaostala. Time je spreman na suradnju s pravoslavnim svećenstvom, ali i vlastima u Beogradu u svrhu rješavanja tog pitanja. Upravo će se kod gospodarskog pitanja lomiti koplja između HPS-a i Radićeva HPSS/HRSS-a. Uzimajući u obzir da je ogromna većina hrvatskog naroda tada bila „seljačkog" sloja, a time i najbrojnijeg, borba oko glasova lomila se ponajviše na rješavanju socijalnog pitanja.

Protukatolički tisak kritizirao je HPS kao opasni „klerikalizam". Poznavajući razvoj HKP-a u Dalmaciji za vrijeme Austro-Ugarske, kritizirao je njegovu povezanost s Bečom i Rimom.[1228]

[1223] Isto, br. 156 (1. rujna), str. 1.
[1224] Frane IVANIŠEVIĆ, „Da smo na čistu", *Jadran*, god. 1, br. 165 (12. prosinca), 1919., str. 2.; *Jadran*, god. I, br. 168 (16. prosinca), str. 2.
[1225] isto, br. 160 (5. prosinca), str. 3.
[1226] Isto, br. 163 (10. prosinca), str. 3.
[1227] F. IVANIŠEVIĆ, „Ljudima dobre volje", *Jadran*, god. I, br. 176 (25. prosinca), str. 2.
[1228] T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 586.

HPS u Dalmaciji branio se kako njegovi protivnici vide njihovu „kulturnu borbu" kao „klerikalizam", a ustvari je to borba za autonomiju katoličke i pravoslavne Crkve. Isto tako piše se kako „Pučka stranka nije klerikalna, nego narodna i kršćanska".[1229] U zaključku članka traži se poštovanje vjerskog i moralnog čuvstva naroda.[1230] Propaganda za HPS u Dalmaciji išla je uglavnom preko splitskog *Jadrana* kojim su se branila načela stranke, ali i napadala opozicija koja im je prijetila oduzimanju glasova. Naravno, tu je bila riječ u prvom redu oko Stjepana Radića kojega su nazivali „indijskim čarobnjakom" koji ruši rad i red u parlamentu te obmanjuje vlastite glasače.[1231] U svrhu suzbijanja Radićeva utjecaja, tajništvo PS-a u Splitu pozvalo je župnike i „utjecajnije" težake na organizaciju rada. Pouzdanici kotareva u Dalmaciji za PS sastali su se 20. veljače 1920. gdje su donijeli zaključak...

„[...] da se u središtu svakog kotara osnuje kotarsko tajništvo PS-a koje bi, u suradnji s pokrajinskim tajništvom i vodstvom u Splitu, rukovodilo radom stranke na svom području. Osim toga, pristupilo bi se formiranju Kluba PS-a i privremenom vodstvu stranke (Pokrajinsko pučko vijeće) s poslovnim odborom od pet članova."[1232]

Sve navedeno trebalo je ići u prilog jačanju HPS-a u Dalmaciji. Dalmacija je za HPS bila od izuzetne važnosti zbog njezina broja stanovnika i to pretežno seljačkog/težačkog puka koji je valjalo pridobiti na svoju stranu kroz poboljšanje njegova gospodarskog stanja. Važnosti Dalmacije za HPS očituje se u odluci Jugoslavenskog kluba da u kolovozu pošalje svoje „prvake" Banića i Šimraka na novu agitaciju za HPS. Uspjeh njihove agitacije učitovao se na težačkom sastanku u Splitu koji je održan 11. i 12. listopada 1920., a na njemu su težaci izložili svoje zahtjeve da nova država gleda pozitivno na kršćanstvo, na težake te pozvali na poštovanje ravnopravnosti triju naroda. Za težake možda i najvažnija rezolucija bila je otvoreni poziv na rješavanje agrarnog pitanja. Na saboru u Splitu govorio je i glavni predstavnik HPS-a don Stanko Banić koji je spomenuo nezadovoljstvo oko neravnopravnog statusa Hrvata, a pogotovo hrvatskog seljaštva. Ujedno, na saboru je prihvaćena i rezolucija kojom je službeno za Dalmaciju prihvaćen naziv stranke „Hrvatska pučka stranka".[1233]

Zanimljivost sa Težačkog sabora u Splitu jest da je za predsjednika skupštine izabran težak Ante Vujica koji je bio orijentiran proaustrijski u vrijeme bivše države, a u novoj državi govorio

[1229] J. Š. (Janko Šimrak?), „Jeli nam potrebit kulturni boj", *Jadran*, god. II, br. 31 (8. veljače), 1920., str. 1.
[1230] Isto, str. 1.
[1231] *Jadran*, god. II., br. 59 (12. ožujka), 1920., str. 2.
[1232] T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 587.
[1233] Isto, str. 587.

je protiv Srba i protiv same države. Ujedno, na saboru je sudjelovao i don Mijo Kotoraš, za kojeg bi se prema izjavama za vrijeme posjeta Korošeca gradu Sinju, dalo reći da je unitarist[1234] iako je realno bio u Austro-Ugarskoj na prijašnjoj pravaškoj liniji. Uglavnom, Kotoraš koji je pred Korošecom u Sinju pozivao na „jedinstvo", iz izvještaja ministra Krstelja vidljivo je da je on zapravo srbofob te je i prije rata pozivao na mržnju prema Srbima.[1235] Iz pisanja splitskog *Novog doba* uočava se izuzetno nepovjerenje prema tzv. „jugoslavenskom" usmjerenju predstavnika HPS-a u Dalmaciji.[1236] Ovu pretpostavku potvrđuje istraživanje Branka Kasala u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, preciznije, izvještaja Pokrajinske vlade u Dalmaciji. Naime, tadašnji izvještaji jasno pokazuju da, iako u načelu HPS izražava odanost kralju i državi, te plemensku i vjersku toleranciju, agitacija stranke po unutrašnjosti Dalmacije pokazuje suprotnu situaciju. Naime, u izvještaju stoji da „fratri" siju vjersku i plemensku mržnju te zazivaju bivšu državu, a da za ekonomsku situaciju krive Srbiju. Autor zaključuje da, iako ove izvještaje treba uzeti s rezervom, „[...] vidljivo je kako je političko djelovanje HPS-a na terenu bilo jednim dijelom u suprotnosti s njegovim programskim stavovima na najvišoj razini."[1237] Posebnu krivnju Pokrajinska vlada svaljuje na franjevce, te je vlada čak tražila premještaj određenih franjevaca, ali nije naišla na suradnju s glavnim provincijalom Cikojevićem. Možda i najveća zanimljivost iz izvještaja jesu optužnice na glasilo *Jadran* čija je izvorna svrha bila agitacija za jugoslavensku ideju jer je ipak *Jadran* bio glasilo seniora u Dalmaciji. Nadalje, u izvješću Pokrajinske vlade o situaciji u Imotskoj krajini spominju se pojedina sela poput Vinjana, Lovreća, Podbablja i Studenaca u kojima se ne spominje ime kralja, te se potiče mržnja prema Srbima i pravoslavlju. Izuzetak je jedino centar grada gdje se potiče ideja ujedinjenja. Vlada je to pripisivala djelovanju „klerikalne" stranke prije rata.[1238] Iz svih navednih izvještaja uočava se zanimljivost da se uopće ne provode ideje HPS-a sadržane u programu, iako je tijekom agitacije za Pučku stranku u 1919. godini izvjesno promicanje njihovih ideja. Očito je da je u dalmatinskom zaleđu, pogotovo zbog utjecaja svećenstva i njihova većinskog susreta s pravaškim idejama u bivšoj državi, itekako ostala svijest o hrvatskom i katoličkom identitetu. Ujedno, to valja pripisati i nemogućnosti nove države i vlasti da riješe agrarno pitanje u Dalmaciji, što je izazvalo dodatno ogorčenje među

[1234] Usp., *Jadran*, str. god. I, br. 64, str. 2.
[1235] B. KASALO, „Recepcija nove jugoslavenske države u dalmatinskom zaleđu", str. 132.
[1236] Vidi: Isto, str. 124.
[1237] Isto, str. 125; Original vidi u: Arhiv Jugoslavije – Fond 14 – Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, fasc. 24., „Ministarstvu Unutrašnjih dela odelenje za izbore, Split 12.11.1920.".
[1238] Isto, str. 126-127.

seljačkim/težačkim pukom. U ovakvoj situaciji, kako je zamijetio Branko Kasalo u svojim istraživanjima: „Vidljiva je suprotnost između urbanog i ruralnoga u političkim stavovima prema novoj državi [...]“.[1239] Jedini izuzetak u zaleđu bila je gradska sredina Imotskoga. Stoga, po selima se vidi utjecaj lokalnog svećenstva o njegovanju katoličke i hrvatske ideje, osobito u kontrastu s primorskim gradovima. Posebice u tome ističu se franjevci koji „[...] zastupaju ideje i stavove koji su suprotni onome što dominanstno zastupa društveno-politička elita u dalmatinskim gradovima“.[1240] Stoga su lokalne vlasti (Pokrajinska vlada) često tražile od crkvenih vlasti premještaj pojedinih svećenika. Prijezir lokalnih, ali i državnih vlasti prema franjevcima u Dalmaciji, jasno se vidi u uskraćivanju njihova financiranja sa svrhom slabljenja njihova utjecaja.[1241]

O utjecaju svećenstva na hrvatski narod u dalmatinskom zaleđu svjedoči izvještaj u kojem stoji da su seljaci vrijeđali sve one koji su se odazvali na poziv u vojsku. Slično su zabilježili i vojni časnici u Dalmaciji koji za takvu situaciju isto tako okrivljuju utjecaj lokalnog katoličkog svećenstva na seljaštvo čime se remeti red i mir u novoj državi.[1242] Kako je vrijeme prolazilo, sukobi i razmirice su se pojačavali. Jedan od takvih slučajeva jest težak udarac za Hrvate u Dalmaciji koji je uslijedio 12. studenog 1920. kada je Kraljevina SHS pokušala riješiti „jadransko pitanje” u sporu s Italijom tako što je sporazumom u Rapallu priznala tadašnja zauzeta područja od strane Italije kao službeni talijanski državni teritorij. Tako su Zadar, Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža službeno pripali Kraljevini Italiji, a kasnije im se Rimskim ugovorom od 27. siječnja 1924. pridružio i dotašanji slobodni grad Rijeka. Takva situacija naišla je na veliko razočarenje među hrvatskim narodom u novoj državnoj zajednici. „U narodu je vladao osjećaj poniženja zbog uvjerenja da je iza „ujedinjenja” stajala mala skupina izdajnika i zavedenih ljudi, a nikako narod.”[1243] Uskoro je uslijedilo i progon neistomišljenika vlasti od strane policije i vojske. Upravo u takvom okruženju ne začuđuje da je Hrvatska pučka (republikanska) seljačka stranka postala glavno okupljalište Hrvata diljem zemlje koji su se usprotivili beogradskom centralizmu. No, ujedno ovakav trend ukazuje i na potpuno drugačije razmišljanje naroda za razliku od intelektualaca i Crkve. U Dalmaciji, takav slučaj početkom dvadesetih odražava se kroz rezultate

[1239] Isto, str. 129.
[1240] Isto, str. 129.
[1241] Vidi više: Isto, str. 130-131.
[1242] Isto, str. 134-135.
[1243] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 91.

izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. gdje je najviše glasova odnijela Hrvatska pučka stranka (27,91 % / 13.947 glasova).[1244] Najveću podršku u Dalmaciji HPS dobio je u općini i kotaru Imotski te sinjskoj općini i kotaru. Treće mjesto po glasovima zauzeo je u primorskim gradovima Splitu, Makarskoj i Dubrovniku. Najveća prijetnja HPS-u u Dalmaciji za vrijeme izbora bila je Demokratska stranka (DS) koja je redovito napadala HPS. Problem agrarne reforme u Dalmaciji vrtio se oko postojanja kolonatskih odnosa još od doba Rimske Republike, koje je trebalo konačno riješiti agrarnom reformom. Kolanat je bio jedan oblik privatnog ugovora između vlasnika zemlje i „kolona". Predstavnici DS-a iskoristili su gospodarsko stanje Dalmacije u svojoj kritici Crkve i svećenstva. Kritika se kretala od optužbi da splitski biskup progoni sve težake koji mu uskraćuju njegov dohodak te da pojedini svećenici uskraćuju sakramente svim onim seljacima koji nisu davali dio dohotka vlasnicima zemlje.[1245]

Usprkos uspjehu HPS-a u Dalmaciji i osvajanju triju mandata u toj regiji, njegov uistinu najveći „neprijatelj" Stjepan Radić osvojio je čak 50 mandata u Banskoj Hrvatskoj, a da svoju listu nije ni istakao u Dalmaciji. Naravno, takva je situacija izazvala paniku u redovima HPS-a koji se primarno oslanjao na glasove hrvatskih seljaka. Za kraj ovoga poglavlja, godina 1920. bila je vrlo teška za Katolički pokret u Hrvatskoj zbog smrti Petra Rogulje u veljači te smrti Antuna Mahnića u prosincu 1920. godine. Naime, njihovom smrću, HPS, a time i sam Katolički pokret na području Hrvatske znatno je oslabio. Ujedno, ideja jugoslavenstva počet će polako slabiti, pogotovo kroz godinu 1921. zbog proglašenja Vidovdanskog ustava. Tu ideju nastavit će bliski suradnici Rogulje, tj. njegove struje seniora „nacionalaca". Usprkos ovim događajima, godina 1921. bit će godina ponovnog buđenja hrvatske katoličke mladeži koja će se kroz godine nastaviti snažno razvijati.

4. 1. 5. Statistički podaci vjerske pripadnosti i narodnosti u Dalmaciji kao pokazatelj tendencija stanovništva određenoj ideologiji i političkom smjeru (1918. – 1929.)

Gledajući statistiku stanovništva Dalmacije od dana 31. siječnja 1921., u Dalmaciji je živjelo nešto više od šesto tisuća stanovnika, od kojih je oko pola milijuna bilo rimokatoličke ispovijesti, a pravoslavne oko sto tisuća. Taj podatak upućuje na izrazito snažan hrvatski i katolički utjecaj, ali i rastući pravoslavni i srpski utjecaj. Slična brojka prikazuje se i 1931. te malo veća brojka za razliku od prethodnog razdoblja u korist broja pravoslavaca u Dalmaciji 1941. godine.

[1244] Isto, str. 89-95.
[1245] Vidi više: T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 589-590.

Veći dio pravoslavnog stanovništva u Dalmaciji živio je u zaleđu, s iznimkom Šibenika i Zadra. Prilog ovome ide grad Knin u međuratnom razdoblju gdje su se stvorila snažna srpska udruženja poput „Srpske nacionalne omladine“, „Kola srpskih sestara“ te „Srpsko kulturno društvo Prosvjeta“.[1246] Zanimljiva je studija veze između Dubrovnika i njegova uglavnom pravoslavnog zaleđa kojim komunicira trgovačkim vezama, što je također utjecalo na polagani rast pravoslavlja u Dubrovniku.[1247] U Dalmaciji su oko 1925. godine postojale 83 pravoslavne crkve i 44 pravoslavna svećenika, dok godine 1941. broj svećenika raste na devedeset. Sve ove brojke upućuju na snažan, ali i rastući utjecaj pravoslavlja u Dalmaciji. Osobito je zanimljivo da su vlasti daleko više financirale SPC za razliku od predstavnika ostalih religija u novoj državi.[1248] Ovo sve upućuje na to da su tijekom 20-ih godina svi predstavnici tzv. katoličkog „jugoslavenstva” polako gubili vjeru u suradnju dviju Crkava, ali i u ravnopravnost naroda u državi.

4. 2. Problemi i razvoj Katoličkog pokreta u Dalmaciji u 1921. godini

Kako je rečeno već u uvodnom dijelu rada, ali i kroz prvi period HKP-a za vrijeme austrijske vlasti, naglasak u ovom radu stavljen je na đački dio HKP-a koji je u stvarnosti činio njegovu suštinu i bio izvorište Mahnićeva katoličkog radikalizma. Stoga, ostatak će rada biti više orijentiran na razvoj katoličke omladine, pogotovo kroz pokret „orlovstva” koji će se u narednim godinama vratiti na izvorni Mahnićev radikalizam i diobu duhova. Osim toga, postupnim razočaranjem u ideju jugoslavenstva i općenito razočaranjem u novu državnu zajednicu, katolička će mladež sve brže napuštati ideju jugoslavenstva i vratiti natrag u svakodnevni život isticanje hrvatskog identiteta. S druge strane, napuštanje ideje jugoslavenstva kod Seniorata teći će daleko sporije, što ćemo vidjeti dalje u radu osobito kroz razvoj sukoba između Orlovstva i Seniorata, no o tome nešto kasnije.

Početak nove godine označio je novo buđenje među katoličkom mladeži. Naime, HKNS, koji je imao svoje centrale diljem Hrvatske, odlučio je proglasiti 2. veljače kao „Dan katoličke akcije” u svrhu promicanja rada Saveza i njemu sličnih katoličkih organizacija. Hrvatski katolički episkopat na svome je zasjedanju početkom 1921. podržao ovu akciju Saveza.[1249]

[1246] Vidi više: Aleksandar JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, str. 48.
[1247] Vidi više:Isto, str. 49-50.
[1248] Vidi više:Isto, str. 43-48.
[1249] Vidi: *Vrhbosna*, god. XXXV, br. 1. i 2, str. 18-19; NAS, S-M, 571/1921.

Istovremeno, dana 31. siječnja izašao je prvi broj *Vjesnika saveza gimnastičkih odsjeka*. Zanimljivost je kako se u prvom broju *Vjesnika* privremeno zabranilo korištenje izraza „orlovstvo" članovima i društvima te se poziva na strpljenje.[1250] Ujedno, u prvom broju odlučeno je da se u Dalmaciji u kolovozu održi pet organizacijskih prosvjetno-gimnastičkih tečajeva u Splitu, Makarskoj, Šibeniku, Dubrovniku i Korčuli, ali i po mogućnosti u Drnišu, Vrlici i Metkoviću. *Vjesnik* ujedno navodi i postojanje omladinskih društava u Brusju na Hvaru, Sinju, Glavicama, Postranju, Mandaljeni, Makarskoj, Sv. Nedjelji na Hvaru, u Kostanju, Metkoviću, Hrvacama, Dolu i Vrbanju na Hvaru, Vrlici i naposljetku radničkog društva u Splitu. Nadalje, postojala su tri srednjoškolska društva u Splitu, dva u Sinju i po jedno u Dubrovniku, Kotoru i Šibeniku.[1251] Ovo upućuje da mladenački život u Katoličkom pokretu u Dalmaciji ipak nije potpuno izgubljen tijekom rata, a posebice je to istina kada je riječ o Hvaru. Ujedno, kako bi se oživjela ponovno omladinska društva u Dalmaciji, dane su nove upute o njihovu osnutku.[1252]

Zatim, suprotnost katoličkim društvima SGO-a bilo je sokolstvo koje su vlasti podupirale zbog njihova protukatoličkog elementa. Naime, stvaranjem nove države sokolstvo je 1919. ujedinilo hrvatska i srpska sokolska društva, a sljedeće godine preimenovalo se u Jugoslavenski sokolski savez. Soklostvo je pokušalo izvršiti utjecaj na školstvo kroz tjelovježbu i odgoj mladeži prema svojim „liberalnim" kulturnim smjernicama.[1253] Ujedno, Episkopat je na sjednici održanoj od 30. travnja do 6. svibnja 1921. osudio sokolstvo kao najveći protukatolički element u državi.[1254] Borba oko školstva između vlasti i Katoličke crkve u državi trajat će bez prestanka kroz dvadesete i tridesete godine gdje će svaka strana pokušati nametnuti vlastitu ideologiju. U Beogradu se početkom 1921. raspravljalo o novom prosvjetnom zakonu prema kojem bi školstvo trebalo isključivo biti u rukama „[...] stručno naobraženih i pučkih učitelja [...]".[1255] Splitski list *Jadran* prepoznao je u tome skrivenu namjeru isključenja crkvenog upletanja u školstvo kroz upotrebu riječi beogradskog lista *Narodne prosvete* koje su glasile: „(...) tangirati mračne članove raznih natražnjaka i defetista u našoj otadžbini [...].[1256] Nova država u kojoj se našla hrvatska Katolička

[1250] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 65.
[1251] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Za vjeru i narod", Vjesnik jugoslavenskog akademskog prosvjetnog društva „Pavlinović", br. 1, god. 1921.
[1252] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Uputa za osnivanje omladinskih društava".
[1253] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 113.
[1254] *Vrhbosna*, god. XXXV, br. 9-12, str. 111-112.
[1255] *Jadran*, god. III, br. 4 (2. veljače), 1921., str. 1.
[1256] Isto.

crkva imala je prvenstveno osigurati svoj utjecaj kroz školstvo, što su joj beogradske vlasti pokušale redovito onemogućiti, pogotovo raspravama o vjerskim predstavnicima. Takva rasprava zakuhtala se u beogradskoj skupštini oko pitanja takozvanog „kanzelparagrafa" u Ustavu oko vjerskih pitanja. Naime, dana 22. veljače 1921. raspravljano je o članku 13. koji se ticao vjere. Ministar pravde „[...] tražio je da se unese odredba o ograničenju komunikacije sa svojim vjerskim poglavarstvom onim vjerama čiji su vrhovni poglavari izvan državne granice".[1257] U konačnoj verziji ubačena je sljedeća odredba: „Vjerski predstavnici ne smiju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko vjerskih bogomolja ili i inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti u partijske svrhe. [...]".[1258] Crkva u Hrvatskoj zaključila je da joj je tim člankom oduzeta sloboda u pitanjima vjerskog odgoja naroda. Posljedice ovog članka bile su dalekosežne jer je kancelparagrafom omogućen vlastima političko-represivni nadzor katoličkih svećenika.[1259] Jedan od problema za Katoličku crkvu u Hrvatskoj jest miješanje vlasti u školstvo. Tako je ukinut vjeronauk od petog do osmog razreda, dok je u pučkim školama smanjen na samo jedan sat tjedno. Ujedno, svećenici su izgubili pravo predavati vjeronauk te su taj posao preuzeli svjetovnjaci.[1260]

Nadalje, valja spomenuti veliki udarac za katoličku Dalmaciju u vidu osnutka Organizacije jugoslavenske napredne omladine (ORJUNA) u Splitu u ožujku 1921. godine.[1261] Naime, ORJUNA je bila „produžena" ruka Pribičevićeve Demokratske stranke čiji je cilj bio učvršćivanje jugoslavenske ideje. Ona se smatra kao „[...] politički razvoj hrvatskog liberalizma [...]"[1262] u kojem se članovi „miču" od hrvatstva i promiču jugoslavenstvo. No, s obzirom na njihovo „liberalno" gledište, bili su žestoki protivnici HPS-a zbog njihova katoličkog gledišta. Iako je politička ideja (jugoslavenstva) obje stranke bila jednaka, barem po njihovu programu, HPS u Dalmaciji, kao što smo vidjeli prethodno u radu, nakon odlaska Korošeca nije primjenjivao dosljedno političke ideje stranke, izuzev socijalne i vjerske.

Ipak, ožujak je bio važan mjesec u radu HPS-a u Dalmaciji i Splitu te u dosljednom provođenju ideje jugoslavenstva. Naime, prvo je odlučeno da se dana 9. ožujka održi skupština

[1257] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 103.
[1258] Isto.
[1259] Isto, str. 104.
[1260] Isto, str. 115.
[1261] T. ŠITIN, „Značajke HKP u Dalmaciji", str. 591.
[1262] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 114.

HPS-a u Splitu na kojoj su trebali biti nazočni Korošec i predsjednik stranke Stjepan Barić.[1263] No, na skupštini nisu sudjelovali ni Korošec ni Barić jer su tada bili u Vinkovcima. Ali, bez obzira na njihovu odsutnost, na skupštini je odlučeno da stranka u Dalmaciji nema s kime koalirati jer su oni jedina stranka koja predstavlja katolički element u Dalmaciji. Ujedno, podržan je u potpunosti rad Korošeca i njegova Jugoslavenskog kluba.[1264] Zanimljiva je odluka kojom se želi smanjiti prosvjed protiv kanzelparagrafa s ciljem dobronaklonog gledanja beogradskih vlasti na ekonomsko stanje u Dalmaciji. Iz odluka, vidljiva je prijeka potreba za rješenjem agrarnog pitanja s kojim se Dalmacija najviše suočava. Smatra se da ako HPS riješi to pitanje, osigurat će i seljačku glasačku bazu. U tu svrhu, Korošec je ponovno posjetio Dalmaciju 24. ožujka 1921. te su se na sastanku donijele rezolucije o potpori JK-a od kojeg se očekivalo da će u Parlamentu zastupati pravedniju zamjenu novca i gospodarsku pomoć Dalmaciji. Korošec je u svom govoru na sastanku naglasio da zastupa decentralizaciju države, a shodno tome daljnju demokratizaciju države. Ustvari, tražena je određena autonomija hrvatskih regija, na što je Korošec naglašavao da nije riječ o nikakvom separatizmu.[1265] Nakon Splita, Korošec je otputovao u Sinj gdje je govorio da će u Parlamentu tražiti vjersku i kulturnu slobodu, slobodu plemena te prava za seljake i radnike. Osim Korošeca, govor je održao i „kontroverzni" fra Mijo Kotoraš koji je govorio o „tri brata", od kojih jedan pokušava nametnuti centralizam. Na prijedlog Kotoraša, donesene su sljedeće rezolucije: da se ustav ne smije proglasiti i prihvatiti bez većinske volje naroda, da se država preimenuje u Jugoslaviju, sloboda katoličke vjere, obvezan vjeronauk u školama.[1266] Nakon Sinja, Korošec je otišao u Dicmo, a zatim u Imotski. Njegov je govor bio sličan onome u Sinju u vidu zahtijevanja istih prava Crkava te materijalno podizanje seljačkog sloja. Osim Korošeca, govor su održali Dragan Bartulica i Jerko Vodanović koji je bio urednik *Težačkih novina*. Navedena agitacija za HPS trebala je poslužiti za legitimaciju rada JK-a u Skupštini koja je imala zadatak osigurati što pravednije donošenje ustava.[1267] Zanimljivo je da je „narod" dalmatinskog zaleđa zagovarao ime „Jugoslavija" dok su istovremeno „radikali" na čelu s Pašićem i „demokrati" bili protiv toga jer se time umanjivao srpski element u državi.[1268] Propagiranje ideja HPS-a u Dalmaciji nastavljeno je u idućem mjesecu. Zanimljivo je kako je HPS podržao rezolucije građanstva Splita vezano za

[1263] *Jadran*, god. III, br. 13 (2. ožujka), 1921., str. 3.
[1264] Isto, br. 16 (12. ožujka), str. 3.
[1265] Vidi više: Isto, br. 20 (26. ožujka), str. 1-2.
[1266] Isto, br. 21 (30. ožujka), str. 1.
[1267] Isto, br. 22 (3. travnja), 1921., str. 1-2.
[1268] T. ŠITIN, „Značajke HKP u Dalmaciji", str. 594.

konstintuantu 24. travnja 1921. koje su pozivale na jedinstveno ime države „Jugoslavija", izjednačavanje plemena i brisanje njihovih značajki u cilju stvaranja jednog jugoslavenskog naroda.[1269] To je potvrdio HPS na sastanku svog kluba u Splitu 4. svibnja iste godine. Na tom skupu govor je održao Janko Šimrak, protiv Radića koji želi uvesti vladavinu seljaštva, dok HPS promiče kršćanski socijalizam.[1270] Radić je označen kao najveći neprijatelj HPS-a, koji govori protiv Srba i Katoličke crkve. Prema Šimraku, HPS je tražio ravnopravnost plemena, dok je Radić potpirivao sukobe između njih. Slični sastanci poput splitskog održavali su se diljem Dalmacije i na njima su promicani jugoslavensko ime, sloboda Katoličke crkve, ravnopravnost naroda i pokrajinska autonomija.[1271]

Iz navedenoga jasno je vidljivo da je Radić postao jedina prava politička opcija koja je promicala ideju hrvatstva naspram centralizaciji i hegemoniji srpstva. S druge strane, HKP se odmakao od „originalne" ideje HKP-a – hrvatstva prema narodnoj ideji jugoslavenstva. Tako se dogodio svojevrsni paradoks: Radić je za vrijeme Austro-Ugarske promicao jugoslavensku uzajamnost, a HKP ideju hrvatstva, da bi se za vrijeme Prvog svjetskog rata i u prvim početcima nove države dogodio obrat u njihovoj narodnoj ideji. Pravi šok za HPS, ali i cijeli hrvatski narod, uslijedio je 28. lipnja 1921. kada je na snagu stupio novi ustav prema kojem su stvorene 33 oblasti te su ukinuti hrvatski povijesni entiteti poput zastave i grba. Ujedno, Ustav je ozakonio centralizaciju iz Beograda, tj. dominaciju Srba u novoj zajednici te označio novi početak kulturnog i prosvjetnog hegemonizma za Srbe. Dalmacija je podijeljena na Splitsku i Dubrovačku oblast. Zadarska metropolija ostala je bez svog središta jer je pripala Italiji, tadašnji nadbiskup i metropolit Vinko Pulišić povukao se iz službe, a nadbiskupija je 22. kolovoza 1932. ukinuta. Osim Zadra, problema je bilo i u Šibeniku zbog sukoba talijanskih i hrvatskih interesa. Naime, Talijani su na prevaru uplovili s dva ratna broda te počeli provoditi progone hrvatskih građana. Tek je 2. travnja uspješno imenovan biskup Jerolim Mileta. Teškoće su imale i dubrovačka, hvarska i kotorska biskupija zbog „(…) slabosti ordinarija nesposobnih za vođenje biskupija (…)".[1272] Vidovdanski ustav označio je političku i kulturnu prevlast Srba i SPC-a naspram Hrvatima i Katoličkoj crkvi.

[1269] Vidi: *Jadran*, god. III, br. 29 (27. travnja), str. 1-2.
[1270] Vidi više: T. ŠITIN, „Značajke HKP u Dalmaciji", str. 594-595.
[1271] Isto, str. 595.
[1272] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 100.

U Dalmaciji je isto tako među predstavnicima HPS-a vladalo veliko razočarenje. Naime, splitski „seniorski" list *Jadran* pisao je o novom ustavu sljedećim riječima: „Najgori ustav u današnjoj Evropi. (...) Ustav – 'obmana naroda!' (...)".[1273] Sve ono što je HPS tražio, od autonomije regija i konfederacije, ravnopravnosti i slobode plemena, agrarnog pitanja te naposljetku provođenja ideja jugoslavenstva uključujuči i promjenu imena države u Jugoslaviju, ništa nije ostvareno, već se dogodilo upravo suprotno po svim potraživanjima. Izglašavanjem novog ustava HPS je doživio potpuni poraz svih vlastitih ideja, a da bi stvar bila još gora, nakon neuspjelih atentata na prijestolonasljednika te ubojstva ministra policije Milorada Draškovića 21. srpnja, dana 1. kolovoza 1921. izglasana je „Obznana" koja je u prvom redu donesena s ciljem likvidacije komunističke partije i njezinih pripadanika, ali je poslužila kao oruđe protiv svih protivnika tzv. Pašić-Pribičevićevom ustavu i vladi.[1274] U Dalmaciji je Obznana provođena uz pomoć Orjune, odnosno, pod novim imenom, „Organizacije jugoslavenskih nacionalista".

Na udaru novog ustava i Obznane našlo se i školstvo. Počelo se s umirovljenjem i otpuštanjem učitelja. Raspuštena su društva Hrvatski sokol, Hrvatska žena, Društvo hrvatskih učitelja, Učiteljski konvikt itd.[1275] U takvoj situaciji Katolički je pokret morao što brže i učinkovitije raditi na borbi za hrvatsku katoličku mladež. Već prije donošenja ustava, Katolički je pokret u Dalmaciji radio na organizaciji velikog sastanka „Pavlinovića" koji se imao održati početkom kolovoza. Cilj je, dakako, bio obnova svih predratnih društava. Od drugog do četvrtog kolovoza „Pavlinović" je organizirao u Splitu sastanak Jugoslavenskog katoličkog đaštva, vlastitu glavnu godišnju skupštinu te sastanak prosvjetnih organizacija.[1276]

4. 2. 1. Sastanak Jugoslavenskog katoličkog akademskog prosvjetnog društva „Pavlinović" u Splitu od 2. do 4. kolovoza 1921. godine

Sastanak nije bio organiziran samo za dalmatinsko đaštvo već i za katoličko đaštvo Hercegovine i Bosne, identično sastanku u Mostaru u kolovozu 1919. koji je bio isto tako održan za katoličko đaštvo triju regija. Ovaj sastanak bio je treći veliki katolički sastanak u Splitu; prvi je bio 1909., a drugi 1913. godine. Organiziranje sastanka prošlo je u izuzetno napetoj atmosferi jer su tzv. orjunaši, ili, kako ih je splitski *Jadran* nazvao, „splitski fašisti", napali sudionike sastanka

[1273] *Jadran*, god. III, br. 47 (29. lipnja), str. 1.
[1274] Vidi više: V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 966-968.
[1275] Isto, str. 968.
[1276] *Jadran*, god. III, br. 47, str. 2.

koji su pristizali u Split. Iz tog razloga na prvi je dan sastanka splitska policija čuvala oko 400 sudionika na povorci prema kinu „Karaman“ gdje se sastanak trebao održati. *Jadran* je pisao kako su se napadi dogodili jer su sudionici „nacionalisti” i „kršćani”.[1277] Bila je to zapravo netrpeljivost orjunaša prema katolicima, a ne zbog toga što su se zvali „nacionalistima”.

Identificiranje hrvatskog katoličkog đaštva s nacionalnom „jugoslavenskom” idejom potvrđeno je u uvodnom govoru predsjednika „Pavlinovića” studenta medicine Antona Padovana koji je izjavio da đaštvo i „Pavlinović”, a time i sam Katolički pokret, želi „kršćansku Jugoslaviju”. Njegova izjava popraćena je velikim aplauzom. Nakon uvodnih govora, u poslijepodnevnim satima započela je glavna skupština „Pavlinovića”. Na skupštini se osvrnulo na rad u prethodnoj godini iz kojeg se izdvaja primanje novih članova, pomaganje prosvjetnom radu HKNS-a u Zagrebu, pogotovo oko lista *Mladost*, održavanje omladinsko-prosvjetnih tečajeva te rad u Ligi. Zatim je bilo govora o radu bogoslovnih zborova koji su se orijentirali na promicanje tiska te je posebno pohvaljen rad „Pavlinovićeve” knjižnice u Šibeniku.

Nakratko se valja osvrnuti na maloprije spomenuti list *Mladost* čiji je prvi broj izašao 1. svibnja 1921. s podnaslovom „Glasilo hrvatske katoličke omladine“. U prvom broju lista naglašeno je kako je list ustvari nastavak zadarske *Mladosti* koja je bila pod uredništvom Butkovića i „Pavlinovića”, a služila je za povezivanje hrvatskog katoličkog omladinskog pokreta diljem Hrvatske te Bosne i Hercegovine.[1278] List je istakao važnost gimnastičkih odsjeka u omladinskim društvima vodeći se geslom „zdravo tijelo – zdrava duša” te tako preporučivala seljacima tjelovježbu. List se pozvao i na papu Pia X. koji je sam preporučio talijanskoj mladeži tjelovježbu.[1279] Tjelovježba će postati važan faktor u budućim orlovskim društvima diljem Hrvatske, no o tome nešto kasnije.

Nadalje, na sastanku, posebno značenje pripada referatu Ivana Miličića koji je govorio o zadaći „Pavlinovića” u narodu gdje su se u prvom redu isticale ideje „slavenstva” preko kojih treba podignuti narodnu kulturu. Taj zadatak ostvario bi se preko unutarnje (obitelj, javno mišljenje i škola) i pučke prosvjete (omladinska društva, knjižnice, gimnastički odsjeci). Izlagač je preporučio

[1277] Isto, br. 57, str. 1.
[1278] *Mladost – Glasilo hrvatske katoličke omladine*, god. I, br. 1, Zagreb, 1921., str. 1, 13-14.
[1279] Isto, br. 2 (1. lipnja), 1921., str. 1-19.

održavanje ferijalnih tečajeva za omladinska društva koje bi vodili članovi „Pavlinovića". Cilj je bio ponovno „uzgojiti" katoličku mladež.[1280]

Iz predavanja prvog dana sastanka, ali i samoga pisanja *Jadrana*, uočava se provođenje ideja Seniorata koji duboko vjeruje u ostvarenje Roguljinih ideala, jednog „jugoslavenskog naroda" i jedne jedinstvene kršćanske države s nazivom „Jugoslavija". U člancima *Jadrana* i đačke *Luči*, nigdje nema spomena o „Hrvatskom katoličkom pokretu", već samo Katolički pokret / Katolički pokret u Jugoslaviji / Noviji katolički pokret među Hrvatima itd.[1281] Vjera u novu državu postala je novim temeljem hrvatskog katoličkog đaštva. Sličnu situaciju zabilježio je budući domagojac Bonifacije Perović u Dubrovniku u godinama 1920. – 1923. za vrijeme svoga školovanja. Naime, Perović je pisao kako su se na dubrovačkoj gimnaziji samo 3 ili 4 učenika smatrala Hrvatima, dok su se svi ostali smatrali Jugoslavenima. Ujedno, Perović je zabilježio kako njihovo nije bilo „integralno", a posebice ne „orjunaško".[1282] Isto tako, Perović je zabilježio da je školske godine 1920./21., Božo Nikolić, tajnik Hrvatskog katoličkog đačkog saveza, kroz putovanje Dalmacijom zabilježio da u Dubrovniku nije postajalo nijedno društvo hrvatskog katoličkog đaštva.[1283] Stoga, kada je riječ o hrvatskom katoličkom đaštvu u prvim godinama nove države, valja njihov „jugoslavenski" stav promatrati kao vjeru u ravnopravnost „plemena" i „religija". Prema „novom" Katoličkom pokretu, jedini način da bi država uistinu bila kršćanska, uz međusobnu toleranciju vjera i plemena, valjalo je preuzeti naziv „Jugoslavija" i „Jugoslaveni", kao jedinstvena država i jedinstveni narod kako bi se premostile sve razlike među plemenima i dvjema kršćanskim vjerama.

Referat Antona Padovana potvrđen je idućeg dana sastanka u jutarnjim satima, čitanjem referata prvaka Katoličkog pokreta Petra Grgeca koji nije uspio doći na sastanak pa je njegov referat pročitao Marko Vunić. Referat je, prema *Jadranu,* bio naslovljen „Katolički pokret u Jugoslaviji", a prema *Luči,* „Noviji katolički pokret medju Hrvatima".[1284] Tekst Grgeca vraća se u prvo razdoblje katoličkog pokreta za vrijeme Austro-Ugarske gdje izlaže argumente kako je

[1280] *Jadran*, god. III, br. 58 (7. kolovoza), 1921., str. 3.
[1281] Vidi: *Jadran*, god. I-III, 1919-1921; *Luč*, god. XV-XVII, 1919-1921. Luč je promijenio naziv u *Literarni i organizatorni mjesečnik / glasilo Jugoslavenskog katoličkog đaštva* 1919., a zatim 1920. službeno ime promijenjeno je u *Organizatorno glasilo JKĐL*, a 1921. u *Jugoslavenski katolički đački list Luč*.
[1282] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 69.
[1283] Isto, str. 64.
[1284] Usp., *Jadran*, god. III, br. 58 (7. kolovoza), 1921., str. 3; *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 36.

jugoslavenska misao živjela u srcima Hrvata, Slovenaca i Srba te je upravo ona zaslužna za opiranje Nijemcima, Mađarima i „romanskim imperijalistima". Grgec smatra kako je nacionalna jugoslavenska ideja uz, naravno, kulturnu, bila živa već u samim počecima kroz ličnost Antuna Mahnića koji je povezao Hrvate sa Slovencima. Grgec je velike zasluge za promicanje jugoslavenstva pripisao Kreku kroz njegove socijalne ideje i socijalni rad, a zatim, naravno, *Riječkim novinama* za promicanje ideje jugoslavenstva. Ujedno, Grgec je spomenuo kako se u *Luči* u godini 1912./13. pisalo da su Hrvati i Srbi jedan narod, a vrhunac promicanja te ideje bio je Roguljin članak „Pred zoru" za vrijeme rata 1916./17. godine. Na kraju teksta Grgec je citirao Mahnića da je u jedinstvu naroda jedini spas te je pozvao da se ne zaborave dosadašnje žrtve Katoličkog pokreta koje su radile na ideji jugoslavenstva, tj. na ideji jednog naroda i jedne katoličke vjere. Konačni cilj bilo je stvaranje jugoslavenske katoličke kulture, bez obzira na zapreke i neprijatelje u državi koji se toj ideji protive.[1285]

Još jednom, jasno je da je riječ o tzv. Jugoslavenskom katoličkom pokretu, a ne o Hrvatskom katoličkom pokretu, o čemu je riječi bilo ranije u radu. Naime, u svrhu novog cilja, Grgec je „falsificirao" Katolički pokret u Hrvatskoj između 1903. i 1918. gdje je pokušao prikazati kako je od samoga početka bila ideja jugoslavenstva utkana u Pokret. Grgec nigdje u tekstu nije spomenuo HKP, već je pravdao novo usmjerenje seniora nacionalaca na provedbu ćirilmetodske ideje i stvaranja jednog jugoslavenskog naroda i jedne jedinstvene jugoslavenske katoličke kulture.

Od ostalih tema na sastanku istaknule su se „Vjera i škola" referenta Josipa Carevića, HKNS-eva izlagatelja Pavla Jesiha koji je smatrao da je glavni cilj Saveza prosvjeta, a zatim socijalni dio i omladinska društva te gimnastika. Na Jesihovo izlaganje o prosvjeti u omladinskim društvima nadovezao se referat J. Šimetina o prosvjetnim društvima za kojega je pojam „prosvjeta" imao primarno odgojnu ulogu na katoličkoj bazi. Primjerice, u Dalmaciji, važnost osnivanja prosvjetnih društava uvidjelo je hrvatsko katoličko đaštvo u Makarskoj koje je 20. veljače osnovalo prosvjetno društvo „Prosvjeta" koje je ujedno radilo i na socijalnom i gospodarskom pitanju na temelju katoličkih načela. U tu svrhu, društvo je ubrzo osnovalo knjižnicu i čitaonicu te počelo s izvođenjem tečajeva.[1286]

[1285] *Jadran*, god. III, br. 58, str. 3; Petar GRGEC, „Noviji katolički pokret medju Hrvatima", *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 36-48.
[1286] *Mladost*, god. I, br. 1, str. 14-15.

Sljedeći refernet bio je Drago Zudenigo o „gimnastičkom pokretu" koji je našao dobar odaziv među mladeži. Upravo iz gimnastičkog pokreta razvit će se orlovstvo koji će Katolički pokret vratiti na izvorni Mahnićev radikalizam i k idejama HKP-a, tj. ponovno isticanje hrvatskog identiteta. Zadnja dva referata dao je Vicko Fulgosi o „vjerskom momentu u prosvjetnim društvima", tj. isticanju katoličke vjere i učenja u tim društvima, a zadnji referat bio je Marka Vunića o „društvenom djelovanju", odnosno o svrsi prosvjetnih i omladinskih društava koja se trebaju vratiti svojim zadacima iz predratnog razdoblja, tj. analfabetskim tečajevima, predavanjima, skioptikonskim predstavama, osnivanju pučkih knjižnica, njegovanju narodnog duha i narodno-obrambenom radu (jugoslavenskom).[1287] Najvažniji zaključci sa sastanka bili su osnutak tajništva HKNS-a za Dalmaciju i osnutak Ženske katoličke organizacije. Naime, o Ženskom katoličkom pokretu na splitskom su sastanku referirale Ruža Živković i Danica Bedeković o potrebi provedbe prosvjetnog dijela među ženama, a prvi koraci bili su već napravljeni osnutkom „Hrvatske katoličke ženske zveze" 31. svibnja 1918. koja okuplja sve katoličke žene i koja ima prosvjetnu, ali i društvenu ulogu. Ženski katolički pokret trebao je također biti organiziran kao i općenito već postojeći Katolički pokret u smislu organizacije po društvima i staležima. Na staleže se mislilo kao na društva za seljačke žene i radnice. Danica Bedeković na sastanku je ukazala na važnost ženske radne snage tijekom Velikog rata kada je većina muškaraca završila na bojišnici. Napredak Ženske zveze i Ženskog katoličkog pokreta ogledao se i u izdavanju lista *Ženska misao*.[1288] Završetkom sastanka, mnogi su sudionici otputovali u Đakovo gdje se održavao đački sastanak za „Hrvatsku i Slavoniju".[1289]

Splitski sastanak poslužio je za ponovno oživljavanje Katoličkog pokreta u Dalmaciji. Prema odlukama, imala su se aktivirati ponovno stara prosvjetna i omladinska društva. Istaknuta je važnost rekristijanizacije naroda koja će teći polako uz teški rad i predanost. No, ovaj put, za razliku od rekristijanizacije hrvatskog naroda, riječ je o rekristijanizaciji jugoslavenskog naroda. Prvi korak u tome bila je kršćanska prosvjeta, zatim socijalni rad u omladinskim društvima te novost, rad u gimnastičkim odsjecima koji su bivali sve popularniji kod katoličke mladeži. Isticanje kulturno-vjerskog rada u stvarnosti je bio katoličko-nacionalni (jugoslavenski) rad za boljitak nove države. Omladinska društva trebala su biti izvorište širenja kršćanske prosvjete i

[1287] *Jadran*, god. III, br. 58, str. 3-4.
[1288] „Sastanak ženskih organizacija", *Jadran*, god. III, br. 60 (13. kolovoza), 1921., str. 2.
[1289] *Jadran*, god. III, br. 59 (10. kolovoza), 1921., str. 2.

socijalnog rada. Ujedno, za socijalni rad bilo je predviđeno osnivanje zadruga. Sudionicima je preporučeno da ignoriraju kritike te da se uhvate posla na oživljavanju katoličkog pokreta.[1290] Spliski sastanak označio je novo poglavlje i stvarno oživljavanje Katoličkog pokreta u Dalmaciji preko zacrtanih smjernica. Napokon, na sastanku je oživljena stara ideja aktivnog sudjelovanja žena u tzv. Ženskom katoličkom pokretu. Naime, ideja datira još iz 1907. godine, ali nije realizirana tijekom austro-ugarskog razdoblja.[1291] Jedina uistinu bitna razlika od sastanaka za vrijeme austrijske uprave nad Dalmacijom jest zamjena drugog narodnog načela originalnog HKP-a iz hrvatstva u jugoslavenstvo. Ostale katoličke ideje, prosvjetni (vjerski katolički odgoj) i socijalni rad, ostale su identične onima iz prvog razdoblja. Sastanak je ujedno označio i ponovno buđenje potrebe rekristijanizacije stanovništva Dalmacije, tj. kroz kršćanski nauk podizanje morala i materijalnog stanja narodnih masa u Dalmaciji.

Prije prelaska na novu školsku godinu, valja se kratko osvrnuti na maloprije spomenuti đački sastanak u Đakovu koji se održao 15. kolovoza i na njemu je, prema budućem predsjedniku Orlovstva Ivi Protulipcu, održan prvi veliki gimnastički nastup hrvatske katoličke mladeži. Naime, mladež se još nije nazivala orlovima, ali je prema Protulipcu već tada orlovstvo živjelo u srcima hrvatske katoličke mladeži. Đački sastanak u Đakovu ostao je upamćen i po prvoj skupštini SGO-a u koji je tada bilo učlanjeno 16 omladinskih i 10 đačkih odsjeka. Dan nakon sastanka, održan je i drugi po redu đački orlovski tečaj.[1292] Sastanak u Đakovu bio je takoreći pretpočetak oživljavanju ideje orlovstva i stvaranja orlovskog pokreta koji je uslijedio u novoj školskoj godini.

4. 2. 2. Katolički pokret u Dalmaciji i službeni početak orlovstva u školskoj godini 1921./22.

Krajem kolovoza u Dalmaciji je nastavljena agitacija za HPS, ovog puta u Makarskoj i Makarskom primorju. Naime, ponovno su u Dalmaciju doputovali predsjednik stranke Stjepan Barić i Janko Šimrak. Nakon Makarske, zastupnici HPS-a održali su govore u Tučepima i Baškoj Vodi. Naglasak je uglavnom bio na socijalnom pitanju dalmatinskog težaka.[1293] Nadalje, sredinom rujna, franjevci trećoreci održali su trodnevni kongres u Sinju kako bi obilježili 700 godina osnutka Reda. Na kongresu je govorio Ante Cikojević, a dotakao se i rada franjevaca trećoredaca u

[1290] Vidi: Isto.
[1291] Vidi više: Rebeka ANIĆ, „Ženski katolički pokret od 1907. do 1925. godine“, *Zbornik HKP*, str. 331-345.
[1292] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 67-68.
[1293] *Jadran*, god. III, br. 65 (3. rujna), 1921., str. 3.

omladinskim društvima.[1294] Zatim, dana 12. listopada održana je u Splitu sjednica uprave HPS-a za Dalmaciju čiji je predsjednik za stranku u Dalmaciji Ante Dulibić gdje se raspravljalo o smjeru stranke. Glavna tema bila je ekonomsko stanje naroda u Dalmaciji, a tražilo se spajanje Dalmacije sa željeznicom, izjednačavanje mirovina u kategorijama državnih namjesnika, invalida, udovica, izjednačavanje plaća s ostatkom države, ukidanje nameta na vino itd. Zatraženo je da Jugoslavenski klub u Vladi zamoli za pomoć Dalmaciji u nadolazećoj zimi ekonomskim poticajima te da se napokon riješi agrarno pitanje. Za HPS će tijekom cijelog svoga djelovanja do 1929. ostati ista socijalna politika u nadi riješenja agrarnog pitanja te istovremeno osiguranja glasova seljačkog sloja na izborima.

Istog mjeseca dogodio se vrlo bitan događaj na državnoj razini za razvoj Katoličkog pokreta. Naime, dana 23. listopada osnovana je Jugoslavenska orlovska sveza (JOS) koja je službeno okupljala slovensko i hrvatsko orlovstvo. Predsjednik te organizacije bio je V. Megler, a uskoro se osnovao i Orlovski podsavez u Ljubljani i u Zagrebu. Ovim osnutkom navedenih organizacija, SGO se pretvorio u Orlovski podsavez u Zagrebu. Orlovi su mogli nakon osnutka Saveza slobodno i javno djelovati.[1295] No, ono najvažnije bila je ideja samoga orlovstva koja se, dakako, godinama razvijala, no potrebno ju je odmah objasniti zbog njezina utjecaj na budući razvoj Katoličkog pokreta u Hrvatskoj. Iako je temelj orlovstva bila gimnastika koja se svakodnevno njegovala, njegov pravi značaj ipak je nadilazio samu gimnastiku. Naime, glavni cilj orlovstva bila je izgradnja „novog čovjeka" pri čemu je trebala biti razrađena ideologija orlovstva.[1296] Naravno, u svakoj ideologiji primaran je kulturni faktor koji je izložio Ivan Protulipac sljedećim riječima:

„Stvarati novi rod, koji će biti dorastao prilikama. Stvarati narod, savremeno kršćansko pokoljenje, koje će ići božjim putem. [...] Treba temeljite obnove narodnog života. Od dna, treba stvoriti novi narod, novo pokoljenje. Narod se obnavlja po omladini. Ona stvara i obnavlja narod. [...] Temeljita promjena u narodnom životu može nastupiti samo, ako nove generacije, koje dolaze, budu u duši promijenjene. [...] Starije se dade samo spasavati i liječiti. [...] Stoga je osnovno stanovište i obilježje Orlovstva, da je ono organizacija omladine i da ono bitno u sebi sadrži pojam omladinske organizacije. [...] Orlovstvo odgaja člana, daje mu duševnu i fizičku odgoju. Ali ono u vidu njega samo

[1294] Isto, br. 66 i 69, str. 2.
[1295] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 68-69.
[1296] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 137.

kao pojedinca, nego ga gleda i kao člana naroda, t.j. šire zajednice, za koju se on odgaja. Orlovski je uzgoj dakle usmjeren u zadnjoj liniji prema narodnom kršćanskom društvu.“[1297]

Nadalje, Protulipac je tvrdio da je orlovstvo „[...] najpotpunije oživotvorenje misli o diobi duhova, o opredjeljenju duša za Boga i njegovu Crkvu ili protiv nje. Orlovstvo samo po sebi znači diobu duhova!“.[1298] Povjesničar Jure Krišto ispravno je zaključio kada je u ovim riječima Protulipca napisao kako je „[...] orlovstvo u Hrvatskoj predstavljalo ponovno uvođenje mahnićevskoga radikalizma. [...] hrvatsko je orlovstvo pojava vraćanja na 'početni' Mahnićev radikalizam.“[1299]

Orlovstvo će tako početi ponovno zastupati tzv. radikalniju „jeronimovsku” struju Katoličkog pokreta koju je bila pobijedila Roguljina struja nacionalaca/salezijevaca koja je bila pomirljiva prema neprijateljima HKP-a. Jedna bitna razlika koja je nedostajala HKP-u u prvom „austrijskom” razdoblju, bila je gimnastika. Stoga, orlovstvo je težilo potpunoj izgradnji novog čovjeka u Hrvatskoj koji će jednako njegovati čak četiri razine vlastitog bića: tijelo preko gimnastike, um preko kulturne katoličke naobrazbe, srce preko svakodnevnog prakticiranja katoličke vjere što je zagovarao budući drugi čovjek orlovstva Ivan Merz, te posljednja razina bila je sama unutrašnjost, tj. „duša” koja je bila u potpunosti posvećena Bogu. Srž orlovstva bila je usmjerenost na „biće” pojedinca, a ako je biće „ispravno”, tada je i njegovo djelovanje nužno moralo biti ispravno. Isto kako je Isus Krist govorio o „biću”, a ne djelovanju jer djelovanje proizlazi iz bića; tako se orlovstvo vratilo u srž Kristova učenja. Orlovstvo nije bilo puko redovito prakticiranje katoličke vjere, već se ono uistinu svakodnevno „živjelo” iz dana u dan, iz trenutka u trenutak. Upravo zbog ovakve radikalnosti, u narednim je godinama došlo do sukoba između HKNS/HPS/Seniorata i Orlovstva, a ključan faktor kojim je orlovstvo polako osvajalo srca hrvatske katoličke mladeži bilo je isticanje nepolitičnosti. Takav stav izbjegavanja politike nije se svidio Senioratu i HPS-u koji je svoju snagu crpio iz katoličke mladeži i nametao joj vlastiti politički smjer. Upravo će se zbog toga Orlovstvo sve brže vraćati korijenima hrvatske narodnosti, dok će Senioratu trebati puno dulje vremena da se otrijezni.

Katolički pokret u Dalmaciji nastavljao se u dva smjera do kraja godine: prvi je, naravno, bio politički vezan za HPS koji je opetovano preko svojih glasila u Dalmaciji – *Jadran* (Split),

[1297] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 12-13.
[1298] Isto, str. 19.
[1299] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 138.

Narodna straža[1300] (Šibenik), *Narodna svijest* (Dubrovnik), *Nova revija* (Dubrovnik / Makarska) – pozivao na rješenje agrarnog pitanja u Dalmaciji, tj. na gospodarsko podizanje te regije,[1301] a drugi smjer bilo je katoličko đaštvo koje je krajem studenog 1921. poslalo poziv na ostvarenje odluke sa splitskog sastanka u kolovozu u cilju osnutka HKNS-a za Dalmaciju. Pozvane su sve katoličke organizacije u Dalmaciji da se učlane u Savez te da ga ujedno financijski podupru. Naglašeno je da je uloga Saveza kulturno-vjerska i socijalna te da se brine o prosvjetnim, omladinskim i gimnastičkim katoličkim društvima. Na sudjelovanje su osim đaka pozvani i dalmatinski župnici, učitelji i ostali koji su voljnji poduprijeti katoličku akciju.[1302] Nadalje, u splitskom „seniorskom" listu *Jadran* od 21. prosinca 1921., javljeno je kako je odobrena uprava i stvoren ogranak HKNS-a u Splitu te da Savez za Dalmaciju počinje raditi, a njegova je svrha kulturno i prosvjetno unapređivanje naroda. Pravila Saveza za Dalmaciju, sa sjedištem u Splitu, predviđala su osnutak mjesnih udruženja, a po kotarevima je predviđen odbora radnika Saveza pod imenom Okružje HKNS-a.[1303] U prosincu 1921. ujedno se pojačala aktivnost omladinskih društava, tj. osnovana su dva nova društva, jedno u Svibu pod nazivom „Eskert", a drugo na Klisu pod nazivom „Malinić". Društvo u Svibu imalo je vlastitu knjižnicu i tečajeve za nepismene, dok je kliško društvo imalo muški i ženski odsjek te su na Novu godinu održali omladinski zbor. Ujedno je splitski HKNS objavio kako su dobili više dopisa diljem Dalmacije o onutku novih društava.[1304] Novo prosvjetno društvo „Mahnić" osnovano je početkom nove godine u Vranjicu,[1305] a od postojećih aktivnih društava istaklo se žensko katoličko društvo „Danica" u Splitu, osnovano 3. kolovoza 1921.[1306] koje je redovito održavalo tečajeve za žene, te Pučko društvo osnovano u Pučišću na Braču već u lipnju 1921. godine.[1307] Značajan prilog u razvoju splitske „Danice" pridonijela je aktivnost Danice Bedeković, kao tadašnje tajnice Katoličke ženske zveze, koja je sudjelovala u listopadu 1921. na sastanku Narodnog ženskog saveza. Otada započinje stvarni uspon i rad splitske „Danice" u prosvjetnom i socijalno-karitativnom smjeru.[1308] HKNS u Splitu imao je već u samom početku vrlo povoljan odaziv među dalmatinskom

[1300] Prvi broj lista izašao je 23. srpnja 1921. godine; Vidi: *Narodna straža*, god. I, br. 1, (23. srpnja), Šibenik 1921.
[1301] Vidi više *Jadran*, god. III, br. 73-99; *Narodna straža*, god. I, 1921; *Narodna svijest*, god. III.
[1302] *Jadran*, „Hrvat. Katolički Narodni Savez", god. III, br. 89 (26.11.), 1921., str. 2.
[1303] Isto, br. 96 (21. prosinca), 1921., str. 2.
[1304] *Jadran*, god. IV, br. 1 (4. siječnja), 1922., str. 2.
[1305] Isto, br. 4 (14. siječnja), str. 2.
[1306] *Jadran*, god. X, br. 3, 1928., str. 14.
[1307] *Jadran*, god. IV, br. 5 (18. siječnja), str. 2.
[1308] Isto, god. X, br. 3, 1928., str. 14.

katoličkom mladeži, kao što je nekada imao Centralni odbor u Zadru za vrijeme austrijske uprave. Stoga, bile su potrebno tri godine nakon rata da bi ponovno oživjela omladinska društva u Dalmaciji i da bi se ponovno posvetila svojoj prosvjetnoj i socijalnoj ulozi. Nadalje, ususret obilježavanju Dana katoličke akcije 2. veljače, već su u siječnju organizirane katoličke društvene zabave u Splitu (HKNS), Sinju (Orao) te u Krapnju (gimnastički odsjek).[1309] Posebno je bilo zanimljivo katoličko slavlje na Krapnju na kojem su sudjelovali Prosvjetno društvo na Krapnju, Jugoslavenska katolička omladina iz Šibenika i predstavnici katoličkog đaštva iz Splita i Sinja. Okupljanje je proteklo u protutalijanskom raspoloženju, a takav je bio i govor Ante Radice, predstavnika HKNS-a u Splitu. Naime, u Šibeniku se tada nalazila talijanska vojska/mornarica koja ga je okupirala još 6. studenog 1918., a napustila tek 8. travnja 1922. godine u ranim jutarnjim satima kada je otplovio posljednji talijanski ratni brod.[1310] Veliku je pozornost privukao nastup orlova težaka iz okolnih sela. Treba naglasiti kako je okupljanje proteklo u jugoslavenskom duhu, što nam govori da je hrvatska katolička omladina još vjerovala u ostvarenje ravnopravne „Jugoslavije". Naime, u hrvatskim katoličkim krugovima rijetko kada se u prvim godinama nove države spominje njezino službeno ime, već se redovito u govorima govori o Jugoslaviji.[1311]

Početak godine 1922. obilježen je zabranom sudjelovanja đaštva u orlovstvu, a odluku je donijelo Povjereništvo za prosvjetu i vjeru u Zagrebu.[1312] Orlovstvo se nije dalo obeshrabriti, već je išlo kontra svih zabrana. Naime, u siječnju i veljači, list *Mladost,* koji je ujedno pokrenuo rubriku „Orlovski pokret", donio je prijevod dijelova „Zlatne knjige Orlovstva" koja je originalno napisana na slovenskom, a na hrvatskom je služeno izašla tek 1924. godine. U tekstu je izostavljeno zbog prijevoda hrvatsko ime, a naknadno će službeno biti upotrebljavano i prilagođeno u 1924. godini. Prijevod u *Mladosti* služio je kao putokaz i orijentir za sve one koji su željeli pristupiti orlovskom pokretu. Napuci i smjernice bili su orijentirani oko dužnosti i zadaće orlova te njihove kreposti.[1313] Zatim, dana 12. ožujka 1922., na skupštini Jugoslavenske orlovske sveze, primljen je poslovnik kojim je orlovstvo postalo odgojna i prosvjetna organizacija te su se nacrti za buduća društva

[1309] Isto, god. IV, br. 7 (28. siječnja), str. 3.
[1310] *Jadran*, god. IV, br. 28 (8. travnja), 1922., str. 1.
[1311] *Narodna straža*, god. II, br. 4 (28. siječnja), 1922., str. 3.
[1312] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 138.
[1313] Vidi više: *Mladost*, god. II, br. 2 (veljača), 1922., str. 29-30; Konačnu verziju koja je ugledala svjetlo dana 1924. godine vidi u: Franc TERSEGLAV, *Zlatna knjiga hrvatske orlovske omladine*, Zagreb: Hrvatski orlovski savez, 1924.; Dostupno online: https://archive.org/details/zlatna_knjiga_hrvatske_katolicke_omladine-hrvatski_orlovski_savez_1924/mode/2up

poslali diljem Hrvatske. Prema Protulipcu, Dalmaciju je posjetio izaslanik Orlovskog pokreta čiji je zadatak bio u postojećim omladinskim društvima širiti ideju orlovstva.[1314]

U međuvremenu, u veljači 1922., HKNS objavio je službeno svoj plan i program te funkciju Saveza čija je svrha bila: „[...] raditi putem prosvjete po katoličkim načelima za kulturni, socijalni i gospodarski napredak hrvatskog naroda. U politiku, napose stranačku politiku, se 'Savez' ne pača“.[1315] Nadalje funkcija Saveza bila je širiti tisak, osnivati škole za nepismene. održavati prosvjetna i odgojna predavanja, osnivati omladinska i provjetna društva itd.[1316] Središnjica je bila u Zagrebu, ali su pokrajinski Savezi imali vlastita tajništva. Tajništvo dalmatinskog Saveza bilo je, dakako, u Splitu. Komunikacija između tajništava imala je biti redovita zbog davanja uputa i financija.[1317]

Što se tiče Dalmacije, u siječnju 1922. dogodio se važan događaj koji će u budućnosti imati veliki odraz na razvoj Katoličkog pokreta i orlovstva u toj regiji, a riječ je o odabiru Jeronima Milete za novog šibenskog biskupa dogovorom između Sv. Stolice i Vlade u Beogradu. Mileta je službeno stigao u Šibenik i preuzeo funkciju biskupa 29. ožujka iste godine. Naime, u narednim godinama izrazito je podržavao hrvatsku katoličku mladež i Orlovski pokret.[1318] Istog mjeseca osnovala su se okružja splitskog HKNS-a u Šibeniku i na Braču. Hrvatsko katoličko pučko društvo na Braču u Pučišćima dobilo je i vlastitu knjižnicu u siječnju 1922. godine.[1319]

Već početkom sljedećeg mjeseca, na dan katoličke akcije 2. veljače, osnovano je okružje HKNS-a za sjevernu Dalmaciju čije se središte nalazilo u Šibeniku.[1320] Istoga je dana splitski HKNS objavio pravila za prosvjetna i omladinska društva.[1321] Dan katoličke akcije u Splitu službeno je proslavljen dan poslije tj. 3. veljače, a okupili su se HKNS, „Pavlinović”, „Danica” te ostale đačke i srednjoškolske organizacije iz Splita i okolice. Organizacije su održale govore pred oko 300 sudionika za budući razvoj muškog i ženskog dijela katoličkog pokreta. Na slavlju su se okupili i pojedini svećenici u znak podrške mladeži.[1322]

[1314] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko Orlovstvo*, str. 71.
[1315] „Hrvatski kat. narodni Savez“, *Mladost*, god. II, br. 2 (veljača), 1922.
[1316] Vidi više: Isto.
[1317] Isto.
[1318] *Jadran*, god. IV, br. 7 (28. siječnja), 1922., str. 1; *Narodna straža*, god. II, br. 4 (28. siječnja), 1922, str. 2.
[1319] *Jadran*, god. IV, br. 5 (18. siječnja), str. 2.
[1320] *Narodna straža*, god. II, br. 5 (4. veljače), 1922, str. 3.
[1321] *Jadran*, god. IV, br. 10 (4. veljače), 1922., str. 3.
[1322] Isto, br. 11 (8. veljače), str. 2-3.

Nadalje, do jeseni 1922. Dalmacijom su dominirala pitanja oko komadanja Dalmacije na oblasti, problem s Talijanima te sveprisutno gospodarsko pitanje i prehrambena kriza.[1323] U tu svrhu, održano je više sastanaka HPS-a: 2. ožujka u Splitu gdje je osuđena podjela Dalmacije,[1324] 3. ožujka u Zadvarju i Lovreću,[1325] 17. travnja u Šibeniku,[1326] Murteru i Tijesnome.[1327] Ujedno, to razdoblje prošlo je u vrlo neprijateljskom raspoloženju prema katoličkoj Dalmaciji, pogotovo od članova Orjune koja je 28. ožujka napala tadašnjeg urednika *Jadrana* don Stanka Banića i njegova suradnika Ivu Šimetina. Prema izvještajima iz *Jadrana*, radilo se o pokušaju atentata na Banića koji je „jedva izvukao živu glavu". Policija Banića uopće nije htjela saslušati. *Jadran* je, naravno, krivio Orjunu koju je često prozivao i kritizirao njezinu ulogu u dalmatinskom društvu. Osim Banića, upućene su mnoge prijetnje franjevcima diljem Dalmacije.[1328] *Jadran* je u idućim mjesecima skoro u svakom broju isticao probleme s jugoslavenskom nacionalnom omladinom za koju je pisao da uopće nije jugoslavenska već promiče velikosrpske interese, posebno usmjerena protiv bilo kakvog iskazivanja hrvatstva.[1329] Vrhunac je nasilje u Dalmaciji doseglo u srpnju 1922. te je tom prigodom *Jadran* žestoko kritizirao ne samo jugoslavensku nacionalnu omladinu i njezino terorističko ponašanje, već i sam Vidovdanski ustav, željeznu politiku te naposljetku da su Hrvati izigrani i prevareni u novoj državi.[1330] Događaji kroz 1922., posebno uhićenja u Dalmaciji onih koji su javno iznosili svoj hrvatski identiet,[1331] polako su otrijeznili Katolički pokret u Dalmaciji što će se odraziti na izborima u ožujku 1923. godine. Ipak, HPS je najveći ugled uživao u Imotskoj i Sinjskoj krajini te na području Neretve.[1332] No, ni taj ugled neće biti od pomoći na idućim parlamentarnim izborima, no o tome nešto kasnije.

U ožujku 1922., u Dalmaciji se javio velik interes za orlovstvo, što je potaknuto primarno slavenskim orlovskim taborom koji se trebao održati u Brnu na ljeto iste godine. Organizaciju i putovanje za Brno preuzela je u Kraljevini SHS, Jugoslavenska orlovska sveza u Ljubljani.[1333]

[1323] Jadran, god. IV, br. 18 (4. ožujka), 1922., str. 1. Narodna *straža*, god. II, br. 16 (22. travnja), 1921., str. 3; br. 33 (21. kolovoza), str. 1; br. 34 (26. kolovoza), str. 1.
[1324] Jadran, god. IV, br. 18 (4. ožujka), 1922., str. 2; *Narodna straža*, god. II, br. 9 (4. ožujka), 1921., str. 1-2;
[1325] Jadran, god. IV, br. 21 (15. ožujka), str. 1.
[1326] *Narodna straža*, god. II, br. 16 (22. travnja), str. 2.
[1327] *Narodna straža*, god. II, br. 33 (21. kolovoza), str. 2;
[1328] Vidi više: *Jadran*, god. IV, br. 25 (29. ožujka), str. 1-3,
[1329] Isto, br. 39 (17. svibnja), str. 1.
[1330] Isto, br. 59 (26. srpnja), str. 1.
[1331] „Teror u Ravnim Kotarima", „Nasilja u Mak. Primorju", *Jadran*, god. IV, br. 33 (26. travnja), 1922., str. 2-3.
[1332] Tonči ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 595.
[1333] *Narodna straža*, god. II, br. 10 (11. ožujka), str. 2; br. 11 (18. ožujka), str. 2.

Vezano za orlovstvo u Dalmaciji, zanimljiv je izvještaj o stanju tadašnjeg orlovstva u Dalmaciji kojeg državne vlasti pokušavaju u potpunosti spriječiti. Nauštrb orlovstva, pokrajinska vlada za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu podupirala je sokolstvo, posebice u školama i vojsci. Ujedno, sokolstvo je primalo veće novčane iznose za promicanje svoje „liberalne" protukatoličke i srpske ideologije. U tome im je pomagala i Jugoslavenska nacionalna napredna omladina. Ovome u prilog svjedoči da već od listopada nisu potvrđena pravila Orlovskog društva u Sinju koja su proslijeđena pokrajinskoj vladi u Splitu.[1334] Istog mjeseca, dana 10. ožujka, održao se u Ljubljani sastanak „Pavlinovića" na kojem je glavnu riječ vodio don Stanko Banić, urednik *Jadrana*. Na toj sjednici raspravljalo se o kulturnoj akciji koja se trebala provesti u Dalmaciji preko suradnje „Pavlinovića" i HKNS-a u Splitu.[1335] Naime, većina članova „Pavlinovića"nakon rata je studirala u Zagrebu, Ljubljani i ostalim europskim sveučilištima te su vodili Društvo iz Zagreba. Stoga, u Dalmaciji će njihov značaj sve više opadati, dok će HKNS sve više preuzimati njihovu ulogu oko organizacije katoličke omladine u Dalmaciji.[1336]

U travnju je nastavljen rad HKNS-a osnivanjem omladinskog društva „Mladenački život" u Brusju na Hvaru, uz poticaj i potporu župnika Juraja Dulčića.[1337] Naime, omladinsko društvo u Brusju već je osnovano 1911., ali je zbog rata ugašeno pa ponovno obnovljeno.[1338] Istog mjeseca osnovano je u Tučepima kraj Makarske omladinsko društvo koje je brojalo 70 članova.[1339] Osim navedenih društava, u travnju je održano orlovsko slavlje na Klisu u organizaciji sinjske i splitske mladeži. Ovo je ujedno bio prvi javni orlovski zbor u Dalmaciji.[1340] Zatim, 21. svibnja, sinjski su orlovi održali nastup u Čitluku, sjeverno od Sinja, na kojem je izbio incident izazvan od strane Orjune uz koju je stala lokalna žandarmerija. Naime, orlovsko slavlje bila je priprema za putovanje u Brno.[1341] Nadalje, splitski je Orao održao svoje prve vježbe 6. lipnja za koje se zanimalo i lokalno svećenstvo.[1342] Razvoj Katoličkog pokreta u Dalmaciji do rujna 1922. tekao je polako, ali stabilno. Najveći problem bile su Orjuna, lokalne vlasti te pokrajinska vlada sa sjedištem u Splitu koja je pokušavala na svakom koraku opstruirati rad omladinskih društava, ali i općenito katoličkih

[1334] „Zašto im smetaju Orlovi", *Jadran*, god. IV, br. 19 (8. ožujka), str. 2.
[1335] *Jadran*, god. IV, br. 21 (15. ožujka), str. 3.
[1336] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=641078&pv_issue_no=930527_A
[1337] *Jadran*, god. IV, br. 26 (1. travnja), str. 3.
[1338] *Mladost*, god. II, br. 3 i 4 (travanj), str. 45.
[1339] Isto, br. 5 (svibanj), str. 65.
[1340] Isto, br. 3 i 4 (travanj), 1922., str. 50.
[1341] *Jadran*, god. IV, br. 41, (24. svibnja), str. 1.
[1342] Isto, br. 46 (10. lipnja), str. 3.

organizacija. Ipak, takva situacija nije obeshrabrila Orlovstvo u Sinju koje je proslavilo svoj dan 30. srpnja velikom manifestacijom. Naime, orlovi i orlice istakli su tog dana hrvatsku trobojnicu i križ na prsima odore. Pjevala se i orlovska glazba te orlovska himna, a vrhunac je uslijedio nakon skupštine, svečanim otvaranjem orlovske akademije gdje se odigrao i orlovski nastup.[1343] U srpnju 1922. u Zagrebu su usvojena pravila „Jugoslavenske đačke katoličke lige" koja su dodatno učvrstila daljnji razvoj katoličkog đaštva na području cijele Hrvatske.[1344] Novi poticaj na daljnji rad katoličke omladine bio je Orlovski tabor u Brnu koji se održao od 12. do 15. kolovoza, gdje je sudjelovalo oko 50 tisuća ljudi, od čega 600 Hrvata.[1345] Na taboru su sudjelovali i sinjski orlovi i orlice.[1346]

Nedugo nakon sleta u Brnu, održan je u Sinju 25. – 27. kolovoza sastanak „Pavlinovića" na kojem se raspravljalo o prosvjeti, socijalnom problemu, omladinskim društvima i orlovstvu. Sastanak je bio skromnog karaktera, a utvrđivali su se problemi „katoličke akcije" u Dalmaciji i daljnji smjer razvoja.[1347] Dan poslije sastanka dogodio se važan događaj u Sinju kada je postavljen temeljni kamen „Hrvatskog katoličkog doma u Sinju" koji je trebao biti „(...) žarište kršć. prosvjete (...)".[1348] Dom je konačno uređen tek u studenome 1924. godine.[1349]

Kraj školske godine 1921./22. protekao je burno zbog učestalih napada Orjune i Pribičevićevih „demokrata". Iz splitskog lista *Dan* u godini 1922. jasno je vidljivo razočaranje u novu državu i općenito u ideju „Jugoslavije" koju je list promicao. Sredinom iste godine, u listu se sve više zapaža upotreba hrvatskog imena, pogotovo kod orlovskog slavlja u Sinju. To će se pogotovo primijetiti u idućoj školskoj godini kada se hrvatsko katoličko đaštvo, pogotovo orlovi, sve više vraćaju svojim korijenima i napuštaju ideju jugoslavenstva. Nakon završetka orlovskog tabora u Brnu, budući predsjednik hrvatskog Orlovstva, Ivan Protulipac, napisao je sljedeće:

„Brnski slet donio je nutarnje ojačanje Orlovstva i pobudu za svestrano provođenje Orlovstva u život. Od brnskog sleta postaje vrlo živa misao, da je potrebno cio katolički omladinski pokret ujediniti u orlovskim redovima.

[1343] „Trijumf Orlova u Sinju", Isto, br. 61 (2. kolovoza), str. 2.
[1344] Pravila vidi u: *Luč*, god. XVIII, br. 1 i 2 (31. listopada), 1922., str. 1-3.
[1345] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 71; J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 131.
[1346] „Povratak Orlova i Orlica", *Jadran*, god. IV, br. 67 (23. kolovoza), str.2.
[1347] *Narodna svijest*, god. IV, br. 37 (19. rujna), Dubrovnik, 1922., str. 1.
[1348] *Jadran*, god. IV, br. 69 (30. kolovoza), str. 3.
[1349] Dušan ŽANKO, „Hrvatski katolički dom", *Mladost*, god. VI, br. 3, 1925., str. 84-86.

Ideal, da Orlovstvo postane glavna i osnovna organizacija kat. omladine bez razlike staleža, postaje predmetom živih težnji i rada.“[1350]

Uistinu, orlovstvo će iz godine u godinu sve više jačati i uzimati maha među hrvatskom katoličkom omladinom. Ono je ujedno poslužilo kao protuteža tadašnjem sokolstvu, a o tome je posebno pisao u *Luči* Krsto Kržanić iz Sinja koji je iz prve ruke doživio napade sokola i Orjune na sve katoličke vrijednosti. Stoga je Kržanić u članku pozvao gradsku i seosku omladinu da se pridruži orlovstvu u cilju suzbijanja državnog sokola koji prijeti uništenju katolicizma i Katoličke crkve u Hrvatskoj, a ujedno i uništenju hrvatskog naroda, tj. „Katoličke Hrvatske”.[1351]

4. 2. 3. Jačanje orlovskog pokreta u novoj školskoj 1922./23. godini te uvođenje Katoličke akcije

Do kraja godine, Katolički pokret u Dalmaciji polako se razvijao. U rujnu je u *Jadranu* pokrenut „Pavlinovićev vjesnik” koji je služio kao glasilo glavnih informacija Društva.[1352] Početkom nove školske godine, osnovano je orlovsko društvo u Imotskom, a najzaslužnija osoba za taj pothvat bio je gvardijan fra Ivan Ivandić.[1353] Dana 24. rujna, održana je orlovska proslava na Klisu od strane kliškog katoličkog omladinskog društva „Mahnić”, a na proslavi je sudjelovalo i đaštvo iz Splita, Sinja i Mravinaca.[1354] Istog mjeseca (26. rujna) održana je u Splitu prva glavna skupština HKNS-a za Dalmaciju. Potvrđena je uloga Saveza u Splitu kao žarišta i centrale prosvjetnog pokreta u Dalmaciji. HKNS u Splitu bio je zadovoljan prvom godinom rada kroz koju su se skupljala financijska sredstva, osnivala omladinska i prosvjetna društva te je osnovano i šibensko okružje HKNS-a za sjevernu Dalmaciju. Pretresena su pravila uz neke izmjene te je ucrtan put daljnjem razvoju.[1355] Nadalje, financijska samostalnost splitskog HKNS-a omogućila mu je podupiranje omladinskih i prosvjetnh društava diljem Dalmacije. Odličnu je potporu od HKNS-a dobivalo žensko katoličko društvo „Danica” iz Splita koje je svoju skupštinu u novoj godini održalo 8. listopada. Osim predavanja, održan je apologetski i analfabetski tečaj u „Danici”.

[1350] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 72.
[1351] Vidi više: Krsto KRŽANIĆ, „Novo polje rada“, *Luč*, god. XVIII, br. 1 i 2 (31. listopada), 1922., str. 9-11.
[1352] Vidi: *Jadran*, god. IV, br. 70-78.
[1353] Uslijed nedostatka brojeva *Jadrana* br. 70-73; Vidi u: https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?displaySizeSelect=1&pv_page_id=641144&autocomplete_text=&page=43&pv_issue_no=930528_A
[1354] *Jadran*, god. IV, br. 78 (30. rujna), 1922., str. 3.
[1355] Isto.

Na skupštini su sudjelovale i predstavnice ženskog katoličkog društva „Zora" iz Šibenika.[1356] Od ostalih gradova, Sinj je nastavio sa svojim orlovskim radom te je 23. listopada uprava sinjskog „Orla" donijela nacrt prosvjetnog rada za zimu. Naravno, tog dana izvođene su orlovske vježbe u Sinju.[1357] Nedugo nakon tog događaja, Sinj je ponovno održao orlovski nastup 2. studenog gdje su istaknuti hrvatski simboli kao otpor vlastima i „Sokolu".[1358] Nadalje, Šibenik je svoj dan katoličke omladine obilježio 8. prosinca 1922. godine uz svečanosti diljem grada.[1359] Šibenik je istodobno bio važno uporište HPS-a u kojem je na sastancima često držao govore poslanik stranke Ante Dulibić, ali i Korošec i Banić.[1360]

Nova školska godina donijela je nove izazove u Dalmaciji. Uspjeh sinjskog „Orla" valjalo je proširiti i na ostatak Dalmacije. Sve veća zanesenost katoličke mladeži orlovstvom obilježena je ponovnim isticanjem hrvatskih obilježja. Krajem godine zbio se izvan države vrlo značajan događaj koji će utjecati izravno na orlovstvo i njegov razvoj, a riječ je o uvođenju Katoličke akcije (dalje KA) od strane pape Pija XI. dana 23. prosinca 1922. enciklikom *Ubi arcano Dei.*[1361] Papina Katolička akcija imala je u vidu sudjelovanje laika u apostolatu hijerarhije, a cilj je bio rekristijanizacija društva. Razlika dosadašnjeg Katoličkog pokreta u Hrvatskoj i Katoličke akcije sastojala se u tome što su se sve prosvjetne i omladinske katoličke organizacije imale podvrgnuti crkvenoj hijerarhiji, tj. njihovu nadzoru. S obzirom na postojanje Seniorata, taj postupak će naići na velike probleme u idućim godinama, tako da će ta provedba teći s velikim teškoćama.[1362] Ujedno, javit će se različita tumačenja oko papine Katoličke akcije, dok će Seniorat tvrditi da takvo što uopće nije potrebno s obizrom na već postojeći „Mahnićev" pokret. Na kraju valja još naglasiti da se pojam „katolička akcija" javljao i tijekom prvog razdoblja HKP-a, ali i ulaskom u novu državu kada je upotrebljavan kao sinonim za Katolički pokret u Hrvatskoj, tj. moralnu i duhovnu obnovu. Upravo je stoga Liga smatrala kako papina KA nije nikakva novina.[1363] S druge strane, papina KA i njegova potpora slavenskom orlovstvu ići će na ruku rastućeg orlovstva koje je sve

[1356] Isto, br. 81 (11. listopada), str. 3.
[1357] Isto, br. 87 (1. studenoga), str. 3.
[1358] Isto, br. 91 (15. studenoga), str. 3.
[1359] *Narodna straža*, god II, br. 49 (16. prosinca), str. 2.
[1360] Vidi: Isto, br. 37, (16. rujna), str. 1; br. 49 (16. prosinca), str. 1.
[1361] https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html (pristupljeno 18. 8. 2023.)
[1362] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 141.
[1363] isto, str. 143.

više jačalo u narednim godinama.[1364] Valja dodati kako je očito plan uvođenja KA od strane Pija XI. bio poznat javnosti nedugo nakon njegova ustoličenja u veljači 1922., jer je zagovarao učenja obnove u Kristu pape Pija X. Primjerice biskupska konferencija Jugoslavije održana krajem travnja 1922. donijela je odluku da podupire KA te da se ona mora razvijati pod vodstvom biskupa i mora biti apolitička.[1365]

Godina 1923. donijela je mnoge promjene za Katolički pokret. Pva tri mjeseca nove godine protekla su pripremama HPS-a za parlamentarne izbore u ožujku diljem Dalmacije.[1366] Splitski list *Jadran* isto tako je većinski usmjeren na agitaciju za HPS i prepremu za izbore. Što se tiče Katoličkog pokreta u prvim mjesecima u Dalmaciji, izdvajaju se korištenje skiptikona za prikaz filmova u društvenoj dvorani (Arcibiskupova ulica 4),[1367] priprema za obilježavanje Dana katoličke akcije 2. veljače,[1368] nastup orlica u Imotskome,[1369] *Jadranova* kritika Radića,[1370] prehrambena kriza u Dalmaciji[1371] itd.[1372]

Izbori za parlament u Kraljevini SHS održani su 18. ožujka 1923., a rezultat HPS-a bio je katastrofalan. Naime, HPS je u Dalmaciji dobio 6752 glasa, što nije bilo dovoljno ni za jedan zastupnički mandat. Uzroci poraznih rezultata, prema tisku, bili su brjni, od državnog režima, demagogije, promicanja „jugoslavenske misli" te ekonomskih problema u državi. Čak je i Radić bio popularniji u imotskom i sinjskom kotaru.[1373] Izbori su pokazali veliko nepovjerenje i nemogućnost HPS-a da riješi agrarno pitanje te se članstvo nakon izbora dodatno prorijedilo. Rezultat izbora utjecao je i na samo izlaženje lista *Jadran* koji je od travnja počeo izlaziti jednom tjedno, a za novog urednika postavljen je Jerko Vodanović.[1374]

Ipak, nije bilo sve tako crno za razvoj đačkog dijela Katoličkog pokreta. Naime, dana 6. veljače 1923. povučena je zabrana o radu orlovskih organizacija, što je omogućilo nesmetani

[1364] *Jadran*, god. IV, br. 103 (30. prosinca), str. 3.
[1365] Ivan ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 519.
[1366] Vidi: *Narodna straža*, god. III, br. 1-10, 1923.
[1367] *Jadran*, god. V, br. 1 (3. siječnja), 1923., str. 3.
[1368] Isto, br. 9 (31. siječnja), str. 1.
[1369] Isto, br. 8 (27. siječnja), str. 3.
[1370] Isto, br. 10 (3. veljače), str. 1-3.
[1371] Isto, br. 11 (7. veljače), str. 1.
[1372] Vidi više o agitaciji za HPS u Dalmaciji za parlamentarne izbore u ožujku 1923. godine u: *Jadran*, god. V, br. 1-22, 1923; *Narodna straža*, god. III, br. 1-10, 1923.
[1373] Vidi više: *Jadran*, god. V, br. 23 (22. ožujka), str 1; T. ŠITIN, „Značajke HKP u Dalmaciji (1918.-1929)", str. 596.
[1374] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=640763&pv_issue_no=930522_A

daljnji razvoj orlovstva.[1375] Zanimljiv detalj o đačkim organizacijama uviđa se u anketi koju je provela *Luč* u školskoj godini 1922./23., a glasio je: „Koju granu rada treba da osobito ove godine razvijemo u našim društvima, kojim sredstvima i zašto?“.[1376] U kontekstu Dalmacije, odgovor je poslao Zbor franjevačkih bogoslova „Milovan” iz Makarske koji je primijetio uglavnom intelektualni, teorijski i prosvjetni rad. Prema bogoslovima iz Makarske, nedostajao je razvoj duhovne dimenzije članova Katoličkog pokreta.[1377] S tom konstatacijom složila se i *Luč* na temelju dopisa urednišvu iz svih hrvatskih regija, tj. da je prijeko potrebna duhovna obnova ne samo pojedinca, već i svih katoličkih organizacija i hrvatskog društva.[1378]

Istodobno je ta duhovna komponenta često spominjana u člancima *Lučи* oko ideje orlovstva u kojima je opisana potreba harmonije ljudskog bića, tijela i duše. Nije potrebno samo fizičko zdravlje, već je ono samo jedan dio čovjeka koje se mora harmonizirati s nutrinom, tj. njegovom dušom. Ovdje je isto tako riječ o razvoju duhovne komponente kroz harmoniju tijela i duše. Prema autoru članka, to je bio jedini lijek za „bolest” koja vlada među katoličkim đačkim krugovima i put prema postiznaju „zdravlja”.[1379] Na istom tragu bio je članak „Bit orlovstva” u kojem se govori o važnosti tjelesnog odgoja, ali i o duši, tj. o duhovnom odgoju pojedinca.[1380] U trećem članku o prosvjetnim organizacijama i orlovstvu, autor Ćepulić navodi nezadovoljstvo razvojem omladinskih društava nakon rata, te preporuča svim društvima orlovski oblik organizacije s ciljem popravljanja stanja omladinskih društava.[1381] Orlovstvo je imalo odigrati ulogu duhovnog podizanja hrvatske katoličke mladeži uz već postojeći prosvjetni i socijalni rad.

Skretanje u duhovnu dimenziju Katoličkog pokreta u Hrvatskoj, kako je to primijetio Jure Krišto, valja pripisati Sv. Stolici, tj. papi Piju XI. i njegovoj enciklici *Ubi arcano dei*, koja je javno objavljena 23. prosinca 1922. godine. Načela KA o apostolatu laika, prihvatit će hrvatsko katoličko đaštvo, a posebice orlovstvo koje će usvojiti ta načela. Ujedno, uvođenje KA-e polako će izazvati nesuglasice između Lige i Orlovstva jer će Ligina društva nastojati biti drugačija od orlovskih, dok

[1375] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 139.
[1376] „Što da radimo?“, *Luč*, god. XVIII, br. 5 i 6 (28. veljače), 1923., str. 107-109.
[1377] Zbor franjevačkih bogoslova ‘Milovan’ u Makarskoj, „Što da radimo“, *Luč*, god. XVIII, br. 7-8 (20. svibnja), 1923., str. 139-142.
[1378] *Luč*, god. XIX, br. 1-2 (6. studenoga), 1923., str. 1; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 140.
[1379] J. HERCEG, „Intelektualci i orlovstvo“, Luč, god. XVIII, br. 5-6, (28. veljače), str. 110-113.
[1380] Vidi: „Bit Orlovstva“, *Luč*, god. XVIII, br. 7-8 (20. svibnja), 1923., str. 150-151.
[1381] Avelin ĆEPULIĆ, „Prosvjetna organizacija i orlovstvo“, *Luč*, god. XVIII, br. 9-10 (20. lipnja), 1923., str. 186-188.

će orlovska pokušati integrirati sva Ligina mladenačka društva pod orlovstvo.[1382] Liga je, na čelu sa Senioratom, u svrhu promicanja duhovne dimenzije izdala je „Knjigu životu" u kojoj su bile izložene duhovne misli biskupa Mahnića, dok je orlovstvo istovremeno radilo na prijevodu slovenske „Zlatne knjige o Orlovstvu" na hrvatski jezik. Druga borba vodila se oko ideološkog smjera. Naime, Seniorat je, usprkos porazu HPS-a na izborima, nastavio promicati jedinstvo naroda jer je jedino u njemu vidio spas triju „plemena" Kraljevine SHS. S druge strane, mladež se udaljila od težnje Seniorata te počela ponovno isticati vlastitu hrvatsku narodnost. Nadalje, orlovska su društva, prema napucima KA-e, podredila sebe Episkopatu te uvela službu duhovnika,[1383] dok se Liga još dvoumila oko tog pitanja.[1384]

Nadalje, prije ljetnih praznika, dana 21. svibnja, održana je proslava splitskog katoličkog đaštva u znak 20. godišnjice Mahnićevog Katoličkog pokreta, na kojoj se govorilo i o orlovstvu.[1385] Tijekom ljetnih praznika 1923., i Liga i Orlovstvo te angažiranje za KA nastavili su svoj put razvoja na brojnim sastancima, skupštinama, biskupskoj konferenciji itd. U tu svthu u Splitu se 4. – 7. srpnja održao sastanak HKNS-a za Dalmaciju i tečaj za svećenike koji su se trebali aktivirati u KA-i.[1386] Zanimljivost sa sastanka jest da je za predsjednika upravnog odbora izabran Ivan Butković, prvak HKP-a u njegovoj prvoj fazi razvoja.[1387] Krajem mjeseca, 29. srpnja, održano je ponovno orlovsko slavlje u Sinju u znak prve godišnjice rada sinjskog „Orla". Održana je orlovska akademija, a govor je održao idejni začetnik orlovstva u Sinju fra Krsto Kržanić.[1388] Idućeg dana, mjesto Trsteno kraj Dubrovnika osnovalo je svoje prvo Hrvatsko katoličko omladinsko društvo koje se odmah učlanilo u Ligu.[1389] No, dva najvažnija događaja za razvoj Katoličkog pokreta u Hrvatskoj dogodila su se u kolovozu 1923. godine. Prvi događaj bila je

[1382] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 141.
[1383] Duhovnik nije bio član društva, već je isključio obavljao duhovnu službu i duhovnu orijentaciju orlovskog društva te je tumačio kršćanski nauk u javnom i privatnom životu; nadzirao je i društveni rad, a pogotovo prosvjetni. Vidi više u: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić", „Duhovnik u orlovskoj organizaciji".
[1384] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 142-143.
[1385] Zbog nedostatka brojeva *Jadrana*, 32-33, 1923; Preuzeto iz: https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?displaySizeSelect=1&pv_page_id=641144&autocomplete_text=&page=43&pv_issue_no=930528_A
[1386] *Jadran*, god. V, br. 34 (7. lipnja), 1923., str. 3.
[1387] Isto, br. 39 (12. srpnja), str. 3.
[1388] Isto, br. 42, (2. kolovoza), str. 2; https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?displaySizeSelect=1&pv_page_id=641144&autocomplete_text=&page=43&pv_issue_no=930528_A
[1389] *Narodna svijest*, god. V, br. 34 (7. kolovoza), 1923., str. 3.

skupština Orlovstva 17. kolovoza na kojoj je, prema Protulipcu, učinjen velik korak pri ujedinjenju omladinskog i orlovskog pokreta, a tom prigodom za predsjednika Orlovskog podsaveza izabran je Josip Andrić, a potpredsjednikom Ivan Merz.[1390] Važnost Merza, osim njegova iznimnog unutarnjeg rada u orlovstvu i rada s hrvatskom katoličkom mladeži, očitovala se u njegovu inzistiranju na vezanje svih laičkih organizacija s episkopatom i papom.[1391] Idućeg dana, 18. kolovoza, za vrijeme euharistijskog kongresa,[1392] održan je i drugi kongres katoličke omladine u Zagrebu koji je donio brojne rezolucije o uređenju omaldinskih društava, dužnostima njihovih članova, o radu po uputama euharistijskog kongresa itd.[1393] Đaštvo je na tim sastancima uočilo svoju razjedinjenost i zbog toga je to pitanje došlo u prvi red u novoj školskoj godini. Zatim, dana 23. kolovoza Episkopat je pozvao svećenstvo da se zauzme za KA.[1394]

U Dalmaciji se sredinom kolovoza dogodio incident u Kninu o kojem je splitski *Jadran* tiskao u posebnom prilogu članak „Velikosrpsko nasije u Kninu", gdje je umalo ubijen sinjski gvardijan Mijo Kotoraš.[1395] Ovo je bio samo jedan u nizu incidenata koje su izazivali „Sokol" i Orjuna.[1396] Navedeni događaji usmjerili su budućnost Katoličkog pokreta u povratak ka hrvatskoj narodnoj ideji u Dalmaciji, pogotovo od strane katoličke mladeži. Važan događaj za Split dogodio se 6. rujna 1923. kada je imenovan novi biskup Kvirin Klement Bonefačić koji će aktivno podupirati rad KA.[1397]

4. 2. 4. Osnutak Hrvatskog orlovskog saveza i Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji u školskoj godini 1923./24.

Početak nove školske godine zabilježio je težnje rješavnja razdijeljenosti unutar Katoličkog pokreta, pogotovo oko omladinskih i orlovskih društava. Stoga, sve snage bile su usmjerene k rješavanju tog problema.

U međuvremenu u Dalmaciji, u rujnu, održavaju se slavlja u omladinskim društvima u Brusju na Hvaru i ženskom društvu u Sinju.[1398] Zatim, u splitskoj oblasti, na otoku Krku imenovan

[1390] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 144.
[1391] Isto, str. 144-145.
[1392] Vidi više: *Jadran*, god. V, br. 44 (16. kolovoza), str. 1.
[1393] *Mladost*, god. III, br. 9 (rujan), 1923., str. 142-143.
[1394] I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i Hrvatski katolički pokret", str. 519.
[1395] „Velikosrspko nasilje u Kninu", *Jadran*, god. V, br. 44 (17. kolovoza), 1923., str. 1.
[1396] Isto, (16. kolovoza), str. 2.
[1397] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 157.
[1398] *Jadran*, god. V, br. 48 (13. rujna), str. 2.

je novi biskup Josip Srebrnić.[1399] HKNS u Splitu je u listopadu nastavio s filmskim predavanjima.[1400] Krajem rujna, u Split je stigao tajnik zagrebačkog HKNS-a Velimir Deželić koji je tom prigodom održao predavanja „Hrvatskom prosvjetnom ženskom društvu Zora" o pravu glasa žena.[1401] Deželić mlađi je kroz listopad 1923. proputovao dobar dio Dalmacije kao izaslanik HKNS-a upoznavajući se s tamošnjim prilikama.[1402] Od ostalih gradova, Šibenik je vrlo uspješno provodio svoje zadatke oko promicanja omladinskih društava i katoličkih ideja. Naime, početkom studenoga održane su skupštine u sklopu okružja HKNS-a u Šibeniku, a organizaciju sastanka provela su dva šibenska društva: žensko katoličko društvo „Zora" i Hrvatsko katoličko omladinsko društvo „Krešimir". Na sastanku su promicane ideje KA-e te Orlovstvo. Održano je predavanje o omladinskim društvima, a veliku potporu društvima dao je biskup Jeronim Mileta koji je i sam sudjelovao na tom sastanku.[1403] Šibenik će uz potporu biskupa u budućnosti postati najjače orlovsko okružje u Dalmaciji. Nekoliko dana poslije, u Splitu je održana svečanost u čast novom biskupu Bonefačiću koju je organizirao splitski HKNS. Bonefačić će, kao i Mileta, postati važan promicatelj hrvatske mladeži, a posebno KA-e u Splitu.[1404] Potpora biskupa bit će ključna za razvoj HKP-a u Dalmaciji. Isto tako, na Krku će biskup Srebrnić podupirati HKP, a kasnije 1926. godine hvarski biskup Mihovil Pušić isto tako posvetit će se hrvatskoj katoličkoj mladeži.

No, prosinac je bio najznačajniji mjesec za razvoj HKP-a, ne samo u Dalmaciji, već i u ostatku Hrvatske. Prvo valja krenuti s događajima u Dalmaciji, a zatim na hrvatskoj razini. Dana 8. i 9. u Splitu obilježen je Đački dan na kojem je predavanje u dvorani HKNS-a predvodio Dragan Bartulica. Istog mjeseca, 16. prosinca, otvorena je u Splitu čitaonica „Marulić" na adresi Nelipića ulica br. 1., u kojoj se nalazilo prethodno društvo „Pavlinović". Naime, razlog ustupanja prostorije „Pavlinovića" jest slabljenje njegove uloge koju je od kraja 1921. počeo preuzimati splitski HKNS. Čitaonica je, osim 14 domaćih novina, sadržavala i 3 talijanske i francuske novine, pojedine revije i tjednike.[1405] Osim Splita, đački su dan obilježili Šibenik i Dubrovnik. Šibenik je isto tako 8. i 9. prosinca, kao i Split, obilježio svoj dan: vođa katoličkog đaštva u Šibeniku don Ante Radić održao je govor pred 140 đaka, nekoliko seniora i svećenika te ostalog građanstva. Zatim, maturant M.

[1399] Isto, br. 51 (4. listopada), str. 3.
[1400] Isto, br. 52-53 (20. listopada), str. 9.
[1401] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 1013.
[1402] Isto, str. 1013-1030.
[1403] *Narodna straža*, god. III, br. 42 (10. studenog), 1923., str. 3.
[1404] Isto, br. 43 (17. studenog), str. 2.
[1405] *Jadran*, god. V, br. 61 (13. prosinca), str. 3.

Luetić otvorio je akademiju (kazalište) te je u svom govoru prepričao povijest katoličkog đačkog pokreta i ponešto o njegovim organizacijama. Pozornost je bila usmjerena i prema „ženskom katoličkom pokretu" kojega se dotakla maturantica Vinka Lukas.[1406] Dubrovnik je proslavio dan u prostorijama katoličkog društva „Bošković" u kojem su se izvodile predstave. To društvo postojalo je još od kolovoza 1906. godine, a služilo je ne samo đacima već svim posjetiteljima kao knjižnica, čitaonica i prostor za sastanke i predavanja.[1407] Tako je Katolički pokret u Dalmaciji nakon rata ponovno zaživio zahvaljujući osnutku HKNS-a u Splitu. Ovome svjedoči i članak koji je izašao krajem prosinca u *Jadranu,* u kojemu je prvotno spomenut Katolički pokret prije rata te da je rat većinom odgovoran za slom pokreta prije nego se pokret uspio učvrstiti. Uloga HKNS-a bila je oživjeti Pokret ponovno u Dalmaciji preko kulturno-prosvjetne akcije. U Splitu je u kontekstu orlovskog pokreta primarno radio don Niko Matulić kojemu je manjkalo još pomoći oko razvoja orlovstva.[1408] Split je, osim muške i ženske organizacije, imao i poseban odjel za radničku omladinu. Osim toga, „Prosvjetno kino" i čitaonica „Marulić" osigurali su Split kao kulturno žarište novooživjelog pokreta. Drugi po jačini krajem 1923. bio je, dakako, Šibenik s muškim katoličkim đačkim društvom „Krešimir" te ženskim kat. đak. društvom „Zora". Osim društava, u Šibeniku, kako je već spomenuto, djelovao je ogranak splitskog HKNS-a. Šibenik je ujedno uspješno radio na razvoju orlovstva pod vodstvom svećenika Ante Radića, no isto tako kao i Split, imao je problema s Orjunom kojoj se uspješno suprotstavljaju vlastitim „Orlom".[1409] Nadalje, Sinj je bio poznat po svojemu „Orlu", ali i otvaranju Katoličkog doma. Rad sinjskog „Orla" bio je tada najbolji u Dalmaciji te su imali i veliku dvoranu na raspolaganju. Sinj je u to vrijeme imao oko 180 orlova/orlica u svome Društvu.[1410] S druge strane, Dubrovnik se isto tako podigao iz ratnog „mrtvila" te je obnovio rad đačke organizacije i rad Društva „Bošković". Društvo je ponovno aktivirano 22. svibnja 1921. godine.[1411] „Bošković" je u školskoj godini 1923./24. počeo izdavati vlastiti list pod imenom „Žar", u kojem su članke objavljivali sami đaci. Jedan od budućih poznatih prvaka HKP-a Bonifacije Perović isto je katkada pisao članke za taj list, s obzirom na to da je bio sjemeništarac u Dubrovniku. Za list su ujedno pisale i buduće poznate hrvatske ličnosti: Ivo Bogdan, Ivo Lendić, Luka Perinić, Tijas Mortigjija. Prema memoarima Bonifacija Perovića, neki

[1406] „Slavlje katoličkog đaštva", *Narodna straža*, god. III, br 47 (15. prosinca), 1923., str. 2-3.
[1407] *Jadran*, god. V, br. 61 (13. prosinca), str. 3.
[1408] Tomaž FURLAN, „Među dalmatinskim Orlovima", *Jadran*, god. VI, br. 2 (10. siječnja), 1924., str. 2.
[1409] Isto.
[1410] Isto.
[1411] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 65.

od sjemeništaraca na sastancima su se izjašnavali jugoslavenima, ali uskoro je nestalo „[...] romantičko jugoslavenstvo [...]".[1412] Pokraj Dubrovnika, mjesto Župa vodilo je svoj orlovski pokret na čelu s mladim težakom bez formalnog obrazovanja, koji je poticaj na takvo što dobio na sletu u Brnu.[1413] Od ostalih dalmatinskih krajeva, katolički pokret razvijao se na Pagu, u Salima, na Murteru, Brusju na Hvaru, Trstenome kraj Dubrovnika te u Imotskom preko njihova skromnog orlovskog društva. Valja spomenuti i Tučepe pored Makarske gdje je izaslanik JOS-a Furlan zabilježio postojanje omladinskog društva s orlovskim odsjekom koji je vodio župnik fra Petar Glavaš. Zanimljivost je iz Tučepa da je Furlan čak dvaput doživio fizički napad od strane orjunaša.[1414] Glavni problem Dalmacije, što se tiče orlovstva, bio je velik broj omladinskih društava bez vlastitog orlovskog odsjeka.[1415] Čak je i splitsko glasilo *Jadran* smatralo da „katoličku akciju" u Dalmaciji treba puno bolje povezati i aktivirati što veći dio dalmatinskog klera.[1416] Sve navedene želje polako će biti uslišane zbog želja općenito hrvatske katoličke mladeži, tj. točnije Omladinskog saveza i Orlovskog podsaveza u Zagrebu.

Naime, krajem studenoga 1923., Orlovski podsavez na svojoj je sjednici 30. studenog naglasio potrebu što skorijeg koncentriranja katoličkih sila. Krajem istog mjeseca provedena je anketa o tom pitanju te su rezultati išli u korist ujedinjenja Omladinskog saveza i Orlovskog podsaveza. Ta dva saveza trebala su činiti organizaciju pod imenom Hrvatski orlovski savez koji bi okupljao svu katoličku omladinu u Hrvatskoj.[1417] Ta odluka o stvaranju Hrvatskog orlovskog saveza[1418] (dalje: HOS) provedena je na zajedničkoj sjednici obaju vodstava 11. prosinca 1923. godine. U privremeni odbor izabran je za predsjednika Ivo Protulipac, a za potpredsjednika Ivan Merz. Pet dana poslije, 16. prosinca, održana je službena konstituirajuća skupština HOS-a u prostorija HKNS-a u Zagrebu na kojoj su primljena pravila, a predsjednikom je potvrđen Protulipac, dok je Ivan Merz izabran za prosvjetnog referenta. Nedugo nakon ove skupštine, Omladinski je savez održao vlastitu skupštinu na kojoj je donio zaključak o prijenosu vlastitih postojećih društava u HOS, a Omladinski će savez postati središte svih onih društava koja nisu

[1412] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 69.
[1413] T. FURLAN, „Među dalmatinskim Orlovima", str. 2.
[1414] Isto.
[1415] Isto.
[1416] „Osvrt na katoličku akciju.", *Jadran*, god. V, br. 63 (28. prosinca), str. 1-2.
[1417] Vidi više: Saša CERAJ, „Povijesni razvoj i važnost djelovanja hrvatskoga Orlovstva", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 71, br. 1, 2016., str. 47-49.
[1418] O razlozima osnutka HOS-a vidi u: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Hrvatski orlovski pokret", 24. veljače 1928.

mogla prijeći u HOS.[1419] Razlog nemogućnosti prelaska pojedinih društava u HOS bila su pravila društava koja su im to onemogućavala, a pojedina seoska društva nisu iskazivala zanimanje za orlovstvo. Stoga je Omladinski savez morao postojati i dalje. Novostvoreni HOS krajem godine brojio je 40 omladinskih i 20 đačkih društava. Orlovstvo je svoju snagu crpilo i od podrške Episkopata koji je u siječnju potvrdio HOS kao organizaciju cjelokupne hrvatske katoličke mladeži. Tom prigodom proglašen je i Dan katoličke omladine koji se slavio prve nedjelje nakon blagdana Ivana Evanđelista u svibnju.[1420]

„Ako ikada prije, a ono je sigurno danas potrebno, da se ozbiljno počne raditi oko toga, da se naša mladež spasi za vjeru i narod. Pokvarenost među mladeži je velika. Hrv biskupi na svojoj konferenciji u Zagrebu odlučili su i dozvolili sa svojim pismom od 31. siječnja 1924., da se nedjelja najbliža danu sv. Ivana Evangjeliste u svibnju, proglasi Danom katoličke omladine. Na ovaj dan imade se po svim krajevima narodu tumačiti pogibao koja prijeti od lošeg odgoja mladeži i otudjenje mladeži od Boga, taj dan imadu se svuda sabirali dobrovoljni novčani prinosi za katoličku omladinu, za izdavanje dobrih knjiga za mladež itd. (...)“[1421]

Ovaj korak dobrim dijelom je povezao velik dio katoličke mladeži pod jednu orlovsku centralu, tj. HOS, koji je ujedno imao i potporu biskupa. Upravo je ovo bilo potrebno kako bi se HKP vratio na svoje stare staze jedinstva i zajedničkog rada za Katoličku akciju. Naime, i sam *Orlovski vjesnik* potvrdio je kako su se omladinski i orlovski pokret razvijali usporedno bez jedinstva kojim se upravljalo iz dva središta te je ponekad dolazilo i do sukoba. Stoga je u duhu KA-e provedeno ujedinjenje u kojem je novostvoreni HOS uz vlastitia pravila prihvatio i vjersko-prosvjetni program Omladinskog saveza. Po osnutku HOS-a, počelo je s osnivanjem okružja po načelima „Zlatne knjige” orlovstva, prevedene sa slovenskog na hrvatski te prilagođene hrvatskom narodu i njegovim potrebama.[1422] Život po katoličkim načelima orlovstva bio je vjerski i kulturno radikalan. Orlovi su se za hrvatsku katoličku mladež u društvima brinuli za njihovu vjersko, prosvjetno, tjelesno, socijalno i ćudoredno obrazovanje,[1423] a lozinka Orla glasila je „Euharistija, apostolat i žrtva”,[1424] što je dovoljno govorilo o predanosti orlovskom učenju, tj. življenju katoličke vjere na svim ljudskim razinama. „Sva orlovska i omladinska društva treba da provedu

[1419] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko Orlovstvo*, str. 74-76.
[1420] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 146-147.
[1421] Biskupski arhiv Hvar (dalje: HR - BAH), Spisi biskupa Pušića 2, „Sabirni arak za dan katoličke omladine br 1747“.
[1422] https://www.docdroid.net/n8vy/ivan-merz-zlatna-knjiga-pdf
[1423] „Orlovski vjesnik. Nove smjernice omladinskog pokreta“, *Jadran*, god. VI, br. 2 (10. siječnja), 1924., str. 5.
[1424] Isto, str. 7-9.

ova načela Zlatne knjige u život, jer u njemu je jamstvo, da će kat. omladina stvoriti bolju budućnost našem narodu.“[1425]

Ovime je započeta nova etapa HKP-a, tj. pokret je ponovno vraćen na Mahnićeva radikalna načela uz dodatak tjelovježbe, ali i ulaska u duhovnu komponentu čovjeka. Iako je i sam Mahnić u svojim spisima govorio o toj najdubljoj komponenti, ipak ona nije zaživjela među katoličkom omladinom u prvoj fazi razvoja HKP-a koja se u Dalmaciji zaustavila na socijalnoj komponenti, dok je za vrijeme Prvog svjetskog rata prijeđeno na politiku. Osnutkom HOS-a zaživio je ponovno Mahnić u srcima hrvatske katoličke omladine.

No, s druge strane, osnutak HOS-a donijet će razmirice unutar Katoličkog pokreta, jer su istovremeno postojali HOS, koji je trebao obuhvatiti cijelu katoličku đačku mladež, i s druge strane Liga u koju su također bila učlanjena omladinska društva. Svećenik i senior Antun Pilepić smatrao je da je osnutkom HOS-a započelo cijepanje među redovima Katoličkog pokreta jer će seniori smatrati sebe glavnim faktorom, dok će Protulipac gurati HOS kao organizaciju hrvatske katoličke mladeži neovisnu o senioratu.[1426] Ovaj sukob dosegnut će vrhunac već u kolovozu 1925. godine, no o tome nešto kasnije u radu.

Naposljetku, istaknuo bih razloge osnutka HOS-a. Naime, HOS je smatrao kako omladinska društva diljem Hrvatske nisu doboljno radikalna i organizirana u svome svakodnevnom radu. Prema njima, trebalo je uvesti novi poslovnik i načela „Zlatne knjige” i preko nje ostvariti bujan život unutar društva, a time i pokreta.[1427] Upravo na ovim riječima počiva novo buđenje „starog” Mahnićevog radikalizma.

Što se tiče Dalmacije i razvoja Orlovskog pokreta, situacija nije baš bila idealna. Naime, iz pisma Orlovskog podsaveza u Zagrebu upućenom don Anti Radiću koji je djelovao u šibenskom okružju HKNS-a, doznajemo kako situacija nije baš bajna. U pismu piše kako vlada neposluh prema „višima” te da rad nije intenzivan, a napredak ne postoji. Hrvatski orlovski podsavez pozvao

[1425] *Jadran*, god. VI, br. 1 (3. siječnja), str. 1.
[1426] Antun PILEPIĆ, *In aedificationem: Pismo svećenika braći svećenicima o problemima naše katoličke akcije*, Split: Štamparija Merkur, 1938., str. 9-18.
[1427] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Hrvatski orlovski pokret”

je Radića da djeluje svojim autoritetom.[1428] No, ova situacija polako će se mijenjati nabolje nakon osnutka HOS-a i početka stvarnog djelovanja kao jedinstvene organizacije.

Početak nove godine za Katolički pokret u Splitu pomalo je krenuo nizbrdo nakon što je 13. siječnja izbio požar u zgradi stare Biskupije u sklopu koje su oštećena Leonova tiskara i Hrvatska knjižara.[1429] HKNS je izgubio svoje prostorije. *Jadran* je prestao izlaziti do 11. ožujka iste godine. Usprkos tom događaju, HKP je ipak obilježio Dan katoličke akcije, ovaj put 18. veljače u Narodnom kazalištu pod pokroviteljstvom biskupa Bonefačića. No, zanimljivost je da je na danu obilježavanja katoličke akcije rečeno kako je Katolička akcija identična bivšem Katoličkom pokretu u Dalmaciji te da je KA objedinila sva vjerska društva u Dalmaciji. No, razlika između KA-e i HKP-a u tome je što je KA obuhvatila sve vjerske organizacije bez obzira na dob njihovih članova, dok je HKP primarno bio orijentiran na katoličku mladež. Stoga, iako je HKP u Dalmaciji postao dijelom KA-e, ipak KA nije identična HKP-u, već označava samo jedan njegov dio, bez obzira ne to što je HOS prihvatio načela KA-e. Istovremeno u Splitu, rad ženske „Danice" tekao je izvrsno održavanjem skupštine početkom veljače. Tako je Split u duhu KA-e nastavio razvoj svih vjerskih orgnaizacija.[1430] Povodom Dana katoličke akcije, Šibenik je isto tako organizirao veliku manifestaciju, ne samo za đački dio već općenito za sve katolike. Organizaciju je proveo HKNS u Šibeniku koji je radio i na obilježavanju tog dana i u ostalim mjestima sjeverne Dalmacije.[1431]

Nadalje, u sklopu obilježavanja dana KA-e, zanimljivo je istaknuti donacije upućene ordinarijatu Splitsko-makarske biskupije u Splitu. Naime, iz kartotečnog inventara u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, uočava se manji broj donacija za Katoličku akciju u godinama 1920. – 1922., a nakon službenog proglašenja Pape Pija XI. KA-e, godina 1923. zabilježava porast donacija. Osvješćivanje katoličkog dijela hrvatskog naroda o Katoličkoj akciji tijekom 1923. od strane biskupa i svećenstva, dovelo je do ogromnog broja donacija za širenje i pomaganje Akciji za 1924. godinu te nadalje sve do 1941. godine. Uglavnom su donatori bile župe diljem Dalmacije

[1428] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Orlovski podsavez u Zagrebu", 7. studenog 1923.
[1429] *Jadran*, god. VI, br. 3 (22. siječnja), 1924.
[1430] Vidi više: Isto, br. 4 (11. ožujka), str. 3-5.
[1431] *Narodna straža*, god. IV, br. 7 (23. veljače), 1924., str. 2.

koje su sakupljale financijska sredstva za potporu i širenje papinoj KA-i.[1432] Ujedno, HKNS primarno se financirao upravo iz tih donacija, stoga je bilo nužno voditi evidenciju i prihode za KA i HKNS.

Nužno je spomenuti kako se od 29. siječnja do 2. veljače održala konferencija Katoličkog episkopata u kojoj je donesena rezolucija koja se izravno tiče Hrvatskog orlovstva, a glasila je:

„Katolički episkopat pozdravlja Hrvatski Orlovski Savez, kao organizaciju cjelokupne hrvatske katoličke omladine, koja želi da pod vrhovnim direktivama sv. Crkve vodi brigu oko ispravnog odgoja hrvatske katoličke omladine po Kristovim načelima, a uz to da paralelno sa svojom izgradnjom vodi borbu protiv svih protivnika sv. vjere i Crkve. Da se ispuni ta sveta želja Hrvatskog Orlovskog Saveza i sav njegov radni program, koji je izrečen u njegovoj divnoj lozinki 'Žrtva, Euharistija i Apostolat'".[1433]

Na ovoj konferenciji, posebno se za orlove zauzeo šibenski biskup Jeronim Mileta koji je iznio podnesak omladinske organizacije „Orao" s ciljem da Episkopat odobri HOS i njegovo uređenje. Ujedno u podnesku je pisalo kako novostvoreni HOS istupa iz Jugoslavenskog orlovskog saveza te postaje samostalan.[1434] Naime, Mileta će puno utjecati na razvoj orlovstva u Šibeniku i budućem šibenskom orlovskom okružju koje će obuhvaćati šibensku i zadarsku biskupiju.

To što je Episkopat odobrio HOS mnogo je značilo za tu organizaciju mladeži jer je imala izravnu potporu od Crkve, za razliku od HKP-a u njegovoj prvoj fazi u kojoj su biskupi više pasivno, negoli aktivno podržavali rad za katoličku vjeru. Naime, s obzirom na to da je HOS prihvatio načela KA-e, biskupi su srdačno i otvoreno podržavali takvu organizaciju mladeži. Ovo je dodatno potvrđeno okružnicom nadbiskupa Bauera koji je odobrio Orlovski savez kao jedinu katoličku omladinsku organizaciju.[1435] Prilikom priznanja HOS-a i njegova radnog programa od katoličkog episkopata, u pravila HOS-a uvedena je osoba duhovnika u Savez i u orlovska društva. Duhovnik je, dakako, bio svećenik, ali je obavljao iskuljučivo duhovnu službu, bez ikakve političke agitacije i slično. Ujedno, na sjednici Episkopata, proglašen je Dan katoličke omladine koji se imao održavati prvu nedjelju nakon blagdana sv. Ivana Evanđelista.[1436] Potpora Episkopata

[1432] Zbog velikog broja donacija za Katoličku akciju, nema smisla donositi pojedinačne podatke, već se čitatelja upućuje na pregled kartotečnog inventara u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, Vidi više: NAS, „Katolička Akcija – Širenje i pomaganje", Kartotečni inventar, 1920-1941.
[1433] *Narodna straža*, god. IV, br. 7 (23. veljače), 1924., str. 1.
[1434] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1052.
[1435] *Narodna straža*, god. IV, br. 17 (24. svibnja), str. 3.
[1436] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 78.

posebno će dobro doći u budućnosti kada će doći do sukoba između HOS-a i Seniorata, no o tome nešto kasnije.

HKP se u Dalmaciji nakon obilježavanja dana Katoličke akcije u veljači, uglavnom polako razvijao s manjim pomacima. Problem je bio uklopiti sva omladinska i orlovska društva u HOS. Društva su imala vlastita pravila i ponašala se prema njima, a neka od njih uopće nisu imala vlastiti orlovski odsjek. Stoga, HOS je postupno uvodio u hrvatska sela orlovsku orijentaciju koja će se prilagođavati lokalnim prilikama, ali ipak s ciljem organizacije orlovskoga tipa. HOS nije zabranio osnivanje novih omladinskih društava jer je bio svjestan razlike u hrvatskim regijama i problemima lokalne organizacije, ali su društva „na papiru" bila različita samo po imenu dok su istovremeno prihvaćala orlovska pravila. Primjerice, u Dalmaciji su postojala „stara" omladinska društva iz predratne faze koja su obnovila svoj rad nakon rata. Takav jedan primjer bilo je omladinsko društvo „Sloga" iz neretvanskog kraja koje je 1924. pristupilo HOS-u.[1437] Svakako je za pretpostaviti da je bilo više takvih slučajeva predratnih društava koja su obnovila svoj rad i pretvorila se u orlovska društva u razdoblju nakon osnutka HOS-a. U sljedeće tri godine, provedeno je potpuno uklapanje u HOS svih društava, izuzev njih nekoliko koji su još radili po starim pravilima. HOS je tako do sredine 1926. uspio riješiti raznovrsnost društava i problema lokalnih prilika.[1438]

Jedan takav primjer uklapanja omladinskog društva u HOS možemo uočiti kod dubrovačkog „Boškovića" koji nije imao gimnastički dio, a prilikom osnutka HOS-a krajem 1923. započet je rad gdje se osnovao unutar „Boškovića" odjel za gimnastičke vježbe. Vježbe su se održavale u dvorani „Boškovića", koji je svoj rad proširio na dubrovačku okolicu, gdje se katolička omladina dubrovačkog područja bolje upoznala s orlovskim idejama i njihovim tipom rada. U svrhu što boljeg upoznavanja s orlovstvom, u Dubrovnik je stigao i Dušan Žanko. U Dubrovniku su postojala takva društva za nižeškolce i višeškolce, a njihov duhovnik postao je Bonifacije Perović. Uskoro se osnovala i orlovska sekcija za ženski dio starijih i mlađih čiji je duhovnik bio svećenik Karlo Capurso. Velik poticaj razvoju orlovstva u Dubrovniku dao je tadašnji biskup Josip Marčelić koji je bio upoznat s idejama Mahnića i HKP-a u prvom predratnom razdoblju. [1439]

[1437] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=641387&pv_issue_no=930602_A
[1438] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 80-82.
[1439] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 79-81.

Važan dan za hrvatsku katoličku omladinu i orlovstvo bio je 11. svibnja kada se održao Dan katoličke omladine diljem Hrvatske. Split je taj dan proslavio održavanjem Velike orlovske akademije, tj. prvog velikog orlovskog nastupa katoličke omladine orlova i orlica u Splitu. Na proslavi su sudjelovali predsjednik HKNS-a Butković te Donadini koji će postati uskoro i predsjednikom splitskog orlovskog okružja.[1440] Osim Splita, i ostala pojedina mjesta u Dalmaciji, poput Preka na Ugljanu,[1441] proslavila su Dan katoličke omladine održavanjem raznih manifestacija. Primjerice, Šibenik je taj dan proslavio tek 18. svibnja u organizaciji don Ante Radića, a program se sastojao od izvođenja vježba[1442] te raznih predavanja poput onog Ivana Šimetina koji je govorio „O omladinskom i orlovskom pokretu". Referat Šimetina bio je značajan jer je veliku pozornost posvetio i seljačkoj omladini koju nije dovoljno prosvjetno obrazovati, već spojiti tijelo i duh u jedno, tj. postići harmoniju „bića" po uzoru na grčki ideal značenja gimnastike koji je stvarao čovjeka kroz kulturu uma, srca i volje.[1443] Za Šibenik, to je bio prvi put da se obilježava taj dan te je iz tiska primjetno kako se u Šibeniku orlovstvo daleko bolje razvija nego u ostalim dalmatinskim krajevima. Naravno, naglešena je potreba stvaranja novog prosvijetljenog, moralno odgojenog i tjelesno zdravog hrvatskog roda.[1444] Ujedno, obilježen je Dan katoličke akcije i u Sinju dana 25. svibnja gdje se istakla orlovska akademija koja je brojila oko 130 članova (orlova/orlica) koji su imali svoj nastup uz orlovsku glazbu. Splitski *Jadran* bilježi da je 1924. tek početak orlovskog pokreta u Dalmaciji te se nadao da će se iz Sinja proširiti na cijelu Dalmaciju s velikim uspjehom.[1445] Snaga sinjskog „Orla" očitovala se u održavanju velike manifestacije dana 23. i 24. kolovoza. Dva tjedna ranije, 7. kolovoza, HOS je slijedeći pravilo organizacije po okružjima, pretvorio đački dio HOS-a u Đačko orlovsko okružje; a devet dana kasnije, 16. kolovoza, održana je skupština HOS-a na kojoj je izglasano da novoizabrano vodstvo može pregovarati s Ligom oko uređenja odnosa. Ljeto 1924. tako je označilo veliko buđenje Orlovskog pokreta i početak transformacije cjelokupnog pokreta prema jedinstvu. Održani su tabori u Đakovu,[1446] Ivanić Gradu, Humcu u Hercegovini, Sv. Iliji kraj Varaždina te naposljetku u Sinju.[1447] Zanimljivost vezana za đački sastanak u Đakovu zabilježio je sudionik sastanka

[1440] „Proslava omladinskog dana u Splitu", *Narodna straža*, god. IV, br. 16 (17. svibnja), 1924., str. 3.
[1441] Isto, br. 17 (24. svibnja), str. 3.
[1442] Primjere vježbi vidi u: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Vježba sa stupovima".
[1443] Vidi: Ivan ŠIMETIN, „O omladinskom i orlovskom pokretu", *Narodna straža*, god. IV, br. 22 (1. srpnja), str. 2.
[1444] „Slavlje katoličke omladine", Isto, br. 18 (2. lipnja), str. 2.
[1445] *Jadran*, god. VI, br. 16 (5. lipnja), 1924., str. 3.
[1446] „Orlovsko slavlje u Đakovu", Isto, br. 28 (22. kolovoza), str. 2;
[1447] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 147.

Bonifacije Perović u memoarima riječima da je to bio posljedni đački sastanak „[...] koji je tekao u jednodušnosti, dok će slijedeći odavati prve znakove različitog oprijedljenja, više među onima koji su ih vodili, nego među samim đaštvom“.[1448] Istovremeno je i Liga organizirala đački sastanak u Požegi 2. i 3 kolovoza, na kojem se najviše istaknuo Ivan Merz svojim referatom pod naslovom „Duhovna obnova po liturgiji” koju je, naravno, provodio u orlovskim organizacijama među đaštvom. Isticanje duhovne obnove bio je možda i najvažniji dio razvoja orlovstva, tj. njegovih đaka jer je promicao svakodnevno življenje katoličke vjere.[1449] Slovenski list *Slovenec* pisao je u kolovozu 1924. kako je orlovskim pokretom ponovno u Hrvatskoj započela vjerska obnova.[1450] Uistinu, Veliki je rat prouzročio potpuni zastoj, pa čak i uništavanje dotadašnjih rezultata koje je postigao HKP u svome prvome razdoblju. Stoga, ostaci organizacija iz prvog razdoblja zahtijevali su praktički novu obnovu koja je trajala pet godina nakon rata, sve do osnutka HOS-a koji je ponovno ujedinio cjelokupnu katoličku omladinu diljem Hrvatske, a time je zapravo nastavio i svojim novim pravilima u duhu KA-e i uvođenjem tjelovježbe i duhovne obnove, čak i unaprijedio Mahnićev izvorni HKP. Iz tog razloga, HOS valja promatrati kao stvarnu drugu fazu HKP-a u poslijeratnoj Hrvatskoj, koja se ujedno vraća i na hrvatsku ideju, za razliku od Lige i Seniorata koji još uvijek vjeruju u barem djelomično ostvarenje Roguljine koncepcije katoličkog pokreta. Liga i Seniorat nastavili su pokušaje i zagovaranje sjedinjenja Katoličke i Pravoslavne crkve.[1451]

4. 2. 5. Veliki pokrajinski orlovski slet u Sinju 22. – 24. kolovoza 1924. i njegov značaj za daljnji razvoj Orlovskog pokreta u Dalmaciji

Za orlovski pokret u Dalmaciji u ljeto 1924. odabran je Sinj gdje se imala okupiti cijela katolička Dalmacija na velikom orlovskom taboru. Od početka godine, u Dalmaciji se polako radilo na širenju orlovskog „duha” među katoličkom mladeži i njezinim društvima. Vrhunac u 1924. trebao je doći 9. i 10. kolovoza, ali zbog problema s lokalnim vlastima, orlovski slet bio je odgođen za 23. i 24. kolovoza.[1452] Sinjski slet označio je veliki preokrat za Dalmaciju. Naime, katolička omladina Dalmacije ponovno je našla novu veliku ideju oko koje se može okupiti u borbi protiv svih onih koji rade protiv katolicizma, ali i hrvatskog naroda. Na sletu su sudjelovali

[1448] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 91.
[1449] Vidi više: Dr. Ivan MERZ, „Duhovna obnova po liturgiji“, *Luč*, god. XX, br. 1 (4. studenoga), 1924., str. 11-17, 22-23.
[1450] *Jadran*, god. VI, br. 28 (22. kolovoza), 1924., str. 2.
[1451] Vidi: „Istok i Zapad“, *Luč*, god. XX, br. 2-3, str. 55.
[1452] Isto, br. 26 (7. kolovoza), str. 1.

predstavnici orlovskih društava iz cijele Dalmacije, uključujući i ženske sekcije orlica, predstavnik HOS-a dr. Ćiro (Ivo) Miličić i, naravno, franjevci koji su imali velike aktivnosti u Sinju od ulaska u novu državnu zajednicu. Prvog dana održana su predavanja za orlove i orlice od kombinirano ženskih i muških predavača. Uvečer se održala i zabava splitske „Danice".[1453] Velik broj orlova i orlica stigao je u Sinj iz Splita u impozantnoj povorci. Prvi dan obilježen je unutar prostorija raznim predavanjima, dok se drugi dan hrvatska katolička omladina prezentirala javnosti svojim izvođenjem orlovskih vježba praćenim imotskom orlovskom glazbom. Na vježbama je sudjelovalo 250 orlova i 190 orlica, dok je publika brojala oko 3000 sudionika. Vježbe su izvođene pod nadzorom „dva brata", Dušana Žanka i Dujšina, te „dviju sestara", Boman i Milunović, za orlice. Na javnom zborovanju u parku franjevačke gimanzije, govorili su Donadini za splitskog „Orla" i Vlado Kulić za šibenskog „Orla" koji je ujedno zaželio da se iduće godini veliki slet održi upravo u Krešimirovu gradu. Na govornici pojavio se i fra Mijo Kotoraš koji je skupa s ostalim franjevcima u Sinju podržavao katoličku omladinu. Posebno je u šibenskoj narodnoj straži istaknut vatreni govor Kotoraša koji je na kraju poljubio hrvatsku zastavu i pozvao na „[...] ustrajnu borbu do konačne pobjede katoličke i hrvatske misli u zajedničkoj državi".[1454] Vrhunac ovoga sleta bili su prikaz vježbi sinjskih „Mladih junaka" i „Mladih junakinja" koji su bili dio sinjskog „Orla" te izvođenje vježbi splitske i mostarske orlovske omladine.[1455] Ovaj slet u Sinju odigrao je veliku ulogu za daljnji razvoj orlovstva u Dalmaciji jer je katolička omladina diljem Dalmacije mogla vidjeti „rad" orlova i njihove vježbe, povorke, odijela te izvođenje glazbe uz, naravno, i hrvatsku himnu. Slet je značio provođenje ideja KA-e, orlovstva, ali time i ideja Mahnićevog HKP-a o katolicizmu, ali i hrvatskom identitetu i njegovoj povezanosti s katoličkom tradicijom te Rimom i papom čije su ideje iz enciklike *Ubi arcano dei* integrirane u orlovstvo. Valja dodati i pisanje šibenske *Narodne straže* koja je o sletu u Sinju pisala o početku stvaranja novog hrvatskog roda i isticanja da je to najidealniji dio hrvatskoga naroda. Orlovstvo je prikazano kao avangarda katoličkog pokreta među Hrvatima koja teži idealima življenja u jedinstvu s Kristom.[1456] Ovim sletom su, prema pisanju *Narodne straže,* „udareni čvrsti temelji budućem napretku i razvitku dalmatinskog orlovstva".[1457] Ova izjava bila je itekako utemljena jer su se predstavnici orlovskih

[1453] „Veliko orlovsko slavlje u Sinju", *Narodna straža*, god. IV, br. 30 (31. kolovoza), 1924., str. 1.
[1454] Isto, str. 2.
[1455] „Prvo orlovsko slavlje u Dalmaciji", *Jadran*, god. VI, br. 29 (28. kolovoza), 1924., str. 1-2.
[1456] „Veliko orlovsko slavlje u Sinju", *Narodna straža*, god. IV, br. 30 (31. kolovoza), 1924., str. 2.
[1457] Isto.

društava diljem Dalmacije upoznali još bolje s radom orlovstva, njegovim idejama i idealima te su iz prve ruke svjedočili raznoraznim predavanjima, govorima te naravno vježbama orlova praćenih orlovskom glazbom. Ovo pogotovo vrijedi za šibenskog „Orla" koji je predvodio don Ante Radica, čijih su stotinjak članova isto tako sudjelovali u Sinju. Na povratku u Šibenik dočekao ih je velik broj građana, a Radica je održao veliki govor koji je najavio da će se drugi pokrajinski slet održati upravo u Krešimirovom gradu sljedeće ljeto.[1458] Cijeli taj povratak šibenskih orlova u rodni grad/kraj, obilježen je velikim slavljem tijekom putovanja vlakom, ali i, kako je rečeno, pri dolasku gdje se okupilo oko dvije tisuće ljudi. Tako je šibenski „Orao" imao dvostruko slavlje i dvostruko obilježavanje orlovstva te su šibenskom građanstvu u govoru Radice obrazloženi ideali i cilj orlovstva, što je već u narednoj godini omogućilo brz rast i razvoj orlovskog pokreta u Šibeniku i okolici.[1459] Već krajem kolovoza započelo je održavanje orlovskih tečajeva u Splitu na Poljudu koje je vodio duhovnik splitskog okružja Petar Perica, te orlovski tečaj u mjestu Preko na Ugljanu i orlovski sastanak u Salima na Dugom otoku koji je vodio don Ante Radić.[1460] Rad u orlovstvu tako se odmah intenzivirao završetkom sleta u Sinju.

Za kraj poglavlja, važno se osvrnuti na to da je paralelno s Orlovskim pokretom u Dalmaciji nastavljen rad na organizaciji HPS-a. Kroz godinu 1924. sve više se osjeti isticanje hrvatskog identiteta u „seniorskim" listovima poput *Jadrana, Narodne straže* i *Narodne svijesti*. Primjerice, članak *Jadrana* od 26. lipnja 1924. pod naslovom „Hrvatski pokret i HPS" govori kako je stranka od početka naglašavala svoje hrvatstvo naspram integralnom jugoslavenstvu i velikosrpskom centralističkom režimu. Članak nije prošao bez „nužne" kritike prema Radiću i njegovim stajalištima koja su se kosila s katoličkom vjerom.[1461] No, kako smo vidjeli ranije u radu, HPS je u prvim godinama bio sve samo ne „hrvatski", izuzev imena. Naime, zbog aktivnosti Orjune u Dalmaciji u suradnji s Demokratskom strankom te potporom koju su dobivali iz Beograda, HPS je polako mijenjao svoj politički smjer s ciljem postanka releventne političke stranke u državi, koja je nakon izbora u ožujku 1923. svedena na margine političkog života.

[1458] „Šibenski Orlovi i Orlice u Sinju", Isto, str. 2.
[1459] „Orlovsko slavlje u Šibeniku", *Jadran*, god. VI, br. 29 (28. kolovoza), str. 3.
[1460] *Jadran*, god. VI, br. 33 (25. rujna), str. 2; *Narodna straža*, god. IV, br 33 (23. rujna), str. 3.
[1461] *Jadran*, god. VI, br. 20 (26. lipnja), 1924., str. 1.

4. 2. 6. Nastavak uspona orlovskog pokreta u Dalmaciji u novoj školskoj godini 1924./25.

Usprkos provokacijama i djelovanju Orjune te člancima *Života* i *Pobede* koji su pokušali prikazati orlovski slet u Sinju ruglom i sramotom,[1462] orlovstvo se sve snažnije razvijalo. Posebno je to istinito za sjevernu Hrvatsku gdje je predsjedništvo HOS-a odlučilo osnovati požeško i đakovačko orlovsko okružje.[1463] Nadalje, promijenjen je datum za Dan Katoličke akcije koji se počeo slaviti 1. studenoga na blagdan Svih Svetih, što je odobrio i katolički episkopat.[1464] Tom prigodom, 30. rujna, HKNS u Zagrebu uputio je biskupskom ordinarijatu u Splitu prijedlog da se dan katoličke akcije prebaci na blagdan Svih Svetih te je zamolio i za podatke svih donacija za Katoličku akciju. Nadalje, zagrebački HKNS poslao je i vlastita pravila kako bi se bolje provela organizacija, a time izbjeglo i probleme s lokalnim vlastima. HKNS morao je biti nepolitička i čisto kulturna institucija.[1465] Splitsko-makarska biskupija odobrila je da se obilježavanje dana Katoličke akcije prenese na 1. studenog, iako je naglasila da to može izazvati zabunu među župnicima diljem Dalmacije koji su već skupljali sredstva za KA ove godine. Ujedno, poslano je izvješće o svim prikupljenim donacijama HKNS-u u Zagrebu. Naposljetku, prihvaćena su nova pravila po kojima je splitski HKNS, a time i KA, ostao pod strogim uplivom crkvene hijerarhije.[1466]

U katoličkom novinskom tisku započele su objave oko obilježavanja tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva, što je trebalo posebno obilježiti u katoličkom hrvatskom narodu u sljedećoj 1925. godini.[1467] Tom prigodom, ali i približavanjem Dana katoličke akcije koji se imao održati 1. studenoga, sredinom listopada osnovano je splitsko orlovsko okružje koje je dobilo ime Tomislavovo orlovsko okružje. Prva skupština održala se 2. studenog u knjižnici „Pavlinovića" u Splitu (Nelipića ulica 1) te su pozvani predstavnici svih okružja u Splitsko-makarskoj biskupiji, tj. kotarevi Split, Sinj, Imotski, Makarska, Brač i Hvar.[1468] Izutetak iz Splitsko-makarske biskupije bili su otoci Brač i Hvar koji su pripadali Hvarskoj biskupiji pod ingerencijom biskupa Luke II.

[1462] Vidi više: Isto, br. 31 (11. rujna), str. 2.
[1463] *Narodna straža*, god. IV, br 36 (16. listopada), str. 3.
[1464] Isto.
[1465] Vidi: NAS, 3076/1924, 6. listopada 1924.
[1466] NAS, S-M, 3076/1924, „Uglednom hrvatskom katoličkom narodnom savezu u Zagrebu",13. listopada 1924; Što se tiče donacija vidi: NAS, Kartotečni inventar, "Katolička Akcija – širenje i pomaganje", 1924.
[1467] *Jadran*, god. VI, br. 34, 35, 36 (3., 10., 17. listopada), 1924., str. 2.
[1468] *Jadran*, br. 37 (24. listopada), str. 3; Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić".

Papafave. Na glavnoj skupštini Tomislavova okružja 2. studenog, pročitani su pozitivni izvještaji o razvoju orlovstva u splitskom okružju, te je za predsjednika izabran dr. Ivo Miličić, a potpredsjednika F. Ž. Donadini. Za blagajnike su izabrani Dušan Radica i Niko Matulić, a duhovnikom Petar Perica.[1469] U zaključcima sa sastanka još su se istakli potreba organizacije orlovskih tečajeva u Sinju i Metkoviću te priprema za pokrajinski slet idućeg ljeta, koji se održao u Šibeniku.[1470] Splitski *Jadran* sve je više otvoreno počeo promicati orlovstvo kao jedinu organizaciju koja vrši uistinu „[...] pravo apostolsko djelovanje među omladinom [...]".[1471] Uskoro je odlučeno, u drugoj polovici listopada, da se osnuje i Krešimirovo orlovsko okružje u Šibeniku koje je obuhvaćalo područje šibenske i zadarske biskupije.[1472] Time je de facto započela organizirana „obnova omladine" u Dalmaciji. Ujedno, u drugoj polovici listopada osnovano je i Zagrebačko orlovsko okružje.[1473] Tako je nova školska godina započela s organizacijom orlovskih okružja s ciljem boljeg povezivanja, rada i organizacije po hrvatskim regijama. No, pojavio se u studenome problem kada je počelo provođenje OBZNANE nad Marijinim kongregacijama i orlovima, ali se orlovstvo nije dalo pokolebati.[1474]

Do kraja godine, razvoj katoličkog đaštva protekao je mirno, uz izuzetak katoličkog đačkog slavlja u Šibeniku 9. prosinca kada su na akademiji održana brojna predavanja, druženje i glazba.[1475] Od svih mjesta u Dalmaciji, najbolju su orlovsku organizaciju imali Sinj i Šibenik. Prvi je nazivan Orlovska kula, a drugi će dogodine održati veliki pokrajinski orlovski slet uz koji će biti i orlovski tečaj na obližnjem otoku Krapnju. Nadalje, iste godine počeo je intenzivniji rad na dubrovačkom području, ne samo s gradskom mladeži, već posebice sa seljačkom. Njihov duhovni vođa bio je tadašnji mladi svećenik Bonifacije Perović koji je organizirao seosku mladež u Župi Dubrovačkoj u kojoj je u selima Mandaljena i Postranje osnovao omladinsko društo. U Mandaljeni mu je pri ruci bio seoski mladić Luko Lukšić, a u Postranju mladić Stijepo Kelez. Osim Župe Dubrovačke, Perović se angažirao u Konavlima u selu Popovići u kojem je surađivao s mladićima braćom Perom i Nikom Bancem. Zatim, u mjestu Pridvorju osnovano je omladinsko društvo uz

[1469] Njegova službena dužnost zvala se *Assistensis ecclesiastica*, vrsta duhovnika Splitskog orlovskog okružja i Đačkog orla; Vidi: Mijo IVUREK, *Padre Petar Perica i njegovo doba*, Zagreb: naklada GEA, 2015., str. 61.
[1470] *Jadran*, god. VI, br. 40 (20. studenoga), 1924., str. 7.
[1471] „Obnova omladine", Isto, br. 38, (31. listopada), str. 1.
[1472] *Narodna straža*, god. IV, br. 38 (29. listopada), 1924., str. 2.
[1473] *Jadran*, god. VI, br. 38 (31. listopada), 1924., str. 3.
[1474] Isto, br. 41 (27. studenoga), str. 3.
[1475] „Slavlje katoličkog đaštva u Šibeniku", Isto, br. 43 (12. prosinca), str. 3.

pomoć soeskih mladića Pere Kukuljice i J. Zlovečere. U navedenim mjestima radilo se na organiziranju tečajeva, otvaranju knjižnica i čitaonica.[1476]

Godina 1924. bila je godina poleta i učvršćivanja orlovstva, ne samo u Dalmaciji, već i ostatku Hrvatske. Osnivana su okružja, održani sastanci, tečajevi, sletovi itd. U Dalmaciji su kroz 1924./25. osnivana Orlovska okružja po pojedinim sjedištima biskupija, izuzev dubrovačke, u kojoj je stvoreno povjereništvo umjesto okružja (Split – Splitsko-makarska biskupija, Šibenik – Šibenska biskupija, Dubrovnik – Dubrovačka biskupija).[1477] Razlog ovakvome ustroju jesu različite potrebe i stanje hrvatskih krajeva. HOS je proveo decentralizaciju vlastite organizacije sa svrhom boljeg funkcioniranja.[1478] Kruna 1924. godine u Dalmaciji svakako je bio tabor u Sinju krajem kolovoza na kojem je đaštvo vidjelo točno o čemu je riječ i koji su ciljevi orlovstva. Interes đaka prema orlovstvu sve je više rastao, pogotovo iz razloga što je postavljen na načela KA-e te je u potpunosti izbjegavao politiku, za razliku od vodstva Katoličkog pokreta tj. Seniorata koji je vodio HPS. Hrvatska katolička mladež ponovno se nakon točno 10 godina od početka Prvog svjetskog rata ponovno okupila i organizirala u jednu centralu koju je vodio HOS, koji je Katolički pokret vratio na izvorni Mahnićev put stvaranja novog čovjeka u katoličkom duhu i njegovanja njegova hrvatskog identiteta i odanosti Katoličkoj crkvi i Sv. Stolici. Valja dodati kako je orlovstvo uspjelo organizirati i ženski dio Katoličkog pokreta, što u njegovoj predratnoj fazi nije uspjelo usprskos raznim pokušajima. Nadalje, u memoarima F. Ž. Donadinija nalazimo kako je mladost s velikim oduševljenjem pristupala organizaciji orlovstva, čak s podrškom roditelja koji su imali puno povjerenje u vodstvo Orlovstva u Dalmaciji. Katolička mladež u Dalmaciji sve je više otvoreno bez straha od vlasti i Orjune izražavala svoja vjerska i narodna načela.[1479]

4. 2. 6. 1. Razvoj orlovstva u Dalmaciji od početka 1925. do orlovskog sleta u Šibeniku početkom kolovoza

Početak nove godine u Dalmaciji protekao je u novoj agitaciji za HPS za nadolazeće izbore koji su se imali održati 8. veljače. Novi izbori prošli su još gore od prošlih za HPS u Dalmaciji. Naime, stranka je dobila 3937 glasova od čega 1359 u sjevernoj i 2578 u južnoj Dalmaciji. Radić

[1476] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 83-86.
[1477] NAS, Osobni arhivi, pod br. 8., F. Ž. DONADINI, „Pedeset burnih godina hrvatskoga naroda u Dalmaciji 1890.-1940.“, III./b., str. 147.
[1478] I. PROTULIPAC, „Naš orlovski pokret“, *Almanah Luči: 1905.-1925.*, god. XX, br. 9-10, str. 273.
[1479] NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Pedeset burnih godina“, str. 147.

je još jednom pokazao da HPS ne može uopće parirati protiv njega i njegova programa. No, nakon izbora dogodio se presudan događaj u hrvatskoj povijesti tog vremena kada je 8. veljače službeni govornik HRSS-a Pavle Radić priznao kralja i Ustav. Značaj ovoga događaja jest kapitulacija Stjepana Radića pred beogradskim centralizmom i velikosrpskom ideologijom. Paradoks je bio u tome što se sve više Hrvata odricalo integralnog jugoslavenstva i vraćalo na hrvatski identitet, uključujući i velik broj svećenika. Manjina koja je još vjerovala u jugoslavenstvo bili su utjecajni seniori poput Grgeca koji su ujedno vodili i sam HPS.[1480] Tako se HPS nije dao obeshrabriti te je nastavio s identičnim planom i programom stranke kao u prošlim godinama.[1481] Dok je s jedne strane politička boja HKP-a doživjela katastrofalni poraz na izborima, s druge strane njihov nepolitički rad među omladinom koji uključuje KA, HKNS i Orlovstvo doživljavao je sve veći napredak.

Iz izvještaja izaslanika HOS-a dr. Stjepana Vladarskog koji je obilazio Dalmaciju početkom nove godine, iščitavaju se brojna zapažanja o stanju orlovstva diljem Dalmacije. Izaslanik Vladarski bio je zadovoljan općim stanjem orlovstva u Dalmaciji uz poneke probleme i protivnike. Jedan od tih protivnika uoči izbora bila je i široka primjena OBZNANE na članove HPS-a, Marijine kongregacije, orlovska društva itd.[1482] Izaslanik HOS-a prvotno je otputovao u Dubrovnik gdje se početkom godine održavao trodnevni Orlovski organizatorno-tehnički tečaj, na kojem su orlovi imali izravnu potporu dubrovačkog biskupa Josipa Marčelića.[1483] Nadalje, Vladarski je održao osobno još jedan tečaj u Dubrovniku za orlove gdje je zabilježio dobru motivaciju za razvoj orlovstva, ali isto tako, orlovski je pokret u Dubrovniku još bio „u povojima". Zatim je izaslanik obišao dubrovačku okolicu, u prvom redu Pridvorje koje je imalo omladinsko društvo, ali slabo organizirano, a zatim je otišao u Mandaljenu i Postranje u Župi Dubrovačkoj gdje se orlovstvo solidno razvijalo pod vodstvom duhovnika Antuna Kriletića. Omladinsko društvo u Mandaljeni imalo je veliki Orlovski dom s dvoranom koju su izgradili upravo lokalni pripadnici društva. Upravo je u tim prostorijama Vladarski održao dva tečaja: organizacijski (svrha

[1480] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 148.
[1481] Vidi više: T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 597.
[1482] Vidi: „Kulturkampf u Dalmaciji", *Jadran*, god. VII, br. 6 (5. veljače), 1924., str. 1; „Obznana proti Hrvatima", *Narodna straža*, god. V, br. 1 (17. siječnja), 1924., str. 2.
[1483] *Narodna svijest*, god. VII, br. 1 (8. siječnja), 1925., str. 2.

i zadaća) i tjelovježbeni,[1484] a zatim se uputio prema sjeveru u Trsteno gdje se društvo prema pravilima HOS-a transformiralo u orlovsko. Društvo su vodili don Stanko Lepeš i Frano Banić.[1485]

Mora se naglasiti kako Dubrovnik i okolica nisu imali pravu orlovsku organizaciju u većini mjesta. Naime, u Dubrovniku je postojalo Ligino (domagojsko) društvo koje je imalo orlovsku sekciju za gimnastiku, ali nije bila provedena transformacija u pravo orlovsko društvo. Ista stvar provodila se u većini omladinskih društvava u okolici Dubrovnika koja su u svojoj biti bila omladinska, a ne orlovska društva, ali su imala orlovske gimnastičke odsjeke.[1486]

Nadalje, izaslanik HOS-a krenuo je u neretvanski kraj gdje je zabilježio kako je orlovsko društvo u Desnama kod Metkovića stagniralo uslijed odlaska njihova vođe don Mirka Čotića, dok su obližnja mjesta Metković, Opuzen i Komin imali uvjete za napredak orlovstva te je lokalno svećenstvo obećalo rad na tom polju. Nakon neretvanske krajine, izaslanik je kratko otišao u Čapljinu u Hercegovinu, a nakon toga je posjetio Imotski čije je izvrsno orlovsko društvo stagniralo od početka godine, izuzev glazbenog dijela. Uzrok tome bio je manjak prostorija zbog čega je orlovstvo u Imotskom nadogradilo postojeću dvoranu te su ponovno počeli funkcionirati. Iz Imotskog, Vladarski je otputovao u Sinj gdje je stigao točno na vrijeme za posvetu nove dvorane koja je trebala služiti sinjskim orlovima. Jedini problem bila je nadogradnja dvorane zbog nedostatka materijalnih sredstava, no ipak je Vladarski bio zadovljan radom sinjskog Orla, ali i svjestan mogućnosti daljnjeg napretka. Iz Sinja je izaslanik otišao u Split u središte Tomislavova okružja gdje je pohvalio Donadinija, Dušana Radicu i Antuna Braškića. Za vrijeme boravka Vladarskog u Splitu, održao se od 17. do 19. veljače svećenički tečaj čija je svrha bila da se svećenstvo upozna s radom i organizacijom Orlovstva i pomogne njegovu razvoju u cijeloj Dalmaciji.[1487] Na kraju svog izvještaja o Splitu, Vladarski je zapisao sljedeće: „U Splitu se osjeća pomanjkanje sposobnih sila za rad na orlovskom polju, no uza sve to naš pokret vidno napreduje“.[1488] Jedan od razloga svakako je bilo snažno djelovanje Orjune i lokalnih vlasti u Splitu koji su stalno pokušavali omesti rad katoličkih snaga. Iz Splita je posjetio i mjesto Mirca na Braču čiji je orlovski rad pohvalio, kao i njihova vođu don Matu Hrastu. Mirca su imala i dvoranu za

[1484] Vidi više: *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 127.
[1485] Stjepan VLADARSKI, „Orlovstvo u Dalmaciji“, *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 127.
[1486] L. PERINIĆ, *Iz moje ladice*, str. 72-73.
[1487] Usp., *Jadran*, god. VII, br. 11 (12. ožujka), str. 7; Stjepan VLADARSKI, „Orlovstvo u Dalmaciji“, *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 128.
[1488] S. VLADARSKI, „Orlovstvo u Dalmaciji“, *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 128.

orlovske vježbe. Posljednje mjesto koje je Vladarski posjetio bio je Šibenik gdje je bilo jedno od najbolje razvijenih orlovskih društava, no održavao je slabe veze sa HKNS-om u Zagrebu. Prije posjeta Šibeniku, odžana je u tom gradu 15. veljače prva glavna skupština Orla na kojoj se podrobno izvijestilo o njihovu radu te je za predsjednika društva izabran Vladimir Kulić, a potpredsjednika don Ante Radić.[1489] Već idućeg mjeseca, 8. ožujka ponovno je bio veliki sastanak orlova u Šibeniku koji se sastojao od prosvjetnog dijela te želje da se razvoj omladine vrati na predratno stanje u kojem je imala puno uspjeha tako što je „zašla u narod, tj. sela".[1490] Nadalje, Vladarski je bio uvjeren da će Krešimirovo orlovsko okružje biti najbolje u narednim godinama u Dalmaciji. Njegov je zaključak za Dalmaciju glasio kako pokret napreduje u svim dijelovima, ali još nije na razini na kojoj bi trebao biti.[1491]

Dio predviđanja Vladarskog o napretku šibenskog orlovstva već je ostvaren 24. ožujka kada je održana konstituirajuća skupština Krešimirovog orlovskog okružja u Šibeniku čiji je djelokrug rada protegnut na šibensku i zadarsku biskupiju. Predsjednikom Krešimirova okružja izabran je Pavao Doko.[1492] U šibenskom okružju dana 4. svibnja osnovano je orlovsko društvo u selu Lišane, a u srpnju je izaslanik Krešimirova okružja održao u tom mjestu gimnastički tečaj.[1493] Nadalje, 11. svibnja, orlovsko društvo na Murteru isto je tako posjetilo izaslanstvo Krešimirovog okružja.[1494] Valja spomenuti stvar koja se događala redovito orlovima u Dalmaciji. Ovog puta primjer su bili Sali na Dugom otoku gdje su lokalni žandari, bez ikakva povoda, uhitili izaslanstvo Krešimirovog okružja na povratku iz Sala.[1495] Ovo se često događalo i diljem Dalmacije. Među ostalim društvima Krešimirovog okružja valja izdvojiti i Stankovce čije je društvo sudjelovalo na nadolazećem sletu u Šibeniku. Jedno od bolje razvijenih orlovskih društava bilo je Preko na Ugljanu koje su često posjećivala obližnja bratska društva te je redovito održavalo javne orlovske nastupe od kojih je jedan tako velik nastup bio 14. lipnja kada su se okupili predstavnici Krešimirova i Tomislavova okružja.[1496] Orlovstvo u sjevernoj Dalmaciji bilo je najbolje razvijeno, stoga ni ne čudi da je izabran Šibenik za veliki orlovski slet.

[1489] Vidi: *Narodna straža*, god. V, br. 4 (18. veljače), str. 2.
[1490] Isto, br. 7 (14. ožujka), str. 3.
[1491] S. VLADARSKI, „Orlovstvo u Dalmaciji", *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 127-128.
[1492] *Narodna straža*, god. V, br. 9 (28. ožujka), str. 3.
[1493] *Mladost*, god. VI, br. 2, str. 52.
[1494] Isto.
[1495] Isto.
[1496] Isto, str. 52-53.

Jedan od najvažnijih dana za orlovstvo bio je 10. svibanj, tj. Dan katoličke omladine, a odlučeno je da se na taj dan istodobno proslavi 1000 godina Hrvatskog Kraljevstva. Zanimljiv je bio i prijedlog Dušana Žanka koji je zatražio da orlovi odigraju igrokaz pod imenom „Orlovi na Duvnu" s ciljem simboliziranja orlovske ideje kao preporodne ideje hrvatskog naroda.[1497] Istovremeno, Dušan Radica napisao je članak pod nazivom „Vjerska obnova i Orlovstvo", u kojem kaže kako je vjerska obnova ponajviše u Hrvatskoj naišla na razumijevanje i prihvaćanje od strane mladeži kroz orlovski pokret koji se kod mladeži temelji na „(...) vjerskom narodnom idealizmu" tj. da služi „(...) za vjersku obnovu čitavog hrvat. naroda, ono će ostvariti duboku harmoniju kršćanske teorije i kršćanske prakse".[1498] Naime, Radica je potvrdio ono što je svima bilo jasno tada, a to je da je hrvatsko orlovstvo uistinu bili temeljeno ne samo na katoličkoj vjeri, već i na isticanju svoga hrvatskog identiteta i pozivanje na hrvatsku tradiciju, vladare te odanost papi kroz stoljeća. Orlovstvo je tako postalo štit hrvatskog naroda, posebice hrvatske katoličke omladine protiv centralizma iz Beograda. Orlovstvo je uistinu bilo oživotvorenje Mahnićevog radikalizma u praktičnom življenju katoličke vjere te isticanju svoga hrvatskoga identiteta. Orlovstvo je, kao i Mahnić, najavilo rat „liberalizmu" i „vjerskoj mlitavosti",[1499] tj. beskompromisnu borbu protiv jednog i drugog. Upravo je zbog toga HOS poslao brošuru u sve hrvatske župe s ciljem da hrvatska katolička omladina u katoličkom i hrvatskom duhu obilježi Dan katoličke omladine. Dakako, taj dan obilježen je diljem Dalmacije u Splitu, Sinju, na Šolti, u Metkoviću, a posebice u Šibeniku. Osim Šibenika, valja istaknuti Imotski u kojem je bilo problema tog dana zbog djelovanja „jugosokola"[1500] i Mirca na Braču gdje je bilo problema s lokalnim „žandarima" pa je dio programa prebačen na tjedan poslije.[1501] U Splitu je Dan obilježen tek 17. svibnja. Dan katoličke omladine u navedenim mjestima bio je više od orlovskog slavlja; pretvorio se u narodno slavlje, posebice u Šibeniku. Razlog tome jest istovremena proslava tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. U Šibeniku je orlovska akademija prikazala vježbe orlova i orlica uz pratnju orlovske glazbe.[1502] Tako se u Šibeniku ustvari odigrala velika orlovska i hrvatska manifestacija za cijeli narod u gradu i okolici. Snaga šibenskog Orla iskazala se i na izletu njihovih orlova u Preko na

[1497] *Narodna straža*, god. V, br. 11 (11. travnja), str. 2.
[1498] Dušan RADICA, „Vjerska obnova i Orlovstvo", *Jadran*, god. VI, br. 19 (19. lipnja), 1924., str. 3.
[1499] Avelin ĆEPULIĆ, „Orlovska načela i orlovski simboli", *Luč*, god. XX, br. 7-8, 1925., str. 190.
[1500] *Mladost*, god. VI, br. 2, str. 50.
[1501] Isto, str. 50-51.
[1502] Vidi više: „Slavlje orlovske omladine", *Jadran*, god. VII, br. 20 (14. svibnja), str. 6-7; „Veliko orlovsko slavlje u Šibeniku", *Narodna straža*, god. V, br. 16 (17. svibnja), str. 3.

Ugljanu gdje je održano veliko orlovsko slavlje.[1503] Nadalje, od ostalih manjih dalmatinskih mjesta, važan događaj dogodio se u prethodno spomenutim Mircima na Braču gdje su predavanja održali Dušan Žanko o orlovstvu te Dalibor Pušić o Tomislavu. Mirca su posjetili i splitski orlovi te je, naravno, održan i javni nastup orlova.[1504] Dan katoličke omladine dao je novi polet orlovstu diljem Dalmacije, a osim toga učvršćena je i hrvatska ideja među omladinom. U tome je, naravno, pomoglo i obilježavanje tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva. Tako su „dubrovačka" orlovska društva u Dubrovniku, Mandaljeni i Postranju proslavila dan tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva na kojem su održali govore Perović i lokalni župnik Kriletić, a društva je posjetio tom prigodom izaslanik Tomislavova splitskog okružja Sibe Zaninović.[1505]

Dalmacija je u školskoj godini 1924./25. osnovala dva Orlovska okružja u Splitu i Šibeniku te je bilo osnovano i povjereništvo u Dubrovniku za organizaciju orlovstva.[1506] Tako je do ljeta 1925. hrvatska katolička omladina u sklopu Orlovskog pokreta jasno prihvatila hrvatsku ideju narodnosti koja je ujedno i bila izvorno u programu Mahnićevog HKP-a. Valja napomenuti kako je katolička vjera imala primat nad narodnosti, što je i mladež prihvatila. No, ovoga puta, vraćanje na hrvatske korijene omogućilo je obranu katoličke vjere od Beograda, SPC-a i velikosrpske ideologije. Isto tako, orlovstvo je toliko ojačalo od osnutka HOS-a krajem 1923. da je bilo spremno suprotstaviti se Ligi na način da se društva ne moraju dodatno učlanjivati u Ligu, ako su već u sklopu HOS-a. Stoga, ključan događaj u povijesti razvoja hrvatskoga orlovstva dogodio se početkom kolovoza u Šibeniku kada su održani orlovski slet i orlovski tečaj na obližnjem otoku Krapnju.

4. 2. 6. 2. Značaj orlovskog sleta u Šibeniku 8. i 9. kolovoza

Katolički tisak gledao je na Orlovski slet u Šibeniku kao na vrhunac razvoja HKP-a koji je počeo osnutkom „Hrvatske" u Beču, preko pokretanja *Luči*, mukotrpnog rada biskupa Mahnića te njegovih pokojnih učenika Eckerta i Rogulje. Šibenik je time označen kao vrhunac preko 20 godina rada HKP-a.[1507] Posebnu pažnju ovome sletu dali su biskupi Mileta i Bonefačić koji su osobno prisustovali svojim „silaženjem" među hrvatsku katoličku omladinu. Na sletu su isticane

[1503] *Jadran*, god. VII, br. 24 (11. lipnja), str. 5.
[1504] *Jadran*, god. VII, br. 20 (14. svibnja), str. 6 ; br. 21 (21. svibnja), str. 4.
[1505] *Mladost*, god. VI, br. 2, str. 50.
[1506] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko Orlovstvo*, str. 90.
[1507] O organizaciji sleta vidi u: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Zapisnik", 2. srpnja 1925.

dvije temeljne značajke ne samo omladine, već i cijelog hrvatskog naroda, a to su vjerski trenutak, tj. katolicizam, te narodni trenutak, tj. hrvatstvo. Sudjelovali su orlovi iz svih hrvatskih krajeva, uključujući i velik broj seniora. Dakako, najveći broj orlova došao je, naravno, iz same Dalmacije. Šibenska *Narodna straža* istaknula je kako je slabi orlovski pokret u Dalmaciji od sredine 1924. munjevito napredovao, što se vidi iz kojih su sve dalmatinskih mjesta došli orlovi i orlice, a riječ je o Dubrovniku, Konavlima, Neretvi, Makarskom primorju, Imotskome, Klisu, Mircima, Grablju, Splitu, Kaštelima, Trogiru, Sinju, Salima, Preku, Murteru, Drnišu, Stankovcima, Liši, Molatu, Zaglavu, Žmanu, Rabu itd.[1508] Sve ovo svjedoči koliko se orlovska mreža kroz 1924. do kolovoza 1925. razgranala u Dalmaciji. Ovome u prilog idu i mnogobrojni zapisi sa sjednica đačkog šibenskog Orla koje je zbog obujma arhivske građe nemoguće u ovom radu prikazati cijelu njihovu aktivnost, pogotovo za Šibenik. No, ukratko, redovite sjednice šibenskog Orla ukazuju na njihovu redovitu aktivnost u đačkim redovima. Uobičajni raspored sjednica bio je prvotno čitanje zapisnika, zatim izlaganje referata o raznoraznim temama te na kraju svakog sastanka govorilo se o „eventualijama". Ujedno, po potrebi iznosili su se troškovi nabave knjiga i ostale literature te se redovito prikazivalo stanje „blagajne".[1509]

Nadalje, što se tiče samoga šibenskog sleta, došli su čak i predstavnici iz Češke. Ono što je trebao biti pokrajinski slet u Dalmaciji, pretvorilo se u veliku orlovsku manifestaciju za cijelu Hrvatsku, ali i za bratska društva iz Češke. Veličinu ovoga sleta i njegove posjećenosti dobro ocrtavaju i poznatiji sudionici, a to su bili: šibenski biskup Jeronim Mileta, splitsko-makarski biskup Kvirin Klement Bonefačić, provincijal franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja Ante Cikojević, tajnik Čehoslovačkog orlovskog saveza (dalje: ČOS) Františeg Zampach, član predsjedništa i vanjski referent ČOS-a František Svoboda i Julija Nečasova, čehoslovačka orlica Anđela Muchova, Slovenci Janez Brodar i Karol Škulj, tajnik HKNS-a u Zagrebu Velimir Deželić sin, Ljubomir Maraković, tajnica Hrvatske katoličke ženske sveze Danica Bedeković, predsjedništvo HOS-a Protulipac, Ćepulić, Merz, Foretić, urednici katoličkih listova diljem Dalmacije od urednika *Nove revije* Petra Grabića, splitskog *Jadrana* Vodanović itd. te predsjednici i bivši predsjednici Orlovskih okružja Donadini iz Splita i Doko iz Šibenika, te mnogi drugi.[1510]

[1508] *Narodna straža*, god. V, br. 29 (25. kolovoza), 1925., str. 1.
[1509] Vidi više: HR-BAŠ-3: Đačko sjemenište Šibenik, 1923.-1954., Zapisnici: Đački orao II., 1924.-1928., 1928.-1931.
[1510] Isto, str. 1.

Uistinu, u Šibeniku se tih dana okupila sva katolička elita i utjecajni ljudi iz prve i druge faze HKP-a. Bila je to daleko najveća manifestacija hrvatske katoličke misli do tada.[1511]

Prvog dana nakon dolaska delegata velikog broja orlovskih društava diljem Hrvatske, održana je glavna skupština[1512] na kojoj je utvrđeno članstvo od čak 5000 muških i 3000 ženskih članova. Za predsjednika je ponovno izabran Protulipac. Nakon skupštine, održana je svečana akademija u kojoj je publika imala vidjeti orlovske vježbe koje je održalo više društava. Nakon akademije, orlovi su iskazali poštovanje prema biskupima Mileti i Bonefačiću. Idući dan u jutarnjim satima, stigli su i splitski orlovi te je održana povorka uz prateću glazbu šibenskog, sinjskog, imotskog i požeškog Orla, a nakon toga održani su misa i javno zborovanje, dok je u poslijepodnevnim satima održan javni nastup na kojemu je bilo čak oko 4000 gledatelja i 2000 orlova i orlica.[1513]

Nema potrebe ulaziti još u detalje pojedinih događanja tijekom 8. i 9. kolovoza te se čitatelja upućuje na novinski tisak.[1514] No, ono najvažnije vezano na Orlovski slet u Šibeniku jesu dva tečaja za orlove i orlice koja su održana od 1. do 7. kolovoza. Orlovi su imali tečaj na obližnjem otoku Krapnju, dok su orlice istovremeno imale tečaj u Šibeniku. Orlova je na tečaju bilo 90, a orlica 120. Tečaj je održao velik broj istaknutih katoličkih djelatnika, među ostalima predsjedništvo HOS-a, Deželić mlađi iz HKNS, Ante Cikojević, Bonifacije Perović itd. S druge strane su orlice imale sedmodnevni tečaj, kao i orlovi, na kojem su predavali biskup Mileta, Danica Bedeković, don Ante Radić itd. Predavanja su obuhvaćala teme: Povijest i budućnost pokreta, (Protulipac), Kakav treba da bude Orao (Deželić), omladinske organizacije, sjemenišna društva, ferijalna društva, duhovnici u Pokretu, đačka štampa, političke stranke itd.[1515] Na tečaju orlica donesen je zaključak o stvaranju Sveze hrvatskih orlica.[1516] Bio je to daleko najveći održani tečaj dotada za obje skupine u povijesti HKP-a. Na Krapnju se Đačko orlovsko okružje proglasilo Mahnićevim đačkim orlovskim okružjem (MĐOO).[1517] No, usprkos tečajevima i veličanstvenom sletu u

[1511] *Narodna straža*, god. V, br. 29 (25. kolovoza), 1925., str. 1-5; *Jadran*, god. VII, br. 34 (14. kolovoza), 1925., str. 5.
[1512] Vidi više: *Mladost*, god. VI, br. 2, str. 51.
[1513] Isto.
[1514] Isto; *Mladost*, god. VI, br. 1, str. 18-27.
[1515] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 65; Ćiro GAGNAF, „Utisci sa tečaja na Krapnju“, *Jadran*, god. VII, br. 37 (3. rujna), 1925., str. 5.
[1516] Vidi više: *Narodna straža*, god. V, br. 29 (25. kolovoza), str. 3.
[1517] Ć. GAGNAF, „Utisci sa tečaja na Krapnju“, *Jadran*, god. VII, br. 37 (3. rujna), str. 5; Vidi više: Zdravko MATIĆ, „Ivan Merz, suutemeljitelj i idejni vođa hrvatskoga orlovstva“, *Croatica Christiana periodica*: časopis instituta za

Šibeniku, jedan je drugi događaj zasjenio u pozadini sve ostalo, a riječ je o tome da su na Krapnju 6. kolovoza donesene rezolucije,[1518] a prema prvoj rezoluciji „[...] članovi đačkih orlovskih društava nijesu obavezni, da budu istodobno članovi drugih katoličkih đačkih kulturnih organizacija osim orlovske“.[1519] Naravno, to se prvenstveno odnosilo na to da orlovi ne moraju nužno biti i članovi Lige.[1520] Ne samo to, već je zatraženo da se srednjoškolski sekretarijat Lige likvidira u korist HOS-a.[1521] Dan poslije, 7. kolovoza, kako je maloprije rečeno, osnovana je Sveza hrvatskih orlica čime je orlovstvo dobilo i službeno svoju žensku organizaciju.[1522] Iz arhivske građe doznajemo da je već 30. srpnja upućeno pismo Senioratu od strane ženske sekcije Seniorata o namjeri stvaranja Sveze hrvatskih orlica. Taj zadatak namijenjen je don Anti Radiću iz Šibenika.[1523] No, Seniorat je ubrzo odgovorio kako molbu još nije razmotrio te je zamolio Radića da pričeka s odlukom dok ne stigne konačna odluka iz Zagreba.[1524] No, izgleda da je ipak Sveza hrvatskih orlica osnovana mimo odobrenja Seniorata. Tako da i ovu odluku možemo smatrati dijelom tzv. „krapanjskog puča”.

Ovo je označilo konačan rascjep između Lige i Orlovstva čime je većina seniora bila razočarana te je izbio rat između većeg dijela Seniorata i Orlovstva. Ovaj spor bit će razjašnjen na temelju raznih memoara sudionika tog tečaja i sleta, ili, pak, nekih vanjskih promatrača tih događaja na Krapnju i Šibeniku, a riječ je o sljedećim osobama: Velimir Deželić sin, Ivan Protulipac, Bonifacije Perović, Luka Perinić i Antun Pilepić, Dragutin Kniewald.

Korijene spora prvotno vidimo u pisanju Protulipca: „[...] da je (dosadanja) organizacija časno izvršila svoju zadaću, time što je stvorila osnove katoličkog pokreta [...]“.[1525] Nadalje, Kniewald je ovo potvrdio sljedećim riječima: „[...] dolazi mlada generacija s 'rimskom orijentacijom'! Dosadanje geslo 'Bogu narod, socijalna pravda proglašava se akatoličkom i macinijvskom [...] i mijenja se s lozinkom francuskih 'Euharistijskih križara': 'Euharistija, žrtva,

crkvenu povijest Katoličkog bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, god. 33, br. 63, 2009., str. 166-168. https://hrcak.srce.hr/40871

[1518] Sve donesene rezolucije vidi u: Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 70-71.
[1519] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 66-67, 70.
[1520] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 149-150; Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 63-71.
[1521] Vidi: Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 67.
[1522] Marica STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, Zagreb: Veliko križarsko sestrinstvo, 1944., str. 26.
[1523] Vidi više: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Odboru Seniorata“, 30. srpnja 1925.
[1524] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Hrvatski katolički seniorat Zagreb“, 2. kolovoza 1925.
[1525] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1061.

apostolat'".[1526] Između ostalog, sve su se više pozivali na „depolitizaciju" u duhu KA-e. Naravno, depolitizacijom je na udaru prvenstveno bi HPS, vođen iz Seniorata. Deželić, koji je prisustvovao krapanjskom tečaju i šibenskom sletu, smatra kako je sve ovo bilo osmišljeno kako bi se napao HKNS koji je korijen đačke organizacije iz koje se regrutiralo članstvo Seniorata. Prema Deželiću, u pozadini tih događaja stajala su trojica seniora: Protulipac, dr. Avelin Ćepulić te Ivan Merz. Njima su autoritet dodatno davali đakovački biskup Antun Akšamović i šibenski biskup Jeronim Mileta. Akšamović je čak zahtijevao da se HKNS zamijeni udruženjima KA-e.[1527] Izvor svih problema za Deželića bilo je stvaranje HOS-a koji je postao matica za omladinske slojeve dok je Liga bila matica za đake. Nadalje, Deželić je u vezi s tim dvjema maticama napisao sljedeće:

„Međutim, neki u vodstvu HOS-a drugačije su gledali na tu suradnju. Oni su htjeli neka đaci budu članovi i nosioci orlovstva, i neka odgoj đaštva za Katoličku akciju daje 'Hrvatski orlovski savez', a ne 'Jugoslavenska đačka liga'. Pod uplivom tih ideja zaključili su srednjoškolci na tečaju orlovskih sekcija na otoku Krapnju 7. VIII. 1925. da neće više biti 'Ligaši', nego samo čisti 'Orlovi'. Taj prepad, nazvan 'Krapanjski puč', s formalne strane neispravan – ali je teški memento da dolazi do kidanja jedinstva katoličkih redova.".[1528]

Protulipac je pozvan da objasni svoje izbjegavanje bilo kakva odgovora, pozivajući se na odluke biskupske konferencije iz siječnja 1924. godine, tj. podnesak biskupa Milete kako je Orao istupio iz Lige i njegova podsaveza postavši samostalni HOS.[1529]

S druge strane, Bonifacije Perović, koji je bio jedan od predavača, zauzeo je neutralan stav prema ovome puču. Iz njegovih sjećanja, tečajeve je organizirao HOS, a jedini senior koji je sudjelovao na Krapnju, a nije bio na liniji HOS-a jest Velimir Deželić sin. Naime, Perović se prisjeća da je jednog dana tečaja navratio Deželić te ga je Protulipac odvukao sa strane i samo pričao s njim jer ga je htio udaljiti od predavanja. Prema Peroviću, Deželić je htio utvrditi „kako vjetar puše" na tim predavanjima, a Protulipac ga je vješto odvukao u obližnju šumicu te su razgovarali tijekom čitavog održavanja tečaja tog dana. Perovićevo viđenje odluke krapanjskog puča jest da su sami đaci odlučili da svi oni đaci-orlovi koji to ne žele, ne moraju biti učlanjeni u Ligu, već se organiziranju u sklopu HOS-a. Perović, iako pomalo nezadovoljan postupcima vodstva HOS-a, ipak napominje da je i sama središnjica Lige bila premalo aktivna u to vrijeme, što je HOS iskoristio. Ujedno, Perović je naglasio kako je Protulipac bio izvrstan govornik koji je

[1526] Isto.
[1527] Isto.
[1528] Isto, str. 1064.
[1529] Isto.

znao zanijeti đake, što je jedan od razloga sve većoj zanesenosti đaka orlovstvom i njegovim idejama. Nova školska godina donijet će problem za Ligi jer će neke njezine đačke organizacije napustiti Ligu i učlaniti se u MĐOO. Prema Peroviću, jasno je da je tada došlo do rascjepa jer se đaštvo počelo nazivati prema središnjici kojoj je pripadalo te je to dovelo automatski do sukoba na relaciji HOS-Liga.[1530]

Sudionik tečajeva Luka Perinić iz Dubrovnika, zabilježio je oštru retoriku govornika koji su smatrali da je stanje srednjoškolskih katoličkih đačkih društava neodrživo zbog čega se donijela rezolucija pod brojem pet.[1531] Perinić je smatrao kako to nije stvarno stanje stvari i da je stanje u društvima i njihovoj međusobnoj povezanosti i povezanosti sa centralom u Zagrebu daleko od „neizdrživog". Perović je zabilježio vezano za Perinića da je bio u zanosu za orlovstvom, ali je nakon povratka u Dubrovnik na početku nove školske godine ipak izrazio odanost Ligi i Senioratu skupa s ostalim članovima dubrovačkog „domagojskog" društva, tako da neka dubrovačka društva nisu bila transformirana, ali je ipak zadržana orlovska sekcija.[1532] Naravno, zadržano je postojanje „orlovskog" povjereništva u Dubrovniku. Ovo je ujedno bio i jedan od razloga što dubrovačko područje nikad nije imalo pravo vlastito Orlovsko okružje, već je umjesto toga postojalo „povjereništvo". Još jedan od razloga zbog kojih je Perinić skupa s ostalim članovima dubrovačkog društva „Bošković" ostao vjeran Senioratu i Ligi, jest poštovanje Mahnića i njegove ideje o osnutku Seniorata kao ideološke centrale i vođe HKP-a. Perinić naglašava kako predratnu fazu HKP-a nije vodio Episkopat, usprkos potpori i sudjelovanju nekih biskupa u Pokretu, pa je stoga tu ulogu vođe morao preuzeti Seniorat. [1533] Valja napomenuti kako je usprkos tom sukobu, Dubrovnik intenzivno u narednim godinama radio na razvoju orlovskog pokreta u svojoj biskupiji.

Zatim, Pilepić spominje kako je prije Krapnja održan tečaj u organizaciji Lige u Zagrebu koji je bio slabo posjećen. Tu informaciju uzeo je iz spomenice HOS-a iz svibnja 1925. godine. No, Perović u svojim memoarima govori kako se uopće ne sjeća takvog tečaja u Zagrebu te sumnja u Pilepićeve tvrdnje.[1534] Pilepić nadalje spominje spomenicu HOS-a u kojoj je pisalo kako je njihova organizacija preuzela u zaštitu Ligu i njezinu reorganizaciju te da je spomenica prešutila osnutak MĐOO-a. U vezi sa spomenicom, Perović kaže da Pilepićeve tvrdnje oko spomenice ne

[1530] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 122-125.
[1531] Vidi: Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 71, 73.
[1532] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 125.
[1533] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 74-75.
[1534] Usp. A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 18; B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 122.

može potvrditi, niti se sjeća takve spomenice.[1535] Pilepić tvrdi da je HOS tražio reorganizaciju Lige,[1536] što se čak i provelo na glavnoj skupštini Seniorata dana 22. listopada 1925., kada je donesena rezolucija koja glasi:

„LIGA se reorganizuje na taj način, da postaje vrhovna centrala đačkog saveza i MĐOO i da u njezinu kompetenciju spada rad oko idejne odgoje i intelektualne izobrazbe cjelokupnog đaštva. Tu svoju zadaću vrši ona i u Đačkom savezu i u M.Đ.O.O. i to sredstvima koja će se detaljno odrediti. Mahnićevo đačko orlovsko okružje vršit će pod kompetencijom orlovskog saveza brigu oko specijalnog orlovskog odgoja (gimnastika, praktičnog uzgoja za prosvjetne radnike, i t.d.) I Ligi i MĐOO imade se izdati uputa, da se svagdje ima pomirljivo nastupati. Da ne nastaju sporovi, imadu se riješiti osobna pitanja te nastojati da u njihove organizacije dođe više seniora radnika.“[1537]

Pilepić je, naravno, primijetio da pitanje uopće nije riješeno jer opet postoje dvije središnjice. Krapanjska rezolucija pod brojem 4 tražila je da Liga postane samo koordinatorska centrala, a ne vrhovni forum Katoličkog pokreta.[1538] Taj prijedlog stigao je upravo od Merza.[1539] Motivacija HOS-a jesu srednjoškolska katolička đačka društva i time će istinski postati nasljednici Mahnićeva katoličkog đačkog pokreta. Uz to, mladi orlovi su se sve više zanosili novim idejama i nisu dopustili da ih itko usporava, posebice ne Seniorat koji je „stariji” i pripada drugom prošlom vremenu te ne razumije trenutni duh vremena.[1540] Ove riječi potvrđuju i riječi Kniewalda koje je zapisao u svojim memoarima Deželić mlađi, a glase:

„Više nego jednom nogom u grobu, podsjećam na okolnost da smo dr. Merz, dr. A Ćepulić, dr. I. Protulipac i ja bili *homines novi* (novi ljudi) u dotadašnjem katoličkom pokretu, koji je bio obilježen stranačko-politički, literarno i samo naoko, socijalno. Mi smo isprva, i ne znajući jedan za drugoga, u 'katolički pokret' nastojali unijeti religiju kao primarnu crtu, i to u omladinske redove. Time smo u očima 'stare garde' (sc. seniora), koja je imala iza sebe svoje zasluge, uspjehe i pozicije – bili heretici, rušitelji jedinstva i autoriteta Seniorata. Ni dr. Merz, ni mi ostali, nismo bili protivnici 'Seniorata', ali se nismo slagali s time da bi on bio vrhovni forum 'Katoličkog pokreta', nikom odgovoran i vezan uz 'Pučku stranku' ili bilo uz koju drugu stranku. Oživjeli smo autoritet Pape i biskupa (...) Dr. Merz i ja smatrali smo da starija generacija, 'nove prilike i potrebe gleda starim naočalima'. (...)“[1541]

U biti, dogodilo se ono što smo vidjeli već u prvoj fazi HKP-a na splitskom sastanku u kolovozu 1909., gdje je katolička mladež, koristeći Mahnićevo načelo „kršćanske demokracije”,

[1535] Usp. A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 19; B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 124.
[1536] Vidi rezolucije 2,3 i 4 u: Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 70-71.
[1537] A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 19-20.
[1538] Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 68, 70-71.
[1539] Isto, str. 68.
[1540] Isto, str. 20.
[1541] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1064-1065.

omasovila pokret. Naime, valja nadodati kako je MĐOO okupljalo oko 90 posto tadašnjeg ukupnog broja srednjoškolaca koji su sudjelovali u HKP-u, dok je s druge strane Liga okupljala „jedan dio" (oko 10 %). Stoga, prema zaključku Zlatka Matijevića, koji se u biti nameće sam od sebe, jest da je Liga postala suvišna, jer najveći dio katoličke omladine u HOS-u činila je seljačka i radnička mladež.[1542] Da se ponovno vratimo u prvo razdoblje HKP-a, nakon potvrde o omasovljavanju pokreta na osječkom sastanku 1910., nova mlada generacija, predvođena Roguljom i Eckertom, usmjerava pokret prvo na Krekovo viđenje socijalnih ideja i njihovo rješenje, a potom dolazi i politički trenutak pokretanjem *Riječkih novina* krajem 1912. godine. Krajem rata istisnuti su „stari" prvaci HKP-a poput Butkovića i Alfirevića, a na scenu su stupile mlade snage. Ista stvar dogodila se pojavom orlovstva koje je zadobilo simpatije hrvatske katoličke mladeži te je njihov broj rastao munjevito diljem Hrvatske. Još jednom je povijest HKP-a pokazala da je teško nadići generacijski jaz. Valja istaknuti i kako vidi ovaj spor predsjednik Splitskog orlovskog okružja F. Ž. Donadini koji je sve to skupa jednostavno opisao kao ljubomoru između Domagoja i orlova.[1543] Ono što Donadini pokušava jednostavno objasniti bez polemiziranja jest da je Domagoj, odnosno Seniori i Liga bili ljubomorni na rast i razvoj HOS-a i povećanje njihovih članova i zanosa hrvatske katoličke omladine za orlovstvom, dok je HOS bio ljubomoran na Seniore i Ligu jer su bili vrhovni forum cjelokupnog katoličkog pokreta na području Hrvatske. Zbog toga je Orlovstvo tražilo legitimitet u prihvaćanju načela KA-e i oslanjanje na biskupe. Orlovi su bili svjesni da biskupi nikada neće ići protiv njih jer rade po papinim smjernicama te uvažavaju odluke jugoslavenskog katoličkog episkopata. Pomoć Orlovstvu u sporu došla je već 24. – 28. kolovoza na Sinodi zagrebačke nadbiskupije koja je donijela rezoluciju da se KA mora organizirati prema uputama Sv. Stolice. Stoga, bilo je nemoguće da biskupi idu protiv orlovstva, dok se isto to orlovstvo oslanja na biskupe, a pogotovo na papu. Orlovi su to potvrdili na svom pohodu u Rim i 18. rujna 1925. predali papi spomenicu i Zlatnu knjigu pri čemu ih je on pohvalio.[1544] Prema memoarima Deželića, papa Pio XI. rekao je orlovima sljedeće:

„Vaše ime je divno i genijalno. Orlovi su nekada u stara vremena odlijetali iz carskog Rima, da osvoje svijet – danas vidimo još ljepše 'orlove' prožete mladenačkim zanosom, kako dolaze u Rim kao majci svojih duša. Koje god

[1542] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 234.
[1543] NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Pedeset burnih godina", III./b., str. 148.
[1544] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 150-151; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1068.

ime Papa nosio, sveti Petar progovara na Njegova usta. Mi vas, kao zadnja karika ovog zlatnog lanca vodimo Kristu, Blagoslivamo čitavu dragu Hrvatsku i sve naše drage Hrvate!“[1545]

Hrvatsko orlovstvo još je više bilo ohrabljeno papinim riječima, što će samo još dodatno potaknuti sukob na relaciji Liga-HOS. U javnosti se čak čulo: „Volite li zar biti 'jugoslavenski ligaši' ili hrvatski 'orlovi'? To se zvalo 'depolitizacija'.“[1546] Ovaj spor još će se zaoštriti u narednoj školskoj godini jer je Seniorat sebe smatrao nadležnim za rješenje spora. Perinić je zabilježio kako je tada postojalo oko 450 seniora, a samo njih 5 posto slijedilo je Protulipca i njegove rezolucije na Krapnju. Nadalje, ta borba odvijala se uglavnom u Zagrebu, tako da provincija nije toliko patila. No, problem je bilo miješanje klera koji se opredijelio, neki za Ligu i Seniorat, dok su drugi podupirali HOS. To je dovelo čak do međusobnih napada u tisku, što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju za novu školsku godinu kada će se dogoditi konačni rascjep u redovima HKP-a.

Naposljetku, Krapanjske rezolucije tvrdile su da je Katolički pokret na području Hrvatske ustvari „Hrvatski katolički đački pokret”.[1547] Ovo je nužno spomenuti jer je HKP počeo kao đački pokret da bi pritom skrenuo sa svoga kolosijeka i preko orlovstva ponovno se vratio na svoj izvor. Ne samo da je taj izvor identičan Mahnićevim idejama, već je dodana ideja tjelovježbe te unaprijeđena duhovna unutarnja obnova pojedinca, a time i cijeloga društva. HOS je preuzeo Mahnićev ideal izgradnje „novog čovjeka” i rekristijanizacije društva prateći smjernice Sv. Stolice. Ujedno, HOS-ova provedba depolitizacije HKP-a uz smjernice KA-e i potporu biskupa, vraćena je na originalne Mahnićeve ideje. No, ono najvažanije od svega, ono što HOS udaljava od Seniorata, a približava izvornim Mahnićevim idejama, jest radikalizam u vlastitim redovima, tj. u redovima hrvatske katoličke omladine. Tzv. Krapanjskim pučem HOS je preuzeo hrvatsku katoličku mladež u svoje ruke i tako prkosio Ligi i Senioratu.

4. 2. 7. Zaoštravanje sukoba unutar HKP-a u školskoj godini 1925./26.

Početkom nove školske godine, izašlo je u *Lučи* posebno izdanje u obliku almanaha,[1548] u kojemu su tekstove predstavili svi poznati hrvatski katolički radnici. Među njima je, naravno, bio i sam Protulipac koji je pisao kako je „njegovo” orlovstvo stvorilo jedinstvenu zajedničku organizaciju hrvatske katoličke mladeži, točno onakvu kakvu je želio od samih početaka krčki

[1545] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1069.
[1546] Isto.
[1547] Vidi: Luka PERINIĆ, *Iz moje ladice (uspomene)*, str. 68.
[1548] *Almanah Luči*, god. XX, br. 9-10., 1925.

biskup Antun Mahnić. Broj tadašnjih orlovskih društava, prema Protulipcu, brojao je oko 100, dok je članstvo raslo iz dana u dan.[1549] Ujedno, u almanahu pisala je i za ženski dio orlovstva Danica Bedeković koja je kazala da ima još puno posla oko razvoja ženskog dijela koji je ipak poprilično napredovao osnutkom Saveza hrvatskih orlica.[1550] No, valja napomenuti kako su i Protulipac i Bedeković smatrali da je njihov pokret sastavni dio Katoličkog pokreta u Hrvatskoj, tj. da su oni dio Mahnićevog pokreta.[1551]

Nadalje, Pitanje KA-e ponovno se u novoj školskoj godini poteglo na biskupskoj konferenciji održanoj od 13. do 19. listopada, gdje je usvojen prijedlog Bauera da se osnuje „Savez organizacija Katoličke akcije" čije je središte trebalo biti u Zagrebu. Prema odlukama biskupa, sve katoličke organizacije po biskupijama trebale su pomagati jedna drugoj i povezati se sa središtem KA-e u Zagrebu. To je trebalo osigurati jedinstvenu Katoličku akciju. Članovi budućeg saveza trebali su biti dijecezanski odbori koji imaju vlastite župne odbore.[1552] Sa sastanka su se jasno isprofilirale dvije struje biskupa, senioratska i ona koja je podrupirala HOS koji je pristao na KA već u svome početku. Naime, krčki biskup Josip Srebrnić i splitsko-makarski Bonefačić, koji su ujedno bili seniori, zahtijevali su da se poštuje dosadašnji rad onih koji su već dulje vrijeme radili na katoličkom pokretu u Hrvatskoj, dok su vrhbosanski biskup Šarić i đakovački Akšamović zagovarali da se dovede na dnevni red potencijalna likvidacija Seniorata i njegove stranke jer su smatrali kako je njihov politički angažman napravio više štete nego koristi u razvoju Katoličkog pokreta. S druge strane, Janko Šimrak žestoko se protivio tom prijedlogu jer je smatrao da je politički angažman nužan. Glavni argument kritičara HKP-a jest da je previše politički vezan, dok su se seniori poput Bakšića branili da postoji i đačka „depolitizirana" strana HKP-a. Ujedno, u kontekstu ovoga problema, valja istaknuti mišljenje povjesničara Jure Krište koji je primijetio da je Protulipac čak pasivno bio na strani seniora koji su bili protiv njega, jer je i on sam kroz svoje orlovstvo težio da jednog dana bude sveobuhvatno, što znači da je i politika jednog dana trebala biti sastavna grana orlovstva.[1553]

[1549] I. PROTULIPAC, „Naš orlovski pokret", str. 272, 275.
[1550] Danica BEDEKOVIĆ, „Naš ženski pokret", *Almanah Luči*, god. XX, br. 9-10., 297.
[1551] Usp. D. BEDEKOVIĆ, „Naš ženski pokret", str. 293-298; I. PROTULIPAC, „Naš orlovski pokret", str. 270-275.
[1552] Vidi više: I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije", str. 521-523.
[1553] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 156-159.

U Dalmaciji je nakon Šibenika počeo još snažniji razvoj orlovstva. Primjerice iz dopisa s Raba ističe se otpornost orlova naspram sokolstvu i isticanje svog hrvatskog identiteta.[1554] Orlovsko društvo na Rabu osnovano je neposredno nakon Šibenskog sleta, tj. slet u Šibeniku svakako je dao motivaciju za osnutak Orlovskog društva na Rabu koji je to već 30. kolovoza proslavio manjim orlovskim nastupom.[1555] Doprinos isticanju hrvatskog identiteta bile su proslave tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva kroz cijelu 1925. godinu.[1556] Zatim, već u rujnu, nedugo nakon Šibenskog sleta, započela su diljem Dalmacije nicati nova orlovska društva u Gornjem i Srednjem Selu na Šolti, Metkoviću i Vodicama.[1557]

Zatim, na dan 1. studenog ponovno je obilježena Katolička akcija. Problem u novoj godini za KA i rad HKNS-a bio je financijske prirode, naime nedostajalo je sredstava za kvalitetan rad HKNS-a, zagrebačkog i splitskog, što vidimo iz njihova dopisivanja u rujnu i listopadu. Financijska sredstva služila su za agitaciju za KA diljem Hrvatske. Išlo se toliko daleko da je tiskan reklamni materijal za župe s ciljem skupljanja sredstava. Iz dopisa vidimo kako nisu svi župnici u Dalmaciji slavili KA, zbog čega se sastavio dopis svim dalmatinskim župama da se 1. studenog ili tjedan nakon proslavi dan Katoličke akcije i povodom tog dana skupljaju sredstva za promicanje Akcije. Financije su ujedno trebale biti preusmjerene radi promicanja omladinskih, đačkih, orlovskih i sličnih društava te, naravno, HKNS-a, HOS-a, Lige, Ženske sveze itd.[1558]

Što se tiče HPS-a, nastavilo se njegovo agitiranje za Dalmaciju usprkos porazima na izborima. Dana 27. listopada održao se veliki sastanak HPS-a u Splitu na kojem su sudjelovali Korošec i Barić. Govorilo se o političkim i gospodarskim prilikama u državi, a naravno, riječ je bila i o njihovu najvećem neprijatelju u Hrvatskoj, a to je, dakako, Stjepan Radić. No, ono daleko najvažnije u njihovim govorima jest spomen hrvatskog naroda, odnosno „jugoslavenstvo" kao da je iščezlo iz njihove ideologije iako je, dakako, bilo prisutno u programu. Radić je proglašen osobom koja više nije predstavnik hrvatskog naroda zbog svog ustupka prema Beogradu, pa tu ulogu predstavnika Hrvata mora preuzeti HPS. Radić je na skupu proglašen izdajnikom, a HPS je tražio ravnopravnost ovoga puta naroda, a ne plemena, sa srpskim narodom.[1559]

[1554] *Jadran*, god. VII, br. 40 (24. rujna), str. 4.
[1555] *Mladost*, god. VI, br. 2, str. 52.
[1556] Vidi: Isto, br. 38-55, 1925.
[1557] *Mladost*, god. VI, br. 2, 1925./26., str. 49.
[1558] Vidi: NAS, S-M, spisi pod brojem 3068/1925, datumi: 20. 9., 28. 9., 15. 10., 24. 10. 1925.
[1559] Vidi više: „Sastanak HPS-a u Splitu", *Jadran*, god. VII, br. 45 (30. listopada), str. 1-3.

Krajem 1925. godine održan je Organizatorno-tehnički tečaj orlića u Šibeniku na kojem su sudjelovale organizacije orlova iz Splita, Sinja, Imotskog, Makarske, Preka, Sali itd. Prikazan je teorijski i praktični dio.[1560] Zanimljivost je izvrsna povezanost Tomislavova i Krešimirova okružja, dok je, s druge strane, Dubrovnik pomalo bio izoliran, ali realno i zbog njegove vjernosti Ligi i Senioratu. Usprkos tome, Dalmacija se u godinama 1924./25. izvrsno razvijala te je zabilježeno kako je održano u posljednje dvije godine čak pet tečajeva za orlove od ukupnih 14 diljem Hrvatske i Bosne, a najposjećeniji je, dakako, bio onaj na Krapnju.[1561] Krajem godine u Tomislavovu okružju osnovano je Orlovsko društvo u Dobranju kod Metkovića 8. prosinca, a najzaslužniji za taj osnutak bio je lokalni župnik Radovan Jerković. Nastupila je odmah izvrsna suradnja s Društvom u Metkoviću koje je izvrsno napredovalo od dolaska Vladarskog početkom 1925. te su 27. prosinca održali gimnastički nastup u Bijelom Viru za omladinu.[1562] U Šibenskom okružju u Salima održana je svečana akademija.[1563] Istovremeno, početak 1926. donio je osnutak novih orlovskih društava, ovoga puta pokraj Dubrovnika u Pridvorju koje je vodio župnik don Niko Kuralić. Na osnivačkoj skupštini Društva govorio je Perović o ulozi orlova u društvu.[1564] Nadalje, u Dubrovniku se početkom nove godine održao orlovski tečaj 4. i 7 siječnja, identično kao prošle godine kada je bio izaslanik HOS-a Vladarski. Tečajevi početkom 1926. okupili su orlove iz obližnjih dubrovačkih društava, a tečaj su vodili Perović i Dušan Žanko. Tom prigodom su orlovi i njihovi voditelji tečaja posjetili i biskupa Marčelića koji im je rekao da je orlovstvo preporodna organizacija u katoličkom duhu. Zadnji dan tečaja dubrovački su đaci održali orlovsku akademiju u Dubrovniku.[1565] Zatim, Splitski HKNS u Splitu je krajem siječnja organizirao predavanja na kojima je jedan od predavača bio Ivan Merz koji je, upotrabljavajući skioptikon, govorio o Lourdesu i Rimu.[1566] Ujedno, u organizaciji središnjice HOS-a u Zagrebu odlučeno je da se održi tečaj za vježbače Tomislavova okružja u Splitu od 6. do 13. veljače kod isusovaca.[1567] Nadalje, Tomislavovo okružje je za 1926. planiralo orlovski nastup u Metkoviću za društva Neretvanske krajine i Hercegovine, drugi je nastup planiran za Grohote na Šolti, a treći bi trebao

[1560] *Jadran*, god. VIII, br. 1 (10. siječnja), 1926., str. 3.
[1561] Isto, br. 5 (4. veljače), str. 6.
[1562] *Mladost*, god. VI, br. 6, 1926., str. 183.
[1563] Isto, br. 7, str. 222.
[1564] Isto, br. 6, 182.
[1565] Isto, str. 182-183.
[1566] *Jadran*, god. VIII, br. 5 (4. veljače), str. 7.
[1567] Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929“, „Tomislavovo orlovsko okružje Split”, br.7/27, 20. siječnja 1926.

biti u Sinju.[1568] U Sinju je 21. ožujka održano sijelo Sinjskog orla na kojem su bili delegati Tomislavova okružja.[1569] Istog dana održana je prva skupština Hrvatskih katoličkih orlica u Sinju.[1570] Dva mjeseca nakon, u Sinju je održano obilježavanje sinjske Orlovske glazbe izvođenjem koncerta.[1571] Zatim, u Krešimirovu okružju osnovano je 15. veljače Orlovsko društvo u Vodicama, a u istom okružju prvim danom nove godine osnovano je i Orlovsko društvo u Zaglavu.[1572] Početkom godine u tom okružju bili su aktivni i orli iz Sali koji su 17. siječnja posjetili „braću orlove" u Luci, a 2. veljače braću u Zaglavu.[1573]

Početak nove 1926. godine donio je još jaču agitaciju HPS-a. Naime, najznamenitiji događaj za HPS u Dalmaciji u prvoj polovini godine dogodio se 11. veljače kada je Pokrajinsko vijeće HPS-a za Dalmaciju u Splitu donijelo rezoluciju prema kojoj se zadržava originalni program HPS-a. Naglašeno je kako je HPS jedina stranka koja nije mijenjala vlastiti program.[1574] Pozitivan pomak za HPS u Dalmaciji vidio se već na općinskim izborima 16. svibnja na kojima su dobili oko 12.000 glasova, čime su se počeli polako uzdizati.[1575] Jedan od glavnih uzroka povoljnim rezultatima bilo je Radićevo popuštanje prema Beogradu. U pokušaju osvajanja glasova, HPS je 20. i 21. ožujka održao „Seljački politički tečaj" u Šibeniku[1576] i u Sinju 24. i 25 ožujka.[1577]

Veliki dan za orlovstvo u Dalmaciji ponovno je bio 8. svibnja, tj. obilježavanje Dana katoličke omladine koji su proslavila brojna mjesta diljem Dalmacije.[1578] Najveće slavlje bilo je u Šibeniku koji je još jednom pokazao najbolju organizaciju u Dalmaciji.[1579] Nadalje u Brštanovu je uz pomoć izaslanika Tomislavova okružja osnovano Orlovsko društvo.[1580] Idući korak bila je organizacija orlovskog sleta 4. srpnja u Metkoviću i 1. kolovoza u Grohotama na Šolti.[1581] Slet u Metkoviću bio je organiziran u dogovoru svjetovnjaka Neretve, HKNS-a u Splitu te predstavnika

[1568] *Mladost*, god. VI, br. 6, 1926., str. 183.
[1569] *Jadran*, god. VIII, br. 12 (25. ožujka), str. 6.
[1570] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=641387&pv_issue_no=930602_A
[1571] *Mladost*, god. VI, br. 7, str. 222.
[1572] *Mladost*, god. VI, br. 6, 1926., str. 183-184.
[1573] Isto, br. 7, str. 222.
[1574] Isto, br. 7 (19. veljače), str. 2.
[1575] Vidi više: T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 598-599.
[1576] Vidi: *Jadran*, god. VIII, br. 10 (11. ožujka), 1926., str. 3.
[1577] Isto, br. 11 (18. ožujka), str. 3.
[1578] Isto, br. 19-23, 1926.
[1579] O proslavi dana katoličke omladine u Šibeniku vidi više u: *Narodna straža*, god. VI, br. 23 (12. lipnja), 1926., str. 2.
[1580] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=641387&pv_issue_no=930602_A
[1581] *Jadran*, god VIII, br. 24 (2. lipnja), str. 7.

Tomislavova okružja, a pokrovitelj je bio i biskup Bonefačić. Na sletu u Metkoviću sudjelovali su orlovi Tomislavova okružja, Mostara i dubrovačkog „povjereništva" predvođeni Perovićem. U rezolucijama su iskazali vjernost papi, biskupima i svećenstvu. Nadalje, zatražena je organizirana katolička omaldina povezana u Katoličkoj akciji te je naglašena potreba prosvjetno-odgojnog organiziranja omladine, a kao najbolji tip takve organizacije jest orlovstvo. Izglasana je i rezolucija po kojoj su se imali izgraditi katolički domovi diljem neretvanskog područja. Naglašena je potreba održavanja katoličkog i omladinskog dana te manifestacija, zborova i sletova. Rezolucija deset bila je zanimljiva jer je istaknuta i potreba zadrugarstva, tj. gospodarske organizacije katolika. Od izuzetne važnosti bilo je i pročitano pismo Bonefačića koji je katoličkoj mladeži preporučio orlovske organizacije. Nakon rezolucija, održane su vježbe, a zatim je pred kraj sleta govor održao Protulipac koji je pohvalio Orlovstvo kao najbolju hrvatsku katoličku organizaciju omladine. Završni govor održao je Bonefačić pohvališvi organizaciju orlova i njezin doprinos katoličanstvu i hrvatskom narodu.[1582] Zanimljivost s orlovskog sleta u Metkoviću jest da je dan prije sleta držao govor Radić, upravo u Metkoviću na kojem je napao svećenstvo govoreći da je to što rade sramota za čovjeka te je čak pohvalio sokolstvo. Završio je riječima da je „popovski orao gluparija i magarija" te da popovi za narod ne čine ništa. [1583] Valja naglasiti kako je u svibnju 1926. na području Hrvatske postojalo 150 orlovskih i 60 orličkih društava.[1584]

Ovaj slet u Metkoviću još jednom je pokazao snagu dalmatiskog orlovstva koje se od početka 1924. počelo snažno razvijati te će se nastaviti tako razvijati sve do početka 1929. godine. Slet je još jednom prikazao snagu hrvatske katoličke orlovske misli. Uzimajući u obzir da je na sletu sudjelovao biskup Bonefačić, Protulipac i Perović, očito je bilo da se očekivalo kako će se unutarnje razmirice prebroditi u korist hrvatske katoličke omladine. Protulipac je za slet u Metkoviću zabilježio kako je orlovstvo ušlo u narodnu dušu te da ga nijedna sila više ne može uništiti. Uspjeh sleta u Metkoviću nije se sastojao samo u sudjelovanju nekoliko stotina orlova, već čak oko 3000 gledatelja iz naroda.[1585] No, događaji u srpnju i kolovozu to će sve skupa demantirati. Prije je potrebno još spomenuti i orlovski slet u Grohotama na Šolti gdje su se okupila

[1582] Vidi više: Fran DUJMOVIĆ, „Velika hrvatska katolička i orlovska manifestacija u Metkoviću", *Jadran*, god. VIII, br. 29 (8. srpnja), str. 2-3; „Veliko orlovsko slavlje u Metkoviću", *Narodna straža*, god. VI, br. 27 (12. srpnja), str. 3.
[1583] Vidi: F. DUJMOVIĆ, „Velika hrvatska katolička i orlovska manifestacija u Metkoviću", *Jadran*, god. VIII, br. 29 (8. srpnja), str. 2.
[1584] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Orlovski vjesnik", 1456/26.
[1585] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 86.

tri šoltanska orlovska društva (Grohote, Gornje i Srednje Selo) te orlovi s Brača (Mirca, Postira i Dol), zatim orlovi iz Splita, Klisa i Sinja. Na ovom sletu sudjelovao je biskup Bonefačić. Nakon donesenih rezolucija o poštovanju pape, Crkve, potrebe vjeronauka itd., održan je orlovski nastup pri čemu je predsjednik Tomislavova okružja Donadini naglasio ideje vodilice orlova: kršćansku i hrvatsku. Pozdrave ovome sletu orlova na Šolti poslao je i hvarski biskup Mihovil Pušić.[1586] Iz navedena dva sleta, u Metkoviću i Grohotama, jasno je vidljiva prijeko potrebna potpora biskupa Bonefačića, ali isto vrijedi i za šibensko područje i biskupa Miletu te dubrovačko područje i biskupa Marcelića. Ujedno, potpora lokalnih župnika u organizacii orlovstva u Dalmaciji pokazala se ključnom, pogotovo u njihovoj ulozi duhovnika. Naime, župnici su najbolje poznavali lokalno stanovništvo te su imali veliki utjecaj na njega. Tako je, primjerice, u Srinjinama, gdje je postojalo Omladinsko društvo, 22. kolovoza stvoreno na sastanku uz pomoć don Mate Jelića, Orlovsko društvo.[1587] Nedugo nakon njega, osnovano je i Orlovsko društvo u Vrgorcu.[1588] Zaslugu za osnutak ovih društava valja pripisati i sletovima u Metkoviću i Grohotama, kao poticajima za razvoj orlovstva u ostatku Dalmacije. Stoga, orlovska organizacija u Dalmaciji doživljava procvat, ne samo zbog organizacije orlovskog vodstva i postulata organizacije, već potpore dalmatinskog klera. Osim toga, isticanje katoličkog i hrvatskog identiteta svakako je doprinijelo širenju orlovstva među dalmatinskom mladeži. Dobar primjer utjecaja orlovstva na društvo u gradu bio je Imotski koji je imao velikih problema s Jugosokolom uslijed čega je imotsko orlovstvo imalo poteškoća s razvojem. No, tijekom ljeta 1926. iz izvještaja imotske orlovske organizacije zabilježava se značajan razvoj orlovstva u tom gradu.[1589] Ujedno, tijekom školske godine 1925./26. u Imotskom je osnovano, umjesto okružja, orlovsko povjereništvo.[1590] Orlovska slavlja, sletovi, tečajevi ujedinili su katoličku mladež, ne samo u Dalmaciji, već širom Hrvatske. Orlovstvo je postao branik katoličkih i hrvatskih ideja u hrvatskom društvu. No, sve ovo doći će polako u opasnost, a dolazi i do daljnjeg cijepanja jedinstva katoličkih redova, što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju.

[1586] Vidi više: „Veličanstvena katolička organizacija u Grohotama na Šolti“, *Jadran*, god. VIII, br. 33 (6. kolovoza), str. 3.
[1587] “, *Jadran*, god. VIII, br. 36 (26. kolovoza), str. 4.
[1588] Isto, br. 37 (2. rujna), str. 5.
[1589] *Mladost*, god. VII, br. 1, str. 21.
[1590] Nepoznat točan datum, Vidi: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 161.

4. 2. 7. 1. Vrhunac zaoštravnja sukoba Liga-HOS

Početkom svibnja Liga je zahtijevala od HOS-a da se stave pod njihovu mjerodavnost, a HOS je, naravno, to dana 11. svibnja odbio te zatražio da to riješi biskupska konferencija. Liga je reagirala 20. svibnja s brošurom „Jedinstvo pokreta" u kojoj se pozvala na Mahnića i njegov zahtjev za slogu u Pokretu koju su trebali osigurati seniori. Orlovstvo je odgovorilo vlastitom brošurom 30. svibnja pod nazivom „Orlovska organizacija – đaštvo i Katolički pokret" u kojoj su se ponovno pozvali na Episkopat. Kroz ljetne praznike obje su organizacije namjeravale pokazati svoju moć. Liga je prvotno u suradnji s Perovićem organizirala kongres hrvatskog đaštva u Dubrovniku koji se održao od 22. do 25. srpnja 1926. godine. Na sastanku su sudjelovali biskup Marcelić i Bonifacije Perović i mnogi drugi seniori poput Velimira Deželića mlađeg i Petra Grgeca. Nakon održavanja brojnih referata, na kraju kongresa donesene su rezolucije među kojima se najviše ističu one da Liga postaje članom KA-e, naglašavanje jedinstva i sloge među katoličkim redovima te je preporučeno da se Ligino đaštvo počne nazivati „domagojcima".[1591] Zanimljivost s dubrovačkog kongresa bila su predavanje i riječi Grgeca koji je još vjerovao u nacionalizam u skladu s južnim slavenstvom.[1592] Možda je i najvažnija rezolucija pod brojem 4 bila o iskazivanju vjernosti Senioratu ističući njegovu dosadašnju ulogu u razvoj HKP-a..[1593]

Drugi događaj koji je označio rascjep i prijelomnicu u HKP-u bio je orlovski slet u Požegi, održan 7. i 8. kolovoza 1926. godine. Valja istaknuti kako je HOS uoči sleta brojio 160 društava te 13 okružja i 9 povjereništva.[1594] Ujedno, valja se osvrnuti na tekst splitskog *Jadrana* napisan dan uoči sleta. Naime, *Jadran* je napisao sljedeće:

„Đačke organizacije tipa „Domagoja" treba da sačuvaju svoju staru Mahnićevu tradiciju koja je išla za tim, da se za sve grane katoličkog pokreta odgoje radnici, dakle u neku ruku katolička elita, koja će biti dobro upućena u sve moderne kulturne i socijalne probleme. Tip „Domagoja" mora izgraditi katoličku inteligenciju, koja će zauzeti svoja određena mjesta u kulturnim, dakle i orlovskim organizacijama, u socijalnim i političkim. Ne može se dakle govoriti o tome, da je „Domagoj" nad orlovstvom ili da su Orlovi nad „Domagojem", nego treba podijeliti posao,

[1591] Vidi više: *Jadran*, br. 32 (29. srpnja), str. 5; br. 34 (12. kolovoza), str. 2; *Narodna svijest*, god. VII, br. 30 (27. srpnja), br. 31 (3. kolovoza), 1926., str. 1-2. B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 125-126.
[1592] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 162.
[1593] *Jadran*, br. 32 (29. srpnja), str. 5.
[1594] I. PROTULIPAC, *Hrvatsko orlovstvo*, str. 88, 91.

odrediti i omeđiti točno zadaće. Tu razdiobu rada proveo je dubrovački sastanak. Dubrovačke rezolucije bit će bez dvojbe prihvaćene i u Požegi."[1595]

Naime, iako se iz teksta može iščitati dobronamjerna poruka Seniorata, ipak valja istaknuti u tekstu isticanje politike, elitizam, i pokušaj „Domagoja" da se ipak nametne Orlovstvu. Upravo će „politika" biti glavni argument razmimoilaženja između Seniorata i Orlovstva na Požeškom sletu.

Slet u Požegi tada je bio najveći slet u povijesti hrvatskog orlovstva,[1596] a na njemu je prisustvovalo 2200 orlova i orlica od kojih je oko 1500 nosilo svoje odore. Zatim, na sletu je sudjelovalo 80 seniora, 200 đaka i 10 bogoslova. Na sletu su sudjelovali i „orlovski biskup" Mileta te đakovački Akšamović. Prvog dana u noćnim satima održan je sastanak kako ne bi došlo do rascjepa u katoličkim redovima. Nadbiskup Bauer je poslao pismo da se zadrži jedinstvo u katoličkim redovima, no Mileta, orlovski duhovnik isusovac Bruno Foretić te Protulipac, Merz i Ćepulić bili su protiv toga da se Bauerovo pismo pročita. Sastanak i vijećanje dugo u noć nije uopće dalo nikakav rezultat. Postoje razne verzije priča o tom sastanku koje nije sad potrebno previše obrazlagati već čitatelja uputiti na fusnotu.[1597] No, s obzirom na to da nije doneseno nikakvo rješenje, svima je bilo jasno da se rascjep uistinu dogodio. Perović je zabilježio u memoarima da je bio još jedan sastanak dviju seniorskih struja nedugo nakon Požege, ali isto tako nije došlo do rješenja te je sastanak prvi napustio Protulipac.[1598] Seniori domagojske struje ustvari su doživjeli neuspjeh jer se nisu uspjeli nametnuti vodstvu HOS-a. Nakon toga, Seniorat je iz svoga članstva isključio Protulipca i Merza, a zatim i Maricu Stanković.[1599] Kako je nastala podjela na dvije struje, a tako i dvije organizacije, domagojcima su u Dalmaciji pripadala đaštva u Dubrovniku, Splitu, Bolu na Braču, Sinju, bogoslovni zbor u Splitu te većina franjevačkih i dominikanskih bogoslova, dok je uz orlove u Dalmaciji pristalo šibensko đaštvo. Dalmacija je u orlovskom pokretu isto tako imala potporu biskupa Milete i krčkog biskupa Srebrnića.[1600] Krešimirovo orlovsko okružje postalo je tako najveći predstavnik orlovstva u Dalmaciji nakon sleta u Požegi čemu svjedoče orlovski sletovi u Stankovcima (15. kolovoza) i Salima (22.

[1595] „Orlovski slet u Požegi.", *Jadran*, god. VII, br. 33 (6. kolovoza), 1926., str. 1.
[1596] Više o sletu vidi u: „Orlovski slet u Požegi", *Jadran*, god. VIII, br. 35 (19. kolovoza), str. 6.
[1597] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1072-1074.
[1598] B. PEROVIĆ, *HKP,* str. 128-131.
[1599] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 163.
[1600] Podaci preuzeti iz: J. KOLARIĆ, *Hrvatski katolički pokret* (dalje: *HKP*), Zagreb: TKANICA, 2020., str. 134-135.

kolovoza),[1601] iako se usprkos tim događajima orlovstvo nastavilo razvijati tamo gdje su domagojci imali veći utjecaj, zbog interesa đaštva, čemu svjedoči i franjevačko i orlovsko slavlje u Konavlima dana 21. kolovoza.[1602] Posebno valja istaknuti slet u Salima na kojem su sudjelovali biskup Mileta, Dušan Žanko i Ante Radica. Na kraju sleta bio je istaknut hrvatski barjak s križom pri čemu je posebno istaknuta nacionalna i vjerska svijest. Vođe orlovstva bili su oduševljeni s uspjehom orlovskog slavlja u Salima.[1603] Naime, mjestu Sali na Dugom Otoku treba obratiti posebnu pažnju jer je postalo jedno od najvažnijih orlovskih društava u Šibenskom okružju. Naime, katolička organizacija omladine u Salima započela je radom nakon rata 1922. pod vodstvom župnika don Uga Basiolija te učitelja Petra Matulina koji su okupili katoličku mladež. Sljedeći je korak bio osnutak Marijine kongregacije 4. prosinca 1923. u koju su okupili oko 80 posto stanovništva Sali. Orlovsko društvo osnovano je tek 1925. zbog velikih progona od strane vlasti i neistomišljenika. Iste godine osnovana je i organizacija HPS-a u mjestu, ali ta godina označila je i velike progone i zatvaranje članova društva i stranke. Tek od godine 1926. došlo je do smirenja strasti i ponovnog uspona orlovstva u mjestu. Jednako uspješne bile su organizacije muške i ženske orlovske sekcije.[1604]

Zaključno, slet u Požegi prouzročio je potrese u redovima Hrvatskog katoličkog pokreta, dok je s druge strane omladina nastavila sa svojim sletovima, slavljima, kongresima i slično, pokušavajući raditi za katoličku stvar, ne obazirujući se puno na potrese u vrhu članstva HKP-a. Iako će se razmirice nastaviti, one će biti vođene uglavnom u vrhu vodstva HOS-a i Seniorata, te ponekad s podbadanjima u tisku, ali će s druge strane biti, barem u Dalmaciji, nastavljen rad za katoličku stvar na svim poljima, što ćemo vidjeti u nastavku.

4. 2. 7. 2. Konačni rascjep u školskoj godini 1926./27.

Mjesec rujan za Dalmaciju je donio novog biskupa Mihovila Pušića na Hvaru.[1605] Pušić će odigrati veliku ulogu u promicanju orlova, a kasnije i „križara" na Hvaru. Nadalje, u splitskom *Jadranu* započelo je i promicanje stava „aut-aut", tj. promicanje katoličkog radikalizma naspram „liberalizmu" i svemu što je antikatoličko. Taj stav ujedno je neposredno poslužio kao obrana

[1601] *Jadran*, god. VIII, br. 37 (2. rujna), str. 1.
[1602] Isto, str. 6.
[1603] „Veliko orlovsko slavlje u Salima", *Narodna straža*, god. VI, br. 35 (28. kolovoza), 1926., str. 2-3.
[1604] Don Ante STRGAČIĆ, „Katolička ideja u Salima", *Jadran*, god. X, br. 5, 1928., str. 9.
[1605] „Posveta hvarskog biskupa", *Jadran*, god VIII, br. 40 (23. rujna), str. 6.

hrvatskog identiteta koji se duboko ukorijenio među narodom, a u Kraljevini SHS poslužio je kao obrana od beogradskog centralizma, velikosrpskog režima, Demokratske stranke, Orjune i sokolstva. Čak, prema autorima teksta, poslužio je protiv Radića, koji je zanemario odgojnu komponentu hrvatskog seljaka. Zaključno, autor teksta pozvao je na put načela hrvatsko-katoličkog radikalizma.[1606] Iz ovoga je bilo jasno da je u Dalmaciji „katoličko jugoslavenstvo" doživjelo potop te je, u strahu od centralizma, velik dio hrvatskog naroda vraćen na postavku hrvatstva. Katolicizam je ponovno postao obrana hrvatskog narodnog identiteta. Istovremeno, HPS je kroz posljedna tri mjeseca 1926. godine ponovno čvrsto agitirao za svoju stranku u Dalmaciji. Vrhunac toga bila je velika skupština HPS-a u Sinju kojom je potvrđeno da je Sinj ponovno postao uporište HPS-a, nakon razočaranja s Radićevim priznanjem Ustava.[1607]

Od ostalih vijesti u prvim mjesecima nove školske godine ističe se održavanje glavnih godišnjih skupština orlova i orlica. Primjerice, u Sinju je u listopadu održana glavna skupština za orlove, a nekoliko dana kasnije za Orličko žensko društvo „Zora". Isto tako, održane su i glavne skupštine orlova u Splitu.[1608] U Splitu su 7. listopada i orlice osnovale vlastito društvo.[1609] Ovaj događaj imat će veliku vrijednost jer će se dodatno aktivirati rad orlica u novoj školskoj godini te osnutak drugih sličnih društava u Dalmaciji, što će kulminirati početkom školske godine 1927./28. kada će biti stvoreno okružje za orlice u Splitu za Splitsko-makarsku biskupiju, no o tome nešto kasnije. Najavljeni su orlovski tečajevi u Šibeniku (31. listopada do 2. studenog)[1610] koje su, uz tajnika Okružja don Antu Radicu, vodili i delegati HOS-a Ivan Merz i Dušan Radica, zatim u Dubrovniku (30. listopada – 2. studenoga), Kominu kraj Ploča (21. – 26. studenoga),[1611] Splitu (26. studenoga – 4. prosinca),[1612] a samim krajem godine od 28. do 30. prosinca održan je Orlički tečaj u Šibeniku koji je bio namijenjen svim dalmatinskim ženskim orličkim društvima. Tečajem se iskazala briga okružja za orlička društva.[1613] Primjerice, Imotski je u studenom dovršio gradnju Hrvatskog katoličkog doma – Akademije, što je doprinijelo daljnjem razvoju orlovstva u toj regiji,

[1606] „AUT-AUT", *Jadran*, god. VIII, br. 43, 1926., (14. listopada), str. 2.
[1607] „Veličanstvena skupština HPS u Sinju", Isto, br. 51 (10. prosinca), str. 3.
[1608] Vidi: Isto, br. 43 (14. listopada), str. 4,7.
[1609] https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=641387&pv_issue_no=930602_A
[1610] Više o tečaju vidi u: *Narodna straža*, god. VI, br. 44 (12. studenoga), str. 2.
[1611] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929".
[1612] *Narodna straža*, god. VI, br. 42 (23. listopada), str. 4; Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru", „Tomislavovo orlovsko okružje Split", Split, 26. listopada 1926.
[1613] *Jadran*, god. IX, br. 2 (12. siječnja), 1927., str. 3.

dok je dubrovačko područje održavanjem orlovskog tečaja nastavilo profitirati ponajviše zaslugama Bonifacija Perovića.[1614] Zanimljivost iz HOS-a krajem 1926. godine bila je izrada nacrta predavanja iz hrvatske povijesti čime se, dakako, osvješćivalo narod o vlastitoj povijesti i pripadnosti.[1615]

Što se tiče raskola u katoličkim redovima, pokušalo se prvo to riješiti na biskupskoj konferenciji održanoj od 11. do 20. listopada 1926. godine. Prema riječima Bauera, KA se definirala kao: „savez organiziranih laičkih katoličkih sila za afirmaciju, proširenje, primjenu i obranu kat. načela u životu individualnom, porodičnom i društvenom".[1616] Katoličku akciju trebala je voditi Crkva, iako je naglašeno kako se neće ukidati dosadašnji organizacijski oblici koji su je provodili.[1617] Valja dodati da je na toj konferenciji splitski biskup Bonefačić otvoreno govorio kako su orlovi Krapanjskim rezolucijama napravili puč.[1618] Tjedan dana poslije, održana je skupština Seniorata na kojoj je odlučeno da se Seniorat pokori biskupima, ali su protivnici Seniorata smatrali kako je to sve jedna velika obmana.[1619] HOS je tvrdio da Seniorat sebe smatra vrhovnim vodstvom KA-e, dok je to ustvari trebala biti crkvena hijerarhija.[1620] Spor, umjesto da se riješio, samo se još više produbljivao i nije bilo apsolutno nikakvih nazanka o pozitivnoj promjeni. Tome ide u prilog i članak splitskog *Jadrana* dana 31. prosinca 1926. gdje se kritizira Merzovo predavanje pod naslovom „Kralj Orlova". Naime, to predavanje tiče se enciklike pape Pija XI. naslovljenoj *Quas Primas* (11. prosinca 1925.)[1621] o svetkovini Krista Kralja. Naime, *Jadran* je kritizirao izjavu iz predavanja prema kojoj je Protulipac zastupnik Kralja Isusa, a prema *Jadranu,* koji se poziva na teologiju, to je mogao biti isključivo Pio XI. Nadalje, *Jadran* se poziva da je predavanje bilo poslano na odobravanje u prosincu, a u pokrajine je odaslano već u studenom.[1622] HOS je odgovorio kako se *Jadran* grubo ponio prema ugledu HOS-a kao katoličke organizacije te se oglušio na zapovijed biskupa da se u katoličkim glasilima javno ne piše o

[1614] *Mladost*, god. VII, br. 5 (16. prosinca), 1926., str. 125.
[1615] *Narodna straža*, god. VI, br. 49 (14. prosinca), str. 3.
[1616] Citirano iz: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 246; Original vidi u: Augustin GUBERINA, *Preuzvišeni gospodine!*, Šibenik, 1933.
[1617] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 246.
[1618] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 139.
[1619] Vidi više: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 248.
[1620] Isto, str. 250.
[1621] https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html (pristupljeno 15. listopada 2023)
[1622] *Jadran*, god. VIII., br. 54 (31. prosinca), 1926., str. 2.

sporovima u katoličkim organizacijama.[1623] Nova 1927. godina donijet će još veće probleme između Seniorata i HOS-a.

U međuvremenu u Dalmaciji, 1927. bila je godina rada na snažnom razvoju orličkih društava i brige za ženski dio HKP-a. Isto tako, početak godine označio je ponovni rast popularnosti HPS-a u Dalmaciji što potvrđuju i oblasni izbori održani u siječnju iste godine. HPS je uvjeravao svoje glasače da rade u hrvatskome interesu.[1624] Što se tiče orlovstva, ono se nastavilo razvijati na otocima Braču, Hvaru, Šolti i Dugom otoku te u Sinju i Imotskom u prvim mjesecima nove godine što svjedoče održavanja orlovskih slavlja/zabava za tamošnje orlove. Ujedno, u Splitu je održana i zabava za žensko društvo „Danica"[1625] te orlovski tečaj od 6. do 13. veljače.[1626] Na Braču je u Pučišćima 20. ožujka osnovnao katoličko prosvjetno „Pučko društvo".[1627] Posebno je značajno napomenuti održavanje Orlovskog prosvjetnog ispita 26. ožujka u Brusju na Hvaru pred ispitivačem Donadinijem, koji je bio predsjednik Tomislavova okružja. Ispit se uglavnom sastojao od pitanja o povijesti, poslovniku, sjednicama i ideologiji Orlovstva.[1628] Dva dana nakon održani su orlovska priredba i orlovski nastup u Grohotama na Šolti.[1629] Navedeni događaji dokaz su snažnog razvoja orlovstva u Tomislavovu okružju usprkos razmiricama u HKP-u.

No, u pozadini su se odvijali događaji nimalo ugodni hrvatskoj katoličkoj omladini, a dakako, bila je riječ o sporu HOS-Liga. Naime, biskupi su od početka nove školske godine na sastancima i konferencijama stali na stranu HOS-a, tj. KA-e na čije se temelje HOS postavio. No, istodobno, biskupi nisu išli protiv Seniorata, pogotovo jer su neki, poput splitskog Bonefačića, bili učlanjeni u Seniorat. Biskupi su pozivali na zajednički rad za katoličku stvar, dok je s druge strane Seniorat smatrao kako je on glavni faktor, tj. na čelu cjelokupnog pokreta.[1630] Naime, vodstvo HOS-a je u proljeće 1927. objavilo brošuru u kojoj je napisalo da je Seniorat tajna organizacija koja se želi nametnuti kao vrhovni vođa cjelokupnog HKP-a, KA-e te ostalih svjetovnih katoličkih

[1623] F. VERAJA, „Hrvatski katolički pokret 'Potpuno zakazao i neuspio'?", str. 346-347.
[1624] T. ŠITIN, „Značajke HKP-a u Dalmaciji", str. 599-600.
[1625] Vidi: *Jadran*, god. IX, br. 7 (17. veljače), 1927., str. 4; br. 8 (24. veljače), str. 4; br. 9 (1. ožujka), str. 4; br. 11, str. 4.
[1626] *Narodna straža*, god. VII, br. 9 (26. veljače), 1927., str. 2.
[1627] Isto, br. 12, str. 4.
[1628] Primjer ispita za orlice vidi u: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Đačko okružje Šibenik – Za naraštajski ispit", str. 1-4.
[1629] Isto, br. 13, str. 4.
[1630] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 165-172.

organizacija.[1631] U raspravu se umiješala i sarajevska *Vrhbosna* s člankom nepotpisanog autora pod nazivom „Hrvatski katolički pokret"[1632] koji je odjeknuo u svim katoličkim krugovima. Naime, u radu autor praktički prati liniju razvoja HKP-a koja je predstavljena i u ovom radu na način da je HKP pod Roguljinim utjecajem skrenuo prema potpunom sistemu, tj. sistemu Koln, interkonfesionalnom tipu i pristanku na suradnju, točnije na pomirljivost s neistomišljenicima, „liberalima" čija se mišljenja potpuno kose s dotadašnjim berlinskim tipom kakav je bio i sam HKP, odnosno strogo katolički.[1633] Naime, približavanjem sistemu Koln donio je raznorazne kompromise u pitanjima politike, u socijalnim pitanjima, vjerskim, književnim, umjetničkim, čime je slabio katolički element. Vrhunac toga svega bilo je stvaranje „Novog pokreta" pod vodstvom Seniorata koji je sebi dao za pravo vođenje cjelokupnog HKP-a u novom smjeru prema smjernicama Roguljine ideologije „nacionalaca". Naime, autor teksta ukazao je na mentalitet Seniorata koji prati liniju „[...] jedinstveno povezanog politički-kulturno-ekonomskog pokreta [...]", koji se proglasio „[...] jedinim ispravnim mentalitetom i narinut cijeloj seniorskoj organizaciji, a preko nje, u tadanjim prilikama i cijelom tadanjem hrvatskom katoličkom pokretu i svim hrvatskim katolicima uopće."[1634] Kao dokaz ovih riječi u kontekstu Dalmacije, valja se prisjetiti ranijeg poglavlja sukoba između Butkovića i sve jačih seniora „nacionalaca" u Dalmaciji i njihovoj središnjici u Zagrebu. (Vidi poglavlje: Sukob unutar dalmatinskog HKP-a). Nadalje, prema autoru, Seniorat je proglasio da je njihov glavni cilj „[...] misao stvaranja jedne jedinstvene kulture na jugu, misao ujedinjenja Crkava ... Onda će istom i Srbin i Hrvat i Slovenac biti član jedne jedinstvene nacije, onda će Jugoslavija biti slobodnom domovinom novoga južnoslavenskog naroda (dr. P. Rogulja, Vrhovni Cilj, Sen. Vj. 1919. II. 18)".[1635] Prema autoru, u javnost su izašla dva glasa razuma, od kojih je prvi bio đakovački senior Živković koji je smatrao da Seniorat ne smije biti za ono jedinstvo koje škodi hrvatskom narodu i katoličkoj vjeri,[1636] a drugi je bio Josip Gunčević koji je smatrao da je rekristijanizacija najsvetija zadaća, te da politika nema mjesta u HKP-u te je ona čisto privatna stvar, koja u slučaju da čak prevlada u Pokretu, ne smije biti prepreka zajedničkom radu.[1637] Nadalje, autor optužuje seniore „nacionalce" i njihov novi

[1631] Isto, str. 173.
[1632] „Hrvatski katolički pokret", *Vrhbosna*, god. 41, br. 4-5, 1927., str. 65-72.
[1633] Vidi više: Isto, str. 65-69.
[1634] Isto, str. 69.
[1635] Isto.
[1636] isto.
[1637] Isto, str. 69-70.

mentalitet u stvaranju novog smjera Katoličkog pokreta u Hrvatskoj. Naime, autor je uvjeren kako je originalni Mahnićev HKP ustvari bio ono što se „danas" naziva KA, pokrenuta od strane pape Pija XI. No, najveća greška Seniorata, prema autoru, krila se u osnivanju političke stranke, čime je Seniorat i čitav dotadašnji HKP izgubio povjerenje naroda. Autor krivi i tadašnje domagojce koji nisu puštali u svoje redove akademičare koji nisu pristaše „nove orijentacije" i ideja nove političke stranke (HPS-a). Zaključak članka glasi kako Katolički pokret Seniorata stoji u opreci s Mahnićevim Katoličkim pokretom, tj. riječ je o dva različita katolička pokreta u Hrvatskoj.[1638] Autor je išao toliko daleko da je smatrao kako katolički pokret koji vodi Seniorat uopće nije katolički jer u njega mogu ući samo oni koji su na idejnoj liniji Seniorata, a tu ideju nije izradila Crkva, kao što je u slučaju Mahnićeva HKP-a, već sam Seniorat. Ujedno, Mahnić nije sudjelovao u izradi nove ideologije na seniorskom sastanku održanom 6. i 7. svibnja 1919., kada je odlučeno da se Katolički pokret proširi na sva područja javnog rada i na kojem je prihvaćena seniorska zavjera i ustanovljena nova pravila Seniorata.[1639] U posljednjem poglavlju autor je naglasio kako je „danas" u tijeku četvrta faza Katoličkog pokreta, tj. doba Pija XI., doba orlovstva i KA-e, pri čemu autor, kao i ova disertacija, smatra kako se orlovstvo vratilo na Mahnićeve izvorne postulate HKP-a (beskompromisnost katoličkih načela, duboki vjerski život, prakticiranje socijalne komponente, odgoj u smjeru potpunog katolika i izvanstranačnost).[1640] Završne riječi članka glase:

„Orlovstvo žanje plodove dosadašnjeg razvitka, iskustva, i žrtava i vraća se natrag na Mahnićev put, vraća se katoličkom pokretu, kako ga je započeo i zamislio u nas biskup Mahnić."[1641]

Naime, bilo je potrebno dublje se osvrnuti na ovaj članak kako bi čitatelj bolje razumio ideološki sukob unutar pokreta koji je započeo polagano već u drugoj/socijalnoj fazi HKP-a, u kojem je pobijedila struja „nacionalaca" koja je politizirala pokret, da bi je orlovstvo ponovno vratilo na prvu (proširenu tjelesnim i duhovnim odgojem uz, naravno, intelektualni i socijalni dio) fazu. Sukob između dvije strane „orlovske" i „seniorske" zbio se na račun optužbi da je Seniorat: diktatorski, problem vjernosti episkopatu, jugoslavenski, upravlja HPS-om, tajno društvo, nedostatak radikalizma u redovima.[1642] Naime, sve ove optužbe Seniorat je pobijao raznoraznim

[1638] Vidi više: Isto, str. 70-71.
[1639] Isto, str 71.
[1640] Isto, str. 71-72.
[1641] Isto, str. 72.
[1642] Vidi više: A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 26-63; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 128-149.

člancima, a pogotovo je reagirao sazivanjem izvanrednog sastanka nakon članka u *Vrhbosni*.[1643] No, iz dosadašnjeg drugog dijela ovog rada, jasno je vidljivo da je Seniorat uistinu skrenuo u „diktaturu", zanemarujući načelo „kršćanske demokracije", a istovremeno se pozivajući za obranu seniorskih ovlasti na njegova utemeljitelja Mahnića. Naime, Seniorat je, kao što smo vidjeli u sukobu HOS-Liga, tražio pokornost vođa HOS-a većinskom mišljenju Seniorata, zanemarujući potporu Episkopata HOS-u. HOS se pozivao na primat biskupa, a posebice pape na čijoj je ideji KA aktivno radila svakodnevno. Valja naglasiti kako je HKP započeo upravo na papinim idejama i enciklikama koje je Mahnić prilagodio hrvatskom društvu, ali istovremeno poštujući primat pape kao vrhovnog vođe. Treći grijeh Seniorata bilo je njegovo jugoslavenstvo koje je, kako smo vidjeli, u prvim godinama u novoj državi išlo nauštrb hrvatskog identiteta, a naškodilo je samom katoličkom zbog nasrtaja države pod utjecajem SPC-a. Naravno, u trenutku izbijanja sukoba, kako smo vidjeli u pojedinim novinskim člancima i govorima na sastanicma, Seniorat se ponovno vratio na hrvatsku ideju s ciljem zaštite katoličke ideje, ali ipak s nadama u ostvarivanje „jugoslavenske" ideje. Nadalje, HPS je postao praktički kamen spoticanja koji je donio više štete negoli koristi, jer je dio hrvatske javnosti i tiska koji nije naklonjen katoličkoj vjeri iskoristio svaku priliku da istakne „štetan" utjecaj Katoličke crkve na hrvatski narod. Politika je negativno utjecala na ugled dotadašnjeg Katoličkog pokreta, što dovoljno govori o popularnosti orlovstva koji je zagovarao izvanstranačnost. Zatim, tajnovitost Seniorata izazivala je sumnje među samim katoličkim redovima o kakvoj se to organizaciji točno radi i što se događa iza zatvorenih vrata. Posljednji grijeh Seniorata svakako je nemoguće opovrgnuti jer se radi o manjku vjerskog radikalizma u životu. Razlog tome leži u pomirbenoj politici prema protivnicima Katoličke crkve i katolika u Hrvatskoj, jer je Seniorat bio spreman raditi kompromise kako bi ostvario ideju unije dviju Crkava što se jasno vidi u prvim godinama nove države. Popustljiva politika Seniorata bila je spremna žrtvovati hrvatski identitet kako bi postigla „viši" cilj ujedinjenja dviju Crkava i stvaranja jednog „jugoslavenskog" naroda. No, s druge strane, isto tako treba prigovoriti i samom vodstvu HOS-a koje se isto tako može valjano optužiti za diktatorstvo u svojim redovima gdje je nokolicina vođa odlučila istupiti iz Lige i raskinuti veze sa Senioratom u svrhu ostvarenja svoga cilja stvaranja „novog hrvatskog katoličkog roda" koji će, sukladno idejama KA-e, biti odan papi. Naime, iz dosada napisanog, jasno je kako nije bilo puno volje u vodstvu Orlovstva pokušati se dogovoriti sa Senioratom. No, s druge strane, radikalizam orlovstva diktirao je „beskompromisnost", tako da

[1643] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 174.

je ovaj sukob bio neizbježan. Seniorat je pokušao u više navrata svojom politikom kompromisa zadržati orlovstvo u svome krilu, dok je orlovstvo upravo suprotnom politikom već planiralo prije ili poslije odvojiti se od utjecaja Seniorata i Lige. Naposljetku bih ponovno istaknuo kako je originalna Mahnićeva ideja „kršćanske demokracije" postala dvosjekli mač. Naime, upravo je ta ideja dobrim dijelom dovela do prevage seniora „nacionalaca" krajem Prvog svjetskog rata i neposredno nakon njega. No, ovaj put ta je pobjeda ujedno označila takoreći dokidanje načela „kršćanske demokracije" jer je svima „nametnuto" da se pokoravaju vodstvu Seniorata, a time i vodstvu Katoličkog pokreta. Ovakav slučaj ne treba nimalo iznenaditi jer, kako je povijest pokazala u više slučajeva do tada, ali i danas, skoro svaka demokracija vodi u diktaturu i vladavinu jedne ideološke linije, sve do trenutka kad se ta „diktatura" zamjenjuje drugom „diktaturom", u ovom slučaju prevlast HOS-a na čelu s Protulipcem i Merzom.

4. 2. 8. Dijecezanska katolička akcija u Dalmaciji

U skladu s odlukama biskupskih konferencija iz 1925. i 1926. koje su predviđale da HKNS u Zagrebu postane središnjica KA-e, nadbiskup Bauer je dana 9. veljače 1927. donio odluku da se započne provoditi službeno KA na području Hrvatske. Stoga se HKNS 3. ožujka na pripravnoj konferenciji pretvorio u „dijecezanski narodni savez nadbiskupije zagrebačke" prema statutu koji se izradio u Đakovu.[1644] Ujedno, na tom sastanku odaslan je i poziv ostalim biskupijama da se osnuju dijecezanski savezi. Bauer je pozvao na jedinstvo KA-e te da se nesporazumi između Lige i HOS-a ne iznose u javnost u svrhu ostvarenja jedinstvene KA. Predstavnik orlova u novome savezu bio je Merz, a predstavnik seniora Maraković.[1645]

Što se tiče Splita, već 20. travnja 1926. svećenstvo Splitsko-makarske biskupije prihvatilo je odluke biskupske konferencije da se HKNS organizira kao središnjica KA-e, a dana 8. svibnja 1927. po nalogu biskupa Bonefačića sazvana je glavna skupština HKNS-a na kojoj je je splitski ogranak HKNS-a pretvoren u Dijecezansku Katoličku akciju za Splitsko-makarsku biskupiju. Dva dana kasnije održana je konstituirajuća skupština na kojoj je naglašeno da se poveže sa svećenstvom imotskog dekanata u svrhu održavanja Katoličkog dana te je odlučeno da se održi đački katolički sastanak u Splitu u srpnju iste godine koji će organizirati Liga. Ujedno, pozvani su

[1644] Vidi: I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije", str. 521-525; V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1062.
[1645] Vidi: „Hrvatska katolička akcija", Jadran, god. IX, br. 10 (10. ožujka), 1927., str. 1; I. UGRIN, „Hrvatski katolički pokret: Odluke biskupa", *SD* (31. svibnja), 1993., str. 31; I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije", str. 525-528.

predstavnici postojećih prosvjetno-odgojnih društava u biskupiji da se učlane u Dijecezanski katolički narodni savez za Splitsko-makarsku biskupiju sa središtem u Splitu.[1646] Među „predstavnicima" bili su: isusovci koji su uglavnom vodili Marijine kongregacije po gradovima, a na selu su vodili udruženja pod nazivom „Vojska srca Isusova", Treći red sv. Franje, Treći red sv. Dominika, čitalačka prosvjetna društva poput „Katoličkih muževa" i „Katoličkih žena", pjevačka i glazbena društva, Karitas itd.[1647] Ovim činom stvorena je podloga za službeni razvoj KA-e pod okriljem Katoličke crkve u Hrvatskoj za Splitsko-makarsku biskupiju. Ono što je važno naglasiti za Splitsko-makarsku biskupiju jest da su najveći utjecaj u katoličkim redovima imali pripadnici Seniorata, što se ogleda primjerice u odboru Dijecezanske KA-e za Splitsko-makarsku biskupiju: Bartulica, Poduje, Miličić itd. Zatim, valja ponoviti utjecaj domagojaca posebice u Splitu koji organiziraju đačke sastanke, od kojih je jedan održan dva mjeseca nakon osnutka Dijecezanske KA-e u Splitu. Ujedno, Bonefačić je povjerio vodstvo Katoličke akcije za svoju biskupiju svećeniku i članu Seniorata Antunu Pilepiću koji je ponajviše poznat po svojoj knjižici „In aedificationem",[1648] odnosno o problemima KA-e.[1649] Pilepić će voditi KA u Splitu u Kraljevini Jugoslaviji ujedno uređujući časopise *Katolička riječ* i *Križ na Jadranu*, no o tome nešto kasnije.[1650] Naposljetku, što se tiče Dijecezanske središnjice u Šibeniku, tj. za Šibensku biskupiju te privremeno za dio Zadarske nadbiskupije, ona je osnovana 20. travnja. Predsjednikom je izabran Antun Kaštelan, predstavnikom Orlova Ante Šperanda, a predstavnikom Seniorata Marija Kaštelan.[1651] Tako je za područje sjeverne Dalmacije u Šibeniku stvorena središnjica KA-e.

4. 2. 9. Katoličke manifestacije HKP-a u 1927. godini do početka nove školske godine

U međuvremenu u Dalmaciji su trajale pripreme za obilježavanje Dana omladine 8. svibnja te pripreme za orlovske sletove.[1652] Prvi orlovski događaj u novoj godini u Dalmaciji bio je „prednjački" tečaj od 6. do 13. veljače u Splitu. Istovremeno, devetog veljače održan je i zbor duhovnika orlovskih društava u prostorijama isusovaca u Splitu.[1653] Zatim, dana 28. veljače

[1646] „Diecezanska katolička akcija u Splitu", *Jadran*, god. IX, br. 19 (14. svibnja), 1927., str. 1; I. UGRIN, „Hrvatski katolički pokret: Odluke biskupa", *SD* (31. svibnja), 1993., str. 31.
[1647] Vidi više: NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Katolička akcija", *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 144.
[1648] A. PILEPIĆ, „In Aedificationem", 1938.
[1649] *Pedeset burnih godina*, NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Katolički pokret u Splitskoj biskupiji", III./f., str. 180; 8.e./1, str. 3.
[1650] Isto.
[1651] *Narodna straža*, god. VII, br. 17, 1927., str. 2; Jadran, god. IX, 1927., br. 22, str. 6.
[1652] *Jadran*, br. 10 (10. užujka), str. 7.
[1653] Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929".

održan je orlovski nastup u Zaglavu na Dugom otoku, 13. ožujka orlička zabava u Postirima na Braču te 15. ožujka skioptikonsko predavanje u Orličkom društvu u Sinju.[1654] Nadalje, orlovi u Grohotama na Šolti organizirali su priredbu i orlički nastup krajem ožujka, dok je u Brusju na Hvaru održan 25. ožujka orlovski prosvjetni ispit.[1655] Osim orlova, radilo se u katoličkim prosvjetnim društvima poput onoga u Pučišćima na Braču gdje je sredinom ožujka održao posebno predavanje bivši urednik *Jadrana* Jerko Vodanović.[1656] Kasnije u svibnju tijekom održavanja Dana omladine 8. svibnja, valja posebno istaknuti obilježavanje Orlovskog dana u Grablju na Hvaru koji je „blagoslovio" hvarski biskup Pušić.[1657]

Ujedno u svibnju održana je velika proslava orlovskog dana u Šibeniku. Tom prigodom objavljena su tri važna članka u šibenskoj *Narodnoj straži* koja se tiču izravno orlovstva. U jednom od tih članaka veliki uspjeh uzleta orlovstva na području Hrvatske pripisuje se tjelovježbi s kojom je HOS privlačio hrvatsku katoličku mladež u svoje redove, a zatim na tjelovježbu nadograđivao vjersko-moralni odgoj te duhovni razvoj pojedinca. Nadalje, autor je u tekstovima pripisao orlovstvu izlazak iz tradicionalnih katoličkih običaja rada u „zatvorenim prostorima", tj. orlovstvo je postalo „javni apostolat".[1658] Nadalje, u istom broju *Narodne straže* objavljen je članak umirovljenog don Bone Donellija pod naslovom „Orlovska politika".[1659] Donelli u članku iznosi kako je orlovstvo u stvari samo po sebi politika jer jedno od njegovih gesla jest „Sve za vjeru i domovinu". Autor ističe kako je u samo orlovstvo, osim katoličke, utkana hrvatska ideja. Te dvije ideje, za autora, prožimaju se. Donelli pripisuje orlovstvu da je probudilo „(...) čisto čuvstvo hrvatsko".[1660] Donellijeve riječi treba promatrati metaforički. Naime, u početku ovog rada prikazano je kako je ideja „hrvatstva" pristuna u HKP-u od samoga početka, tj. iako HKP izbjegava politiku zbog raznoraznih opasnosti na mladež, ista ta politika sastavni je dio HKP-a jer sama po sebi nosi hrvatsku ideju. Stoga, bilo kakvo promicanje prava hrvatskog naroda može se gledati kao jedan oblik političkog djelovanja. Donelli uočava kako je orlovstvo promicanjem hrvatske ideje privuklo hrvatsku katoličku mladež k sebi, a time osnažilo politički moment otpora hrvatskog naroda vlastima u Kraljevini SHS. Naravno, kao što je već više puta jasno rečeno u radu, orlovstvo

[1654] Isto, br. 11 (17. ožujka), str. 4.
[1655] Isto, br. 12 (31. ožujka), str. 4.
[1656] Isto, br. 12 (24. ožujka), str. 4.
[1657] Isto, br. 19 (14. svibnja), str. 4.
[1658] *Narodna straža*, god. VII, br. 19 (7. svibnja), 1927., str. 1-3.
[1659] Don Bone Donelli, „Orlovska politika", *Narodna straža*, god. VII, br. 19 (7. svibnja), 1927., str. 3.
[1660] Isto.

u skladu s idejama KA-e u potpunosti izbjegava politiku, što se jasno i prikazalo u razdoblju njegova djelovanja. No, s druge strane, uzimajući u obzir staru „antičku ideju" da je čovjek političko biće, tako u tom kontekstu valja promatrati i orlovstvo koje kao pokret izbjegava direktno upletanje u politiku, ali istovremeno promiče hrvatsku „političku" ideju, tražeći time jednaka prava hrvatskoga naroda u novoj političkoj zajednici pozivajući se posebno na povijest i posebice na veze hrvatskoga naroda s Rimom i papom, a time i katoličkom vjerom koja je postala na povijesnom području Hrvatske sinonim za pripadnika hrvatskoga naroda. Stoga, politika u slučaju orlovstva jest u srži čovjekova bića, ali nema političkog programa koji će gurati u javnosti izuzev identificiranja riječi Hrvat i katolik.

U lipnju se u vezi s orlovstvom mogu istaknuti prosvjetni ispit i skupština orlica na Murteru.[1661] No, srpanj 1927. označio je ponovno veliki napredak za orlovstvo, ali i za Ligu u Dalmaciji. Prvotno je održano 3. srpnja veliko orlovsko slavlje u Sinju,[1662] a 22. – 24. srpnja održan je veliki kongres Hrvatskog katoličkog đaštva u Splitu koji se slavio kao trijumf domagojaca, a time i Lige i Seniorata. Naime, iz izvještaja splitskog *Jadrana*, na sastanku je prisustvovalo 800 ljudi i biskup Bonefačić te je izražena vjernost papi i vjerska obnova domovine prema uputama Sv. Stolice. Zanimljivost iz pisanja *Jadrana* jest da domagojci ponovno govore o HKP-u s naglaskom na hrvatski identitet te ponavljaju postavke vjerske obnove hrvatskoga naroda i socijalni značaj HKP-a u narodu. Značajno je spomenuti kako se govorilo i „pravdala" potreba razvoja političkog programa HKP-a. Glavni zaključak s ovoga sastanka bilo je stvaranje „nove" katoličke kulture u hrvatskom narodu. Na sastanku je, dakako, bilo i riječi o ćirilmetodskoj ideji, što je realno bio i jedan od postulata Katoličkog pokreta u novoj državi. Prema riječima sa sastanka, još se vjerovalo u mogućnost ostvarenja te ideje. Rezolucije donesene na sastanku bile su odanost papi, vjernost hrvatskom narodu i borba za njegova prava, socijalni aspekt, razvoj katoličke izobrabe, življenje katoličke vjere, uzor sv. Franje, promicanje apostolata sv. Ćirila i Metoda.[1663]

Ovim sastankom Seniorat je još jednom istakao sebe kao legitimnog vođu HKP-a, ali ipak u odlukama se jasno ističe nastavak njegova političkog puta, a time i „regrutiranja" za HPS. Naime, iako u radu za prvu polovinu 1927. nisu izneseni izvještaji o radu HPS-a u Dalmaciji, u *Jadranu*

[1661] Isto, br. 24 (18. lipnja), str. 4.
[1662] Isto, br. br. 27, str. 4.
[1663] „Kongres Hrv. Kat. Đaštva u Splitu 22.-24. srpnja.", *Jadran*, god. IX, br. 30, str. 1-3; I. UGRIN, „Hrvatski katolički pokret: Đački kongresi", *SD*, 1. lipnja, 1993., str. 28; B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 127-128.

se jasno uočava u svakom broju agitacija i vijesti za HPS.[1664] Seniorat i domagojci nastavljaju svojim starim putem, uz iznimku potpunog vraćanja na hrvatski identitet i obećanje radu za hrvatski narod umjesto „jugoslavenskog". Stoga, iako je već ranije vidljivo polagano pucanje ideje jugoslavenstva u Senioratu, tj. HPS-u i „Domagoju", splitskim sastankom u potpunosti je seniorska struja HKP-a ponovno stala na hrvatsku narodnu ideju. Od početka djelovanja Katoličkog pokreta u novoj državi postavka je bila „jugoslavenska", da bi se zatim prvotno orlovstvo vratilo na hrvatski identitet 1923., a pogotovo 1924. i 1925. obilježavanjem tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. S druge strane, polagani povratak Seniorata i HPS-a na hrvatsku ideju dogodio se u Dalmaciji prvotno dubrovačkim sastankom, a pogotovo ovim splitskim, iako valja naglasiti da je ostala vjera u ostvarenje ćirilmetodske unije dviju Crkava.

S druge strane, ljeto 1927. posebno je obilježeno đačkim orlovskim tečajem koji se održao od 7. do 10. srpnja na otočiću Košljun pokraj Krka. Ovaj tečaj smatran je izuzetno bitnim zbog dotada najvećeg interesa đaštva, tj. brojem prijava za tečaj. Na tečaju su zastupane srednje i visoke škole diljem Hrvatske. Predavanja su održali biskup Srebrnić s temom „Krist kralj naroda", Ivo Protulipac s naslovom „Savremeni djak u svijestlu orlovske nauke", Ivan Merz s nazivom predavanja „Putevi do rekristijanizacije naše i našeg naroda", a posljednje predavanje održao je Ivan Rogić s naslovom „Naše intelektualne dužnosti".[1665]

Dana 7. kolovoza 1927. održan je okružni orlovski slet pod pokroviteljstvom hvarskog biskupa Pušića.[1666] Zatim, orlovi u Preku na Ugljanu održali su 27. i 28. kolovoza orlovsko slavlje pod pokroviteljstvom biskupa Milete. Slavlje je organiziralo Krešimirovo okružje u čast rođendana sv. Ćirila te 80. godišnjice dubrovačkog biskupa Marčelića koji je ujedno sudjelovao na slavlju. Prvog dana održana je svečana akademija, a drugog dana došli su orlovi i orlice iz gotovo cijelog Krešimirova okružja. Prema izvještaju *Jadrana*, okupilo se oko 1000 orlova i orlica. Na slavlju je Mileta govorio o svrsi KA-e i o tome koju ulogu orlovstvo ima u njoj. Na sastanku su još sudjelovali predsjednik HOS-a Protulipac koji je govorio o snazi orlovstva, predsjednik šibenskog Orla Kulić koji je govorio o rodoljubnoj zadaći orlova, a ujedno je sudjelovao i predsjednik Splitskog okružja Donadini koji je govorio o radu orlovske armade u i izvan „orlane". Drugog

[1664] Vidi: *Jadran*, god.IX, 1927.
[1665] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Đački orlovski tečaj na Košljunu na Krku".
[1666] Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929.

dana održavanja vježbi skupilo se oko 5000 duša, a brzojave su poslali krčki biskup Srebrnić te hvarski biskup Pušić.[1667] Ovaj slet pokazao je snagu orlovstva naspram domagojcima. Naime, osim što je prisustvovalo više orlova negoli domagojaca na splitskom sastanku, orlovsko slavlje podržala su otvoreno čak četiri dalmatinska biskupa (Marčelić, Pušić, Mileta i Srebrnić), od kojih su dvojica sudjelovala na slavlju. Iako su trzavice i međusobni sporovi vladali u katoličkim krugovima između seniora/domagojaca i HOS-a, ipak su u Dalmaciji aktivno u promicanju orlovstva radila tri biskupa: Srebrnić, Mileta i Pušić, dok su Marčelić i Bonefačić više pasivno sudjelovali u orlovstvu. Iako je Bonefačić bio senior te je stoga favorizirao domagojce, ipak se ne uviđa nekakav animozitet prema orlovima, dok je na dubrovačkom području Marčelić takoreći delegirao rad Bonifaciju Peroviću oko brige za omladinska društva, domagojce i orlove, a sam Perović je radio za sve tri strane, tj. promicao je katoličku stvar, bez obzira na „orijentaciju". Tako je do kraja školske godine 1926./27. HKP protekao u brigama za vlastite organizacije, tj. domagojci su gurali svoje, a orlovi svoje. Naime, za kraj valja spomenuti održavanje Orlovskog sleta u Sarajevu sredinom srpnja 1927.,[1668] za koji je Perović zabilježio da je posljednji čin suradnje seniora koji su djelovali u orlovskom pokretu te onih koji su bili u HOS-u. Na glavnoj skupštini došlo je do konačnog razlaza između ostatka Seniorata koji je radio u orlovskom pokretu, a nije bio službeno dio HOS-a. Do razmirica je došlo zbog broja mjesta u zajedničkim listama pri čemu je Protulipac vukao više na stranu HOS-a te se predstavnik opozicije Žarko Vlaho naljutio i optužio Protulipca da odugovlači. Na stranu Protulipca stao je i nadbiskup Šarić. Orlovski skup u Sarajevu i njegova glavna skupština označila je definitivni prekid bilo kakve suradnje između seniora i HOS-a pri čemu je Perović izjavio sljedeće: „Uostalom, nije ni važno kako je svršila skupština, nego činjenica da je zamrla nada, nekadašnje bratske sloge i suradnje".[1669]

Iz navednoga vidimo kako je i vodstvo HOS-a na čelu s Protulipcem isforsiralo predstavnike seniora koji su još djelovali u orlovskom pokretu na potpuni rascjep između dviju strana. Dosadašnja sloga bila je već narušena 1925. „krapanjskim pučem" te požeškim sletom 1926., a ljeto 1927. označilo je apsolutni rascjep između dviju strana bez mogućnosti bilo kakvog pomirenja. Ovaj događaj može se označiti kao već drugi rascjep od početka postojanja HKP-a, ako uzemo u obzir da je prvi nastao između seniora „nacionalaca" i seniora „integralaca". Zanimljivo

[1667] Frano Ženko DONADINI, „Orlovsko slavlje u Preku", *Jadran*, god. IX, br. 35, str. 5.
[1668] *Jadran*, br. 30, str. 6.
[1669] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 132.

je kako su ovaj put tzv. prošli pobjednici „nacionalci" izgubili bitku jer su ostali bez ikakve kontrole i utjecaja u orlovstvu. Prvi put pobijedila je struja jugoslavenskog zanosa, a sada je pobijedila struja hrvatskog zanosa predvođena Protulipcem uz potporu nadbiskupa Šarića. Trnovit razvoj HKP-a vidi se od samoga početka Pokreta, pa sve do njegova kraja. Naime, ovo neće biti posljednje u nizu novih neslaganja i rascjepa, no o tome nešto kasnije. Zaključno za ovo poglavlje, o sukoba Seniorata i HOS-a možemo gledati iz aspekta sukoba generacija kao što se dogodilo između „nacionalaca" i „integralaca". Naime, novi mladi sposobni ljudi, poput Merza, Ćepulića, Protulipca, Dušana Žanka, Ive Oršanića itd. odlučili su se, na temelju Mahnićeva učenja, povijesti prve faze HKP-a i pogubnog utjecaja politike na hrvatsku katoličku mladež, posvetiti formaciji „novog" čovjeka preko orlovskih gimnastičkih društava čija je ustvari glavna svrha bila unutarnji duhovni razvoj pojedinca. Tako su u kolovozu 1928. u Dalmaciji djelovale dvije struje HKP-a: seniorska i orlovska. Uz seniorsku struju pristali su Dubrovnik, Split, Bol (dominikanci), Sinj (franjevci), franjevački i dominikanski zborovi. Među iznimkama od franjevaca istaknuo se Ivo Guberina koji je, prema riječima Perovića, bio žestoki orao. Što se tiče biskupa, Perović je zabilježio najveću potporu orlovstvu biskupa Srebrnića i Milete, ali i ostala su tri biskupa podupirala osnivanje novih „domagojskih" i „orlovskih" društava.[1670]

4. 2. 10. HKP u Dalmaciji u školskoj godini 1927./28.

Početak nove školske godine u Dalmaciji zabilježen je daljnjim razvojem orlovstva održavanjem orlovskog sleta u Postirima na Braču 18. rujna. Osim orlova i orlica s Brača, na sletu su sudjelovali orlovi i orlice sa Šolte, iz Brusja i Grablja na Hvaru te Splita i Klisa. Na sastanku, od istaknutijih osoba, sudjelovali su Donadini, Protulipac, Merz te don Ante Radić iz Šibenika. Nastupilo je na sletu 300 vježbača. Ovaj slet mnogo je značio za razvoj orlovstva u splitskoj i hvarskoj biskupiji, posebice zbog prisustva vrha HOS-a.[1671]

Značajan događaj za razvoj orlica[1672] u Splitsko-makarskoj biskupiji dogodio se dana 28. rujna kada je na poticaj Preparandijskog biskupskog ordinarijata osnovano orličko okružje

[1670] Vidi: B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 138-139.
[1671] F. Ž. DONADINI, „Orlovski slet u Postirama", *Jadran*, god. IX, br. 38, str. 3.
[1672] O povijesti orličkog pokreta vidi u: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929", „Povijest orličkog pokreta".

„Kraljica Jelena" za Splitsko-makarsku biskupiju. Odluka o osnutku okružja donesena je uslijed nastanka orličkih društava diljem Dalmacije.[1673]

Novi vjetar u leđa orlovstvu bio je zaključak konferencije episkopata u Zagrebu održane od 11. do 18. listopada, a glavni zaključak bio je da sva društva koja žele stupiti u KA moraju biti nepolitička. No, nije bilo zabranjeno svjetovnjacima i svećenicima organizirati se u klubove političke stranke čija se kulturna načela ne kose s onima Katoličke crkve.[1674] Osim tog zaključka, donesen je i pravilnik Središnjeg katoličkog narodnog saveza, Dijecezanskog katoličkog narodnog saveza i za župska vijeća katoličkih narodnih saveza. Ujedno, sva društva trebala su se organizirati prema ustavu i strukturi KA-e.[1675] U skladu s novim pravilnikom, u Splitu je u studenome osnovano Mjesno vijeće Katoličke akcije koje je obuhvatilo tri gradske župe i tako ujedinilo sve katoličke organizacije. Nedugo nakon Splita, i u Makarskoj je osnovan odbor župskog vijeća KA-e.[1676] Nadalje, u listu Splitsko-makarske biskupije (br. 10-11), donesen je poslovnik Katoličkog narodnog saveza, središnjeg, dijecezanskog i Župskih vijeća. Bonefačić je objavio i okružnicu u vezi s promicanjem Katoličke akcije u župama vlastite biskupije. Ujedno, uloga Dijecezanskog saveza bila je promicanje orlovskog i domagojskog pokreta.[1677]

Krajem godine, održan je u Splitu osmodnevni tehnički orlovski tečaj, a isti takav tečaj, samo kraći po trajanju, održan je u Vrbniku na otoku Krku. Naime, orlovstvo u Krčkoj biskupiji napredovalo je pod vodstvom krčkog biskupa Srebrnića koji je naslijedio Mahnića 1923. godine.[1678] Valja istaknuti izuzetan značaj i djelovanje Srebrnića općenito u razvoju orlovstva u Hrvatskoj, koji je uz šibenskog biskupa Miletu bio glavni promicatelj orlovstva u Dalmaciji.[1679] Napomenuo bih kako je Krk u Kraljevini SHS administrativno pripadao Dalmaciji jer se nalazio u sklopu Splitske oblasti. Jedno od najbolje razvijenih orlovskih društava bilo je ono u Salima na Dugom otoku koje je svoj najveći procvat doživjelo kroz 1927., što svjedoče 104 predavanja, 58

[1673] *Jadran*, god. X, br. 1-2 (18. siječnja), str. 10.
[1674] *Jadran*, god. IX, br. 42 (22. listopada), str. 1.
[1675] Isto.
[1676] I. UGRIN, „Hrvatski katolički pokret: Odluke biskupa", 31. svibnja, 1993., str. 31.
[1677] Isto, str. 31; *Jadran*, br. 49, str. 3.
[1678] *Jadran*, god. IX, br. 49, 1927., str. 3.
[1679] Vidi više: Marko MEDVED, Franjo VELČIĆ (ur.), *Krčki biskup mons. Josip Srebrnić (1876.-1966.), Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem povodom 50. obljetnice smrti*, Rijeka: Kršćanska sadašnjost,, Teologija u Rijeci, Krčka biskupija, 2018.

deklamacija, 82 općih sijela, 104 gimnastičkih satova itd. Ujedno katolička štampa u mjestu je bujala, a prema tisku, zabilježeno je i znatno jačanje duhovnog života Društva.[1680]

Katolička mladež Hvara doživjela je polet u novoj školskoj godini. U pismu Ivana Merza upućenog don Niki na otoku Hvaru saznajemo kako Merz daje upute za razvoj hrvatske katoličke mladeži. Naime, Merz pridaje više pozornosti odgoju budućih aktivnih katolika, negoli zabavi i pouci.[1681] Iz pisma se iščitava i sama originalna svrha općenito HKP-a od svojih početaka da njihove organizacije trebaju primarno „stvarati" katoličke djelatnike koji će nastaviti putem svojih prethodnika u „rekristijanizaciji" puka zahvaćenog protukatoličkim idejama i ideologijama modernog društva.

U novoj 1928. godini, predsjedništvo HOS-a izdalo je brošuru za prosvjetni rad i prosvjetna natjecanja namijenjena svim orlovskim društvima. Brošura je uključivala upute za unutarnji rad društava, prosvjetna natjecanja unutar društava te dužnost okružja u navedenim katogorijama.[1682] Početak godine za HKP u Dalmaciji obilježen je posebnim izdanjem (dvobroj) splitskih seniorskih novina *Jadran*. Uredništvo lista poziva cijeli hrvatski narod na borbu za Hrvatski katolički pokret, a posebice u kulturnoj i socijalnoj dimenziji. Tim dvjema stavkama posebno se naglašava i širenje pismenosti među hrvatskim seljačkim slojem među kojim je čak do 80 posto nepismenih. *Jadran* poziva na rad za hrvatski narod, a time i za bolju hrvatsku budućnost.[1683] Nadalje, list „po starome" nastavlja zagovaranje političke stranke koja je postavljena na katolički temelj, tj. HPS za koji smatra da najbolje predstavlja hrvatski narod.[1684]

Prvo novogodišnje izdanje *Jadrana* dotiče se i rada Dijecezanskog saveza koji sporo napreduje zbog problema odobravanja pravila od strane vlasti. Među značajnijim su akcijama splitskog dijecezanskog saveza održavanje euharistijskog kongresa u Imotskom te franjevačke proslave u Sinju. Savez je utjecao i na obnovu pojedinih omladinskih župa u Splitsko-makarskoj biskupiji. Vodio je KA u Splitu privremeno, ali je tu ulogu preuzelo Mjesno župsko vijeće. U Splitu je Savez organizirao dva predavanja o sv. Ćirilu, predavanja za žensko prosvjetno društvo

[1680] *Jadran*, god. X, br. 5, str. 9.
[1681] HR – BAH, Spisi biskupa Pušića Zadruge, fascikl br. 61, I. MERZ, „HOS", 3. 12. 1927.
[1682] Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929., „Prosvjetni rad i prosvjetna natjecanja za orlovska društva, što je propisalo predsjedništvo Hrvatskog orlovskog saveza za god. 1928."
[1683] *Jadran*, god. X, br. 1-2 (18. siječnja), 1928., str. 1.
[1684] Isto, str. 4-5.

„Danica". Posebno valja istaknuti razvoj društva „Danica" koje je 29. travnja 1928. na glavnoj skupštini potvrdilo utjecaj u Splitu i okolici svojim prosvjetnim i socijalno-karitativnim radom. Nedugo nakon toga, dana 6. svibnja održano je i sijelo „Danice" s raznim predavanjima.[1685] Nadalje, u vezi sa Splitom, potporom Saveza, Marulićev dom dobio je prostorije unutar Biskupske palače.[1686] Savez je ujedno preuredio i knjižnicu „Pavlinović" u Splitu.[1687] U kolovozu su domagojci na Korčuli održali konferenciju oko pitanja rada njihovih članova u raznim unutrašnjim područjima „Domagoja" i njihovu radu diljem Hrvatske.[1688]

Osim navedenih aktivnosti HKP-a, ističe se u Splitsko-makarskoj biskupiji snažan razvoj orličkog okružja „Kraljica Jelena" koje se znatno proširilo od svoga osnutka 28. rujna 1927. na društva u Splitu (7. listopada 1926.), Grohotama na Šolti, Sinju, Imotskom, Kominu, Desnama, Metkoviću i Opuzenu. U prethodnoj godini (1927.) održano je čak 18 prosvjetnih sastanaka.[1689] Nadalje, što se tiče razvoja „ženske" grane HKP-a, valja spomenuti i brojna omladinska društva koja su nicala u primorskim gradovima, a od kojih se možda najviše ističe „Anica Bošković" u Dubrovniku.[1690]

Još jedna grana HKP-a nastavila je svoj razvoj u Dalmaciji, a riječ je o omladinskim društvima. Najnovije je osnovano krajem prosinca 1927. u Pučišćima, pri čemu je tom prigodom održao predavanje o socijalnom pitanju don Niko Matulić. U *Jadranu* je spomenut i razvoj omladinskog društva na Visu te posebice omladinskog društva „Prosvjeta" u Makarskoj koje je osnovano još prije rata.[1691] Svi ovi događaji daju sliku razgranate mreže raznoraznih katoličkih društava u sklopu HKP-a, bilo da je riječ o onima orlovskim, „seniorskim" ili, pak, „crkvenim", koja su nicala diljem Dalmacije. Stoga, nije samo primorje napredovalo u tom pogledu, već otoci te zaleđe, tj. unutrašnjost. Unatoč žestokim razmiricama unutar HKP-a, nastojalo se na daljnjem razvoju društava koja su nikla iz HKO-a bez obzira na to pod čijim su vodstvom bila. Valja ponovno spomenuti zasluge čak petorice biskupa u razdoblju 1919. – 1929. koji su djelovali na HKP-a i KA. Primjerice, Srebrnić, Mileta i Pušić više su djelovali u pomoći orlovstvu, a time

[1685] Vidi više: *Jadran*, god. X, br. 10, 1928., str. 10.
[1686] Vidi više: *Jadran*, god. X, br. 1-2 (18. siječnja), 1928., 11.
[1687] Isto, str. 9.
[1688] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 262.
[1689] *Jadran*, god. X, br. 1-2 (18. siječnja), str. 10.
[1690] Isto, str. 12.
[1691] Isto, str. 10-11.

naravno i KA-i, dok je Bonefačić više djelovao na razvoju tzv. „seniorskih" društava, tj. onih društava nastalih u HKP-u, a vođe su im bili članovi Seniorata. Ujedno, Bonefačić je prepustio vodstvo KA-e Anti Pilepiću, dok je istovremeno orlovstvo u Splitsko-makarskoj biskupiji vodio Donadini.[1692] Što se tiče biskupa Marčelića, nema većeg broja izvora o favoriziranju između „orlovskih" i „seniorskih" društava, ali valja naglasiti da je na dubrovačkom području taj posao takoreći delegiran Bonifaciju Peroviću koji je vodio brigu o razvoja oba tipa društva, tako radeći općenito na unapređenju za katoličku stvar. Na kraju, valja za Dalmaciju istaknuti treći franjevački red koji je primarno imao ulogu socijalnog faktora, a time je direktno utjecao i na razvoj HKP-a u Dalmaciji.[1693] Ne samo franjevci trećoreci, već općenito franjevci u Dalmaciji odigrali su značajan faktor među hrvatskim stanovništvom.

4. 2. 11. „Slučaj" Brusje

U ovom poglavlju želim prikazati kratku povijest razvoja HKP-a u Brusju na Hvaru na temelju tiska i osobnih bilježaka i pisama dr. Ivana Merza. Početak razvoja HKP-a na Hvaru datira od stvaranja pododbora za otoke Brač, Hvar i Vis u rujnu 1913. godine.[1694] No, u Brusju je već krajem 1911. osnovano Hrvatsko katoličko omladinsko društvo „Mladenački život". Što se tiče toga društva, u tisku se ističe iznimna otpornost društva prema svim antikatoličkim i antihrvatskim elementima koji su se pokušali nametnutni na Hvaru. Ujedno, posebna pohvala upućivala se upravo članovima toga društva koji su takoreći živjeli istinski katolički i hrvatski život u tom malome mjestu na Hvaru. Pobjedu nad svojim protivnicima proslavili su krajem 1913. održavanjem predavanja o Milanskom ediktu te sljedeće godine izvođenjem drame „Konstantin Veliki". Valja istaknuti da su kazališne predstave bile sastavni dio i ostalih omladinskih i orlovskih društava. Osim toga, mladost tog društva posebno se iskazala u kvaliteti obrazovanja te su tijekom rata stekli i važne administrativne i vojne pozicije. Ujedno, Društvo je nastavilo svoj intenzivan razvoj nakon rata, što je bila rijetkost jer su mnoga ostala desetkovana članstvom. Prvi nastup društva održan je 1921., nakon odlaska talijanske vojske s Hvara. Iduće godine, rad se podijelio u četiri sekcije: prosvjetnu, glazbenu, diletantsku i gimnastičku koja se tek realno ostvarila 1927. kada se društvo preobrazilo iz omladinskog u orlovsko. Naime, promjenom u orlovsko društvo,

[1692] NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Pedeset burnih godina hrvatskoga naroda u Dalmaciji 1890.-1940.", 8.e./1., str. 3.
[1693] Vidi više: *Jadran*, god. X, br. 1-2 (18. siječnja), 1928., str. 13.
[1694] *Dan*, god. XI, br. 35 (28. kolovoza), 1913., str. 6-7.

promijenilo je i ime u „Hrvatski katolički Orao u Brusju“ pri čemu su tiskana i pravila društva. Prva stavka odmah je istaknula kako nije riječ o političkom društvu. Svrha društva bila je:

„[...] da pomoću organizacije katoličke omladine podiže i jača duševne i tjelesne sile naroda; da uzgaja omladinu u vjerskom, nacionalnom, tjelovježbenom i socijalnom pogledu; da njeguje u društvu tjelovježbu i da podučava svoje članove i pomladak u tjelovježbi; da njeguje među omladinom prijateljstvo i solidarnost i da je oduševljava za uzore kršćanskog života i za rad na katoličkoj prosvjeti.“[1695]

Nadalje, članove društva činili su vježbači i nevježbači, a zatim starješine, potporni članovi, utemeljitelji, začasni.[1696] Društvo je imalo i vlastitu akademiju u kojoj su se često izvodile predstave.[1697] Autor navodi kako je društvo u Brusju postalo izuzetno vjersko i rodoljubno te oštro nastupalo protiv liberalizma i nemorala.[1698] Nadalje, svaki član društva bio je bitan i doprinosio je njegovu razvoju. Primjerice, jedan od istaknutijih članova bio je Petar Miličić, blizak prijatelj Ivana Merza kojemu je posvećena posebna „spomenica” u njegovu čast.[1699] Među značajnijim ličnostima u orlovskom društvu u Brusju bio je don Juraj Dulčić koji se često dopisivao sa središnjicom HOS-a u Zagrebu i s Merzom, a time redovito donosio novosti i izvješća i orlovskom društvu u Brusju.[1700] Društvo je imalo vlastitog fotografa i publicista među članstvom, ali i ostalih zanata.[1701] Ono najzanimljive što se može uočiti iz arhivske građe, a što realno vrijedi za cjelokupni orlovski pokret jest naglasak središnjice HOS-a na uvođenju „novog duha” u mlađe naraštaje, tj. na tome da se taj duh vidi u svakodnevnom življenju po orlovskim idealima.[1702] Valja ponovno dodati kako je Orlovski pokret, osim svog temeljnog ideala katolicizma, itekako javno istaknuo svoju hrvatsku komponentu, tj. svoj hrvatski identitet. Takvo što vidimo i u samim predavanjima orlova o hrvatskoj povijesti čime se njeguju hrvatska baština i identitet.[1703] Iz arhiva Ivana Merza u Zagrebu jasno se vidi da se velika pozornost pridavala hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj povijesti, uključujući i značaj sv. Ćirila i Metoda.[1704] Drugi dio predavanja

[1695] Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru“, 1924-1929”, „Pravila Hrvatskog katoličkog Orla u Brusju“
[1696] Isto.
[1697] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru“, „Uloga majke Hrvatske“
[1698] Don Juraj DULČIĆ, „Mladenački život u Brusju“, *Jadran*, , god. X, br. 3, 1928., str. 10.
[1699] Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić“.
[1700] Isto.
[1701] Isto.
[1702] Isto.
[1703] „Hrvatska povijest do 1102.“, Isto.
[1704] Isto.

o povijesti za orlove i orlice odnosio se na vrijeme od 1102. pa sve do 1. prosinca 1918. godine. Taj dio uključivao je: „feudalizam“, „Anžuvinci“, „Turci“, „Dubrovnik“, „Habsburgovci“, „Seljačka buna“, „Borba protiv Beča“, „Ilirizam“ itd.[1705] Nadalje, iz arhiva, vezano za Brusje, jasno se vidi česta korespondencija, ne samo s „Tomislavovim“ orlovskim okružjem, već i sa samim Zagrebom. Sačuvani su i brojni izvještaji sa sjednica, ne samo orlova, već i orlica. Uz to, jasno je vođena evidencija o financijama, tj. blagajni orlovskog društva.[1706]

Kada govorimo o razvoju orlovstva u Brusju, svakako se ne smije zanemariti orličko društvo koje je, kao i orlovsko, imalo svoja pravila među kojima su najvažnija prosvjeta i odgoj vlastitih članica, značaj djevojke i žene u društvu te uloga majke. Nadalje, kao i kod orlova, isticala se tjelovježba kroz koju se, osim tjelesnog napretka, ističu prijeteljstvo i solidarnost.[1707] Svrha društva sastojala se od proučavanja vjerskih, narodnih i društvenih pitanja, držanja predavanja i tečaja, osnivanje knjižnica, nastupa itd. Orličko društvo u Brusju činile su vježbačice, nevježbačice kao redovni čalnovi, zatim starješice, potporne članice, utemeljiteljice i začasne. Na vrhu uprave društva nalazio se odbor, a ispod njega bila je glavna skupština, pa pregledničkі odbor i časni sud. Prva predsjednica orličkog društva bila je Ružica Kusić koja je održavala kontakt s prvenstveno ženskim splitskim okružjem „Kraljica Jelena”.[1708] Jedno od važnijih predavanja za orlice općenito u HOS-u bilo je pod nazivom „Zašto smo orlice”.[1709] Stoga, potrebno je uvijek naglasiti kako je bitan dio orlovstva činilo i žensko krilo sa svojim posebnim pravilima i zadacima u društvu.[1710] Na kraju ipak valja spomenuti da iz arhivske građe vidimo kako je komunikacija orlica na Hvaru sa središnjicom u Zagrebu bila rijetka na što je „Zagreb” sam upozorio vodstvo hvarskih orlica.[1711]

Zanimljivost za orlovstvo u Hvarskoj biskupiji jest osnutak posebnog orlovskog povjereništva za tu biskupiju, ali sa središtem u Splitu. Članovi povjereništva bili su Donadini, don

[1705] „Hrvatska povijest II. dio“, Isto.
[1706] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić“.
[1707] Više o važnosti gimnastike kod orlica vidi u: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929”, Amalija ŠIMEC, „Vrijednost razborite gimnastike“.
[1708] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929“, „Pravila Hrvatske katoličke orlice u Brusju“.
[1709] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929“, „Zašto smo Orlice“.
[1710] Više o radu i načelima orlica vidi u: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929”, Sveza hrvatskig orlica, „Rad i načela orličke organizacije“.
[1711] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929”, Sveza Hrvatskih Orlica, 966/29, 23. listopada 1929.

Grgo Dučić i don Antun Braškić.[1712] Povjereništvo je služilo za komunikaciju, ali i ostale administrativne poslove, poput bilješki sudionika tečajeva s Hvara, ocjenjivanje ispita, dodjele svjedožbi o uspjehu na orlovskom ispitu itd.[1713] Komunikacija se, dakako, protezala sve do Zagreba i Sarajeva. Zagreb je često slao list *Orlovska straža*.[1714] Središnjica u Zagrebu slala je i upute za organizaciju orlovstva, tj. društava i rad u njima u „Tomislavovu" okružju, a time i samome Brusju.[1715] Ukratko, u uputama je objašnjeno da orlovska društva stvaraju novu omladinu, da su odgojna organizacija omladine koja uključuje prvotno tjelovježbeni rad. Naravno, tijelovježba je bila samo prva u redu od mnogih funkcija orlovstva, ali je formalno, zbog državnih vlasti, često naglašena kao tjelovježbena organizacija. U uputama se govori u posebnom poglavlju o važnosti nošenja orlovskog znaka.[1716]

Nadalje, u arhivu dr. Ivana Merza oko Brusja na Hvaru, vidljiva je redovita komunikacija između don Jure Dulčića i Ivana Merza o stanju društva u Brusju na Hvaru. Iz spisa se još da utvrditi kako je Brusje često kasnilo s plaćanjem članarina te s odgovorima na zahtjeve koji su dolazili iz Zagreba o stanju društva.[1717] Iz Zagreba su stizala i predavanja o povijesti Crkve u Hrvata te predavanja o KA-i koje su vođe orlovskog društva u Brusju imali voditi za mlađe naraštaje.[1718] Osim tih predavanja, stizala su i predavanja o trenutnom stanju „katolicizma" u državi, odnosu pojedinca i vjere, obitelji i vjeri, državi i vjeri, orlovstvu i vjeri, pravnom poretku u organizaciji, Ćirilu i Metodu itd.[1719] Valja dodati kako članovi Orlovskog društva u Brusju nisu bili „zatvoreni" na otoku, već su se na godišnjoj razini održavala putovanja na raznorazne orlovske tečajeve, predavanja i sletove diljem Dalmacije. Broj članova koji su išli izvan Brusja ovisio je, dakako, o financijskim mogućnostima, uključujući donacije za putne troškove i slično.

Orlovsko i orličko društvo na Brusju djelovalo je sve do početka 1930. godine kada je prvotno već 5. prosinca 1929. vlada zabranila sva orlovska i orlička društva novim zakonom o

[1712] Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929", 14. studenog 1927.
[1713] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić".
[1714] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru", „Uprava orlovske Straže", 1. IX. 1927.
[1715] Arhiv dr. Ivana Merza, „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru.
[1716] Arhiv dr. Ivana Merza – Brusje na Hvaru, „Predsjedništvo HOS-a u Zagrebu", Zagreb, 5. rujna 1927.
[1717] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru.
[1718] Isto, „Katolička Crkva i hrvatski narod", „Katolička Akcija – nacrt za predavanja".
[1719] Isto, „Katoličanstvo u javnosti".

„Sokolu". Službena odluka o gašenju društava u Brusju donesena je službenim aktom samih društava početkom 1930. godine.[1720] Stoga, Orlovsko društvo u Brusju radilo je aktivno kroz cijelu 1929. godinu. Primjerice, u travnju 1929., središnjica HOS-a u Zagrebu odlučila je da se na Hvaru osnuje posebna orlovska općina sa središtem na Hvaru, a uključivala je sva orlovska društva na Hvaru i Visu. Na čelu općine nalazio se Jure Dulčić koji je, kako je već rečeno, skupio sav „orlovski" materijal koji se čuva u Zagrebu u arhivu bl. dr. Ivana Merza.[1721]

O važnosti orlovstva na Hvaru i njegova razvitka svjedoči nam i orlovski slet koji je održan 18. kolovoza na Hvaru u organizaciji Tomislavova okružja i Hvarskog povjereništva.[1722] Pozvani su predstavnici svih orlovskih društava u Tomislavovu okružju da prisustvuju sletu na Hvaru što nam jasno kazuje koliko je orlovstvo u Brusju i na Hvaru napredovalo, zahvaljujući pogotovo tadašnjem biskupu i velikom promicatelju orlovstva, a kasnije i križarstva biskupu Mihi Pušiću te don Juri Dulčiću koji je redovito održavao kontakte s Merzom i središnjicom HOS-a u Zagrebu. Na temelju svega opisanog i arhivske građe vidi se značajan napredak orlovstva na Hvaru, pogotovo u Brusju, u vrlo kratkom vremenskom roku, zahvaljujući sposobnim vođama i duhovniku koji nadgleda razvoj društva.

4. 2. 12. Početak kraja orlovske organizacije u Kraljevini SHS

Dana 10. svibnja dogodio se koban trenutak za HKP i orlovstvo. Naime, tada je preminuo od bolesti dr. Ivan Merz, što je zadalo velik udarac orlovstvu. Mjesec dana poslije, 20. lipnja dogodio se atentat u Narodnoj skupštini koji će u narednim mjesecima izazvati tektonske promjene u svijesti hrvatskog društva, ali i same tadašnje Kraljevine SHS. Tog ljeta pale su optužbe da je orlovstvo stupilo u politiku, što je odmah negirano od strane HOS-a početkom kolovoza.[1723] Ujedno, u Dalmaciji se u kolovozu dogodio zanimljiv slučaj oko Augustina Guberine, franjevca koji je bio pristaša orlovstva i KA-e te žestoki kritičar Seniorata. Naime, Guberina je javno u *Katoličkom tjedniku* u srpnju napisao da JKĐL i Hrvatski Katolički Omladinski Savez „[...] u današnjem stanju ne mogu biti učlanjeni u Katoličkoj akciji, jer im nedostaju glavne i bitne oznake

[1720] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, „Likvidacija HK 'Orao', 1930.", „Zapisnik o likvidaciji društva Hrv. kat. Orlica u Brusju 1930."
[1721] Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru.
[1722] *Jadran*, god. IX, br. 29 (12. kolovoza), str. 1; Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, *Tehnički vjesnik*, god. I, br. 1 (20. kolovoza), 1929.
[1723] *Jadran*, god. X, br. 15-16, str. 28.

svake organizacije Katoličke Akcije".[1724] Zagrebački Središnji katolički narodni savez uložio je žalbu Biskupskom ordinarijatu u Splitu, pozivajući se na odluke Episkopata. Sa stražnje stranice žalbe doznajemo kako je slučaj riješen privatno.[1725] Ovih nekoliko stvari govori nam o izuzetno napetoj situaciji, ne samo u HKP-u, već i o vrenjima u hrvatskome društvu. Napetosti i sukobi sve su više rasli, posebice nakon atentata, jer se predstavnik HPS-a u skupštini Stjepan Barić, kao dio nove vlade Korošeca sastavljene 27. srpnja 1927., nije htio povući s pozicije ministra socijalne politike. Taj njegov potez žestoko je kritiziran, ne samo od Orlovstva, već čak u samim krugovima Seniorata, a pogotovo u hrvatskom društvu.[1726] Čak je i sam Deželić mlađi bio šokiran te u memoarima zapisao sljedeće: „Bojim se da će sada 'pučkaše' na ulici udarati kamenjem. I tebe, i tebe!"[1727] Nadalje, 3. – 5. rujna 1928., Seniorat je održao svoju glavnu skupštinu te objavio javno deklaraciju u kojoj je izražena vjernost Crkvi, biskupima, Katoličkoj akciji i suradnji s ostalim katoličkim krugovima.[1728] No, u deklaraciji se zalagalo i za rad izvan čiste KA-e te je spomenut mješoviti oblik KA-e, što je izazvalo pobunu svih protivnika Seniorata.[1729] Mjesec dana nakon, 12. i 13. listopada održana je nova Biskupska konferencija na kojoj se raspravljalo i o deklaraciji Seniorata, ali su biskupi još jednom takoreći ostali neutralni u svome stajalištu, stoga ni tada nije bio na vidiku prestanak sukoba dviju strana.[1730]

U ljeto 1928. nastavljeno je održavanje „domagojskih" i orlovskih tečajeva u Dalmaciji.[1731] Iz arhivskih vrela jasno se vidi i redovita komunikacija okružja u Dalmaciji s orlovskim društvima diljem Dalmacije. Zanimljivost jest da su okružja tražila izvještaje sa sastanaka te potvrdu da je sve rađeno po poslovniku, a vođena je redovita evidencija o plaćanju članarina Savezu.[1732] Posebno valja istaknuti organizatorno-tehnički tečaj u Splitu održan od 8. do 11. kolovoza za orlice koji je organiziralo Orličko okružje „Kraljica Jelena" za Splitsko-makarsku biskupiju pod pokroviteljstvom Bonefačića. Tečaj je okupio nekoliko orličkih društava iz okružja. Održano je šest predavanja, među kojima je bilo ono o Katoličkoj akciji. Posljednji dan tečaja održana je

[1724] Citirano iz: NAS, S-M, 3087/1928, 30. kolovoza 1928.
[1725] Isto.
[1726] Vidi više: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 297-298.
[1727] V. DEŽELIĆ sin, *Kakvi smo bili?*, str. 1102.
[1728] *Jadran*, god. X, br. 17, 1928., str. 11.
[1729] Vidi više: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva"*, str. 262-264.
[1730] Vidi više: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 176-178.
[1731] Vidi: Isto, str. 17.
[1732] Vidi jedan od primjera u: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, Krešimirovo Orlovsko Okružje u Šibeniku – Bratskom orlovskom društvu u Murteru", br. 104, 16. listopada 1928.

glavna skupština na kojoj je donesen plan i program za sljedeću školsku godinu.[1733] Početak nove školske godine u Dalmaciji označio je daljnju borbu za unapređenje KA-e. Naime, na glavnoj skupštini Katoličkog narodnog saveza u Splitu početkom listopada, donesena je odluka da se pošalje Ministarstvu prosvjete žalba zbog ograničavanja prava katolika na vjeronauku u srednjim i osnovnim školama te da se donesu mjere protiv nemoralnih izloga i filsmkih predstava.[1734]

Nakon atentata na Stjepana Radića i predstavnike HSS-a u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928., ostatak godine protekao je napeto zbog političke situacije. No, ono najgore za HPS bilo je to što se predstavnik i predsjednik HPS-a Stjepan Barić nije povukao iz rada skupštine. Čak je na sastanku splitskog kluba HPS-a dana 26. lipnja 1928. određeno da se dalmatinskim delegatima za vijeće HPS-a naloži da zatraže istup Barića iz Jugoslavenskog kluba na čijem je čelu bio Korošec.[1735] Dobar dio članstva HPS-a u Dalmaciji nije se slagao s politikom vrha HPS-a u Zagrebu koji se odlučio za rad u Narodnoj skupštini. Posebno se u tom slučaju istakao splitski općinski vijećnik Ivo Juras koji je često bio na listama HPS-a, tako što je javno kritizirao vodstvo HPS-a te rekao kako iza njega stoji većina pristaša HPS-a u Dalmaciji.[1736] Da stvar bude gora, Barić je ušao u novu vladu kao ministar socijalne politike koju je kralj dao Korošecu na sastavljanje. No, kriza je u državi dosegla svoj vrhunac 6. siječnja 1929. kada je proglašena diktatura. Taj je čin realno bio i kraj postignuća bilo kakve ideje jednog jedinstvenog „jugoslavenskog" naroda u svijesti velike većine Hrvata. Diktatura je označila i konačan poraz ideologije Seniorata koji je kapitulirao 20. siječnja kada je odlučeno da se HPS kao stranka raspusti. Ujedno, unutar seniorskih krugova predvladalo je veliko razočaranje, a prema riječima seniora Tijasa Mortigjije koje glase: „[...] sve više postaje očito, da su prošla vremena, kad je izgledala jedino opravdana Krek-Roguljina koncepcija uske povezanosti religiozne, kulturne, socijalne, gospodarske i političke organizacije katolika",[1737] jasno je bilo da je seniorska ideologija doživjela potop. Seniorski pojam „nacionalizma" od jugoslavenstva prešao je u još zadnji pokušaj ostvarenja ćirilmetodske ideje, jer se još vjerovalo da je to jedini razlog postojanja Kraljevstva

[1733] *Jadran*, god. X, br. 15-16, 1928., str. 28.
[1734] *Jadran*, god. X, br. 29, str. 9.
[1735] Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju Orlova: Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2005., str. 124.
[1736] Isto, str. 128.
[1737] Citirano iz: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 185.

SHS. Zanimljivo je kako je kralj izjavio da je njegova dužnost da očuva državno i narodno jedinstvo,[1738] dok s druge strane, skoro nitko više nije vjerovao u takvo što.

4. 2. 13. Proglašenje diktature i kraj orlovstva

Usprkos burnim zbivanjima, orlovstvo je samim početkom godine nastavilo na svome daljnjem radu izdavajući u središnjici dva nova predavanja pod nazivom „Borba protiv ćudorednosti" te predavanje „Ime Isusovo" koje je sastavio Joso Felicinović. Predavanja su, dakako, bila namijenjena svim orlovskim i orličkim društvima.[1739] No, uskoro se pojavio ogroman problem i brige u HKP-u. Naime, šestoga siječnja, Kraljevim manifestom, ukinut je parlamenarni sustav te je proglašena diktatura.[1740] Tim činom ujedno su zabranjene sve političke stranke. Tako je i HPS raspušten 21. siječnja, što je ustvari službeno označilo i propast „katoličkog jugoslavenstva".[1741] Zanimljivo je kako je ujedno dana 6. siječnja započeo izlaziti katolički tjednik *Nedjelja* koji će odigrati bitnu ulogu u HKP-u. Taj tjednik je osim, naravno, promicanja katoličke kulture, isticao i hrvatsku kulturu koja je prožeta katolicizmom. Tjednik, iako nepolitički, osvrnuo se na ideju nacionalizma koju je na jedan način i promicao uz uvjet da je „[...] u skladu s pravednim idealima čitavoga čovječanstva i svakoga naroda".[1742] Usprkos proglašenju diktature, HOS je nastavio sa svojim poslom izdavanjem novih brošura, predavanja, obavijesti, organizacijskim vjesnikom,[1743] tehničkim vjesnikom,[1744] održavanjem Dana katoličke omladine 12. svibnja 1929. godine[1745] i slično.[1746] Valja napomenuti kako su organizacijski i tehnički vjesnici bili od bitne važnosti jer upravo, kako im piše u nazivu, donosili su sve važne vijesti za organizaciju orlovskih društava, sletova, sastanaka, glazbenih društava, polaganja ispita, informacije o tjelovježbi i vrstama vježbi za izvođenje, naobrazbi, crkvenoj povijesti, socijalnom pitanju itd.[1747]

[1738] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1102.
[1739] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, „Borba protiv ćudorednosti", J. FELICINOVIĆ, „Ime Isusovo".
[1740] Ivica ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, Zagreb: Leykam International, 2019., str. 105.
[1741] Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 298; Z. MATIJEVIĆ, *Zbornik HKP*, „Hrvatska pučka stranka – 'Politička grana' Hrvatskoga katoličkoga pokreta (1919.-1929.)", str. 621.
[1742] Citirano iz J. KRIŠTO, *HKP*, str. 191; Original vidi u: A. Ć., „Crkva i nacionalizam", *Nedjelja*, god. I, br. 39 (29. rujna), 1929., str. 1.
[1743] Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, *Organizacijski vjesnik*, 20. srpnja 1929.
[1744] Vidi: Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, *Tehnički vjesnik*, god. I, br. 1 (20. kolovoza), 1929.
[1745] Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, „Dan katoličke omladine", Zagreb, 22. travnja 1929.
[1746] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929.
[1747] Isto.

Što se tiče Dalmacije, tri dana prije proglašenja diktature, splitski *Jadran* hvalio se kako HKP sve više i više jača te kako su nadišli vanjske političke i unutarnje probleme. Članak ističe kako se Hrvati itekako mogu pohvaliti „Hrvatskim katoličkim pokretom", pa čak ističe jačanje organizacija KA-e i bolji rad na gospodarskoj grani pokreta.[1748] No, u trenutku proglašenja diktature, vođe obaju krila HKP-a bili su svjesni da im dolazi kraj. S obzirom na to da je *Jadran* bio seniorsko glasilo u službi HPS-a, to je označilo i njegov prestanak izlaženja krajem 1929. godine. Zanimljivo je da je nakon par mjeseci *Jadran* iznenada počeo pisati o prijekoj potrebi Katoličke akcije s kojom je Seniorat itekako imao razmirica jer se nije htio podrediti crkvenoj hijerarhiji.[1749] Glasilo je tijekom godine gubilo na važnosti te se samo povremeno osvrnulo na događanja unutar HKP-a, a još manje na događanja unutar orlovstva. Tako sredinom kolovoza, list je najavio veliki orlovski slet splitskog okružja na Hvaru za datum 18. kolovoza te orlovski slet u Vodicama za šibensko okružje 25. kolovoza.[1750] Zanimljivo je kako je Split još ostao takoreći odan kralju, na način da je 29. rujna postavljen kip Grgura Ninskoga Ivana Meštrovića. Ta gesta je ujedno označila i pobjedu „jugoslavenske" ideje. Naime, Grgur Ninski slavljen je kao jedan od onih koji su se „navodno" odupirali latinskom, tj. utjecaju Rima, zagovarajući nacionalnu crkvu i narodni jezik.[1751]

Godina 1929. za orlice nije bila baš „bajna" u Dalmaciji. Naime, iz dokumenta Sveze hrvatskih orlica u Zagrebu, datiranog 21. listopada 1929., vidimo kako orlička društva u Luci, Mandaljeni, Šibeniku i Zaglavu slabo komuniciraju sa središnjicom, a orlička društva u Imotskome, Opuzenu, Sinju, Velom Ratu, Kominu, Desnama i Hvaru čak su predložena za likvidaciju jer u posljednjih godinu dana nisu se uopće javila s bilo kakvim izvještajem o vlastitu radu.[1752] Iz navedenoga vidimo kako ipak stvari nisu išle idealno za orlovstvo, iako valja uzeti u obzir proglašenje diktature i strah tadašnjeg stanovništva za aktivnosti koje bi se mogle smatrati suprotnima tadašnjem stanju u državi.

Situacija je uglavnom kroz 1929. bila pred zatišje, a orlovi su u pozadini u tišini održavali svoje sletove i sastanke diljem Dalmacije. Seniori su u međuvremenu pokrenuli dnevnik *Hrvatska*

[1748] „Jačanje hrvat. katoličkog pokreta", *Jadran*, god. XI., br. 1 (3. siječnja), 1929., str. 1.
[1749] Vidi više: Don Juraj Dulčić, „Katolička akcija", *Jadran*, god. XI, br. 9-12, str. 3.
[1750] *Jadran*, god. IX., br. 29 (12. kolovoza), str. 1; Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, *Tehnički vjesnik*, god. I, br. 1 (20. kolovoza), 1929.
[1751] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 175.
[1752] Arhiv dr. Ivana Merza, društvo Brusje na Hvaru, „Sveza hrvatskih Orlica u Zagrebu", Br. 977/29, 21. 10. 1929.

straža u Zagrebu, kao jednu vrstu legitimacije i održavanja baštine pokojnog biskupa Mahnića, a time i cijelog HKP-a. Novi *HS* zamijenio je *Narodnu politiku*, uredništvo je ostalo isto ono iz *NP-a*, a ideologija je ostala nepromijenjena usprkos katastrofalnom neuspjehu *HPS-a*.[1753] Hrvatski orlovi i orlice čak su sudjelovali na Sveorlovskom sletu u Pragu koji se održao 1. – 7. srpnja,[1754] ali, u pozadini se znalo da će svemu tome uskoro doći kraj jer je general Petar Živković koji je obnašao ulogu predsjednika Vlade u Beogradu u rujnu iste godine namjeravao ukinuti sva gimnastička društva u državi. Njegov cilj bio je stvaranje jedinstvene jugosokolske organizacije. Orlovi su, usprkos glasinama, nastavili svoj redoviti rad u novoj školskoj godini. No, donošenjem *Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja* u listopadu, dalo se naslutiti da je orlovima došao kraj. Novim zakonom država je preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju te je započela primjena unitarističke jugoslavenske koncepcije. Ujedno, država je podijeljena na devet banovina umjesto dotadašnje 33 oblasti. Dalmacija je podijeljena na Primorsku banovinu sa sjedištem u Splitu te Zetsku banovinu (djelomično) sa središtem u Cetinju.[1755] Naravno, ideja jugoslavenstva u tom je trenutku među hrvatskim narodom bila već skoro mrtva. Nadalje, prema uspomenama Marice Stanković, u studenome su svi znali da je samo pitanje dana kada će biti ukinute sve gimnastičke organizacije, a u prosincu je to i provedeno donošenjem zakona o ukidanju gimnastičkih društava.[1756] Preciznije, dana 5. prosinca donesen je Zakon o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije. Tim činom, sokolstvo, tj. tjelovježbeni pokret postao je državna institucija preko koje se promicalo integralno jugoslavenstvo kao nacionalna ideologija koja je realno služila kao sredstvo velikosrpske prikrivene propagande.[1757] Ovim činom završilo je drugo razdoblje HKP-a.

4. 2. 14. Zaključak drugog razdoblja HKP-a u Dalmaciji (1918. – 1929.)

Početni polet vodećih ljudi HKP-a zbog ulaska u novu državnu zajednicu dao je potpuno novi zamah, ali i cilj dotadašnjem Pokretu. Naime, vjera u suradnju s „istočnom" braćom i ostvarenje ćirilmetodske unije za tadašnje seniore „nacionalce" koji su de facto izvojevali pobjedu u sukobu dviju struja HKP-a tijekom Prvog svjetskog rata, stvorili su među vođama HKP-a delirij u ostvarenje skoro pa tisućljetnog sna da se na „istoku" stvori tzv. jedinstvena „slavenska" kultura

[1753] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 173-174.
[1754] Arhiv dr. Ivana Merza, Brusje na Hvaru, „Sveorlovski slet u Pragu 1.-7. srpnja 1929."
[1755] I. ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918.-1941.*, str. 107.
[1756] Marica STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 55-56.
[1757] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 180-181.

i ostvari sjedinjenje dviju Crkava. Taj san najviše je gorio u Petru Rogulji čija rana smrt u veljači 1920. nije obeshrabirla njegove prijatelje i suradnike na pokušaj ostvarenja njegovih ideja. Naime, prema Rogulji, sav dotadašnji rad HKP-a imao je biti uništen i zaboravljen, tj. sve staro u prvoj etapi HKP-a moralo je nestati jer je plemenska i vjerska podjela smetala stvaranju nove kulture na istoku.[1758] No, taj njegov san nisu nimalo dijelili Srbi, kako oni u „Kraljevini Srbiji", tako i Srbi na području Hrvatske. Plan kralja i njegova dvora obrnut je od planova Katoličke crkve i HKP-a u Hrvatskoj, tj. kralj je imao namjeru razoriti katoličke redove među Hrvatima. Prvi korak k tome bilo je proglašenje Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine, što je kralju, ali i srpskom narodu osiguralo privilegije nad ostalim narodima i vjerama. Posebice je privilegirana bila Srpska pravoslavna crkva što se jasno vidjelo u državnim novčanim izdavanjima za vjerske zajednice. Nadalje, opstrukcija potpisivanja konkordata davala je naznake da srpska strana samo zavlači i nema nikakve nakane takvo što potpisati. Naravno, glavni pritisak na kralja i parlament činio je SPC.

No, HKP je u prvim godinama nove države naivno vjerovao u tzv. „jugoslavensku" Roguljinu ideologiju postojanja jednog troplemenog naroda. Vodstvo HKP-a imalo je samo jedan cilj, tj. stvaranje tog jednog „jugoslavenskog" naroda, jedne „jugoslavenske" kulture i naposljetku ostvarenje ćirilmetodske unije, tj. približavanje istoka Rimu i suradnju među „braćom". HKP, čije su organizacije poslije Velikog rata bile ugašene, počeo se polako oporavljati obnovom omladinskih društava po selima i gradovima. Hrvatsko katoličko đaštvo ponovno se počelo angažirati, no ovaj put u svjetlu „jugoslavenske" umjesto „hrvatske" ideje. Identična je situacija bila i u samoj Dalmaciji gdje su u prvim godinama seniori „nacionalci" agitirali za svoju novostvorenu Hrvatsku pučku stranku s kojom se HKP pokušao probiti na političkoj sceni legitimnim sredstvima. U njihovoj agitaciji u Dalmaciji po selima i gradovima te održavanjem Seljačkih sabota i Đačkih sastanaka jasno je uočljivo isticanje jugoslavenske „katoličke" ideje. HPS smatrao je kako će legitimnom borbom u parlamentu ostvariti značajne planove, no iste te planove pokvario im je Stjepan Radić koji je već do tada stekao ogromnu popularnost među seljačkim „staležom". Naime, većinu hrvatskog naroda činili su seljaci te je zbog toga i u prvom razdoblju HKP-a bio značajan naglasak na rad s omladinom. No, Prvi svjetski rat sve je dotadašnje napore skoro pa izbrisao, dok je Radić postao „vođa" seljaštva. Još je gore bilo to što je Radić bio

[1758] Vidi više: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, str. 77-91.

izuzetno protukatolički/protucrkveno raspoložen te su kritike bile sve jače i jače na objema stranama. Radić je naposljetku odnio pobjedu na prvim izborima s premoćnih 50 mjesta, dok je HPS dobio 13 mjesta u parlamentu. Valja naglasiti kako je u katoličkom tisku riječ HKP zamijenjena u prvim godinama nove države riječju KP, tj. Katolički pokret. Razlog je u tome što je Katolički pokret dobio novi zadatak, tj. stvoriti „jugoslavenski" narod i kulturu pri čemu mu je smetala plemenska podjela. U toj je podjeli hrvatski narod za novo vodstvo Pokreta sveden na pleme zbog svrhunaravnog cilja provođenja ćirilmetodske ideje. Upravo zbog toga, kako je ranije u radu objašnjeno, prvih par godina Kraljevine SHS bolje je HKP zvati Jugoslavenski katolički pokret, što je on uistinu bio u stvarnosti.

Istodobno su se u Katoličkom pokretu javljali glasovi koji su htjeli nastaviti sitni rad s narodom umjesto politike koja se pokazala pogubnom. Događa se nova pojava u Pokretu pod nazivom „Orlovstvo" koje je preuzeto iz Slovenije, a slovenski orlovi svoje su ideje preuzeli iz Češke. Naime, Orlovstvo je bilo tjelovježbeni i katolički pokret koji je djelovao kao protuteža tadašnjem „liberalnom" sokolstvu. U Dalmaciji je prvo takvo „orlovsko" društvo osnovano u Sinju u listopadu 1920. godine, iako još tada nije imalo prava svojstva i svakodnevni rad orlova. Tjelovježba je, osim, naravno, zdravstvenog značaja, prvenstveno služila za privlačenje katoličke mladeži u svoja novoosnovana orlovska društva. Tako su diljem Dalmacije, ali i Hrvatske u prvoj polovini 20-ih godina 20. stoljeća nicala, paralelno s omladinskima, i orlovska društva. Naime, ulaskom u novu državnu zajednicu stvorena je Jugoslavenska katolička đačka liga u koju su ulazila sva hrvatska i slovenska katolička đačka društva. No, s obzirom na to da je Liga bila pod jakim utjecajem politike, u Sloveniji Slovenske ljudske stranke, a u Hrvatskoj HPS-a, orlovstvo se pokušalo držati što dalje od politike, iako je i ono bilo pod utjecajem Seniorata. Prvi korak u tzv. oslobađanju od „seniorske" politike uslijedio je nakon papina proglašenja Katoličke akcije u prosincu 1922. prema kojemu su katolička društva imala biti izvan politike. Orlovstvo se 1923., pod tadašnjim vodstvom Ivana Merza i Ivana Protulipca, stavilo na temelje KA-e. Od tada polako počinju sve veće tenzije između „nacionalnog" dijela HKP-a sklonog Roguljinim idejama i novom Merzovoj/Protulipčevoj koncepciji apolitičkog HKP-a. Dalmacija isto tako nije bila pošteđena tih sukoba, ali oni su se ipak najviše osjetili u samoj središnjici, tj. u Zagrebu. No, ono što ponajviše valja naglasiti jest kako se orlovstvo u Dalmaciji ponajviše razvijalo zahvaljujući sposobnim vođama i potpori tadašnjih biskupa. Tri najbolja primjera biskupa bili su krčki – Srebrnić, šibenski – Mileta i hvarski – Pušić. S druge strane, splitsko-makarski Bonefačić bio je senior „nacionalac",

iako nije opstruirao orlove, dok je dubrovački Marčelić više delegirao brigu o HKP-u mladima, a posebice Bonifaciju Peroviću koji je, iako vjerni član Seniorata, ipak više bio za mir i suradnju između orlova i domagojaca te za promicanje hrvatske ideje.

U svemu tome treba istaknuti utjecaj tiska, kako katoličkog, tako i liberalnog. Naime, stvaranjem nove državne zajednice, nestali su mnogi katolički prohrvatski listovi i novine poput, primjerice, splitskog *Dana.* Umjesto njega, pojavio se katolički projugoslavenski *Jadran* te u Šibeniku *Narodna straža*, a u Dubrovniku *Narodna svijest*. Sve tri novine, propagatori jugoslavenske ideje, unijeli su daljnje podjele među dalmatinskim društvom. Dodatni problem donijela je novoosnovana Orjuna, isto tako propagator jugoslavenske ideje, ali nastrojen protukatolički. Upravo zbog nasilnog djelovanja Orjune u Dalmaciji, mnogi tadašnji članovi Katoličkog pokreta odustali su od jugoslavenske ideje i vratili se hrvatskoj ideji. Prvi pravi masovni pokazatelj takvog stanja bila je godina 1925. kada se slavila tisućgodišnjica Hrvatskog Kraljevstva. Širom Dalmacije HKP je organizirao svoja događanja, a posebno u Šibeniku organiziran je orlovski pokrajinski slet gdje su se široj javnosti predstavile orlovske ideje, katoličke i hrvatske. No, taj slet unutar HKP-a bio je kontroverzan po izglašavanju rezolucija na tečaju koji se održao na otočiću Krapnju pokraj Šibenika. Naime, vodstvo Orlovstva, poneseno svojom snagom i jačim brojem članstva od Lige, odlučilo je da se novi članovi orlovstva ne moraju dodatno učlanjivati u Ligu, kako je bila dotadašnja praksa. Takav čin izazvao je bijes Seniorata i vrha HPS-a prema vodstvu Orlovstva. Sukob se sve više zaoštravao, a na velikom orlovskom sletu u Požegi 1926. dosegao je svoj vrhunac i konačni rascjep u hrvatskim katoličkim redovima. Biskupi su na konferencijama zauzimali pomirbeni stav, te se nisu stavljali ni na čiju stranu. Iako je i među biskupima bilo seniora, nije bilo moguće osuditi Orlovstvo koje se stavilo na pravila papine Katoličke akcije, a time i svoju odanost prema Katoličkoj crkvi, dok su s druge strane Seniori bila tajna organizacija koja je pokušavala preuzeti primat u svim politčkim pitanjima i odnosima Crkve i države u Kraljevini SHS. Iako su biskupi zabranili sukob izlagati u javnosti, stvarnost je bila suprotna. Primjerice, splitski *Jadran* otvoreno je provocirao orlove i njegovo vodstvo. U tom slučaju krčki biskup Srebrnić u svojim pismima Merzu savjetovao je kako reagirati

na te napade.[1759] Borba preko tiska između Lige i HOS-a, usprskos zabrani, bila je učestala i trajala je sve do kraja 1929. godine.

U Dalmaciji je HOS izvršio najveći utjecaj na selima i unutrašnjosti te je imao daleko više članova od „Domagoja" čiji je utjecaj bio jak u Splitu i Dubrovniku te preko franjevaca u Sinju i Makarskoj. Orlovi u Dalmaciji razvili su intenzivan unutrašnji rad, za razliku od domagojaca koji su više bavili intelektualnim i političkim pitanjima. Ne smije se zaboraviti da hrvatsko selo realno nikada nije bilo takoreći projugoslavensko, jer je ideja „jugoslavenstva" bila raširenija među gradskim slojem kojega je bilo u manjini. Dalmatinski seljak i težak ostali su u velikoj većini na liniji hrvatske ideje. Upravo zbog toga je i samo orlovstvo, vraćajući ponovno hrvatski narod s jugoslavenskog na hrvatski put, bilo puno usjpešnije. U tom uspjehu, dakako, igrala je najznačajniju ulogu i sama ideologija orlovstva koja je obuhvaća cijelo ljudsko biće od tjelesnog, intelektualnog, socijalnog te naposljetku i ključnog duhovnog sloja o kojemu je najviše govorio, ističući ga, i sam Ivan Merz. Osim toga, seoska populacija bila je pod jakim utjecajem svećenstva, što smo vidjeli i u prvom dijelu HKP-a u Dalmaciji. S obzirom na to da su orlovska društva morala imati i duhovnika čiju je ulogu obnašao lokalni svećenik, valja i tu pronaći uzroke uspješnog i brzog razvoja orlovstva među seljačkom omladinom u Dalmaciji. Ipak, glavnu je ulogu obavljala središnjica HOS-a u Zagrebu koja je intenzivno izdavala raznorazna predavanja od povijesnih tema (hrvatska, crkvena i povijest HKP-a), vjerskih pitanja, javnih i privatnih, pa sve do tema poput „ljepota i umjetnost", „omladina i nikotin", „alkoholizam", „tjelovježba" i slično,[1760] što jasno daje uvid o brizi za hrvatsku katoličku mladež.

Ipak, možda i glavni uzrok pobjede orlovstva, a poraz seniorske/domagojske struje jest sam Beograd koji je svojim prosrpskim djelovanjem onemogućio rast i daljnji razvoj jugoslavenske ideje među hrvatskim narodima. Kralju je ideja jugoslavenstva koristila više kao za razbijanje redova među Hrvatima. Primjerice, kralj je favorizirao Orjunu i svaku jugoslavensku ideju koja je slabila hrvatski narod, a posebice Katoličku crkvu. Tako je kralju ta ideja poslužila za što učinkovitije vladanje, a u pozadini je cilj bio promicanje srpske ideje diljem države pod pokroviteljstvom SPC-a. No, upravo ta represija vlasti prema Hrvatima na kraju je oslabila

[1759] Božidar NAGY, „Krčki biskup Josip Srebrnić, bl. Ivan Merz i katoličke organizacije", u: Marko MEDVED, Franjo VELČIĆ (ur.), *Krčki biskup mons. Josip Srebrnić (1876.-1966.) Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem povodom 50. obljetnice smrti*, Rijeka: Kršćanska sadašnjost, 2017., str. 112.
[1760] Vidi više: Arhiv dr. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić".

jugoslavensku ideju, pogotovo u katoličkim redovima, što je na kraju dovelo do jednoga kontraefekta gdje je ideja hrvatstva uz pomoć katoličke vjere poslužila kao branik od tadašnje vlasti. Tako se i sam HKP, koji je u prvih nekoliko godina u novoj državi imao čisto jugoslavenski, a ne hrvatski karakter, ponovno, da bi preživio, vratio natrag na hrvatsku ideju. Isto se dogodilo u Dalmaciji koja se krajem Velikog rata, u strahu od Talijana, većim dijelom, barem u gradovima i među intelektualcima, priklonila jugoslavenskoj ideji tražeći spas u novoj zajednici s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. No, razočarana politčkim smjerom nove države, gubitkom teritorija (prvenstveno Zadar), nemogućnošću države da riješi gospodarske probleme u Dalmaciji, ponovno većina nalazi spas u hrvatskoj ideji uz potporu Katoličke crkve i njezine brige o hrvatskoj kulturi kroz povijest. Naposljetku, munjeviti rast orlovstva, a time i HKP-a, ponovno je, nakon nemogućnosti rješavanja političke krize u državi, iznenada, kao u slučaju Prvog svjetskog rata, bio naglo prekinut. Usprkos proglašenju diktature, orlovi su nastavili svoj rad sve do prosinca kada je država donijela Zakon o sokolu kojim su orlovska društva morala biti ugašena. Proglašenje diktature označilo je ujedno i propast Roguljinih ideja o jedinstvenom jugoslavenskom narodu i kulturi te ćirilmetodskoj uniji. Naime, najveći „grijeh" Seniorata i HPS-a jest ostanak u radu skupštine nakon atentata na Stjepana Radića, što je, osim u hrvatskoj javnosti i čak među samim redovima HKP-a i Seniorata, izazvalo ogorčenje. Naposljetku, orlovski duh i ideje nisu bile ugašene, već, kako ćemo vidjeti u nastavku, nastavile su svoj život u malo drugačijem obliku.

5. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U DALMACIJI ZA VRIJEME KRALJEVINE JUGOSLAVIJE (1930. – 1941.)

5. 1. Pojava Križarstva

„Bivši" vodeći ljudi Orlovstva nisu mirovali već su se odmah u siječnju 1930. bacili na posao kako nastaviti orlovstvo u drugome obliku. Tako su Ivan Protulipac, Josip Vrbanek i Milan Beluhan održali privatni sastanak u Protulipčevoj pisarnici u Zagrebu, gdje su donijeli zaključak o stvaranju katoličke organizacije pod imenom „Križarstvo". Ideju i ime križarstva donio je prvotno Ivan Merz iz Francuske u Hrvatsku. Merz je čak prije smrti zagovarao ideju da se Orlovstvo preimenuje u „Euharistijske križare".[1761] Križarstvo je imalo biti crkvena organizacija u sastavu Apostolata molitve. Pravila križarstva odobrio je već 13. siječnja nadbiskup Bauer. Ta organizacija početno je postojala samo na zagrebačkom području, ali je već 18. siječnja krčki biskup Srebrnić odobrio pravila za svoju biskupiju. Nalik na orlove i orlice, stvoreno je prvo 6. travnja Veliko križarsko bratstvo, a zatim 13. travnja Veliko križarsko sestrinstvo.[1762] No, križarstvo je imalo problema s policijom i vlastima, ali su ga na kraju, uz izmjenu pojedinih pravila, odobrile vlasti dana 11. srpnja 1930. godine. Službeno je Križarstvo bilo vjersko udruženje.[1763] Valja naglasiti kako je Križarstvo ustvari bilo „(...) idejni baštinik Orlovstva".[1764] No, za razliku od Orlovstva, Križarstvo je izgubilo svoj gimnastički dio te je potpalo pod crkvenu hijerarhiju, tj. postalo je vjersko društvo kao ogranak Apostolata molitve, što je značilo da nisu više dio KA-e.[1765] Ideologiju u novome udruženju preuzeo je dr. Avelin Ćepulić koji je kasnije u životu, prema svjedočanstvu Dušana Žanka, postao zagovornik „poglavnikovih" načela i revolucionarne akcije.[1766] Prema memoarima Deželića mlađeg, dio križarskog krila, skupa s pojedinim svećenicima, tijekom vremena približio se idejama Ante Pavelića, ponajviše zbog postupanja nad Hrvatima tijekom diktature. Deželić koristi riječ „konspirativni rad" za ovu skupinu križara koja je sanjala Hrvatsku izvan Kraljevine Jugoslavije.[1767]

[1761] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, str. 1103.
[1762] M. STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 63.
[1763] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 192-193.; J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 176-177.
[1764] M. STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 61.
[1765] I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije", *Zbornik HKP*, str. 534.
[1766] V. DEŽELIĆ, *Kakvi smo bili?*, str. 1103.
[1767] Isto.

Ideja osnutka Križarstva nije bila nova na prostoru Hrvatske. Naime, takvu ideju već je i ranije zagovarao dr. Ivan Merz koji ju je i donio iz Francuske. No, nakon njegove smrti, a uvođenjem diktature i zabranom Orlovstva, tu ideju nastavili su zagovarati ponajviše don Joso Felicinović[1768] i Frane Grgić. Njih dvojica izrazili su ciljeve križarstva i pravila u brošuri pod nazivom „Naš put". Prema brošuri, Križarstvo je bilo...

„[...] katolička organizacija s ciljem, da preko odgoja omladine po radikalno vjerskom duhu, te pravom kršćanskom prosvjetom i staleškom povezanošću stvori Boga i Crkvi vjeran katolički, prosvijetljen, socijalno kršćanski uređen i organiziran narod."[1769]

Nadalje, Križari su „tražili":

„ [...] potpunog čovjeka sa svim njegovim sposobnostima, te hoće da te njegove duševne sposobnosti upotpuni i usavrši u svjetlu vječnih istina nauke sv. Evenđelja i uputa Crkve i Svete Stolice." [...] [1770]

Prema gore navedenom, jasno je da je Križarstvo ustvari bilo nastavak Orlovstva, tj. preciznije, nastavak Mahnićeva izvornog radikalizma u vjerskom životu. Naglasak je bio na prosvjeti, socijalnom radu i duhovnom životu, a jedini je izuzetak, zbog uvođenja diktature, bio nedostatak tjelovježbe, tj. organizirane brige o tjelesnom zdravlju čija je stavka prožimala Orlovstvo.

Zatim, križarske organizacije koje su počele nicati diljem Hrvatske bile su staleški podijeljene. Naime, tadašnji staleški ustroj i podjela na muške i ženske te razne generacije bile su nužne u tadašnjim uvjetima zbog učinkovitijeg djelovanja.[1771] Riječ je o seljačkim, gradskim, radničkim, đačkim društvima, križarskim starješinama (nakon navršene 30. godine), križarima (od 15. do 30. godine života) malim križarima (do 15. godine života) itd.[1772] Primjerice, iz arhiva Šibenske biskupije, jasno se pronalazi razdioba između nižeg i višeg naraštaja mladih križara, o čemu svjedoče brojni zapisnici obaju naraštaja križara koji su djelovali u sjemeništu u Šibeniku u

[1768] Vidi više o Josi Felicinoviću u: Miroslav GRANIĆ (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića, Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Zadru i Pagu 17. i 18. rujna 1999. godine* (dalje: *Zbornik Felicinović*), Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002.
[1769] Citirano iz: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 194-195.
[1770] Citirano iz: Isto, str. 194.
[1771] Isto, str. 195.
[1772] Vidi: Isto, str. 197; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 163.

razdoblju od 1932. sve do 1943. godine.[1773] Prema tome, postojala su i križarska društva na sjemeništima.

Križarstvo je, kao i orlovstvo, razvilo intenzivan unutarnji vjerski život. Naravno, na drugom mjestu, kao i u prethodnim razdobljima HKP-a, bila je ideja hrvatstva, tj. „[...] preporod [...] domovine u Kristu".[1774] Geslo križara glasilo je: „Žrtva – Euharistija – Apostolat".[1775] Križarstvo je bilo suprotnost tadašnjem Sokolu koji je propagirao „liberalne" i „jugoslavenske" ideje. Osim radikalnog katolicizma, križarstvo je istaknulo svoju hrvatsku komponentu koja je dolazila u sukob s nacionalnom idejom jugoslavenstva.[1776] Glavne središnjice križara bili su Veliko križarsko bratstvo (dalje: VKB) i Veliko križarsko sestrinstvo (dalje: VKS). Kao i orlovi, križari su osnivali manja križarska društva. tj. bratstva i sestrinstva, a isto tako organizacija se temeljila po biskupijama, tj. nastajala su križarska okružja slična onima orlovskima u prethodnom razdoblju. Okružja su obuhvaćala sva križarska bratstva i sestrinstva koja su djelovala u biskupiji te im pomagala.[1777] Kao i orlovi, i križari su imali svoj Priručnik[1778] križarske organizacije koji je sadržavao pravila, Statut i Poslovnik.[1779] Prema tom priručniku, križari nisu bili nikakva politička organizacija, već katolička i odgojna prožeta organizacija. Prvi članak priručnika je glasio: „'Križari' su rimokatoličko Crkveno, vjersko prosvjetno udruženje. Osnivaju se odobrenjem crkvene vlasti. Pripadaju u organizaciju općeg crkvenog udruženja 'Apostolata molitve'".[1780] Ujedno, križari su, kao i orlovi, naglašavali radikalizam u vjerskom životu.[1781] Naglasak križara bio je na odgoju omladine, što je ujedno bila i točka 3 u priručniku.[1782] Isto tako, za uspjeh križara bio je među najzaslužnijama katolički tisak. Službeno glasilo bilo je *Križ,* nastalo 1930., a ime je promijenilo 1934. u *Križarsku stražu*. Primjerice, u Dalmaciji, među križarskim glasilima u Splitu

[1773] Zbog velikog broja zapisa oba naraštaja besmisleno je u ovom radu donositi sve pojedinosti rada te se čitatelja upućuje na arhiv. Vidi: HR-BAŠ-3; Đačko sjemenište Šibenik, 1923.-1954., Križari, Zapisnik nižeg naraštaja 1928-1939; Zapisnik višeg naraštaja V.K.B. II. sjemenište 1928-1932, 1932-1938, 1937-39, 39-43.
[1774] Citirano iz: J. KRIŠTO, *HKP*, str. 197.
[1775] O samome Križarstvu, geslu, idejama i članovima vidi u: Božidar NAGY, *Hrvatsko Križarstvo: Pregled osnivanja, razvoja i obnove Križarske katoličke organizacije u Hrvatskoj*, Zagreb: Križarska organizacija – Postulatura za beatifikaciju Ivana Merza, 1995.
[1776] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 177.
[1777] *Priručnik križarske organizacije*, Zagreb: Napredak, 1930., str. 51-52. https://archive.org/details/prirucnik_krizarske_organizacije/mode/2up
[1778] *Priručnik križarske organizacije*, Zagreb: Napredak, 1930.
[1779] Vidi više: B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 107; Zdravko MATIĆ, Damir STRUČIĆ, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.)", *Crkva u svijetu*, god. 55, br. 2, 2020., str. 256-259.
[1780] *Priručnik križarske organizacije*, str. 5.
[1781] B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 111-112.
[1782] *Priručnik križarske organizacije*, str. 5.

bilo je prvotno *Križ na Jadranu*[1783] koji je izlazio 1932. – 1934., zatim *Katolička riječ*[1784] 1935. – 1940., a u Šibeniku je izlazilo križarsko glasilo *Katolik*[1785] 1930. – 1941. pod uredništvom don Jose Felicinovića. Valja napomenuti kako je Križarstvo, jednako kao i Orlovstvo, proklamiralo odanost Episkopatu.[1786] Naposljetku, križari su svoj blagdan slavili prvu nedjelju u svibnju zbog sv. Ivana Evanđelista. Tada se slavio i Dan katoličke omladine.[1787]

U nastavku ćemo ponovno pratiti razvoj križarstva kroz školske godine u Dalmaciji s osvrtom na općenita zbivanja, kako bismo preciznije pratili kako se iz godine u godinu križarstvo razvijalo. Pritom će biti spomena na važnije događaje općenito u hrvatskom križarstvu. Naglašavam za kraj kako će rad analizirati križarstvo u Dalmaciji sve do travnja 1941. jer je već u svibnju 1941. veliki dio Dalmacije pripao Italiji pa stoga nema smisla nastavljati rad zbog ratnog stanja i teritorijalne podijeljenosti regije. Stoga, od svibnja 1941. valja križarstvo gledati u kontekstu jedne cjeline i njegove uloge u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. O tom razdoblju čitatelja se upućuje na poglavlja knjige autora Jure Krište pod nazivom *Stoljeće naroda i Crkve*[1788] te znanstveni članak Zdravka Matića i Damira Stručića pod naslovom „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930. – 1945.)“.[1789]

5. 2. Pojava križarstva u Dalmaciji

Nakon osnutka VKB-a i VKS-a u Zagrebu u travnju 1930., započela je organizacija Križarstva, prvotno na području Zagrebačke nadbiskupije, a potom i u ostalim hrvatskim krajevima. Slično kao u Orlovstvu, u nekim biskupijama osnovana su križarska okružja, a na lokalnoj razini križarska bratstva i sestrinstva.[1790] Prema memoarima bivšeg predsjednika splitskog orlovskog okružja Frane Ženka Donadinija, križarstvo u Dalmaciji započelo je 1930. i trajalo do 1940. godine (vjerojatno do svibnja 1941. i potpisivanja rimskih ugovora između Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Italije). Donadini navodi kako je u tom razdoblju često sudjelovalo u križarskim javnim zborovanjima i smotrama. Uglavnom su se križarske aktivnosti

[1783] Vidi: *Križ na Jadranu*, Split, 1932-1934.
[1784] Vidi: *Katolička riječ*, Split, 1935-1940.
[1785] Vidi: Joso FELICINOVIĆ (ur.), *Katolik*, Šibenik: Pučka tiskara, 1930-1941. http://212.92.192.228/
[1786] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 198.
[1787] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 162-163.
[1788] Vidi: J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 238-440.
[1789] Zdravko MATIĆ, Damir STRUČIĆ, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.)“, str. 264-270.
[1790] B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 108-109.

održavale u katoličkim domovima, na vjerskim mjestima, procesijama, ali i tijekom vjerskih i hrvatskih manifestacija. U nastavku memoara, Donadini ističe sljedeća mjesta za koja se sjeća da je posjetio i u kojima su se križari aktivno organizirali, nastupali i radili u svojim mjesnim križarskim zejednicama:

„Ćilipi, Župa Dubrovačka, Dubrovnik, Trsteno, Blato, Hvar, Komiža, Bobovišća, Ložišće, Milna, Supetar, Sumartin, Split, Drvenik, Makarska, Omiš, Dolac Donji, Grohote, Šibenik, Murter, Preko, Novalja, Baška, Omišalj, Trsat, Gospić, Zagreb."[1791]

Iz svog iskustva, Donadini je osobno smatrao da je križarstvo čak nadmašilo svoga prethodnika orlovstvo te da su križari u hrvatskoj javnosti bili toplo pozdravljeni. Zanimljivost koju Donadini još spominje jest da su se „bratski" susretali s domagojcima.[1792] Iz navedenog vidimo da je Dalmacija nastavila sa svojim razvojem koji je započeo Mahnićevim „radikalizmom" i početkom HKP-a 1904. godine. „Bivši" orlovi nisu mirovali već su se polako transformirali u križarska bratstva i sestrinstva. U nastavku rada bit će prikazan razvoj križarstva u Dalmaciji od ljeta 1930. godine kada imamo prve dostupne informacije o daljnjem razvoju HKP-a kroz tisak i ostale povijesne izvore i memoare suvremenika. Prvi takoreći „križarski" tjednik u Dalmaciji pokrenut je u Šibeniku 1930. godine, a njegov prvi broj izašao je 12. lipnja pod uredništvom don Jose Felicinovića. Na prvoj stranici tjednika bila su teološka promišljanja, na drugoj i trećoj stranici komentari iz vjerskog života, a na četvrtoj vijesti iz Šibenika i općenito druge vijesti.[1793] U skladu s idejama HKP-a, na stranicama lista isticane su sve „stare" ideje HKP-a, prvenstveno rimokatolička vjera, obrazovanje i socijalna pitanja. Naravno, nije zanemaren ni obračun s opozicijom.[1794] Nadalje, u četvrtom broju *Katolika* početkom srpnja 1930., list upoznaje dalmatinsku javnost s križarima. Autor je upoznao čitatelje s imenom koje potječe iz Križarskih ratova, a nadalje je pisao kako se koristi „danas" u Francuskoj i Belgiji za katolička udruženja. Za autora, križari su nastavak svih dotadašnjih težnji katoličke borbe za „(...) krst časni i slobodu zlatnu".[1795]

[1791] NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Križari", *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 149.
[1792] Isto.
[1793] Vidi više: http://212.92.192.228/
[1794] Vidi: *Katolik*, god. I, br. 1-3, 1930.
[1795] Isto, br. 4 (6. srpnja), 1930., str. 3.

Šibenski *Katolik* krajem srpnja donosi vijest o održavanju križarskog tečaja na otočiću Košljunu pored Krka te potiče Dalmaciju na buđenje križarske aktivnosti, a pogotovo dalmatinsko đaštvo.[1796] Na tom tečaju sudjelovalo je oko 200 đaka iz cijele Hrvatske, a na tečaju je bio i sam biskup Srebrnić.[1797] Proces osnivanja križarskih društava po Dalmaciji, ili, pak, transformacije starih orlovskih u križarska društva započeo je već u travnju, tj, nedugo nakon osnutka VKB-a i VKS-a. Primjerice, iz pisma šibenskog biskupa Milete, upućenog VKB-u dana 19. travnja, doznajemo kako on aktivno podupire križare te spominje kako je već u Šibeniku osnovano križarsko okružje koje je već započelo s radom. (Prema don Anti Radiću, šibensko Križarsko okružje za Šibensku biskupiju službeno je konstituirano 12. rujna 1932. godine.)[1798] Mileta dalje piše kako je dao tiskati pravila križara u dijecezanskom listu te se nada da će ona poslužiti za osnutak novih križarskih društava. Naposljetku, biskup u pismu napominje da je sudjelovao u osnutku Križarskog bratstva i Sestrinstva u Šibeniku.[1799] Marica Stanković isto tako potvrđuje da je odmah nakon osnutka VKS-a, bio pripreman osnutak okružja za križarice u Zagrebu i Šibeniku, što se vrlo brzo i ostvarilo.[1800]

U ljeto 1930. *Katolik* spominje aktivnost križara i križarica u Dalmaciji, posebice u Šibeniku, a valja spomenuti i zapise sa šibenskog sjemeništa koji govore o intenzivnoj aktivnosti.[1801] Nadalje, sam *Katolik* spominje sudjelovanje šibenskih križarica krajem kolovoza na križarskom tečaju u Zagrebu.[1802] Glavna nova funkcija križara, prema krčkom biskupu Srebrniću, bila je rad na duhovnoj obnovi hrvatskog naroda.[1803] Istog je mišljenja bio i hvarski biskup Pušić koji isto tako, kao veliki podupiratelj orlovstva, nastavlja svoju potporu križarstva za koje smatra da duhovno odgaja svoje članove. Govori biskupa Srebrnića i Pušića datiraju iz 1940. godine, ali njihova aktivnost bila je neprekidna od orlovstva pa sve do kraja križarstva,[1804] što nam potvrđuje i sam Mileta iz dopisa svećenstvu s kraja 1939. Osim toga, Mileta je aktivno prisustvovao sastancima ne samo križara, već i križarica koje je posebno pohvalio u njihovu radu na duhovnoj

[1796] Isto, br. 7 (27. srpnja), str. 4.
[1797] Isto.
[1798] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križarsko – okružje Šibenik“, br. 4, 26. rujna 1932.
[1799] B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 187.
[1800] M. STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 64.
[1801] HR-BAŠ-3; Đačko sjemenište Šibenik, 1923.-1954., „Zapisi križara višeg naraštaja sjemenište – Šibenik, 1928-1932.“.
[1802] *Katolik*, god. I, br. 13 (7. rujna), 1930., str. 4.
[1803] B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 189.
[1804] Isto, str. 189-191.

obnovi hrvatskog naroda.[1805] Tako ćemo u nastavku vidjeti daljnji razvoj križarstva u Dalmaciji do sredine 30-ih godina i njegov nastavak orlovstva i vrhunac rada na duhovnoj obnovi hrvatskog naroda. Valja dodati da se križarstvo, s obzirom na to da je ono bilo izravni nastavak orlovstva (bez tjelovježbe), osim na primarni vjerski element, posebno koncentriralo na isticanje svoga hrvatskog identiteta i hrvatske povijesti, time pripadnosti hrvatskom narodu i njegovoj odanosti Svetoj Stolici. U ovom trećem dijelu rada bit će smanjen naglasak na Krkčku biskupiju jer je prema novom ustroju ta biskupija pripala Savskoj banovini.

5. 3. Razvoj križarstva u Dalmaciji do početka 1936. i potpunog preuzimanja Katoličke akcije od strane Alojzija Stepinca

Glavno žarište križarstva u Dalmaciji, kako smo vidjeli u prethodnom poglavlju, bio je upravo grad Šibenik, a pratio ga je i otok Hvar. Glavni poticatelji križarstva u Šibeniku, osim Felicinovića i njegova *Katolika*, bili su šibenski biskup Mileta i svećenik don Ante Radić koji su već imali iza sebe velike uspjehe u organizaciji Krešimirova orlovskog okružja. Felicinovićeva zadaća, među ostalima, bila je i odgoj sjemeništaraca u Šibeniku.[1806] Nadalje, u Šibeniku je djelovalo Okružje Hrvatskog katoličkog narodnog saveza koji je bio apolitička organizacija.[1807] Ono malo informacija što imamo o počecima križarstva u Dalmaciji uglavnom se odnosi na Šibenik. Prva aktivnost križara u Šibeniku datira već u svibnju 1930. godine.[1808] Križari su imali svoj križarski znak te iskaznicu.[1809] Zatim su od 28. studenog do 1. prosinca u Šibeniku održane križarske duhovne vježbe pod vodstvom Petra Perice[1810] koji je, naime, u „orlovskom" razdoblju bio duhovnik Splitskog orlovskog okružja. Dana 21. prosinca u Šibeniku je održana komemoracija Antunu Mahniću u kojoj je sudjelovao veći broj križara i križarica.[1811] Kako vidimo iz manjeg broja izvora, uglavnom se aktivnost križara u Dalmaciji u drugoj polovini 1930. odnosi na Šibenik. Izuzetak je slučaj poput Drvenika kraj Zaostroga koji je već u početku nakon potvrđivanja križarstva od strane vlasti, osnovao svoje križarsko društvo. Naime, iz dopisa tog društva doznajemo kako je Dalmacija od svih hrvatskih regija najviše zaražena protuvjerskim i protucrkvenim duhom. Prema autoru dopisa, takav slučaj osobito je istinit za južni dio Makarskog

[1805] Isto, str. 193-195.
[1806] Vidi više: Rozario ŠUTRIN, „Don Joso Felicinović – odgojitelj mladih", *Zbornik Felicinović*, str. 219-224.
[1807] Vidi: *Katolik*, br. 18, str. 4.
[1808] *Križ*, god. I, br. 5 (svibanj), 1930., str. 104.
[1809] Isto, br. 6 (lipanj), str. 123.
[1810] *Katolik*, br. 26 (7. prosinca), str. 4.
[1811] Isto, br. 29 (25. prosinca), str. 7.

primorja gdje je ugled svećenstva pao, a ljudi su sve manje pohađali crkve. Autor smatra da je najviše zatrovana „omladina" te su se društvene vrijednosti srozale, posebice kada je riječ o „bratskoj ljubavi". Uza sve to, strah od neprijatelja, uključujući i vlasti, bio je jedan od faktora slabom odazivu katoličke mladeži za učlanjivanje u križarska društva.[1812] Prema Marici Stanković, državna vlast nije mogla spriječiti razvoj križarstva, ali je itekako smetala kod osnutka bratstava i sestrinstava. Nadalje, napominje kako je diktatura gledala svaki katolički i hrvatski rad kao antidržavni element. Mnogi članovi križara uhićeni su i odvedeni na ispitivanja te im se zabranjivalo nositi značke.[1813] Sve je to utjecalo na sporiji razvoj križarstva u odnosu na orlovstvo.

Sljedeće godine, tiho se u pozadini polako radi na širenju križarstva, ali ponovno je naglasak na Šibeniku. Valja istaknuti kako je najvjerojatnije i Hvar, tj. Hvarska biskupija, ubrzo nakon osnivanja VKB-a i VKS-a, počela svoju križarsku aktivnost. U sljedećim godinama, iz tiska se jasno vidi da Hvarska biskupija čak i prednjači po broju križarskih društava u biskupiji.[1814] Nažalost, u arhivu Hvarske biskupije nisam pronašao uopće građu što se tiče križarstva, iako je ona uz šibensku bila najaktivnija. Vjerojatno je građa uništena nakon svibnja 1945. dolaskom komunista na vlast zbog straha od progona križara koji su sudjelovali u radu NDH.

U međuvremenu, dogodila se velika promjena gospodarskog stanja, ali i crkvenog zbog agrarne reforme. Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj oduzeti su brojni posjedi. Nadalje, ukinuti su kolonatski odnosi. No, konačna reforma dogodila se tek 6. ožujka 1931.[1815] Proces provođenja reforme trajat će sve do kraja postojanja Kraljevine Jugoslavije. Ipak, ta pitanja odnosila se na više crkvene krugove, dok se na nižima bez prekida radilo na duhovnoj obnovi hrvatskog naroda. Tako su, primjerice, ponovno u ožujku održane duhovne vježbe koje su trajale cijeli tjedan. Iako se u *Katoliku* ne navodi na koga se odnose,[1816] iz zapisa don Ante Radića za pretpostaviti je da se odnose na šibenske križare i križarice. Naime, od ostalih križarskih vijesti iz zapisa Radića doznajemo kako je u Hvarskoj biskupiji osnovano križarsko bratstvo u Vrisniku.[1817] Radić spominje još nekoliko novih društava u Savskoj banovini,[1818] što upućuje na to da se po cijeloj

[1812] *Križ*, god. I, br. 11 i 12, (studeni-prosinac), 1930., str. 206.
[1813] M. STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 80.
[1814] Vidi: *Križ na Jadranu*, god. II, br. 51, str. 2.
[1815] Vidi više: J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 184-191.
[1816] *Križ*, god. II, br. 11 (15. ožujka), 1931., str. 4.
[1817] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križarske vijesti".
[1818] Vidi: Isto.

Hrvatskoj polako osnivaju nova bratstva i sestrinstva, iako su informacije u službenom tisku vrlo oskudne, pogotovo za Dalmaciju. Najjača aktivnost križara bila je u Zagrebu kao središnjici koja je često pozivala križare i križarice iz cijele Hrvatske ako su u mogućnosti da prisustvovaju predavanjima i duhovnim vježbama u Zagrebu.[1819] Među aktivnijim križarskim mjestima u široj šibenskoj okolici bile su dakako Vodice koje se počinju više spominjati povodom proslave Dana katoličke omladine 18. svibnja 1931. godine. Križarskoj omladini u Vodicama pridružili su se i križari i križarice iz Šibenika te su kroz cijeli dan održavane svečanosti, predavanja, glazba itd.[1820] Križarska aktivnost u Vodicama itekako je bila intenzivna, što pouzdano znamo iz zapisa sa sijela iz mjesnog Križarskog bratstva u Vodicama.[1821] Osim Bratstva, u Vodicama su vrlo aktivne bile i križarice koje su, primjerice, pod pokroviteljstvom Okružja HKNS-a Šibenik održale akademiju (glazba, izvedbe, kazalište itd.). Ujedno su sudjelovale i šibenske križarice.[1822] Slično kao u orlovskom razdoblju, Šibensko okružje ponovno se isticalo u križarstvu, ne samo u početnom razdoblju, već i kasnijem sve do 1941. godine. Ljeto 1931. za križarice u Šibeniku tragično je obilježeno smrću križarice Jelke Pavić koja je preminula 13. kolovoza. Na njezinu sprovodu idućeg je dana sudjelovalo par stotina križarica i malih križarica.[1823] Aktivnost šibenskih križarica očituje se i u sudjelovanju na izložbi u Splitu koju je organizirala Marijina kongregacija u listopadu.[1824] Istog mjeseca u Šibeniku održano je godišnje vijeće šibenskog mjesnog križarskog bratstva na kojem je izjavljeno da križarstvo sporo, ali stabilno napreduje u Šibeniku.[1825] Križarice su isto tako na svome sastanku održanom 15. studenog izvijestile o porastu broja svojih članica kroz 1931. godinu.[1826] Uspjeh šibenskih križara i križarica u godini 1931. zajednički je svečano obilježen u prosincu na dan Bezgrešnog začeća BDM. Održani zajednički sastanak predvodio je don Ante Radić.[1827] Nedugo nakon toga događaja, ponovni susret šibenskih križara i križarica dogodio se već 14. prosinca povodom obilježavanja Mahnićeva dana. Održana su razna predavanja od strane

[1819] *Katolik*, god. II, br. 14 (5. travnja), 1931., str. 6.
[1820] Isto, br. 21 (24. svibnja), str. 4.
[1821] Skenirana verzija zapisa sa sijela Mjesnog križarskog bratstva u Vodicama čuva se u Zagrebu u postulaturi bl. Ivana Merza.
[1822] *Katolik*, god. II, br. 24 (11. lipnja), 1931., str. 3-4.
[1823] Isto, 35, str. 4.
[1824] Isto, br. 41 (11. listopada), str. 2.
[1825] Isto, br. 42 (18. listopada), str. 4.
[1826] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Zapisnik III. vijeća Križarskog Sestrinstva u Šibeniku održanog dne 15. XI. 1931."
[1827] *Katolik*, god. II, br. 50 (13. prosinca), str. 3-4.

križara i križarica, ali i sastanak je bio obilježen govorima biskupa Milete i don Ante Radića.[1828] Upravo zbog snažnih lokalnih vođa, Šibenik je imao najuspješniji razvoj u drugom, ali i trećem razdoblju HKP-a.

U međuvremenu na općoj političkoj sceni, kralj je 3. rujna 1931. donio oktroirani ustav, ali se stvari u stvarnosti nisu promijenile. Nastavljeno je provođenje apsolutističke vlasti od strane kralja i parlamenta. Križari se, barem bratstva i sestrinstva, nisu obazirali na političko stanje, te su nastavili svoj rast i razvoj. Taj rast i razvoj bio je u početku spor i težak jer se morao prilagođavati novonastaloj političkoj situaciji. Tu situaciju najbolje je opisao tadašnji predsjednik križara dr. Markulin u svom izvješću namijenjenom Biskupskoj konferenciji 1931. godine. Izvješće glasi:

„Nakon raspusta orlovske organizacije uložene su ogromne energije u obnovu naših omladinskih redova ostvarenjm organizacije novoga tipa, koja bi barem donekle ispunila nastalu prazninu. U vom su radu nastale velike zapreke, koje su Vašoj Preuzvišenosti poznate, a sve one potiču iz istog izvora, iz držanja državne oblasti koja je držeći se principa da sva omladina bude u redovima državne ustanove Sokola pravila zapreke radu ove naše oml. organizacije“.[1829]

S druge strane, za razliku od Šibenika, o križarima u Splitu imamo malo informacija u prvim godinama 30-ih. Jedina obavijest o HKP-u u Splitu početkom 30-ih javlja se kao službena izjava HKNS-a za biskupiju Splitsko-makarsku u kojoj se navodi nedostatak financija za uspješno provođenje Katoličke akcije na području biskupije. Iz tog, razloga nalaže se skupljanje novca u Splitu koji bi išao u svrhu širenja KA-e.[1830] Godine 1931. u Splitu pokrenut je i katolički list *Križ na Jadranu* koji je donosio osnovne vijesti katoličkih zbivanja u Splitu.[1831] U siječnju 1932. list donosi informacije o HKP-u u sklopu KA-e. Tako, primjerice, u Splitu se često odžavaju sjednice katoličkih muževa pod vodstvom oca Petra Grabića, zatim sjednice „Domagoja” i „Danice” te „Pavlinovića“. Ujedno doznajemo o skromnoj aktivnosti križara i njihovu crkvenom sastanku u Splitu.[1832] Isto mjeseca u Šibeniku zabilježene su aktivnosti križarica i malih križara (nižeškolci),[1833] što upućuje na organiziranje mlađih generacija katolika.[1834] Iz katoličkog tiska doznajemo kako je aktivnost križara i križarica, ali i ostalih katoličkih društava poput ženskog

[1828] Isto, br. 51 (17. prosinca), str. 3.
[1829] I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije“, *Zbornik HKP*, str. 532.
[1830] NAS, S-M, 3440/1931.
[1831] *Križ na Jadranu*, god. I, Split, 1931.
[1832] Isto, god. II, br. 4 (21. siječnja), str. 4.
[1833] *Priručnik križarske organizacije*, str. 74.
[1834] *Katolik*, god. III, br. 5 (31. siječnja), 1932., str. 4.

društva „Danice" u Splitu u bliskoj vezi s HKNS-om u Splitu i Šibeniku te djeluju u sklopu šire KA-e. Ujedno, redovito se po raznim mjestima u biskupijama provode duhovne vježbe.[1835] Primjerice, takve vježbe održane su u Murteru u Šibenskoj biskupiji[1836] te Sutivanu na Braču u sklopu Hvarske biskupije.[1837] U Splitu se bilježi intenzivan rad u ženskom katoličkom društvu „Danici". Rad tog društva zasniva se na religiozno-prosvjetnom i socijalno-karitativnom planu.[1838] Zanimljivost u vezi s radom HKP-a jest primjerice omladinsko društvo „Sloga"[1839] na Hvaru koje je ostalo aktivno još iz prvog razdoblja HKP-a.[1840] Redovito 8. svibnja slavio se Dan katoličke omladine gdje su veliku ulogu diljem Hrvatske imali i križari i križarice svih uzrasta. Prilikom tog dana u Splitu su održane „zatvorene" duhovne vježbe pod vodstvom isusovaca na kojemu su sudjelovali i križari. U Šibeniku je posebno održan i vjersko-socijalni tečaj u duhu *Rerum Novarum* te nove socijalne enciklike *Quadragesimo Anno* (15. svibnja 1931.)[1841] na kojem su sudjelovali među ostalima i križari.[1842]

Nadalje, krajem svibnja osnovano je Dijecezansko križarsko okružje na Hvaru. Predsjednikom Okružja postao je Juraj Dulčić koji je djelovao iz grada Hvara,[1843] a ujedno je obnašao glavnu ulogu tijekom razdoblja orlovstva. Zadaća okružja bila je „[...] da promiče, vodi i pohađa križarska udruženja u biskupiji prema odredbama svog poslovnika".[1844] Osim aktivnosti križara, zabilježene su u Dalmaciji i aktivnosti omladinskih društava, tj. onih koja se nisu transformirala u orlovske nakon nastanka HOS-a, pa su tako nakon ukidanja orlovstva nastavila radom. Maloprije spomenutoj „Slozi" na Hvaru možemo dodati omladinsko društvo „Domagoj" u Tučepima koje je osnovano 1922. godine. Svrha društva bio je odgoj u kršćanskom duhu kroz predavanja, zabave, akademije i glazbu. Društvo je nastupalo često u Makarskoj i Imotskom.[1845] Primjer ovog omladinskog društva ukazuje nam da su zasigurno i ostala omladinska društva diljem

[1835] *Katolik*, god. III, br. 1-10, *Križ na Jadranu*, god. II, br. 1-10, 1932.
[1836] Isto, br. 10 (10. ožujka), str. 3.
[1837] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 15, str. 2.
[1838] Isto, br. 13, str. 2.
[1839] Vidi: *Dan*, god. XI, br. 40 (2. listopada), 1913., str. 6.
[1840] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 15, str. 2.
[1841] https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html (pristupljeno 28. studenog 2024.)
[1842] *Katolik*, br. 19 (8. svibnja), str. 4.
[1843] *Križarska Straža*, god. V, br. 2 (veljača), 1934., str. 59.
[1844] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 21, str. 4.
[1845] Isto, br. 23, str. 3.

Dalmacije nastavila svoj rad i razvoj, iako nemamo puno informacija o pojedinim omladinskim društvima koja nisu ukinuta novim državnim zakonom o osnivanju sokolske organizacije.

Ponovno treba istaknuti ulogu dalmatinskih svećenika u razvoju HKP-a. Njihova ključna uloga očituje se već od prve faze HKP-a i osnutka omladinskih društava, pa preko njihove uloge duhovnika u drugoj, ali i u trećoj križarskoj fazi. Tako, primjerice, u Splitu je od 6. do 8. srpnja održan svećenički sastanak za Biskupiju. Na sastanku je sudjelovalo 106 svećenika iz cijele Dalmacije.[1846] Među izlagačima bili su i Bonifacije Perović koji je predavao o socijalnoj temi, te Juraj Dulčić o načelima omladinske organizacije.[1847] Stoga, uočavamo da HKP u Dalmaciji u svojoj trećoj fazi u tridestim godinama nije isključivo orijentiran na križarstvo već i na njegovu drugu granu starih omladinskih društava čiji je temelj, izuzev religijsko-prosvjetnog dijela, bio ustvari socijalni dio, tj. podizanje sloja seljaštva kao najbrojnijeg dalmatinskog dijela stanovništva.

Dan nakon završetka svećeničkog sastanka u Splitu, održan je u Šibeniku veliki tečaj za križarice. Tečaj je bio od velike važnosti prvenstveno zbog imena predavača među kojima su bili don Ante Radić, don Joso Felicinović, predstavnici VKS-a Beluhan i Foretić te Marica Stanković i naposljetku sam biskup Mileta.[1848] Brojna predavanja koja su se održala, dodatno su samo ojačala križarsko sestrinstvo u Šibeniku koji je bio najjači predstavnik križarica u Dalmaciji. Valja dodati kako se don Ante Radić nakon uspješne organizacije orlovstva u Šibeniku tijekom 20-ih godina, u naredmom desetljeću više okrenuo organizaciji ženskih sekcija, tj. križarica. Primjerice, na maloprije spomenutom svećeničkom sastanku u Splitu sudjelovao je i Radić kao predavač s temom „Organizacija ženske omladine".[1849] On je ujedno bio duhovnik križarica u Šibeniku.[1850]

Slično kao i Radić, na zalaganju za sudjelovanje žena u HKP-u posebno se zalagao don Joso Felicinović. On se tijekom svog boravka u Šibeniku između 1929. i 1936. posebno istakao u radu na ženskom dijelu HKP-a, tj. križaricama.[1851] Naime, on se već 1917. u svojoj knjizi *Naš feminizam* zalagao za veća prava žena i njihovo sudjelovanje u socijalno-karitativnoj i civilno-političkoj sferi života. Naime, Felicinović je smatrao da je jedan od ključeva uspjeha HKP-a upravo

[1846] Isto, br. 29, str. 3.
[1847] *Katolik*, god. III, br. 25 (19. lipnja), 1932., str. 2; *Križ na Jadranu*, god. II, br. 24, 1932., str. 2.
[1848] *Katolik*, br. 29 (24. srpnja), str. 4.
[1849] Vidi: *Križ na Jadranu*, god. II, br. 24, str. 2.
[1850] *Katolik*, god. III, br. 36 (30. listopada), str. 4.
[1851] Ante SKRAČIĆ, „Djelovanje don Josipa Felicinovića u Šibeniku (1929.-1936.)", u: Miroslav GRANIĆ (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 43.

sudjelovanje žena. Žene je vidio kao bitan faktor u obitelji, ali i u kulturi i obrazovanju. Djelovanje u svim tim dimenzijama doprinijelo bi i samome razvoju društva. Felicinović je bio pobornik za pravo glasa žena u političkom životu. Stoga, uloga žene ne bi smjela biti pasivna, već aktivna u svim slojevima i sferama društva. Za Felicinovića, snažna organizacija katoličkih žena bila bi jamac u obrani katoličke vjere i hrvatske kulture. Naposljetku valja naglasiti kako je Felicinovićevo poimanje „feminizma" u katoličkom duhu, a ne tzv. „liberalnom" koji prema njemu vodi u bezvjerje i nemoral.[1852] Osim navedenog, Felicinović se u Šibeniku intenzivno bavio i socijalnim pitanjima, ali i izdavanjem knjiga poput *Priručnika za male križare*. Kao što je već ranije rečeno u tekstu, skupa s Franom Grgićem izdao je i knjigu *Naš put* u kojoj govori temeljitije o križarskoj organizaciji. Valja ponoviti kako je za vrijeme svog boravka u Šibeniku bio i urednikom lista *Katolik*. Naposljetku valja dodati kako je, kao i Radić, Felicinović obilazio križarske organizacije u Šibenskoj biskupiji, uključujući i Vodice koje su razvile intenzivan križarski život među katoličkom mladeži.[1853]

Upravo zbog gore navedenoga, ne smije se zanemariti „Ženski katolički pokret" koji je u teoriji prvotno započeo tijekom prve faze HKP-a,[1854] a tek pojavom orlovstva značajno se počeo razvijati i svoj vrhunac doživio tijekom križarstva.

Uz križarsku aktivnost, djelovali su i domagojci u Dalmaciji u ljeto 1932. godine. Naime, domagojci su nakon uvođenja diktature nastavili svoje djelovanje na katoličkom polju pod imenom „Apostolat sv. Ćirila i Metoda". Kao i križari, bili su crkvena, vjerska i prosvjetna organizacija. Nadalje, vezali su se bliže KA-i. Pokušali su se ponovno predstaviti kao jedini istinski nasljednici Mahnićevih ideja, prvotno tako što su pokrenuli katolički dnevnik *Hrvatska straža*. Zanimljivo je kako su u prvom broju proklamirali da će se boriti za hrvatski narod. Očito je bilo da je sama ideja jugoslavenstva potpuno splasnula, dok su s druge strane nastavili službeno promicati pokušaj ostvarenja ćirilmetodske unije. Dakako, ne smijemo zaboraviti da je đački list *Luč* itekako još bio pod „domagojskim" utjecajem. Tenzije s križarima (bivšim orlovima) znatno su oslabjele, iako je

[1852] Erma IVOŠ, „Žensko pitanje u djelu don Jose Felicinovića", u: Miroslav GRANIĆ (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 163.-174.
[1853] A. SKRAČIĆ, „Djelovanje don Josipa Felicinovića u Šibeniku (1929.-1936.)", str. 49; Vidi: Zapisi sa sijela Mjesnog Križarskog Bratstva u Vodicama koje se čuva u Zagrebu u postulaturi bl. Ivana Merza.
[1854] Vidi: Rebeka ANIĆ, „Ženski katolički pokret od 1907. do 1925. godine.", *Zbornik HKP*, str. 331-346.

ponekad bilo „podbadanja".[1855] Zanimljivost je kako je utjecaj "Domagoja" u Dalmaciji osim Splita, bio snažan u hvarskoj biskupiji gdje je istodobno bilo snažno prvotno orlovstvo, a zatim križarstvo pod utjecajem biskupa Pušića. Primjerice, domagojci su već 1931. održali đački tečaj u Bolu na Braču dok je istovremeno ženski tečaj održan u Jelsi na Hvaru.[1856] Isto tako, u ljeto 1932. domagojci su sudjelovali na Dijecezanskom euharistijskom kongresu na Hvaru od 15. do 17 srpnja. Predavanja su održali Petar Grgec i Velimir Deželić mlađi koji je govorio o Papinoj enciklici *Quadragesimo anno*. Kongres je održan u duhu KA-e, a sudjelovali su i predstavnici iz Šibenika i Splita.[1857] No, mora se istaknuti kako su domagojci bili manje zastupljeni naspram masovnijem pokretu križarstva, kao što je bilo i u prethodnom razdoblju HKP-a.

5. 3. 1. Konkordat

Nakratko valja se osvrnuti na pokušaje sklapanja konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije. No, prvotno, Katolička crkva u Hrvatskoj prvog kolovoza doživjela je veliku promjenu. Naime, papa Pio XI. Bulom je preuredio Zadarsku nadbiskupiju te ukinuo zadarsku metropoliju (23. kolovoza).[1858] Zadarskoj nadbiskupiji pripali su Cres, Lošinj i Lastovo. Dalmatinski biskupi prestali su biti sufragani zadarskom nadbiskupu. Dio Zadarske nadbiskupije koji se nalazio u Jugoslaviji, pripao je u potpunosti šibenskom biskupu.[1859] Papa se odlučio na ovaj korak zbog sklapanja konkordata s Kraljevinom Italijom, ali i zbog neriješenih odnosa s Jugoslavijom. Svi dalmatinski biskupi nakon konkordata Pape i Italije odgovarali su izravno Svetoj Stolici umjesto zadarskom nadbiskupu.[1860]

Problem sklapanja konkordata između Svete Stolice i Kraljevine SHS/Jugoslavije trajao je od početka Kraljevine SHS pa sve do samog kraja Kraljevine Jugoslavije. U novoj državi, katolici i Katolička crkva u Hrvatskoj našli su se pod pritiskom Srpske pravoslavne crkve. SPC, s obzirom na to da je bila vezana usko za državu i srpske vlasti u Beogradu, radila je na smanjenju utjecaja i prava Katoličke crkve u novoj državi. Nadbiskup Bauer već je 1919. poslao nacrt sporazuma sa Svetom Stolicom vlastima u Beogradu, ali je kardinal Gasparri napao nadbiskupa Bauera govoreći kako samo Sveta Stolica može sklopiti takav sporazum te da se čeka inicijativa iz Beograda. No,

[1855] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 154-158.
[1856] Isto, str. 158.
[1857] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 28, 1932., str. 3.
[1858] Isto, br. 41, str. 3.
[1859] *Katolik*, god. III, br. 33 (18. rujna), 1932., str. 1.
[1860] Isto.

vlasti u Beogradu takvu su inicijativu odgađale zbog snažnog utjecaja SPC-a. Prvi pokušaj sklapanja konkordata propao je 1925. zbog incidenta o određivanju statusa Zavoda sv. Jeronima u Rimu.[1861] Drugi pokušaj bio je nakon uvođenja diktature te je napravljen nacrt ugovora koji je 1935. prihvatila jugoslavenska vlada. No, vrh SPC-a na zasjedanju Arhijerejskog sabora 26. studenoga 1936. poslao je poruku vlastima da se takav konkordat ne smije ozakoniti jer je štetio interesima SPC-a na način da je time Katolička crkva dobivala poseban status među religijskim zajednicama. Glavni razlog primjedbi SPC-a bio je taj što bi bio narušen povlašten status SPC-a u narodu i državi. Srpski patrijarh Varnava posebno je bio žestok prema katolicima te je pozivao na sukob s njima. Usprkos snažnom otporu SPC-a, konkordat je odobren 23. srpnja 1937., ali ga Vlada nikada nije proslijedila senatu na ratifikaciju. Ovaj čin bio je presudan u odnosima Katoličke i Pravoslavne crkve u Kraljevini Jugoslaviji jer je javnosti postalo očigledno da država nije zajednica jednakopravnih naroda.[1862]

Sukob Katoličke i Pravoslavne crkve u Dalmaciji, ali i u ostatku Hrvatske, obilježen je nacionalnom integracijom na vjerskim osnovama. Naime, snaga hrvatskog identiteta direktno je crpila energiju iz svog rimokatoličkog aspekta, dok je s druge strane srpski identitet crpio snagu iz SPC-a, tj. SPC se identificirao sa srpskim identitetom. Takav pristup doveo je do stanja da su svi pravoslavci na području Kraljevine SHS, potom Kraljevine Jugoslavije, prisilno identificirani kao Srbi, iako neki od njih nisu zasigurno bili etnički Srbi. Upravo je jedna vrsta „nepoznavanja" SPC-a od strane Katoličke crkve u Hrvatskoj, dovela do olakog stupanja u novu multietničku i multikulturnu zajednicu u nadi mira i suradnje između Hrvata i Srba. S druge strane, glavni cilj SPC-a bio je širenje srpskih nacionalnih interesa. Katolička crkva u Hrvatskoj pratila je hrvatski državnopravni kontinutet u kojem je i sama bila sudionik kroz stoljeća hrvatske povijesti. Upravo iz snažnog, a time i odlučujućeg katoličkog faktora u hrvatskom narodu, zadržan je katolički identitet do dan-danas, posebice u Dalmaciji. Obje Crkve, (hrvatska) katolička i (srpska) pravoslavna usko su vezane za narod, a time i kulturu, što je u konačnici dovelo do nemogućnosti uspostavljanja bilo kakvog diskursa o mirnoj suradnji dviju Crkava, jer svaka od njih imala je svoj plan za drugu. Katolička crkva namjeravala je ostvariti ćirilmetodsku ideju i približiti pravoslavce Rimu, a SPC je pokušao sve narode na području Jugoslavije postupno prevesti na pravoslavlje te

[1861] Vidi više: Stjepan RAZUM, „Zavod svetog Jeronima između 1915. i 1928. – Političko-pravne dvojbe", u: BOGDAN, Jure (ur.), *Papinski hrvatski Zavod svetog Jeronima (1901 – 2001): Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog Zavoda svetoga Jeronima*, Rim, 2001., str. 126-334.
[1862] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 193-199.

ih proglasiti Srbima. U takvoj atmosferi, posljedično tomu našla se i Dalmacija. Otpor utjecaju SPC-a u Dalmaciji odigrali su u prvom redu Katolička crkva, katolički tisak, ali i sam narod koji je većinski katolički usmjeren. Treba dodati da, za razliku od sjeverne Hrvatske, Dalmacija je, posebice njezino seljaštvo, bila pod jačim utjecajem pravaških ideja koje su vukle korijene iz 19. stoljeća. Otpor SPC-a manje se osjetio u gradskim sredinama jer su obrazovaniji, posebice hrvatski studenti koji su se vratili sa stranih sveučilišta, bili pod utjecajem ideja slavenske uzajamnosti. Tako se u Dalmaciji javlja jedna vrsta dihotomije između grada i sela, gdje je gradsko stanovništvo više zaneseno idejom jugoslavenstva, a seosko zadržava svoje običaje te hrvatski i katolički identitet.

Iako su nade Katoličke crkve u približavanju pravoslavaca Rimu bile uistinu velike ulaskom u novu državnu zajednicu, brzo se pokazalo da je taj cilj nemoguće ostvariti te da se u biti treba obraniti od SPC-a i širenja njegova utjecaja na hrvatski povijesni teritorij. Iako se danas jasno vidi kako je nova zajednica bila odmah u početku osuđena na propast, valja uzeti u obzir duh tog vremena i neizvjesnost nakon sloma Habsburške Monarhije i straha u Dalmaciji od talijanskog utjecaja. Ono što se tada činio kao logičan potez, iz današnje je perspektive skroz drugačija stvar. No, međuratno razdoblje u Dalmaciji jasno je pokazalo da je riječ o sukobu katolicizma i pravoslavlja, ustvari sraza „[...] dviju kultura, dvaju mentaliteta, dviju nacionalnih grupa [...]"[1863] čije su razlike toliko velike da ih je bilo nemoguće premostiti.

5. 3. 2. Jačanje križarstva u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji u školskoj godini 1932./33

Nova školska godina za HKP otvorena je održavanjem križarskog đačkog tečaja u Šibeniku na kojem je sudjelovao i sam Protulipac koji je održao predavanje o suvremenoj krizi modernog čovjeka. Među ostalim predavanjima, istakle su se teme: Križarski pokret i đak, socijalni odgoj, socijalno pitanje, duhovni život katoličkog đaka itd.[1864] Iz navednih tema vidimo kako je „duhovni život" postao neizostavna tema na predavanjima uz prosvjetu i socijalno pitanje. Ono što je u teoriji počelo u prvoj fazi HKP-a, a počelo se ostvarivati u orlovstvu, sada u križarskome pokretu postaje svakodnevica. „Duhovnost" više nije samo mrtvo slovo na papiru ili, pak, nije ga prakticirala samo nekolicina, kao, primjerice, bl. Ivan Merz u drugoj fazi HKP-a koji je najbolji primjer duhovnosti i svakodnevnog katoličkog življenja – „duhovnost" postaje temelj i svakodnevni život svakog

[1863] A. JAKIR, *Dalmacija u međuratnom razdoblju*, str. 43.
[1864] *Katolik*, god. III, br. 33 (18. rujna), 1932., str. 2.

križara i križarice svih uzrasta. Naravno, ne smijemo zanemariti isticanje i rad na duhovnosti u fazi orlovstva gdje je svećenik, kao i u križarstvu, odigrao značajnu ulogu kao duhovni vođa, no, ipak križarstvo, oslobođeno od miješanja politike, svađa sa Senioratom i „Domagojem" te problemima s vlastima, sada slobodno djeluje u sklopu Crkve. Tzv. katolički „radikalizam" dosegnuo je svoj vrhunac upravo u trećoj fazi HKP-a. Prema Josipu Vrbaneku, suosnivaču križarstva i duhovnom vođi,[1865] križarstvo je bilo „(...) najidealniji pokret mladeži, što ga je Hrvatski narod ikada imao".[1866]

Usporedno s križarstvom, djelovala je KA koja je u Dalmaciji nastavila jačati početkom nove školske godine. Naime, 30. rujna započela je nova „radna godina" u Splitu za Katoličku akciju. Jedan od duhovnika na sastanku u Splitu s kraja rujna, smatrao je da je KA nikad potrebnija zbog stanja u svijetu. Nisu bili problem jedino „liberalizam", ateizam, socijalni i moralni problemi, već i samo političko stanje s kojim se kršćanski svijet suočava, posebno se referirajući na ateizam Mussolinija i Hitlera koji, prema govorniku, promoviraju poganstvo.[1867] Autor zaključuje kako katolici moraju odgovoriti neprijateljima vjerom, molitvom, požrtvovnošću, tiskom i razdiobom rada među sobom.[1868] Tako za Katoličku crkvu na području Hrvatske i njezine vjernike, nije samo bio problem vlasti, tj. beogradski režim i SPC, već i s druge strane, sve više rastući ateizam na „zapadu" i sve jači protivnici općenito Katoličke crkve. Redovito se obilježavao i dan Katoličke akcije 30. listopada na blagdan Krista Kralja (zadnja nedjelja listopada). Posebno je taj dan obilježen u Šibeniku.[1869] Velik broj sudionika proslave činili su križari i križarice te žensko katoličko društvo „Zora". Dvanaest dana poslije održano je slavlje u crkvi sv. Lovre prilikom blagoslava kipa sv. Paškala. Zapaženu ulogu odigrali su križari održavanjem predavanja o važnosti KA-e te su čak održane gimnastičke vježbe malih križara.[1870] Naime, križari i križarice isto tako promicali su Katoličku akciju, iako formalno nisu bili u nju učlanjeni. Osim toga, samo prijašnje orlovstvo i Merz bili su najveći pobornici KA-e, te su se sami stavili na njenzia načela, a križarstvo je ista ta načela u praksi promicala.

[1865] O Josipu Vrbaneku vidi u: B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, str. 64-65.
[1866] J. VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, str. 158.
[1867] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 41, str. 2.
[1868] Isto, br. 43, str. 2.
[1869] Vidi: *Katolik*, god. III, br. 36 (30. listopada), str. 4.
[1870] Isto, br. 37 (13. studenog), str. 4.

Nova školska godina značila je i nove aktivnosti za križare u Dalmaciji. Prvotno je potvrđen rad u Šibenskoj biskupiji kada je dana 12. rujna, kako je već prethodno rečeno, službeno konstituirano u Šibeniku Križarsko okružje za Šibensku biskupiju i apostolsku administraciji, čiji je cilj bio osnutak što većeg broja križarskih društava na području te biskupije.[1871] Iako su brojkama prednjačili križari, ni same križarice nisu puno zaostajale u svome radu. Primjerice, u listopadu je održan poseban sastanak vodstva Križarskog sestrinstva u Šibeniku na kojem je sudjelovao i Ante Radić kao duhovni starješina. Na sastanku je, nakon pozdrava, bila riječ o duhovnosti, podjeli dužnosti, nacrtu rada i ostalim prijedlozima.[1872] Među pojedinostima razgovora možemo istaknuti proslavu Majčinog dana, Dana sv. Ivane Arške," proslavu papinog dana itd. U izvještaju je napisano kako se kroz godinu 1932. održalo 41 sijelo, 47 radnji, 26 deklamacija, Radić je održao 24 predavanja, a Felicinović jedno itd. Sestrinstvo je brojilo 89 članova (40 redovitih, 7 gostiju, 22 starješice, 20 potpornih).[1873] Ovi izvještaji daju nam uvid u aktivnosti i intenzitet rada. Valja naglasiti kako je riječ o vodstvu Križarskog sestrinstva u Šibeniku, a ne ostalih križarica, viših i nižih.

Osim Šibenika, križarska se aktivnost u Dalmaciji osobito isticala u Hvarskoj biskupiji koja je nazvana u tadašnjem tisku „križarskom"[1874] zbog najvećeg broja križarskih društava u Dalmaciji, čak većim od Šibenske biskupije. Kada je riječ o križarstvu u hvarskoj biskupiji, treba imati na umu da su se u sastavu biskupije nalazili otoci Vis i Brač. Upravo je nakon Hvara na Braču nicao veći broj križarskih društava. Primjerice, 23. listopada u Nerežišćima svečano je primljeno u križarsko bratstvo 16 novih križara pod vodstvom duhovnika don Jakova Lušića.[1875] Posebne zasluge razvoju križarstva u Hvarskoj biskupiji treba pripisati hvarskom biskupu Pušiću koji se istakao kao „križarski" biskup.[1876] On je, kako smo vidjeli u prethodnom razdoblju, došavši na čelo Hvarske biskupije, snažno podupirao orlovstvo te je nastavio isto u križarskom razdoblju. U Hvarskoj biskupiji dominirala su križarska bratstva, najstarije je bilo u Milni na Braču koje je ujedno imalo najveći broj članova, a osnivač tog bratstva bio je velečasni don Ante Marušić. Milna

[1871] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, Ante RADIĆ, „Križarsko – Okružje Šibenik", br. 4/32, 26. rujna 1932.
[1872] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križarsko sestrinstvo u Šibeniku", 19. listopada 1932.
[1873] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Zapisnik IV. vijeća Križarskog sestrinstva u Šibeniku održanog dne 2/10 1932 u šest 6 sati u prostorijama kat. doma".
[1874] *Križ na Jadranu*, god. III, br. 1 (1.siječnja), str. 1.
[1875] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 45, str. 2.
[1876] *Križ na Jadranu*, god. III, br. 1 (1.siječnja), str. 1.

je bila najbrojnija po križarskim članovima u Biskupiji, a imala je križare, male križare i „starješine križare". Osim Milne, djelovali su križari i križarice u Postirima, zatim male križarice u Supetru, Bobovišćima i Selcima te križari u Nerežišćima, Dračevici i Povljima. Osim navedenih, križarska brastva u nastajanju na Braču bila su u Donjem Humcu i Dolu. Stoga, nije samo Hvar bio uspješan u križarstvu, već i otok Brač. Na Hvaru su postojali krajem 1932. križarsko bratstvo u Hvaru (grad), mali križari i križarice u Hvaru, Dolu, Grablju, Brusju, Sv. Nedjelji i križarice u Vrboskoj. Naposljetku je i na Visu započelo stvaranje križarskog društva. Kao što je ranije rečeno, najveće zasluge što je križarski pokret u Hvarskoj biskupiji uhvatio duboko korijenje pripadaju biskupu Pušiću te predsjedniku hvarskog križarskog okružja don Juri Dulčiću.[1877] Nadalje, što se tiče križarstva, krajem listopada održan je trodnevni tečaj za križare na Hvaru, a među predavačima istaknuli su se Jure Dulčić i F. Ž. Donadini te dr. Drago Cerovac[1878] koji je bio izaslanik VKB-a iz Zagreba.[1879] U tri dana tečaja održano je jedanaest predavanja s temama o križarskoj ideji, prilikama u Biskupiji, radu katoličke i križarske omladine itd.[1880]

Istog mjeseca dogodio se zanimljiv događaj u Dubrovniku iz kojega se može iščitati stanje katoličkog raspoloženja u Dalmaciji u tadašnjoj Kraljevini Jugoslaviji. Naime, 24. listopada 1932., srpski partijarh Varnava posjetio je Dubrovnik. No, prije njegova dolaska, u Dubrovniku je u tajnosti izdan i umnožen letak namijenjen svim katolicima objašnjavajući im tko je ustvari Varnava te je svima preporučeno da izbjegnu bilo kakav doček te kada prođe Stradunom da izgleda da je sporovod, a ne proslava. Na kraju su patrijarha dočekale srpska manjina u Dubrovniku i pripadnici Sokola, a sam Varnava već je poslijepodne napustio Dubrovnik.[1881] Ovakvo raspoloženje u Dubrovniku dovoljno nam govori o mišljenju tadašnjeg hrvatskog katoličkog stanovništva o Kraljevini Jugoslaviji i samom SPC-u. Prisjetimo se samo prvih godina Kraljevstva SHS u kojem su oduševljeno pozdravljali kralja i gajili nadu u jedinstvenu državu pod imenom „Jugoslavija" i jedinstvenim narodom „Jugoslavena". No, sada kada je kralj promijenio ime države u Kraljevinu Jugoslaviju, više skoro da nema nikoga diljem Dalmacije tko vjeruje u opstanak takve države, a kamoli u ideju „jugoslavenstva", barem od strane hrvatskog katoličkog puka. Spremnost da se

[1877] Isto.
[1878] O Dragi Cerovcu vidi u: Z. MATIJEVIĆ, „Životopisi", u: *Zbornik HKP*, str. 800-801.
[1879] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 46, str. 4.
[1880] D. J. D., „Križari i križarski sastanak u Hvaru", *List biskupije Splitsko-makarske*, god. LIV, br. 11 (studeni), 1932, str. 14.
[1881] S. SLIŠKOVIĆ, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac' i Hrvatski katolički pokret", *Zbornik HKP*, str. 553.

prihvati bilo kakva jedinstvena jugoslavenska nacija od hrvatskog naroda, postala je stvar prošlosti, a sam hrvatski identitet, kojega su se mnogi htjeli odreći u korist jugoslavenske ideje, postao je jedini način za opstanak te obranu naroda i vjere od opasnosti iz Beograda, koja ne uključuje samo kralja i parlament, već i SPC.

Kraj 1932. godine obilježen je u križarstvu održavanjem velikog vijeća VKB-a u Zagrebu dana 4. prosinca. Prema izvještaju s tog sastanka, na području Hrvatske postojalo je 110 križarskih društava sa 5000 članova te 50 organizacija malih križara sa 1200 članova. Najveći broj društava brojila je Zagrebačka nadbiskupija sa 55 društava, a druga po redu, zanimljivo, bila je Hvarska biskupija sa 11 društava na čelu s biskupom Pušićem koji je često nazivan i „križarskim" biskupom. Nakon hvarske, slijedile su sarajevska i šibenska. Kroz prošlu godinu, prema izvještaju, održana su 33 tečaja, 1200 sastanaka i 2000 predavanja. Nadalje, postojalo je u ukupnom broju društava 50 knjižnica sa 10.000 knjiga. Zatim, 20 križarskih društava likvidirano je zbog neaktivnosti, a za vođu VKB-a izabran je Protulipac, za zamjenika Avelin Čepulić te duhovnika Milan Beluhan. Na kraju sastanka odlučeno je da će se od godine 1933. Dan katoličke mladeži slaviti 8. rujna umjesto dotadašnjeg 8. svibnja.[1882]

Iz navednog izvještaja opaža se prvotno veliki pad u odnosu na staru slavu orlovstva. No, takav slučaj bio je i očekivan s obzirom na političko stanje u državi i strah od progona. No, ipak, vidljivo je kako se dio bivših orlova proglasio odmah križarima, a novoosnovanim društvima pristupali su i novi članovi.[1883] Za razliku od prošlog razdoblja gdje je omjer snaga orlova u Dalmaciji naspram sjeverne Hrvatske bio vrlo sličan, sada uočavamo kako je upravo u sjevernoj Hrvatskoj križarstvo bilo puno dominantnije. Sličnost za Dalmaciju u usporedbi orlovstva i križarstva zapažamo upravo u onim biskupijama koje su se najviše odlikovale brojem članova i radom, a to su bile šibenska pa hvarska. No, krajem 1932., Hvarska bilježi nešto veći broj križarskih društava od Šibenske biskupije. Tom broju najviše treba zahvaliti zalaganjem biskupa Pušića i don Jure Dulčića na Hvaru te biskupu Mileti, don Anti Radiću i Josi Felicinoviću u Šibeniku. Kada se prisjetimo prvog razdoblja HKP-a, Dalmacija je bilježila najintenzivniji rad u HKP-u upravo zahvaljajući vođama Butkoviću i Alfireviću kao vrsnim organizatorima. Stoga, razvoj HKP-a uvelike je ovisio o broju sposobnih katoličkih radnika voljnih dati sve od sebe za

[1882] *Križ na Jadranu*, god. II, br. 51, str. 2
[1883] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 1116; J. VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, str. 158.

razvoj HKP-a. No, sada je Zagreb brojio najsposobnije vođe u Protulipcu, Ćepuliću, Beluhanu itd. Stoga, intenzitet je bio najveći u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Valja naglasiti, iako je Protulipac skupa s velikom ličnosti dr. Ivanom Merzom djelovao u Zagrebu, ne smiju se zaboraviti njihove „borbe" s tadašnjim vodećim ljudima HKP-a koji su djelovali u Senioratu koji se postavljao kao sila vodilja. Stoga, druga faza HKP-a podjednako se dobro razvijala u sjevernoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Dalmacija, udaljena od središnjice Zagreba tijekom drugog razdoblja HKP-a, nije se previše zamarala sa sukobima Lige i HOS-a, pa čak ni njihovi predstavnici u Dalmaciji, osim nekih manjih okršaja preko tiska. Ipak, sada treća faza HKP-a u Dalmaciji uspijeva upravo u biskupijama koje su najaktvnije sudjelovale u orlovstvu, dok Splitsko-makarska i Dubrovačka kaskaju za Šibenskom i Hvarskom, dok Krčka biskupija više nije u administrativnom sastavu Dalmacije. Zanimljivo je spomenuti kako su upravo Splitsko-makarska i Dubrovačka biskupija bile pod znatnim utjecajem domagojaca, pogotovo u gradovima, što se isto može protumačiti sporijim razvojem križarstva u navedenim biskupijama.

Početak nove 1933. godine potvrdio je uspjehe razvoja križarica u Šibeniku osnivanjem sekcije koja se bavila podizanjem ugleda svećeničkog staleža.[1884] Već u veljači organiziran je dvodnevni tečaj za križarice u Šibeniku koji se održao 25. i 26. veljače s osam predavanja uključujući i ono za male križarice. Poziv su dobile sve križarice Šibenskog okružja.[1885] U arhivskoj građi don Ante Radića koja se tiče križarstva, uglavnom nailazimo na dokumente vezane za križarice koje je sam vodio, dok je s druge strane puno manje građe o samim križarima u Šibenskoj biskupiji.

Nova godina 1933. počela je u duhu govora protiv sokolstva te Saveza komunista Jugoslavije. Izdana je čak i biskupska okružnica o sokolstvu koja upozorava i objašnjava opasnost sokolstva po katolike.[1886] Ujedno, naznačeno je kako SKJ podupire rad sokola, a sama komunistička ideologija bila je daleko najveća opasnost za Katoličku crkvu i vjeru.[1887] Kao što smo vidjeli u prošlom razdoblju, orlovstvo je djelovalo kao protuteža sokolstvu, ali i samome SKJ i njegovim članovima, što se posebice iskazalo kroz 1925. godinu kada se slavila tisućgodišnjica Hrvatskog Kraljevstva na kojoj se orlovstvo otvoreno stavilo na hrvatsku stranu, tj. isticalo

[1884] *Katolik*, god. IV, br. 1 (8. siječnja), 1933., str. 3.
[1885] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2., br. 68, 4. veljače 1933.
[1886] Vidi više: I. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije", *Zbornik HKP*, str. 533.
[1887] *Katolik*, god. IV, br. 3 (12. veljače), str. 3-6.

otvoreno svoj katolički i hrvatski identitet. Stoga, križarstvo kao izravni nasljednik orlovstva, nastavilo je na istoj liniji te ujedno ideološki djelovalo protiv jugosokola i SKJ. Najveće zasluge u borbi protiv ideja sokola i SKJ imalo je upravo hrvatsko svećenstvo čiji se patriotizam pokazao kroz 19. i prvu polovinu 20. stoljeća.[1888] U ožujku 1933. preminuo je don Ivo Prodan, a šibenski *Katolik* njemu je u čast posvetio poseban članak za sve njegove zasluge na radu za hrvatski katolički narod. Posebno je naglašeno kako je Prodana najviše „ubilo" to što je Rapalskim sporazumom Zadar, gdje je proveo većinu svog života, završio u talijanskim rukama. Kao što smo vidjeli u prvom razdoblju HKP-a, dalmatinsko svećenstvo bilo je najzaslužnije za širenje hrvatske ideje među pukom od druge polovine 19. stoljeća. Upravo je rad pravaša od kojih je bilo i mnogo svećenstva, poput primjerice „Alfirevićeva" kruga, uvelike doprinio učvršćivanju hrvatske ideje među dalmatinskim društvom.

Ono što se svećenstvo borilo za hrvatsku i katoličku ideju, 30-ih su to na sebe preuzeli križari i križarice, naravno pod vodstvom svećenstva i u okrilju Crkve. Ono što se najviše izdvajalo kod križarstva bila je duhovnost koja više nije prakticirana samo među pojedincima, već se širila među masama. Primjerice u svibnju, šibenske križarice i male križarice dobile su poziv iz središnjice VKS-a da prisustvuju tečaju u Zagrebu, a zatim na duhovnim vježbama. VKS i VKB iz Zagreba redovito su održavali kontakte s križarskim okružjima i davali najnovije informacije o tečajevima, vježbama, financiranju i slično.[1889] Za križarstvo važno je napomenuti da je bilo staleški organizirano, iako ne u klasičnom „povijesnom" smislu, već da je ustrojeno odozgo prema dolje. Vođe pokreta bili su VKB i VKS, zatim ispod njih su bila križarska okružja, pa križarska bratstva i sestrinstva, pa mali križari i križarice. Stoga, postojala je tzv. centralizacija, no staleži su više bili kao dobne skupine, ali i instance organizacija gdje su na vrhu VKB i VKS. Ujedno, tzv. mješovite uloge bile su zabranjene poslovnikom, tj. križari i križarice nisu se smjeli „miješati" u smislu zajedničkog rada, priredbi, nastupa i slično. Križarska bratstva i sestrinstva bila su strogo odvojena po radu i fukncioniranju.[1890]

U godini 1933., nije samo djelovalo križarstvo, već i „domagojsko" đaštvo koje je u Dalmaciji kraj Korčule na otočiću Badiji sredinom godine održalo tečaj. Naime, domagojsko katoličko đaštvo djelovalo je u sklopu „Podmlatka Apostolata sv. Ćirila i Metoda". Na tečaju su

[1888] Isto, str. 4., br. 5 (12. 12. ožujka), str. 2.
[1889] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, br. 241, svibnja 1933; br. 60, 24. srpnja 1933.
[1890] Vidi: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, br. 59, Šibenik, 4. kolovoza 1933.

sudjelovali đaci iz Zagreba, Splita i Dubrovnika. Predavanja su, među ostalima, održali don Niko Matulić i Petar Grgec, poznati članovi Seniorata u prošlom razdoblju HKP-a.[1891] Na tom tečaju pokrenuta je mjesečna publikacija „(...) za svoju socijalnu formaciju".[1892] Iz te formacije uskoro je nastala Moderna socijalna knjižnica (MOSK). Funkcija MOSK-a bila je pretresanje svih tadašnjih socijalnih pitanja u društvu koja su uključivala kapitalizam, marksizam, komunizam i masonstvo, tj. svih onih protukatoličkih sila.[1893] Nadalje, đački pokret u Splitu i okolici pojačao se dolaskom Bonifacija Perovića u Split krajem 1932., a njegov boravak u Splitu trajao je do 1935. godine. U tom periodu, Perović je radio sa srednjoškolskom splitskom mladeži, radničkom mladeži te u Kaštelima sa seljačkom mladeži. Ujedno, Perović je preuzeo duhovne aktivnosti nad srednjoškolskom organizacijom učenica.[1894]

Vezano još za Split, tj. Splitsko-makarsku biskupiju, nužno je istaknuti problem križarske organizacije u toj biskupiji. Naime, Antun Pilepić, domagojac poznat po kritici orlova, ali i organizacije kojoj je pripadao, ističe kako su križari već 1930. pokušali dobiti dozvolu od Bonefačića za potvrđivanje pravila križara, ali navodno da su mu neke stvari skrivali, vjerojatno zbog toga što nisu u njega imali povjerenja s obzirom na to da je bio domagojac. Pilepić ističe kako je biskup izgubio povjerenje prema vodstvu križara".[1895] No, ipak, 1933. godine Bonefačić je dao križarima dozvolu za rad uz poneke preinake u pravilima kako bi dao veću kompetenciju okružju. No, vodstvo VKB-a nije priznalo takva pravila, smatrajući da se kose s pravilima VKB-a te bi to okružje bilo potpuno drugačije u svome radu. Stoga, VKB nije priznavao križarska bratstva u tom okružju, a time realno ni samo okružje, iako je Donadini nastavio svoj križarski rad u toj biskupiji. Prema Pilepiću, VKB nije slao značke i iskaznice za Splitsko-makarsku biskupiju križarima u početku, ali je kasnije ipak imao odnose s Križarskim „okružjem" u Splitu.[1896] Upravo zbog ovoga, križarstvo se puno slabije odvijalo u Splitsko-makarskoj biskupiji za razliku od Hvarske i Šibenske. IUmemoarima Donadinija ne nailazimo na isticanje ovoga sukoba između VKB-a i biskupa Bonefačića. S obzirom na to da je Donadini radio intenzivno na križarskoj organizaciji, ne samo u Splitu, već u cijeloj Dalmaciji, očito je postojao neki „osobni" dogovor

[1891] „Tečaj katoličkog đaštva", *Križ na Jadranu*, god. III, br. 28, 1933., str. 2.
[1892] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 159.
[1893] Isto.
[1894] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 178.
[1895] A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 73.
[1896] Isto, str. 91.

između njega kao predsjednika Splitskog križarskog okružja i samoga biskupa, tj. biskup nije sprečavao rast i razvoj križarstva, ali napeti odnosi između biskupa i VKB-a i osobito snaga domagojaca u Splitu ipak su pridonijeli slabijem rastu i razvoju. Valja još dodati da se nigdje službeno ne navodi postojanje tzv. Križarskog okružja za splitsko-dalmatinsku biskupiju, već se samo spominje Splitsko križarsko okružje, što je vjerojatno bio neslužbeni naziv, no o tome još nešto kasnije u radu. Ipak, ono malo podataka što postoji govori nam kako je don Ćiro Banić tijekom 1933., očito nakon dozvole rada križarima od strane Bonefačića, osnovao Križarsko bratstvo i sestrinstvo, te društvo za Male križare i Male križarice u župi sv. Križa. Duhovnik tog križarskog bratstva bio je Banić, a sestrinstva don Mladen Alajbeg. Za male križare i križarice, duhovnik je bio don Vjekoslav Stella. U školskoj godini 1939./40., posljednje dvije dužnosti umjesto Alajbega i Stelle obnašat će don Ante Škobalj i don Marko Stanić.[1897] Tako, unatoč tome što Bonefačić nije bio naklonjen križarima, već domagojcima, što ćemo još vidjeti u nastavku rada, ipak nije sprečavao razvoj križarstva u svojoj biskupiji.[1898]

5. 3. 3. Rad na svim granama HKP-a u Dalmaciji u školskoj godini 1933./34.

Kao što je rečeno maloprije u tekstu, slavlje križarskog Dana promijenjeno je na nedjelju uoči uzvišenja sv. Križa, a taj dan je u 1933. godini pao na 10. rujna kada se održala javna proslava križara i križarica.[1899] Ostatak godine prošao je mirnim sitnim radom uz pokoje održavanje sastanka ili akademije.[1900] Među važnijim križarskim sastancima u Dalmaciji, istakao se okružni tečaj u Šibeniku održan od 1. do 3. prosinca na kojem su prisustvovali i križari iz Vodica i Primoštena. Izlaganja su održali Radić i Felicinović, a trećeg dana stigao je i Protulipac koji je tražio izvješće o radu u Šibenskom okružju, a potom i sam održao predavanje o križarstvu.[1901] Pozitivna vijest u razvoju križarstva u Dalmaciji stigla je 8. prosinca s Visa koji je napokon dobio službeno svoje prvo križarsko sestrinstvo koje se sastojalo od 24 križarice i 34 male križarice.[1902] Ovaj događaj samo je nastavio potvrđivati status Hvarske biskupije kao žarište križarstva. Krajem godine u malo mjesto Hodilje kraj Stona u Dubrovačkom okružju stigao je delegat VKB-a Jozo

[1897] Slavko KOVAČIĆ, Ružica MARTINOVIĆ-VLAHOVIĆ, Ivan RODIĆ, *Marko Stanić, Vjera – pjesma i radost, Don Marko Stanić, njegova pisana ostavština i suvremenici o njemu o 40. obljetnici preminuća*, Split: Crkva u svijetu, 2018., str. 288.
[1898] isto, str. 289.
[1899] „Dan križarske omladine“, *Križ na Jadranu*, god. III, br. 37 (9. rujna), 1933., str. 1.
[1900] *Katolik*, god. IV, br. 24 (3. prosinca), str. 8.
[1901] *Križarska Straža*, god. V, br. 1 (siječanj), 1934., str. 28.
[1902] *Katolik*, god. IV, br. 25 (24. prosinca), str. 3.

Bajurin koji je osnovao u tom malom mjestu Križarsko bratstvo. Tom prigodom održao je predavanje o križarstvu i dao upute za daljnji rad i razvoj bratstva.[1903] Iz priloženoga, krajem 1933. godine u Dalmaciji su postojala tri križarska okružja za tri biskupije: Šibensku, Hvarsku te Dubrovačku dok se Splitska, tj. Splitsko križarsko okružje još ne spominje službeno za Splitsko-makarsku biskupiju, iako se iz memoara Donadinija vidi kako je ono djelovalo od 1930. upravo pod nazivom Splitsko križarsko okružje.[1904]

Već početkom nove godine 1934. u centar pozornosti dolaze križari u Splitsko-makarskoj biskupiji. U Donjem Selu na Šolti osnovano je Križarsko sestrinstvo, a tom prigodom blagoslovljena je i zastava Križarskog bratstva na Šolti te je primljeno u bratstvo novih 14 članova. Kao predstavnik Splita na tom slavlju bio je splitski križar Vjeko Blaskov koji je održao i predavanje.[1905] Valja naglasiti kako, prema popisu križarskih biskupija iz 1936., nije uvrštena splitsko-makarska, iako su križari djelovali u toj biskupiji, što vidimo iz memoara F. Ž. Donadinija.[1906] U Splitu je, vezano za križare, osim glasila *Križ na Jadranu*, izlazio i *Križar* – list Đačkog križarskog bratstva u Splitu te list Malih križara u Splitu pod nazivom *Njegova mladež*.[1907]

Nadalje, Šibenik se uglavnom usredotočava na razvoj križarica te je u tu svrhu od 10. do 12. veljače održan tečaj za križarice i male križarice.[1908] Prvi mjeseci 1934. protekli su u čestom održavanju duhovnih vježbi u Šibenskoj biskupiji.[1909] Od aktivnosti križara i križarica spominju se aktivnosti u Primoštenu i Vodicama[1910] te osnutak u mjestu Ražanac ispod Velebita.[1911] Primjerice, u Vodicama je održana svečana akademija križara 8. travnja u spomen 1900. godišnjice smrti Isusove.[1912] Zatim, u šibenskom glasilu *Katolik* u prvim mjesecima 1934. bio je veliki naglasak na KA te važnost širenja križarskih društava po biskupiji.[1913] Posebno je bila važna KA nakon što je Alojzije Stepinac 28. svibnja papinom odlukom imenovan za nadbiskupa koadjutora u Zagrebu.[1914] Naime, Stepinac će pokušati provesti KA u svojoj biskupiji, ali će istovremeno

[1903] *Križarska Straža*, god. V, br. 2 (veljača), str. 58.
[1904] Usp. NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Križari“, *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 149.
[1905] *Križ na Jadranu*, god. IV, br. 2, 1934., str. 2.
[1906] Vidi: NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Križari“, *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 149.
[1907] B. NAGY, *Hrvatsko križarstvo*, str. 157-
[1908] *Katolik*, god. V, br. 3 (18. veljače), 1934., str. 3.
[1909] Isto, br. 1-10.
[1910] *Križarska Straža*, god. V, br. 3 (ožujak), 1934., str. 87.
[1911] isto, br. 5 (svibanj), str. 142.
[1912] Isto.
[1913] *Katolik*, god. V, br. 1-10.
[1914] Isto, br. 10 (17. lipnja), str. 1.

aktualizirati povezivanje svih katoličkih društava u jedinstvenu KA. Upravo taj pokušaj povezivanja svih katoličkih društava pod jedinstvenu KA prouzročit će ponovno probleme između dva krila HKP-a – domagojaca i križara. Domagojci su organizirali hrvatsko katoličko đaštvo, a križari cjelokupnu katoličku mladež, što osim đaštva čine i seljačka, radnička i građanska mladež.[1915]

U duhu novog zanosa za Katoličku akciju, u Splitu je već od 10. do 12. srpnja održan svećenički sastanak koji se usredotočio na teme oko KA, a glavni izlagač bio je Antun Pilepić koji je imao puno iskustva u prethodnom „seniorskom" i u „orlovskom" razdbolju.[1916] Tog ljeta održan je i tečaj hrvatskog katoličkog đaštva na Hvaru od 17. do 22. kolovoza. Predavanja su bila podijeljena u tri kategorije: sociološki karakter, organizatorsko-ideološke teme poput KA-e, te naposljetku teme duhovnog sadržaja. Predavači su uglavnom bili iz redova domagojaca, tj. onih koji su u prethodnom razdoblju stali uz Seniorat naspram Orlovstva.[1917] Usporedno s domagojcima, šibenski *Katolik* je u kolovozu konstatirao da se val križarstva sve više širi i zahvaća sve više hrvatske katoličke mladeži. *Katolik* takvo stanje pripisuje idealizmu i radikalizmu katoličke omladine koja se sve više opire tadašnjem „materijalizmu" i ostalim protucrkvenim i protukatoličkim strujama.[1918] Zanimljivost oko ovog sastanka jest da je njegov pokrovitelj bio biskup Pušić, a sastanak je u biti bio tečaj katoličkog đaštva organiziranog u Apostolatu sv. Ćirila i Metoda, tj. istih onih koji su se sukobljavali s vodstvom orlovstva oko primata nad tim pokretom. Najviše đaka došlo je iz Splita i Dubrovnika kao dviju utvrda drugog krila HKP-a u Dalmaciji. Istog mjeseca na Hvaru održano je hodočašće križara u Vrbosku. U tisku se spominje da su križari to radili s ciljem širenja KA-e, iako formalno nisu bili učlanjeni u nju.[1919] Ovo sve govori kako je Pušić u Hvarskoj biskupiji radio općenito za katoličku stvar, tj. za katoličku mladež bez obaziranja na stare svađe. Ovakva situacija lako se da povezati u zaključak da je upravo zbog toga HKP u Dalmaciji najbolje razvijao u Hvarskoj biskupiji. Neopterećena starim svađama, biskupija je kročila u jedinstveni rad s jedne strane domagojskog đaštva te s druge strane križarstva, a sve na čelu sa stvarnim poticateljem obaju krila HKP-a, biskupom Mihovilom Pušićem.

[1915] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 169-170.
[1916] „Sastanak dalmatinskog svećenstva", Katolik, god. V, br. 10 (17. lipnja), str. 1.
[1917] *Križ na jadranu*, god. IV, br. 32, str. 2.
[1918] „Val križarstva se širi", *Katolik*, god. V, br. 13 (5. kolovoza), 1934., str. 1.
[1919] *Križ na jadranu*, god. IV, br. 34, 1934., str. 2

5. 3. 4. Intenziviranje Katoličke akcije u školskoj godini 1934./35.

Nova školska godina započela je u duhu Katoličke akcije i pokušajima biskupija da je provedu u praksu. KA je viđena kao jedini spas za trenutno stanje u državi, prvenstveno duhovno stanje čovjeka i pojedinca u modernom svijetu. Ona je služila za održavanje tradicionalnih vrijednosti kršćanskog morala, obitelji, braka, pobožnog života itd.[1920] Primjerice, KA koju je biskup Mileta podupirao u svojoj biskupiji, po njegovim riječima slabo se razvijala, za razliku od Križarskog pokreta koji je masovno zahvatio katoličku mladež u Šibenskoj biskupiji.[1921] S druge strane, najveći i najznačajniji udio u katoličkom djelovanju činilo je ipak križarstvo. U rujnu 1934., križarskih društava na području Hrvatske bilo je 188, a među njima bilo je 130 malih križara. Njihovo glavno glasilo bilo je *Križarska straža* (prethodno se zvao *Križ*). U ženskom dijelu križarstva djelovalo je 100 križaričkih društava sa 93 društva malih križarica. Njihovo jedino glasilo bilo je *Za vjeru i dom*.[1922] Ukupni broj križara i križarica bio je oko 15.000, a najveći broj križarskih društava nalazio se u Zagrebačkoj nadbiskupiji koja je brojila 100 križarskih društava. U pet godina postojanja križarstva održano je 9000 prosvjetnih sastanaka, 5000 crkvenih sastanaka i oko 200 tečajeva.[1923] Istog mjeseca, 16. rujna, slavio se Križarski dan. Prema *Katoliku*, nije bilo masovnijeg slavlja u Dalmaciji, ali se zato širom sjeverne Hrvatske pogotovo slavilo taj dan.[1924] Ovakvo nešto ne treba čuditi, s obzirom na izvrstan razvoj križarstva u sjevernoj Hrvatskoj za razliku od Dalmacije, koja se oporavljala od gašenja orlovskih društava, a svoj najbolji uspjeh u križarstvu u Dalmaciji ostvarila je upravo Hvarska biskupija, a zatim Šibenska. Primjerice, u Šibenskoj biskupiji na malom otočiću Olib održano je 30. rujna veliko križarsko slavlje, a tom prigodom održani su akademija i razna predavanja s nadom u duhovno buđenje lokalne mladeži.[1925] Slično kao ovaj otočić, niknulo je početkom 1934. i križarsko društvo u mjestu Soline na Dugom otoku koje se orijentiralo na duhovno-vjerski rad.[1926] Dana 25. studenog održano je i prvo sijelo šibenskog Križarskog bratstva u novoj školskoj godini koje se održalo u dvorani Katoličkog doma.[1927] S druge strane, Splitsko-makarska biskupija više je bila orijentirana na KA

[1920] *Katolik*, god. V, br. 15 (8. rujna), 1934., str. 1.
[1921] Isto, br. 16 (23. rujna), str. 1.
[1922] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, br. 1210, 24. prosinca 1934.
[1923] *Katolik*, br. 16 (23. rujna), str. 1.
[1924] *Katolik*, god. V, br. 15 (8. rujna), str. 1.
[1925] Isto, br. 18 (31. listopada), str. 3.
[1926] Isto, br. 19 (18. studenog), str. 3.
[1927] Isto, br. 20-21 (8. prosinca), str. 6.

i djelovanje HKNS-a koji je, primjerice, 15. studenog u Splitu održao veće predavanje o Katoličkoj akciji, a glavni izlagač bio je sam Antun Pilepić koji se prvotno osvrnuo na ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada iste godine, što je potreslo hrvatsku političku scenu i čime je započelo novo razdoblje u državi sa sve većim napetostima između dviju nacija, ali i dviju vjera.[1928] No, njegovom smrću, od iduće godine, smanjio se pritisak na križarstvo od državnih vlasti, pogotovo nakon svibanjskih izbora u 1935. godini. To je omogućilo brži i snažniji razvoj križarstva diljem Hrvatske, ali i Bosne.[1929]

Idućeg mjeseca u Splitu održana je manifestacija katoličkog đaštva gdje je ponovno održao veliku ulogu duhovnik dijecezanske KA-e Antun Pilepić.[1930] Tako se Split u biti više orijentirao na KA i tzv. „domagojsko" đaštvo koje je realno imalo više utjecaja i u prošlom „orlovskom" razdoblju. Tome u prilog idu i brojni seniori koji su bili prethodno na tzv. Roguljinoj liniji, što smo vidjeli na samom kraju prvog razdoblja HKP-a koji je odnio prevagu u Splitu naspram „integralaca". Dodatno, isti ti vođe HKP-a u Splitu uživali su potporu samog biskupa Bonefačića koji je bio na strani Seniorata u sporu s Orlovstvom. Upravo zbog ovoga, križarstvo u Dalmaciji, koje se ponovno aktiviralo krajem travnja 1930. kao nasljednik orlovstva, imalo je različite uspjehe od biskupije do biskupije. Ipak, s obzirom na to da je križarsvo potpalo pod crkvenu ingerenciju, ovisilo je o aktivnosti biskupa, pa zatim i lokalnog svećenstva. Stoga, ne čudi da su Hvarska i Šibenska biskupija imale daleko najviše napretka u Dalmaciji. No, ni taj napredak nije bio velik u kontekstu HKP-a kada se usporedi sa središnjicom u Zagrebu koja je zahvaljujući VKB-u i VKS-u imala daleko najviše uspjeha u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Stoga, kada pratimo razvoj HKP-a, u prvoj fazi najjači je razvoj bio u Dalmaciji, u drugoj fazi podjednak između Dalmacije i sjeverne Hrvatske, dok je u trećoj, „križarskoj" fazi, HKP imao najviše uspjeha u sjevernoj Hrvatskoj. Naposljetku, gledajući te faze, najveći utjecaj na razvoj ovisio je o sposobnim vođama, organizatorima i ostalim katoličkim radnicima koji su djelovali po hrvatskim povijesnim pokrajinama.

Vjetar u leđa ususret novoj godini dao je metropolit Bauer svojom odlukom 24. prosinca kada je proglasio križarstvo dijelom KA-e. Iako je u praksi križarstvo djelovalo kao dio KA-e, tek

[1928] *Križ na Jadranu*, god. IV, br. 47, 1934., str. 2.
[1929] Lav ZNIDARČIĆ, „Don Joso Felicinović i Orlovsko-Križarska organizacija", *Zbornik Felicinović*, str. 183.
[1930] Isto, br. 50, str. 2.

sada je službeno potvrđeno.[1931] Tako se u novoj godini nastavilo s još intenzivnijim radom na području Katoličke akcije i križarstva. U Šibenskoj biskupiji radilo se na obje stvari. KA u Šibeniku obuhvaćala je katolička društva poput „Malih podvornika" za osnovnoškolce, Marijine kongregacije, Treći red sv. Frane, Materinsko društvo katoličkih žena itd.[1932] Istovremeno je Split radio na širenju KA-e, posebice njezinih pravila koje je HKNS u Splitu namjeravao izdati zbog toga što su se u Zagrebačkoj nadbiskupiji tiskala nova pravila.[1933] HKP se u Splitsko-makarskoj biskupiji orijentirao više na KA, dok je križarstvo bilo puno manje raširenо. Čak je i Dubrovačka biskupija više prednjačila u križarstvu od Splitsko-makarske. Primjerice, početkom godine osnovano je Križarsko bratstvo u Postranju. Naravno, bilo je i iznimki u Splitsko-makarskoj biskupiji, poput križarskog tečaja u Drveniku koji se održao u ožujku.[1934] Njegov organizator bio je dr. Ivo Guberina, poznat već iz prošlog orlovskog razdoblja kao veliki poticatelj orlovstva naspram tadašnjoj Ligi. Kako smo vidjeli dosada u radu, razvoj orlovstva po biskupijama u mnogočemu je ovisio o sposobnosti i volji lokalnog dalmatinskog svećenstva i njegovih afiniteta prema „Domagoju" ili, pak, orlovima/križarima. Za razliku od Splitsko-makarske biskupije, Dubrovačka je službeno imala vlastito Križarsko okružje.[1935] Ipak, Šibenska biskupija je u HKP-u na kopnu ipak bila najrazvijenija, što dokazuju stabilno bujanje i KA-e i križarstva osnivanjem novih društava na mjesečnoj razini poput, primjerice, Pakoštana, Benkovca, ali i općenito na području cijele biskupije.[1936]

U svibnju 1935. dogodila se velika promjena u vezi s HKP-om. Naime, Stepinac je osnovao centralu za KA kojom je namjeravao ujediniti sva katolička društva pod jednom krovnom organizacijom. Kako bi Stepinac uspješno proveo KA na području Hrvatske, prvenstveno je to morao napraviti u vlastitoj nadbiskupiji koja bi tada postala uzorom drugim biskupijama. Naravno, KA-i je onda trebalo pripadati i samo križarstvo koje je bilo vjersko društvo. Stepinčev je cilj bio donijeti jedinstvo u različitim granama HKP-a na način da dopusti njihovo daljnje djelovanje, ali pod vodstvom hijerarhije. Tako Stepinac nije ukinuo nijedno dotadašnje društvo i organizaciju već ih je želio što bolje koordinirati i stvoriti jedinstveni rad među njima.[1937] Takva je situacija

[1931] M. STANKOVIĆ, *Mladost Vedrine*, str. 81.
[1932] *Katolik*, god. VI, br. 2 (13. siječnja), 1935., str. 4.
[1933] *Križ na Jadranu*, god. V, br. 3, 1935, str. 2.
[1934] *Katolik*, god. VI, br. 12 (24. ožujka), 1935., str. 4.
[1935] *Križ na Jadranu*, god. V, br. 7, str. 2.
[1936] *Katolik*, god. VI, br. 5 (3. veljače), str. 4; br. 15 (14. travnja), str. 3.
[1937] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 170-171.

najmanje odgovarala križarstvu koje je u prethodnoj fazi orlovstva naišlo upravo na identične probleme kada se Seniorat pokušao nametnuti orlovstvu kao glavni autoritet i vođa. Križari su smatrali da će Stepinčevim planom izgubiti slobodu i autonomiju svoga djelovanja. S druge strane, domagojci su svoja đačka društva mogli bez problema uključiti u KA jer nisu morali mijenjati pravila, za razliku od križara koji su uključivali sve društvene slojeve.[1938] Križarima je smetalo to što su domagojci tvrdili da su oni već davno, prije 30 godina započeli KA te da su elitno društvo KA-e.[1939] Upravo zbog ovakvih stvari nikada nije moglo doći do jedinstva i mira između dviju skupina, iako je bila slučajeva, kao što smo vidjeli u Dalmaciji, da je moguća barem nekakva suradnja usprskos sukobima na vrhu. U biti, najgora situacija bila je u samome Zagrebu u kojem su se nalazile dvije središnjice i upravo su tu bili najveći sukobi i polemike između dviju strana. Taj sukob nije prestao, iako, kako smo maloprije vidjeli, obje skupine radile su na Hvaru pod biskupom Pušićem. No, periferija se nije toliko puno zamarala sukobima u središnjici, pogotovo ne katolička mladež. Sukobi su se vodili uglavnom između vodećih ljudi obaju krila HKP-a.

Stepinčevo intenziviranje Katoličke akcije imalo je odjeka u Splitu gdje se sve više pisalo i radilo na samoj organizaciji KA-e u Biskupiji.[1940] U njezinoj organizaciji vodeću ulogu imali su upravo domagojci.[1941] Split je to ljeto imao i drugih problema. Naime, u ljeto 1935. u Splitu su se širile vijesti o izgradnji pravoslavne crkve u gradu. Crkva, tj. pravoslavni hram, imao je biti izgrađen u „bizantinskom" stilu po nacrtu prof. Deroka, a izgradnju je najviše poticao Sergie Urukalo koji je 1926. postao prvi pravoslavni paroh u Splitu.[1942] Hram se trebao graditi na mjestu benediktinskog samostana u Splitu u samoj jezgri grada. Gradnja pravoslavne crkve sv. Save započela je 1939., kada su posvećeni temelji, ali su već 1941. godine svi radovi prestali.[1943]

Nadalje, osim u Splitsko-makarskoj biskupiji, KA je cvjetala u Hvarskoj pod vodstvom biskupa Pušića koji je organizirao poseban sastanak vezan za KA krajem kolovoza u Jelsi.[1944] Pušić je odlučio, uz potporu križarstvu, provesti i KA u vlastitoj biskupiji.

[1938] Isto, str. 172.
[1939] J. KRIŠTO, *Stoljeće Crkve i naroda*, str. 201.
[1940] Vidi više: *Katolička riječ*, god. I, br. 13 (20. lipnja), 1935., str. 1; br. 14 (27. lipnja), str. 1.
[1941] Isto, br. 17 (18. srpnja), str. 1.
[1942] Isto.
[1943] J. KRIŠTO, *Stoljeće Crkve i naroda*, str. 119.-120.
[1944] *Katolik*, br. 29 (21. srpnja), str. 3.

Zatim, križari i križarice Šibenskoj biskupiji imali su u Primoštenu 28. srpnja veliko slavlje. U Primošten su stigli i križari iz Vodica i Šibenika te predstavnici križarstva iz Kruševa i Krčulja. U katoličkom domu održano je zborovanje na kojem je govorilo nekoliko vodećih ljudi, uključujući i Radića.[1945] Istog mjeseca održana je i križarska akademija na Murteru.[1946] Nadalje, povodom Velike Gospe 15. kolovoza, križari su na otoku Olibu održali svoju akademiju.[1947] Posebno je priređeno slavlje na Dugom otoku povodom 25. godišnjice dekreta pape Pija X. o ranoj svetoj pričesti, na kojemu su posebno mjesto imali Mali križari i Male križarice.[1948] Na Dugom otoku, osim mjesta Soline, djelovala su još križarska bratstva u mjestima Brbinj i Dragove.[1949] Ovi nam podaci govore kako se aktivnosti križara u Dalmaciji samo povećavaju iz godine u godinu. Neopterećeni vlastima, pod zaštitom Crkve, djeluju u svom vjerskom okružju održavajući redovito tečajeve, akademije, sjednice itd. U tom razdoblju ne vidimo neke razmirice između dvaju krila u HKP-u, barem što se tiče same Dalmacije. Primjerice, splitski katolički list *Katolička riječ* otvoreno je čestitao križarima njihov dan koji su slavili 15. rujna, dodajući kako su križari pravi primjer življenja vjere, ljubljenja Crkve, ali i samog naroda.[1950] Zanimljivo je da list pridaje križarima važnost buđenja katoličke omladine po selima Dalmacije. Naime, ističe se važnost uloge Merza i pokreta orlovstva koji je zaslužan za oživljavanje HKP-a u unutrašnjosti Dalmacije. Ujedno, križarstvo je, kako je ranije rečeno, postalo službeni dio KA-e pa se lakše moglo razvijati. Autor članka pozvao je dalmatinsku katoličku mladež na učlanjenje u križarstvo koje je nepolitička organizacija koja ima „borbene" elemente, spremna na žrtvu da bi širila katoličke ideale i odgojila mladež održavanjem sijela, sastanaka, priredaba, predavanja, akademija itd., a ono najvažnije jest da radi na duhovnosti pojedinca.[1951] Među značajnim proslavama križarskog dana u Splitsko-makarskoj biskupiji, istaknulo se ono u Drveniku u Makarskom primorju. Najveće zasluge pripale su dr. fra Augustinu Guberini koji je tog dana (15. rujna) prvi razvio križarsku zastavu. To je ujedno bilo i prvo slavlje Križarskog dana u tom mjestu. U slavlju su sudjelovali i križari iz Sućurja s Hvara te Povalja i Sumartina s Brača. Navedeni su ujedno bili i pjevačka/izvođačka glazbena

[1945] Isto, br. 31 (4. kolovoza), str. 3.
[1946] Isto.
[1947] Isto, br. 34 (25. kolovoza), str. 4.
[1948] Isto, br. 36 (8. rujna), str. 4.
[1949] *Križarska straža*, god. V, br. 2 (veljača), str. 60-61.
[1950] *Katolička riječ*, god. I, br. 25 (12. rujna), Split, str. 1.
[1951] Ante MARUŠIĆ, „Križarska organizacija", *Katolička Riječ*, god. I, br. 25 (12. rujna), 1935., str. 2.

društva. Na proslavi je sudjelovalo oko 2000 ljudi iz okolnih mjesta. Pozdravne govore održali su Guberina te pročelnik splitskog križarskog okružja[1952] Frane Ženko Donadini.[1953]

Istovremeno, Dan je obilježen 8. rujna i u Šibeniku gdje su prilikom slavlja sudjelovali biskup Mileta, dr. Ivo Protulipac i Marica Stanković. Posebno je s oduševljenjem popraćen govor Protulipca. Dan su zajedno proslavili križari i križarice pri čemu je svaka skupina održala vlastitu skupštinu.[1954] Kako vidimo, za razliku od Drvenika, u Šibeniku su na proslavi bili biskup te predsjednici VKB-a i VKS-a. Upravo nam ovo govori kolika je u biti bila razlika u potpori u dvije susjedne biskupije. Naime, očito je bilo kako se splitsko-makarski biskup Bonefačić više orijentirao na KA i domagojce u svojoj biskupiji, a organizaciju križarstva je prepustio Donadiniju. Vjerojatno je i ovo jedan od razloga zbog kojih nije službeno od biskupa nastalo formalno križarsko okružje za cjelokupnu biskupiju, već se u literaturi i izvorima spominje samo splitsko Križarsko okružje. Uz to, ne smijemo zaboraviti njegov zategnuti odnos s VKB-om koji se zaoštrio 1933. kada je biskup promijenio pravila za križare u svojoj biskupiji, a VKB ta pravila nije priznao.[1955] Stoga se i sam VKB može označiti kao jedan od krivaca za nepostojanje službenog križarskog okružja za Splitsko-makarsku biskupiju. Primjerice, u *Križarskom kalendaru* iz 1936., među „križarskim" biskupijama nije navedena Spitsko-dalmatinska.[1956] Iz svega navedenog, tzv. Splitsko križarsko okružje često spomenuto u tisku ima takoreći neslužbeni karakter, tj. neslužbeni je organizator križara u Splitsko-makarskoj biskupiji. S obzirom na to da je Donadini slobodno djelovao, očito se biskup nije toliko miješao u poslove križara u svojoj biskupiji, već se primarno posvetio organizaciji KA-e, što ćemo vidjeti još više u narednoj godini.

Osim navedenog, što se tiče HKP-a u Dalmacjiji, rujan 1935. godine, a time početak školske godine donio je osnutak novih križarskih bratstava u Dalmaciji: u Ložišću na Braču,[1957]

[1952] Iako *Katolička riječ* koristi termin splitsko križarsko okružje, ono se ne navodi u *Križarskom kalendaru* iz 1936. godine, tj. kalendar navodi sve križarske biskupije, a Splitsko-makarska nije među njima. Stoga, termin splitsko križarsko okružje vjerojatno se nije službeno vodio kao istinsko križarsko okružje za cjelokupnu biskupiju već grad Split i okolicu. Donadini sebe navodi kao predsjednika tog okružja te je prisustvovao križarskim aktivnostima u cijeloj Dalmaciji u sve četiri biskupije. Usp. NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Križari", *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 149; *Katolička riječ*, br. 27, str. 4; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 165.
[1953] *Katolička riječ*, god. I, br. 26, 1935., str. 4; *Katolik*, god. VI, br. 39 (29. rujna), str. 3.
[1954] *Katolička riječ*, god. I, br. 25, 1935., str. 4; *Katolik*, god. VI, br. 35 (1. rujna), str. 4; br. 36 (8. rujna), str. 4.
[1955] Vidi: A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 91.
[1956] Vidi: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 165.
[1957] *Katolik*, god. VI, br. 35 (1. rujna), str. 3.

Povljima na Braču,[1958] Segetu i Trogiru za Križarsko okružje Split,[1959] u Dinjiški na Pagu te Jasenicama za Šibensko okružje.[1960] U Milni je održan križarski tečaj na kojem je sudjelovala u velikom broju križarska mladež iz Povlja koja se skoro sva učlanila u križare.[1961] Zatim, održan je križarski tečaj u organizaciji Šibenskog okružja u mjestu Dobropoljana na Pašmanu. Izvjestitelj s tečaja pisao je kako se križarstvo duboko uhvatilo u tom selu.[1962] Na Dugom otoku u Solinama održan je križarski tečaj pod vodstvom izaslanika Tonka Gazzarija iz Šibenika.[1963] U Splitu je održana 23. rujna glavna skupština Križarskog bratstva Lučac. Izvjestitelj navodi kako su u prošloj „društvenoj" godini održana 22 sastanka s temama o križarskom poslovniku, Merzu, dolasku Hrvata u Dalmaciju, konkordatu itd. Lučac je imao i Križarsko sestrinstvo koje je u listopadu održalo svoju akademiju.[1964] Nadalje, bratstvo je raspravljalo i o suradnji s Križarskim bratstvom u Velom varošu koje je istovremeno održalo sastanak, a svoj je razvoj temeljilo na kulturno-prosvjetnom i duhovnom planu. Na sastanku su bile slične teme kao na Lučcu. Bratstvo u Varošu imalo je diletantsku i socijalnu sekciju, a imali su i vlastitu knjižnicu.[1965] Početak studenog nastavio je u sličnom duhu za Split i okolicu. Naime, Šolta koja je prednjačila u orlovstvu, imala je dva križarska društva, jedno u Grohotama, a drugo u Donjem Selu. Izaslanici iz Splita održavali su redovitu komunikaciju s ta dva bratstva te su početkom studenog sudjelovali na sastancima križarskih bratstava na Šolti.[1966] U Šibenskoj biskupiji osnovano je početkom studenoga i križarsko bratstvo u Sitnu Donjem, a na Visu je od prvog do trećeg studenog održan križarski tečaj oko osnivanja križarskog bratstva. Povodom tog tečaja, iz Zagreba je doputovao izaslanik VKB-a Frane Grgić.[1967] U Šibenskoj biskupiji, na Murteru je ponovno oživio rad križarske organizacije nakon političkih neprilika.[1968] Istovremeno se radilo i na širenju KA-e, pa su se tako franjevci u Drnišu organizirali oko njezina širenja.[1969] U Šibeniku je 22. listopada osnovan Zbor duhovnika Katoličke akcije te gradsko vijeće KA-e.[1970] Na blagdan Krista Kralja proslavljen je i dan Akcije

[1958] Isto, br. 36 (8. rujna), str. 3.
[1959] Isto, br. 37 (15. rujna), str. 4.
[1960] Isto, br. 40 (6. listopada), str. 3-4.
[1961] *Katolička riječ*, god. I, br. 25, 1935., str. 4.
[1962] *Katolik*, god. VI, br. 39 (29. rujna), 1935., str. 3.
[1963] Isto, br. 41 (13. listopada), str. 4.
[1964] Isto, str. 2.
[1965] *Katolička riječ*, god. I, br. 27, str. 2.
[1966] Isto, br. 33, str. 4.
[1967] Isto.
[1968] *Katolik*, god. VI, br. 44 (3. studenog), str. 4.
[1969] Isto, br. 38 (22. rujna), str. 4.
[1970] Isto, br. 43 (27. listopada), str. 4.

u Šibeniku čije je slavlje predvodio don Ante Radić, a nakon proslave križari su skupljali priloge za KA.[1971] Još jednom jasno se vidi da su ipak najviše Šibenska i Hvarska biskupija napredovale u križarstvu, a time i u samoj Kartoličkoj akciji. No, ipak, vidi se da se Split i šira okolica polako bude i intenziviraju rad. Ujedno, jasno je da križarstvo, kao i orlovstvo, više napreduje u selima i manjim mjestima negoli u većim gradovima, izuzev samog Šibenika. Još jednom, ta aktivnost među seoskom mladeži ponovno je stavila križarstvo ispred samog „Domagoja" u razvoju HKP-a na području Dalmacije. Snaga u brojevima svakako je išla na ruku križarima čiji je cilj bio ponovno omasovljavanje pokreta, što im je realno i uspjelo tijekom orlovskog razdoblja.

Krajem 1935. godine, u prosincu, križarstvo je u Dalmaciji nezaustavljivo raslo. Prvotno se osnovalo novo križarsko bratstvo u Rogoznici pokraj Omiša, a prilikom osnutka poslana su dvojica izaslanika iz Splita kako bi objasnili ideologiju križarskog pokreta te dali upute izabranom vodstvu društva. Zatim, u Splitu su od 6. do 9. prosinca održane duhovne vježbe i predavanja za križare sa sela. Posljednjeg dana održan je zajednički sastanak svih splitskih križara. Istog mjeseca od 20. do 23. ponovno su organizirane duhovne vježbe za križare okolnih splitskih sela. Križarska organizacija u Splitu smatrala je da je dovoljno da se barem jedan križar iz svakog križarskog društva u široj okolici Splita prijavi za vježbe.[1972]

Istovremeno, iz pera Donadinija saznajemo kako na Braču od postojeće 21 župe, u njih pola djeluju križarska društva. Smatra kako je Brač ponos Hvarske biskupije. Unutar križarskih društava na Braču, djelovala su dva glazbena i četiri pjevačka zbora. Donadini smatra kako je Brač zahvaljujući djelovanju lokalnog svećenstva, koje je pomoglo u organizaciji križarstva, uspješno odolio protukatolicizmu te da je Brač postao katolička utvrda. Posebno je istaknuo župu Ložišća koja se osnutkom križarske organizacije preporodila. Ložišće je krajem prosinca održalo veliku križarsku proslavu.[1973] Naposljetku, Donadini ističe kako je Brač predstraža Splita i najbolji uzor za križarski pokret u Splitskoj biskupiji.[1974]

Valja dodati kako se osim križarstva razvijala i druga grana „domagojskog" HKP-a koja je u prosincu obilježila svoj đački dan u Splitu, ali i osnovala omladinsko društvo KA-e u Bristu i Gracu u Makarskom primorju. Oba društva brojila su oko 100 članova, uključujući i muške i

[1971] Isto, br. 44 (3. studenog), str. 4.
[1972] *Katolička riječ*, god. I, br. 37 (5. prosinca), 1935., str. 2.
[1973] Isto, br. 39 (21. prosinca), str. 8.
[1974] Isto, br. 37 (5. prosinca), 1935., str. 2.

ženske, tj. društva Katoličkih muževa i Katoličkih žena.[1975] Posebno je bio proslavljen Đački dan u Splitu 15. prosinca na kojemu je sudjelovao i biskup Bonefačić kao veliki promotor domagojskog đaštva. Bonefačić je govorio u nacionalnom hrvatskome duhu te se zalagao za socijalnu pravdu.[1976] Osim Splita, „Domagoj" je u Sinju 8. prosinca obilježio rad katoličkih društava u tom gradu, zatim 15. prosinca u Pučišću održavanjem akademije te u Dubrovniku isto tako 15. prosinca posebnim predavanjima.[1977] Osim „Domagoja", u Splitu, 12. prosinca, posebno predavanje održao je HKNS o socijalnim temema, a Križarsko bratstvo Lučac u Splitu održalo je 22. prosinca predstavu za svoj podmladak.[1978]

Sve ove aktivnosti križara, „Domagoja" i HKNS-a upućuju na to da se cjelokupni HKP ponovno uspio oporaviti od razdoblja proglašenja diktature i ukidanja orlovskih društava u 1929. godini. Put prema oporavku bio je trnovit zbog pritiska diktature, ali time i straha mladeži od progona. Politička situacija u državi i progoni hrvatskog stanovništva očito su samo ojačala hrvatsku nacionalnu ideju, dok je ona jugoslavenska sve više gubila na snazi među hrvatskim narodom. O snazi križarstva općenito u Hrvatskoj govore nam i brojke s kraja 1935. godine. Naime, krajem 1935., VKB brojio je 255 društava (142 u Zagrebačkoj nadbiskupiji), a broj članova iznosio je oko 20.000, uglavnom u dobi između 15 i 30 godina, dok su stariji članovi često znali prijeći u organizacije Katoličkih muževa i Katoličkih žena.[1979] Prema ovoj listi jasno se vidi da sjeverna Hrvatska itekako prednjači u križarstvu, za razliku od ostatka Hrvatske, ali time i same Dalmacije. Prema Križarskom kalendaru, u Dalmaciji se spominju biskupije: Šibenik, Hvar i Dubrovnik, a Split se ne spominje,[1980] usprkos djelovanju „Križarskog okružja Split" pod vodstvom Donadinija koji je, realno, radio diljem Dalmacije. Valja naglasiti kako je u Dalmaciji najveći broj križara i križarica pripadao seljačkoj mladeži, posebice u slučaju VKS-a.[1981] Broj seljačke križarske omladine učlanjene u VKB brojio je oko 4800 članova.[1982] Osim seljačkih društava, VKB je brojio i 50 radničkih križarskih društava.[1983] Upravo zbog šireg djelovanja križarske organizacije, tj. organiziranja svih slojeva hrvatskog društva (seljaštvo, radništvo i

[1975] Isto.
[1976] Isto, br. 39 (21. prosinca), str. 8.
[1977] Isto.
[1978] Isto.
[1979] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 165.
[1980] Isto.
[1981] Isto, str. 166.
[1982] Isto, str. 167.
[1983] Isto.

građanstvo)[1984] imalo je daleko većeg uspjeha od domagojaca, što je bio identičan slučaj u prethodnom razdoblju. Iako su križari brojili najviše članova u „seljačkom staležu" te u „radničkom" po gradovima, ipak je đački dio bio najvažniji jer su se iz njega regrutirali budući vođe, profesori, liječnici, odvjetnici itd. Upravo taj đački dio imao je odgajati budući križarski podmladak, pogotovo Male križare kojih je u 1935. godini bilo oko 5600, okupljenih u 140 društava. Cijela organizacija ovisila je o snazi samoga tiska koji nije imao samo ulogu i dužnost prema križarima i križaricama, već i u borbi protiv svih protukatoličkih i protuhrvatskih sila u tom razdoblju. Dva glavna glasnika križara bili su *Nedjelja* i *Križ*/*Križarska straža*,[1985] a u Dalmaciji šibenski *Katolik* i splitski *Križ na Jadranu* te potom *Katolička riječ*. Do kraja 1935., križarska aktivnost uspješno se razgranala diljem Hrvatske sa svojim organizacijama koje su obuhvatile sve društvene slojeve i tiskom koji je radio diljem Hrvatske. Dalmacija je svoj uspjeh u križarskom pokretu stekla ponajviše zahvaljujući istim onima koji su se istakli u prethodnoj organizaciji orlovstva, poput biskupa Pušića i Milete, don Juraja Dulčića i don Ante Radića te na području Splitsko-makarske biskupije Frane Ženka Donadinija i Augustina Guberine. Naravno, ovo su samo neka od imena u Dalmaciji koja su zaslužna za uspjeh križarstva, a zasluge se realno mogu pripisati svakom duhovniku bilo kojeg križarskog bratstva i sestrinstva. Posebno valja među duhovnicima istaknuti Petra Pericu koji je svoju službu nakon preseljenja iz Splita krajem 1929. obavljao među sjemeništarcima u Šibeniku sve do 1937. godine. Osim te službe, djelovao je među križarima u Šibeniku.[1986] Tako, Šibenik je uistinu imao snažne ličnosti na radu na križarstvu. Ipak, snaga križarstva u Dalmaciji bila je upola manja od, primjerice, samo Zagrebačke nadbiskupije. Glavni razlog leži u tome što su središnjica VKB-a i VKS-a te sve najutjecajnije ličnosti djelovale upravo u samome Zagrebu odakle su koordinirali cjelokupni Križarski pokret. Za razliku od prethodnog razdoblja gdje je Seniorat imao vodeću ulogu u HKP-u te je time realno i razdvojio redove u HKP-u na dva tabora za vrijeme orlovstva, sada su križari mogli nesmetano djelovati sve do trenutka kada je Stepinac početkom 1936. uzeo KA u svoje ruke, što je ponovno djelovalo na unutarnje rasipanje u HKP-u.

[1984] Isto, str. 170.
[1985] Isto, str. 168.
[1986] M. IVUREK, *Padre Petar Perica*, str. 64.

5. 4. Razmirice unutar HKP-a i križarstvo u Dalmaciji do proglašenja Nezavisne Države Hrvatske

5. 4. 1. Spor oko reorganizacije Katoličke akcije

Početak 1936. označio je novo razdoblje u HKP-u kada se Stepinac prvo odlučio osnovati Dijecezansko vijeće KA-e s ciljem udruživanja svih katoličkih snaga u jednoj organizaciji pod vodstvom hijerarhije. To vijeće osnovano je 5. veljače, predsjednikom je postavljen Ivo Protulipac, a duhovnikom Pavao Jesih.[1987] Stepinac je tim korakom smatrao kako će možda doći do pomirbe i suradnje dviju struja. No, kako do dogovora nije došlo, uspkros tome što Stepinac nije ukinuo njihove organizacije, uputio je ultimatum predstavnicima križara i „Domagoja" da se dogovore o zajedničkom radu u roku od devet dana. Umjesto dogovora, križari su u glasilu *Obzor* objavili članak pod nazivom „Pitanje fuzije Domagoja i Križara" na što je burno reagirao sam Stepinac te definitivno odlučio uzeti stvari u svoje ruke dana 12. travnja.[1988] Otpor je došao upravo od strane križara koji su svoju aktivnost raširili diljem Hrvatske u svim društvenim slojevima, dok su se, s druge strane, domagojci već u samome početku uklopili i stali na stranu KA-e. Križari su smatrali da će pristajanjem na kompromise izgubiti svoju autonomiju u radu, ali su se bojali i gubitka članstva u svojim redovima koje su godinama dobivali, odgajali i brinuli se o njima. Stoga, križarstvo bi praktički uskoro nestalo pristajući na uvjete postavljene od Stepinca dok se s druge strane domagojci nisu imali čega bojati kao đačka akademska organizacija.[1989] Protulipac je smatrao kako bi pristajanjem na Stepinčevu tezu o izbjegavanju dvostrukih organizacija domagojci mogli infiltrirati u križarske redove, ali najgore od svega, postojao je strah da bi križari mogli „[...] izgubiti onaj spontani zanos i dinamizam što ga imaju [...]",[1990] a isti taj zanos krasio je i orlovski pokret. Naposljetku, Protulipčev zaključak glasio je:

> „[...] pripravnost pokoravati se direktivama hijerarhije, djelovati po kršćanskim principima na vjerskoj obnovi naroda, surađivati s ostalim udruženjima, ali uz uvjet, da svaka grana sačuva svoju autonomiju bez ikakvih miješanja izvana u njezinu strukturu, upravu u nutarnje poslove, ili drugim riječima (...) ostaviti svakome slobodu djelovanja na svojem području, tako da svatko može pokazati što i koliko može."[1991]

[1987] Vidi više: „Osnovano dijacezansko vijeće K.A. u Zagrebu", *Katolička riječ*, god. II, br. 7 (13. veljače), 1936., str. 1.
[1988] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 212-213; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 172.
[1989] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 172.
[1990] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 203.
[1991] Isto.

Iz navedenih riječi, jasno se vidi da Protulipac nije imao nikakvu namjeru pustiti da propadne ono što je započeto već početkom 20-ih s orlovstvom. Orlovstvo je uspio spasiti s križarstvom, zbog čega se često u literaturi ti pokreti označuju kao jedno, pod nazivom „Orlovsko-križarska" organizacija. Stoga, Protulipac je bio svjestan rizika propasti onoga što je već od 1923. početo graditi. Još više ga je mučilo što bi njegovi stari neprijatelji domagojci, koji su ga već isključili u prethodnom razdoblju, ponovno dobili mogućnost rušenja onoga što je Protulipac skupa s Merzom i svim orlovima i križarima uspio postići na području Hrvatske. Valja još postaviti pitanje koliko je Stepinac bio svjestan, tj. nesvjestan pitanja dubine razdora između vodstva domagojaca i križara i njihovih starih razmirica. Ipak, HKP je svoj stvarni razvoj na području Hrvatske započeo 1904. te je praktički prošlo 30 godina raznoraznih razmirica u HKP-u oko vodstva, organizacije, načina djelovanja itd., što je već dobrim dijelom i prikazano kroz ovaj rad. Sukob nije bio svjež među djelatnicima HKP-a, već realno seže još od Roguljine podjele na „integralce" i „nacionalce" koji se samo tijekom vremena u određenim političkim prilikama rasplamsao ili, pak, primirio ovisno o situaciji. Zanimljivo je u vezi s ovim slučajem istaknuti zapažanje domagojca Antuna Pilepića koji je već razglabao u vezi s KA-om u vrijeme spora između vodstva orlovstva i „Domagoja". On navodi kako se sve ono što su orlovi predbacivali Senioratu, u prvom redu neiskrenost, megalomaniju i necrkveni duh, sada se za iste grijehe krive vođe križara.[1992] U svojoj opširnoj raspravi o grijesima križara zamjera njihovu vodstvu da se odmetnulo od crkvene hijerarhije i KA-e koje je sudjelovanje laika u apostolatu hijerarhije, a ne organizacija svjetovnjaka koji vrše apostolat.[1993] Ukratko, Pilepić navodi da se vodstvo križara pretvorilo u sve ono što su kritizirali u vodstvu Seniorata. Time sam Pilepić pomalo upada u paradoks gdje je prethodno branio napade na Seniorat.[1994] Ipak, Pilepić nije štedio ni domagojsku struju u 30-im godinama, prigovarajući joj manjak duhovnog života i političku stranu njezina glasila *Hrvatske straže*.[1995] Iako to nije tema ovoga rada, bilo je potrebno osvrnuti se na stanje u samome HKP-u općenito, a posebice zbog stanja križara u Splitsko-makarskoj biskupiji i njihova zategnutog odnosa s biskupom Bonefačićem. Može se reći da su, kao u prethodnom razdoblju, obje strane svojim egom djelovale na daljnji razdor u katoličkim redovima, iako taj razdor nije bilo toliko velik kao u prethodnom razdoblju, ponajprije zbog političke situacije u Kraljevini

[1992] A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 70-93; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 176.
[1993] A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 84-85.
[1994] Vidi:. Isto, str. 26-56.
[1995] Vidi više: Isto, str. 93-95.

Jugoslaviji. Naposljetku, istaknuo bih slaganje Perovića s Protulipcem oko jednog njegova argumenta, a glasi:

„[...] tvrdnja je Protulipčeva i vodstva križara ispravna: da samo oni koji su se oblikovali i suživjeli u nekoj društvenoj sredini mogu biti u njoj najbolji apostoli, s poznavanjem najboljih metoda djelovanja, saopćavanja i istinskih težnja i potreba."[1996]

Perović je ovu tvrdnju smatrao ispravnom te da se ona ostvarila u orlovstvu, ali da njezina odgojna metoda više nije valjana jer organizacija ne stvara društvenu sredinu nego obrnuto. Ujedno, križari su se organizirali i po dobnim skupinama, a naposljetku ono je imalo odgovarati crkvenoj hijerarhiji. No, snažna ličnost i vođa u liku Protulipca, prema Peroviću, omogućila je rast snage VKB-a u čijim je organizacijama svaki član u svome „zavjetu", osim vjernosti svojoj organizaciji i imenu, iskazivao i vjernost prema vođi križara Protulipcu. Upravo je to, prema Peroviću, bio i glavni uzrok uklanjanja „karizmatičnog" vođe Protulipca s čela VKB-a.[1997] Zaključno, vratio bih se na gore navedenu Protulipčevu i tvrdnju vodstva križara u kojoj su samo oni u određenoj sredini razumjeli probleme s kojima se susreću križari ili, pak, „radnici" HKP-a. Naime, vraćajući se na prvo razdoblje HKP-a, valja se prisjetiti osnutka HKNS-a 1910. godine sa središnjicom u Zagrebu koji je poslao svoja uputstva o radu HKP-a svim hrvatskim regijama, ali je dano do znanja da nije nužno držati se svega u slovo, već se prilagoditi sredini u kojoj se djeluje jer svaka regija susreće se sa svojim problemima koje središnjica teško može razumjeti. Stoga, dobrim dijelom vodstvo križara bilo je u pravu, a njihov najbolji argument jest njihov snažan rast i razvoj, ne samo u članstvu, već u svakodnevnom radu, predanosti i duhovnosti članova. Ne smijemo zaboraviti, kada je riječ o sukobima i nesuglasicama unutar HKP-a, one su se skoro uvijek odvijale među vodstvom dviju grupa unutar HKP-a, tako da „obično" članstvo nije „patilo" ni sukobljavalo se masovno s članstvom druge skupine, tj. podmladak križara i podmladak „Domagoja" nisu ulazili u sukobe.

Naposljetku, Stepinac je 16. veljače izdao okružnicu kojom stvara „čistu"/„neutralnu" KA. Postojeća društva su zadržana, tj. križarska i domagojska, uz izutetak ujedinjavanja društava muževa i žena te muževa i žena domagojaca i križara. No, udarac je križarima zadan na način da je od Protulipca zatražio ostavku sa čela KA-e te zabranio osnivanje novih katoličkih društava,

[1996] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 204.
[1997] Vidi: B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 205-206; A. PILEPIĆ, *In aedificationem*, str. 92.

uključujući križarska i domagojska. Sva nova društva trebala su biti osnovana prema pravilima „čiste" ili „neutralne" Katoličke akcije bez ikakva političkog i stranačkog predznaka.[1998]

Objavljivanje Stepinčeve okružnice o KA-i pratio je i biskup Bonefačić koji je dana 16. lipnja 1936. isto tako okružnicom[1999] u svoju biskupiju uveo neutralni tip KA-e. Križari su se na to pobunili, ali im je biskup dopustio djelovanje pod uvjetom da prihvate pravila KA-e te da ne smiju više primati podmladak u svoje redove. Križari su prihvatili uvjete vezane za KA, ali su odbili uvjet o podmlatku jer bi time sami sebi pripisali propast.[2000] Bonefačić je okružnicom utvrdio pravila „Društva hrvatskih katoličkih đaka", „Društva hrvatskih katoličkih učenica", „Društva hrvatske katoličke seljačke omladine", „Društva hrvatskih katoličkih seljačkih djevojaka", „Društva hrvatske katoličke radničke omladine", „Društva hrvatskih katoličkih djevojaka (radnica)", „Društva hrvatskih katoličkih muževa" i „Društva hrvatskih katoličkih žena".[2001] Ovakva odluka Stepinca i Bonefačića, prema Peroviću, glasila je:

> „[...] hijerarhija preuzima vodstvo i odgovornost za laički apostolat; dosadašnja autonomna društva će se trpjeti i nad njima će vršiti nadzor hijerarhija, a nova društva čiste KA se službeno uspostavljaju i priznavaju, u težnji da ona postupno apsorbiraju druge dvije grane i tako jednom nastane jedinstvena KA".[2002]

Iz ove izjave jasno je što je bio krajnji cilj Stepincu, ali i Bonefačiću u Splitsko-makarskoj biskupiji. Što se tiče „pobune" križara oko novih pravila, na kraju je presudila biskupska konferencija održana od 3. do 6. svibnja 1938., na kojoj je dopušteno križarima i domagojcima nastaviti svoju pripadnost vlastitim organizacijama do tridesete godine života, nakon čega postaju starješine tih organizacija ili, pak, prelaze u neke druge u slučaju da žele javno djelovati u KA. Ova odluka jest ono što je sam Perović izjavio kako se zasada dvije grane HKP-a trpe, ali je cilj sve apsorbirati u jedinstvenu KA.[2003] No, sve to nije bilo tako lako provesti u praksu. Kako je ispravno primijetio Kolarić u svojoj monografiji o HKP-u,[2004] valjalo je za takav pothvat imati sposobne vođe koji bi proveli takav opsežan zadatak. Prema Kolariću, tajništvo KA-e na čelu s Jesihom nije bilo doraslo takvom zadatku, pogotovo u hrvatskoj političkoj klimi onog vremena.

[1998] B. PEROVIĆ, HKP, str. 209; J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 202; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 176.
[1999] NAS, S-M, „Okružnica", Biskupski ordinarijat u Splitu, br. 1750/36; *List biskupije Splitsko-makarske*, god. LVIII, br. 6 (lipanj), 1936., str. 63.
[2000] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 177; B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 198.
[2001] *List biskupije Splitsko-makarske*, god. LVIII, br. 6 (lipanj), 1936., str. 64-75.
[2002] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 209.
[2003] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 177.
[2004] Vidi: Isto, str. 178.

Ujedno, s obzirom na to da je KA bila čista, imala je raskrstiti s dotadašnjim dvama granama HKP-a i početi od samoga početka, što znači da je, prema Peroviću, trebala u potpunosti zanemariti svu:

„[...] baštinu i iskustvo dotadašnjih dviju grana HKP-a, koji su već imali svoje okušane organizacije, svaka sa svojim izrazitim tipom formacije, metodama rada, i brojno članstvo, prema tome tradiciju i iskusne radnike koji su znali dati unutarnji dinamizam i duh, a k tome su bili uz njih i afektivno povezani, svega toga nova KA nije imala [...]“.[2005]

Upravo, iz svega navedenog, Kolarić ispravno zaključuje da je „nova” KA već u samome početku bila osuđena na propast, tj. „umjesto da poveže i složi dotadašnje snage ona ih je nehotice raspršila”.[2006] Stepinac i Bonefačić nisu uzeli u obzir tadašnju političku sitauciju, probleme s hegemonijom Beograda, jačanje komunizma, nemogućnost Seljačke stranke da riješi krizu, što je dovelo do priklanjanja mladeži revolucionarnom pokretu poput ustaša, ali i općenito napetu situaciju u svijetu. Sve to skupa bilo je nepogodno za uvođenje jedinstvene KA čime se samo dodatno slabio HKP.[2007]

5. 4. 2. Križarstvo u Dalmaciji u 1936. godini

Početkom 1936. godine, zagrebački križarski list *Nedjelja* pisao je da se u posljednje vrijeme događa opstrukcija rada križara od strane političkih neprijatelja, u prvom redu komunista. Čak je, prema članku, križarsko vodstvo razgovaralo s Mačekom o ovoj temi, na što je on rekao kako nijedan član njegove stranke i nijedan seljak ne može biti komunist. Zanimljivo je da su se i Maček i predstavnici VKB-a složili kako je hrvatski narod pretežito seljački, ali time i katolički. Upravo na tom polju valjalo je nastaviti rad u hrvatskom i katoličkom smjeru, ali glavni je problem, dakako, bio socijalni problem seljačkog sloja.[2008] Upravo je ovo jedan od temeljnih razloga zašto se prvotno orlovstvo, a zatim križarstvo bolje razvijalo od domagojstva.

U travnju je u Šibeniku don Ante Radić održao referat pod nazivom „Uređenje odnosa u katoličkoj akciji”, autora Protulipca, a poslala ga je središnjica VBK-a. U referatu je Protulipac opširno pisao o problemu ujedinjenja svih katoličkih organizacija u jedinstvenu KA. Smatrao je kako nema smisla da se križari odreknu vlastite tradicije koju su gradili još od vremena Merza. Protulipac se pozvao i na sv. Oca koji je oko KA-e smatrao da nema potrebe za fuzijom svih

[2005] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 211.
[2006] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 178.
[2007] Vidi više: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 179; B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 214.
[2008] „Hrvatski vođa o križarima“, *Katolička riječ*, god. II, br. 6 (6. veljače), Split, 1936., str. 1.

organizacija u jednu te da se dopušta široka sloboda katolicima u svom djelovanju u apostolatu hijerarhije. Radić je ovaj referat pročitao na sastancima križara u Šibeniku, a iz njega je proizlazilo da nema apsolutno nikakve namjere da se križarstvo utopi u jedinstvenu KA i tako nestane.[2009]

Dalmacija je nastavila sa stabilnim razvojem križarstva u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji osnivanjem novih društava u mjestima poput Vrisnika (Hvar),[2010] Skradina (Križarice)[2011] te održavanjem đačkih tečajeva poput onoga u Filip-Jakovu kod Biograda početkom srpnja.[2012] Posebno je značajan taj tečaj jer su sudjelovala 184 križara-đaka iz 28 bratstava diljem Hrvatske.[2013] Ovaj tečaj smatrao se dosada najvećim i najuspješnijim, čak i na duhovnom polju. Na tečaju je ponajviše bila riječ o dr. Ivanu Merzu i Katoličkoj akciji. Predvači na tečaju bili su među ostalima i Protulipac te Guberina. Na sastanku je bio i sam biskup Mileta. Dan nakon uspješno održanog tečaja, križari s tečaja održali su povorku u Biogradu kao simboliku buđenja hrvatskih kraljeva.[2014] Prilikom odlaska u Biograd, osnovano je istog dana i križarsko bratstvo omladinaca u Biogradu.[2015] Predstavnici VKB-a u Biogradu posebno su istakli zasluge župniku don Anti Šoši i njegovu kapelanu don Ivi Odlešiću za razvoj križarstva u tom gradu.[2016] Ovaj tečaj samo je bio potvrda sveg dotadašnjeg rada križara na području cijele Hrvatske. No, ipak bez potpore lokalnih biskupa i svećenstva, križarstvo nikada ne bi uspjelo toliko razviti svoju aktivnost, a najbolji primjer upravo je bila Splitsko-makarska biskupija čija je aktivnost bila skromna u odnosu na Šibenik i Hvar. Ta dva okružja nisu imala nikakve prepreke u svojem razvitku usprkos proglašenju čiste KA-e od Stepinca jer su ipak Mileta i Pušić imali ovlasti u svojim biskupijama da provode KA po vlastitoj zamisli bez upletanja u djelokrug rada križara i križarica.

Nadalje, šibenski *Katolik* donio je vijest da KA želi koordinaciju, a ne unifikaciju, što će se na biskupskoj konferenciji 1938. pokazati pogrešnim.[2017] Preko ljeta je od 4. do 6. srpnja održan veliki liturgijski kongres u Hvaru što je dodatno potvrdilo izuzetno visoku katoličku aktivnost u

[2009] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Uređenje odnosa u Katoličkoj akciji“
[2010] *Katolik*, god. VII, br. 14 (5. travnja), 1936, str. 4.
[2011] U Skradinu je održan posebni program prigodom osnutka križarskog sestrinstva uz predavanja don Ante Radića, Isto, br. 21 (24. svibnja), str. 4.
[2012] Isto, br. 26 (28. lipnja), str. 4.; br. 27 (5. srpnja), str. 4.
[2013] Zagreb – šest bratstava, Osijek (2), Sušak, Krk, Senj, Šibenik, Split, Omiš, Dubrovnik, Gospić, Sarajevo, Banjaluka, Varaždin, Karlovac, Koprivnica, Vukovar, Bjelovar, Nova Gradiška, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Sisak, Srijemska Mitrovica, Zemun. Vidi: *Katolik*, god. VII, br. 29 (19. srpnja), 1936., str. 1.
[2014] Isto.
[2015] Isto, str. 4.
[2016] Isto.
[2017] Vidi: P. ČUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i HKP“, *Zbornik HKP*, str. 538-539.

toj biskupiji.[2018] Početkom istog mjeseca održan je u sklopu Katoličke akcije i Katehetski kongres u Splitu.[2019] Krajem školske godine 1935./36., tj. u kolovozu 1936. Joso Felicinović napustio je Šibenik i otišao na Pag raditi na KA-i.[2020] Stoga, mnoga zbivanja događala su se 1936. na katoličkom polju u svim njegovim sastavnicama HKP-a. Intenzivno se radilo na svim područjima javnog života. Svaka grana radila je svoj posao, dok se istovremeno pokušavalo sve organizacije ujediniti u jedinstvenu KA na području cijele Hrvatske. Nisu bila u pitanju samo veća mjesta, već se pokušavalo svugdje raditi. Primjerice, na malom otočiću Olibu od 12. do 15. kolovoza održao se križarski tečaj na kojem je prisustvovao izaslanik VKB-a Rudolf Pavlek koji je posebno zahvalio lokalnom duhovniku križara don Juri Luši.[2021] Pavlek je održao i križarski tečaj na Dugom otoku u mjestu Dragove.[2022] Duhovnici su bili od izuzetne važnosti za razvoj lokalnih križarskih bratstava i sestrinstava. Upravo su zahvaljujući njima krajem kolovoza osnovana križarska bratstva poput onog u Jelsi na Hvaru. Isto tako krajem kolovoza, osnovano je Križarsko bratstvo starješina u Preku koje se već itekako istaklo u svojoj prethodnoj orlovskoj organizaciji. Preko je imalo i svoj prvi križarski tečaj krajem kolovoza i početkom rujna.[2023]

U novoj školskoj godini u Šibeniku su križari održali Križarski zbor u svrhu obilježavanja Dana križara 13. rujna.[2024] Riječ je bila o dotada najvećoj križarskoj proslavi u Šibeniku. Među govornicima bili su Protulipac te Donadini. Protulipac je, osim isticanja hrvatskog identiteta i katoličke vjere, pozvao na borbu protiv komunizma i kapitalizma kao dviju najpogubnijih ideja za Katoličku crkvu. Nakon zbora, održane su priredba i glazbena večer.[2025] Šibenik se iz godine u godinu sve više pokazivao na planu razvoja križarske ideje i njezina širenja diljem biskupije. Iz pisma jednog križara, objavljenog u šibenskom *Katoliku,* ističe se polet mladih snaga ka križarskoj ideji. Privlačnost križarstva, osim na katolicizmu, temeljila se na obrani hrvatske ideje, što je itekako odigralo značajnu ulogu u njegovu širenju. Križarstvo je imalo biti odraz cjelokupnog hrvatskog naroda, pogotovo sela koje je, prema autoru pisma, duboko krišćanski prožeto. Autor ističe i emocionalnu komponentu križarstva koja privlači sve više mladih k sebi. Nije izostavljena

[2018] Vidi više: *Katolička riječ*, god. II, br. 23 (4. lipnja), str. 1; br. 28 (9. srpnja), str. 1; br. 33, str. 3.
[2019] *Katolička riječ*, god. II, br. 27, str. 2.
[2020] Ante SKRAČIĆ, „Djelovanje don Josipa Felicinovića u Šibeniku (1929.-1936)“, str. 44.
[2021] *Katolik*, god. VII, br. 34 (23. kolovoza), 1936., str. 44.
[2022] Isto, br. 36 (6. rujna), str. 4.
[2023] Isto, br. 34 (23. kolovoza), str. 4.
[2024] Isto, br. 36 (6. rujna), str. 1, 4.
[2025] Isto, br. 38 (20. rujna), str. 1-2.

ni uloga Protulipca s kojim su se mladi oduševljavali prilikom njegovih govora. Križarstvo je smatrano narodnim pokretom zbog državno-političkih težnji , ali i njegovoj kulturno-moralnoj orijentaciji koja ide k narodu. Križarstvo je smatrano beskompromisnim, ali upravo autor smatra da je to njegova najjača stavka jer ne pristaje na kompromise već se bori za vlastite ideje. Križarstvo je težilo predstavljati narodnu dušu svakog Hrvata. U svemu tome, autor dodaje kako je križarstvo ipak nepolitčko, kao i prije njega, njegov prethodnik orlovstvo. Križarstvo je sebi postavilo zadatak da odgaja duh narodne omladine i da oduševljava za ideale i vrijednosti života. Na kraju autor ističe kako križarstvo ne odstupa od svoje ideje i da upravo zato pridobiva sve više simpatija među narodom.[2026]

Ovaj opis uistinu dočarava što je ustvari duh križarstva i zbog čega se hrvatska omladina oduševljavala ovim pokretom. On nije bio samo katolički, već i hrvatski narodni pokret koji je predstavljao cjelokupni narod boreći se protiv svih protukatoličkih i protuhrvatskih ideja kao i njegov prethodnik orlovstvo. Križarstvo je uistinu bilo nastavak Mahnićevog radikalizma življenja katoličkih vrijednosti u svakodnevnom životu, ali i borbi za hrvatski narod i Katoličku crkvu. Svi neprijatelji tih ideja imali su biti poraženi. Omladina se pogotovo zanosila Protulipcem koji je uistinu bio najznačajnija ličnost križarstva 30-ih godina 20. stoljeća. Upravo zbog ovakvog jednog opisa nepoznatog križara potpisa „Junior", Protulipac nije pristao na Stepinčevu ideju o reorganizaciji KA-e u kojoj bi najviše stradalo križarstvo i sav dotadašnji rad bio bi uništen. Šibenski križarski zbor bio je dodatan poticaj osnutku novih križarskih društava diljem Dalmacije, a pogotovo u Šibeniku koji je nedugo nakon sastanka dobio još dvije križarske organizacije u vidu akademskog križarskog bratstva i K. B. II.[2027]

Do kraja godine, u Dalmaciji su se događale razne križarske aktivnosti, od Dubrovnika, Jelse, Murtera, Ražanca, Oliba, Vodica, Šibenika, Bogomolje na Hvaru do Dinjiške na Pagu (križarsko sestrinstvo)[2028] itd.[2029] Najzanimljiviji događaj vezano za KA i križarstvo bila je izjava biskupa Pušića o Katoličkoj akciji. Naime, početkom prosinca Pušić je dao svoje mišljenje o ustroju KA-e. On se zalagao za specijalizirane pokrete u Akciji koje je zagovarao i sam papa. Pušić

[2026] Junior, „Tajna križarskih uspjeha", Isto, str. 2.
[2027] Isto, br. 39 (27. rujna), str. 4.
[2028] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2.
[2029] Vidi više: *Katolik*, god. VII, br. 40-52.

isto kao Stepinac smatra da je prijeko potrebno ostvariti jedinstvo i slogu među radom katolika. Njegova zamisao je sljedeća:

„Velim, uspostaviti već po sebi, jer organizovanje specijalizovanih pokreta, dosljedno, ozbiljno i solidno provedeno u duhu papinskih direktiva, traži jaku Omladinsku centralu, koja će znati poštovati nužnu relativnu autonomiju pojedinih specijalizovanih pokreta i istodobno držati ih na okupu davajući im jedinstvene opće direktive. I moje je mišljenje, da je ovako organizirana Katol. Akcija najpodesnija da opet unese zapostavljena načela u naš laicizirani društveni život i najbolje doprinese što bržem i jačem ostvarenju Kristovog kraljevstva u našem hrvatskom narodu. [...].“[2030]

Iz ovih Pušićevih riječi daje se iščitati da, iako podupire centralizaciju KA-e, tj. jedinstvenu KA, ne smije se izgubiti autonomija katoličkih organizacija. Stoga, Pušić očito nije bio na liniji Stepinčeve reorganizacije KA-e, barem ne u takvom obliku gdje bi sva moć bila u rukama njezina vodstva, jer bi se tako izgubila jedinstvenost postojećih specijaliziranih pokreta. Iako Pušić u tekstu nije spomenuo križarstvo, očito je da je pokušao zaštititi njegov određeni stupanj autonomije. Nažalost, u biskupijskom arhivu na Hvaru nisam pronašao „kutiju” označenu bilo nazivom „Orlovstvo”, „Križarstvo” ili KA, što ne isključuje mogućnost da je možda označena drugim imenom ili je, pak, nakon dolaska komunizma na vlast uništena ili prebačena na „sigurno” mjesto u neku lokalnu župu u Dalmaciji.

Za kraj 1936. godine treba dodati kako su domagojci slavili svoju 30. godišnjicu osnutka HKAD-a „Domagoj“ pri čemu su sebi pripisali zasluge za uspjeh HKP-a te da su upravo oni bili najveći odgajatelji hrvatske katoličke mladeži i centar hrvatske katoličke misli. Ujedno, seniori „Domagoja“ uspjeli su uvjeriti Stepinca na osnivanje specijaliziranih tipova KA-e. Organizacije koje su unutar Katoličke akcije osnovali bile su Seljačka katolička omladina (SKOM), Katolička radnička omladina (KROM) i Građanska omladina (GROM). U tim novoosnovanim organizacijama upravo su oni imali najvećeg utjecaja.[2031]

Iz ovoga je jasno da tzv. utrka između orlova/križara i „Domagoja“/Seniorata nije nikad zamrla iako se stišala tijekom razdoblja Kraljevine Jugoslavije. Usprkos suradnji u nekim dijelovima Hrvatske, stari animozizeti su ostali, ali su se uglavnom svodili na vodstva tih skupina.

[2030] *Katolička riječ*, god. II, br. 50 (10. prosinca), str. 1.
[2031] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 213-214; J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 203.

5. 4. 3. Intenziviranje HKP-a u Dalmaciji u 1937. godini

Nova godina donijela je intenzivan rad obaju krila HKP-a, križare i domagojce koji su djelovali u sklopu KA. Tako je nastavljen osnutak novih križarskih društava poput: Maranovići (Mljet),[2032] otok Žirje (Šibenik),[2033] Grablje (Hvar),[2034] Komiža (Vis).[2035]

Među ostalim, redovito su se održavale križaraske aktivnosti poput akademija, sastanaka, tečajeva, slavlja, duhovnih vježbi, obilježavanja određenih dana (Papin dan, Socijalni dan križarstva[2036] itd.) i slično.[2037] U cijeloj Dalmaciji ustvari se događala križarska aktivnost na lokalnoj razini u prvoj polovini 1937. godine, što se jasno vidi iz tiska, ali je zbog opsega rada nepotrebno sve iznositi.[2038] Valja izdovojiti ipak obilježavanje Socijalnog dana križarstva na primjeru Šibenika 23. svibnja. Naime, velika pozornost posvetila se radničkom staležu, tj. radničkoj omladini. Naime, s obzirom na to da križarstvo nije ignoriralo nijedan sloj hrvatskog naroda, tako je i psoebna pažnja posevećena radnicima i njihovim teškim uvjetima rada u modernom vremenu. Posebice je kritiziran kapitalizam u kojemu se dobar broj vodećih kapitalista zalaže za radnička prava, a istovremeno ih kriši na dnevnoj bazi. Križari su, kao i Katolička crkva, bili otvoreno protiv kapitalizma koji je smatran materijalističkim i izrabljivačkim prema ljudima. Dan je u Šibeniku obilježen velikim brojem križara i križarica i brojnim predavanjima. Predavači nisu propustili, osim kapitalizma, kritizirati dotadašnje sve vođe novih pokreta poput Mussolinija i njegova fašizma, Hitlera i nacionalsocijalizma, frankizma u Španjolskoj, a pogotovo komunizma koji se na području carske Rusije pokazao pogubnim za dotadašnje cjelokupno društvo.[2039]

No, kao i uvijek, ljeto je bilo ono vrijeme u kojemu je đaštvo realno najviše raslo održavajući veće događaje na kojima su sudjelovala vodstva organizacija HKP-a, ali i sama crkvena hijerarhija. To je uistinu važilo, kako smo vijdeli od samoga početka HKP-a jer, ipak, đaci su najviše slobodnog vremena za veće katoličke aktivnosti imali preko ljeta. Prvotno valja spomenuti drugo krilo HKP-a. Naime, splitski katolički list *Katolička riječ* kroz cijelu 1937. godinu hvalio je na sav glas domagojce i njihovu ulogu u počecima HKP-a, ali i samu KA koja se

[2032] *Katolik*, god. VIII, 1937., br. 4 (24. siječnja), str. 4.
[2033] Isto, br. br. 7 (14. veljače), str. 4.
[2034] Isto, br. 14 (4. travnja), str. 4.
[2035] Isto, br. 19 (9. svibnja), str. 4.
[2036] Isto, br. 21 (23. svibnja), str. 1.
[2037] Isto, br. 1-27.
[2038] Isto.
[2039] Vidi više: „Proslava Križarskog socijalnog dana u Šibeniku“, Isto, br. 22 (30. svibnja), str. 4.

u njihovoj biskupiji službeno provodila.[2040] Pohvale za HKP i „Domagoja" dosegle su vrhunac održavanjem Kongresa hrvatskog katoličkog đaštva u Dubrovniku od 15. do 18. srpnja. Kongres se održao na desetgodišnjicu od prošlog đačkog sastanka u Dubrovniku 1927. godine. „Domagoj" i njegovo đaštvo ustvari su, kako je konstatirano u članku o kongresu, bili najstariji đački pokret omladine u hrvatskome narodu.[2041] Misao vodilja kongresa bila je „Đački apostolat" kao ideja na koju se poziva i sama KA, a označava duboki vjerski život i intelektualno usavršavanje. Izlagači na kongresu bili su hvarski biskup Pušić, Petar Grgec, Pavao Butorac, duhovnik srednjoškolki u Splitu don Ante Pilepić, Bonifacije Perović s temom o socijalnoj orijentaciji, Ljubomir Maraković o književnosti itd.[2042] Dubrovnik je okupio vrlo važne figure tadašnjeg HKP-a, ali i same prve i druge faze HKP-a. Prisustvo biskupa Pušića ne treba čuditi s obzirom na to da je promicao sve vrste katoličkog aktivizma među mladima, neovisno je li bila riječ o domagojcima ili križarima. Kongres je svakako potvrdio Dubrovnik kao žarište katoličkih ideja, ali i utjecaj „Domagoja" koji je u tom gradu imao. „Domagoj" nakon kongresa nije propustio u svom tisku sebe prikazati kao pokretačku silu HKP-a,[2043] ali i čvrstu organizaciju Katoličke crkve te naposljetku pokazati i svoje „hrvatstvo" koje nije političko, već narodno.[2044] „Domagoj" se do sredine 30-ih potpuno vratio na isključivo hrvatsku ideju dok su svi „stari" jugoslavenski glasovi u potpunosti nestali među seniorima. Glavni primjer tome jest izlaganje Petra Grgeca na Kongresu s naslovom „Hrvatska katolička akcija i Hrvatski narodni pokret" gdje isključivo priča o katolicizmu i hrvatstvu kao o dvije neodvojive komponente koje djeluju zajedno kao stup obrane hrvatskog naroda od svih njegovih neprijatelja na vjerskom, narodnom i kulturnom polju.[2045] Isti taj Grgec tijekom 20-ih godina promicao je Roguljine ideje o jugoslavenskom narodnom jedinstvu.[2046] No, diktatura je imala kontraefekt gdje je hrvatska ideja postala najjača brana katolicizma u Kraljevini Jugoslaviji.

Nadalje, paralelno s održavanjem kongresa u Dubrovniku, katoličke učenice održale su tečaj Ženske đačke lige u prostorijama „Boškovića". Dan poslije u tim prostorijama imale su sastanak i splitske učenice nižih razreda.[2047] Organizacija „Domagoja" nije propustila istaknuti

[2040] *Katolička riječ*, god. III, br. 2 (7. siječnja), str. 1; br. 11 (11. ožujka), str. 1; br. 27 (1. srpnja), str. 1.
[2041] „Jubilarni kongres hrvatskog katoličkog đaštva u Dubrovniku od 15-18 srpnja o. g.", Isto, br. 27, str. 3.
[2042] Isto.
[2043] Isto, br. 29, str. 3.
[2044] Isto, br. 30 (22. srpnja), str. 1.
[2045] isto, br. 35 (26. kolovoza), str. 1.
[2046] Usp. *Jadran*, god. III, br. 58, str. 3; Petar GRGEC, „Noviji katolički pokret medju Hrvatima", *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 36-48; J. KRIŠTO, *HKP*, str. 148.
[2047] Isto, br. 30 (22. srpnja), str. 3.

njihovo organiziranje na muškom i ženskom polju te njihov doprinos u razvoju općenito hrvatskog katoličkog đaštva. Kao što vidimo, „Domagoj" kao katoličko akademsko društvo više se koncentrirao na hrvatsko katoličko đaštvo, što mu je realno i bilo u domeni njegova rada od samoga osnutka. No, njegova snaga uglavnom je bila u gradovima, dok je istinska snaga i većina hrvatskog naroda u to vrijeme živjela na selima. Upravo su zbog toga križari, koji su se fokusirali na sve „staleške" skupine hrvatskog naroda, bez iznimke, imali daleko bolji odaziv, ali i snagu u svome članstvu, čega se Protulipac svakako nije namjeravao odreći. Gledano pojam HKP-a u širem kontekstu, i jedna i druga skupina bez sumnje pripadaju tom, pojmu uključujući KA koja se provodila još od vremena Merza i orlovstva bez većeg miješanja biskupa u pojedinosti organizacije. Tek realno Stepinac formalno uvodi KA kao organizaciju istinski vođenu od samoga crkvenog vodstva, što dotada nije bio, barem formalno, slučaj, usprkos tome što su biskupi odobrili provođenje Katoličke akcije na svojim konferencijama u 20-im godinama nakon što ju je proglasio sam papa.

Naposljetku, važno je dodati kako su zadnjeg dana kongresa u Dubrovniku križari imali vlastito zborovanje za cjelokupno njihovo članstvo u Dubrovačkoj biskupiji.[2048] Ovaj podatak govori nam kako u toj biskupiji, usprkos dominaciji „Domagoja", nema prepreka za suradnju između dvaju krila HKP-a. Identična stvar je bila u prethodnom razdoblju gdje Perović nije sprečavao razvoj orlovstva među mladeži Dubrovačke biskupije. Upravo suprotno, Perović je promicao oba oblika katoličkog organiziranja i rada. Dalamcija još jednom pokazuje da njezina udaljenost od središnjice Zagreba u biti omogućava suradnju između dviju „sukobljenih" skupina HKP-a. Naravno, u ovom slučaju uvelike je pomoglo prisustvo hvarskog biskupa Pušića na kongresu u Dubrovniku.

Nakon ovog kongresa, održane su dvije katoličke manifestacije na Braču. Prva je bila akademski tečaj od 20. do 30. srpnja,[2049] a odmah 1. kolovoza održan je veliki Križarski zbor u Supetru na Braču. Na zboru su se okupili križari i križarice s Brača, Splita, Omiša, Šibenika, Skradina, Vodica i Primoštena. Među ostalima, na zboru su bili i biskupi Pušić i Mileta te, naravno, Ivan Protulipac. Govore su održali jedan član vodstva VKB-a (Mirko Cerovac), te po jedan seljak-križar i radnik-križar za svoje „staleže". Zborovanje se održalo poslijepodne, a prvi je govornik

[2048] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križarske vijesti", 3. srpnja 1937.
[2049] Isto.

bio budući šibenski biskup don Josip Arnerić. Među govornicima istakao se i Donadini koji je govorio o prodoru križarske misli u Dubrovniku na prethodno spomenutom kongresu u srpnju. Donadini je govorio kako treba stati na braniku katolicizma i Hrvatske. Ključ je prema njemu ležao u križarskoj mladeži. Nakon Donadinija govorila je križarica Mira Dugački u ime križarica te Rudolf Pavlek u ime križara akademičara. Naposljetku je vatren govor održao Protulipac kojega su više puta prekidali, a kao glavnu opasnost za katolicizam označio je komunizam. Nakon njegova govora svirala je hrvatska himna, a na zatvaranju je bila križarska glazba koju su izvodili križari iz Milne.[2050]

Križari i križarice ovim su zborom u Supetru potvrdili svoju moć u Dalmaciji koja je neprestano rasla pod pokroviteljstvom Pušića i Milete. Usprskos svađama u središnjici, tj. Zagrebu, križarstvo u Dalmaciji ne nailazi na prepreke, izuzev u Splitsko-makarskoj biskupiji i uvođenja KA-e. No, primjeri Šibenske i Hvarske biskupije odražavali su ponovno buđenje snažne borbe za katoličku i hrvatsku ideju u Dalmaciji. Križarstvo, kao i njegov prethodnik orlovstvo, koncentrirali su se na cjelokupnu hrvatsku mladež u Dalmaciji, neovisno o njihovu „staležu" i socio-ekonomskom stanju. Ključ za stvaranje snažne „katoličke Dalmacije" stajao je u borbenosti križara i njihovu radikalnom svakodnevnom vjerskom i duhovnom životu. Potpora biskupa bila je ključna uz, naravno, vodstva križarskih okružja u Dalmaciji. Uz to, vatreni govori Protulipca dodatno su motivirali hrvatsku katoličku mladež u borbi za katoličke i hrvatske ideje.

Zanimljivo je istaknuti kako je Brač postao jedan od glavnih uporišta ideja križarstva, a time i samog Mahnićeva HKP-a koji je svoju aktivnost u HKP-u počeo neposredno prije rata. No, ta aktivnost samo je rasla iz godine u godinu nakon rata. Prije samog održavanja zborovanja u Supetru, na Braču je osnovano još jedno križarsko bratstvo u Sutivanu.[2051] Otočna izoliranost očito je igrala pozitivnu ulogu u razvoju HKP-a na Braču i na Hvaru. Ipak, vlasti se nisu toliko obazirale na događanja na otoku, koliko su svoje snage koncentrirali u primjerice Splitu koji je bio žarište raznoraznih političkih ideja i ideologija. Snaga križarstva u Dalmaciji samo je dodatno rasla održavanjem Križarskog zbora u Murteru 22. kolovoza te Križarskog zbora u Šibeniku 12. rujna iste godine.[2052] Navedena dva zborovanja samo su dodatno potvrdila snagu križarstva Šibenske biskupije, uz, naravno, Hvarsku. Upravo u ovim primjerima jasno se vidi koliko je potpora biskupa

[2050] *Katolik*, god. VIII, br. 32 (8. kolovoza), str. 1; *Katolička riječ*, god. III, br. 30 (22. srpnja), str. 3.
[2051] *Katolik*, br. 31 (1. kolovoza), str. 4.
[2052] Isto, br. 32 (8. kolovoza), str. 3-4.

bila važna za razvoj križarstva, ne samo u Dalmaciji, nego i u cijeloj Hrvatskoj. U Šibenskoj biskupiji, osim Šibenika, u križarstvu su prednjačila mjesta poput Primoštena i Vodica. Primjerice, Primošten je 15. kolovoza proslavio Križarski dan. U toj proslavi sudjelovali su križari i križarice iz Vodica.[2053] Upravo ova manja mjesta bila su ključna za širenje križarstva u Dalmaciji. No, i to je, dakako, ovisilo o lokalnom župniku koji je trebao aktivno promicati ideje križarstva, ali i sudjelovati kao duhovnik. Primjerice, mala mjesta Majkova i Ćilipa u Dubrovačkoj biskupiji dobila su vlastito križarsko bratstvo.[2054] Upravo ovakva manja mjesta u kojima su se osnivala bratstva, a u nekima i sestrinstva, glavni su dokaz koliko je seoska mladež prihvaćala križarske ideje. Dok se „Domagoj" više orijentirao na gradove, križarstvo, a prije njega orlovstvo više je ciljalo na lokalna i izvangradska mjesta. Ipak, većina stanovništva Dalmacije živjela je izvan gradova. Upravo je tamo zbog toga bilo potrebno pridobiti mladež. S druge strane, iz memoara Donadinija ili, pak, tiska, koji su spomenuti kroz rad, grad je uvijek bio drugačija sredina u kojoj je teže bilo ostvariti određene ideje i ciljeve jer su gradovi bili žarišta raznih ideologija i struja od kojih se svaka borila da pridobije svoj dio članstva. Upravo su zbog toga križari imali velike uspjehe jer su „zašli" među narod. Uzmimo ponovno za primjer Šibensku biskupiju. Otok Murter, kao što je maloprije rečeno, imao je svoje veliko križarsko slavlje 22. kolovoza. Na tom slavlju nisu sudjelovali samo križari i križarice s Murtera već i s okolnih otoka poput Žirja, Ugljana itd. Na slavlju je bilo i 200 križarica, a pojavio se i Donadini koji je, kao što je rečeno, djelovao po cijeloj Dalmaciji. Osim njega, sudjelovao je i don Ante Radić koji je pozvao mladež da se aktivira i prenese svoj rad u kuće i ostale sredine.[2055] Osim Murtera, par dana prije, svoje križarsko slavlje imali su Olib, a zatim početkom rujna i Filip-Jakov u Šibenskoj biskupiji.[2056] Sva nam ova manja mjesta sugeriraju koliko se ustvari križarstvo proširilo, ali i aktivno iz godine u godinu djelovalo održavajući slavlja, druženja, sastanke, tečajevi, duhovne vježbe itd. Primjerice, tečajevi u kolovozu za križare u Šibenskoj biskupiji održani su u Olibu, Lukoranu, Dobropoljani i Preku. Nužno je istaknuti da je njihovu organizaciju i održavanje uradio Lav Znidarčić iz Splita koji je kasnije postao i predsjednik VKB-a.[2057]

[2053] Isto, br. 34 (22. kolovoza), str. 4.
[2054] Isto, br. 34 (22. kolovoza), str. 4; br. 35 (29. kolovoza), str. 4.
[2055] Isto, br. 35 (29. kolovoza), str. 3.
[2056] isto, br. 35 (29. kolovoza), str. 3-4; br. 36 (5. rujna), str. 4; br. 37 (12. rujna), str. 3.
[2057] isto, br. 38 (19. rujna), str. 4.

Kulminacija križarstva u 1937. godini bila je 19. rujna kada se u svim hrvatskim krajevima slavio Križarski dan. Tom prigodom pozvani su svi katolici da podrže u svojim mjestima to slavlje.[2058] U Splitu je dan proslavljen u crkvi sv. Filipa,[2059] dok je Šibenik organizirao veće slavlje povodom tog dana.[2060] Spomenuo bih još kako je u Zagrebu kao središnjici održano najveće slavlje sa svim glavnim vođama VKB-a i VKS-a te je ujedno sudjelovao i sam Stepinac.[2061] Naposljetku za ljeto 1937. valja spomenuti i održavanje tečaja križarica u Splitu. Naime, iz memoara Marice Stanković, taj tečaj održan je u samostanu Službenica milosrđa. Posljednjeg dana tečaja sudjelovao je i Bonefačić.[2062] Bonefačić u Splitu nije bio zadovoljan s križarima zbog sve većeg zaoštravanja oko KA-e i uloge križara u njoj. Bonefačić je, u nemogućnosti jedinstvenog rješenja na razini Hrvatske, svu krivnju svalio na križare.[2063] Naime, razlog tome leži u zaključcima biskupske konferencije, u rujnu 1937., koji se tiču KA-e i križara. Biskupi su bili razjedinjeni te su se na kraju odlučili da se KA, umjesto na razini Hrvatske, uredi na autonomnoj dijecezanskoj razini.[2064] Najvažnija odredba vezana za križare glasila je: „Temeljne (omladinske) organizacije imaju punu slobodu djelovanja po svim biskupijama i posvemašnju neodvisnost jedne od drugih. [...]“.[2065] Odreba je označila da križari i križarice imaju slobodu djelovanja.

Do kraja godine rad križara tekao je pod vodstvom Protulipca sve bolje i bolje, a u Dalmaciji je do kraja 1937. osnovano još nekoliko križarskih bratstava, najviše u Dubrovačkoj biskupiji.[2066] Osim toga, nastavljeno je održavanje tečajeva i duhovnih vježbi, primjerice na Silbi[2067] te rast križarica, pogotovo na Pagu i u Šibeniku.[2068] Poseban poticaj križarstvu dao je sam Protulipac u govoru od 2. listopada na Radiju Zagreb koji je odjeknuo među križarima diljem Hrvatske. Najvažnije rečenice u govoru bile su o stvaranju novog pokoljenja i potpunog čovjeka kojeg se ne gleda kao objekt već kao potpuno živo biće, kao samostalnog stvaratelja. Upravo zbog toga Protulipac najveće zasluge pripisuje mladeži koja se sama organizira i razvija odozdo, a ne

[2058] *Katolička riječ*, god. III, br. 38 (16. rujna), str. 1.
[2059] Isto.
[2060] Vidi više: *Katolik*, br. 40 (3. listopada), str. 4.
[2061] Vidi više: Isto, br. 41 (10. listopada), str. 1.
[2062] M. STANKOVIĆ, *Mladost vedrine*, str. 249.
[2063] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 223.
[2064] J. KRIŠTO, HKP, str. 221.; P. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i HKP“, *Zbornik HKP*, str. 537-538.
[2065] *Katolička riječ*, god. III, br. 39 (23. rujna), str. 2.
[2066] Vidi: *Katolik*, br. 45-52, 1937.
[2067] Isto, br. 51 (19. prosinca), str. 4.
[2068] Vidi, Isto, br. 52 (25. prosinca), str. 4.

odozgo. Njegove posljednje riječi u govoru bilu su da križarstvo „[...] nosi novoga čovjeka za nove dane“.[2069] Tako je križarstvo do kraja 1937. postalo vodeća katolička sila među hrvatskom katoličkom mladeži koja je težila stvaranju nove generacije koja će Hrvatsku usmjeriti k čisto katoličko-hrvatskoj ideji kao dvije neodvojive komponente. Potvrdu snage križarstva u 1937. godini najbolje je opisao iz vlastitog iskustva don Jure Dulčić, duhovnik u Hvaru, u zagrebačkoj *Nedjelji*:

„Činjenica je, gdje Križarstvo radi, ondje opada vjerski nehaj, ukidaju se narodni poroci, buji vjerski život ne samo unutarnji nego i vanjski, katolicizam se učvršćuje i stiče štovanje; Križarstvo vrši djela Katoličke Akcije, djelo kršćanske obnove. Ono je u krilu poletne, nesebične i zdrave mladeži pokazalo kod nas između svih udruženja, najviše sposobnosti i života po broju i radu. Križarstvo je i odkako su se pojavile i druge katoličke omladinske organizacije pokazalo najjaču prodornu snagu, častno je mjesto izvojevalo u javnosti katoličkoj ideji i spasilo mnogo mladeži, da ne udari pogubnim strujama ... U mnogim mjestima, da nije bilo brane križarskih redova, razvratne bi struje bile prodrle neobuzdanom snagom. To je dakako stajalo silnih borba, silnih žrtava, taktike i razbora osobito onih, koji su u vodstvu [...] “.[2070]

Potvrdu ovih riječi možemo vidjeti iz križarskog kalendara iz 1937. godine, prema kojem je križarska organizacija brojala 430 bratstava i 206 zborova malih križara, što je sveukupno brojilo 22.800 križara, od toga 1000 srednjoškolaca, 4610 radnika, 8700 seljaka, 8490 malih križara, a istovremeno je ženska križarska organizacija brojila 12.200 križarica.[2071]

5. 4. 4. Prema kraju križarstva u Dalmaciji

Godina 1938. protekla je daleko mirnije u smislu većih manifestacija HKP-a. Naime, redovito su održavani sastanci križara i križarica. Rad je nastavljen uobičajno kao proteklih godina. Razvoj je tekao mirno, bez većih burnih događaja, barem na lokalnoj sceni. Komunikacija „križarske” Dalmacije sa središnjicom u Zagrebu bila je redovita u smislu podnošenja izvještaja o radu društava.[2072] Među predavanjima u križarskim društvima ističu se problemi modernosti, tj. suvremenog svijeta u kojem žive i izazova s kojima se svakodnevno susreću.[2073] Primjerice, don Ante Radić u jednom svom predavanju križaricama u Šibeniku iz veljače 1938. ističe potrebu rada

[2069] „Ciljevi i putevi križarske organizacije“, *Katolik*, god. VIII, br. 43 (24. listopada), str. 3-4.
[2070] J. VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, str. 159.
[2071] Preuzeto iz: Zdravko MATIĆ, Damir STRUČIĆ, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.), str. 261-262.
[2072] Vidi primjer: HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, Križarsko sestrinstvo Šibenik, br. 10, 19. II. 1938.
[2073] Vidi više: HR-BAŠ-3; Đačko sjemenište Šibenik, 1923.-1954, Križari, Zapisnik nižeg naraštaja 1928-1939; Zapisnik višeg naraštaja V.K.B. II. sjemenište, 1937-39.

s malim križaricama zbog utjecaja „suvremenih" ideja koje pokušavaju uništiti sve katoličko, a time razoriti i zajednicu obitelji. Stoga, prema Radiću, ključ je vjerski odgoj.[2074] Radić u biti ponavlja srž HKP-a, tj. Mahnićevu borbu za hrvatsku katoličku mladež koja je ustvari budućnost Hrvatske. U ožujku je, primjerice, održan križarski tečaj u Skradinu, što je postalo uobičajeno diljem Dalmacije.[2075] Pokret je dovoljno napredovao da se zapravo u većini mjesta radi bez veće ovisnosti o središnjici.

Osim križarstva, u 1938. godini aktivna je bila rasprava o Katoličkoj akciji. Na svibanjskom zasjedanju Biskupske konferencije, prihvaćena su nova pravila o „interdijecezanskoj" KA, ali je u praksi ponovno sve funkcioniralo u dvojnom smislu, tj. organizacije križarstva i organizacije nastale iz Lige, uključujući i novonastale SKOM, KROM i GROM. Episkopat je donio odluku prema kojoj je svećenicima bilo zabranjeno pisati o ovoj podjeli, tj. o nastavku svađe između dva krila HKP-a. Zanimljivo je kako je čak među domagojcima došlo do spora jer su jedni htjeli biti isključivo đačka organizacija, a drugi su htjeli obnoviti staru Ligu.[2076] Na odluke Biskupske konferencije, križari su na svojoj skupštini VKB-a tražili dodatno vremena da usklade svoja pravila s pravilima KA-e.[2077] Istovremeno, KA se pojačava u 1938. godini u Dalmaciji. Na poticaj biskupa Pušića organizira se u Splitu II. hrvatski liturgijski sastanak od 12. do 14. srpnja. Bonefačić je, dakako, pozdravio i sponzorirao ovaj sastanak. Među poznatijim imenima, od predavača bili su biskup Pušić te križar (aktivan u VKB-u) i djelatnik KA-e Dušan Žanko.[2078] [2079] Zatim, u novoj školskoj godini 1938./39. KA se, prema memoarima Bonifacija Perovića, naglo pojačala, ali odmah nakon toga naglo se i umrtvio rad u KA-i. Naime, đačke organizacije su nicale, ali se ubrzo nakon završetka školske godine rad u njima ugasio. Slična je situacija bila u SKOM-u i KROM-u gdje se dobro započelo, ali je rad splasnuo. Veliku krivnju snosili su i sami katehete koji su imali previše posla i jednostavno nisu uspjeli stići. U biti, organizacija novog oblika KA-e bila je prezahtjevna i preiznenadna pa je, posebice u nedostatku odgovarajućeg kadra s prethodnim iskustvom, počela gubiti na snazi.[2080] Prema

[2074] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križaričko okružje u Šibeniku", br. 12, 13. ožujka, 1938.
[2075] *Katolik*, god. IX, br. 11 (13. ožujka), 1938., str. 4.
[2076] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 222-223; P. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i HKP", *Zbornik HKP*, str. 538-539.
[2077] P. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i HKP", *Zbornik HKP*, str. 539.
[2078] O Dušanu Žanku vidi više u: Zlatko MATIJEVIĆ, „Životopisi", *Zbornik HKP*, str. 846.
[2079] Vidi više: *Katolik*, god. IX, br. 24 (12. lipnja), str. 4.
[2080] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 219-221; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 179-180.

Kolariću, jedan od uzroka slabljenja KA-e jest u njezinoj koncentraciji na specijalizirane pokrete unutar vlastite organizacije, za koje dotadašnji katehete nisu imali iskustva usprkos dobroj volji.[2081] No, Stepinac je odlučno nastavio KA i krivio podjele unutar nje te je zbog toga zahtijevao da se prihvate nova pravila i da se sva dotadašnja udruženja okupe u dijecezanska okružja koja će voditi biskupi.[2082] Sva okružja imala su se ujediniti u Narodni savez kako bi uistinu jedinstvena KA funkcionirala.[2083] Zbog tih problema unutar KA-e, Protulipac je krajem 1938. morao odstupiti s predsjedništva VKB-a koji je potom osnovao nova katolička društva pod nazivom *Mladost* i *Hrvatski junak*.[2084] Za njegova nasljednika, episkopat je imenovao Slavka Šarića za „poslovnu godinu" 1938./39., a duhovnikom VKB-a imenovan je Milan Beluhan.[2085]

Početkom školske godine 1938./39. nastavilo je križarstvo u Dalmaciji i sa svojim slavljima. Prvotno, održano je 4. rujna veliko križarsko slavlje u Primoštenu koje je okupilo velik broj križara i križarica iz cijele Šibenske biskupije.[2086] Paralelno s tim slavljem, od 4. do 6. rujna održan je okružni križarski logor na otoku Zlarinu na kojem je sudjelovalo 35 križara koji su slušali brojna predavanja i na kraju polagali ispit.[2087] No, glavno slavlje križara bilo je, dakako, obilježavanje Križarskog dana 18. rujna 1938. godine.[2088] Najveća takva proslava u Dalmaciji bila je u Šibeniku gdje je biskup Mileta tom prigodom objavio posebnu okružnicu.[2089] Ujedno, školska godina 1938./39. za križare je predstavljala 15. godišnjicu postojanja križarstva uzimajući u obzir da su se oni smatrali nastavkom orlovstva. Tom prigodom je VKB donio posebnu odluku oko slavlja te obljetnice u toj školskoj godini.[2090] O snazi križarstva krajem 1938. godine možemo ponovno iščitati iz križarskog kalendara prema kojemu su postojala 783 križarska bratstva s ukupnim brojem od 26.689 križara, a među križaricama krajem 1938. postojala su 414 sestrinstva, od kojih je bilo 185 društava malih križarica, a ukupan broj križarica iznosio je 15.000. Prema

[2081] Vidi više: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 180.
[2082] B. PEROVIĆ, *HKP*, str. 224.
[2083] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 180.
[2084] Zdravko MATIĆ, Damir STRUČIĆ, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.)", str. 262.
[2085] *Katolik*, god. X, br. 2 (8. siječnja), 1939., str. 4.
[2086] *Katolik*, god. IX, br. 37 (11. rujna), 1938., str. 4.
[2087] Isto, br. 40 (2. listopada), str. 3.
[2088] *Katolička riječ*, god. IV, br. 37 (15. rujna), 1938., str. 1.
[2089] Vidi više: *Katolik*, god.IX, br. 38 (18. rujna), str. 1.
[2090] P. ĆUBELIĆ, „Biskupske konferencije Jugoslavije i HKP", *Zbornik HKP*, str. 539.

tome, ukupan broj križara i križarica u 1938. iznosio je oko 40.000 tisuća, što je ujedno bio i vrhunac te organizacije.[2091]

Krajem 1938. godine došlo je do promjene na političkom polju u državi. Naime, na posljednim parlamentarnim izborima u Kraljevini Jugoslaviji 11. prosinca, Udružena opozicija na čeku s Mačekom osvojila je 1.364.524 glasa. Iako je Jugoslavenska radikalna stranka ponovno osvojila najveći broj mjesta u skupštini (306) zbog izbornog zakona, a opozicija 67, knez Pavle je odlučio smijeniti Stojadinovića sa čela stranke zbog njegova približavanja Njemačkoj, a mandat za sastavljanje nove vlade povjerio je Cvetkoviću. Knez Pavle je smatrao kako zbog vanjskih političkih događanja kroz 1939. godinu valja riješiti unutarnje pitanje u državi, tj. riješiti hrvatsko nacionalno pitanje. Sporazum između Cvetkovića i Mačeka konačno je postignut u kolovozu te je odobren 24., a potpisan 26. kolovoza čime je stvorena unutar države autonomna jedinica Banovina Hrvatska.[2092]

Godina 1939. za HKP isto je bila burna. Naime, kako je Protulipac počeo osnivati nova društva *Mladost* za mladež te *Preporod* za starješine, mnogi križari, pogotovo u Zagrebačkoj nadbiskupiji, pridružili su se Protulipcu. Iz tog razloga, sam nadbiskup Stepinac reagirao je okružnicom 22. veljače da svi oni koji žele biti dio KA-e, ne pristupaju novim organizacijama.[2093] Ponovno je o Katoličkoj akciji u proljeće raspravljala biskupska konferencija na temu dvojnosti organizacija u njoj. Pitanje je bilo je li riječ o tipovima ili skupinama, ali se na kraju i sam Stepinac složio da je riječ o tipovima, tj. „[...] o organizacijama koje zapostavljaju ciljeve KA jer precjenjuju svoje posebne društvene interese".[2094] Na konferenciji je odlučeno da se svi oni koji su protiv KA-e odmah isključe iz njezinih organizacija. No, ponovno je bilo nesuglasica među biskupima, a najjači glas koji je branio križare, bio je Vrhbosanski nadbiskup Šarić.

U Dalmaciji početkom 1939. nastavlja se razvoj križarstva, pogotovo u Šibenskoj biskupiji. Naime, već početkom siječnja, od 6. do 8. održan je tečaj križarskog okružja u Šibeniku.[2095] Na sastanku je sudjelovao, kao i uvijek, don Ante Radić te posebna izaslanica VKS-a iz Zagreba Mira

[2091] Preuzeto iz: Zdravko MATIĆ, Damir STRUČIĆ, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.), str. 262.
[2092] Vidi više: I. ŠUTE, *Hrvatska povijest 1918-1941*, Zagreb: Leykam International, 2019., str. 155-167.
[2093] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 226.
[2094] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 226; J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 199.
[2095] *Katolik*, god. X, br. 1 (1. siječnja), 1939., str. 2.

Dugački.[2096] Zatim je u ožujku u Dubrovniku održano slavlje 15. godišnjice njihove organizacije, računajući od osnutka orlovskog društva.[2097] Istog mjeseca održana je križarska akademija u mjestu Božava na Dugom otoku.[2098] Ujedno, na Dugom otoku aktivno je bilo mjesto Zaglav i njihovo križarsko bratstvo.[2099] U travnju don Ante Radić posebno šalje dopis Križarskom sestrinstvu u Primoštenu oko važnosti odgoja malih križara i križarica.[2100] Jednaki dopis poslao je križarskim sestrinstvima u mjestima Poljane, Lukoran na Ugljanu, Kruševo kod Obrovca i Vodicama.[2101]

Usporedno s križarstvom u Dalmaciji koje je redovito organiziralo aktivnosti, posebice u Šibenkoj biskupiji, djelovala je i Katolička akcija. Naime, u svibnju i lipnju, don Antun Pilepić pohađao je društva KA-e u Splitsko-makarskoj biskupiji, obišavši mjesta poput Imotskog, Metkovića, Makarske itd. Istovremeno je predsjednica Biskupskog okružja katoličkih seljačkih djevojaka M. Matešić pohodila Sinj i Hrvace.[2102] Cilj ovih pohoda Pilepića i predsjednice Matešić jest širenje KA-e i njezine komunikacije između centra (Split) i zaleđa Splitsko-makarske biskupije. Isto tako, KA je djelovala i u Drnišu gdje je u svibnju održana glavna skupština svih njezinih društava.[2103] Nadalje, sa završetkom školske godine 1938./39. doznajemo informaciju da su Državnu klasičnu gimnaziju u Splitu pohađali srednjoškolci koji su se dijelili na đake domagojce (89) i đake križare (72).[2104] Ovaj podatak govori da su obje grane HKP-a pripremale svoje mlade snage za buduću akciju u oba krila HKP-a, iako je formlano KA obuhvatila sve katoličke organizacije s ciljem brisanja razlika između križara i domagojaca. Osim aktivnosti KA-e, u Splitsko-makarskoj biskupiji u 1939. godini osnovani su i započeli radom Mladi junaci.[2105]

Zatim, u ljeto 1939. u Šibenskoj je biskupiji, u Primoštenu, od 23. do 25. lipnja održan Euharistijski kongres,[2106] a nakon njega, također Euharistijski kongres održan je u Komiži na Visu u Hvarskoj biskupiji.[2107] Ljeto 1939. za Dalmaciju, što se tiče katoličkih aktivnosti, više je bilo

[2096] Isto, br. 3 (15. siječnja), str. 3.
[2097] Isto, br. 10 (5. ožujka), str. 3.
[2098] Isto, br. 12 (19. ožujka), str. 4.
[2099] Isto, br. 20 (14. svibnja), str. 4.
[2100] HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2, „Križarskom sestrinstvu Primošten“, br. 12, 10. IV, 1939.
[2101] Isto, br. 12, 10. III, 1939.
[2102] *Katolička riječ*, god. V, br. 24 (15. lipnja), 1939., str. 3.
[2103] *Katolik*, god. X, br. 20 (14. svibnja), 1939., str. 4.
[2104] NAS, S-M, spisi, 1939, br. 2144.
[2105] Vidi više o toj aktivnosti u 1939. godini u Splitsko-makarskoj biskupiji u: NAS, S-M, spisi g. 1939., pod br. 2720.
[2106] *Katolik*, god. X, br. 22 (28. svibnja), 1939., str. 1; br. 23 (4. lipnja), str. 1.
[2107] Isto, br. 30 (23. srpnja), str. 3.

usmjereno na KA i kongrese nego na veća događanja kod križara. Jedan od uzroka svakako možemo naći i u prisilnoj ostavci Protulipca na čelo VKB-a koji je nakon toga počeo osnivati vlastita društva. Primjerice, u listopadu 1939., doznajemo iz splitske *Katoličke riječi,* društva Hrvatskog junaka rastu po Dalmaciji u gradovima, a neka glasila ih kritiziraju da takvo tjelovježbeno društvo ne smije biti obilježeno ni politkom, ni religijskim obilježjem. Hrvatski junak imao je odobrenje od banskih vlasti iz Zagreba, a njegova zadaća imala je biti čisto odgojna.[2108]

Križari su novu školsku godinu ponovno započeli svojim redovitim obilježavanjem Križarskog dana, ovog puta 17. rujna.[2109] No, kao ni u ljeto iste godine, u Dalmaciji nije bilo većih slavlja, već samo lokalnih obilježavanja. Naime, očito je bilo da je reorganizirana KA utjecala na križare, tj. stagnirala je njihov razvoj. Naime, na zasjedanju Biskupske konferencije u jesen 1939., Šarić je dao primjedbu da se pokušava uništiti križarstvo te da su eksperimentiranja s KA donijela više štete negoli koristi. Uz to, krčki biskup Srebrnić komentirao je kako se križarsko radništvo raspalo, a njihovo članstvo uglavnom prešlo u Protulipčeva društva „Mladost" i „Hrvatski junak".[2110] Protulipčeva ličnost i karizma uvelike je utjecala na križare što se vidi po tome koliko je članstva ustvari upravo njega pratilo neovisno o nazivu organizacije. On je bio osoba oko koje se hrvatska katolička mladež masovno okupljala.

Prvog rujna 1939. započeo je službeno i Drugi svjetski rat koji je imao razorne posljedice po cijelu Europu. Na području Hrvatske isto tako javlja se snažno isticanje bilo nacionalnih težnji ili, pak, s druge strane jak utjecaj komunističke ideologije. U svakom slučaju, svaki od njih težio je preobraziti dotadašnje društvo i stvoriti novi poredak u svijetu. Ono što je, primjerice, bila jedna od značajki križarstva jest snažno isticanje hrvatskog identiteta, što će kasnije dovesti do toga da će dio križara sudjelovati u radu novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske.

Do kraja 1939. godine u Dalmaciji je uglavnom bilo zatišje, bez većih događaja u HKP-u. Ipak, valja spomenuti križarski okružni tečaj u Sumartinu na Braču u sklopu Hvarske biskupije. Naime, na tom tečaju sudjelovao je izaslanik VKB-a Lav Znidarčić koji je potom ujedno sudjelovao na križarskom okružnom tečaju u Dubrovniku održanom od 3. do 5. studenog.[2111]

[2108] *Katolička riječ*, god. V, br. 41 (12. listopada), 1939., str. 1.
[2109] *Katolik*, god. X, br. 38 (14. rujna), 1939., str. 3.
[2110] J. KRIŠTO, *HKP*, str. 227-228.
[2111] *Katolik*, god. X, br. 46 (9. studenog), str. 4.

Znidarčić je rođen 1918., a već s 8 godina pristupio je mladeži Hrvatskog orlovskog saveza, da bi potom nakon ukidanja orlovstva krajem 1929. postao iduće godine članom VKB-a. Nadalje, od rujna 1932. postao je član Odbora Đačkog križarskog bratstva u Splitu, a 1935. član vodstva Splitskog križarskog okružja.[2112] No, njegovo najvažnije razdoblje u križarstvu započinje 1937. nakon završetka klasične gimnazije u Splitu, tj. odlaskom na studij prava u Zagreb. Upravo u Zagrebu postaje tajnik VKB-a 1940., a predsjednikom je imovenovan u studenome 1942., tj. iste godine kada je diplomirao pravo u ožujku, a u rujnu nakon strogog ispita promoviran na čast doktora prava.[2113] Kao što smo vidjeli, bez obzira na studij u Zagerebu, Znidarčić je bio aktivan u Dalmaciji, uključujući i 1940. i 1941. godinu, no o tome malo kasnije. Rad se neće osvrtati na njegovu aktivnost poslije potpisivanja Rimskih ugovora dana 18. svibnja 1941. godine.

Za kraj godine 1939., što se tiče križarstva u Dalmaciji, valja spomenuti održavanje križarske akademije u mjestu Božava na Dugom otoku. Naime, akademija je održana 8. prosinca na dan proslave Bezgrešnog začeća. Križarski skup posjetio je Ante Oštrić is Solina koji je održao i govor. Prema novinskim zapisima, akademija je uistinu bila većeg „obujma".[2114] Ovakve vrste obilježavanja određenih dana i blagdana križara diljem Dalmacije bile su uistinu učestale. Proslave su, dakako, doprinijele i zbližavanju omladine i motivaciji za zajednički rad u lokalnoj župi u svrhu ne samo promicanja križarskih ideala, već općenito življenja katoličkih ideja u svakodnevici. Vjerojatno najznačajnija stvar za križare i uspjeh njihovih ideja bila je duhovnost, tj. duhovne vježbe koje su vodili lokalni župnici i svećenstvo u ulozi duhovnika.

Početkom 1940. godine u sarajevskoj *Vrhbosni* pokrenuta je rubrika pod nazivom „Križarski duhovnik" na poticaj nadbiskupa Šarića.[2115] Kako smo vidjeli na prošlim biskupskim konferencijama, ali i općenito od početka HKP-a, Šarić je bio uistinu veliki promicatelj i radnika HKP-a, ali i prijatelj biskupa Mahnića te poznavatelj njegovih „radikalnih" ideja. Upravo zbog toga je Šarić tijekom 20-ih više favorizirao orlovstvo, a zatim i križarstvo u 30-im, a potonje se vidjelo i na zalaganju za križare na biskupskim konferencijama. U šibenskom *Katoliku*, vijest o

[2112] Zdravko MATIĆ, „Dr. Lav Znidarčić, katolički djelatnik, hrvatski uznik i dugogodišnji predsjednik križarske organizacije" (Split, 14. kolovoza 1918. – Zagreb, 23. prosinca 2001.), *Zbornik radova filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 15, 2022., str. 8, 13.
[2113] Jure KRIŠTO, Zlatko MATIJEVIĆ, *Spomenica (1918.-2018.) dr. Lav Znidarčić*, Zagreb: Vlastita naklada obitelji dr. Lava Znidarčića, 2018., str. 10, 60-61.
[2114] *Katolik*, god. XI, br. 1 (4. siječnja), 1940., str. 4.
[2115] Isto, str. 3.

pokretanju nove rubrike već je u prvom broju tog lista donio upravo Joso Felicinović koji je poslao dopis 27. prosinca 1939. da se objavi u šibenskom katoličkom tjedniku.[2116] Upravo je isticanje i rad na „duhovnoj" dimenziji čovjeka ono što je križarstvo razlikovalo od ranijih oblika katoličkog organiziranja u HKP-u. Duhovnu dimenziju već je spomenuo u samome početku Mahnić, ali rad HKP-a imao se kretati redoslijedom, počevši od osnovnog katoličkog obrazovanja prema kulturnoj, a zatim socijalnoj dimenziji Pokreta. Uvođenjem tjelovježbe tijekom orlovstva nadopunilo je taj rad dodatno, ali Merz je svojim primjerom pokazao kako je upravo na samome kraju duhovnost najvažnija jer ona je završni čin preporoda društva u Kristu što je ustvari i bio krajnji cilj HKP-a.

Nova godina za Dalmaciju odmah je, naravno, počela s daljnjim radom križara. Tako je od 5. do 7. siječnja 1940. u Šibeniku održan okružni tečaj križaričkog okružja kojim je rukovodio don Ante Radić.[2117] Godina 1940. za Šibensku biskupiju bila je obilježena desetogodišnjicom Križarskog pokreta u toj biskupiji. Tom prilikom je biskup Mileta objavio pismo u kojem je rekao kada je vlada Pere Živkovića u prosincu 1929. ukinula organizaciju orlova, da bi se ubrzo počelo s novom organizacijom križara. Zanimljivo je da je Mileta spomenuo kako nažalost u njegovoj biskupiji ostale organizacije KA-e slabo napreduju te da u nekim mjestima uopće nema društava Katoličke akcije. Mileta je pozvao na akciju sve župnike i svećenstvo svoje biskupije na rad u Akciji i organizaciji svih slojeva društva. Nije propustio pohvaliti kako su se Križari organizirali među đaštvom, seljacima, ribarima, radnicima i među djevojkama.[2118] Ipak, njegova je biskupija brojala najviše križara/križarica u Dalmaciji.[2119] Kao i svake godine, lokalna mjesta u toj biskupiji održavala su svoje križarske sastanke, tečajeve, obilježavanja, ali i duhovne vježbe. Primjerice, u svibnju su održane na Pagu duhovne vježbe, dok su Vodice dobile svoj Dom u kojem su se sastajali i križari.[2120] Iz ovoga vidimo kako je iz godine u godinu polako rasla križarska zajednica u cjelokupnoj Šibenskoj biskupiji. Zatim, Splitsko-makarska biskupija brojala je oko 2000 članova u KA-i, od toga oko 570 križara/križarica te se više, kako je rečeno, orijentirala na ostala društva KA-i.[2121] Splitski katolički tjednik *Katolička riječ* u tadašnjem političkom raspoloženju u svijetu

[2116] Isto.
[2117] Isto, br. 2 (11. siječnja), str. 2.
[2118] Isto, br. 4 (25. siječnja), str. 3.
[2119] Vidi: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 192-194.
[2120] *Katolik*, god. XI, br. 22 (30. svibnja), 1940., str. 4.
[2121] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 190.

pisao je o potrebi hrvatske omladine da se organizira na trima mjerilima: socijalnom, narodnom i vjerskom. Socijalno je bilo, dakako, ono čime se ponajviše hrvatski seljak susretao u svakodnevici, a to je njegov ekonomski položaj koji je bio na naglasku unutar HKP-a od 1907. pa nadalje. Zatim, narodno načelo vezalo se s kulturom, ali i materijalno-socijalnom pravdom, tj. to mjerilo tražilo je kulturno-socijalnu pravdu. Ono je ujedno imalo ulogu i protiv komunističkog materijalizma. Naposljetku, vjersko načelo kao vrhovno u sebi uzima u obzir oba prethodna mjerila. Ono što *Katolička riječ* pokušava reći u vezi s omladinom jest da sva tri načela moraju činiti skladnu cjelinu kako bi se prebrodilo „moderno doba".[2122] HKP je tako već od svoje prve faze vodio rat na sva tri fronta, vjerskom, narodnom i socijalnom. Koliko se ta borba pokazala učinkovitom, možemo vidjeti u organizacijama HKP-a od njegova početka, a pogotovo u orlovstvu i križarstvu, no nešto više o tome kasnije u radu. U lipnju 1940. Splitsko-makarska biskupija ponovno je, kao i prethodne godine, organizirala pohode društvima KA-e u svojoj biskupiji. Gradovi koje su delegati iz Splita pohodili bili su Sinj, Trilj, Makarska, Metković i Vrgorac. Delegati su u tim mjestima održali predavanja o KA-i i pokušali organizirati postojeća društva i dati im novi polet.[2123] Sljedeće po redu, Hvarska biskupija, zahvaljujući pomalo i svojoj izoliranosti, nesmetano se razvijala brojeći čak oko 1000 križara i oko 180 križarica.[2124] Nastavljala je pokušavajući u svim mjestima biskupije osnovati križarska bratstva. Tako je, primjerice, u ožujku 1940. osnovano križarsko bratstvo u Postirima na Braču.[2125] Naposljetku, Dubrovačka biskupija bila je snažnija u organizaciji „Domagoja" i ostalih društava KA-e, pogotovo u Dubrovniku. No, ipak je biskupija brojila 13 križarskih bratstava i 3 sestrinstva.[2126] Među najpoznatijim ličnostima križarstva u Dubrovniku bio je pater Petar Perica koji je djelovao u toj biskupiji od 1937. godine, a među ostalim službama, obavljao je i službu duhovnika Križarskog bratstva u Dubrovniku te ujedno vodio i duhovne vježbe.[2127] Stoga, usprkos slabijem razvoju križarstva u Dalmaciji naspram sjeverne Hrvatske, ipak nije za ignorirati njegovu snagu, pogotovo u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji. Ipak je nužno kazati kako je ukupan broj križarskih bratstava u Dalmaciji bio 85 i 58 sestrinstava naspram Zagrebačke nadbiskupije koja je brojila 241 bratstvo i 225 sestrinstava. Time je i broj članova bio

[2122] *Katolička riječ*, god. VI, br. 13, 1940., str. 2.
[2123] Isto, br. 24, str. 3.
[2124] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 192.
[2125] *Katolik*, god. XI, br. 13 (28. ožujka), str. 4.
[2126] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 191.
[2127] Miljenko BULJAC, „Do nebesa nek se ori", u: Mirko MARIĆ (ur.), *Cetinska vrila: Glasilo ogranka Matice hrvatske u Sinju,* god. 32, br. 63, 2024., str. 3-4.

puno veći u Zagrebačkoj nadbiskupiji nego u cijeloj Dalmaciji. Zanimljivo je, kako smo vidjeli dosada u radu, da je tijekom prvog perioda HKP-a Dalmacija bila najsnažnija, zatim tijekom orlovstva bila je sličnih snaga sa sjevernom Hrvatskom, a s križarstvom mnogo slabija u HKP-u u usporedbi sa sjeverom. Razlozi su svakako višestruki, pogotovo jer je diktatura uvelike utjecala na rušenje orlovskih organizacija, a pritom su se najvjerojatnije i mladi u Dalmaciji manje isticali u katoličkim organizacijama zbog straha. Ujedno, valja uzeti u obzir kako je Zagreb bio središnjica cijelog pokreta, pa je lakše bilo utjecati na okolno područje. Osim toga, populacija sjeverne Hrvatske bila je veća od Dalmacije. Jedini izuzetak jest Splitsko-makarska biskupija koja je brojila 279.333 katolika,[2128] ali se ona na čelu s biskupom Bonefačićem više okrenula KA-i, dok su križari radili u pozadini. Uspkros brojnim poteškoćama, Splitska je biskupija, nakon Zagrebačke i Vrhbosanske nadbiskupije u Sarajevu, bila treća po jačini u KA-i.[2129] Uzimajući u obzir sve faktore, nameće se zaključak da je Dalmacija, posebice u Splitsko-makarskoj biskupiji, podbacila u svom trećem razdoblju HKP-a, ali valja naglasiti kako križarstvo nije bilo jedina organizacija HKP-a, već su i ostale organizacije KA-e djelovale u toj biskupiji. No, kako smo vidjeli, elan drugih organizacija KA-e nije bio ni blizu križarima u njihovu svakodnevnom životu čime su se u biti najviše isticali, a time i privlačili sve veći broj članova.

Na ljeto 1940. ponovno se održavaju veće katoličke manifestacije po Hrvatskoj, a tako i u Dalmaciji. Među najznačajnijima bio je Euharistijski kongres u Starigradu na Hvaru, održan 18. kolovoza.[2130] Na tom kongresu sudjelovali su nadbiskup Stepinac, biskup Pušić te Lav Znidarčić. Naime, iz memoara Lava Znidarčića doznajemo kako je bio u dobrim odnosima s biskupom kojeg je čak zamolio da održi govor za neke katoličke organizacije mladeži.[2131] Na skupu je govor održao i sam Znidarčić.[2132] Što se tiče ostatka Hrvatske, nužno je spomenuti održavanje tabora križara u Mladicima kod Sarajeva koji je trajao od 11. do 21. srpnja, a na njemu su bili križari iz svih dijelova Hrvatske, pa tako i iz Splita, Dubrovnika i Šibenika. Naime, na tom je sastanku Mahnićeva đačka križarska zajednica donijela rezolucije, koje su ukratko glasile: ostati vjerni izgrađivanju sebe preko Presvete Euharistije i požrtvovnom radu oko Apostolata, u tekućoj godini povesti borbu protiv komunizma, približiti radnicima i seljacima, surađivati s drugim organizacijama KA-e i

[2128] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 190.
[2129] isto, 190.
[2130] *Katolik*, god. XI, br. 27 (8. kolovoza), str. 3.
[2131] Jure KRIŠTO, Zlatko MATIJEVIĆ, *Spomenica (1918.-2018.) dr. Lav Znidarčić*, str. 89.
[2132] Isto, str. 66.

obvezati se na tješniju suradnju s Crkvom.[2133] Iz ovih rezolucija izdvojio bih onu koja je usmjerena na borbu protiv komunizma. Naime, u tom razdoblju Katolička crkva u Hrvatskoj snažno je bila protiv komunizma, što je potvrdio i sam nadbiskup Stepinac. Crkva u Hrvatskoj smatrala je da joj je daleko najveći neprijatelj ideologija komunizma pa stoga nije smjelo ni u kojem slučaju biti suradnje s njegovim predstavnicima.[2134] Razlog navođenja komunizma u posljednjem poglavlju jest što su, uz Crkvu, pogotovo križari bili neprijateljski nastrojeni protiv komunističke ideologije, što će imati dalekosežne posljedice tijekom i nakon rata na području Jugoslavije. Isti zaključci s ove skupštine s naglaskom na borbu protiv komunizma i suradnju s ostalim organizacijama KA-e potvrđeni su na sjednici VKB-a u Zagrebu 6. listopada iste godine.[2135]

Nova i posljednja školska godina za velik dio đaka u Dalmaciji prije rata započela je proslavom Križarskog dana. Stvari su se nastavljale uobičajeno, iako je politička situacija bila sve napetija. U Šibenskoj biskupiji na Pagu se održala velika proslava Dana 22. rujna. Na Pagu je djelovao jedan od ideologa križarstva Joso Felicinović kao duhovnik. Za Felicinovića, križarstvo je bilo idealna euharistična omladina. Isto tako, nastavljeno je osnivanje novih križarskih društava poput onoga u Vrpolju kraj Šibenika.[2136] Valja još dodati za Felicinovića kako je smatrao da svako križarsko društvo preko ljeta mora razmatrati vjersko-socijalne i ekonomske probleme, ali i duhovni i narodni razvoj svakog člana Križarstva.[2137] Prema uspomenama Lava Znidarčića, Felicinović je bio jedan od najvažnijih i najutjecajnijih ličnosti križarstva koji nije samo na ideološkom planu zadužio cjelokupno križarstvo, već i u svakodnevici kao duhovnik i radnik s katoličkom mladeži. Znidarčić ga je smatrao jednim od najboljih predavača općenito, ne samo na temi križarstva.[2138]

Što se tiče Splita, situacija je bila manje bajna. Primjerice, kritizira se katolička akademska omladina u Splitu koja nije imala ni jednu jedinu čistu katoličku akademsku organizaciju. Autor jednog članka u splitskoj *Katoličkoj riječi* zalaže se kako bi takva organizacija bila kulturno žarište katolika u Splitu. Naime, autor smatra da se splitski akademičari trebaju ugledati na organizacije

[2133] *Katolik*, god. XI, br. 29 (3. rujna), str. 2.
[2134] Isto, str. 1.
[2135] Isto, br. 32 (17. listopada), str. 3.
[2136] Isto, br. 31 (3. listopada), str. 4.
[2137] Vidi više: Bernardin ŠKUNCA, „Pogled u socijalno pitanje Don Jose Felicinovića prema arhivskoj ostavštini“, *Zbornik Felicinović*, str. 133.
[2138] Vidi više: Lav ZNIDARČIĆ, „Don Joso Felicinović i Orlovsko-Križarska organizacija“, *Zbornik Felicinović*, str. 183-185; Lav ZNIDARČIĆ, „Moja sjećanja na Don Josu Felicinovića“, *Zbornik Felicinović*, str. 247-250.

poput „Domagoja" i križara koje su okupljale srednjoškolce u Splitu.[2139] S druge strane, Split je nastavio sa svojim pokušajima provođenja Katoličke akcije u svojoj biskupiji. Biskupska centrala KA-e koja je djelovala iz Splita angažirala je dominikance, isusovce i kapucine da pomažu KA-i u toj biskupiji. Previđene su misije za Metković, Makarsku, Imotski, Opuzen, Desne, Rogotin itd. No, iz izvještaja je vidljiv nedostatak redovnika za sve te misije.[2140] Misije su nastavljene do kraja godine, ali i planirane za iduću. Primjerice u prosincu, generalni vikar don Vicko Fulgosi šalje franjevce u Svinišće (Donji Dolac), Kučiće (Srijane), Kostanje (Trnbusi) i Podgradnju (Blato). Misije su ujedno od kraja rujna do kraja godine obavljali i franjevci u Gornjem i Donjem Muću, Neoriću, Podgori, Brelima, Baškoj Vodi, Kaštelima, Podstrani itd. Svrha ovih misija bila je duhovna i narodna obnova stanovništva Splitsko-makarske biskupije.[2141] Godine 1940. aktivnost se u Katoličkoj akciji još više pojačala radi obilježavanja 1300. godišnjice uspostavljanja veze hrvatskog naroda i Svete Stolice, pa je tako u tu svrhu bio organiziran Euharistijski kongres u Metkoviću 24. listopada.[2142] U međuvremenu Hvarska biskupija više radi na križarstvu obnavljajući rad Križarskog bratstva i Zbora malih križara u Povljima na Braču. Na Braču je osnovan i Zbor malih križara u Humcu, dok je u Vrboskoj na Hvaru isto tako obnovljeno križarsko bratstvo.[2143] Prema tome, rad križarstva, usprkos sve većoj integraciji u KA-e, nije prestao, već se prilagodio i nastavio i u novoj školskoj godini. U vezi s križarstvom u Splitu, spomenuo bih don Marka Stanića. Naime, on je već kao učenik sudjelovao u orlovskom, a zatim u križarskom pokretu. Prvotno se tijekom školovanja u Sinju uključio u orlovski pokret, a zatim kao gimnazijalac u Šibeniku bio je pod utjecajem Milete, Felicinovića i Ante Radića. Zatim, preselio se u Split 1931., ali se ubrzo odlučio postati svećenik te je otišao na studij u Ljubljanu. Križarstvo mu je tijekom 30-ih pružilo duhovni razvoj, a svećenikom je postao tek 1936. godine.[2144] Dvije godine proveo je u Omišu te je tu osnovao i križarsko bratstvo. No, već 1938. godine ponovno se vratio u Split kao duhovni vođa splitskog križarskog bratstva.[2145]

[2139] *Katolička riječ*, god. VI, br. 39, 1940., str. 3.
[2140] NAS, S-M, Biskupska Centrala Katoličke Akcije, Br. 255 (veza 240/41), 14. IX. 1940.
[2141] NAS, S-M, Biskupski ordinarijat, „Sv. Misije", Br. 744 (veza 240/41), 4. XII. 1940.
[2142] *Katolička riječ*, god. VI, br. 43 (31. listopada), str. 1.
[2143] *Katolik*, god. XI, br. 35 (28. studenog), str. 4.
[2144] Slavko KOVAČIĆ, Ružica MARTINOVIĆ-VLAHOVIĆ, Ivan RODIĆ, *Marko Stanić, Vjera – pjesma i radost, Don Marko Stanić, njegova pisana ostavština i suvremenici o njemu o 40. obljetnici preminuća*, Split: Crkva u svijetu, 2018., str. 256-278.
[2145] Isto, str. 286-287.

Za kraj ovoga poglavlja bit će izneseni statistički podaci koje je Juraj Kolarić donio u svojoj knjizi *Hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)* prema Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1939. godine.[2146] Naime, upravo iz ovih podataka možemo procijeniti snagu HKP-a te njegovih organizacija poput Križarstva u Dalmaciji. U nastavku se nalazi statistika biskupija u Dalmaciji što se tiče Katoličke akcije:

Splitsko-makarska biskupija (279.333 katolika, 139 župa)[2147]

1. Križarska bratstva (10 sa 326 članova)
2. Križarska sestrinstva (3 sa 243 članice)
3. Društva katoličkih muževa (11 sa 536 članova)
4. Društva katoličkih žena (13 sa 642 članice)
5. SKOM (10 sa 325 članova)
6. SKOMKA (Društva seljačke katoličke ženske omladine) (5 sa 243 članice)
7. Đačke katoličke organizacije (3 sa 215 članova)
8. Dječja udruženja pod raznim naslovima, većinom su to bili „Mladi junaci“ (18 sa 1073 člana)
9. Društva katoličke muške radničke omladine (81 sa 65 članova)
10. Društva katoličke radničke ženske omladine (3 sa 165 članica)

Dubrovačka biskupija (72.539 katolika, 48 župa)[2148]

1. „Domagoj“, domagojke, SKOM, GROMKA u samome gradu Dubrovniku (nepoznat broj)
2. Križari (13 bratstava), križarice (3 sestrinstva sa 140 članica)
3. Društvo katoličkih muževa „Bošković” i Društvo katoličkih žena „Anica Bošković” i „Nada”
4. Liga katoličkih društava protiv javnih poroka (u gradu Dubrovniku)

Hvarska biskupija (Hvar, Brač, Vis) (43.514 katolika, 35 župa)[2149]

1. Križarska bratstva (27 sa 1028 članova), Križarskih sestrinstava (7 sa 183 članice)

[2146] Vidi: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 183-196.
[2147] Isto, str. 190-191.
[2148] Isto, str. 191.
[2149] Isto, str. 192.

2. Đačko društvo „Domagoj” (1)

Šibenska biskupija (uključujući dijelove Zadarske nadbiskupije) (229.467 katolika, 100 župa)[2150]

1. Križari (12 sa 365 članova) – Apostolska adminstratura: križari (23 sa 651 članom), ukupno 35 društava sa 1016 članova
2. Križarice (22 sa 382 članice) – Apostolska administratura (23 sa 483 članice), ukupno 45 društava sa 1315 članica

Ovi podaci jasno pokazuju kako je Splitsko-makarska biskupija u KA-i bila najjača u Dalmaciji, ali što se tiče križarstva, realno su samo dvije biskupije bile vrijedne spomena – Šibenska i Hvarska. U Šibenskoj, primjerice, zapažamo da su križarice bile čak jače od križara, što je jedinstven slučaj na području Hrvatske. Za takvu situaciju valja zahvaliti don Anti Radiću koji se posebno angažirao oko ženskog dijela križarstva. Još jednom zapažamo od samoga početka HKP-a koliko je ustvari bitno imati jake ličnosti za njegov razvoj. Dva najbolja primjera bili su dr. Ivan Merz i Ivo Protulipac koji su za vrijeme orlovstva svojim ličnostima privlačili katoličku hrvatsku mladež. U razdoblju križarstva zasigurno je Protulipac bez ikakve sumnje bio taj koji je najzaslužniji svojim karakterom i vatrenim govorima za razvoj križarstva diljem Hrvatske. Snaga njegove ličnosti očituje se i u tome što je, nakon prisilnog odstupanja iz predsjedništva VKB-a, nastavio osnivati „Mlade junake“ koji su bili sve popularniji, a pridružili su im se i mnogi križari. Osim tih ličnosti, ogromni utjecaj na razvoj HKP-a i križarstva u Dalmaciji imali su i sami biskupi. Mileta i Pušić napravili su ogroman dio posla oko organizacije križarstva u svojim biskupijama o čemu svjedoče gore spomenute brojke. Ne valja zanemariti ni biskupa Bonefačića kao domagojca koji se u svojoj biskupiji posvetio isključivo KA-i, a organizaciju križara prepustio je Donadiniju. Na kraju, najslabije razvijena biskupija na području HKP-a bila je dubrovačka, ali valja u obzir uzeti njezinu veličinu i broj populacije u odnosu na splitsku i šibensku. Osim toga, Dubrovnik je, kao i Split, bio uporište domagojaca kroz cijeli period HKP-a. Ipak, križarstvo je imalo uspjeha i u toj biskupiji sa 13 bratstava i 3 sestrinstva. Naposljetku, ne smije se propustiti pripisati zasluge za razvoj križarstva od mjesta do mjesta u Dalmaciji, duhovnicima lokalnih župa bez kojih križarstvo kao pokret koji daje veliku važnost duhovnosti, ne bi ni približno imao uspjeha.

[2150] Isto, str. 193-194.

Dalmaciju, kao jedinstvenu regiju sa svojom vlastitom poviješću i kulturom, ipak valja promatrati kao cjelinu, neovisno o tome što je u ovom poglavlju križarstvo opisano kroz prizmu četiri aktivne biskupije. Kao cjelina, ona je uspješno nastavila provođenje HKP-a u svim njegovim organizacijama, što nam svjedoče gore izneseni statistički podaci.[2151]

5. 5. Kraj križarstva u Dalmaciji

Prvi mjeseci 1941. za HKP u Dalmaciji tekli su prema planu zacrtanom Katoličkom akcijom. Stanovništvo, a ni kler još nisu očekivali da će Kraljevina Jugoslavija ući u rat. Šibenska biskupija nastavila je s daljnjim radom u križarstvu, što vidimo na primjerima križarskih slavlja na Molatu, u Primoštenu, Vodicama, Sutomišćici na Ugljanu itd.[2152] U ožujku je čak osnovano i novo križarsko bratstvo na Silbi.[2153] Ujedno, u toj biskupiji u ime slavlja 1300 godina pokrštavanja Hrvata održane su svete misije.[2154] Identična stvar događala se i u Splitsko-makarskoj biskupiji, samo još intenzivnije. Naime, u sklopu KA-e, nastavljene su katoličke misije u svrhu KA koje su organizirano započele u rujnu 1940. godine. U novoj godini, misije su se više orijentirale na socijalna pitanja s opsežnim predavanjima pod naslovom „Katolička akcija i zadrugarstvo".[2155] Zadrugarstvo je smatrano najraširenijim oblikom katoličkih organizacija u Dalmaciji.[2156] Od ostalih predavanja isticala se posebice tema pod naslovom „Važnost seljačkog staleža i njegov odnos prema drugim staležima".[2157] U tom predavanju ističe se važnost seljačkog staleža kao najbrojnijeg i onoga koji čini osovinu katolicizma i hrvatstva u društvu. Naposljetku se ističe važnost rada na obrazovanju hrvatskog seljaka te sređivanje njegova ekonomskog stanja.[2158] Iz jedne brošure s kraja 1935. s naslovom „Pučke misije u Splitu", ističe se nužnost duhovne obnove svećeničkog i seljačkog staleža. Ta brošura upotrijebljena je i tijekom pučkih misija kroz prvu polovinu 1941. godine.[2159] Pučke misije provodile su se u svim dekanatima Splitsko-makarske biskupije, tj. u župama splitskog i trogirskog, omiškog i triljskog, makarskog i neretvanskog te

[2151] Čitatelja se upućuje na opširniji prikaz podataka i fusnote u: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 190-194.
[2152] *Katolik*, god. XII, br. 4 (20. veljače), 1941., str. 3; br. 6 (20. ožujka), str. 3.
[2153] Isto, br. 6 (20. ožujka), str. 4.
[2154] Isto, str. 3-4.
[2155] NAS, S-M, br. 240, 1941., „Katolička Akcija i zadrugarstvo", str. 1-13.
[2156] Isto, str. 1.
[2157] NAS, S-M, br. 240, 1941., „Važnost seljačkog staleža i njegov odnos prema drugim staležima", str. 1-6.
[2158] Vidi više: Isto.
[2159] Vidi: NAS, S-M, br. 3461/35, 240/41, „Pučke misije u Splitu".

Imotskog dekanata.[2160] Misije su uspješno provedene u sklopu Katoličke akcije, no rat je zaustavio njezino daljnje djelovanje iz razloga što su se središta Šibenske i Splitsko-makarske biskupije pronašla iznenada u sastavu Kraljevine Italije.

Potpisivanjem Rimskih ugovora 18. svibnja, HKP je u obalnom području od Splita i njegove okolice pa sve do Zadra na sjeveru, službeno završio za taj dio. Posebice su se na udaru našli križari koje Talijani nisu trpjeli. U svibnju je Križarsko bratstvo u Splitu ostalo bez don Ante Škobalja i Poglajena koji se preselio u Vinišće. Uz to, don Ćiru Banića talijanske su vlasti protjerale krajem 1942. godine. No, iz memoara don Marka Stanića doznajemo kako je on ostao duhovnik splitskog križarskog bratstva sve do 1945., ali je rad tog društva tijekom rata jedva postojao, iako se ipak nije ugasio do dolaska nove vlasti na kraju rata.[2161] Tijekom rata, valja dodati kako je korespondencija između don Marka Stanića i novog predsjednika VKB-a dr. Lava Znidarčića bila aktivna, no više se svodi na ratne prilike i neizvjesnu budućnost u Splitu, negoli na rad splitskih križara.[2162] Jedino pismo datirano na 29. ožujka 1944. spominje obnovu splitskog „Bratstva".[2163] No, realna situacija na terenu ukazivala je da je HKP u Splitsko-makarskoj i Šibenskoj biskupiji gotova stvar. Jedino su aktivne bile još Hvarska, o kojoj nažalost nemamo informacije o radu od 1941. pa do kraja rata, dok je Dubrovačka biskupija ostala u sastavu novoosnovane NDH. Za kraj ovog poglavlja, spomenuo bih rad HKP-a u Dubrovniku od početka 1941., prema izvorima Lava Znidarčića. Naime, Znidarčić je bio u Dubrovniku u veljači 1941. na proslavi Sv. Vlaha gdje se susreo i s nadbiskupom Stepincem.[2164] Njegov dobar odnos sa Stepincem zasigurno mu je pomogao s obzirom na to da ga je Stepinac u studenome 1942. postavio za predsjednika VKB-a.[2165] Ujedno, iz pisma Petra Perice, duhovnika križara u Dubrovniku, upućenom Znidarčiću 3. ožujka 1941., doznajemo kako je postojala redovita komunikacija na relaciji Dubrovnika i VKB-a u Zagrebu, tj. tajnika VKB-a Lava Znidarčića.[2166] Naposljetku, valja

[2160] NAS, S-M, Spisi, 1941. pod br. 240/41, Pučke misije: Župe Splitskog i trogirskog dekanata, svežanj B; Pučke misije u župama Omiškog dekanata i Triljskog dekanata, svežanj C; Pučke misije u župama Makarskog dekanata i Neretvanskog dekanata, svežanj D; Pučke misije u župama Imotskog dekanata, svežanj E; Pučke misije: Izvješća o obavljenim P. M. + popis pobožnih udruga u župama, svežanj F.
[2161] Slavko KOVAČIĆ, Ružica MARTINOVIĆ-VLAHOVIĆ, Ivan RODIĆ, *Marko Stanić, Vjera – pjesma i radost, Don Marko Stanić, njegova pisana ostavština i suvremenici o njemu o 40. obljetnici preminuća*, str. 290.
[2162] Vidi: isto, str. 290-292.
[2163] isto, str. 293.
[2164] Jure KRIŠTO, Zlatko MATIJEVIĆ, *Spomenica (1918.-2018.) dr. Lav Znidarčić*, str. 89.
[2165] Isto, str. 62.
[2166] Vidi: Isto, str. 193.

još dodati kako je početkom rata u Kraljevini Jugoslaviji, Znidarčić bio u Splitu, no nije poznat razlog, ali je Split već napustio 18. travnja te se vratio u Zagreb.[2167]

Travanjski rat ujedno je označio novo kratko poglavlje hrvatske povijesti, ali pogotovo Dalmacije. Naime, nastankom nove tvorevine Nezavisne Države Hrvatske, imalo se riješiti pitanje granica s Kraljevinom Italijom koja je bila saveznik Njemačke, pa je stoga zahtijevala određene ustupke na istočnoj obali Jadrana. Stoga, potpisivanje Rimskih ugovora između Italije i NDH, za HKP u Dalmaciji ujedno je označilo neslužbeni kraj tog pokreta u Dalmaciji koji je trajao punih 37 godina i koji je ostavio svoj trag u hrvatskom narodu u Dalmaciji. Zaključno, prethodno navedenu tvrdnju potkrijepio bih memoarima Frane Ženka Donadinija koji je napisao sljedeće:

„Drugi svjetski rat i okupacija, zadali su smrtni udarac svim organizacijama Katoličke Akcije, pa se je samo negdje nastavilo i to ograničenim radom u samoj crkvi. – Talijani nisu trpili Križare, ni uopće organizacije bilo kojeg (vjerskog, karitativnog i sličnog oblika), osim fašizma. [...]“[2168]

Kao što je ranije u tekstu rečeno, središta Šibenske i Splitsko-makarske biskupije našla su se na teritoriju Kraljevine Italije, dok su se Hvarska i Dubrovačka biskupija našle na teritoriju novosonovane NDH, što znači da bi to razdoblje HKP-a u novoj državi trebalo promatrati kao cjelinu, umjesto dotadašnjeg dijeljenja na regije koja ima snažno uporište u regionalnim specifičnostima, posebice na području kulture i povijesti koje su oblikovale te hrvatske regije. Stoga čitatelja upućujem na poglavlja knjige *Stoljeće Crkve i naroda.*[2169]

Dio križara surađivao je s novim vlastima, vjerujući u novo doba za Hrvate u „slobodnoj” NDH, smatrajući da su se Hrvati napokon oslobodili vlasti u Beogradu. Primjerice, glavni duhovnik KA-e Pavao Jesih držao je da je s novom državom došlo vrijeme za najveći rad.[2170] No, ishod rata bio je takav da su se križari našli na neprijateljskoj strani. Naime, dolaskom nove vlasti na području Jugoslavije sredinom 1945., zatražen je popis članova Katoličke akcije. Stoga, Stepinac je 13. srpnja 1945. reagirao raspuštanjem svih organizacija KA-e. Mnogi spisi vezani za križare bili su i uništeni kako bi se zaštitili bivši članovi od progona nove vlasti. Stepinac je raspuštanjem svih organizacija KA-e službeno označio i kraj Hrvatskog katoličkog pokreta.

[2167] Isto, str. 89.
[2168] NAS, Osobni arhivi, F. Ž. DONADINI, „Križari“, *Pedeset burnih godina*, III./b., str. 149.
[2169] J. KRIŠTO, *Stoljeće Crkve i naroda*, str. 238-441.
[2170] J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 182.

5. 6. Zaključak trećeg razdoblja HKP-a u Dalmaciji (1930. – 1941.)

Uvođenjem diktature i ukidanjem orlovskih društava, dogodio se novi udarac za organizacije HKP-a. Naime, u novoj situaciji, „bivši" orlovi morali su hitro reagirati u novim okolnostima ako su htjeli da ne propadne sve ono što su kroz dvadesete godine brižno i marljivo gradili. Stoga, već početkom 1930. godine vođe orlova dogovorili su se s crkvenim vlastima o osnutku organizacije križara koja je imala biti crkvena organizacija pod vodstvom hijerarhije. Uz potporu Crkve u Hrvatskoj ta operacija uspješno je izvedena te su njezina pravila već odobrena u siječnju, a u travnju 1930. osnovane su vrhovne organizacije križarstva pod nazivom Veliko križarsko bratstvo i Veliko križarsko sestrinstvo u Zagrebu. Ove organizacije rukovodile su, organizirale i usmjeravale sva buduća križarska bratstva i sestrinstva u Hrvatskoj. Nadalje, križarstvo se organiziralo po biskupijama u kojima su nastajala križarska okružja. Početak razvoja križarstva bio je trnovit zbog pritiska diktature i uhićenja Protulipca koji se stalno nalazio pod povećalom vlasti. Taj strah od diktature mnoge je bivše orlove obeshrabrio pristupanju u novu organizaciju. Naime, križarstvo je bilo direktan nastavak orlovstva bez komponente „tjelovježbe". Nakon osnutka prvih organizacija, ponovno je započela takoreći izgradnja tih organizacija.

U Dalmaciji se organizacija križarstva prvotno pojavila u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji koje su već prethodno bile snažne u orlovskom pokretu. Razvoj križarstva u te dvije biskupije ponajprije treba zahvaliti tadašnjim biskupima Mileti i Pušiću bez čije potpore takvo što ne bi bilo moguće. U Splitsko-makarskoj biskupiji križari su isto počeli djelovati kroz 1930. godinu što doznajemo iz memoara F. Ž. Donadinija, ali ta organizacija nikada nije bila takoreći službeno priznata kao okružje jer je tadašnji biskup smatrao kako njezina pravila treba preurediti prema njegovoj zamisli. Upravo zbog toga ta najmnogobrojnija biskupija imala je manje uspjeha u križarstvu za razliku od ostalih u Dalmaciji. Uz to, splitsko-makarski biskup Bonefačić favorizirao je domagojce, i to već, kako smo vidjeli, i kroz cijelo drugo razdoblje HKP-a u 20-im godinama naspram orlova. No, uslijed diktature, Bonefačić je dopustio rad križarima, iako je imao ogromno nepovjerenje prema njihovoj središnjici u Zagrebu. Stoga je više radio na ostalim organizacijama KA-e i promicao ostala katolička društva. Nadalje, Hvarska biskupija radila je na svim organizacijama u KA, ali su Križari bili najzastupljeniji. Ta otočna biskupija, udaljena od centra, Beograda, pomalo se i nesmetano razvijala bez većeg upletanja vlasti. Njezin utjecaj, kako smo vidjeli kroz rad, izvanredno se proširio diljem otoka Brača, Hvara i Visa, koji su bili izuzetno

plodno tlo za razvoj križarstva. Uz Pušića, u toj biskupiji posebno se istakao i don Juraj Dulčić, iskusni radnik orlovske organizacije. Isti slučaj bio je i sa Šibenskom biskupijom koja je djelovala i na teritoriju „talijanske" Zadarske nadbiskupije. Zanimljivost je te biskupije što se više razvila aktivnost križarica negoli križara.[2171] To se svakako najviše može pripisati aktivnosti don Ante Radića koji se angažirao upravo na radu s križaricama. Još jednom vidimo kolika je uistinu bila važnost sposobnih organizatora po biskupijama. Ostale organizacije KA-e u Šibenskoj biskupiji nisu uzele maha, već je križarstvo premoćno dominiralo, kao i u Hvarskoj biskupiji. Naposljetku, Dubrovačka biskupija organizirala se u oba smjera, ali više u „Domagoju" i ostalim organizacijama KA-e, zbog utjecaja domagojaca u Dubrovniku. No, ipak, križari su uspjeli osnovati 13 bratstava i 3 sestrinstva.[2172]

Rad Križara u Dalmaciji pridonio je jačanju hrvatske ideje naspram ideji jugoslavenstva. To, pak, više vidimo na primjeru dalmatinskog zaleđa negoli u samome primorju, a pogotovo u seljačkome sloju. Dodao bih u ovom kontekstu izvrsno zapažanje povjesničara Jure Krište koji je zapisao sljedeće:

> „U većini hrvatskoga naroda, u seljaštvu, takav proces i nije bio nužan jer se taj dio 'običnoga' hrvatskog naroda nije nikad ni poigravao s jugoslavenskim ideologemima niti je prihvatio ideološki projekt stvaranja nove nacije i odricanja od svoje."[2173]

Tomu je tako bilo ponajviše zbog utjecaja lokalnog svećenstva još od druge polovine 19. stoljeća na seoski puk. Stoga, ta nova „jugoslavenska" ideja, koja se aktualizirala u Kraljevini SHS, nikada nije uspjela prodrijeti među najbrojnijim hrvatskim društvenim slojem, tj. seljaštvo. Tu pronalazimo i jedan od razloga uspjeha orlova i križara naspram domagojstvu, gdje su se potonji više orijentirali na đaštvo, pogotovo u gradovima, a orlovi i križari obuhvatili su sve hrvatske društvene slojeve, što im je pomoglo u omasovljavanju Pokreta. Prema brojkama, Dalmacija za vrijeme križarske aktivnosti nije ni približno dosegla križarske uspjehe u sjevernoj Hrvatskoj. Nekoliko je razloga za takvo što, a neki od njih su snažna središnjica u Zagrebu, brojnost populacije Dalmacije i sjeverne Hrvatske, razmirice domagojaca i križara u Splitsko-makarskoj i Dubrovačkoj biskupiji, strah od vlasti itd. Iako su prethodno navedene razmirice imale utjecaja, one nisu bilo toliko izražene kao u vrijeme orlovstva zbog diktature te su katolički redovi

[2171] Vidi: Isto, str. 194.
[2172] Vidi: Isto, str. 191.
[2173] J. KRIŠTO, *Stoljeće naroda i Crkve*, str. 227.

morali biti „zbijeniji". Ipak, gledano populacijski, Splitsko-makarska biskupija brojila je 279.333 katolika, a daleko više se orijentirala na druge organizacije KA-e, zbog čega je Križarska organizacija itekako „patila" u svome razvoju u toj biskupiji. No, gledano ukupno HKP kroz prizmu svih organizacija KA-e, treća po snazi upravo je bila Splitsko-makarska biskupija, nakon Zagrebačke i Vrhbosanske nadbiskupije. Stoga, iako rezultati križarstva u Dalmaciji blijede u usporedbi sa sjevernom Hrvatskom, ukupno gledano HKP kao pokret, Dalmacija je imala itekako razgranatu mrežu organizacija Katoličke akcije uz djelovanje križara.[2174] Upravo je to djelovanje sačuvalo katolički, ali i hrvatski identitet Dalmacije kroz burna razdoblja 30-ih godina 20. stoljeća. No, Rimski ugovori u svibnju 1941., talijanska okupacija i rat, spriječili su organizacije KA-e, a pogotovo križarstvo, u njihovu radu u Dalmaciji. Zadnji udarac tim organizacijama dao je dolazak komunističke vlasti koju je Crkva u Hrvatskoj, ali i sam HKP označio kao najvećeg neprijatelja katoličke vjere. Stoga, Stepinčevim ukidanjem organizacija Katoličke akcije, službeno je završilo veliko razdoblje slobodnog katoličkog djelovanja na području Hrvatske. Mnoge sudionike križarstva, i u Dalmaciji, dale su uhititi i ubiti nove komunističke vlasti. Kao primjer naveo bih smrt patera Petra Perice, duhovnika križarske organizacije u Dubrovniku, kojega su ubili partizani ulaskom u grad u listopadu 1944. godine. Petar Perica bio je samo jedan u nizu mnogobrojnih žrtava nove vlasti koja je progonila sve one koji su aktivno sudjelovali u radu NDH. Jedan od izuzetaka bio je, dakako, dr. Lav Znidarčić koji je vodio VKB kao isključivo vjersku organizaciju, što mu je na kraju i sačuvalo život dolaskom komunista na vlast.

Križarstvo je uistinu bilo posljednja faza HKP-a, ne samo vremenskim slijedom, i ne zbog toga što je 1945. HKP završio, već zbog toga što je njegova najvažnija stavka bila duhovnost. Naime, pojam duhovnosti skoro je nemoguće znanstveno vrednovati, već on takoreći spada u jednu sferu misticizma. No, gledano redoslijedom, najniža stavka čovjekova bića jest tjelesna, koja je dominirala orlovstvom. Riječ najniža ne koristim u negativnom smislu, već radi samog rangiranja ljudskog bivstovanja. Druga je stavka, dakako, umna, koja se očitovala od samoga početka HKP-a kroz odgoj i obrazovanje i naglaskom na filozofiju i teologiju, a posebice se isticala kod domagojaca. Treća stavka jest „srce", odnosno socijalna stavka, tj. briga i ljubav prema bližnjemu, a posebice briga za najranjiviji i najbrojniji sloj hrvatskoga naroda, a to je, naravno, bilo seljaštvo. Rješavanje socijalnog pitanja praktički je bilo i najvažnije za rast i razvoj hrvatskog naroda zbog

[2174] Vidi organizacije i brojke te obrati pozornost na fusnote u: J. KOLARIĆ, *HKP*, str. 190-194.

čestih iseljavanja, priklanjanja drugim političkim i ideološkim opcijama koje su nudile izlaz iz tog stanja itd. Posljednja stavka HKP-a, ali realno i ona najvažnija o kojoj je Mahnić uglavnom govorio u teoriji, a nije zaživjela u prvoj fazi HKP-a te tek djelomično u drugoj fazi kroz djelovanje dr. Ivana Merza, jest duhovna stavka ljudskog bića. Upravo je to možda i najvažniji razlog tome što je križarstvo nazvano „[...] najidealniji pokret mladeži, što ga je Hrvatski narod ikada imao".[2175] Ta stavka itekako se njegovala i u Dalmaciji kroz tridesete godine 20. stoljeća kroz rad duhovnika poput don Ante Radića, Jurja Dulčića, patera Petra Perice, don Marka Stanića, ali i doslovce svakog duhovnika koji je djelovao u Dalmaciji u sklopu križarstva. Duhovnost je ipak bila briga za ono „nutarnje" u čovjekovu biću, isto ono o čemu je Isus govorio primjerice u Evanđelju po Luki da je Kraljevstvo Božje unutar čovjeka.[2176] Naposljetku, Isus nije svojim riječima govorio o djelovanju, već o biću, a duhovnost je ta koja predstavlja to biće, jer ako je biće „ispravno", onda će automatski i njegovo djelovanje biti „ispravno". Upravo zbog toga, valjan je zaključak Josipa Vrbaneka da je Križarstvo uistinu najidealniji pokret hrvatske mladeži u njezinoj cijeloj povijesti.[2177]

[2175] J. VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, str. 158.
[2176] Luka 17:21 https://www.scripture4all.org/OnlineInterlinear/NTpdf/luk17.pdf
[2177] J. VRBANEK, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, str. 158.

6. ZAKLJUČAK

Hrvatski katolički pokret, kao dio širih europskih Katoličkih pokreta stigao je na područje Hrvatske sa zakašnjenjem. Tomu ima više razloga, a glavni jest taj što tzv. „liberalne" anticrkvene i protukatoličke ideje nisu bile toliko raširene na hrvatskom tlu u drugoj polovini 20. stoljeća. No, novo stoljeće donijelo je i nove izazove koje je primijetio krčki biskup Antun Mahnić koji je smatrao kako katolicizmu u Hrvatskoj prijeti val liberalizma koji bi u potpunosti izmijenio tadašnju vjersku i političku sliku. Hrvatska je ušla u 20. stoljeće u sastavu Austro-Ugarske gdje je pritom Istra i Dalmacija bila pod izravnom upravom Beča, dok je Banska Hrvatska pripala pod Budimpeštu. Takva situacija „razjedinila" je povijesni hrvatski teritorij. Mahnićev naum bio je ujediniti totalno hrvatsko pučanstvo ne samo u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri, već i u Bosni i Hercegovini. Njegovo stvaranje ideologije HKP-a kroz svoj katolički list *Hrvatska straža*, postavilo je temelje HKP-u. Tri okosnice, katolicizam, hrvatstvo i kršćanska demokracija imale su ujediniti hrvatski katolički narod protiv svih njegovih neprijatelja, u prvom redu protukatoličkog liberalizma koji je, prema Mahniću, razorno djelovao na pojedinca, društvo i na samu jedinicu obitelji. Najvažnija značajka u njegovoj ideologiji bila je beskompromisna borba protiv svih neprijatelja katolicizma. Upravo taj „radikalni" duh nosio je hrvatski katolički laikat u borbi protiv neprijatelja. Mahnićeva najveća zasluga bila je „osposobljavanje" hrvatskog katoličkog laikata u toj borbi. Mahnić je primijetio tešku duhovnu, materijalnu i političku situaciju s kojom se nosi hrvatski narod nakon što je postao krčkim biskupom. Godinama se pripremao na borbu protiv „liberalizma" na području Hrvatske, a važan poticaj stigao je održavanjem Prvog hrvatskog katoličkog sastanka 1900. godine u Zagrebu. Iako je sastanak na kraju više bio simboličan, ipak je djelovao na Mahnića koji se odlučio na sljedeće korake u jačanju katolicizma na području Hrvatske. Prvi korak bio je već spomenuto pokretanje *Hrvatske straže* koja je predstavljala Hrvatsku i njezin narod kao predziđe kršćanstva koje su stoljećima branili protiv Osmanskog Carstva. Valjalo je, prema Mahniću, ponovno probuditi taj borbeni duh. No, tek 1904. u travnju na Rijeci kada je održan tajni sastanak s predstavnicima hrvatskih regija, uistinu se odlučilo krenuti sa stvarnom organizacijom diljem Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine.

Dalmacija, kao ekonomski najzaostalija regija, suočavala se s nizom problema. U gradovima je sve više raslo anticrkveno i antikatoličko raspoloženje, dok se seosko pučanstvo suočavalo s neimaštinom i gladi, što je prouzročilo masovni odlazak izvan Europe. Ujedno,

hrvatski političari u Dalmaciji, pogotovo pravaši, nisu uspijevali provesti ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, tj. provesti ideju „trijalizma" ili nešto slično. Svi ti problemi izazvali su tijekom godina odmak od Katoličke crkve i Rima, protuhabsburško raspoloženje te naposljetku okretanje k „Istoku", pa čak i zamisli o stvaranju „narodne Crkve". U takvoj situaciji, među glavnim krivcima bila je Katolička crkva u Hrvatskoj i njezina odanost Rimu. To nisu koristili samo „liberalni" krugovi, već i srpska manjina u Dalmaciji koja će imati veći utjecaj tek u novoj državnoj zajednici. Upravo zbog takva stanja, HKP je imao zadaću „popraviti" povjerenje u narodu te ne samo ojačati katoličku, već i hrvatsku ideju, tj. isticati hrvatski identitet.

U Dalmaciji se prvi obrisi HKP-a vide već pokretanjem splitskog katoličkog lista *Dan*, pokrenuta neovisno o Mahnićevu HKP-a, ali sličnih zamisli oko borbe protiv crkvenih neprijatelja, a u prvom redu to je bila ideja socijalizma koja se sve više hvatala u primorskim gradovima. No, već iduće godine javlja se i Mahnićev učenik Ante Alfirević koji je radio u gimnaziji u Splitu kao učitelj. Alfirević je imao doktorate iz filozofije i teologije, bio je blizak prijatelj s Mahnićem i time temeljito upoznat s njegovom zamisli. Alfirević je tada smatran filozofski i teološki najobrazovanijim svećenikom u Biskupiji.[2178] Imao je itekako kvalifikacije za provođenje Mahnićeve zamisli u Dalmaciji, počevši od Splita, gdje je u početku radio sa sjemeništarcima. Tako je HKP ,kao i u ostalim dijelovima Hrvatske, tekao odozdo prema gore. Sitni rad kroz godine doveo je prvo do ferijalnog sastanka u Splitu 1908., a zatim i Sveđačkog sastanka 1909. godine u Splitu. Ti sastanci već su pokazali da je HKP u Dalmaciji u samo par godina bio spreman krenuti na veću razinu i zahvatiti masovnije hrvatsko društvo. Od posebne važnosti bio je Sveđački sastanak u Splitu 1909. godine gdje se, usprkos protivljenjima, točnije strahu „starješina" HKP-a, odlučilo da se pokret omasovi, umjesto da se radi preko pouzdanika. No, glasovi omasovljavanja bili su jači, što je potvrđeno godinu kasnije. Prva faza „austrijskog" perioda HKP-a u Dalmaciji sastaojala se od teološko-filozofskog i kulturnog obrazovanja među đaštvom. Već 1910. godine osniva se u Splitu ferijalno akademsko društvo „Pavlinović" koje je imalo voditi s tadašnjim Centralnim odborom u Zadru cjelokupni HKP u Dalmaciji. U Zadru se početkom 1909. godine HKP-u pridružio i Ivan Butković, glavna figura i Mahnićeva osoba od povjerenja koja je završila studij u Beču te pokrenula HKAD „Domagoj" u Zagrebu. Stoga, u Dalmaciju je stigla osoba s velikim iskustvom u organizaciji HKP-a. Sve je bilo takoreći spremno za sljedeći korak, a to je

[2178] S. KOVAČIĆ, „Dr. Ante Alfirević", *Zbornik dr. Ante Alfirevića*, str. 9.

bilo organiziranje seoske omladine koja je bila i najbrojnija u Dalmaciji, uzimajući u obzir visoki postotak seljačkog sloja društva u odnosu na ukupnu populaciju. Tako se HKP u Dalmaciji okrenuo k selu, gdje su se u ogromnom broju osnivala omladinska društva koja su postala žarište HKP-a i njegovih ideja u selima. Ta organizacija kroz 1911. pa sve do 1913. iznimno je brzo rasla, iznad svih očekivanja, da bi početkom školske godine 1913./14. naglo stagnirala. Jedan od razloga ležao je i u pokušaju Ante Alfirevića da učvrsti pravašku ideju u Dalmaciji i postavi je kao glavnu silu koja bi imala sjediniti Dalmaciju s Banskom Hrvatskom. No, kako je taj pokušaj na kraju propao, nastalo je veliko razočaranje među hrvatskom katoličkom mladeži i novim generacijama HKP-a koje su gledale katoličkog prvaka Petra Rogulju kao svoga idola. Naime, Rogulja je, suprotno pravašima, skrenuo prema Istoku i jugoslavenskoj ideji u kojoj je vidio priliku sjedinjenja dviju Crkava, ali i dvaju naroda. Alfirević i Butković, ali i stariji/iskusniji djelatnici HKP-a u Dalmaciji uviđali su da je takva ideja nemoguća jer se srpska nacionalna ideja stopila sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Stoga, politika koja nije imala mjesta u HKP-u stupila je na scenu kao glavno pitanje budućnosti hrvatskog naroda. Tako je školske godine 1913./14. „završila" socijalna faza koja je pala u drugi plan, iako je rad nastavljen preko novoosnovanih pododbora u Dubrovniku i za otoke Brač, Hvar i Vis. U novoj školskoj godini sve su više dominirala politička pitanja pa tako i u Dalmaciji predvođena mlađom generacijom koja je u neuspjehu pravaštva vidjela priliku da se probije sa svojom „jugoslavenskom" idejom. Takva prilika pružila im se izbijanjem Prvog svjetskog rata, tj. tijek im je išao na ruku jer se prvotno paralizirao rad HKP-a u cijeloj Hrvatskoj, njihovi vođe polako su gubili svoj utjecaj, a na scenu je stupila mlađa generacija, ne samo u Dalmaciji, već u cijeloj Hrvatskoj. Tijekom rata, Butković se pokušao obraniti od samovolje kruga splitskih seniora koji su gurali tješnju vezu sa zagrebačkim seniorima zbog njihove zajedničke projugoslavenske ideologije. No, na kraju je tu borbu izgubio, ne zbog toga što nije uspješno obranio svoje argumente, već primarno zbog samoga ishoda rata. Butković, koji je, kao Alfirević, gajio pravaške ideje, iako ih nikada nije uvodio među đačke redove, sveden je na kraju na margine tog istog pokreta kojem se u potpunosti posvetio. Stoga, kao i u Zagrebu gdje je bila glavna središnjica HKP-a, i u Dalmaciji je na kraju pobijedila struja koja je sebe, prema Rogulji, nazivala seniorima „nacionalcima" koji su htjeli ujedinjenje dviju Crkava te stvaranje jednog jedinstvenog jugoslavenskog naroda. Prvi period HKP-a u Dalmaciji obilježen je najsnažnijim razvojem HKP-a do početka rata, da bi na kraju rat u potpunosti zaustavio svako daljnje napredovanje i ne samo to, već je izazvao i rušenje jednog od triju glavnih postulata HKP-a, a to je, dakako, ideja hrvatstva

koju su seniori „nacionalci" na čelu s Roguljom bili spremni žrtvovati za „viši cilj". Ta ideja isto tako prevagnula je u potpunosti u Dalmaciji, ne zbog svoje snage, jer su s druge strane Butković, Alfirević itd. kao predstavnici seniora „integralaca" bili čak i jači prije završetka rata, ali se u to ratno vrijeme nisu uspjeli organizirati da bi se oduprli Roguljinu krugu u Splitu koji je imao potporu središnjice u Zagrebu. Ulaskom u novu državnu zajednicu u biti je žrtvovano „hrvatsko državno pravo", pa čak i hrvatska ideja jer je Roguljin krug sveo hrvatski narod na razinu plemena – stalno se isticalo tri slavenska plemena jednog jugoslavenskog naroda.

U novu državnu zajednicu Dalmacija je ušla kao najmotiviranija za ostvarenje jugoslavenske ideje. Pogotovo je to istina za HKP u Dalmaciji koji realno više nije bio Hrvatski katolički pokret, već samo Katolički pokret, što jasno vidimo u izvorima, zapisima suvremenika, njihovim govorima i katoličkom tisku u Dalmaciji u prvim godinama u novoj državnoj zajednici. Kao i u ostatku Hrvatske, u Dalmaciji se intenzivno radilo na pridobivanju širih društvenih slojeva za jugoslavensku ideju. Osnivanjem Hrvatske pučke stranke koja je realno predstavljala i sam Katolički pokret, urušio se još jedan postulat HKP-a po kojem politika među katoličkom mladeži nije imala svoje mjesto. No, donošenjem Vidovdanskog ustava, svi snovi „pučkaša" urušili su se, a hrvatskom puku u Dalmaciji pod pritiskom nove vlasti, policijskog terora i rada Orjune samo su na kraju osnažili hrvatsku ideju, pojačavajući odbojnost prema jugoslavenskoj ideji. Tu je na scenu stupila nova organizacija unutar HKP-a, pod nazivom Orlovstvo, koja je svoju ideologiju pokupila iz Češke preko Slovenije. U suradnji sa slovenskim pokretom gdje su Orlovi već bili aktivni, krenuli su i u nas. Tu ideju na hrvatsko je tlo prenio Dragutin Kniewald, ali su je omasovili najviše karizmatični Ivan Protulipac i dr. Ivan Merz koji se vratio sa školovanja u Parizu. U Dalmaciji se orlovstvo prvotno pojavilo u Sinju, a zatim se proširilo cijelom Dalmacijom. Naime, kao gimnastički pokret prožet katoličkom idejom nalazio je izuzetan odaziv diljem Hrvatske. U Dalmaciji su ga ponajviše prihvatili biskup Mileta u Šibenskoj biskupiji, biskup Srebrnić u Krčkoj biskupiji koja je administrativno pripala Splitskoj oblasti te naposljetku i biskup Pušić na Hvaru koji je orlove aktivno promicao. U Splitsko-makarskoj biskupiji, biskup Bonefačić to vodstvo uglavnom je prepustio Frani Ženku Donadiniju, a u Dubrovačkoj biskupiji orlove je promicao Bonifacije Perović koji je realno njegovao sve grane HKP-a. No, kako su orlovi rasli, tako je ljubomora Seniorata proporcionalno rasla pa su tada kao vođe HKP-a zahtijevali pokornost orlovskog vodstva. S druge strane, orlovi su se toliko proširili cijelom Hrvatskom da su postali sila unutar katoličkih redova, pogotovo zbog toga što su se postavili na temelje papine Katoličke

akcije, a time su odgovarali hijerarhiji. Seniori su pokušali iskoristiti svoj utjecaj među biskupima da prevladaju u sporu s orlovima, ali jednostavno nije bilo razloga, kada je riječ o organizaciji koja izražava potpunu pokornost biskupima i papi, da se uopće zauzme ijedna strana u sporu, iako je bilo pokušaja pomirenja. Orlovstvo se u Dalmaciji, osim zbog potpore biskupa, razvilo i zbog aktivnih katoličkih radnika poput don Ante Radića iz Šibenika, don Jurja Dulčića na Hvaru, Bonifacija Perovića u Dubrovniku, F. Ž. Donadinija u Splitu itd. Uz to, kako je u Dalmaciji represija vlasti bila jača, tako je među orlovima sve više jačala hrvatska ideja, što je doživjelo svoj vrhunac prilikom obilježavanja tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva. Pogotovo je to bio slučaj za Dalmaciju koja je baštinila „kraljevske gradove" Knin, Biograd na Moru i Nin te u tu skupinu možemo svrstati i Šibenik te Solin. Povijest Hrvatskog Kraljevstva itekako je bila vezana za Dalmaciju te su se zbog toga i neka orlovska okružja u Dalmaciji nazivala po kraljevima (Šibenik – Krešimir, Split – Tomislav) i kraljici (Split – Jelena). Sve to dovelo je do snažnog jačanja hrvatske ideje među orlovima, pogotovo u dalmatinskom zaleđu. U gradovima poput Splita, Dubrovnika, Imotskog i Sinja dominirali su seniori koji su propagirali Hrvatsku pučku stranku koja je na prvim izborima imala odlične rezultate u Dalmaciji, ali stupanjem Stjepana Radića na scenu u Dalmaciji je ta stranka marginalizirana. Ujedno, Dubrovnik i Split bili su jaka središta domagojskog đaštva koje je bilo pod kontrolom seniora. Sve ono što se u HKP-u porušilo krajem Prvog svjetskog rata, orlovstvo je ponovno vratilo na noge, te čak i daleko nadmašilo svoje prethodnike i njihova omladinska društva stvaranjem mnogobrojnih orlovskih društava. Specifičnost je orlovstva u tome što je svoje članove privlačilo gimnastikom, ali je njihov realni primarni cilj bio obrazovanje u katoličkom duhu i svakodnevni život u tom istom katoličkom duhu. Orlovima to nije bila puka fraza, već se uistinu radilo na cjelokupnom preporodu hrvatske katoličke omladine u tjelesnom, umnom, socijalnom, ali i – pod utjecajem Merza – duhovnom dijelu ljudskog bića. Ta nova generacija hrvatske katoličke mladeži imala je biti nositeljem katoličkog i hrvatskog preporoda u Dalmaciji, ali i na cijelom hrvatskom prostoru. To je ustvari bilo sve ono što je i sam Mahnić zamišljao od samog početka: katolički život hrvatskog pojedinca u svakodnevici. Orlovska ideologija živjela se u svakom trenutku. No, ponovno se dogodio veliki politički događaj koji je poremetio planove u HKP-a. Naime, nekoliko mjeseci nakon atentata na Radića, kralj se odlučio ukinuti ustav i uvesti diktaturu. Iako se orlovi nisu odmah našli na udaru, očekivali su svoj skori kraj, što se i dogodilo krajem 1929. zabranom Orlova i ozakonjenjem Sokola kao državnog nositelja jugoslavenske nacionalne svijesti među mladeži. Ta jugoslavenska

svijest u trenutku mijenjanja naziva u Kraljevinu Jugoslaviju već je realno bila „mrtva" među hrvatskim narodom, osim kod pojedinih izuzetaka.

Orlovi se nisu puno mislili već su se odmah organizirali unutar Crkve kao Križari te su nastavili svoj rad, ali ovaj put bez gimastičke komponente koja im je bila uvelike pomogla u privlačenju hrvatske katoličke mladeži. U Dalmaciji se, kao i u ostatku Hrvatske, odmah prišlo ustroju Križarskih okružja i osnivanju Križarskih društava. Kao i u orlovskom razdoblju, križarska su se društva dijelila na muški i ženski dio, ali su se temeljila po „staležima". Najveći odjek u križarstvu u Dalmaciji dogodio se ujedno u najjačim „orlovskim" biskupijama, Šibenskoj i Hvarskoj. No, naišao je na prepreke u Splitsko-makarskoj u vidu slabije podrške biskupa Bonefačića koji nije imao povjerenja prema vodstvu križarstva. Naime, Bonefačić je favorizirao domagojce, što se ponajviše vidjelo u njegovim stavovima u orlovskom razdoblju gdje je stao na stranu Seniorata u tom sporu. Usprkos vlastitim stavovima prema vodstvu orlova/križara, uslijed diktature dopustio je križarima u svojoj biskupiji rad kako bi se zbili katolički redovi. No, njegovo favoriziranje „Domagoja" i promicanje Čiste katoličke akcije ipak je naškodilo radu i razvoju križara u toj biskupiji. To je ujedno i jedan od većih razloga što se križarstvo u Dalmaciji tijekom 30-ih godina nije uspjelo toliko brojčano razgranati, za razliku od, primjerice, Zagrebačke nadbiskupije koja je bila najsnažnija u tom pogledu. Zanimljivo je kako je nakon nje snaga križara bila najjača u Vrhbosanskoj nadbiskupiji čiji je nadbiskup Šarić favorizirao križare te se zalagao za njih na biskupskim konferencijama. Isto je radio u vrijeme spora orlova i Seniorata. Stoga, uspjeh križarstva je dosta ovisio o potpori biskupa u križarskim okružjima. No, kako predstavnik HKP-a u trećem razdoblju nije bilo samo križarstvo, već i domagojci i sama Katolička akcija, ipak je zanimljivo da je Splitsko-makarska biskupija bila treća po snazi u HKP-u nakon Zagrebačke i Vrhbosne. Ukupno gledano, HKP je ipak ostvario odlične rezultate u Dalmaciji u 30-im godinama jer svaka je biskupija imala razvijenu barem jednu granu HKP-a. Ponovno, na vrhuncu razvoja križarstva, dolazi do političkih potresa u vidu Drugog svjetskog rata koji Dalmaciju dijeli u političko-teritorijalnom pogledu, čime dolazi do naglog zaustavljanja rada HKP-a, pogotovo na obalnom području od Splita do Zadra. Ono malo pasivne aktivnosti HKP-a u Dalmaciji za vrijeme rata ograničilo se na rad ili u tajnosti ili u crkvi. Ipak je nakon završetka rata, uslijed dolaska komunista na vlast, nadbiskup Stepinac odlučio u potpunosti iz sigurnosnih razloga ukinuti sve dotadašnje organizacije KA-e. Tim činom završilo je razdoblje koje je trajalo više od četrdeset godina, tj. razdoblje koje je skoro sve to vrijeme radilo na preporodu hrvatskog naroda u

katoličkom duhu. Dalmacija je u tom razdoblju prošla jako turobno razdoblje u pokušaju očuvanja svog katoličkog i hrvatskog identiteta. Na kraju se postavlja pitanje koliko je uistinu HKP uspio. Takvo pitanje već su postavljali istraživači poput Bonifacija Perovića[2179] ili, pak, Fabijana Veraje.[2180] Stoga, pokušao bih dati na kraju ovoga rada vlastito mišljenje i ocjenu na pitanje „je li uspio Hrvatski katolički pokret“, s posebnim osvrtom na Dalmaciju kao glavnu temu ovoga rada.

Prvotno trebamo poći od toga da je HKP kanio preporoditi čitav hrvatski narod u katoličkom, hrvatskom i „kršćanskom” demokratskom duhu. Taj zadatak uistinu je bio težak, uzimajući u obzir protukatoličke i protucrkvene struje tog vremena. Mahnić i njegovi suradnici itekako su toga bili svjesni. Upravo zbog toga odlučili su se okrenuti hrvatskoj katoličkoj mladeži. Smatrali su, ako se ona uspije odgojiti u katoličkom i hrvatskom duhu, hrvatski narod i Katolička crkva u Hrvatskoj neće imati nikakva straha za budućnost. Mahnić i suradnici bili su svjesni toga da je takav proces dug i da je potreban niz godina za odgoj novih generacija koje bi imale postati glavnim nositeljem katoličke i hrvatske ideje. Njihova odluka bila je raditi preko pouzdanika i HKP polako širiti, a ne naglo. No, već prva prepreka na Splitskom sastanku 1909. dala je naslutiti da će se pokret omasoviti, željeli to njihovi vođe ili ne. Već na tom sastanku daje se naslutiti i buđenje „jugoslavenske” ideje koja je realno protivna samom temelju HKP-a. Najveći neprijatelj HKP-a bili su ustvari vrijeme i politička situacija u Monarhiji te ishod Prvog svjetskog rata. Kako se rat bližio kraju, vjetar je sve više puhao na istok i uputio HKP u potpuno neočekivanom smjeru te mu zadao novu zadaću. To je, dakako, bio kamen spoticanja na kojemu su se rušile sve tri temeljne ideje HKP-a. No, zahvaljujući „starom” hrvatskom narodnom preporodu 19. stoljeća i ulozi lokalnog svećenstva, ogromna većina hrvatskog naroda, pogotovo nakon represije vlasti iz Beograda, ostala je snažno uz katoličku i hrvatsku ideju. Prodor HKP-a na hrvatsko selo u njegovoj prvoj fazi zasigurno je pomogao očuvanju tih dvaju identiteta, kao što smo vidjeli kroz brojna osnivanja omladinskih društava diljem Dalmacije. U drugoj fazi HKP-a, usprkos agitaciji Hrvatske pučke stranke i njezinu promicanju jugoslavenske ideje, ipak je nakon donošenja Vidovdanskog ustava stranka realno već doživjela neuspjeh. Dalmatinsko seljaštvo, koje se nadalo da će nova država riješiti agrarno pitanje, duboko se razočaralo u Beograd, što je samo dodatno potaklo šire slojeve da sačuvaju svoj identitet. U tome su im kroz 20-te godine pomogli orlovi koji su se masovno sa svojom ideologijom proširili cijelom Dalmacijom, ali i ostatkom Hrvatske. Orlovsko

[2179] Vidi: B. Perović, *HKP*, str. 239-259.
[2180] Vidi: F. Veraja, „Hrvatski katolički pokret 'Potpuno zakazao i neuspio'?“, str. 325-255.

izbjegavanje politike naišlo je na odobravanje seljačke katoličke mladeži, za razliku od agitacije seniora za glas više za HPS. Do proglašenja diktature, orlovstvo je postalo na području Hrvatske toliko jaka đačka sila da je pariralo i samom Sokolu čijih je članova barem na papiru bilo puno više. Možda i najznačajniji trenutak HKP-a u drugom razdoblju jest obilježavanje tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva. To je uistinu bio prijelomni trenutak u kojem se, barem onaj dio orlovstva naslonjen na Katoličku akciju, u potpunosti priklonio hrvatskoj ideji i hrvatskom identitetu. Ne samo da je hrvatska katolička mladež to proslavila diljem dalmatinskih gradova, već su to bile velike manifestacije koje su privlačile pozornost cijelog grada. To je bio trenutak u kojem su se praktički stapale katolička i hrvatska ideja naspram pravoslavnoj i srpskoj. Sukob tih dvaju identiteta naslutio je nemogućnost ostvarenja bilo kakve jedinstvene jugoslavenske nacije, naroda, ali i sjedinjenja dviju Crkava. Sve te ideje bile su strane za hrvatskog seljaka koji je činio veliku većinu populacije ne samo u Dalmaciju, već i u ostatku Hrvatske. Zanimljivo je da je upravo Stjepan Radić, iako jedan od glavnih neprijatelja HPS-a i Seniorata te veliki protivnik Katoličke crkve i svećenstva u Hrvatskoj, odigrao važnu ulogu u sačuvanju identiteta hrvatskog seljaka, barem u njegovoj sferi narodnosti. Naposljetku, za drugo razdoblje HKP-a valja još dodati kako je to obilježavanje tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva označilo realno i pripadnost zapadnom civilizacijskom krugu, odanost papi i Rimu, katolički i hrvatski identitet koji se krojio preko tisuću godina. Uvođenjem diktature i zabranom orlovstva u 1929. godini, ponovno je pokret koji je bujao kao i u prvoj fazi naprasno prekinut. Tridesete godine obilježene su ponajviše križarstvom i Katoličkom akcijom. Križarstvo u Dalmaciji obnovilo je i unutarnji život katoličke omladine preko njegovanja duhovnosti, a najviše se to osjetilo u Šibenskoj i Hvarskoj biskupiji. Križarstvo je, kao i svoj prethodnik orlovstvo, naglašavalo važnost uloge obitelji te muškarca i žene u njoj. Ono se vratilo k izvornom njegovanju zajednice, ne samo obiteljske, već seoske, župne i gradske. Obuhvaćanjem svih slojeva dalmatinskog društva oživilo je dodatno svijest o pripadnosti hrvatskog naroda u Dalmaciji. Dalmatinsko svećenstvo i lokalni župnici uvelike su odigrali ulogu duhovnika u križarskim društvima kako bi pomogli unutarnjoj obnovi pojedinca. Deset godina rada križarstva urodilo je velikim plodom da bi na kraju opet Drugi svjetski rat onemogućio HKP u Dalmaciji, a naposljetku ga i uništio.

No, sav rad katoličkih radnika, od laika do svećenstva, biskupa i slično, nije otišao uzalud. Iako se mora priznati kako HKP nije ispunio u potpunosti svoju funkciju, što realno nije bila njegova krivica, već splet političkih okolnosti na međunarodnoj sceni, Pokret je uvelike pomogao

učvršćivanju katoličke i hrvatske ideje, bez obzira na to što je u potonjem slučaju skrenuo s puta vođen srcem, a ne umom. Čak i u tom skretanju treba shvatiti suštinu tog vremena, ali i napomenuti kako je katoličanstvo univerzalna religija najavljena za sve ljude, bez obzira na njihovu nacionalnost, religiju i rasu. Upravo je i to jedan od razloga što je zbog katoličkog univerzalističkog pristupa pokušana pomirba s pravoslavnim „Istokom". Reći da HKP nije uspio jest valjan zaključak, uzmimajući u obzir njegov konačan cilj preporoda cjelokupnog hrvatskog naroda u Kristu, ali s druge strane, isto tako uzimajući u obzir da je ideja katoličanstva i hrvatstva preživjela razdoblje komunizma/socijalizma, tj, „Drugu Jugoslaviju", moraju se određene zasluge tome pripisati i samim djelatnicima HKP-a. Iz popisa stanovništva 1991. godine vidljivo je da se oko 3,6 milijuna od oko 3,7 milijuna Hrvata izjasnilo rimokatolicima, što ipak upućuje na to da je u narodu ostao itekako živ njihov identitet. Naime, još od ulaska u Kraljevstvo SHS, nacionalno pitanje ostalo je goruće na području Hrvatske i vlasti ga nisu uspjele riješti ni u „prvoj", ni u „drugoj" Jugoslaviji. Gledano unatrag sto godina, jasno je da je u stvarnosti bilo nemoguće spojiti dvije kulture, dvije narodnosti, ali ni, naposljetku, dvije religije. Isto kao što se SPC ukorijenio među srpskim narodom, tako se još i prije ulaska u Kraljevstvo SHS Katolička crkva u Hrvatskoj ukorijenila među hrvatskim narodom. Na prostoru bivše Jugoslavije pripadnost vjeri i narodnost najčešće su išli jedno s drugim, a na prostoru Hrvatske, ali i prostoru Bosne i Hercegovine, Hrvatski katolički pokret dao je svoj danak u stapanju religije i narodnosti kao jedinstvene jedinice koja se stvarala preko tisuću godina kroz povijest, kulturu, politiku i religiju.

Za posljednje rečenice ove disertacije upotrijebio bih zadnje poglavlje autobiografije Velimira Deželića sina, *Kakvi smo bili?*, knjige u dva toma bez koje bi ovaj rad ostao znatno osiromašen. Smatram da su njegove završne riječi ogledalo cjelokupnog HKP-a kojemu je on sam bio svjedok i sudionik od samih početaka, počevši od utjecaja svoga oca Velimira Deželića starijeg, te je tako proživio cijeli HKP od početka do kraja. Smisao njegovih riječi ostavljam čitatelju na tumačenje.

POST SCRIPTUM

„Kao penzioner nisam sjedao na zrinjevačku klupu, da s drugovima penzionerima rješavam pitanja unutarnje i vanjske visoke politike, volio sam se udaljiti od gradske vreve.

Jednog dana odšetao sam se do Save i sa sobom sam poveo najmlađeg unuka Zorana.

Dječak je veselo bacao u rijeku kamenje. Ja sam se zagledao u vodu kako teče kao vrijeme i kao življenje. I ražalio sam se sam nad sobom.

Tako je protekao i moj obrok života, i uskoro ću otploviti u nepovrat.

Mora da sam tu misao izgovorio glasno i nekako drugačije, jer je Zoran shvatio da njega pitam.

„Onda Točka!"

Zoran je u školi upravo učio o interpunkcijama, pa naučio da se na kraju stavlja točka.

Da! Točka. Kraj i mir mi vječni!

Requiescat in pace!

Završio na Pepelnicu, 24. veljače 1971."[2181]

dr. Velimir Deželić, sin

[2181] V. DEŽELIĆ, sin, *Kakvi smo bili?*, knjiga 2, str. 1430.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Neobjavljeni izvori

Arhivska građa

Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, *Korespondencija*, kut. 2.

Arheološki muzej u Splitu, Arhiv don Frane Bulića, *Radovi i rukopisi, pozivnice*.

Arheološki muzej u Splitu, Arhiv Luke Jelića, *LXI*, *Razno*, Prvi hrvatski katolički kongres.

Biskupijski arhiv Hvar, Spisi biskupa Pušića, kut. 2.

Biskupijski arhiv Šibenik, HR – BAŠ – 3: Đačko sjemenište Šibenik, 1923.-1954.

Biskupijski arhiv Šibenik, HR – BAŠ – 67: Radić, Ante; 1907.-1966.: kut. 2.

Nadbiskupski arhiv Split, S-M, Spisi pod nazivom Hrvatski katolički pokret.

Nadbiskupski arhiv Split, Katolička akcija – Kartotečni inventar, 1920-1941.

Nadbiskupski arhiv Split, osobni arhivi, mons. Ćiril i Stanko Banić.

Nadbiskupski arhiv Split, osobni arhivi, pod br. 8, DONADINI, Frano Ženko, „Rukopis pod naslovom 'Pedeset burnih godina hrvatskoga naroda u Dalmaciji 1890.-1940.'".

Arhiv bl. Ivana Merza, fascikl pod nazivom „Hrvatsko Orlovstvo – Dokumentacija – Orlovsko društvo Brusje na Hvaru, 1924-1929, prikupio i sačuvao don Jure Dulčić".

Dokumenti objavljeni na internetu

Syllabus (8. prosinca 1864.), – dodatak apostolskom pismu Quanta Cura https://www.vatican.va/content/pius-ix/la/documents/encyclica-quanta-cura-8-decembris-1864.html (pristupljeno 29. studenog 2022.)

Enciklika *Aeterni Patris* (4. kolovoza. 1879.) https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_04081879_aeterni-patris.html (pristupljeno 30. studenog 2022.)

Enciklika *Grande Munus* (30. rujna 1880.) https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html (pristupljeno 12. prosinca 2022.)

Encikličko pismo *Rerum Novarum* (15. svibnja. 1891.) https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (pristupljeno 12. prosinca 2022.)

Enciklika *Pascendi Dominici Gregis* (8. rujna 1907.) https://www.vatican.va/content/pius-x/la/encyclicals/documents/hf_p-x_enc_19070908_pascendi-dominici-gregis.html (pristupljeno 12. prosinca 2022.)

https://www.papalencyclicals.net/pius10/p10lamen.htm (pristupljeno 8. lipnja 2023.)

Acta Apostolicae Sedis, god. IV., br. 20., 15. studenog 1912., str. 657-662. https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-04-1912-ocr.pdf (pristupljeno 20. ožujka 2023.)

Ubi arcano dei consilio (23. studenog. 1922.) https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19221223_ubi-arcano-dei-consilio.html (pristupljeno 20. svibnja 2024)

Enciklika *Quadragesimo anno* (15. svibnja 1931.) https://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html (pristupljeno 30. lipnja 2024.)

Stare novine, časopisi, dnevnici

Dan, GRGIĆ, Luka; ŠKARICA, Srećko; MATELJAN, Anđelko; GLUMAC, Ante (ur.), Split: Leonova tiskara, 1903-1918.
https://library.foi.hr/zbirka/knjiga.php?B=1&H=sks&E=E9999ZBI-SKST&V=&lok=&zbi=&item=N00177&nivo=&upit=a&god=1903
Hrvatska Straža za kršćansku prosvjetu: časopis namijenjen nauci i književnosti, ALFIREVIĆ, Ante; BINIČKI, Fran (ur.), Krk: Tiskara Kurykta, 1903.-1918.

Jadran, BARTULICA, Dragutin; BIŠĆAN, Dragutin; BANIĆ, Stanko; VODANOVIĆ, Jerko; DOKO, Pavao (ur.), Split: Leonova tiskara, 1919.-1929.

Katolička Riječ, Split, 1935-36.
Katolik, Šibenik: Pučka tiskara, 1930-1941. http://212.92.192.228/#novine
Križ na Jadranu, Split, 1931-35.
List biskupije Splitsko-makarske, god. LIV, LVIII, Split, 1932., 1936.
Luč: list hrvatskog katoličkog đaštva (od 1921. Glasilo jugoslavenskog katoličkog đaštva), Zagreb, 1905-1942.
Almanah Luči, god. XX, br. 9-10., 1925.
Mladost: Poučno zabavni list za organizaciju seljačke i radničke mladeži u katoličkoj Hrvatskoj (od 1911. *List za hrvatsku katoličku mladež*), Split, Zadar, 1910. (Split), 1911.-1913. (Zadar).
Mladost – Glasilo hrvatske katoličke omladine, Zagreb: Hrvatski katolički narodni savez, 1921.-1929.
Narodna Straža, IVANOVIĆ URLIĆ, Josip; ŽIVKOVIĆ, Ante; ERGO, Ante (ur.), Šibenik: Hrvatska zadružna tiskara, 1921.-1928. http://212.92.192.228/#novine
Narodna svijest, Dubrovnik: Tisak dubrovačke hrvatske tiskare, 1919.-1928.
https://zdur.dkd.hr/?pr=l&mrx%5B-%5D%5B33811%5D=a&mr[10034]=a&fc[10003][a10034]=mr%5B10034%5D%3Da
Novo Doba, KISIĆ, Vinko; BRAJEVIĆ, Vinko; Crljen, Daniel (ur.), Split: nakladno društvo s.o.j., 1918.-1941. http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=368
Vrhbosna, Sarajevo: Kaptol Vrhbosanski, 1887-1945.

Članci suvremenika HKP-a u novinama, časopisima i dnevnicima

ANTIĆ, A. „Franjevačko sjemenište: naš đački život kroz god. 1909./1910.“, *Luč*, god. V, br. 8, str. 381-382.

ALFIREVIĆ, Ante, „Budimo savremeni“, *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 1, str. 2-5.

ALFIREVIĆ, Ante, „Katolički pogled po Dalmaciji“, *Vrhbosna*, god. XXIII, br. 4, 1909., str. 56-58.

BAJIĆ, Josip, „Bibl.-filozofsko učilište: polugodišnji izvještaj zbora franjevačkih klerika 'Kačić', *Luč*, god. V, br. 9-10, 1910., str. 480-481.

BEZIĆ, M. „Dvije riječi na odgovor profesoru I. Butkoviću“, *Novine*, god. III, br. 284 (14. prosinca), 1916., str. 4.

BINIČKI, Fran, „Hrvatska Vojska“, *Vrhbosna*, god. XX, br. 17 i 18, 1906., str. 295-297.

BRAJEVIĆ, Vinko, „Godišnji izvještaj središnjeg odbora organizacije hrv. kat. nar. đaštva u Dalmaciji 1908.-1909.“, *Luč*, god. V, br. 4, 1910., str. 200-203.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Drugovi starješine, svratimo pogled i na političko polje“, *Dan*, god. XI, br. 21 (21. svibnja), 1913., str. 6.

BUTKOVIĆ, Ivan, Gg. Dragutinu Bartulici i D. Martinu Jurjeviću, *Dan*, god. XV, br. 8 (22. veljače), 1917., str. 3-4.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Ideje vodilice presvijetloga biskupa Antuna Mahnića”, *Luč*, god. VI, br. 5, 1910.-11., str. 190-203.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Naš katolički pokret“, *Luč*, god. IV, br. 2, 1908., str. 82-85, br. 3, 1908., str. 130-138.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima“, *Dan*, god. XIV, br. 45 (9. studenog), 1916., str. 4.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima I“, *Dan*, god. XIV, br. 49 (7. prosinca), 1916., str. 5.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima II“, *Dan*, god. XIV, br. 50 (14. prosinca), 1916., str. 1-2.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima III“, *Dan*, god. XIV, br. 52 (28. prosinca), 1916., str. 2.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima IV“, *Dan*, god. XV, br. 1 (4. siječnja), 1917., str. 2.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima V“, *Dan*, god. XV, br. 2 (11. siječnja), 1917., str. 2-3.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima VI“, *Dan*, god. XV, br. 3 (18. siječnja), 1917., str. 2.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima VII.“, *Dan*, god. XV, br. 4 (25. siječnja), 1917., str. 2.

BUTKOVIĆ, Ivan, „Seniorima VIII.“, *Dan*, god. XV, br. 6, (8. veljače), 1917., str. 2.
BUTKOVIĆ, Ivan, „Šira ili uža baza“, *Hrvatska Straža*, god. XI, br. 6, 1913., str. 403-423.
ĆEPULIĆ, Avelin, „Prosvjetna organizacija i orlovstvo“, *Luč*, god. XVIII, br. 9-10 (20. lipnja), 1923., str. 186-188.
CSASZAR, Milko, „I. dalmatinski omladinsko-đački sastanak u Splitu 3. VIII. 1913. i skupština 'Pavlinovića'“, *Luč*, god. IX, br. 2 (studeni), 1913., str. 19-21.
ECKERT, Rudolf, „Socijalizovanje 'Luči'“, *Luč*, god. VI, br. 1, 1910.-1911., str. 13-15.
FURLAN, Tomaž, „Među dalmatinskim Orlovima“, *Jadran*, god. VI, br. 2 (10. siječnja), 1924., str. 2.
GAGNAF, Ćiro, „Utisci sa tečaja na Krapnju“, *Jadran*, god. VII, br. 37 (3. rujna), 1925., str. 5.
GLUMAC, Ante, „Dru Josipu Pazmanu“, *Dan*, god. XI, br. 18, str. 7.
GRGEC, Petar, „Noviji katolički pokret medju Hrvatima“, *Luč*, god. XVII, br. 2, 1921., str. 36-48.
HERCEG, J., „Intelektualci i orlovstvo“, Luč, god. XVIII, br. 5-6, (28. veljače), str. 110-113.
IVANIŠEVIĆ, Frano, „Težački pokret“, *Jadran*, god. I, br. 100, str. 2.
IVANIŠEVIĆ, Frano, „Da smo na čistu“, *Jadran*, god. 1, br. 165 (12. prosinca), 1919., str. 2; *Jadran*, god. I., br. 168 (16. prosinca), 1919., str. 2-3.
IVANIŠEVIĆ, Frano, „Ljudima dobre volje“, *Jadran*, god. I, br. 176 (25. prosinca), 1919. str. 2.
JELAVIĆ, Ivo, „Rad 'Pavlinovića' god. 1911-12.“, *Dan*, god. X, br. 44, str. 2.
JELAVIĆ, Ivo, „Stanje seljačkog staleža u Dalmaciji“, *Luč*, god. VI, br. 8, 1911., str. 343-346.
KATALINIĆ, Marin, „Hrvatski katolički đački savez“, *Luč*, god. VI, br. 1, 1910., str. 26-28.
KREK, Janez, „Južni Slaveni u sadašnjosti i budućnosti“, *Dan*, god. XI, br. 3 (16. siječnja), 1913., str. 3.
MAHNIĆ, Antun, „Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba“, *Hrvatska Straža*, god. I, br. 1, 1903., str. 9-20.
MANJARIĆ, Matija, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'“, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, str. 193-196.
MANJARIĆ, Matija, „Naši 'Salezijevci' i 'Jeronimovci'“, *Vrhbosna*, god. XXVI, br. 5, 1912., str. 69-71.
MARAKOVIĆ, Ljubomir, „Pred dvadeset i pet godina“, *Luč*, god. 25, br. 3-4, Zagreb, 1929-1930., str. 99-100.

MARAKOVIĆ, Milan, „Naš savez“, *Luč*, god. V, br. 5, 1910., str. 209-212; br. 6., 1910., str. 257-261.

MARKULIN, Stjepan, „Iza deset godina 'Luči'“, *Luč*, god. X, br.1-4, 1915., str. 3-5.

MARKULIN, Stjepan, „Seniorima u Dalmaciji“, *Novine*, god. III, br. 290, str. 4.

MARUŠIĆ, Ante, „Križarska organizacija“, *Katolička Riječ*, god. I, br. 25 (12. rujna), 1935., str. 2.

PETRIĆ, Niko, „Solin: Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji“, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 12, 1913., str. 196-197.

PODUJE, Jozo, „Zadaća 'Pavlinovića' u narodu“, *Luč*, god. VI, br. 4, 1910., str. 152.

RADICA, Dušan, „Vjerska obnova i Orlovstvo“, *Jadran*, god. VI, br. 19 (19. lipnja), 1924., str. 3.

REBAC, Marko, „Zadružništvo – naša moć“, *Luč*, god. VI, br. 8, str. 346.

ROGULJA, Petar, „Pred Zoru (Prilog ideologiji katoličkoga pokreta u Hrvatskoj)“, *Luč*, 1916./17., str. 125.-144.

SPORŠIĆ, Ante M., „Temelj katoličke organizacije i pravoslavni u Banovini“, *Dan*, god. X, br. 51 (19. prosinca), 1912., str. 2.

STRGAČIĆ, Ante, „Katolička ideja u Salima“, *Jadran*, god. X, br. 5, 1928., str. 9.

ŠIMETIN, Ivan, „O omladinskom i orlovskom pokretu“, *Narodna Straža*, god. IV, br. 22 (1. srpnja), str. 2.

ŠPRAJCER, Vlado, „1903. – 1913.”, *Luč*, god. 7, br. 17–20, 1912. – 1913., str. 400-404.

VAC, Dimitar, „Đačko gibanje“, *Luč*, god. IV, br. 1, 1908., str. 59-60.

VILOVIĆ, Đuro, „Hrv. kat. akad. prosvjetno društvo 'Pavlinović' za Dalmaciju“, *Luč*, god. V, br. 7, str. 328-329.

VLADARSKI, Stjepan, „Orlovstvo u Dalmaciji“, *Mladost*, god. V, br. 4, 1925., str. 127-128.

Inicijali/nepotpisani članci suvremenika HKP-a u novinama, časopisima i dnevnicima

„Bit Orlovstva“, *Luč*, god. XVIII, br. 7-8 (20. svibnja), 1923., str. 150-151.

„Ciljevi i putevi križarske organizacije“, *Katolik*, god. VIII, br. 43 (24. listopada), str. 3-4.

„Dan križarske omladine“, *Križ na Jadranu*, god. III, br. 37 (9. rujna), 1933., str. 1.

D. J. D., „Križari i križarski sastanak u Hvaru“, *List biskupije Splitsko-makarske*, god. LIV, br. 11 (studeni), 1932., str. 14.

D. S. B. „Katolički sastanci i hrvatski katolički pokret“, *Dan*, god. X, br .14, str. 1.

D. S. B. „Omladinska društva i dušobrižnici“, *Dan*, god. XI, br. 30 (24. srpnja), 1913., str. 2.

Dragan, „Društvo 'Pavlinović' i hrvatsko-katoličko slavlje u Dalmaciji“, *Vrhbosna*, god. XXIV, br. 15-16, str. 256.

„Hrvatski katolički seniorat u Dalmaciji“, *Novine*, god. IV, br. 47 (1. ožujka), Zagreb, 1917., str. 2.

„Hrvatski vođa o križarima“, *Katolička riječ*, god. II, br. 6 (6. veljače), Split, 1936., str. 1.

I. B., „Mladohrvati“, *Hrvatska Straža*, god. X, br. 1, Rijeka, 1911., str. 64-77.

I. F. „Srpsko pitanje u sadašnje doba“, *Dan*, god X, br. 37 (12. rujna), 1912., str. 4.

J. C., „Katoličko hrv. nar. đaštvo u socijalnom životu“, *Luč*, god. IV, br. 6-7, 1909., str. 309.

Jedan svećenik, „Mladost“, *Dan*, god. VIII, br. 18 (4. svibnja), 1910., str. 1-2.

Jedan svećenik, „Makarska. Zapreke katoličkom pokretu u Dalmaciji“, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231.

„Jubilarni kongres hrvatskog katoličkog đaštva u Dubrovniku od 15-18 srpnja o. g.“, *Katolička riječ*, god. III, br. 27, str. 3.

Junior, „Tajna križarskih uspjeha“, *Katolik*, god. VII, br. 36 (6. rujna), str. 2.

„Katolički pokret u domovini“, *Dan*, god. II, br. 23 (28. travnja), 1904., str. 2.

„Katoličko društvo 'Bošković'“, *Dan*, god. IV, br. 31 (16. kolovoza), 1906., str. 1.

„Kulturkampf u Dalmaciji“, *Jadran*, god. VII, br. 6 (5. veljače), 1924., str. 1.

„Jesmo li se poistovjetali s pravaštvom?“, *Dan*, god. VIII, br. 38 (22. rujna), str. 3-4.

L. I., „Srbofilstvo i katolicizam u nas“, *Dan*, god. X, br. 49 (5. prosinca), 1912., str. 1.

M. pl. Sociol, „Stanje đaštva u Zadru“, *Luč*, god. V, br. 7, 1910., str. 330-331.

P. B., „Još nešto o zaprekama katoličkog pokreta”, *Vrhbosna*, god. XXVII, br. 13-14, 1913., str. 231-233.

„Pavlinovićev dubrovački pododbor“, *Dan*, god. X, br. 41 (10. listopada), 1912., str. 4.
Pavlinovićevac, „H. K. A. Pr. Društvo 'Pavlinović' (Rad preko praznika i zadnjih dana)“, *Luč*, god. VI, br. 2-3, 1910., str. 110-112.
„Povratak Orlova i Orlica“, *Jadran*, god. IV, br. 67 (23. kolovoza), str. 2.
„Proslava Križarskog socijalnog dana u Šibeniku“, *Katolik*, god. VIII, br. 22 (30. svibnja), str. 4.
„Sastanak dalmatinskog svećenstva“, Katolik, god. V, br. 10 (17. lipnja), str. 1.
S. B., „Kako je u Dalmaciji?“, *Vrhbosna*, god. XXV, br. 7-8, 1911, str. 113-117.
„Što da radimo?“, *Luč*, god. XVIII, br. 5 i 6 (28. veljače), 1923., str. 107-109.
„Što se babi snilo?“, *Mladost*, god. IV, br. 6 (lipanj), 1913., str. 83-84.
„Val križarstva se širi“, *Katolik*, god. V, br. 13 (5. kolovoza), str. 1.
„Velikosrspko nasilje u Kninu“, *Jadran*, god. V, br. 44 (17. kolovoza), 1923., str. 1.
„Zašto im smetaju Orlovi“, *Jadran*, god. IV, br. 19 (8. ožujka), str. 2.

Uspomene i zapisi suvremenika

BINIČKI, Fran, *Moje tamnovanje*, Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1942.
BRAJEVIĆ, Vinko, *Dr. Janez Krek "Evangelist ujedinjenja i oslobođenja našega"*, Split: Zadružni savez, 1918.
BRAJEVIĆ, Vinko, „Historički dani“, *Koledar za HKNĐ za školsku godinu 1909./1910.*, Zagreb, 1909., str. 161-168.
BUTKOVIĆ, Ivan, „Drugovi, bliže k izvoru!“, *Koledar hrvatskog katoličkog narodnog đaštva za školsku godinu 1910-11*., ur. Milko Kelović, Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Domagoj', 1910., str. 47-55.
BUTKOVIĆ, Ivan, „Glavni momenti u pokretu hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva“, *Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva za školsku godinu 1909/10*, Velimir DEŽELIĆ sin (ur.), Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Domagoj', 1909., str. 85-95.
BUTKOVIĆ, Ivan, „Hrvatsko katoličko akademičko društvo 'Hrvatska' u Beču", *Nepredavana predavanja*, Beč: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Hrvatska', 1905., str. 8-19.

BUTURAC, Josip, *Povijest Zbora duhovne mladeži zagrebačke*, Zagreb: Zbor duhovne mladeži, 1937.

DEŽELIĆ sin, Velimir, „Hrvatski katolički đački savez“, u: Milko Kelović (ur.), *Koledar hrvatskoga katoličkoga narodnoga đaštva za školsku godinu 1910*-11, Zagreb: Hrvatsko katoličko akademsko društvo „Domagoj“, 1910., str. 93-98.

IVANIŠEVIĆ, Frano, „Mihovio Pavlinović“, u: BARTULICA Dragutin, VUNIĆ Marko (ur.), *Mladost: Almanak hrvatske katoličke omladine*, Split: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Pavlinović', 1917.

MATULIĆ, Niko, „Omladinski pokret u Dalmaciji“, u: BARTULICA, Dragutin; VUNIĆ, Marko (ur.), *Mladost: Almanak hrvatske katoličke omladine*, Split: Hrvatsko katoličko akademsko društvo 'Pavlinović', 1917., str. 52-56.

PAVLINOVIĆ, Mihovil, *Hrvatski razgovori*, 4. izdanje, Zadar, 1877. https://archive.org/stream/hrvatskirazgovo00pavlgoog/hrvatskirazgovo00pavlgoog_djvu.txt

PEROVIĆ, Bonifacije, *Hrvatski katolički pokret: moje uspomene*, Rim: Ziral, 1976.

PILEPIĆ, Antun, *In aedificationem: Pismo svećenika braći svećenicima o problemima naše katoličke akcije*, Split: Štamparija Merkur, 1938.

PROTULIPAC, Ivan, *Hrvatsko orlovstvo*, Zagreb: Hrvatski orlovski savez, 1926.

RADIĆ, Ignacij, *Doktor Antun Mahnić*, biskup krčki, Slavonska Požega: Dobra Štampa, 1940.

ŠIMRAK, Janko (ur.), *Spomen-knjiga o Drugom hrvatskom katoličkom kongresu u Ljubljani 1913*, Rijeka: Naklada „Kuće dobre štampe”, 1913.

STANKOVIĆ, Marica, *Mladost vedrine*, Zagreb: Veliko križarsko sestrinstvo, 1944.

VRBANEK, Josip, *Vitez Kristov dr. Ivan Merz*, Zagreb: Narodna tiskara u Zagrebu, 1943.

Priručnik križarske organizacije, Zagreb: Napredak, 1930., str. 51-52. https://archive.org/details/prirucnik_krizarske_organizacije/mode/2up

Suvremene objavljene uspomene i zapisi suvremenika

ČULO, Ivan, (ur.), *Milan Ivšić: Socijalni duh i narodna politika: Studije, eseji i članci*, Zagreb: Glas koncila, 2009.

DEŽELIĆ, Velimir, sin, *Kakvi smo bili? Zapisi mojoj unučadi*, knjiga 1 i 2, Zagreb: Družba Braća Hrvatskoga Zmaja, 2011.

GRGEC, Petar, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), 1995.

PERINIĆ, Luka, *Iz moje ladice: (uspomene)*, Zagreb: HKD sv. Jeronima, Biblioteka Kontinuitet, sv. 2, 2009.

Monografije

BOZANIĆ, Anton, *Biskup Antun Mahnić: čovjek nepokolebljive vjere, jasnih vizija i smjelih djela*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.

ČULO, Ivan (ur.), *Milan Ivšić: Socijalni duh i narodna politika: Studije, eseji i članci*, Zagreb: Glas Koncila, 2009.

DIKLIĆ, Marjan, *Don Ivo Prodan. Političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2003.

DIKLIĆ, Marjan, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zadar: Matica hrvatska i Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1998.

IVUREK, Mijo, *Padre Petar Perica i njegovo doba*, Zagreb: Naklada – GEA, 2015.

JAKIR, Aleksandar, *Dalmacija u međuratnom razdoblju 1918.-1941.*, Zagreb: Leykam International, 2018.

JAKOVČEVIĆ, Duje, *Naprednjaštvo u Dalmaciji: Hrvatska demokratska stranka / Hrvatska pučka napredna stranka 1905.-1914.*, Zagreb: Srednja Europa, 2021.

KOLARIĆ, Jurak, *Hrvatski katolički pokret (1900.-1945.)*, Zagreb: Tkanica, 2020.

KOVAČIĆ, Slavko; MARTINOVIĆ-VLAHOVIĆ, Ružica; RODIĆ, Ivan, *Marko Stanić, Vjera – pjesma i radost, Don Marko Stanić, njegova pisana ostavština i suvremenici o njemu o 40. obljetnici preminuća*, Split: Crkva u svijetu, 2018.

KRIŠTO, Jure, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb: Glas Koncila – Hrvatski institut za povijest, 2004.

KRIŠTO, Jure, *Prešućena povijest: katolička crkva u hrvatskoj politici: 1850.-1918.*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

KRIŠTO, Jure, *Stoljeće naroda i Crkve: Povijest Katoličke crkve u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u 20. stoljeću*, Zagreb: Školska Knjiga, 2019.

KRIŠTO, Jure; MATIJEVIĆ, Zlatko, *Spomenica (1918.-2018.) dr. Lav Znidarčić*, Zagreb: Vlastita naklada obitelji dr. Lava Znidarčića, 2018.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *Lučonoše ili herostrati?: Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb: Erasmus naklada, 2006.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb: Hrvatski Institut za povijest – Dom i svijet, 1998.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *U sjeni dvaju Orlova: Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2005.

NAGY, Božidar, *Hrvatsko Križarstvo*, Zagreb: Križarska organizacija, Veliko križarsko bratstvo / Postulatura za beatifikaciju Ivana Merza, 1995.

PETRAČ, Božidar (ur.), *Kerubin Šegvić: Aporije književnosti i povijesti – Polemike, studije i članci*, Zagreb: Glas Koncila, 2013.

STRECHA, Mario, *Katoličko hrvatstvo: Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb: Barbat, 1997.

STRECHA, Mario, *Mi smo hrvati i katolici ...: Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

ŠVOGER, Vlasta; TURKALJ, Jasna (ur.), *Povijest Hrvata VI: Temelji moderne Hrvatske – Hrvatske zemlje u 'dugom' 19. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska: Biblioteka Povijest Hrvata, 2016.

ŠUTE, Ivica, *Hrvatska povijest 1918-1941*, Zagreb: Leykam International, 2019.

TROGRLIĆ, Stipan, *Katolički pokret u Istri 1895.-1914.*, Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, 2000.

Članci i radovi u znastvenim i stručnim časopisima

ANIĆ, Mate, „Ivan Butković (1876.-1954.)“, *Croatica Christiana periodica*, god. 43, br. 84, 2019., str. 57-75. https://hrcak.srce.hr/clanak/338312 (24. ožujka 2023.)

ANIĆ, Mate, „Katolički sastanci u Splitu u kolovozu 1908. i 1909. godine“, *Crkva u svijetu*, god. 56, br. 2, str. 290-311. https://hrcak.srce.hr/clanak/375712 (25. srpnja 2024.)

BOBAN, Branka, „Stavovi hrvatske političke elite prema stvaranju jugoslavenske države“, *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme*, god. 2, br. 2, 2019., str. 8-98. https://hrcak.srce.hr/clanak/333440 (4. svibnja 2024.)

BULJAC, Miljenko, „Do nebesa nek se ori“, u: Mirko MARIĆ (ur.), *Cetinska vrila: Glasilo ogranka Matice hrvatske u Sinju,* god. 32, br. 63, 2024., str. 3-7.

CERAJ, Saša, „Povijesni razvoj i važnost djelovanja hrvatskoga Orlovstva“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 71, br. 1, 2016., str. 39-53. https://hrcak.srce.hr/160036

DIKLIĆ, Marjan, „Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji“, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 31, 1989., str. 15-43. https://hrcak.srce.hr/clanak/392236 (9. ožujka 2024.)

GABELICA, Mislav, „Pravaška mladež na hrvatskom sveučilištu uoči prvoga svjetskog rata“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, god. 20, br. 4 (114), 2011., str. 1139-1161.

GANZA-ARAS, Tereza, „Liberalizam u Hrvata“, *Politička misao: časopis za politologiju*, god. 31, br. 3, 1994., str. 5-19.

GROSS, Mirjana, „Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu*, god. I, br. 1, 1971., str. 259-285.

HOŠKO, Franjo Emanuel, „Svjedočanstvo Ignacija Radića o Hrvatskom katoličkom pokretu“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 47, br. 1, 2015., str. 283-295. https://hrcak.srce.hr/clanak/226749 (24. ožujka 2023.)

LUETIĆ, Tihana, „Časopis Luč o dokolici i društvenom životu katoličke mladeži početkom 20. stoljeća”, *Croatica Christiana periodica,* god. 36, br. 69, 2012., str. 51-84. https://hrcak.srce.hr/90081

MATIĆ, Zdravko, „Dr. Lav Znidarčić, katolički djelatnik, hrvatski uznik i dugogodišnji predsjednik križarske organizacije (Split, 14. kolovoza 1918. – Zagreb, 23. prosinca 2001.), *Zbornik radova filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 15, 2022., str. 3-28.

MATIĆ, Zdravko, „Ivan Merz, suutemeljitelj i idejni vođa hrvatskoga orlovstva“, *Croatica Christiana periodica*: časopis instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovskog fakulteta u Zagrebu, god. 33, br. 63, 2009., str. 149-184. https://hrcak.srce.hr/40871

MATIĆ, Zdravko; STRUČIĆ, Damir, „Osnivanje i rad križarske organizacije u Hrvatskoj (1930.-1945.)“, *Crkva u svijetu*, god. 55, br. 2, 2020., str. 249-270. https://hrcak.srce.hr/240732

MATIĆ, Zdravko; LAGETAR, Krešimir, „Djelovanje Ivana Merza u Hrvatskome katoličkom pokretu“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 68, br. 3, 2013., str. 323-336. https://hrcak.srce.hr/110523

MATIJEVIĆ, Zlatko, „Tajna diplomacija dijela katoličkih svećenika i svjetovnjaka početkom Prvog svjetskog rata: Hrvatski katolički pokret / Hrvatski katolički seniorat i Riječka spomenica (1915.)“, *Croatica Christiana periodica*, god. 48, br. 94, 2024., str. 105-117. https://hrcak.srce.hr/324726

MATIJEVIĆ, Zlatko; PATAFTA, Daniel, „Hrvatski katolički seniorat (1913.-1941.) Osnovne značajke od osnutka do raspuštanja“, *Croatica Christiana periodica*, god. 44, br. 85, 2020., str. 133-146.

PATAFTA, Daniel, „Hrvatski liberalni tisak o reformnom pokretu dijela katoličkog nižeg klera (1918.-1923.)“, *Pilar: časopis za društvene i humanističke studije*, god. XI, br. 21, 2016., str. 11-44.

SOLDO, Josip Ante, „Don Mihovil Pavlinović“, *Crkva u svijetu*, god. 22, br. 3, 1987., str. 262-266. https://hrcak.srce.hr/86041

TROGRLIĆ, Stipan, „Politička orijentacija i političko djelovanje fra Ante Cikojevića (1910.-1935.)“, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, god. 61, br. 4, 2021., str. 461-485.

Uredništvo, „Đačke Marijine kongregacije i državna vlast“, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. IV, br. 2, 1923., str. 114-117. https://hrcak.srce.hr/61208

VESELINOVIĆ, Velimir, „Pregled razvoja pravaške ideologije i politike“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 50, br. 3, 2018., str. 583-621.

VERAJA, „Hrvatski katolički pokret 'potpuno zakazao i neuspio'?“, *Crkva u svijetu*, god. 40, br. 3, 2005., str. 325-354. https://hrcak.srce.hr/clanak/39513 (31. 1. 2023)

VRDOLJAK, Tea, „Pravi Hrvatski Sokol – Sadržaj, teme, naglasci“, *Kulturna baština*, br. 46, 2020., str. 99-116.

Zbornici znanstvenih i stručnih radova

BOGDAN, Jure (ur.), *Papinski hrvatski Zavod svetog Jeronima (1901 – 2001): Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog Zavoda svetoga Jeronima*, Rim 2001.

BRALIĆ, Ante; KASALO, Branko (ur.), *Zbornik radova: U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru, početak 20. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019.

BURIĆ, Tonči (ur.), *Dr. Ante Alfirević (1875.-1945.): Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Alfirević, život i djelo”*, Kaštel Kambelovac: Bijaći – društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, 2016.

GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: zbornik radova sa znanstveno stručnog skupa održanog u Zadru i Pagu, 17. i 18. rujna 1999. godine*, Pag: Matica hrvatska; Zadar: Filozofski fakultet, 2002.

JELASKA MARIJAN, Zdravka; MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.

MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.

MEDVED, Marko; VELČIĆ, Franjo (ur.), *Krčki biskup mons. Josip Srebrnić (1876.-1966.), Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem povodom 50. obljetnice smrti*, Rijeka: Kršćanska sadašnjost, 2018.

Članci i radovi u zbornicima znanstvenih i stručnih radova

ANIĆ, Rebeka, „Ženski katolički pokret od 1907. do 1925. godine“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 331-345.

BOZANIĆ, Anton, „Djelovanje biskupa Mahnića na formaciji i organizaciji katoličkog laikata do 1912. godine“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 273-288.

BRALIĆ, Ante, „Zadarski Srbi u tranziciji 1917.-1921.“, u: BRALIĆ, Ante; KASALO, Branko (ur.), *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća*, Zbornik radova, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., str. 67-92.

ĆUBELIĆ, Ivan, „Biskupske konferencije Jugoslavije i Hrvatski katolički pokret (1919.-1945.)“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 513-544.

DIKLIĆ, Marjan, „Stranka prava u Dalmaciji krajem XIX. i početkom XX. stoljeća“, u: JELASKA MARIJAN, Zdravka; MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, *Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013., str. 103-133.

HRANIĆ, Đuro, „Hrvatski katolički pokret na teritoriju Đakovačke i Srijemske biskupije“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 555-580.

IVOŠ, Erma, „Žensko pitanje u djelu don Jose Felicinovića“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 163.-174.

KAPITANOVIĆ, Vicko, „Hrvatski katolički pokret od 'Riječkih novina' do kraja Prvog svjetskog rata“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 409-436.

KASALO, Branko, „Recepcija nove jugoslavenske države u dalmatinskom zaleđu“, u: BRALIĆ, Ante; KASALO, Branko (ur.), *U vrtlogu povijesnih zbivanja na istočnojadranskom prostoru – Početak 20. stoljeća*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2019., str. 119-144.

KOVAČIĆ, Slavko, „Dr. Ante Alfirević – podrijetlo, školovanje i djelovanje do ulaska u Družbu Isusovu“, u: BURIĆ, Tonči (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Dr. Ante Alfirević, život i djelo”*, Kaštel Kambelovac: Bijaći – društvo za očuvanje kulturne baštine Kaštela, 2016.

KRIŠTO, Jure, „Hrvatski propali pokušaji s kršćanskim socijalizmom“, u: JELASKA MARIJAN, Zdravka; MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013., str. 151-174.

MARDEŠIĆ, Željko, „Hrvatski katolički pokret i liberalizam“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 253-271.

MARKEŠIĆ, Ivan, „Katolički pokreti – europski kontekst“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 57-76.

MATIJEVIĆ, Zlatko, „Hrvatski katolički seniorat – ekskluzivna organizacija Hrvatskoga katoličkoga pokreta (1912.-1919)“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 457-468.

MIHALJEVIĆ, Vine, „Rađanje tiska Hrvatskoga katoličkog pokreta“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 235-252.

NAGY, Božidar, „Krčki biskup Josip Srebrnić, bl. Ivan Merz i katoličke organizacije“, u: MEDVED, Marko; VELČIĆ, Franjo (ur.), *Krčki biskup mons. Josip Srebrnić (1876.-1966.) Zbornik radova sa znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem povodom 50. obljetnice smrti*, Rijeka: Kršćanska sadašnjost, 2017., str. 97-136.

SLIŠKOVIĆ, Slavko, „Dominikanski bogoslovni zbor 'Akvinac' i Hrvatski katolički pokret“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 545-554.

RAHTEN, Andrej, „Janez EV. Krek i Hrvatski katolički pokret“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 383-392.

RAHTEN, Andrej, „Planinsko hrvatstvo: slovensko-pravaške teze i veze“, u: JELASKA MARIJAN, Zdravka; MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861.-1929. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013., str. 267-282.

RAHTEN, Andrej, „Pokušaji stvaranja Hrvatsko-slovenske katoličke političke organizacije“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 373-382.

RAZUM, Stjepan, „Zavod svetog Jeronima između 1915. i 1928. – Političko-pravne dvojbe“, u: BOGDAN, Jure (ur.), *Papinski hrvatski Zavod svetog Jeronima (1901 – 2001): Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog Zavoda svetoga Jeronima*, Rim, 2001., str. 126-334.

ŠITIN, Tonči, „Značajke Hrvatskoga katoličkoga pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)”, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 581-603.

SKRAČIĆ, Ante, „Djelovanje don Josipa Felicinovića u Šibeniku (1929.-1936.)“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 43-49.

ŠKUNCA, Bernardin, „Pogled u socijalno pitanje Don Jose Felicinovića prema arhivskoj ostavštini“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 131-145.

ŠUTRIN, Rozario, „Don Joso Felicinović – odgojitelj mladih“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: zbornik radova sa znanstveno stručnog skupa održanog u Zadru i Pagu, 17. i 18. rujna 1999. godine*, Pag: Matica Hrvatska; Zadar: Filozofski fakultet, 2002., str. 219-227.

TENŠEK, Tomislav Zdenko, „Škrivanićev krug i hrvatski kapucini“, u: MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002., str. 393-402.

ZNIDARČIĆ, Lav, „Don Joso Felicinović i Orlovsko-Križarska organizacija“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 181-187.

ZNIDARČIĆ, Lav, „Moja sjećanja na Don Josu Felicinovića“, u: GRANIĆ, Miroslav (ur.), *Život i djelo don Jose pl. Felicinovića: Zbornik radova s znanstveno-stručnog skupa*, Pag-Zadar: Matica hrvatska Pag – Filozofski fakultet u Zadru, 2002., str. 247-250.

Završni i diplomski radovi

DOLIĆ, Kristijan, *Hrvatski katolički pokret do kraja Prvog svjetskog rata s posebnim osvrtom na Dalmaciju*, diplomski rad, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 2021. „https://zir.nsk.hr/islandora/object/unizd:5099 (pristupljeno 4. svibnja 2023.)

UGRIN, Ivan, *Hrvatski katolički pokret u splitsko-makarskoj biskupiji 1919.-1929.*, diplomski rad, Zagreb: Katoličko-bogoslovni fakultet, 1993. Dostupno online u formi podlistka u *Slobodnoj Dalmaciji*. (Vidi brojeve *Slobodne Dalmacije* u svibnju i lipnju 1993.) https://arhiv.slobodnadalmacija.hr/pvpages/pvpages/viewPage/?pv_page_id=640955&pv_issue_no=930525_A (pristupljeno 20. kolovoza 2024.)

VUKOVIĆ, Magdalena, *Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji. Istaknute osobe i događaji*, završni rad, Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2018. https://repozitorij.ffst.unist.hr/en/islandora/object/ffst%3A1837 (pristupljeno 4. travnja 2023.)

SAŽETAK

Hrvatski katolički pokret (HKP), u sklopu europskih katoličkih pokreta koji su krenuli već sredinom 19. stoljeća u Njemačkoj, javio se tek kao ideja 1903. godine, a službeno je započeo 1904. na tajnom sastanku hrvatskih katoličkih intelektualaca na Rijeci. Njegov cilj, slično kao i ostalih katoličkih pokreta u Europi, bio je katolički preporod društva i pojedinca te borba protiv svih antikatoličkih elemenata u društvu. Svaki katolički pokret u Europi imao je svoj oblik, ovisno o poteškoćama s kojima se suočavao. Tako se HKP na području Hrvatske pod vodstvom krčkog biskupa Antuna Mahnića orijentirao, osim na primaran katolički element, i na onaj hrvatski, tj. na isticanje hrvatskog državnog prava, na jedinstvenost hrvatske nacije i naroda, koja ima svoje uporište u povijesti i vlastitom jeziku i kulturi. Kultura je uistinu bila bitan faktor HKP-a.

Rad donosi opsežnu analizu razvoja HKP-a u Dalmaciji kroz tri promjene državne vlasti: vrijeme austrijske uprave (1904. – 1918.), razdoblje kraljevstva / Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1929.) te naposljetku razdoblje Kraljevine Jugoslavije (1929. – 1941.). Razdoblje NDH neće biti obrađeno zbog većeg teritorijalnog gubitka i time okupacije Dalmacije, ali i nemogućnosti učinkovitog rada HKP-a uslijed Drugog svjetskog rata. U prvoj etapi HKP-a u Dalmaciji ističu se ličnosti poput Ante Alfirevića i Ivana Butkovića koji uspješno vode Pokret i potiču mlade i ostale svećenike na osnivanje omladinskih društava gdje se Dalmacija istakla kao najuspješnija hrvatska regija. Isto tako, to razdoblje u Dalmaciji obilježeno je u HKP-u snažnim utjecajem frankovačke pravaške ideologije koja je naginjala trijalističkom uređenju Monarhije. No, rezultat Prvog svjetskog rata odveo je snažnu pravašku struju u HKP-u u potpuno suprotnom smjeru, tj. k ideji „jugoslavenstva". Predstavnici te struje bile su uglavnom mlađe generacije koje su izrasle iz HKP-a, dok su pripadnici starijih generacija HKP-a maknuti na margine zbog ishoda rata. Tako se u novoj državnoj zajednici pokušava progurati ideja „jugoslavenstva" u HKP, ali vlasti u Beogradu favorizirale su vlastitu prosrpsku ideju i centralizam, što je ponovno potaklo novi „mlađi" sloj HKP-a – koji je počeo izrastati tijekom 20-ih godina u novom obliku organiziranja pod nazivom Orlovstvo – na povratak hrvatskoj ideji s glavnim ciljem zaštite katoličke vjere i vlastitog hrvatskog identiteta. Stoga, u toj etapi dolazi do sukoba hrvatske i jugoslavenske ideje unutar HKP-a, uslijed čega dolazi do cijepanja redova. Dvadesete godine ujedno su bile i godine kada je papa proglasio Katoličku akciju koja je zagovarala sudjelovanje laikata u apostolatu hijerarhije, a postulatima Katoličke akcije ponajviše se okoristilo orlovstvo,

čime se stavilo na stup obrane katolicizma u Hrvatskoj. Treća i posljednja etapa HKP-a u Dalmaciji nastavlja se uvođenjem diktature gdje orlovstvo biva zakonski zabranjeno, ali svoj nastavak doživljava ubrzo u Križarskom pokretu koji djeluje u sklopu Katoličke crkve. Dalmacija, usprkos zalaganju pojedinih biskupija i snažnim vođama još iz orlovskog razdoblja, ipak ne doseže stupanj razvoja ni približno kao križarstvo u sjevernoj Hrvatskoj. No, ipak, križarstvo je kroz snažno isticanje svoga hrvatskog identiteta pružalo optor diktaturi i Srpskoj pravoslavnoj crkvi u cilju zaštite vlastitog katoličkog i hrvatskog identiteta. Isti taj cilj bio je i Mahnićev cilj s početka HKP-a. Izbijanjem Drugog svjetskog rata na području Hrvatske, dobar dio Dalmacije dolazi pod vlast Italije pri čemu je Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji, osobito na okupiranom teritoriju, u potpunosti stagnirao, a dolaskom komunista na vlast 1945. završava na cjelokupnom hrvatskom prostoru.

Ključne riječi: Hrvatski katolički pokret, Antun Mahnić, Ivan Butković, Ante Alfirević, pravaštvo, jugoslavenstvo, orlovstvo, Katolička akcija, križarstvo, Dalmacija

SUMMARY

The Croatian Catholic Movement (HKP), as part of European Catholic movements that began as early as the mid-19th century in Germany, emerged in Croatia only as an idea in 1903, and officially started in 1904 during a secret meeting of Croatian Catholic intellectuals in Rijeka. Its goal, similar to other Catholic movements in Europe, was the Catholic renewal of society and individuals, as well as the fight against all anti-Catholic elements in society. Each Catholic movement in Europe had its own form, depending on the problems they faced. Thus, the HKP in Croatia, under the leadership of the Bishop of Krk, Antun Mahnić, focused not only on the primary Catholic element but also on the Croatian element—emphasizing Croatian state rights, the uniqueness of the Croatian nation and people, which is rooted in its history, language, and culture. Culture was indeed a crucial factor for the HKP.

This paper presents a comprehensive analysis of the development of the HKP in Dalmatia through three changes in state authority: the time of Austrian rule (1904-1918), the period of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1918-1929), and finally, the period of the Kingdom of Yugoslavia (1929-1941). The period of the Independent State of Croatia (NDH) will not be covered due to the significant territorial loss and subsequent occupation of Dalmatia, as well as the inability of the HKP to operate effectively during World War II in Dalmatia.

In the first stage of the HKP in Dalmatia, notable figures such as Ante Alfirević and Ivan Butković successfully led the movement, encouraging young people and other priests to establish youth societies, where Dalmatia stood out as the most successful Croatian region. Furthermore, this period in Dalmatia was marked by the strong influence of the Frankist Party's ideology within the HKP, which leaned towards a trialist organization of the Monarchy. However, the outcome of World War I took the HKP in a completely opposite direction, towards the idea of "Yugoslavism." The representatives of “Yugoslaw” faction within HKP were mostly younger generations that had grown out of the HKP, while members of the "older" generations of the HKP were sidelined due to the war's outcome.

In the new state community, there was an attempt to push the idea of "Yugoslavism" within the HKP, but the authorities in Belgrade favored their own pro-Serbian idea and centralism. As a result, the new "younger" layer of the HKP, which began to emerge during the 1920s under the new organization known as Orlovstvo, turned once again towards the Croatian idea, with the main

goal of protecting the Catholic faith and Croatian identity. Therefore, in this stage, a conflict arose between the Croatian and Yugoslav ideas within the HKP, leading to internal strife and division. The 1920s were also the years when the Pope declared Catholic Action, which advocated for lay participation in the apostolate of the hierarchy. The principles of Catholic Action greatly benefited Orlovstvo, which positioned itself as a defender of Catholicism in Croatia.

The third and final stage of the HKP in Dalmatia continued with the introduction of the dictatorship, where Orlovstvo was legally banned but soon re-emerged in the Crusader Movement, which operated within the Catholic Church. In Dalmatia, despite the efforts of some dioceses and strong leaders from the Orlovstvo period, the Crusader Movement in Dalmatia never reached the level of development comparable to its counterpart in northern Croatia. Nevertheless, through its strong emphasis on Croatian identity, the Crusader Movement resisted the dictatorship and the Serbian Orthodox Church in order to protect its own Catholic and Croatian identity. This goal was also the original aim of Mahnić when he founded the HKP. With the outbreak of World War II in Croatia, much of Dalmatia came under Italian rule, and the HKP in Dalmatia, especially in the occupied territories, completely stagnated. With the rise of communism to power in 1945, the HKP also came to an end across the entire Croatian territory.

Keywords: Croatian Catholic Movement, Antun Mahnić, Ivan Butković, Ante Alfirević, Frankism, Yugoslavism, Orlovstvo, Catholic Action, Crusader Movement, Dalmatia

PRILOZI

Popis kratica

HKP – Hrvatski katolički pokret

HKAD “Domagoj” / “Domagoj” – Hrvatsko katoličko akademsko društvo “Domagoj”

“Pavlinović” – Hrvatsko akademsko katoličko ferijalno društvo “Pavlinović” za Dalmaciju

HKĐS – Hrvatski katolički đački savez

HKNS – Hrvatski katolički narodni savez

HPS – Hrvatska pučka stranka

LIGA – Jugoslavenska katolička đačka liga

KA – Katolička Akcija

ŽIVOTOPIS

Mate Anić, rođen 1992. godine u Splitu, završio IV. gimnaziju "Marko Marulić" u Splitu 2011. godine. Iste godine upisuje Filozofski fakultet u Splitu, smjer povijest i filozofija, a diplomira 2017. godine. Krajem iste godine upisuje Poslijediplomski (doktorski) studij humanističke znanosti, smjer povijest, na istom fakultetu. Područje istraživanja jest druga polovica 19. i prva polovica 20. stoljeća s posebnim naglaskom na crkvenu, hrvatsku i katoličku povijest na području Hrvatske, a posebice na regiju Dalmaciju. Uža tema istraživanja jest fenomen Hrvatskog katoličkog pokreta, osobito u Dalmaciji, koji se pojavio i djelovao u prvoj polovici 20. stoljeća. Na temu Hrvatskog katoličkog pokreta napisao je jedan izvorni znanstveni i jedan pregledni rad. Krajem 2023. godine, sudjelovao na Međunarodnom znanstvenom simpoziju "Hrvatsko orlovstvo i Katolička Akcija" u Zagrebu. Na simpoziju je izlagao temu pod naslovom "Orlovska organizacija u Dalmaciji".

Znanstveni i stručni radovi:

ANIĆ, Mate, „Ivan Butković (1876-1954.), *Croatica Christiana periodica*, god. 43, br. 84, Zagreb, 2019, str. 57-75.

ANIĆ, Mate, „Katolički sastanci u Splitu u 1908. i 1909. godini", *Crkva u svijetu*, god. 56, br. 2, 2021., str. 290-311.

Sudjelovanje na znanstveno-stručnim skupovima:

„Orlovska organizacija u Dalmaciji", Međunarodni znanstveni simpozij „Hrvatsko orlovstvo i Katolička Akcija", Zagreb, 1. prosinca 2023.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Mate Anić, kao pristupnik za stjecanje zvanja doktora/doktorice znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ova doktorska disertacija rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio doktorske disertacije nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ove doktorske disertacije nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 17. ožujka 2025.

Potpis:

Izjava o pohrani doktorske disertacije u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorand: Mate Anić

Naslov disertacije: Hrvatski katolički pokret u Dalmaciji (1904.-1941.)

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentor/ica disertacije:
Marko Trogrlić, prof. dr. sc.
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Komentor/ica disertacije:
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Članovi povjerenstva:
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predane doktorske disertacije i da sadržaj njezine elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjene i nakon obrane uređene disertacije. Slažem se da ta disertacija, koja će biti trajno pohranjena u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju,* NN br. 123/03,198/03,105/04,174/04,02/07,46/07,45/09,63/11,94/13,139/13,101/14,60/15,131/17), bude:

a) disertacija u otvorenom pristupu
b) disertacija dostupna studentima i djelatnicima FFST
c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 1 2 / 2 4 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)
U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom t i j e l u u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: Split, 17. ožujka 2025.

Potpis doktoranda/ice: